

Asim Peco

GOVORI ISTOČNE I CENTRALNE HERCEGOVINE

Asim Peco
Izabrana djela I–VI
Knjiga I: *Govori istočne i centralne Hercegovine*

Priredio:
dr. Senahid Halilović

Izdavač:
Bosansko filološko društvo, Sarajevo

Suizdavači:
Akademija nauka i umjetnosti BiH
Bemust, Sarajevo

Za izdavača:
dr. Ismail Palić

Redakcioni odbor *Izabranih djela*:

dr. Josip Baotić
dr. Senahid Halilović
dr. Dževad Jahić
dr. Hasnija Muratagić-Tuna
mr. Selen Seferović
dr. Hanka Vajzović

Odgovorni urednik:
dr. Senahid Halilović

Asim Peco

GOVORI ISTOČNE I CENTRALNE HERCEGOVINE

Sarajevo, 2007.

Objavljivanje *Izabranih djela I-VI* akademika Asima Pece pomogli su:

- Kulturni centar “Kralj Fahd” u Sarajevu
- “Time for Peace”, nevladina organizacija, Pesare (Italija)
- Ministarstvo za obrazovanje i nauku Kantona Sarajevo
- Filozofski fakultet u Sarajevu
- OŠ “Aleksa Šantić” u Sarajevu

SADRŽAJ

GOVOR ISTOČNE HERCEGOVINE	9
SPISAK SKRAĆENICA	11
UVOD	15
Porijeklo stanovništva.	16
Razlike u vjeri i razlike u govoru	20
Opšti pogled na govor ove oblasti	21
Odnos ovoga govora prema susjednim govorima.	27
Odnos ovoga govora prema književnom jeziku	36
Dosadašnja ispitivanja istočnohercegovačkog govora	38
Sistem rada pri prikupljanju materijala.	43
POPIS MJESTA I NJIHOVE SKRAĆENICE	47
FONETIKA	49
Vokali	49
Vokal <i>a</i>	49
Vokal <i>o</i>	54
Vokal <i>e</i>	58
Vokal <i>i</i>	59
Vokal <i>u</i>	60
Sažimanje vokala	61
Gubljenje vokala	66
Pokretni vokali	69
Zamjena staroga vokala <i>ě</i>	70
Sekundarna vrijednost <i>ě</i>	89
Jotovanje	91

Suglasnici	101
Suglasnik <i>h</i>	102
Grupa <i>hv</i>	113
Suglasnik <i>f</i>	118
Suglasnik <i>v</i>	121
Prednjonepčani suglasnici <i>č</i> i <i>ć</i> , <i>dž</i> i <i>đ</i>	122
Suglasnik <i>j</i>	123
Suglasnik <i>lj</i>	129
Suglasnik <i>nj</i>	134
Suglasnik <i>l</i>	134
Glasovne grupe <i>št</i> i <i>žd</i>	135
Glasovi <i>ś</i> i <i>ź</i>	138
Jednačenje suglasnika (asimilacija)	139
Razjednačavanje suglasnika (disimilacija)	144
Pojedinačne promjene suglasnika	147
Glasovna slika u vezi sa promjenom suglasnika <i>k</i> , <i>g</i> i <i>h</i>	148
Metateza suglasnika	150
Gubljenje suglasnika	152
Sekundarni suglasnici	161
Gubljenje zvučnosti	162
MORFOLOGIJA	165
Imenice	165
Imenice muškog roda	165
Imenice srednjeg roda	179
Imenice ženskog roda na <i>-a</i>	183
Imenice ženskog roda na suglasnik	190
Kolektivne imenice na <i>-ad</i>	191
Promjena muških ličnih imena	192
Pojedinačni primjeri	193
Imenice sa dva roda	194
Zamjenice	196
Lične zamjenice	196
Ostale imeničke zamjenice	203
Pridjevske zamjenice	204

Pridjevi	212
Prisvojni pridjevi	214
Pojedinačni primjeri	218
Brojevi	219
Zbirni brojevi	221
Multiplikativni i drugi posebni tipovi brojeva	222
Glagoli	223
Prezent	223
Imperativ	226
Imperfekat	228
Aorist	230
Futur	231
Futur egzaktni	232
Pluskvamperfekat	233
Potencijal	234
Glagolski pridjev trpni	234
Glagolski prilozi	236
Infinitiv	237
Prilozi	239
Veznici	242
Partikule	243
SINTAKSA	245
Nešto iz sintakse padeža	245
Zamjenice	250
Pridjevi	252
Kongruencija	254
Sintaksa glagolskih vremena	256
Prezent	256
Aorist	258
Imperfekat	264
Perfekata	269
Pluskvamperfekat	271
Futur egzaktni	272
Imperativ	273

NAČELNE NAPOMENE O AKCENTU OVOGA GOVORA. .	277
TEKSTOVI	281
MJESTO CENTRALNOHERCEGOVAČKOG GOVORA MEĐU OSTALIM GOVORIMA DANAŠNJE HERCEGOVINE.	291
Granice	293
Odnos centralnohercegovačkog prema istočnohercegovačkom govoru	296
Odnos centralnohercegovačkog prema sjevernohercegovačkom govoru	300
Odnos centralnohercegovačkog govora prema zapadnohercegovačkom govoru	302
Glavne osobine centralnohercegovačkog govora.	304
GOVOR SELA BUNE.	333
Fonetske osobine	337
Ostali vokali	341
Kontrakcija vokala	341
Redukcija vokala	342
Suglasnici	343
Uprošćavanje suglasničkih grupa	345
Ostale suglasničke promjene	347
Morfologija	348
Sintaksa	348
Akcenat	349
AKCENAT SELA ORTIJEŠA	351
Imenice	356
Zamjenice	398
Pridjevi	399
Glagoli	407
Prilozi	417
MOSTARSKI GOVOR U SVJETLOSTI HERCEGOVAČKIH GOVORA KAO CJELINE	419
Mjesto ikavskih govora u granicama štokavskog narječja. .	427

GOVOR ISTOČNE HERCEGOVINE*

* Doktorska disertacija odbranjena 10. XI 1958. god. na Filozofskom fakultetu Beogradskog univerziteta, pred komisijom koju su sačinjavali: *dr Mihailo Stevanović, dr Radomir Aleksić i dr Jovan Vuković.*

Rad prenesen u latinicu iz *Srpskog dijalektološkog zbornika*, knj. XIV, Beograd, 1964, 1-200. Nisu preneseni rezime (na ruskom jeziku) i karte. Ispravljene su uočene tehničke i korektorske greške.

SPISAK SKRAĆENICA

1. Aleksić, *Reljković*: Алексић Радомир, Језик Матије Антуна Рељковића, ЈФ, IX, 197-272 и ЈФ, X, 91-165.
2. *Arhiv*: Arhiv für slavische Philologie, Berlin.
3. Belić, *DIJS*: А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, Београд, 1905.
4. Belić, *Dijalektološka karta*: А. Белић, Дијалектолошка карта српског језика, Петроград, 1905. (на руском језику)
5. Belić, *Galički*: А. Белић, Галички дијалекат, Београд, 1935.
6. Belić, *Jez. prir.*: А. Белић, О језичкој природи и језичком развитку, Београд, 1941.
7. Belić, *Prilošci*: А. Белић, Прилошци историји словенских језика, Глас СКА, књ. LXII, 199-242.
8. Belić, *Upotr. vrem.*: А. Белић, О употреби времена у српскохрватском језику, ЈФ, VI, 102-132.
9. Belić, *Reči sa deklinacijom*: А. Белић, Историја српскохрватског језика (предавања др. А. Белића), књ. II, св. 1, Београд, 1950.
10. Belić, *Reči sa konjugacijom*: А. Белић, Историја српскохрватског језика (предавања др. А. Белића), Београд, 1951. (књ. II, св. 2).
11. Belić, *Fonetika*: А. Белић, Основи историје српскохрватског језика I. Фонетика (Универзитетска предавања), Београд.
12. Belić, *RES*: А. Belić, Principes du classement des substantifs en serbo-croate, Revue des études Slaves, Paris, 1922.
13. Bošković-Malecki, *Examen*: Bošković R. et Malecki M, Przegląd dialektów Starej Czarnogóry (L'examen des dialectes du Vieux

Monténégro (Stara Crna Gora) en tenant compte des parlars voisins), Extrait du Bulletin de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres, Cracovie, 1932.

14. Budmani, *Dubr.*: P. Budmani, Dubrovački dijalekat, kako se sada govori, Rad, LXV, 155-179.
15. Čokorilo, *Dnevnik*: Владимир Ћоровић, Из дневника Прокопије Чокорила, Гласник Земаљског музеја у Сарајеву 1913, стр. 89-104, 195-207.
16. Daničić, *Korijeni*: Gj. Daničić, Korijeni s riječima od njih postali-jem u hrvatskom ili srpskom jeziku, Zagreb, 1877.
17. Daničić, *Oblici*: Ђ. Даничић, Историја облика..., Београд, 1874.
18. Dediјer, *Naselja*, II: Јефто Дедијер, Билећке Рудине, Насеља српских земаља, II.
19. Ivić, *Galipoljski*: П. Ивић, О говору Галипољских Срба, Београд, 1957.
20. Ivšić, *Posavski*, I, II: Stjepan Ivšić, Današnji posavski govor, Rad, JAZU, 196, str. 124-254. i 197, str. 9-138.
21. Канаџет, *Podveležje*: Твртко Канаџет, Подвележје и Подвелешци, Сарајево, 1955.
22. Maretić, *Gramatika*, II: Т. Maretić, Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, II, Zagreb, 1931.
23. Marković, *Ančić*: Светозар Марковић, Језик Ивана Анчића, СДЗб., XIII, Београд, 1959.
24. Мићевић, *Popovo*: Љубо Мићевић, Живот и обичаји Поповаца, СДЗб., LXV, Београд, 1952.
25. Milas, *Mostarski*: Matej Milas, Današnji mostarski dijalekat, Rad, 153, str. 47-97.
26. Miletić, *Crmnica*: Б. Милетић, Црмнички говор, СДЗб., IX.
27. Miletić, *Fonetika*: Б. Милетић, Фонетика српског језика, Београд, 1952.
28. Pisma Popovaca: Grga Novak, Borba Dubrovnika za slobodu 1683-1699, Rad, JAZU, 253, str. 1-165.

29. Pisma kaludera trebinjskog manastira: Grga Novak, Rad, 253, str. 53.
30. Pisma trebinjskih glavara: Ристо Ковачевић, Пisma требињских главара, муслимана, Гласник СУД, књ. 63, стр. 228-231.
31. Pisma L. Vukalovića: Пisma Луке Вукаловића, објавио их Д. Вуксан, Записи, часопис за науку и књижевност, књ. 8, 1931, књ. 12, 1933.
32. Pisma Ali-paše Rizvanbegovića: Пisma Али-паше Ризванбеговића, објавио их Д. Вуксан, Записи, год. IV, књ. 7, стр. 107-115, 175-184, 303-309, 371-376.
33. Ramovš, *Konzonantizem*: Franc Ramovš, Historična gramatika slovenskega jezika, II, Ljubljana, 1924.
34. Rešetar, *Štok.*: Milan Rešetar, Der štokavische Dialekt, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung, VIII, Wien, 1907.
35. Rešetar, *Betonung*: Milan Rešetar, Die serbocroatische Betonung südwestlicher Mundarten, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung, I, Wien, 1900.
36. Rešetar, *Lekcionari I, II*: Milan Rešetar, Primorski lektionari XV vijeka, Rad, CXXXIV, str. 80-160. i CXXXVI, str. 97-199.
37. Rešetar, *Proza*: Милан Решетар, Најстарија дубровачка проза, САН, Београд, 1952.
38. Ružičić, *Pljevlja*: Гојко Ружичић, Акценатски систем пљеваљског говора, СДЗб., III.
39. Ružičić, *Zoranić*: Гојко Ружичић, Језик Петра Зоранића, Библиотека, ЈФ, књ. 2.
40. Stanić, *Uskoci*: Милија Станић, Говор племена Ускока у Црној Гори, Гласник САН, V, св. 2.
41. Stevanović, *ICG*: Михаило Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, ЈФ, XIII.
42. Stevanović, *Đakovački*: Михаило Стевановић, Ђаковачки говор, СДЗб., књ. XI.

43. Stevanović, *Gramatika*: Михаило Стевановић, Граматика српскохрватског језика за више разреде гимназије, Београд, 1951.
44. Stevanović, *Pitanje značenja gl. vremena*: М. Стевановић, Питање значења глаголских времена у релативној употреби њиховој, ЈФ, XVII, стр. 150-178.
45. Šobajić, *Dabar*: Петар Шобајић, Дабарско поље у Херцеговини, СЕЗб., књ. LXVII.
46. Škaljić, *Turcizmi*: Abdulah Škaljić, Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti, knj. I i II, Sarajevo, 1957.
47. Šurmin, *Hercegovački*: Đuro Šurmin, Njekoliko bilježaka o govoru hercegovačkom, Nastavni vjesnik, III.
48. Šurmin, *Sarajevski*: Đuro Šurmin, Osobine današnjeg sarajevskog govora, Rad, CXXI.
49. Lastavica, *Korenica*: Bogdan Lastavica, Korenički govor, Nastavni vjesnik, knj. XIV, 752-765.
50. Vajan, *Zlatarić*: André Vaillant, La langue de Dominiko Zlatarić, I, II. Travaux publiés par L'Institut d'études slaves, VI, I Phonétique, Paris 1928; II Morphologie, Paris, 1931.
51. Vuk, *Rječnik*: Вук Стеф. Караџић, Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима, четврто издање, Београд, 1935.
52. Vuković, *P-Dr.*: Јован Вуковић, Говор Пиве и Дробњака, ЈФ, XVII.
53. Vuković, *P-Dr., akcenat*: Јован Вуковић, Акценат говора Пиве и Дробњака, СДЗб., X.
54. Vušović, *I. Herc.*: Данило Вушовић, Источнохерцеговачки дијалекат, СДЗб., III.
55. Vušović, *Njegoš*: Данило Вушовић, Прилози проучавању Његошева језика, Библиотека ЈФ, књ. 3.
56. Žuljić, *Vareški*: Mijo Žuljić, Današnji vareški dijalekt, Školski vjesnik XV, 1908 стр. 36-41, 148-151, 255-258, 347-351, 425-428, 495-499, 572-575, 669-672, 773-777, 894-908.
57. Zariši: Записи, часопис за науку и књижевност, Цетиње.

UVOD

U ovom radu dat je opis govora istočne Hercegovine, i to onoga dijela koji pripada NR BiH. Granica ovoga govora ide od Podveležja preko Rabine, Rotimlje, Hrguda, Vlahovića i Ljubinja na Poljice – Popovo polje, zatim preko Huma ka Zupcima. Odatle ka Lastvi i Dobrićevu. Od Dobrićeva ka Čepelici. Od Čepelice granica ovoga govora povija na sjeveroistok prema Vrbici i Trnovici, i dalje ka sjeveru preko Korita na Stepen, Đuliće, Kazance, Garevu, Samobor i Lipnik. Odatle preko Izgora na Igre, odakle se spušta prema Pridvorici. Od Pridvorice se povija ka zapadu na Seljane i Zaborane i presijecajući planinu Velež izbija na Podveležje.¹ Sva pomenuta mjesta pripadaju ovome govoru.

Kako vidimo, ovdje nije obuhvaćena čitava oblast koja se nalazi istočno od rijeke Neretve i u produžetku istočno od republičke granice. A nije zbog toga što u čitavom tom dijelu Hercegovine nemamo jedinstveni govorni tip. U tom dijelu Hercegovine imamo tri posebna govora, i to:

- *istočnohercegovački*, čije smo granice ranije odredili;
- *centralnohercegovački*, koji obuhvata teritoriju b. čapljinskog, kao i veći dio b. stolačkog, mostarskog i ljubinskog sreza; i

¹ O hercegovačkoj toponomastici, koja je vrlo interesantna, v. kod J. Dedičera: *Hercegovina*, Naselja, knj. VI, 96-106, a o romanskim tragovima u hercegovačkim toponimima (kao i u nazivima alatki, stočnih proizvoda i sl.) v. Vladimir Čorović, Arhiv za arbanasku starinu, knj. I, sv. 1-2, 206.

– *sjevernohercegovački*, koji obuhvata jedan dio teritorije b. mostarskog i konjičkog sreza.

Ovdje je riječ o prvom govoru – istočnohercegovačkom, ali prije nego pređem na njegov opis, a radi boljeg razumijevanja samog govora osvrnuću se na:

- a) porijeklo stanovništva;
- b) razlike u vjeri i razlike u govoru;
- c) opšti pogled na govor ove oblasti;
- d) odnos ovoga govora prema susjednim govorima;
- e) odnos ovoga govora prema književnom jeziku našem;
- f) dosadašnja ispitivanja istočnohercegovačkog govora;
- g) sistem rada pri prikupljanju materijala.

a) *Porijeklo stanovništva*

Hercegovina u svojoj istoriji zna više za emigracije nego za imigracije, zato se ovdje porijeklo stanovništva ne postavlja kao naročiti problem. Istina, a kako će se niže vidjeti, ne može se reći da su stanovnici svih mjesta koja se nalaze na ovom području starinci u tim mjestima, ali su oni u većini slučajeva po porijeklu Hercegovci. Seobe i razna seljakanja vršeni su, uglavnom, u granicama same Hercegovine – stare i današnje.² Tako se desilo da se doseljenici nisu u govoru mnogo razlikovali od starosjedjelaca.

Prema podacima koje nam pružaju etnografski radovi o ovoj oblasti, većinu ovdašnjeg stanovništva čine Hercegovci. Evo kako to, prema tim radovima, izgleda:

U Bilećkim rudinama, tj. u jednom dijelu b. bilećkog sreza, prema podacima J. Dedijera, ima 12,7%, ili 1/6 cjelokupnog

² Dedijer kaže da se poslije kuge koja je harala Bilećkim rudinama u drugoj polovini XVIII vijeka u ove krajeve mnogo naselilo “isključivo sa istoka, iz današnjijih predjela Crne Gore, a najviše iz Banjana i nikšićske okoline” (*Naselja*, II, 784).

stanovništva, starinaca. Iz Banjana i Nikšićke župe, dakle, iz krajeva koji imaju sličan govor našem, doselilo se 39,74%. Iz ostalih mjesta Hercegovine (trebinjski, ljubinjki, nevesinjski i stolački srez) doselilo se 25% stanovništva, a iz Boke 16,02% i to: iz Herceg-Novog 11 porodica, iz Konavla 2 porodice, iz Krivošija 4 porodice, i po tri porodice iz Risna i Mokrina.³

U Zupcima, Šumi i Površi, tj. u jednom dijelu b. trebinjskog sreza, ima dosta starinaca. I to: u Šumi 40%, u Površi 15% i u Zupcima 20%.⁴ U te krajeve, prema podacima koje nam daje Obren Đurić-Kozić, doselilo se: iz okoline Trebinja 27,27%, iz drugih mjesta Hercegovine 19,47% i to: iz Bileće 4 porodice, iz Popova 4 porodice, 3 porodice iz Gacka, i po jedna porodica iz Borča, Nevesinja i Ljubinja. Iz Crne Gore doselile su se 23 porodice ili 29,37% stanovništva, i to: iz Grahova i Ridana po 4 porodice, iz Kuča 2 porodice, i po jedna porodica iz Čeklića, Cuca, Ozrinića, Rovca, Drobnjaka, Rovina, Branog Dola, Povija i Trešnjeva.⁵ Iz Boke i Dalmacije doselilo se 21,77% stanovništva, i to: iz Krivošija 4 porodice, iz Herceg-Novog i Konavla po 3 porodice i po jedna porodica iz Risna, Dubrovačke župe i Solina.⁶

U Popovu, prema podacima Ljube Mićevića⁷, više od jedne trećine stanovništva čine starinci: “Prema mojim ispitivanjima, više od jedne trećine stanovništva u Popovu čine starosjedioci... Ostalo je stanovništvo najvećim dijelom porijeklom iz istočne Hercegovine i iz Crne Gore, naročito iz negdašnjeg plemena Ridana, i od Trebinja, a manje je doseljenika iz Stolačkog i Ljubinskog sreza”.⁸

³ Dedijer, *Naselja*, II, 788-790.

⁴ Obren Đurić-Kozić, *Šuma i Površ u Hercegovini*, Naselja, knj. II, 1153-1157.

⁵ Obren Đurić-Kozić, na istom mjestu.

⁶ Obren Đurić-Kozić, na istom mjestu.

⁷ Mićević, *Popovo*, 3.

⁸ Mićević, na istom mjestu.

U Dabru, kako nam saopštava Petar Šobajić, imamo samo tri muslimanske porodice starinaca, danas broje 13 kuća. U XVI vijeku doselile su se 2 pravoslavne porodice koje danas broje 45 kuća. Ostalo stanovništvo, kako pravoslavno tako i muslimansko, doseljavalo se u dvije etape. Prva etapa je u XVII i XVIII vijeku kada se doselilo 17 pravoslavnih porodica, sada broje 120 kuća, i 6 muslimanskih porodica, sada broje 28 kuća. Druga etapa je iza kuge, poslije 1813. i 1815., kada se doselilo u Dabar 107 porodica – 92 pravoslavne i 15 muslimanskih – od kojih danas ima 270 kuća – 228 pravoslavnih i 42 muslimanske. Ovi doseljenici “uglavnom su iz okolnih i daljih krajeva Hercegovine” i to iz “bilećkih, nevesinjskih i stolačkih sela, pa iz Gacka, nešto iz Korjenića, iz Trebinja, Ljubomira i Ljubinja” a njihovo dalje porijeklo je iz “plemena crnogorske Hercegovine: Grahovo, Banjani, Oputne Rudine, Golija i nešto iz Krivošija (Boka) i Bjelica – stara Crna Gora”.⁹

Na terenu b. Ljubinjskog, nevesinjskog i gatačkog sreza u ogromnoj većini su starinci i doseljenici iz “istočne Hercegovine”.¹⁰

U Podveležju, prema podacima Tvrtka Kanaeta, ima 8 porodica starinaca. Sa jekavske teritorije b. mostarskog sreza doselilo se 14 porodica, iz stolačkog sreza doselila se 21 porodica i iz nevesinjskog sreza 5 porodica. Ovdje imamo i 5 porodica sa ikavske teritorije – b. ljubuški i posuški srez.¹¹

Prema tome, skoro 75% predstavnika ovoga govora su starinci i doseljenici iz okolnih mjesta – sadašnje i stare Hercegovine. Ostalo stanovništvo, koje nije došlo sa jekavske teritorije, ili ne sa one koja ima sličan govorni tip, doselilo se ovamo svakako prije 100-150 godina, uglavnom poslije kuge koja je harala ovim krajevima u drugoj polovini XVIII i prvoj polovini XIX vijeka, što znači da su već 3 generacije proživjele ovdje i,

⁹ Šobajić, *Dabar*, 19.

¹⁰ Dedijer, *Naselja*, knj. VI, 397.

¹¹ Kanaet, *Podveležje*, 154-155.

prirodno, u toku zajedničkog života stvoren je i zajednički jezik. Istina, u pograničnim mjestima prema Crnoj Gori, tamo gdje je broj crnogorskih doseljenika bio znatan i gdje su “crnogorizmi” danas česti, može se reći da su ovi doseljenici, asimilujući se sa starosjediocima u govoru, uticali i na govor autohtonog stanovništva, predavali im neke od govornih osobina koje su ponijeli iz starog zavičaja. Na takav zaključak upućuje i to što tih “crnogorizama” ne nalazimo dublje u Hercegovini, tamo gdje su i doseljenici iz Crne Gore bili u neznatnom broju.

Drugi problem koji nam se nameće u vezi sa ovim pitanjem jeste pitanje porijekla hercegovačkih muslimana. Mada su i oni ušli u ranije navedene podatke, ja ću se ovdje posebno osvrnuti na njihovo porijeklo, ovo zbog toga što su muslimani u nekim našim krajevima ikavci, dok su njihovi susjedi pravoslavci ijekavci.¹² Ovdje, da to odmah istaknem, nema razlike između muslimana i nemuslimana u ovoj govornoj osobini – i jedni i drugi su ijekavci. O ostalim razlikama koje postoje u govoru između muslimana i nemuslimana biće govora niže.

Ranije smo vidjeli da su upravo muslimani u nekim mjestima oblasti čiji govor ispituje starinci, a kako nam potvrđuju i oni koji su se više bavili pitanjem islamizacije naših krajeva, a i narodno predanje koje je ovdje vrlo živo, Sloveni su sa ovoga tla.¹³ Oni su, upravo njihovi preci, sticajem historijskih okolnosti napustili “vjeru pradjedovsku” i primili islam, ali su i dalje zadržali i jezik i mnoge običaje svojih predaka.¹⁴ Ovo je bilo utoliko lakše što su oni i dalje ostali u slovenskoj sredini, imigracija sa drugog jezičkog područja ovdje nije bilo, i u mnogo čemu su se razlikovali od muslimanske čaršije.

¹² Rešetar, *Štok.*, 79-80; M. Stevanović, *ICG*, 24-26.

¹³ Isp. kod Dedijera: “U planinskim oblastima prevlađuju muslimanski starjenici” (*Naselja*, knj. VI, 115), a v. kod Šobajića za Dabar, navedeno djelo, 3.

¹⁴ Pregled, br. 7 i 8, 425.

Prema podacima istoričara, jači proces islamizacije počeo je u XVI vijeku.¹⁵ Narodno predanje, međutim, a i čuvanje glasa *h* kod tog stanovništva, ne govore u prilog ove pretpostavke. Ja mislim da je jači proces islamizacije ovih krajeva počeo negdje u drugoj polovini XVII vijeka (vidi niže kod glasa *h*).

b) *Razlike u vjeri i razlike u govoru*

Promjena vjere kod ovdašnjih muslimana nije za sobom povlačila i promjenu jezika. Jezik je ostao isti. “Za poreklo najvećeg dela bosansko-hercegovačkog muslimanskog elementa nema jačeg dokaza nego što je to, da im je maternji jezik srpskohrvatski”.¹⁶ Muslimani Hercegovine niti znaju niti su narodne mase ikada znale turski. Taj jezik jedino su poznavali vojni i civilni funkcioneri.¹⁷ Seljaci muslimani i sada čuvaju mnoge običaje koje su naslijedili iz onog perioda kada nije postojala vjerska razlika između stanovnika ovih krajeva. Oni su, čak, i na orijentalna imena udarili domaći pečat. Tako kod njih nalazimo mjesto *Mehmed – Meho*, mjesto *Ahmed – Ahmo*, isto onako kao što i njihovi susjedi pravoslavci imaju mjesto *Dragutin – Drago*, mjesto *Petar – Pero*.¹⁸ I kod ženskih imena nalazimo istu osobinu. Mjesto *Fatme* imamo *Fata*, mjesto *Zehre – Zehra* i sl.¹⁹ Jednom riječju, muslimani su autohtoni na ovom tlu. Oni su i pored promjene vjere i dalje ostali Sloveni i ljubomorno su čuvali jezik svojih predaka koji ih je vezivao za susjede, pripadnike drugih vjeroispovijesti. Razlike koje postoje među njima nisu brojne i sve datiraju iz perioda poslije islamizacije. Sve promjene koje su se vršile u govoru ovih krajeva do XVII

¹⁵ A. Balagija, *Les musulmans Yougoslave*, Alger 1940, 70.

¹⁶ Vladimir Ćorović, SNE., knj. II, 923.

¹⁷ A. Balagija, *Les musulmans Yougoslave*, 20.

¹⁸ O. Blau, *Bosnische-türkische Sprachdenkmäler*, Leipzig, 1868, 42.

¹⁹ A. Balagija, *Les musulmans...*, 18.

vijeka, tj. do islamizacije, nalazimo i kod jednih i kod drugih. Za neke fonetske promjene koje su se vršile poslije ovog perioda – gubljenje i zamjena glasova *h* i *f* – muslimani ne znaju; o tome će biti govora niže. Ostale fonetske, morfološke i akcenatske promjene nalazimo i kod njih.

Pripadnika rimokatoličke vjere na ovom području nema mnogo i njihov se govor ne razlikuje od govora pravoslavaca mjesta u kome žive. Zbog toga se na njihov govor nećemo posebno osvrnati.

Prema tome, mi pred sobom imamo uglavnom jedinstven govor i mi mu kao takvom i pristupamo. Naravno, tamo gdje bude potrebno, ukazaće se na razlike koje postoje između pravoslavaca i muslimana.

c) Opšti pogled na govor ove oblasti

Ranije je rečeno da ovaj rad ne obuhvata svu teritoriju koja bi se geografski mogla nazvati istočnom Hercegovinom. Ovdje nije ušao veći dio b. stolačkog i ljubinskog sreza, zatim čitav čapljinski i jedan dio mostarskog sreza, a i čitav b. konjički srez ostao je van granica ovoga govora.

Bilo je više razloga da se ne obuhvati i ovaj dio Hercegovine. Prije svega ovdje se daje opis govora istočne Hercegovine, a pod njom se danas podrazumijeva ona teritorija koju sačinjavaju b. srezovi nevesinjski, gatački, bilečki, trebinjski i samo po jedan dio b. srezova ljubinskog, stolačkog i mostarskog. Ostali dijelovi b. stolačkog, ljubinskog i mostarskog sreza, kao i čitav b. čapljinski srez ne idu u istočnu Hercegovinu u pravom smislu. Ovaj dio Hercegovine, po mom mišljenju, najbolje je nazvati centralnom Hercegovinom, a govor te oblasti centralnohercegovačkim.

Pod sjevernom Hercegovinom ja ovdje podrazumijevam jedan dio b. mostarskog sreza – od Drežnice pa naviše i čitav b. konjički srez. Govor ovog dijela Hercegovine ja nazivam sjevernohercegovačkim.

Svaki od ova tri dijela jekavske Hercegovine ima nešto specifično svoje, kako u načinu života, običajima, nošnji, tako i u govoru.

Ja ću ovdje iznijeti samo neke od glavnijih osobina za svaki od ova tri govora.

Govor istočne Hercegovine karakterišu ove osobine:

1) Ima dosljednu ijekavštinu *ije* mjesto *ě* u dugim slogovima i *je* mj. *ě* u kratkim slogovima, naravno sa izuzecima za koje zna i književni jezik ijekavskog narječja.

2) U ovom govoru redovno imamo *nijesam*.

3) Ovaj govor ne zna za ikavizme.

4) Suglasnici: *t i d*, kao i *s i z* redovno se jotuju sa *je* od *ě*.

5) Usnjeni suglasnici: *p, b, m, v* takođe se jotuju, iako ne uvijek, kad se nađu ispred *je* od *ě*.

6) Svi na ovom području razlikuju u govoru i pismu suglasnike: *č i ć, dž i đ, lj i j, nj i n*.

7) Ovdje imamo redovno grupu *št* u primjerima kao: *štene, štap, šteti, šteta, ognjište, bunjište*.

8) Samo grupu *žd* imamo u primjerima kao: *daždenvjak, dreždati, moždani*.

9) Muška dvosložna imena sa dugouzlaznim akcentom na prvom slogu tipa: *Péro, Mújo, Ráde, Súle* ovdje znaju jedino za promjenu imena *Marko* i uvijek glase: *Péro-Péra-Péru*.

10) Prisvojni pridjevi od imena ove vrste redovno su na *-ov*: *Perov, Mujov, Radov, Sulov*.

11) Enklitički oblik za dativ množine zamjenice drugog lica – *vi* ovdje je u svakodnevnoj upotrebi: *ko vi brani, šta vi kaže?, da vi pričam*.

12) U promjeni pridjeva i pridjevskih zamjenica ovdje najčešće imamo nastavke starih tvrdih osnova: *vrućijem, tvrdijem, našijem, njegovijem*.

13) Ovaj govor zna i za upotrebu imperfekta. Istina, ni ovdje taj oblik nije u tako čestoj upotrebi, ali ga sretamo znatno češće nego u druga dva govora jekavske Hercegovine.

14) Prvo i drugo lice množine prezenta glagola tipa *čitati* i *držati* znaju i za Daničićev akcenat: *čitámo, čitáte, držímo, držíte*.

Granica prostiranja ovih osobina prema centralnoj Hercegovini, odnosno granica između ovoga govora i centralnohercegovačkog, mogla bi se povući od Poljica u Popovu polju preko Ljubinja i Vlahovića ka Rotimlji i ispod Podveležja i Zijemalja na Bijelo Polje.

Centralnohercegovački govor zauzima teritoriju koja se nalazi sjeverno i zapadno od naznačene granice istočnohercegovačkog govora i više Bijelog Polja sa Neretvom zatvara mu se granica.

Najtipičnije osobine ovoga govora, koje ga u isto vrijeme odvajaju od druga dva hercegovačka govora, su ove:

1) Mjesto *ě* u dugim slogovima ovdje je vrlo često jednosložno *je*: *snjěg, mlijěko*.

2) Odrični oblik glagola *jesam* ovdje najčešće glasi *nisam*.

3) Ovaj govor, naročito govor muslimana, ima i ikavizama.²⁰

4) Zubni suglasnici: *t* i *d* i strujni: *s* i *z* kad se nađu ispred *je* od *ě* i ovdje se jotuju, ali usneni suglasnici: *p, b, m, v* u toj poziciji redovno ostaju neizmijenjeni.

5) U ovom govoru muslimani gradova i prigradskih sela ne razlikuju u izgovoru i pismu suglasnike: *č* i *ć, dž* i *đ, lj* i *j, nj* i *n* i mjesto prvih kod njih obično imamo samo druge.

6) Na čitavom ovom području nailazimo na *re* mj. *ra* u korijenima *vrab* i *rast*: *rebac, rebulja – rebuja, resti, uzresto*.

²⁰ Poznato je da su u XVIII vijeku u ovaj dio Hercegovine doselili muslimani iz ikavske Dalmacije (v. kod Čorovića, *Mostar i okolina*, Gl. Jugoslov. prof. društva, XVII, 1937, 887) koji su se izmiješali sa muslimanima jekavcima ove oblasti i naturili im neke ikavizme.

7) Svi predstavnici ovoga govora imaju glasove *h* i *f*. Ni kod pravoslavaca zamjene nisu česte.

8) Dugo vokalno *r* ovdje se obično skraćuje: *crkva*, *křv*.

9) Dvosložna muška lična imena sa dugouzlaznim akcentom na prvom slogu – tip *Jóvo*, *Ráde* ovdje jedino imaju promjenu imenica koje se završavaju na *-a*: *Jovo-Jove-Jovi*.

10) Prisvojni pridjevi od takvih imena redovno su na *-in*: *Jovin*, *Radin*.

11) Vokativ jednine od ženskih ličnih imena tipa: *Marica*, *Danica* ovdje je redovno na *-e*: *Danice*, *Marice*.

12) U instrumentalu jednine, kao i u genitivu, dativu, instrumentalu i lokativu množine pridjeva i pridjevskih zamjenica ovdje najčešće imamo nastavke starih mekih osnova: *tvrdim*, *vrućim*, *njegovim*, *našim*.

13) Za upotrebu imperfekta ovaj govor skoro i ne zna. Jedino su još u upotrebi: *šćaše* i *bijaše*.

14) Ovaj govor ne zna za Daničićev akcenat u prvom i drugom licu množine prezenta gl. tipa: *čitati* i *držati*, i tu je redovno: *čitāmo*, *čitāte*, *dřžīmo*, *dřžīte*.

15) Postoje i druga znatna neslaganja u akcentu između ovoga govora i govora istočne Hercegovine.²¹

Sjevernohercegovački govor obuhvata teritoriju koja se nalazi sjeverno od linije Bijelo Polje – Zaborani, Seljani – Pridvorica. Od Pridvorice granica ovoga govora ide rijekom Neretvom do Bijelog Polja.

Od razlika koje postoje između govora ovog dijela Hercegovine i našega istočnohercegovačkog govora navešćemo ove:

1) U sjevernohercegovačkom imamo nedosljednu ijekavštinu.

²¹ O akcentu ovoga govora i njegovom odnosu prema akcentu književnog jezika ja opširnije govorim u radu: *Akcentat sela Ortiješa*, koji sam predao za štampu Naučnom društvu Bosne i Hercegovine.

2) Mjesto *ě* u dugim slogovima, ako je jekavska zamjena, imamo obično *je*: *mljéko*, *sĭĕno*.

3) U ovom su govoru dosta obični ikavizmi, znatno običniji nego u govoru centralne Hercegovine.

4) Pored *-re* u korijenima *vrab* i *rast*, ovdje nailazimo na *re* i u korijenu *krad*: *ukresti*.

5) Ni ovaj govor ne zna za jotovanje usnenih suglasnika kad se nađu ispred *je* od *ě*.

6) Ni ovdje muslimani ne razlikuju *č* i *ć*, *dž* i *đ* i mjesto prvih imaju druge. Za tu osobinu znaju i katolici ovoga kraja.

7) I ovdje nailazimo na *j* mj. *lj*: *judi*, *jeto*.

8) Rešetar je u Drežnici zabilježio i: *doje*, *poje*.

9) Svi predstavnici ovoga govora imaju glasove *h* i *f*.

10) Na čitavom ovom području nailazimo na glasovne grupe: *šč*, *žđ* u primjerima kao: *ščene*, *ščap*, *ognjišće*, *strnjišće*, *moždani*.

11) I u ovom govoru se skraćuje dugo vokalno *r*: *křv*, *cřkva*.

12) I ovdje muška imena tipa *Jóvo*, *Ráde* imaju promjenu imenica na *-a*: *Jóvo-Jóvĕ-Jóvi*.

13) Pridjevi od takvih imena redovno su na *-in*: *Jovin*, *Radin*.

14) I tu imamo nastavke starih mekih osnova u promjeni pridjeva i pridjevskih zamjenica: *vrelim*, *vručim*, *njegovim*, *našim*.

15) Vokativ od ženskih ličnih imena tipa *Danica*, *Marica* i ovdje je samo *Danice*, *Marice*.

16) Ni u ovom govoru nije imperfekat u čestoj upotrebi.

17) Rešetar je u Jablanici naišao i na kanovačku osobinu: *u Bòžjōm rúci*, *nà onōm njivi*.²²

18) Ni ovaj govor ne zna za Daničićev akcenat u 1. i 2. l. mn. prezenta. I tu je samo *čitāmo*, *čitāte*, *dřžīmo*, *dřžīte*.

²² Rešetar, *Štok.*, 182.

Kako vidimo, postoje znatne razlike između našega govora i drugih govora jekavske Hercegovine i bilo je neophodno da se oni razgraniče. Isto tako, jasno je pokazano da treba razlikovati centralnohercegovački od sjevernohercegovačkog govora.

Prema tome, za razliku od dosadašnjeg gledanja na govor ove oblasti, u jekavskoj Hercegovini mi danas imamo tri zasebna govorna tipa:

istočnohercegovački – osnovna karakteristika dosljedna ije-kavština;

centralnohercegovački – osnovna karakteristika *je* mj. *ije*, i

sjevernohercegovački – osnovna karakteristika *je* mj. *ije* i grupe *šć* i *žđ*.

Nas ovdje interesuje prvi govor, i ovdje se daje njegov opis.

S obzirom na to da je ovo dosta prostrana teritorija, prirodno je očekivati da sva mjesta na njoj nemaju u svemu identičan govor.²³ Pa ipak mi mu pristupamo kao govornoj cjelini (izuzeci se prave samo u zamjeni starog vokala *ě* i kad se govori o glasovima *h*, *f*²⁴), a to zbog toga što je znatno veći broj osobina koje sva

²³ Poznato je da ne postoje ni dvije ličnosti koje bi u svim pojedinostima imale identičan govor, isp. A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris, 1921, 79.

²⁴ Mada svuda imamo dvosložnu zamjenu mj. *ě* u dugim slogovima, postoji razlika između pojedinih predjela ovog područja u kvantitetskoj vrijednosti vokala *e*, u drugom slogu ove zamjene – pored klasičnog *ije* postoji i *ijě* pored *ijě* i *ijě*.

Za glasove *h* i *f* može se ovdje reći sljedeće. U granicama našeg govora razlikujemo tri grupe mjesta. – U prvoj ti se glasovi najčešće ne izgovaraju. Toj grupi pripadaju ova mjesta: Žanjevica, Izgori, Jasen, Lipnik, Samobor, Gareva, Kazanci, Dulići, Pržine, Stepen, Korita, Ulinje, Platice, Dobrelji – bivši gatački srez; Miruše, Čepelica, Panik, Skrobotno, Trnovica, Vranjska, Korita, Zvijerina, Bogdašići – bivši bilečki srez; Orahovac, Zupci, Ljubomir – bivši trebinjski srez, Kolečko, Šipačno, Zalom, Zajasen, Zovi Do, Beždede, Slivlja, Drežanj – bivši nevesinjski srez. Sva ova mjesta nastanjena su isključivo pravoslavicima i nalaze se u najbrdovitijim predjelima ove oblasti. U drugoj grupi mjesta žive zajedno muslimani i pravoslavci ili, pak, sami pravoslavci. Svi imaju glasove *h* i *f*, iako ih kod muslimana najčešće nalazimo. Ovoj grupi pripadaju sljedeća mjesta: Biograd, Bratač, Odžak, Kifino Selo, Postoljani, Donja Bijenja, Pridvorci, Luka, Rabina – srez nevesinjski; Avtovac, Cernica, Medanići, Nadanići, Fojnica, Gračanica

mjesta na ovom području vezuju u jednu govornu cjelinu, od onih koje ih razjedinjuju.

d) *Odnos ovoga govora prema susjednim govorima*

Da bi se vidjelo pravo mjesto našega govora među ostalim govorima sa kojima se on graniči, ovdje ćemo iznijeti najglavnije razlike koje postoje među njima. Naravno, poređenja će se vršiti samo sa onim govorima koji su do sada opisani, ali prije nego predemo na iznošenje tih razlika jedna napomena.

Naš govor sa svih strana okružuju jekavski govori. Ti govori imaju novije oblike deklinacije – izjednačeni su im dativ, instrumental i lokativ množine i imaju u tim oblicima završetak *-ma*. Svi imaju noviji oblik genitiva množine na *-ā*. Svi imaju četvoroakcentsku sistemu, iako se svi ne slažu u akcenatskim tipovima pojedinih kategorija riječi. Zbog tih osobina, svi ovi govori pripadaju novoštokavskim govorima hercegovačkog tipa.

Pored osobina koje su zajedničke ovim govorima ima i takvih koje nalazimo samo u nekim od njih. Naravno, ni ovdje, kao ni inače među susjednim govorima, nema čvrstih granica. “Dijalekata sa čvrsto određenim granicama uopšte nema”, kako

– b. srez Gacko; Baljci, Fatnica, Plana, Divin, Zaušje – b. bilečki srez; Dživar, Pridvorci, Police, Lastva i sva mjesta u Šumi i Popovu koja pripadaju ovom govoru – b. trebinjski srez; Vođeni, Dubravica, Gradac, Varduša, Gledevci, Bončići – b. ljubinjski srez i Dabar, Hatelji, Suzina, Burmazi, Vlahovići, Trusina – b. stolački srez. – U trećoj grupi mjesta žive samo muslimani. Prirodno, svi imaju *h* i *f*. Toj grupi pripadaju ova mjesta: Podveležje – b. srez Mostar; Presjeka, Kruševljani, Borovčići, Kljuna, Gornja Bijenja – b. nevesinjski srez; Borač, sva sela, Kula, sva sela, Bahori, Ključ – b. gatački srez; Prijedor, Okolišta – b. bilečki srez; Arslanagića Most, Zasadi, Mostaći, Čičevo – b. trebinjski srez i Grablje, Kruševica, Žabica – b. ljubinski srez.

Iako se u radu ne insistira na ovoj podjeli, ona će biti od koristi kad se ovaj govor upoređuje sa susjednim govorima, a dobiće se i preglednija slika o rasprostranjenosti izoglosa *h* i *f* i o njihovim zamjenama, a to će opet korisno poslužiti pri izradi lingvističkog atlasa.

kaže F. Ramovš.²⁵ Osobine jednog govora prelaze i u zonu susjednog i obratno “i ako se jednom crtom i može konstatovati takav prekid, drugom se može tako isto konstatovati dijalekatski kontinuitet”.²⁶ Ali, iako nema odsječenih granica među govorima, kako reče Ramovš, ipak se na osnovu nekih jezičkih osobina može povući granica između dva govora.²⁷

Od susjednih govora uzećemo prvo govor Pive i Drobnjaka.²⁸ Opisujući taj govor, prof. J. Vuković osvrnuo se, uzgred, i na govor Gacka. Upoređujući ta dva govora – Pive i Gacka – on konstatuje da se “najmanje govor Pive i Drobnjaka razlikuje prema zapadu od govora Gacka”. Ali, produžava on, “čini mi se da bi dužine neakcentovanih slogova u izvesnim kategorijama reči i oblika mogle obeležiti granicu među ovim govorima”.²⁹ I moj materijal sa tog terena uglavnom potkrepljuje ovu konstataciju. I, zaista, ako uporedimo govor naše prve grupe mjesta sa pivskim, vidjećemo da među njima ima mnogo sličnosti, ali će se naći i poneka različita osobina. Ja ću ovdje iznijeti neke od tih razlika:

1) U Pivi nema glasa *h* uopšte, a taj se glas “u manjoj meri zamenjuje drugim glasovima”.³⁰ Ni u našem govoru, u onim mjestima koja graniče sa Pivom, glas *h* nije običan, ali će se ipak ponegdje čuti. Ja sam u tim mjestima, i to od starijih pravoslavaca, zabilježio ove primjere: *hŕčē* (Pl.), *svētōga dūha* (Jas., Pl., Kaz., Vrat.), *dūhōvnik* (Kaz., Vrat.), *náhija* (Jas., Pl., Kaz.), *paròhija* (Pl., Jas., Kaz., Vrat.), *nà mijeh* (Pl.). Ovi nam primjeri pokazuju da glas *h* nije stran ovome govoru i da se on, kad se nanovo unosi iz književnog jezika ili prima od

²⁵ F. Ramovš, *Historična gramatika slovenskega jezika*, Dialekti, XXVIII.

²⁶ A. Belić, Glas SKA, knj. 78, 66.

²⁷ M. Rešetar, *Najstariji dubrovački govor*, Glas SAN, CCI, 33.

²⁸ Vuković, *P-Dr.*

²⁹ Vuković, *P-Dr.*, 3.

³⁰ Vuković, *P-Dr.*, 7.

muslimana, ne zamjenjuje suglasnikom *k*, kako je to u Pivi, isp.: *Krístōs, kvála, ktiō, kljēb, krábar*.³¹

2) Piva ne zna ni za glas *f*. J. Vuković kaže: “Poznato je da se u ovom govoru... ne izgovara glas *f*, nego mesto njega uvek imamo *v*: *vènjēr, vīno* (fino), *Sòvija, sòvra*”.³² Iako se i u ovom govoru, mislim na mjesta koja graniče sa Pivom, taj glas obično zamjenjuje glasom *v*, ipak nailazimo i na primjere gdje zamjena nije izvršena. Ja sam tu zabilježio ove primjere: *čifčija* (Kaz.), *fāmīlija* (Pl., Jas.), *fābrīkā* (Pl., Jas., Step.), *fājdē* (Pl., Jas.), *fěrmān* (Kaz.), *fěs* (Kaz., Pl.), *fīna* (Kaz., Jas., Step.), *Fòča* (Pl., Ul., Kaz., Jas.), *fukàra* (Pl., Kaz.), *furùna* (Pl., Jas.), *jeftìnijē* (Kaz., Pl., Step.), *oficirā* (Jas., Pl., Kaz.), *Sòfija* (Step., Jas., Kaz.), *sàfūn* (Jas.). Neki od ovih primjera i ovdje će se javiti i sa *v*, ali ne i svi. Tako u Pl. imamo samo: *Sòfija, fřka, fīn, okěfati, oficir*; u Jas. opet imamo samo: *fīn, Sòfija, sòfa, Filip, fřka, frtùtma*. U oba ta mjesta *f* je znatno češće od *v* u primjerima: *falètati, fijáker, sòfra*. Moguće je da je neki od ovih primjera odskora u upotrebi, ali tu imamo lična imena *Filip* i *Sòfija*, što znači da taj glas egzistira u ovom govoru.

3) U Pivi se *j* gubi “obično... u upitnim rečenicama kad glagol *jesam* nije naglašen” *esi li, e li*, pa i *es da*.³³ Ovdje ta pojava nije uzela šire razmjere. Ja sam zabilježio po koji primjer za ovu pojavu u Pl. i Kaz., što se moglo unijeti i iz Pive.

4) U Pivi se suglasnik *g* ispred padežnog nastavka *-i* u dat. i lok. ličnih imena ne mijenja.³⁴ Ovdje imamo: *Olzi, Drazi* (od Olga i Draga), pa i *Juzi* i *Lozi*, v. § 150. ovoga rada.

5) U Pivi imenica *rat* ima i promjenu imenica ženskog roda na suglasnik: *rāt-rāti*. Ovdje je ta imenica isključivo muškog roda: *rat-rata*.

³¹ Vuković, *P-Dr.*, 34.

³² Vuković, *P-Dr.*, 27.

³³ Vuković, *P-Dr.*, 42.

³⁴ Vuković, *P-Dr.*, 33.

6) U pivskom govoru za akuzativ jednine imenice *brav* javlja se oblik nominativa: *zàklō mu nājboljī brāv, dācu ti jèdan brāv, ùkrali su mu brāv*.³⁵ I u Pl. se čuje: *zàklo mu jèdan brāv*, ali Jas. i Kaz. ne znaju za tu osobinu.

7) Ženska lična imena na *-ica* u Pivi “uvek... imaju nast. *-a*” u vokativu.³⁶ Ovdje postoji i pored takvog vokativa još i vokativ na *-e*: *Dànice* (Pl.), *Ljùbice* (Bor., Kaz., Step., Vrat.), *Milice* (Pl.).

8) Dativ i lokativ jednine zamjenica prvog i drugog lica u Pivi glase: *mène, tèbe*.³⁷ Ovdje je u tim padežima samo: *meni, tebi*.

9) Piva zna i za infinitiv na *-j*: *dôj, pôj* (*P-Dr.*, 33). Ovdje je redovno: *dôć, pôć*, ako nije: *dôći, pôći*.

10) Prezent od glagola: *vreti, zreti*, i od njih izvedenih, u Pivi glasi: *ùzrīm, sàvrīm, uzàvrīm*.³⁸ Ovdje obično imamo: *vrījē, zrijē* ili *vrē, prōvrē, ùzavrē*.

11) Pored sufiksa *-iva* u Pivi neki glagoli imaju i sufiks *-eva* sa jotovanim prethodnim suglasnikom: *kažèvati, dovršèvati, raz-blažèvati, zavirèvati*.³⁹ Osim: *kažèvati-kàzujēm* ja ovdje nisam zabilježio više potvrda za ovu pojavu.

12) U Pivi nailazimo i na radni pridjev tipa: *dòšā, kázā, písā*. Ova je pojava običnija u selima Drobnjaka.⁴⁰ Istina, i tu je ona unesena iz crnogorskih govora, ali je u našem govoru nema ni kao strane osobine.

13) U Pivi je običan prijedlog *sa* s akuzativom u označavanju svrhe: *ìdēmo za dèvōjku, ìdē zà žito*.⁴¹ Akuzativ ove vrste ovdje ide sa prijedlogom *po*.

³⁵ Vuković, *P-Dr.*, 50.

³⁶ Vuković, *P-Dr.*, 55.

³⁷ Vuković, *P-Dr.*, 58.

³⁸ Vuković, *P-Dr.*, akcenat, 321.

³⁹ Vuković, *P-Dr.*, akcenat, 317.

⁴⁰ Vuković, *P-Dr.*, 21.

⁴¹ Vuković, *P-Dr.*, 83.

14) U Pivi je “mesto loc. sing. uz glagole mirovanja s prijedlozima *na* i *u* običan akuzativ: *bījo sam ù Nišić, načiniĵo kúlu nă Pišće, stōjī ù Dubrōvsko*”.⁴² U našem govoru u ovakvim primjerima imamo isključivo lokativ.

15) Od akcenatskih razlika da navedem kao najtipičnije ove:

U Pivi se čuje: *pūškāma, jăbukāma, jăgodāma*. Istina, prof. Vuković napominje da je ova dužina običnija u selima Drobnjaka nego u selima Pive.⁴³ U našem govoru samo je: *pūškama, jăbukama, jăgodama*.

U Pivi imamo dug krajnji slog osnove kod glagola tipa: *barkati, basati, gutati* koji tamo glase: *bărkăti, băsăti, gŭtăti*.⁴⁴ Ovaj govor ne zna za tu dužinu.

Kako vidimo, broj razlika između pivskog govora i govora naših pograničnih mjesta prema Pivi nije mali. Upravo, te su razlike takve da ove govore treba odvojiti.

Granica između ovoga govora i govora “stare istočne Hercegovine”, koji je opisao Danilo Vušović⁴⁵, proteže se od Kazanaca preko Vrbice do Dobrićeva. Značajnije razlike između tih govora bile bi ove:

1) Kod Vušovića “nekoliko iterativnih glagola često svoje dugo korenovo *i* zamenjuju refleksom dugog jata *-ije*: *počijěvati, sakrijěvati, pokrijěvati, kijěvati, òdriječem se*”.⁴⁶ Ja nemam potvrda za ovu pojavu iz našeg govora.

2) Vušović ima: *njeki, nekizi, nekija ljudi, njeaka žena*, istina kao unesene iz Crmnice.⁴⁷ U našem govoru redovno je: *neki, neka*.

⁴² Vuković, *P-Dr.*, 83-84.

⁴³ Vuković, *P-Dr.*, akcenat, 226.

⁴⁴ Vuković, *P-Dr.*, akcenat, 315.

⁴⁵ Danilo Vušović, *Dijalekat istočne Hercegovine*, SDZb., III.

⁴⁶ Vušović, *I. Herc.*, 10.

⁴⁷ Vušović, *I. Herc.*, 11.

3) U okolini Nikšića Vušović je bilježio i: *dòšā, glèdā, nāšā*.⁴⁸ Naš govor uopšte ne zna za sažimanje ove vrste u radnom glagolskom pridjevu.

4) Vušović ima: *dojde* i *pojde*, kao unesenu osobinu sa strane, ali kao običnu osobinu za taj govor navodi: *òjdok, òjde li, òjde*⁴⁹. Ovdje je samo: *dóđe, póđe, òde, òde li?*

5) U Vušovićevu govoru glas *j* često se gubi: *èdva, èsam, èsi, èdnōm; zámiti, nāmīlādī, nāstārī; òn ū traži; trēbaū, glēdaū, īgraū*.⁵⁰ U našem govoru gubljenje glasa *j* nije tako izrazita i česta pojava.

6) U Vušovićevu govoru “vrlo često mesto glasova *ć* i *đ* na kraju pojedinih reči” imamo *j*: *dôj, pôj, nôj, pôtīj*.⁵¹ Ovaj govor ne zna za tu osobinu.

7) Do Vušovićeva govora doprla je i osobina crnogorskih govora sa *šn* i *žn* mj. *sn* i *zn*: *šnā, šnijevāt*.⁵² U našem govoru nema ni traga ovoj pojavi.

8) Kod Vušovića frikativno *š* “u pojedinim slučajevima ispred eksplozivnih *k* ili *p* prelazi u afrikatu *č*: *čkôla, čkôlovān, čkôpiti*”.⁵³ U našem govoru u takvim slučajevima uvijek imamo neizmijenjenu grupu *šk*.

9) Mjesto grupe *čn* u primjerima: *lično, mliječni sud, očni* Vušović ima grupu *šn*.⁵⁴ Ovdje grupa *čn* ostaje neizmijenjena.

10) Vušovićev govor ne zna za glasove *h* i *f*. Jedino se negdje javlja poluglasno *h*: *^hajde*.⁵⁵ Ovdje ti glasovi nisu potpuno nepoznati.

⁴⁸ Vušović, *I. Herc.*, 13.

⁴⁹ Vušović, *I. Herc.*, 15.

⁵⁰ Vušović, *I. Herc.*, 21-22.

⁵¹ Vušović, *I. Herc.*, 23.

⁵² Vušović, *I. Herc.*, 28.

⁵³ Vušović, *I. Herc.*, 28.

⁵⁴ Vušović, *I. Herc.*, 29.

⁵⁵ Vušović, *I. Herc.*, 20.

11) Lična imena tipa: *Milica*, *Danica* ovdje imaju vokativ na -e: *Milice*, *Danice*. Vušovićev govor ima uvijek u tom padežu oblik nominativa.

12) Kolektivne imenice na -ad ovdje ne znaju za oblik genitiva množine: *tělādī*, *jārādī*, kako je to kod Vušovića.⁵⁶

13) Vušovićev govor zna i za upotrebu genitiva mn. mj. lokativa: *po sělā*, *pò njīvā*, *pò brđā*.⁵⁷ Ja nemam potvrda za ovu osobinu iz našeg govora.

14) Kod Vušovića dat. jednine zamjenica prvog i drugog lica “uvek” je na -e: *měne-měne* i *těbe-těbe*.⁵⁸ Ovdje se pored tih oblika čuju i oblici na -i: *meni*, *tebi*.

15) Ja nemam potvrda ni za: *tījā*, *òvijā*, *ònijā*, *kòijā*, kako je to katkad kod Vušovića.⁵⁹

16) Ovdje nema ni *dōbrijā*. Vušović ima i to.⁶⁰

17) Partikula -zi u ovom govoru nije tako često u upotrebi kao kod V.: *njemuzi*, *tízi*, *òvizi*, *ònizi* ovdje nisam zabilježio. Vušović navodi i takve primjere.⁶¹

18) Vušović ima: *ìcit*, *dôcit*, *nâcit*, *prôcit*, *nàrâstit*, *prèrâstit*, *ùkrâstit*.⁶² Ja sam ovdje zabilježio samo *ìcit*.

19) Ja nemam potvrda za Vušovićeve primjere prezenta: *unáviđu*, *záviđu*, *napoviđu*.⁶³

20) Vušović navodi i potvrda za infinitiv tipa: *zaručèvati*, *poručèvati*.⁶⁴ Ja nisam naišao na takve primjere.

⁵⁶ Vušović, *I. Herc.*, 38.

⁵⁷ Vušović, *I. Herc.*, 39.

⁵⁸ Vušović, *I. Herc.*, 54.

⁵⁹ Vušović, *I. Herc.*, 55.

⁶⁰ Vušović, *I. Herc.*, 50.

⁶¹ Vušović, *I. Herc.*, 33.

⁶² Vušović, *I. Herc.*, 56.

⁶³ Vušović, *I. Herc.*, 57.

⁶⁴ Vušović, *I. Herc.*, 57.

21) Kod Vušovića imperativ od glagola *vidjeti* i *jesti* i izvedenih od njih glasi: *vīđ, jēđ, izvīđ, nàjēđ*, pored: *vīđi* i *vīdi, jēđi* i *jēdi*.⁶⁵ Imperativ od tih glagola ovdje je samo: *vīdi, jēdi*.

22) Ja nemam potvrda ni za oblike trećeg lica mn. imperfekta tipa: *múziju, bījū, túciju*, što nalazimo u Vušovićevu govoru.⁶⁶

Na osnovu ovoga može se zaključiti da postoje opravdani razlozi za odvajanje našega govora od onoga koji je opisao Vušović. Istina, neke od osobina koje smo mi naveli iz Vušovićeve govora, a za koje ne zna naš govor, nisu autohtone ni u Nikšićkoj župi. I tu su one unesene sa strane, ali se u svom rasprostranju nisu proširile i na Bilećke rudine.

I još nešto. Vušović je govor koji je on ispitivao nazvao dijalektom istočne Hercegovine, što, po mom mišljenju, nije ispravno. Ni onda kad je Vušović radio opis toga govora, a ni danas, to nije bila Hercegovina. Da ne bi bilo zabune oko naziva, a i da se govori nazovu svojim pravim imenom, mislim da bi onaj govor koji je opisao Vušović trebalo nazvati: govor stare istočne Hercegovine ili još bolje: govor Nikšićke župe, za razliku od stvarnog govora istočne Hercegovine čiji se opis daje u ovom radu.

Granica našega govora prema dubrovačkom govoru proteže se od Zubaca do Huma. Poređenje sa dubrovačkim vršiću prema radu Pere Budmania i prema nekim napomenama o tom govoru koje nalazimo u radovima Dubrovčanina Milana Rešetara. Od osobina koje naš govor odvajaju od dubrovačkog navešćemo ove:

1) Nejednaka im je zamjena starog vokala *ě*.

2) Ovaj govor zna za jotovanje svih suglasnika ispred *je* od *ě*, dubrovački ne zna.

⁶⁵ Vušović, *I. Herc.*, 58-59.

⁶⁶ Vušović, *I. Herc.*, 59.

3) Suglasnik *m* na kraju riječi u dubrovačkom se zamjenjuje suglasnikom *n*.⁶⁷ Ovaj govor ne zna za tu osobinu.

4) Suglasnička grupa *šk* u dubrovačkom daje *čk*⁶⁸; u ovom govoru ta glasovna grupa ostaje neizmijenjena.

5) U ovom govoru nemamo skraćivanje dugog vokalnog *r*, kako je to u dubrovačkom.⁶⁹

6) U dubrovačkom imamo: *jèna, jàna*.⁷⁰ U našem govoru samo je: *jèdna, jàdna*.

7) U dubrovačkom imamo i: *těgā, těmu, òvegā, òvemū*.⁷¹ U ovom govoru samo je: *toga, tome, ovoga, ovome*.

8) Dubrovački zna za nastavak *-man* u dat., instr. i lok. mn.: *kokòšiman, nožiman, zùbiman, rùkaman*.⁷² U ovom govoru u tim padežima redovno je nastavak *-ma*: *kokòšima, nóžima, zùbima*.

9) Od imenica srednjeg roda: *selo, žito, more, grožđe* i sl. u dubrovačkom se množina gradi nastavkom *-lja*: *selija, morija, grožđija, vinija*.⁷³ Ovdje je kao i u književnom jeziku našem.

10) Rešetar je za dubrovački govor konstatovao i kanovačku osobinu: *ònòm dōbrōm žèni, u mojōm rúci*.⁷⁴ Ovaj govor ne zna za tu osobinu.

11) U dubrovačkom je redovno: *mačom, nožom, kraljom, konjom, ocom, jajom, kopljom* (Rad, LXV, 170; *Der štok*. 105).

12) Rešetar kaže da dubrovački nema imperfekta “osim *bješe*” a ni aorista “nema nikako”.⁷⁵ U našem govoru ti su oblici, naročito aorist, obični.

⁶⁷ Budmani, *Dubr.*, 158.

⁶⁸ Budmani, *Dubr.*, 159.

⁶⁹ Budmani, *Dubr.*, 156.

⁷⁰ Rešetar, *Štok.*, 151.

⁷¹ Rešetar, *Štok.*, 176.

⁷² Rešetar, *Štok.*, 161.

⁷³ Rešetar, *Štok.*, 166.

⁷⁴ Rešetar, *Štok.*, 182.

⁷⁵ Rešetar, *Štok.*, 192. i *Jezik M. Držića*, 186-187.

13) Brojne su sintaksičke, akcenatske i leksičke razlike između ova dva govora, ali ih ja ovdje neću više nabrajati. Mislim da nam i ove dovoljno govore da ta dva govora ne čine jednu cjelinu.

Ranije smo iznijeli razlike koje postoje između našeg govora i govora centralne i sjeverne Hercegovine.

Na osnovu iznesenog može se doći do ovog zaključka: istočnohercegovački govor okružen je sa svih strana jekavskim govorima hercegovačkog tipa. Pored mnogih osobina koje su zajedničke tim govorima, ima ih podosta koje ih razjedinjuju. Govor istočne Hercegovine ne zna za mnoge osobine koje nalazimo u druga dva govora današnje jekavske Hercegovine. Isto tako, u njemu nema potvrda za neke osobine koje nalazimo u drugim “nehercegovačkim” govorima koji ga okružuju. Sve nam to govori da postoje opravdani razlozi da se ovaj govor zasebno proučava.

e) *Odnos ovoga govora prema književnom jeziku*

Iako ovaj govor po cjelokupnoj svojoj strukturi čini najužu osnovicu književnog jezika jekavskog narječja, u njemu nalazimo znatan broj osobina koje nisu poznate književnom jeziku. Mnoge od tih osobina sretamo i u jeziku Vuka Karadžića, u njegovim prvim radovima, ali se one već odavno smatraju dijalektizmima. Ja neću navoditi sve te razlike, one će se vidjeti iz cjelokupnog opisa ovoga govora, a ovdje ću navesti samo neke od njih:

1) Mada vokalska sistema ovoga govora zna samo za pet vokala, kao i književni jezik, u njemu nalazimo mnoge vokalske promjene (međusobna zamjena vokala, redukcija, gubljenja i sažimanja), za koje ne zna književni jezik.

2) I pored toga što mjesto *ě* u dugim slogovima u ovom govoru imamo redovno dvosložnu zamjenu kao i u književnom jeziku, postoji lako uočljiva kvantitetska razlika između njih: *ījě* i *ijé* u ovom govoru prema *ījē* i *ijè* u književnom jeziku.

3) Ovaj govor zna i za pojavu *je* ili *ije* i tamo gdje etimološki nije bilo *ě*. Književni jezik ne zna za tu pojavu.

4) Ovaj govor zna za sve vrste jotovanja suglasnika koja su u vezi sa *je* od *ě*. Književni jezik tu čuva neizmijenjeno stanje, izuzetak su grupe *ľě* i *ně*.

5) Književni jezik još uvijek čuva u svim pozicijama glas *h*. U ovom govoru osjećanje za njegovu pravilnu upotrebu dobrim dijelom je pokolebano.

6) U ovome su govoru česte supstitucije glasa *f* glasom *v*, što ne nalazimo u književnom jeziku.

7) U ovom govoru, kao i u drugim narodnim govorima, postoji težnja da se minimalnim naporima postignu maksimalni efekti, i kao posljedica toga javljaju se razne promjene: asimilacija, disimilacija, metateza. Za mnoge od tih promjena književni jezik ne zna.

8) U oblicima glagola: *bískati*, *ískati*, *vrískati* u ovom govoru nailazimo i na grupu *šć*: *išćě*, *bíšćū*, *išći*, *bíšći*. U književnom jeziku tu imamo isključivo grupu *št*.

9) Pored padežnih nastavaka koje nalazimo u književnom jeziku, u ovom se govoru javljaju i drugi nastavci – kod istih imenica. Tako pored *-e* u vokativu imenica tipa: *gad*, *jad*, *smrad*, javlja se i *-u*: *gădu*, *jădu*, *smrădu*. Kod imenica sa osnovom na palatalni suglasnik pored *-em* javlja se ponekad i *-om*: *pištôljom*, *vătrăljom*. U oblicima množine kod tih imenica pored *-evi* sretamo i *-ovi*: *kôšovi*, *nôžovi*, *prîštovi*.

10) U instrumentalu jednine, genitivu, dativu, instrumentalu i lokativu množine pridjeva i pridjevskih zamjenica u ovom govoru najobičniji su nastavci starih tvrdih osnova: *tvòjijem*, *vrúćijem*. U književnom jeziku sve se više upotrebljavaju nastavci starih mekih osnova.

11) U ovom govoru znatan broj glagola nema promjenu koju ti glagoli imaju u književnom jeziku.

12) I ovdje nailazimo na nastavak *-u*, pored *-e*, u trećem licu množine prezenta glagola VII (Belićeve) vrste: *râdû*, *nòsû*, *živû*. U književnom jeziku tu je isključivo *-e*: *râdê*, *nòsê*, *živê*.

13) Futur I od glagola na *-ći* u ovom govoru, ako se ne upotrebljavaju lične zamjenice, glasi: *dôće*, *môće*, *sîće*. U književnom jeziku ti glagoli imaju uvijek dvočlani oblik futura: *doći će*, *moći će*.

14) Poznato je da prijedlog *s* (*sa*) u književnom jeziku ide uz socijativna značenja. U ovom govoru prijedlog *s* dolazi i uz pravi instrumental: *ùdario ga je s nózem*, *dòšō je s prùgōm*.

15) U značenju futura egzaktnog u zavisnim rečenicama ovdje je običan samo radni gl. pridjev: *kad vâdila*, *zónni me*; *ako porâšala*, *bîće kîrôlê*. U književnom jeziku futur egzaktni uvijek je složeni glagolski oblik: *ako budeš vadila*, *zovni me*.

16) Mada ovaj govor ima četvoroakcenatsku sistemu kao i književni jezik, postoje znatne razlike između njih u akcentovanju pojedinih riječi.

Mi bismo mogli navesti još mnogo ovakvih razlika između istočnohercegovačkog govora i književnog jezika, ali i ove jasno pokazuju da je pogrešno mišljenje po kojem hercegovački dijalekti nisu zgodni za dijalektološka ispitivanja;⁷⁶ isto tako, ovo nam jasno pokazuje da ni na ovom području nigdje nemamo onakav govor kako to zahtijevaju norme književnog jezika.

f) *Dosadašnja ispitivanja istočnohercegovačkog govora*

Većih i potpunijih radova o ovome govoru do danas nema. Postoji samo jedan rad koji se posebno bavi "hercegovačkim" govorom. To je: *Njekoiko bilježaka o govoru hercegovačkom*,

⁷⁶ V. JF, knj. VI, 254.

od Đure Šurmina⁷⁷, i jedan kraći izvještaj Jovana Radulovića o njegovim ispitivanjima akcenata “u oblasti novije istočne Hercegovine”⁷⁸.

Šurmin nije pisao svoj rad na osnovu materijala koji je prikupio na terenu, nego na osnovu onoga što je čuo od pojedinih ljudi iz tih krajeva, a najviše materijala pobrao je iz priča i pjesama koje je zabilježio od Hamida Kunića iz Šahabašića⁷⁹. Zbog toga njegov materijal nije pouzdan i u njegovu se vrijednost još ranije posumnjalo.⁸⁰ Na taj rad ja bih dao još i ove primjedbe:

1) Stolac i Trebinje ne spadaju u zapadnu Hercegovinu, kako to stoji kod Šurmina.⁸¹

2) Ikavizme koje Š. navodi na 165. strani ne nalazimo u ovom govoru.

3) Jotovanje grupa *tje*, *dje* nije svojstveno samo pravoslavicima, kako misli Š., nego i svim drugim predstavnicima ovog govora.⁸²

4) Ni kod muslimana našega govora, ako se ne misli na gradsko i školovano stanovništvo, ne nalazimo: *djevojka*, *djetić*, *djeca*, *ovdje*, *djetelina*, *kudjelja*, *sidjeti* sa neizmijenjenom grupom *dje*, kako to navodi Šurmin.⁸³ U svim ovim i ovakvim slučajevima u ovom govoru imamo izvršeno jotovanje.

5) Nigdje nisam naišao na primjere kao: *zacviljeti*, *zelenjeti se* sa neizvršenim jotovanjem grupa *l-je* i *n-je*. Šurmin navodi i takvih primjera.⁸⁴

⁷⁷ Šurmin, *Hercegovački*, knj. III, 164-175.

⁷⁸ Glasnik SAN, knj. V, sv. 2, 331-333.

⁷⁹ Šurmin, *Hercegovački*, 165.

⁸⁰ A. Belić, *Dijalektološka karta*, 47.

⁸¹ Šurmin, *Hercegovački*, 165.

⁸² Šurmin, *Hercegovački*, 166.

⁸³ Šurmin, *Hercegovački*, 166.

⁸⁴ Šurmin, *Hercegovački*, 166.

6) Ranije smo istakli da ovaj govor zna i za jotovanje usnenih suglasnika kad se oni nađu ispred *je* od *ě*, Šurmin tvrdi suprotno.⁸⁵

7) Neće biti tačno za ovaj govor ni ono što Š. na 167. strani kaže za glas *h* i gl. grupu *hv*.

8) Ja ovdje nisam naišao na: *vsa, vsina* mj. *psa, psina*; a i to nalazimo kod Šurmina.

9) Šurmin ima i grupu *šč* u primjerima kao: *ščene, ščeta*. Na takve primjere ja u ovom govoru nisam naišao.

10) Ni Šurminovi nastavci za pojedine padeže ne odražavaju stanje ovoga govora.⁸⁶

11) Za dativ, instrumental i lokativ množine Šurmin navodi i ovakve primjere: *pleći, rukami, zubmi, pred vrati, pred kućami*.⁸⁷ Ja takve oblike nigdje nisam zabilježio na ovom području.

12) Šurmin kaže da u ovom govoru nema nijedan od “pluralnijeh oblika *ni, ne, vi, ve*”.⁸⁸ Enklitički oblik *vi* ovdje je u svakodnevnoj upotrebi i čuje se na čitavom području ovoga govora.

13) Od glagola *ići* ovdje je običniji prezent po prvoj (Belićevoj) vrsti: *idem, ideš*. Kod Šurmina je *iđem*, po petoj vrsti.⁸⁹

14) Ja na ovom terenu nigdje nisam naišao na “ostatke čakavskog akcenta” kao: *jenôm, jenôj, jednê, razmazân, vodôm*, što nalazimo kod Šurmina.⁹⁰

15) Ovaj govor karakteriše, pored ostalog, i redovno prenošenje silaznih akcenata na proklitike. Šurmin kaže da “nijesu osamljeni” ni primjeri sa neprenesenim akcentom kao: *na*

⁸⁵ Šurmin, *Hercegovački*, 166.

⁸⁶ V. kod Šurmina na 168, a u ovom radu u morfologiji.

⁸⁷ Šurmin, *Hercegovački*, 169.

⁸⁸ Šurmin, *Hercegovački*, 169.

⁸⁹ Šurmin, *Hercegovački*, 170.

⁹⁰ Šurmin, *Hercegovački*, 173.

vřh, na kólje.⁹¹ Među ove primjere ne treba stavljati: *tūrē, a vřdi*, jer to nisu iste pozicije.

16) Na kraju, čini mi se da priču koju navodi Šurmin ne bi onako ispričao ni jedan Hercegovac. Hercegovci se upravo odlikuju tečnim pričanjem. Šurminova priča to ne pokazuje.

I na osnovu ovih primjedaba na Šurminov rad može se zaključiti da tu nije riječ o pravom hercegovačkom govoru. Moguće je da su tu date osobine govora okoline Foče, ali to više i nije Hercegovina, i zbog toga Šurminov rad ne treba stavljati u opise hercegovačkih govora.

J. Radulović samo se ukratko osvrnuo na akcenat ovoga govora. On konstatuje da se “Daničićeva akcenatska sistema u svojim glavnim osnovnim linijama slaže sa akcentuacijom ove oblasti”.⁹² Ja se sa ovom konstatacijom potpuno slažem, ali se ne bih složio sa tvrdnjom da ovdje uvijek imamo: *bježímo, bježéćí; želímo, želéćí*. Takav akcenat postoji u ovom govoru, ali ne i isključivo takav.

Radulović kaže da je vrijednost zamjene za dugo *ě* onakva kakvu su je “ozakonili u našem književnom jeziku Vuk i Daničić”.⁹³ Ja se slažem da je ona uvijek dvosložna, ali, kako će se to docnije vidjeti, ona nije uvijek klasična. Ovdje pored klasične zamjene *ije* i *ijè* ima još i *ijě* i *ijé*.

Osim Šurmina i Radulovića, koji su se pored književnosti bavili i proučavanjem jezika, još se i Obren Đurić-Kozić u svom radu “Šuma i Površ u Hercegovini”⁹⁴ ukratko zadržao na govoru te oblasti.

Kozić razlikuje “humski i trebinjski govor”. Humski mu govor obuhvata “Ljubinjiski, Stolački, Mostarski do Neretve i deo

⁹¹ Šurmin, *Hercegovački*, 173.

⁹² Glasnik SAN, knj. V, sv. 2, 331.

⁹³ Glasnik SAN, knj. V, sv. 2, 333.

⁹⁴ Obren Đurić-Kozić, *Šuma i Površ u Hercegovini*, Naselja, II, 1159.

Nevesinjskog kotara”, a trebinjski govor obuhvata “Trebinjski, Bilečki, Gatački i veći deo Nevesinjskog kotara”. Kako vidimo, on je sa ova dva govora, “humskim” i “trebinjskim”, obuhvatio veći dio ijekavske Hercegovine. Na tu njegovu podjelu, i uopšte na njegov prikaz ovih govora, ja bih dao sljedeće primjedbe:

1) Kozićev “humski govor” trebalo bi da odgovara našem centralnohercegovačkom, samo ja ovamo ne bih ubrajao čitav b. ljubinjski srez, a ni dobar dio b. stolačkog sreza. Od mostarskog sreza ovamo ne spadaju Zijemlja i Podveležje. Od nevesinjskog sreza ovom govoru ne pripada ništa, jer i ona mjesta u Nevesinjskom polju koja imaju promjenu muških imena tipa *Jóvo*, *Ráde* po promjeni imenica na -a, imaju mnogo više zajedničkih osobina sa govorom ostalih mjesta nevesinjskog sreza nego li sa govorom centralne Hercegovine.

2) Ako Kozićev “trebinjski govor” izjednačimo sa našim istočnohercegovačkim, onda njegove granice treba proširiti i na jedan dio b. srezova: Ljubinje, Stolac i Mostar. A ovom govoru pripada čitav nevesinjski srez.

3) Kozić kaže: “U trebinjskom se *h* ne čuje ili se zamenjuje sa *v*”. To je samo djelimično tačno. Na čitavom području njegova trebinjskog govora, odnosno našeg istočnohercegovačkog, mi nalazimo glas *h*. Istina, ne može se reći da ga svi podjednako upotrebljavaju, ali se isto tako ne može reći ni da ga oni koji ga ne izgovaraju redovno zamjenjuju sa *v*. O tome će biti više riječi niže.

4) Sve ovo što je rečeno za glas *h* vrijedi i za glas *f*.

5) Ranije je rečeno da promjenu imena *Jóvo*, *Ráde* po tipu promjene imena *Mârko* nalazimo i na području b. ljubinjskog i stolačkog sreza, a ni u Podveležju, mostarski srez, nije isključivo *Mého-Méhē*, *Sálko-Sálkē*. Ta mjesta kod Kozića pripadaju “humskom” govoru, a u ovom radu ulaze u govor istočne Hercegovine.

6) Na upotrebu akuzativa mjesto lokativa uz glagole kretanja: *bio sam u Grahovo*, što navodi Kozić iz Zubaca i Korjenića, nailazimo i u drugim pograničnim mjestima prema Crnoj Gori, što treba tumačiti uticajem govora sa te strane.

7) Ako se u “trebinjskom govoru” negdje i čuje: *došā, polokā*, ja nemam potvrda za tu osobinu, to treba smatrati stranom, takođe crnogorskom osobinom u ovom govoru.

8) Teško je utvrditi da li u “humskom” ima “dva puta više turskih reči” nego u “trebinjskom”. Ja bih radije kazao da turcizama ima više kod muslimana, bez obzira na to kad su oni primili islam, nego kod ostalih predstavnika ovoga govora.

g) Sistem rada pri prikupljanju materijala

Još kao student Više pedagoške škole u Sarajevu, a na podstrek prof. dr Jovana Vukovića, ja sam počeo da pažljivije osluškujem govor svojih zemljaka iz okoline Mostara. 1950. godine produžio sam studije na Filozofskom fakultetu u Beogradu i tu sam 1952. godine pod neposrednim rukovodstvom prof. dr Mihaila Stevanovića izradio diplomski rad o govoru Podveležja. Već tada sam se zainteresovao za govor jekavske Hercegovine kao cjeline. Poslije završenih studija, a uz saglasnost mojih profesora sa Filozofskog fakulteta u Beogradu dr Mihaila Stevanovića i dr Radomira Aleksića i uz novčanu pomoć Filozofskog fakulteta u Beogradu i Naučnog društva Bosne i Hercegovine u Sarajevu, produžio sam svoja dijalektološka ispitivanja na terenu istočne Hercegovine. Tako sam od 1952. pa do kraja 1958. godine, sa prekidom od oktobra 1953. do septembra 1954, kada sam se nalazio na odsluženju vojnog roka, svake godine provodio po dva do tri mjeseca na tom terenu.

Svoja ispitivanja sam počeo od Podveležja, čiji mi je govor poslužio za izradu diplomskog rada, preko Nevesinja, Gacka,

Bileće, Trebinja, Ljubinja i Stoca do Mostara. Poslije prethodnih, informativnih ispitivanja na terenu došao sam do zaključka da u ovom dijelu Hercegovine nemamo jedinstven govorni tip. Pošto sam imao zadatak da ispitam govor istočne Hercegovine, ja sam iz svojih daljih ispitivanja isključio sve ono što po svojoj cjelokupnoj strukturi ne pripada istočnohercegovačkom govoru. Isto tako ja nisam ispitivao ni govor onoga dijela Hercegovine koji se nalazi sjeverno od Drežnice. Ni taj govor po svojoj strukturi ne pripada našem istočnohercegovačkom govoru.

Kad sam ovako teritorijalno odredio rasprostranjenost ovog govora, nastavio sam dalja, sistematskija ispitivanja u krugu njegovih granica. Tamo gdje je bilo potrebno, gdje sam imao najbolje informatore, ostajao sam po nekoliko dana u jednom mjestu, a gdje to nije bilo nužno, u jednom mjestu sam se zadržavao dan-dva. U neka mjesta navraćao sam se po nekoliko puta u toku rada na opisu ovoga govora.

Građu sam prikupljao neposrednim bilježenjem. Nastojao sam da mi objekti budu što tipičniji predstavnici tog govora, a, u cilju kontrole, u svakom mjestu sam imao po nekog ko mi je služio kao provjeritelj zabilježenog materijala.

Pri sakupljanju materijala nisam se služio unaprijed spremljenim upitnicima, nego sam neposredno stupao u razgovor sa svojim objektima, interesujući se za sve privredne djelatnosti, kao i za prošlost toga kraja. Na taj način imao sam mogućnosti da vodim duge razgovore, i da sve to bilježim. Osim toga, često sam imao mogućnosti da prisustvujem seoskim svečanostima: sijelima, svadbama, slavama, seoskim zborovima i tu sam kao pasivni učesnik mogao da bilježim čitave razgovore koje su mještani vodili međusobno. Tamo gdje je bilo potrebno pribjegavao sam direktnim pitanjima, interesujući se za nazive pojedinih dijelova tijela, zaprežne opreme, alatki, poljoprivrednih proizvoda i sl.

Pošto je broj mjesta koja sam obišao, i iz kojih se ovdje navodi materijal, dosta velik, oko 70 mjesta, ne može se očekivati od ovoga rada da dā iscrpan opis govora svakog od tih mjesta. Ovdje se daje opis ovoga govora kao cjeline, istaknute su njegove zajedničke osobine i dat je njegov odnos prema susjednim govorima i književnom jeziku. Naravno, gdje je to bilo potrebno, isticane su razlike i između pojedinih predjela ove govorne oblasti.

Raduje me što ovdje mogu da izrazim svoju iskrenu i duboku zahvalnost svima onima koji su mi pomogli pri izradi ovoga rada, da se zahvalim svim učiteljima koji su u vrijeme moga rada službovali na terenu istočne Hercegovine i nesebično mi pomagali da dođem do što tipičnijih predstavnika ovoga govora i da sakupim što više materijala. Zahvaljujući njima vrata svih domova na tom području uvijek su mi bila otvorena.

Posebnu zahvalnost dugujem svom profesoru, dr Mihailu Stevanoviću, koji je neposredno rukovodio mojim radom i čiji su mi savjeti uvijek bili dragocjeni.

POPIS MJESTA I NJIHOVE SKRAĆENICE

Am. – Arslanagića Most	bivši srez	Trebinje
Av. – Avtovac	”	Gacko
B. – Bileća	”	Bileća
Bah. – Bahori	”	Gacko
Balj. – Baljci	”	Bileća
Batk. – Batkovići	”	Nevesinje
Brat. – Bratač	”	Nevesinje
Bi. – Biograd	”	Nevesinje
Bij. – Bijenja	”	Nevesinje
Bor. – Borač, sva sela	”	Gacko
Čep. – Čepelica	”	Bileća
Čič. – Čičevo	”	Trebinje
Dab. – Dabar, sva sela	”	Stolac
Div. – Divin	”	Bileća
Duži – Duži	”	Trebinje
Fat. – Fatnica	”	Bileća
Foj. – Fojnica	”	Gacko
Gac. – Gacko	”	Gacko
Grač. – Gračanica	”	Gacko
Hr. – Hrušta	”	Nevesinje
Hum – Hum	”	Trebinje
Izg. – Izgori	”	Gacko
Jas. – Jasenik	”	Gacko
K. – Kula, sva sela	”	Gacko
Kaz. – Kazanci	”	Gacko
Klj. – Kljuna	”	Nevesinje
Ključ – Ključ	”	Gacko
Kor. – Korita	”	Bileća

Kos. – Kosijerevo	bivši srez	Trebinje
Lak. – Lakat	”	Nevesinje
Last. – Lastva	”	Trebinje
Ljub. – Ljubinje	”	Ljubinje
Ljubom. – Ljubomir	”	Trebinje
Mir. – Miruše	”	Bileća
Most. – Mostači	”	Trebinje
Nev. – Nevesinje	”	Nevesinje
Odž. – Odžak	”	Nevesinje
Or. – Orahovac	”	Trebinje
Pan. – Panik	”	Bileća
Pl. – Platice	”	Gacko
Plana – Plana	”	Bileća
Podv. – Podveležje, sva sela	”	Mostar
Pol. – Police	”	Trebinje
Polj. – Poljica	”	Trebinje
Post. – Postoljani	”	Nevesinje
Pres. – Presjeka	”	Nevesinje
Pridv. – Pridvorci	”	Trebinje
Prijev. – Prijedor	”	Bileća
Rab. – Rabina	”	Mostar
Rav. – Ravni	”	Gacko
Rilja – Rilja	”	Nevesinje
Step. – Stepan	”	Gacko
Šip. – Šipačno	”	Nevesinje
Tr. – Trebinje	”	Trebinje
Ul. – Ulinje	”	Gacko
Vranj. – Vranjska	”	Bileća
Vrat. – Vratkovići	”	Gacko
Vrba – Vrba	”	Gacko
Zajas. – Zajasen	”	Nevesinje
Zal. – Zalom	”	Nevesinje
Zas. – Zasadi	”	Trebinje
Zauš. – Zaušje	”	Bileća
Zovi Do – Zovi Do	”	Nevesinje
Zup. – Zupci	”	Trebinje
Zvijer. – Zvijerina	”	Bileća

FONETIKA

V o k a l i

§ 1. Vokalizam govora istočne Hercegovine je stabilan. Ovaj govor zna samo za pet vokalskih fonema, to i onda kad imamo jedan vokal zamijenjen drugim. Dakle, u ovom govoru imamo sistem od pet vokala, kao i u književnom jeziku našem.¹

Zamjenu jednog vokala drugim, bez obzira na to šta je uslovalo te zamjene, pregledaćemo po vokalima.

Vokal *a*

§ 2. Mjesto vokala *a* imamo vokal *e*:

a) U našim riječima: *òbjenjiti se* (B.) i *pòjedila se* (Bi., Balj.), iako je češće i običnije: *òjanjiti se* (Ul., Pl., K., Klj., Podv.) i *òjanjila se* (K., Bah., Bor., Odž.).

Za ovakve primjere zna i govor Pive.² Prof. Vuković tamo bilježi i prelazni stepen: *òdja^enjeta, zàja^eretom, ja^esènište*, i to tumači pomijeranjem artikulacije vokala *a*, kad je taj glas kratak, a nalazi se “ispred i iza akcentovanog sloga, a iza mekog glasa *j*” i vokal *a* tu

¹ Isp. kod Miletića: “Sistem naših vokala je vrlo prost. U književnom jeziku, sa kojim se u tome pravcu slaže i većina naših govora, postoji svega pet tzv. osnovnih vokala: *u, o, a, e, i*.” B. Miletić, *Fonetika srpskog jezika*, Beograd, 1952, 20.

² Vuković, *P-Dr.*, 8-9.

postaje “zatvoreniji i često dobija boju glasa *e*”.³ Osim navedenih primjera ovdje nisam zabilježio više potvrda za ovu pojavu. U prvom primjeru na zamjenu neakcentovanog *a* vokalom *e* mogli su, bez sumnje, uticati susjedni palatalni suglasnici.⁴ U drugom primjeru, međutim, moguća je i analogija prema glagolu *jediti se*.

§ 3. I ovdje imamo: *jerèbica* (Zauš., Jas., Pl.), ali je češće: *jarèbica* (K., Av., Foj., Odž.). U Pivi imamo: *ja^erèbica* i *Ja^erèbīnje*, što se slaže sa opštom tendencijom tog govora – iza *j* neakcentovano kratko *a* dobija boju glasa *e*. U istočnoj Srbiji takođe imamo: *jerebica*, ali i tamo vokal *a* iza palatala prelazi “u *ä* ili *e*”⁵. Pošto u našem govoru nije opšta pojava da vokal *a* prelazi iza *j* u *e* tu je samo: *jārān*, *jarànica*, *Jakóvljević*, *jāsēn*, *jāvōr*, *jāstuk* i sl. Vjerovatnije je da se tu ogleda stariji dublet, nego da imamo vokalsku promjenu iza palatalnog *j*.⁶

§ 4. *Jèmac* (Bi., Bah., K.) i *jèmčili su* (Tr., Am.), pored: *zàjamčili su* (Podv., Rab.), takođe se objašnjavaju starijim dvojakim korijenom⁷.

§ 5. Na čitavom području našega govora imamo: *nòćes*, *ùzòćes*, *ùzòćēsñjī*. Ovdje nisam zabilježio *zloćes(t)*, ali i taj oblik nalazimo u jednom pismu Gačana: *zločestome*.⁸

Primjeri ove vrste poznati su i susjednim govorima. Vušović je u govoru koji je ispitivao takve oblike objašnjavao uticajem

³ Vuković, *P-Dr.*, 9.

⁴ Isp. takvu pojavu i u govoru istočne Srbije: *drúgoječe*, *prijetelj*, *jerām*, Belić, *DIJS*, 18.

⁵ Belić, *DIJS*, 18.

⁶ Dvojak korijen za ovu imenicu nalazimo kod Daničića, *Korijeni*, 11 i 12; Slawskog, *Słownik etymologiczny języko polskiego*, I, Krakov, 1952, 508; Преображенский, *Этимологический словарь русского языка*, Moskva, 1958, II, 240; Vasmera, *Etimologisches Wörterbuch*, II, Heidelberg, 1955, 560. Za oba oblika nalazimo potvrda i u našim rječnicima – Vukovu i RJA.

⁷ Daničić, *Korijeni*, 11, RJA, s. v.

⁸ Zapisi, knj. XI, 162.

crnogorskih govora.⁹ Više je vjerovatno, bar što se tiče našega govora, da je tu neakcentovano *a* iza palatalnih *č* i *ć* prešlo u *e*.

§ 6. I u ovom govoru sretamo *re* mj. *ra* u korijenima: *rast* i *vrab*:

rēbac (Podv.), *vrēbac* (B., Balj.), *rēpcu* (Polj.), pored češćeg: *vrābac* (Pl., Jas., Gas., Pridv., Bor., Batk.). Jednom sam zabilježio i *rābac* (Nad.);

rēsti (Gac.), *nàrēstō* (Odž., Klj.), *uzrēste* (Odž., Klj.), pored: *porāsla* (Dživ., Dab.), *uzrāsla* (Bor., Dab.), *zarāste* (Zauš., K., Bor.).

Mada su primjeri sa *re* u ovim korijenima u govoru centralne Hercegovine znatno češći; isp. tamo: *rebac*, *Rebac* – prezime, *rēbulja* i *rēbujā*; *rēsti*, *nàrēstō*, *ùzrēstō*, *zàrēstō* i sl., teško bi bilo prihvatiti pretpostavku da su ovi primjeri u naš govor uneseni iz centralnohercegovačkog.

Objašnjenja za pojavu ovoga *re*, kao što je poznato, nisu ujednačena. Rešetar je pomišljao na uticaj čakavskih govora.¹⁰ Vajan to *re* tumači analogijom prema *ređъ > řađъ*¹¹, ali ni to tumačenje nije ovo pitanje skinulo sa dnevnog reda¹² i, kao što reče Rešetar, ti su “oblici... zbilja inexplicables”¹³.

b) U stranim riječima:

§ 7. Neke riječi mogle su biti primljene u deformisanom obliku, sa *e* mj. običnijeg *a*: *ù plječki*, *òd plječkē* i *pljěčkalo se* (Bor.), kao i: *apèrāt* (Dab.), *metènišē* (Div.), a u nekima se ogleda izvorni oblik: *ofenzíva* (Dab., K., Podv.), fr. l’offensive, njem. die Offensive.

§ 8. Mjesto vokala *a* imamo vokal *i* u komparativu pridjeva dalek: *điljī*, *điljā*, *điljē*, što nalazimo na čitavom području našega

⁹ Vušović, *I. Herc.*, 12; v. Vuković, *P-Dr.*, 10.

¹⁰ Rešetar, *Lekcionari I*, 100; *Štok.*, 101.

¹¹ Vajan, *Zlatarić*, I, 255.

¹² Belić, JF, knj. VIII, 240.

¹³ Rešetar, *Slavia*, knj. VIII, 638.

govora. Ovakav oblik komparativa potvrđen je i iz drugih govora. Budmani je tu gledao staro *u*. Rešetar to ne prihvata.¹⁴ On pretpostavlja da je *u* ispred palatala dalo *i*, kao i kod *dižd*, *minji*, ili je to nastalo, analogijom prema *viši*.¹⁵ Više je vjerovatno da se i tu ogleda dvojak korijen, kako to pretpostavlja prof. Belić.¹⁶

§ 9. U ovom govoru obično je: *dōsti* (Pol., Last., Odž., Gac., Bor., Zauš., Balj.) i *vāzdi* (Gac., Step., Last., Odž., Pol., Bor., Pl.), a jednom sam zabilježio i *vāljdi* (Dab.).

Rešetar je ovo *i* u prvo vrijeme objašnjavao uticajem priloga *gori*, *doli*¹⁷, docnije on tu vidi čakavizme: “Pojedini su rjeđi čakavizmi: *dosti*, *vazdi*”¹⁸. Ni jedno od ovih objašnjenja ne može se prihvatiti za naš govor.

Prvo, ne može zbog toga što u ovom govoru nemamo *gori*, *doli*, nego *gore*, *dolje*, znači tu nije moglo biti ugledanja na te oblike. Drugo, zato što je teško pretpostaviti da su se “čakavizmi” probili tako duboko u jekavsku Hercegovinu. Za mene je prihvatljivije Vajanovo objašnjenje koji tu vidi dvojako obrazovanje ovih priloga: *do suti*, kao starije i *do suta*, kao novije.¹⁹ Ovaj odnos krajnjih *i* – *a* mogao se docnije prenijeti i na *vazda* i *valjda*.

§ 10. Mjesto vokala *a* imamo *o*:

a) U našim riječima: *Pōprāti* (toponim, Dab.), *poprātina* (Dab.)²⁰, *līvoda* (Podv.)²¹. U *dolèko* (Gac.) *o* se moglo uopštiti

¹⁴ Rešetar, *Štok.*, 97.

¹⁵ Rešetar, *Štok.*, 97.

¹⁶ Belić, *DIJS*, 50.

¹⁷ Rešetar, *Štok.*, 101.

¹⁸ Rešetar, Rad, knj. 255, 184.

¹⁹ Vajan, *Zlatarić*, I, 257.

²⁰ Tako je i drugdje: Belić, *DIJS*, 25-27; Stevanović, *ICG*, 19; Miletić, *Crmnica*, 256; a i Maretić navodi taj toponim u RJA, s. v.

²¹ Ovu pojavu nalazimo i u govoru istočne Srbije (Belić, *DIJS*, 28) u istočno-crnogorskom (Stevanović, *ICG*, 19).

analogijom prema *dolje*, ako i tu, kao i u prethodnim primjerima, nije u pitanju labijalizacija.²²

§ 11. Pored *bõgami* ima i *bõgomi* koje preko *bõgo"mi* ide do čistog *bõgumi* (Kaz.).

Mada bi se i tu moglo govoriti o fonetskoj uslovljenosti promjene vokala *a*, više je vjerovatno, bar što se ovog primjera tiče, da je ovdje vokal *a* svjesno zamijenjen, da bi se ta riječ, koja je inače često u upotrebi, svojim cjelokupnim glasovnim sklopom udaljila od osnovne riječi *bog*. Poznate su i druge vrste deformacija te imenice: *toga ti ćaćina*, *borami* i sl., što se često čuje i u ovom govoru i van njegovih granica.

§ 12. U *dvajéstok* (Klj., Bor., Pl., Dživ.) i *trijéstok* (K., Bor., Dab., Dživ.), ako nemamo disimilaciju vokala, *ok* mj. *ak* se pojavilo prema zbirnim brojevima na *oro*: *dvajestoro*, *trijestoro*.

b) U stranim riječima:

§ 13. O mj. običnijeg *a* u riječima: *kòñāl* (Dživ.), *konàvō* (Jas.), *konáli* (Jas.) dovodi se u vezu sa latinskim oblikom osnovne imenice.²³ Tog su porijekla i *Kònāvli*, *Konávōka*, *Konāvljani* (Tr., Polj.).

U *konculàrija* (Dab., Pol.), ako nemamo pojavu labijalizacije, kako misli A. Belić²⁴, ogleda se narodna etimologija prema *konzul*, *koncul*.

§ 14. Mjesto prijedloga *sa* imamo prijedlog *su* uz brojeve i zamjenice koje počinju suglasnikom, i to:

a) kod muslimana: *sù čīm* (Dab.), *sù čijem ću* (Odž.), *sù tijem* (Bor., Rav.), *sù njima* (Zauš.); kao i:

sù trī (Am.), *su trī brata* (Zauš.), *sù pēt* (K., Am.), *su četiri* (Prijev.), *sù sedam* (Podv., Bor.);

²² Belić, *DIJS*, 23-24; Vuković, *P-Dr.*, 9; Stevanović, *ICG*, 19.

²³ Budmani, *Dubr.*, 162.

²⁴ Belić, *DIJS*, 29.

b) kod pravoslavaca: *sù čīm* (Dab.), *sù čīm se ránilo* (Bi.), *sù čijem ću* (Odž.), *sù čijem ga ūdarī* (Batk., Dab.), *sù tīm* (Batk., Cernica), *sù tijem* (Bi.), *sù njima* (Batk.); kao i:

sù trī (Batk.), *su trī brata* (Batk.), *sù pēt* (Kaz., Brat.), *su četiri* (Balj.).

Prijedlog *su* nalazimo u ovim pozicijama i kod Prokopija Čokorila: *su nekoliko voiske, su četiri stotine, su 4 Turčina*.²⁵

Samo jednom zabilježio sam ovaj prijedlog uz imenicu: *sù džandārom* (Bor.).²⁶

Pored ovoga prijedloga i češće i običnije javlja se prijedlog *s/sa*:

sà tijem (Podv., Bor., Ul., Pl., Bi., Div., Ljubom.), *s ònijem* (Klj., Fat., Dab.), *sà kīm* (Dab., Ul.); *s tījem* (Dab., Balj., Bi.), *s nāšōm jēdē* (Div., Fat., Foj.), *š njōm* (Pl., Dab., K.), *s ònīm mōijjem* (Div., Plan.); kao i:

sà pēt kónjā (K.), *sà sedam njīvā* (Bor.), *sà deset rânā* (Dab.).

Vokal o

§ 15. Osim *bo^ugme* i *bo^ugami*, gdje imamo jače izraženu labijalizovanost glasa *o*²⁷, nisam zabilježio više primjera za ovu pojavu.

§ 16. Mjesto *o* imamo vokal *e* na čitavom području u primjerima: *nè merěš, nè merě, nè merěmo*²⁸. Ako je vokal *o* akcentovan, on ostaje nepromijenjen: *mòrěš : nè merěš*.

²⁵ Čokorilo, *Dnevnik*, 97.

²⁶ Vušović pretpostavlja da smo to *su* dobili prema dubletima: *suproc – sproć, suviše i saviše* i sl. *Njegoš*, 60.

²⁷ Vušović, *I. Herc.*, 12.

²⁸ V. Glas SKA, knj. 62, 210.

§ 17. Mjesto *ovamo* i *ovoliko* zabilježio sam i: *evámo* (Gac.), *evlikō* (Bor.) gdje se *e* uopštilo prema *evo*.²⁹ Prema *evliko* u Bor. se pojavilo i: *telikō*, *telikōme*.³⁰

§ 18. Na čitavom području ovoga govora nailazimo na dublet *grob* : *greb*. Istina, a to je potrebno istaći, posljednji oblik u mnogim mjestima vezan je za toponime, ali ima dosta mjesta gdje oba oblika žive naporedo. Potvrde za oblik *greb* su ove:

grëb (Podv., B., Klj.), *grêblje* (Tr.), *grëblje* (Bor.), *nã greblje* (Batk.), *sã greblja* (Gac.), *põd grebljem* (Grač., Vrat., K., Klj., Ključ, Bor.), *ũ greblju* (B., Bor., Dab.), *grëbnica* (Bor., Vrat.).

Ovaj oblik nalazimo i u toponimima: *Grëbak* (Podv., Nev., Klj., Pres.), *Láckov grëb* (Kaz.), *Šírin grëb* (Klj., Pres.).

Naravno, oblik *grob* znatno je češći: *grõb* (Kaz., Klj., Bi., Fat., Div., Pridv., Balj.), *grõblje* (Odž., Zauš., Klj., Dab., Bi., K., Pl., Pol.).

Ja sam u Gacku samo jednom zabilježio: *sã greblja*, ali L. Delić kaže: “U Gacku se kaže *greb* a ne *grob*”³¹, to isto kaže i B. Zimonjić: “Kod nas kažu *greb*”³². I kod Čokorila, koji je sa Plane, b. bilečki srez, nalazimo *greble*.³³ Sve nas ovo upućuje na zaključak da je oblik *greb* prije 50 do 100 godina bio znatno češće u upotrebi nego danas.

U centralnohercegovačkom, naročito kod muslimana, oblici *greb* i *greblje* – *grebje* i danas su sasvim obični. Ali, dok se za taj govor i može dopustiti uticaj ikavske Hercegovine za naš govor, po mom mišljenju, taj je uticaj isključen.

Teško je i pretpostaviti, a kamoli prihvatiti, da je struja ikavskih govora dopirala do najudaljenijih granica ovoga govora

²⁹ Rešetar, *Štok.*, 102-103.

³⁰ V. slične primjere u galipoljskom govoru, Ivić, *Galipoljski*, 99.

³¹ *Školski vjesnik*, god. 1904, 656.

³² *Bosanska Vila*, god. 1894, 224.

³³ Čokorilo, *Dnevnik*, 100.

prema Crnoj Gori. Zbog toga i u ovom primjeru na odnos *o* : *e* treba gledati kao na stariji dublet.³⁴

§ 19. U zbirnim brojevima i brojnim imenicama običniji su oblici sa *ero* nego sa *oro*:

čtvero (Gac., Am., Pl., Step., Kaz., Dab.), *šestero* (Bi., Batk., Prijev., Zauš., Pol., K.), *děvetero* (Bor., Pl., Dab., Most.), *čtvèrè òpānkē* (Batk.), *čtvèri òpānci* (Am., Balj.);

čtvèrica (Zauš., Am., Podv.), *petèrica* (Podv., Zauš., Balj.), *šestèrica* (Hum, Zauš.).

Ali i: *čtvoro* (Most., Dživ., Bor.), *pětoro* (Pridv., K., Bor.), *šestoro* (Bor., Gac., Div., K.);

šestòrica (K., Ul., Foj.), *devetòrica* (Rab., Zal.).

Poznato je da su oblici sa *ero* ranije bili znatno češći u upotrebi i da se *o* pored *e* ispred *r* u ovim primjerima javlja tek od prošlog vijeka.³⁵

§ 20. Pored *ček* (Tr., Hum, Kos., Zauš.) zabilježio sam i nesažeto *čèjek* (Am.).

§ 21. U stranim riječima *e* mj. *o* imamo u: *kòretujē* (Gac., Pl., Vrat.) i *kòretnōs* (Odž.).³⁶

§ 22. Mjesto običnijeg vokala *o* imamo vokal *a* u primjerima: *apatéka* (Klj.), *apatèkār*³⁷ (Podv.) i *palìtika* (Podv.).

§ 23. U riječima stranog porijekla česta je pojava vokala *u* mjesto *o* kad se ovaj vokal nalazi u grupi sa nekim sonantom.

³⁴ Daničić, *Korijeni*, 318; Miklošič, *Vergleichenden Gramm.* I, 18; Aleksić, *Reljković*, 54.

³⁵ RJA s. v.; Miklošič daje dvojake oblike za brojeve ove vrste, *Lexicon palaeoslovenico, greaco-latinum*, 1114-1115.

³⁶ U crmničkom je *korut*, Miletić, *Crmnica*, 262. Vuk ima *korot* i *korota*, s. v.

³⁷ U posavskom ima *patekār*, Ivšić, *Posavski*, I, 188. Maretić tu vidi asimilaciju vokala, *Gramatika*, II, 38.

ol > ul:

kātulīk (Bor., Dab., Am., Prijev.), *kātuličkī* (Pl., Podv., Dab., Am., Prijev., Balj.), *pulīcija* (B.); kod Čokorila nalazimo: *pulitika* i *protokul*; (v. Maretić, *Gramatika*, II, 51-52);

om > um:

būmbe (B., Podv.), *kumpànija* (Jas., Bor., Pridv.). U takvom obliku posljednju imenicu nalazimo i kod Vuka, s. v.;

on > un:

batalijūn (Pl., Last., Pol., Bor., Bi.), *bètūn* (Ljubom., Am., Prijev., Jas., Last.), *milijūn* (Podv., Pl., Tr., Jas., Klj.), *napolijūn* (Pl., K., Bor., Kor., Ul.), *napolijūnima* (Bor., Podr.), *telēfūn* (Jas.), *telefūna* (Zauš., Bor., Dživ.);

tako i: *betūnīrā* (Am.), *frūnta* (Podv.), *īnkuna* (Polj.);

or > ur:

dirèktur (Zauš., Dab., K.), *dòktur* (Pol., Dab., Podv.), *pròfesūri* (Klj., Last., Pol., Balj.).

U: *kùvërta* (Zavala), *kùvërtē* (K.), takode imamo *u* mjesto običnijeg *o*, ali se ovi primjeri mogu dvojako tumačiti. Oni su mogli u tom obliku biti primljeni iz njemačkog jezika, što nije nemoguće, a mogli su biti preuzeti i iz talijanskog jezika u kom imamo grupu *ov* : *coverto*. S obzirom na to da su mjesta iz kojih se navode potvrde i inače pod jakim uticajem Dubrovnika, ni ova druga pretpostavka nije bez osnova.

§ 24. I u našim riječima nailazimo na ovu pojavu, istina, znatno rjeđe:

*ol > ul: kulūtati se, pulitika*³⁸ (Podv.);

om > um: pòlakumiti se (Bor.).³⁹

³⁸ Čokorilo, *Dnevnik*, 92. Za ovu pojavu znaju i susjedni govori: Vušović, *I. Herc.*, 12; Budmani, *Dubr.*, 161-164, a v. i Maretić, *Gramatika*, II, 51-52.

³⁹ U *Crmnici* (Miletić, 256) ima: *kutūrāt se*.

U priložima: *únde* (Gac., Podv., Pol., Dab., Bor.), *úndena* (Dab., Batk.), *núnde* (Pol.) u mj. o moglo se uopštiti prema *túđe*⁴⁰, a prema tim oblicima dobijeno je i *vúde* (Polj.).

§ 25. U glagolima: *usloboditi se* (Last.) i *usposobiti se* (Am.) najvjerojatnije je da imamo zamjenu prefiksa, to možda prema odnosu *opljačkati* : *upljačkati*, *opaliti* : *upaliti* i sl.

Vokal *e*

§ 26. *re* > *ra* u prijedlogu *prema*:

pramà tebi (Polj., Zav.), *s prām sobōm* (Dab.), *s pramà sebi* (K.); pored: *premà tebi* (Odž.), *prema mōjōj zēmlji* (K.), *premà lāmpi* (Bi., Balj.). U Bor. sam zabilježio i *prina* : *prinà sūncu*. Tu je u osnovi *e*⁴¹, a tu je “uži vokal” *e* u vezi sa *r* prešao u “širi” vokal *a*.⁴²

§ 27. Na čitavom području ovoga govora nailazimo na *prija* mj. *prije*. Naravno, ni posljednji oblik nije nepoznat.⁴³

§ 28. *MLàcanica* (Dab., Foj.), pored *mlàćenice* (Podv., Rab.), pojavilo se analogijom prema drugim imenicama izvedenim nastavkom: *-anica* kao: *lojanica*, *zeljanica*, *čepanica* (Rab.).⁴⁴

§ 29. Prema književnom *rame* ovdje se često sreta *ramo*. Poznato je da smo posljednji oblik imali i u staroslovenskom jeziku; taj oblik nalazimo i u drugim slov. jezicima, ruskom i bugarskom npr., ali u srpskohrvatskom književnom jeziku kao i u

⁴⁰ Vušović misli da se *u* tu pojavilo fonetskim putem, *I. Herc.* 12; a v. i kod Vukovića, *P-Dr.*, 18.

⁴¹ Isp. Miklošič, *Lexicon*, 736, RJA, s. v.; M. Vasmer, *Etimologisches Wörterbuch*, s. v.

⁴² Ivšić, *Posavski*, I, 167, a v. i P. Skok, *Rad*, 272, 34-35.

⁴³ O ovom prilogu v. kod A. Musića, JF, knj. IV, 151-165; zatim Rešetar, *Štok.*, 102, *Dubrovačka proza*, 46 i Ivšić, *Posavski*, I, 185.

⁴⁴ V. Belić, *DIJS*, 35; Rešetar, *Štok.*, 102; Ivić, *Galipoljski*, 98.

slovenačkom je *rame*. Vuk iz Hercegovine navodi *ramo* i upućuje na književni oblik.

§ 30. U stranim riječima mjesto vokala *e* imamo *i* u: *Ínglĕškā, ínglĕškī*. Ovi su primjeri potvrđeni i iz jezika starijih pisaca, a to odgovara savremenom engleskom izgovoru tih riječi.⁴⁵ *I* mj. *e* imamo i u *gijòmetar* (Dab., Av.) od njem. Geometer.

§ 31. Jedini primjer koji sam zabilježio sa *u* mj. *e*, i to u stranoj riječi, jeste *konculàrija* (Dab., Pol.).

Vokal *i*

§ 32. Zamjenu vokala *i* drugim vokalima najčešće sam bilježio u stranim riječima. Od naših riječi za tu pojavu imam ove potvrde:

prèznanica (Podv.), *predržávajū se* (Bor.), *prèznati* (Gac.) pored: *prìznanica* (K., Div.), *prìznati* (B., Am.), gdje imamo miješanje prefiksa *pri* i *pre*, ali ne kao posljedicu miješanja narječja, kako je to u nekim drugim govorima.⁴⁶

§ 33. Zamjena vokala *i* drugim vokalima znatno je češća pojava u stranim riječima:

e mjesto izvornog *i* imamo u: *beciklo* (Bor., Av., Pl.), *becikla* (Div., Jas.), *čerilica* (K.), *lekvidirati* (Podv.) i *regeménta* (K.);

u *fàmĕlija* (Bor., Foj., Dab., Div.), *medecína* (Dab., Pl.), *frèšak* (Dab., Podv.), *vrěška* (Balj.), *špèdāl* (Bor., Klj., Pl., Kor.) imamo *e* mjesto običnijeg *i*, što zavisi iz kog su jezika preuzete te riječi (isp. tal. *fameglia* prema francuskom *famille*, tal. *l'ospedale* prema njem. *das Spital*, mlet. *fresco* prema njem. *frisch* i sl.).

§ 34. U *lektumácija* (Podv.) imamo *u* mjesto *i*. Objašnjenje kao i za druge pojave u riječima stranog porijekla.

⁴⁵ V. RJA, s. v.

⁴⁶ V. kod Moskovljevića za takve slučajeve u Srbiji, NJ, II, 136-140.

Vokal u

§ 35. U *nàompas* (na um *pasti*, Nev.) imamo o mjesto u kao rezultat asimilacije vokala.⁴⁷

§ 36. *Věljo*, pored i u značenju prezentskog oblika *vělju*, nalazimo na čitavom području ovoga govora.

§ 37. U *ròmũnskī* i *Ròmũnskā* (Bi., Div., Bor.) ogleda se neizmijenjeno romansko o.

§ 38. Na osnovu onoga što je rečeno o vokalima našega govora može se zaključiti ovo:

a) Vokalski sistem ovoga govora ne zna za fluktuaciju ka otvorenosti ili zatvorenosti. Osim *bo"gami* i *bo"gme* na ovom području nemamo više potvrda za diftongizaciju. Znači, vokalizam našeg govora je stabilan i zna za pet vokalskih fonema.

b) Međusobne vokalske zamjene poznate su i ovom govoru. U našim riječima često su to posljedice asimilacije i disimilacije, a u stranim riječima može biti u pitanju i dvojaki izvorni oblik te riječi (*frešak* i *frišak* prema tal. *fresco* i njem. *frisch*), ili je ta riječ primljena u već deformisanom obliku.

c) Dosta duboko u istočnoj Hercegovini, čak i u pograničnim mjestima prema Crnoj Gori, nailazimo na oblike: *greb*; *dosti*, *vazdi*; *prija* pa i *rebac*, *resti*. Često se ti oblici u štokavskim ječavskim govorima objašnjavaju uticajem čakavskih ili pak štokavsko-ikavskih govora, pošto su ovakvi oblici tamo sasvim obični. Za naš govor, po mom mišljenju, ni jedan od tih uticaja ne dolazi u obzir. Koliko mi je poznato, nikad nije bilo masovnijih imigracija iz zapadne Hercegovine u istočnu Hercegovinu. Zna se da su, poslije povlačenja Turaka iz Dalmacije, mnogi muslimani iz tih krajeva prešli na desnu obalu rijeke Neretve, ali oni nisu išli mnogo duboko u Hercegovinu. Oni su se zadržali na onom području koje danas pripada centralnohercegovačkom govoru;

⁴⁷ Vuković, *P-Dr.*, 19.

upravo su ti doseljenici sa ikavske teritorije dali ovom govoru posebno obilježje. Njihov uticaj na naš govor, ako ga je uopšte i bilo, bio je neznatan. Zbog toga, svi naprijed navedeni primjeri u našem govoru rezultat su ili starijih dvojakih oblika za te riječi, ili su posljedica glasovnih promjena izvršenih na ovom tlu.

Sažimanje vokala

§ 39. Sažimanje vokala u ovom govoru vrši se prema drugome vokalu od početka riječi. Odstupanja od ovakvog sažimanja su neznatna.

§ 40. *a i a > ā*: *jâti* (*jahati*, Balj., Polj., Kaz., Fat.), *mâti* (*mahati*, Balj., Foj., Kaz., Fat.), *pâti* (*pahati*, Balj., Foj., Kaz., Fat.). Naravno, sažimanje je ovdje uslijedilo poslije gubljenja glasa *h*.

§ 41. Vokal *a* iz prijedloga sažima se sa inicijalnim *a* imenica u primjeru: *návliju* (*na avliju*, Am., Div., Most.); ali i: *na ávliju* (Am.) kao i: *u màali* (Bi.). Kod Čokorila nalazimo *saata*.⁴⁸

§ 42. *a i o > ō*:

a) u radnom glagolskom pridjevu: *băcō* (Bi., K., Prijev., Batk., Brat.), *dòšō* (Balj., Zauš, Podv., K., Bor., Izg.), *čëkō* (Klj., Ključ, Step., Pres., Odž., Bi., Pridv., Prijev., Dživ.), *đëljō* (Bi., Batk.), *îspekō* (Balj., K.), *kázō* (Balj., Šip., Pl., Plana, Most., Dab., Pol., Last.), *kōpō* (Last., Batk., Bor., Dab.), *mōgō* (B., Bor., Dab., Div., K., Last., Hum), *năbrō* (Podv., Klj., Pres., Bi., Bor., Dab.), *nàpō* (Klj., Podv., Dab.), *ōbrō* (Div., Tr., Fat., Bor., Pl.), *prëpō se* (Dab., Ul., Kaz., Vrat., Šip.), *pòšō* (Ul., K., Kaz., Kor., Balj.), *prêdō se* (Batk., Hr., Dab., Bor., Div.), *răzdō* (Bor.), *săbrō* (Bor., Last., Most., Dab., Bi., Batk., Step., Kaz., Ključ), *văljō* (Dab., Fat., Foj., Grač., Izg., K., Podv., Hum), *ùkrō* (K., Podv., Bor.), *tăpkō* (Dab.), *zăjmō* (od *zajmati*, Bor., Podv., Bi.,

⁴⁸ Čokorilo, *Dnevnik*, 101.

Klj., Dživ.), *zàmakō* (Bor., Pl., Ul., Kor., Klj., Last., Pol., Vrat., Prijev.). Prema ovim oblicima pojavilo se i *ùmrō*.⁴⁹

b) U imenicama: *Ôrōvac* (Orahovac, Last., Or.), *Konávōka* (Av., Jas., Most.), *konàvōskī* (Hum, Dživ.).⁵⁰

§ 43. Ako je jedan od ovih vokala pod akcentom, obično se ne vrši sažimanje: *brão* (Last., Bor., Dab., Bi.), *dão* (Bi., K., Izg., Kor., Step., Pridv.), *klão* (K., Balj., Bor., Fat.), *krão* (Dab., Prij., Bi., Pridv.), *pão* (Podv., K., Ključ), *stão* (Dab., Fat., Div., Ul.), *spão* (K., Pl., Am., Zup.);

tako i: *nàokovanj* (Bor., K.), *nàompas* (Nev.), *nàopāko* (Kaz., Bi., Dživ.), *ràonīk* (Bor.), *sàone* (Bor.), *zàova* (Podv., Rab.), *žàoka* (Rab.) i *žào mi je* (Vrat., K., Fat., Bi.).

§ 44. Iako je jedan od vokala akcentovan, imamo sažimanje u primjerima: *dô* (*dao*, Bi., B., Balj.), *žô* (*žao* mi je, Balj., Bi., K.);

kao i: *prodavóna* (Step.), *u prodóni* (Bor.), *sónice* (Bor.), *sôbračāj* (Podv., K., B.); u *próslāvnī* (Pol.), *próslāvnā* (Am.) – prvo se izgubilo *v*, pa se tek onda vršila asimilacija i sažimanje.⁵¹ U *sôbračāj* (Pol., B.) imamo akcenat koji se danas čuje u gradovima ovog dijela Hercegovine.

I za ove primjere može se reći da se sažimanje vršilo prvo tamo gdje je akcenat bio prenesen na proklitiku⁵² i da su se, prema njima, takvi oblici poslije pojavili i u slučajevima u kojima nije bilo uslova za prenošenje akcenta.

§ 45. U izvedenim riječima, koje još čuvaju značenja sastavnih dijelova, nema asimilacije ni sažimanja; to čak ni onda kad se ovi vokali nađu van akcentovanih slogova:

⁴⁹ Vajan, *Zlatarić*, I, 263; Rešetar, *Slavia*, knj. VIII, 638.

⁵⁰ Isp. kod Rešetara: *Konávōka* “aus Konavalka”, *Štok.*, 108, a. v. i Belić *Fonetika*, 109. i RJA, s. v.

⁵¹ Slično i u posavskom (Ivšić, *Posavski*, I, 184).

⁵² Vuković, *P-Dr.*, 20.

naobláčilo se (Podv., K., Bor., Dab., Pridv., Dživ., Am., Balj.), *naosámi* (Rav., Bor., K.), *naopòslen* (Bor.).

I ovi primjeri mogli su sačuvati neizmijenjeno stanje pod uticajem akcentovanih oblika istih ili sličnih riječi: *naobláčilo se* prema *nãoblāčī se*, *naopòslen* prema *nãopāko*.

§ 46. Odstupanje od asimilacije i sažimanja u korist prvog vokala računajući od početka riječi imamo u primjerima:

zāva (Nev., Klj., Pol.), *òd zāvē* (Bi., Odž., Šip., Zalom), *sà zāvōm* (Bi.).⁵³

Istu pojavu imamo i u primjerima gdje se vokal proklitike sažima sa inicijalnim vokalom imenica:

ná vū strānu (*na ovu stranu*, Podv., Dab.), *ná vī krâj* (K., Gac.).

Vušović je ovakve primjere tumačio gubljenjem vokala *o*⁵⁴, ali prijedloški dugi vokal upućuje upravo na sažimanje.

§ 47. *a* i *e* > *ē* u primjerima: *dvánēs* (Zauš., Balj., Prijev., Klj., K., Bor.), *jedànēs* (Dab., Rab., Podv.), *osàmnēs* (Bor., Kaz., Dživ., Bi., Step.), *pètnēs* (K., Bor., Izg., Pl., Ul., Balj., Mir.), *šèsnēs* (Hum, Dab., Last.).

Tako i *Sàrēvo* (Bor., Pridv., Last., Dživ.). Kod Čokorila nalazimo *Saraevo*.⁵⁵

§ 48. *o* i *a* > *ā* u imenici *rezervoar*: *lèzervār* (Zauš., K., Av., Am., Div., Prijev., Klj., Bor.), *lèzervāra* (Last., Klj., Batk., Odž., Last.), *rèzervār* (Podv.).

§ 49. *o* i *e* > *ē* u *čèk* (*čovjek*, Tr., Hum, Polj., Pridv., Am., Ljubom., Zup., Last., Kos., B., Balj., Mir., Pan., Čep.), ali ima i: *čòek* (Step., K., Odž., Batk., Brat., Bor.), *čòeče* (K., Div., Dab.) sa nesažetim vokalima.

⁵³ Tako i u posavskom, Ivšić, *Posavski*, I, 184.

⁵⁴ Vušović, *I. Herc.*, 14.

⁵⁵ Čokorilo, *Dnevnik*, 95.

Rešetar je oblik *ček* izvodio iz *čovjèk* – *čovjèka*; a *čòk* iz *čòvjek* – *čòvjeka*.⁵⁶ Ispravnije je reći da imamo *čok* – *čoka* u onim govorima u kojima se sažimanje vrši u korist prvog vokala, – takvi su npr., govori istočne Crne Gore⁵⁷; u ovom, pak, govoru, u kome se sažimanje dvaju vokala vrši u korist drugoga, nalazimo *ček* – *čeka*.

§ 50. *o* i *o* > *ō*: Pored opšte poznatih primjera kao: *dô*, *sô*, *vô*, takvo sažimanje imamo i u primjerima: *pó vom* (Dab., Bor., K.), *pó vū* (Klj., Pres., Podv., Rab.). U *evóde* (Zauš.), *enóde* (B., Prijev.) pored sažimanja imamo i gubljenje suglasnika *v* i *n*: *evo ovde* – *evovde* – *evode*.

§ 51. Nesažete ove vokale zabilježio sam u: *pòodi* (Balj., Kaz.) i *pòodnīci* (Bi.). Naravno, samo je: *poòdmaci*, *pootkídati*, *pootvárati* i sl.

§ 52. *e* i *a* > *ā*: *nákav* (Bor., Last., Pridv., Dab.), *náka* (Bor.), *nákve* (Dab., Fat., Plan., Pl.). I kod Čokorila nalazimo *nakvu*.⁵⁸

§ 53. *e* i *o* > *ō*: *dòvō* (Div., Dživ., Bi., Dab., K., Kaz.), *izō* (Podv., Odž., Bi., Kaz.), *nājō se* (Zauš., Prijev., K., Div., Dab., Ključ, Izg.), *pòmō* (Last., Bor.), *prējō se* (Klj.), *pòžnjō* (Zauš.), *prěpō* (Kaz., Bor., Podv., K.), *põpō se* (Bi.), *rāzapō* (Dab., Am.), *ùvō* (Odž., Balj.), *vīdō* (Bor., Izg.), *zāpō* (Bi., Fojs., Dab., K.);

tako: *dèbō* (Or., Dab., Podv.) *vēsō* (K., Last., Dživ.); kao i: *pěpō* (Podv., Bor., Dab.), i *gróta* (*grehota*, Or., Jas., Step., Hum, Brat., Batk.).

Ovakvo sažimanje imamo i kod prijedloga *preko* poslije gubljenja suglasnika *k*: *prō brda* (Bor.) *pró njīvā* (A.), *prō polja* (Hum), *pró mene* (Podv.), *prō svijeta* (Balj., Zauš., Dab.), *pró Vūčeva* (Bor.).

⁵⁶ Rešetar, *Štok.*, 112.

⁵⁷ Stevanović, *ICG*, 16.

⁵⁸ Čokorilo, *Dnevnik*, 95.

§ 54. Ako je jedan od ovih vokala akcentovan, sažimanje se, obično, ne vrši: *klěo* (K., Bor., Podv., Bi., Div.), *jěo* (Am., Av., Grač., Klj., Hr., Pridv.), *měo* (Pol., Polj., Bi., Bor., Dab.), *plěo* (K., Pl., Ul., Ključ), *srěo* (Podv., Rab.), *žěo* (Bi., Prijev.). Naravno, ako se akcenat prenosi na prefiks kod izvedenih glagola imamo: *pějō*, *pòmō*, *zăklō* (*zăklō me bōgom*, K.).

§ 55. Nesažete ove vokale imamo i u izvedenim riječima gdje se rječca *ne* našla ispred riječi koje počinju vokalom *o*: *něokle* (Pol.), *něokosan* (Polj.), *neòkosan* (Nev.); kao i tamo gdje se prefiks *pre* našao ispred riječi koje počinju vokalom *o*: *prěobuka* (Podv.), *preobúci se* (Balj.), *preokrénut* (Klj., Balj.), *preokrěni*, *preobrěni* (Dab.), *préodnica* (Drv., Bi.), *preòstalo je* (Bor.). U posljednja dva slučaja i semantički razlozi mogli su uticati da ne dode do sažimanja.

§ 56. Jedini primjer gdje se *e* i *u* sažimaju i daju *ū* je: *númijū*, *númijēm* (Podv., K., Bi., Batk. *ne umijem*).

§ 57. Dva uzastopna *e* daju *ē*: *šēr* (*šehēr*, Odž., Bi.), *svédno* (*svejedno*, Podv., Rab.), naravno, poslije gubljenja *h* i *j*.

§ 58. Dva uzastopna *i* daju *ī*: *bi lī tī prímijo?* (*bi li ih ti primio*, K., Dab., Step.), *ne bī nī vidijo* (*ne bi ih ni vidio*, Podv.), *šta bīm sād?* (*šta bi im sad?*, Klj.).⁵⁹

§ 59. *u* i *o* > *ō*: *mětnō* (Ul., Kor., K., Izg.), *òšinō* (Am., Tr., Pol., Dab.), *prěnnō se* (Dab., Bor., Ul.), *prōsō* (Klj., Pres., Foj.), *pljěsnō* (Klj., Bor.), *òbō* (Rab.), *ūsō* (Balj.), *zāsō* (Dab., Podv., K., Nev.);

ali je: *čūo* (Klj., Podv.) pored rjeđe: *mětnuo* (K.), *prěčuo* (Bor.), *pòdmetnuo* (Foj.), *posrnuo* (Am.). Čokorilo ima: *izginuo*.⁶⁰

§ 60. Istu pojavu imamo i u slučajevima gdje se prijedlog *u* nađe ispred pridjevskih zamjenica *ovaj*, *onaj*: *ú vū* (Rab.), *ú*

⁵⁹ Tako i u Uskocima, Stanić, Glasnik SAN, V, sv. 2, 327.

⁶⁰ Čokorilo, *Dnevnik*, 96.

nū (Klj., Podv., Hr.), *ú nī* (*u oni*, Podv.); tako i *ūči pétka* (*uoči petka*, Bor.).⁶¹

§ 61. Dva uzastopna *u* daje *ū*: *dóđi útorak* (*u útorak*, Pl., K., Podv., Bor., Kaz.), *báci něšto ústa* (*u usta*, K., Balj.). Kod Čokorila nalazimo: *s murima*, *murleisati* pored *Muurdar*.⁶²

Gubljenje vokala

§ 62. Pored slučajevea gdje se dva susjedna vokala sažimaju, ovaj govor zna i za gubljenje vokala koje za sobom ne ostavlja nikakvih tragova. Nekada je to individualna osobina, ali ima dosta potvrda i za slučajeve kad je to opšta pojava. Neakcentovani vokali i ovdje su najviše izloženi toj pojavi.⁶³

§ 63. Vokal *a* se gubi u primjerima: *kò bōgdā* (*akobogda*, Foj., K., Bor.);

nēm kolāčā (Dab.), *nēm pârā* (Podv., B.), *da nēm u Péra?* (Bi.);

kao i: *ī opēt* (Bor., Bi.), *ī imā ī tog* (K.), *ī òndā* (Zauš., Bor.) i znatno rjeđe: *da g odnēsū* (K.), *da g ūbijū* (Podv., Dab.).

§ 64. U stranim riječima tu sam pojavu zabilježio u: *pārāt* (*aparāt*, Bor.), *lahe mánēt* (*alahemanet* – *Allahu na amanet*, B.).

U telèrija (Pridv.) i *vokāti* (Podv.) imamo gubljenje čitavih prvih slogova.

§ 65. Vokal *o* najčešće se gubi iz oblika pridjevskih zamjenica: *nākō tēle* (*onako tele*, Jas., Hum), *nākā žēna* (*onaka žena*, Bor.), *vākā klīma* (Bor., Zav., K.), *vlikī kōmād* (K., Gac., Bi.), *vlikačkī kāmēn* (Podv.), *nlikī stōg* (Bi.), *nīje vō trūlo* (Am., K.).

⁶¹ Rešetar (*Štok.*, 111) bilježi slične primjere.

⁶² Čokorilo, *Dnevnik*, 95.

⁶³ Ta je pojava poznata i drugim govorima: Belić, *DIJS*, 544; *Galički*, 45; Vuković, *P-Dr.*, 70; Stevanović, *ICG*, 89; Miletić, *Crmnica*, 276; za govor Srema v. B. Nikolić, *O govoru Srema*, JF, XX, 277.

Susjedni govori takođe znaju za ovu osobinu. U pivskom je “uvek”: *volikī, nolikī, vākī, nākī*⁶⁴, a tako je i u Nikšićkoj župi.⁶⁵

Za tu pojavu zna i prilog *eto*: *et vīdiš* (Bor., K.), *et-ti ga nā* (Podv.), *et-ti kâžēm* (Bor.).

§ 66. Od riječi stranog porijekla potvrdu za tu pojavu imamo u *ficīr* (Tr.) i *perácija* (*operacija*, Am.).

§ 67. Vokal *e* najčešće se gubi u sandhiu: *ôn m ũbijo* (Zauš.), *što si s ugôjio?* (Bor.), *dôšlo mi je da s ũbijēm* (Dab., Div.); *šta j ũ njemu?* (Klj.), *kad j ũ nās, nē brini* (Rilja), *što j u módi* (Dab.).

Rjeđe su potvrde za gubljenje ovoga vokala u primjerima kao *da t se otārāsīm* (Dab.), *fála j bōgu* (Tr.). Ovdje se elizija mogla pojaviti prema prethodnim primjerima.

Kako vidimo, to su sve neakcentovane riječi, enklitike, iz kojih se gubi vokal *e*. Ali za ovu pojavu znaju i akcentovane riječi; prilozi: *brž bolje* (Podv., Bor.), *viš njega* (Bor.), *viš Fójnicē* (Grač.), *gor kòd kućē* (K.), *dolj ũ polju* (Dab.), *juč ũjutru* (Dab.); rjeđe imenice: *u Sārājvu* (Gac., Bi., Dab., Bor.) i u stranim riječima: *oprácija* (Bor., Dživ.) i *srdžáda* (pored običnijeg *serdžada*, Bor. – iz tur. *seccade*, Škaljić, *Turcizmi*, s. v.).

§ 68. Vokal *i* najčešće se gubi u oblicima imperativa: *dōđ vāmo* (K., Podv.), *lēs tū* (*lezi tu*, Podv.), *gōn tō* (K., Klj.), *nōs te đāvō* (Dab., K.), *rēc mu tī* (Zauš.), *rec sād* (Dab.), *stān tū mālō* (Klj.); tako i ispred ličnih glagolskih nastavaka: *donēste tō* (Dab., Balj.), *kūpte se* (Am.), *iskupte tō* (Am., Bi., Dživ., Podv.), *istrēste tō* (Last., Pridv.).⁶⁶ Različita su objašnjenja za ovu pojavu. Prof. Stevanović pretpostavlja da su se ovi oblici pojavili pod uticajem oblika imperativa tematskih glagola *jeđ*,

⁶⁴ Vuković, *P-Dr.*, 61.

⁶⁵ Vušović, *I. Herc.*, 14.

⁶⁶ Pojava poznata i drugim govorima: Belić, *DIJS*, 544; Stevanović, *ICG*, 89; Vuković, *P-Dr.*, 70; Vušović, *Njagoš*, 15.

viđ, staroslov. ѿжѧѧ, вѣжѧѧ.⁶⁷ Ramovš, opet, za takve oblike u slovenačkom jeziku, pretpostavlja da se vokal *i* prvo gubio u oblicima jednine, a da se prema jednini to uopštio i u množini.⁶⁸ Ova je pojava mogla biti uslovljena i rečeničnim akcentom, up.: *vrat-te se, id mu reci, stan tu*, prema: *idi kući, sedi malo, upri jače, zini bolje*⁶⁹, a tu imaju uticaja i suglasničke grupe. Ako bi se poslije gubljenja vokala *i* stvorila suglasnička grupa teška za izgovor, vokal *i* se ne gubi, up.: *treste, noste*, prema: *udrite, mrvite, uprite, zobljite, uzimljite* i sl.⁷⁰

§ 69. *I* se često gubi i iz partikule *li*: *je l išō?* (Dab., Ključ), *je l ispalo?* (Prijev.), *je l iko dōšō?* (Balj.), *je l imō?* (Zauš.), *je l iškō* (Kaz.). Prema ovim primjerima, gdje se *i* našlo ispred istog vokala druge riječi, imamo i: *nije l bōg dō ōn* (Zauš.), *je l ti sād dōsta?* (Podv.), *je l ti fīno?* (Dab., Bor., K.), *bi l mu tū dāo?* (Balj.), *je si l ga stīgō?* (Am.), *je l ga dōnijo?* (Pol.).

Ako partikula *li* dolazi iza punog glagolskog oblika, obično nema gubljenja vokala *i*: *znāš li ga?* (Bor., Div.), *vōliš li me?* (Am.), *hōćeš li ga?* (Bor.), *ōde li?* (Dab.), *ūrādī li mi ōnō?* (K., Bor.), *pōjede li tō svē?* (Balj.).

§ 70. U enklitičkim oblicima ličnih zamjenica ovu sam pojavu zabilježio u primjerima: *ōn m ōvō dāde* (Klj.), *tī m ūbī pīle* (Bor.), *ōn t imā svē* (K.), *jā ću t dāt* (K.), *ōn će t rēc* (Pres.), *ko će t brānit?* (Podv.).⁷¹

§ 71. Vokal *i* još se gubi u ovim primjerima: *u Sājta* (K., Bah.), *Smājla* (Podv.); *čètri* (Dab.), *četrístotine* (Balj.), *četrī bānke* (Prijev.).

⁶⁷ Stevanović, *ICG*, 89.

⁶⁸ Ramovš, *Histor. gram. morfologija*, 143.

⁶⁹ Vuković, *P-Dr.*, 70.

⁷⁰ P. Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika*, Novi Sad, 1957, 137.

⁷¹ Vuković, *P-Dr.*, 25; za govore Bosne i Like v. Belić, *Roczn. slaw.*, I, 198-199.

Potvrde za oblike infinitiva na *t* i *ć*, kao i priloga vremena sadašnjeg na *ć*, daju se u morfologiji § 345-348.

§ 72. Gubljenje vokala *u* zabilježio sam u primjerima: *jā m òvō rādīm* (Klj.), *što m ònō nè dāš?* (Podv.); rjeđe u imenicama: *Būljbašić* (*Buljubašić*, Podv., Bor.).

U pozdravu *dobrojutro* nailazimo i na izvjesnu redukciju vokala *u*: *dobrojtʰro* (Dab., Rab., Hum) i na potpuno gubljenje tog vokala: *dobrojtro* (Dab., Zauš.).

Pokretni vokali

§ 73. Dubleti: *kād-kādā, kūd-kūdā, ònud-ònudā, òvud-òvudā, tād-tādā, tūd-tūdā, sād-sādā*, koje nalazimo u svim mjestima našega govora, poznati su i drugim govorima.⁷²

§ 74. Pokretno *a* imamo i u obliku genitiva množine zamjenice trećeg lica: *ñjīhā* (V., K., Podv., Kor., Bor.), *ñjīhāna* (Bi., Div., Plana), *ñjīa* (Kaz.). Ovi su primjeri dosta obični i srećemo ih u raznim mjestima. Samo od jedne stare muslimanke iz Bileće zabilježio sam: *òvijeha, ònijeha* i *tījeha*. Ovi oblici ne mogu se smatrati njenom individualnom osobinom pošto je Vušović u Nikšićkoj župi zabilježio *ovija, onija, tija*, a ti su oblici, po mom mišljenju, postali od onih koje sam zabilježio u Bileći, v. § 245.

§ 75. Pokretno *e* kod zamjenica u obliku sa prednjonepčanim suglasnikom na kraju osnove zabilježio sam u pograničnim mjestima prema centralnohercegovačkom: *čijeme* (Rab.), *mòjeme* (Podv., Rab.), *nāšeme* (Podv.). Pošto je ova pojava u centralnohercegovačkom sasvim obična⁷³, najvjerovatnije je da se i ovdje pojavila pod uticajem tog govora.

⁷² O porijeklu ovoga *a* v. Belić, *Prilošci*, Glas SKA, knj. 62, 217-219, kao i *Fonetika*, 91.

⁷³ Milas, *Mostarski*, 66.

§ 76. U selima Trebinjske šume bilježio sam *òtō: dāj mi òtō, ěto ti òtō*. Ivšić iz posavskog navodi: *òtāj, ott*⁷⁴, a i Rešetar navodi iz jezika Marina Držića *oto*⁷⁵, kao i iz govora Bosne.⁷⁶

Zamjena staroga vokala ě

§ 77. Najvažnije pitanje iz oblasti fonetike sa kojim se susreće ispitivač ijekavskih govora jeste utvrđivanje vrijednosti zamjene vokala ě u današnjim dugim slogovima. Kao što je poznato, svi ijekavski govori nemaju onakvo stanje kakvo nalazimo u Vukovu jeziku. Pa ni ovaj govor, iako čini najužu osnovicu književnog jezika ijekavskog narječja, ne slaže se uvijek sa Vukom.

§ 78. O vrijednosti zamjene ovoga vokala u našem jeziku mnogo se pisalo.⁷⁷ Tu ima i oprečnih mišljenja, ali ja se ovdje na svemu tome neću zadržavati. Nas ovdje interesuju ova pitanja:

- 1) Kakva je zamjena vokala ě u današnjim dugim slogovima?
- 2) Kvantitet drugog sloga u dvosložnoj zamjeni njegovoj, tj. da li je *ije* ili *ijē*, odnosno *ijè* ili *ijé*.
- 3) Da li postoje razlike u zamjeni ovoga vokala između pripadnika različitih vjeroispovijesti?

§ 79. Mjesto ě u današnjim dugim slogovima, osim poznatih izuzetaka, ovdje je redovno dvosložna glasovna vrijednost⁷⁸ i to:

⁷⁴ Ivšić, *Posavski*, I, 189, II, 33.

⁷⁵ Rešetar, *Jezik M. Držića*, 145.

⁷⁶ Rešetar, *Štok.*, 114; v. G. Ružičić, *Jedan nezapaženi bosanski govor*, Prilozi, knj. XVI, 250; Taj oblik nalaze i Maretić kod slavonskih pisaca, Rad, knj. 180, 176. i R. Aleksić kod Reljkovića, 96; potvrde mu se navode iz XVI v. RJA, s. v.

⁷⁷ T. Maretić, *Da li je ili ie*, Nast. vj., I; Rešetar, *Jekavski književni govor*, Javor, god. XXII-1893, 313-316, Zatim u Archiv für slavische Philologie, XIII, 591-397, *Štok.*, 52-90; Belić, *Roczn. slaw.*, I, 190. i dalje, knj. III, 296-297; Vuković, *Pitanja savremenog književnog jezika*, knj. II, sv. I, 33 i dalje.

⁷⁸ Takvu zamjenu nalazimo i u pismima Hercegovaca iz XVII vijeka, v. Ogledi, sv. 2, 96-97. i Rad, knj. 253, 54, 55, 63. i 94.

I. Kad se *ě* našlo pod akcentom silazne intonacije, danas ovdje imamo: a) *ije* i b) *ijě*

a) *bijel* (Balj., Foj., Kaz., K.), *bijelā krāva* (Odž., Bi.), *bijelē kōtule* (Bi., Odž., Rilja), *bljied* (Step.), *brjieg* (Dab.), *cijel* (Pridv., Kaz., Šip.), *cijelōga* (B.), *cijelō* (Mir., Kor.), *cijev* (Balj.), *cvjjeće* (Step., Bi., K.), *cvjjetu* (Bi.), *dvjje* (B., Last., Step., Zauš.), *grjeh* (Am., K.), *lijep* (K., Bi., Prijev.), *lijepo* (Av., Dab., Zauš., Bi.), *lijepī* (Fat., Šip.), *lijecīm se* (Bi., Vrat.), *lijecī* (B., Šip.), *lijevo* (Dab.), *mjeh* (Bi., Bor.), *njem* (K., Podv., Pres., Bi., Ul., Dab., Balj.), *prje* (Bor., K., Dab., Am., Fat., B., Izg., Jas.), *pljen* (Dab.), *prjeko* (Dab.), *prjēc* (Podv.), *Prjeki gīm* (Podv.), *rječ* (B., K., Kaz., Šip.), *rješī* (Kor.), *rjet* (Rav., Bah., Odž., Klj.), *rjetko* (prilog, Div., Fat., Foj., Pl., Balj., K., Dživ., Ul., Izg.), *sijed* (Bi., Bor., Izg.), *smjeh* (Pridv., Dživ.), *snjega* (Bor., Div., Dab.), *Srijem* (K.), *svjet* (Am., Div., Zauš., Odž.), *svjeta* (Av., Pridv., Most., Bah., Kaz.), *tjelo* (Am., B., K.), *tjesno* (Pl., Bah., Bor., Kaz., Šip.), *vjek* (Dab.), *vrjēc* (Zauš., Dživ., Podv.), *Vrjeka* (Div., Dab.), *Vrjeku* (Div., Fat.), *zvjere* (Jas., Šip.), *ždrjebe* (Prijev., Balj., Gac., K., Div.);

b) *bijělī lūk* (Bor.), *bijělī* (K.), *Bijēnja* (Klj., Post., Bi., Pres.), *brjěg* (Dab., Am.), *brjěga* (Av.), *cijěđ* (Bor.), *cijěl* (Pol., Odž., Podv.), *cijělī* (Am., Pol., Bi.), *cijěv* (Am., Pridv.), *cijěniš* (Bor.), *cvjěće* (Kor.), *cvjěšće* (Bor., Prijev.), *cvjěšća* (Bor.), *cvjěšćom* (Foj., Plana), *djēte* (vok., Dab., Podv.), *grjěh* (Bah.), *lijěk* (Podv., K., Klj.), *lijěp* (Prijev., Last.), *lijěpo* (Zauš., Kor., Bor., Last., Dživ.), *lijěvō ōko* (Pol., Dab.), *mjěh* (K., Pl., Klj., Hr., Podv.), *mjěha* (Podv., Dab.), *mjěša se* (Klj., Bah.), *mrjět* (Dab.), *njēm* (Podv., Bor.), *prjěko* (Podv.), *prjětiš* (K., Hum), *rjěk* (Dab.), *rjěka* (K., B.), *rjěku* (B.), *rjět* (Prijev., Zauš.), *rjětko* (Bor., Vranj.), *sijěđ* (Pridv., Bor.), *sijěna* (Most.), *smjěh* (Pridv., Dab.), *snjěga* (Bor., K.), *snjěgom* (Podv., Dab.), *snjěti* (K.), *svjět* (Most., Ljubom., Am., Av., Vrat., Step., Bah., Bor.), *svjěta* (Bor., K.), *svjětu* (Kor.), *stjěnu* (Klj.), *tjěsto* (Bor., K.,

Am.), *tiĵesta* (Bor., Am.), *vijĵek* (K., Bor., Dab., Klj., Podv.), *vijĵeka* (Hr., Pres.), *Vrijĵeka* (Dab.), *vrijĵeći* (Podv., Rab., Bor., K.), *zvijĵer* (Rav., Klj.), *zvijĵere* (Bor.), *zvijĵeri* (K., Ključ), *Zvijĵerina* (Fat., Div., Dab.), *Zvijĵerinē* (Div.), *ždrījĵebe* (Prijev., K.), *žglījĵeb* (Bor.).

U ovakvim pozicijama Čokorilo ima redovno *ie* (on nema znaka za *j*): *svietb*, *svietu*, *liepo*.⁷⁹

§ 80. Na čitavom ovom području zabilježio sam samo nekoliko primjera sa *ĵê*: *cvjêšća* (Klj., Bor.), *Bjêlā gòra* (Prijev.), *lĵêvôm* (Bor.). Ovakva zamjena dugog *ĵ* obična je u govoru centralne Hercegovine⁸⁰ i dopire do Popova, isp. kod Lj. Mićevića: *suknjo bjela*, *ljetu cjelo*, *mome cvjeću* i sl.⁸¹

§ 81. Primjeri nam pokazuju, a to se za ovaj govor moglo i očekivati, da je zamjena *ĵ* pod silaznim akcentom dvosložna. To se naročito jasno osjeti kad se riječi sa *ije* saopštavaju nekom ko nije prisutan, ko se nalazi na nekoj udaljenosti od govornika, i kad ih ovaj, da bi ih onaj kome su te riječi upućene potpuno razumio, dijeli na slogove. Tada se u ovom govoru redovno javljaju dva sloga *i-je*. Ja sam u više mjesta imao mogućnosti da se u to uvjerim: *donesi si-je-na* (Bor.), *podaj mu mli-je-ka* (Bor.), *po-ne-si si-je-na* (Ključ), *do-će-raj ždri-je-be* (Prijev.), *po-ne-si mi-jeh* (Podv.), *o-ti-šo je vri-jeć* (Dab.). Kad se uporede ovi primjeri sa onim što nalazimo u centralnohercegovačkom, osjeti se jasna razlika. Tu bi se, naime, ove riječi drukčije dijelile na slogove: *po-ne-si sje-na*, *po-će-raj ždrje-be*, *do-ne-si mjeh* i sl. Pa i stanovnici ovih krajeva osjećaju tu razliku. Tako predstavnici ovoga govora kažu da “Humnjaci skraćuju riječi”, a Humnjaci za njih kažu da “otežu” kad govore.

⁷⁹ Čokorilo, *Dnevnik*, 96, 97.

⁸⁰ V. *Govor sela Bune* u Zborniku za filologiju i lingv. Matice srpske, Novi Sad, 1957, 3 (separata).

⁸¹ Mićević, *Popovo*, 275-276. Maretić kaže da je *vjek*, *sjeno* češće nego *bjeda*, *rjeka*, ali se dešava da i *sijeno* i *sjeno* kaže jedno lice, *Gramatika*, II, 54.

§ 82. Između vokala *i* i *e* ovdje se glas *j* jasno čuje. Istina, njegova artikulacija nije uvijek jednaka. Ona zavisi kako od tempa govora, tako i od dužine sloga u kome se nalazi⁸², ali je ovdje bitno da konstatujemo da u ovom govoru mjesto *ě* pod silaznim akcentom uvijek imamo dvosložnu zamjenu. Kako vidimo, moj se materijal ne podudara sa zaključcima Olafa Broha, koji je na osnovu izgovora Vladimira Ćorovića, gdje on glasa *j* nije osjetio (“nema samostalne artikulacije *j*, *ĩ*”), donosio zaključke o hercegovačkom govoru. U takvim pozicijama Broh konstatuje samo *ie*. Začudo on glasa *j* nije osjetio ni u: *pijem*, *krijem*.⁸³

Ako kod Ćorovića nije bilo glasa *j* u refleksima za *ě*, to znači da on nije bio dobar objekat za istočnohercegovački govor. Pošto takvu zamjenu mi danas nalazimo u centralnohercegovačkom, pored one sa čistim *je*, može se reći da je Ćorović bio predstavnik toga govora. Sumnjam da se za proteklih 50 godina, otkako je Broh to konstatovao, tu izvršila tako velika razlika.

§ 83. Drugo pitanje koje nas ovdje interesuje jest: kakva je druga komponenta ove zamjene. Kako nam primjeri pokazuju, vokal *e* u drugom slogu te zamjene znatno je duži od *e* u klasičnom *ije*.⁸⁴ Dužinu u drugom slogu ove zamjene bilježio je i V. Ćorović u govoru mostarske okoline: *slijěp*, *lijěvĩ*⁸⁵, a nalazi je i Rešetar u Boki.⁸⁶ J. Vuković je posumnjao u tačnost Ćorovićeve tvrdnje, jer “to bi značilo da se i tu vrši proces slivanja dvosložne u jednosložnu zamenu”⁸⁷. Nas ovdje ne interesuje kakvo je stanje u Kotlini, o tome ćemo govoriti na drugom mjestu, a sada želimo

⁸² V. Belić, *DIJS*, 126; Stevanović, *ICG*, 25-26; Miletić, *Crmnica*, 314.

⁸³ O. Broch, *Очерк физиологии славянской рѣчи*, Цлав. энциклопедия, V, 2, 185-186.

⁸⁴ Eksperimentalnom analizom moći će se tačno utvrditi u kom odnosu stoji *e* u *ije* prema *e* u *ijě*.

⁸⁵ V. Ćorović, *Der Dialekt von Mostar*, Archiv für sl. Phil, XXIX, 500.

⁸⁶ Rešetar, *Štok.*, 89.

⁸⁷ Vuković, *Neke karakteristične osobine...*, Mostar i okolina, 955.

utvrditi da li je principijski moguća ovakva zamjena, i da li ona znači početak slivanja dvosložne zamjene u jednosložnu.

Kao što će se niže vidjeti i mjesto klasičnog *ijè* ovdje imamo i *ijé*, a ni tu nemamo slivanja dvosložne zamjene u jednosložnu. Tog slivanja nema ni tamo gdje imamo *ije* koje nije od *ě*: *pļjēm*, *bļjēm*, *šļjēm*, *krļjēm* i sl. Ni u centralnohercegovačkom, gdje je *je* i *je* mj. *ě* nema slivanja u ovim pozicijama. Prema tome, nema osnova za bojazan da će se od *lje* preko *ljē* pojaviti *lê* ili pak *jê*. Za sada, bar, nikakve indicije ne upućuju na takav zaključak.

Objašnjenje za porijeklo ove dužine može biti dvojako: ona može biti stara, naslijeđena iz diftonške zamjene za *ě*, tj. vokal *e* zadržao je jedan dio svoje dužine i poslije cijepanja diftonga u dva sloga⁸⁸; ta dužina mogla se pojaviti pod uticajem centralnohercegovačkog govora.⁸⁹ Više o ovome biće govora docnije (v. § 89 i 90).

§ 84. Ono nekoliko primjera sa *je* mj. *ije*, koje sam zabilježio u ovom govoru, nikako se ne mogu smatrati njegovom organskom osobinom, tim prije što sam i od onih lica, od kojih sam čuo ove primjere, inače redovno bilježio *ije*.

§ 85. II. Kad se *ě* našlo pod akcentom uzlazne intonacije, ovdje imamo *ijè* ili *ijé*:

a) Potvrde za *ijè* su ove: *bijèla* (B.), *o blagovijèsti* (Bi.), *bijèlije brádā* (Bi., Šip.), *bijèla je* (Dab., Zauš.), *bijèlu* (Odž.), *cijèla* (Kaz.), *cijèl su* (Pridv.), *cijèna* (Foj., Step.), *cijènu* (Vranj.), *cijèpaju crijèva* (Dab.), *cijèni* (Prijev., Vranj., Klj., Am., Kaz., Step., Izg.), *donijèla* (Šip., Vranj.), *dijèlovi* (Dab.), *dijèlōvā* (B.), *dijèlovima* (Vranj., K., Izg.), *dijèlit* (Vrat., Ljubom.), *dijèli*

⁸⁸ Maretić je, prema Rešetaru, u *ljē* gledao srednji stupanj između starijeg *lje* i novijeg *iê*, Rešetar, *Štok.*, 89.

⁸⁹ Prof. Belić kaže da to *e* nije ništa drugo do *ije* sa jednim malim produžetkom (*Rocz. slaw.*, I, 191-192); Rešetar tu vidi duljenje kratkog *e* poslije akcentovanog sloga kao u: *pravētna*, *vesēla* (*Betonung*, 34, *Štok.*, 89).

tō (B.), *dijète* (K., Dab., Pl., Vrat.), *drijènak* (Odž.), *isijèci* (Bi., Odž., Ul., Balj.), *iznijèla* (Step.), *izdijèli se brāća* (Odž.), *izmijèšali se* (B., Bi., Kaz.), *lijèno* (K.), *lijèpo je žito* (Pridv.), *lijèpa su žita* (K., Balj.), *lijèpit* (Most.), *lijèpije* (Mir.), *lijèpa škōla* (Balj., Kaz.), *mlijèko* (Bi., Am., Zup., Balj., Kor., Batk., Prijev., Bor., Dab.), *na mlijèku* (Kor., Kaz., K., Izg.), *mijènjale se* (Div.), *mijènjat* (Odž., Vranj.), *nijèsam* (Bi., Dživ., Zauš., Vrat., Brat., Div.), *nijèste* (Pol., Ul., K.), *Nijèmci* (K., Foj., Dab.), *Nijèmcima* (Odž., Šip., Bi., Izg.), *oblijètō je* (Odž.), *odijèla* (Last., Dab., Odž.), *odnijèli su* (K.), *oslijèplje* (Bi.), *odrijèši* (Bi.), *odrijèšite* (Fat.), *oslijèpio je* (Div., K.), *podijèlili se* (Kaz.), *podrijètlo* (Dab.), *podijèlili bi* (Bi.), *pogrijèšit* (Step.), *ponijèla* (Dab.), *promijèni* (K.), *pijèsak* (Bor.), *prijètop* (Odž.), *prijèplet* (Bi.), *na prijèlogu* (Step.), *primijètiti* (B.), *pripovijèdō je* (Dab.), *pomrijèše* (K.), *rijècima* (Div.), *rijèka* (Bi., K.), *rijèkōm* (K., Bi., Foj.) *na rijèku* (K., Av.), *rijèšili se* (Kaz.), *rijètke su* (Fat.), *rijètko je* (Balj., Kaz.), *sijèna* (Odž.), *sijènā* (gen. mn, Balj., Step., Šip., Pl.), *na sijèlo* (Bi., Kaz., K., Bor., Izg.), *slijèpo je* (Bi.), *slijèpili su* (Odž.), *u Snijèžnici* (Bi., Šip.), *po snijègu* (Klj., Bor.), *svijèća* (Div., Prijev.), *svijèću* (Fat.), *svijèće* (Ljubom., Odž.), *na svijètu* (Last., B.), *u Srijèmu* (Dab.), *u srijèdi* (Bi.), *srijèdōm* (Vranj.), *stijèna* (Odž.), *strijèljaše ga* (Foj.), *svijètlo* (Batk., Dab.), *tijèsnije* (Odž.), *upotrijèbit* (Ljubom., K., Av.), *uprijèči* (Dab.), *uspijèvalo je* (Dab.), *vrijèdan je* (Odž.), *vrijèdno je* (Bi.), *vrijèdni su* (Bi.), *vrijèdelo je* (Bi., Div., K., Brat., Pl., Balj.), *vrijèdat* (Step., K., Izg., Šip.), *vrijème je* (Bi., Div., K., Brat., Dab., Pridv., Balj., Pl., Last., Bor.), *vrijèsak* (Last., Rab., Kor.), *ždrijèbac* (Ljubom.), *ždrijèpca* (Balj., K., Kaz.), *žlijèzda* (Ključ., Step., Batk., Šip.).

b) Potvrde za *ijè* su: *Bijèljane* (V., Div.), *iz Bijèljānā* (Dab.), *Bijèljani* (Dab., Div.), *bijèlī se* (Bor.), *na brijèstu* (K.), *blijèda* (Zauš., K.), *bijèda* (Klj., Prijev.), *bijèdi* (Bor.), *na brijègu* (Dab.), *po brijègu* (Prijev., Podv.), *bijèlile* (B.), *od bijèlē óvcē* (Bor.), *bijèlu brādu* (Bor.), *bijèsan* (Klj., Rab.), *cijèdili* (Bor.), *cijènili*

(Gac.), *po cvijetu* (Prijev., Dab.), *cijena* (Dab., Div.), *cijéniti* (Podv.), *cijépci* (Bor.) *po cijépcu* (Bor.), *crijémuša* (Bor.), *crijévo* (Dab.), *dijéte* (Dab., Klj., Zauš., Bi., Rav., Bor.), *donijéla* (Podv., Klj.), *donijéle* (Dab., Podv.), *donijéli* (Dab.), *donijéše* (Dab.), *drijénjak* (Bor.), *dijéla* (K.), *dijéli* (Am.), *dijélili su* (Zauš.), *dijélili bi* (Bor.), *gnijézda* (Jas.), *grijéhe* (Rav.), *grijéha* (Am., Podv.), *klijéšta* (Bor., Div.), *kukurijékat* (Most., Dab.), *klijéštā* (Rav.), *lijéno*, *dijéte* (Zauš.), *lijéto* (Bor.), *lijéha* (Bor.), *lijépa je* (Fat.), *lijépije* (Klj., Dab.), *izmijéšalo se* (Bor., Am.), *izlijéčila ga* (Am., Bor., Dab.), *iznijéla* (Klj.), *iskorijénili se* (Klj., Odž.), *krijésta* (Zauš.), *lijégat* (K.), *lijégō je* (Dab.), *mijénjat* (Bor.), *mijéšat* (Dab.), *mijéšali su se* (Klj.), *mijénjali* (Prijev., Kor.), *u mijéhu* (K.), *mlijéko* (Tr., Am., Last., Zauš., Ul., Pridv., Podv., K., Bor.), *nanijéli* (K.), *naslijédili* (Dab.), *namijéštala* (Fat.), *namijéščali* (B.), *nijésu* (Bor., K., Dab., Jas., Zauš., Odž., Prijev.), *nijési* (Tr., Podv., Rav., Odž., Dab.), *nijéste* (Kor., Podv., Klj.), *odnijéla* (Podv., K., B.), *odnijéli su* (Bi., Div., Dab.), *odnijéše* (Pol.), *ogrijéšili se* (Rav.), *osvijétlili su* (Zas.), *odijélo* (Bor., K.), *Nijémci* (Nev., Podv., Dab.), *ponijéli su* (Dab., K.), *pijésak* (K.), *plijénit* (Dživ.), *pomijéšati* (Gac.), *Prijévor* (Prijev., Zauš.), *prijésnac* (Podv.), *prijénos* (Balj.), *prijélaz* (Fat., Balj.), *prijéklad* (Div., Balj.), *prijédelj* (Rav.), *pozlijédila* (Rav.), *pozlijédili* (Bi., Bor., Odž.), *pripovijédala* (Bor., Div.), *prenijéla ga* (Gac., Bi.), *pomijéšali se* (K.), *procijénit* (Bor.), *primijétijo je* (Klj.), *prijéčac* (Dab.), *polijévalo se* (Dživ., Last.), *rascijépi* (Dab.), *rijéšijo* (Bor.), *rastrijézni se* (Last.), *rijékōs* (Dab.), *rijétka je* (K.), *rijéka* (Bor.), *rijékē* (Bor.), *za rijékōm* (Tr.), *sijéla* (Prijev.), *na sijélu* (Dab.), *snijéli* (Bor.), *sijédet* (Bor., Bi., Foj.), *u Snijéznic* (Rav.), *snijéžavac* (Rav.), *do srijédē* (Dab.), *strijéljat* (Zauš., Dab.), *svijéca* (Bi.), *u svijétu* (Jas., Klj., Rav., Bor., K., Dab., Div., Foj., Podv.), *pri svijésti* (Am., Bor., Dab.), *u svijésti* (Av., Fat., Dab.), *svijétlo* (Div., Balj.), *u sijénu* (Bor., Dab., K.), *uz svijécu* (Bor., Div.), *trijébimo tō* (Bor.), *tijésan* (Podv.), *unijéla*

se (Klj., Odž.), *upotrijébili* (Bor., K.), *uvrijéditi* (Rav.), *vrijédelo je* (Bor.), *vrijédi* (K., Zauš., Podv.), *vrijéme* (Dab., Kor., Div., Pol., K., Podv., Klj., Pres.), *vrijéža* (Fat.), *zabijéljela* (Bor., K., Bi.), *zamijénila* (Klj., Dab.), *zaliyévala* (Dab., Last., K.), *zanijéla* (K., Podv.), *zasnijéžit* (Bor.), *zvijézda* (K., Bor., Dab.), *u zvijézde* (Dab., Prijev., K., Bah.), *ždrijépca* (Dživ.).

Ovakav akcenat najčešće imamo u genitivu množine: *bijédā* (Zauš.), *cijénā* (Dab., Div., K.), *gnijézdā* (Jas.), *krijéstā* (Pl., Zauš.), *sijélā* (Prijev.), *sijénā* (Dab., K., Ključ., Kaz., Odž., Bi., Div., Podv.), *stijénā* (Bor., K.), *vrijéžā* (Fat.), *zapovijédī* (Dab., Bi., K.), *zvijézdā* (K.), *žlijézdā* (K.).

Čokorilo i u ovim pozicijama ima *ie*: *vrieme*, *cvietićb*, *niesu*, *priepolski*, *ponieše*, *rasieče*, *svieću*, *ukriepi*.⁹⁰

§ 86. Kako vidimo, skoro podjednako nalazimo obje zamjene na ovom području, čak nije nemoguće da se i od jedne osobe u toku jednog razgovora čuje i *ijè* i *ijé*.⁹¹ To nekada zavisi i od tempa govora, ali se ipak može reći da planinski predjeli imaju češće *ijè* nego mjesta u ravnicama. Mada bi bilo teško povući tačnu granicu između ovih refleksa za *č*, moglo bi se reći da mjesta: Baljci, Panik, Miruše, Divin, Fatnica, Plana, Vranjska, Zvijerina (b. bilečki srez); Zupci, Lastva, Ljubomir (b. trebinjski srez); Kazanci, Vratkovići, Stepen, Platice, Ulinje, Jasenik, Izgori (b. gatački srez) i Šipačno, Biograd, Odžak, Zovi Do (b. nevesinjski srez) imaju najčešće klasičnu zamjenu *ijè*. Druga mjesta, iako ne sva podjednako, često imaju *ijé*. To naročito vrijedi za muslimanska sela.

§ 87. Primjeri sa *ijé* zahtijevaju posebno objašnjenje. Prvo što ovdje treba konstatovati jest da je teritorija na kojoj se čuje

⁹⁰ Čokorilo, *Dnevnik*, 94, 95, 97, 101.

⁹¹ Takvu konstataciju nalazimo i kod drugih, isp. kod Maretića: "Ja ... tvrdim da se može dogoditi, te isto čeljade istu riječ isti dan izgovara dvojako: sad *sjéno*, *rjéka*, sad *sijeno*, *rijéka*." *Gram.*, II, 54, a v. Vuković, *P-Dr.*, 16; Rešetar, *Štok.*, 76.

ovakav refleks *ě* dosta prostrana. Ona je čak nešto veća od one sa *ijè*. Drugo, dužina vokala *e* u drugom slogu ove zamjene nije potpuno identična dužini tog vokala u *péta*, *séka*. Prostim uhom nije lako odrediti tu razliku, ali će se eksperimentalnim putem tačno moći ustanoviti koliko je *e* u *ijè* kraće od *e* u *péta*, a duže od *e* u *ijè*. U svakom slučaju lako se uoči da je to *e* duže nego u *ni jèdan*.

§ 88. Rešetar je tvrdio da u govorima ovoga tipa od *ě* pod uzlaznim akcentom imamo *jé* [*je*] ili *ijé* [*ijé*] “ali nikada s kratkim *e*”⁹². Prof. Belić je, i s pravom, u ovo posumnjao.⁹³ Da R. nije bio u pravu, govori ne samo materijal iz ovoga govora, nego i opisi nekih drugih govora ovoga tipa. Tako M. Stanić za govor Uskoka u Crnoj Gori kategorički tvrdi da je tu redovno klasično *ijè*.⁹⁴ Prema usmenom saopštenju Stanićevu izuzetak od ovoga čine imenice srednjeg roda gdje se u genitivu mn. javlja *ijé*. J. Radulović je i za ovaj govor tvrdio da se vrijednost vokala *ě* izgovara onako “kako su je ozakonili u našem književnom jeziku Vuk i Daničić”.⁹⁵ Moj materijal, iz navedenih primjera se vidi, ne potvrđuje u potpunosti ovo mišljenje, iako smo se često našli na istom terenu. Osim toga ni u susjednim govorima⁹⁶, pa ni u kolijevci Vukovih predaka – Drobnojaku, nije isključivo klasično *ijè*⁹⁷, ali, da to još jednom istaknemo, takav refleks *ě* poznat je i ovom govoru.

§ 89. Otkud ova duljenja u dvosložnom refleksu *ě* i da li to predskazuje svođenje tog *ije* na *je*?

⁹² JF, knj. VI, 254.

⁹³ *Roczn. slaw.*, I, 192.

⁹⁴ Stanić, Glasnik SAN, knj. V, 329.

⁹⁵ Radulović, Glasnik SAN, V, 333.

⁹⁶ Vušović, *I. Herc.*, 7-10. bilježi: *riéka* pored *lijévati*, *snijévati*.

⁹⁷ Vuković, *P-Dr.*, 14, iako i tu imamo *nalijévati*, 16, kao i *sijénā*, *P-Dr.*, akcenat, 252.

U govoru Pive i Drobnjaka duljenje vokala *e* nije vezano samo za reflekske dugog *ě*, nego je to svojstveno skupu glasova “koji se sastoji od jednog neakcentovanog vokala i drugog akcentovanog ili neakcentovanog *e*, između kojih može biti ili ne biti glasa *j*”.⁹⁸ Tako u tom govoru imamo to poludugo *e* u: *čoëka*, *čoëcina*, *doënica* za razliku od *puštënica* gdje tog duljenja nema. Ja na ovu osobinu nisam naišao u govoru istočne Hercegovine, i ne bih to duljenje mogao objašnjavati fonetski. U našem govoru ova se pojava može drukčije objasniti.

Kako se na osnovu dosada opisanih govora može utvrditi, za ovo duljenje vokala *e* u dvosložnom refleksu za *ě* jedino ne znaju najistočniji govori hercegovačkog tipa, govor Uskoka; u drugim govorima: Pljevlja, Piva i Drobňak i Nikšićka župa, nailazimo i na *ijë* pored klasičnog *ijë*. U našem govoru ta je osobina znatno češća u mjestima koja se nalaze u blizini centralnohercegovačkog govora, nego u planinskim mjestima. Sve nas ovo upućuje na dvojak zaključak o porijeklu ove pojave. Prvo, u našem govoru ta se osobina mogla pojaviti pod uticajem govora centralne Hercegovine gdje je obično *íë* ili *jé*. Drugo, ta pojava može biti i stara, naslijeđena iz diftonškog refleksa vokala *ě*: *ě -îë -ijë -ijë*. Mada je prva pretpostavka za naš govor prihvatljivija, s obzirom na to da se mjesta u kojima je dugo *e* običnije nalaze bliže centralnoherceg. govoru, ni druga pretpostavka nije bez osnova; naročito kad se uzmu u obzir svi govori u kojima je ta osobina konstatovana. Ovo nas opet stavlja pred novo pitanje: pitanje obnavljanja ovih govora.

§ 90. Rešetar je iznio mišljenje po kom obnavljanje jezika u štokavskim govorima ide sa jugoistoka na sjeverozapad.⁹⁹ Ako se obnavljanje shvata kao progres, kretanje naprijed, R. će samo djelimično biti u pravu. U pravu je kad misli na jotovanje

⁹⁸ Vuković, *P-Dr.*, 15-16; a v. Rešetar, *Betonung*, 34; *Štok.*, 89.

⁹⁹ Rešetar, *Rad*, knj. 273, 211.

– jer, stvarno, sve vrste jotovanja najdosljednije su izvršene u govorima koji se nalaze na jugoistoku štokavske teritorije, istočna Crna Gora npr., a što se više ide ka sjeverozapadu, sve je manje potvrda za tu pojavu – centralnohercegovački, recimo, i ne zna za jotovanje usnenih suglasnika. Ali ako pogledamo jezik kao cjelinu tih oblasti, konstatovaćemo da tamo ima mnogo starijih osobina za koje govori na sjeverozapadu odavna ne znaju, npr. čuvanje imperfekta. Što se tiče zamjene *ě* stanje u tim govorima je ovakvo: krajnji jugoistok nema *ijē* – istočnocrnogorski, sa starijom akcentuacijom i Uskoci, sa novijom akcentuacijom. Drugi govori prema sjeverozapadu znaju i za dugo *e* u drugom slogu te zamjene. Ali da li to znači da će se i u ovim govorima pojaviti klasično *ije*? Ja u to ne vjerujem. I inače u naše doba evolutivni razvitak narodnih govora nije onakav kakav je bio u prošlim vjekovima. Novi tempo života i brzi razvitak društva znatno utiču i na razvitak narodnih govora. Tako će se i kod nas desiti ono što se već desilo u drugim jezicima – osobine narodnih govora izgubile su se pod uticajem književnog jezika.¹⁰⁰ Za jednu deceniju ni mnoge osobine koje se konstatuju u ovom radu, neće više postojati u istočnohercegovačkom govoru. Zbog toga je malo vjerovatno da će se dalji razvitak kretati od *ijé*, koje se teoretski može smatrati za prelazni stepen između *ǰé* i *ǰě*, ka *ijè*. Svi su izgledi da će klasična zamjena uzmicati pred onom sa dugim vokalom *e* u drugom slogu.

Centralnohercegovačko *ǰé* i *jé* može biti i staro¹⁰¹, a može biti posljedica miješanja stanovništva u toj oblasti. Ako je prva pretpostavka tačna, ovaj dio jekavskih govora nije ni znao za dvosložnu zamjenu¹⁰², a ona je za istočnohercegovački potvrđena iz XVII vijeka (up. primjere iz pisama Trebinjaca i

¹⁰⁰ Sever Pop, *La Dialectologie, première partie*, 41.

¹⁰¹ Belić, *Periodizacija srpskohrvatskog jezika*, 8 separata.

¹⁰² A. Peco, *Govor sela Bune*, 3-4.

Popovaca: *zapovijedat, tijelo, slijedit, umijemo*; kao i: *ovijeh, našijeh, običajnijem*).¹⁰³

Kako vidimo, obnavljanje jezika ne mora uvijek da potiče sa krajnje jugoistočne tačke ovih govora. Ako je ranije inovaciona struja i išla u pravcu J-I > S-Z, u naše vrijeme, nema sumnje, ide u obratnom pravcu. Mostar, kao najveći kulturni i administrativni centar Hercegovine, sve više širi granice svojih govornih osobina.

§ 91. U prefiksu *pre* mj. *prě* u ovom govoru imamo onakvo stanje kakvo je konstatovao Vušović u govoru Nikšićke župe. Kod imenica i pridjeva ima potvrda i za *ije* i za *e*:

a) *prě* > *prije*: *prijedor* (Ključ), *prijedor* (Dab., Last.), *prijégor* (Foj., Ljubom.), *prijélog* (Gac., Batk., Pl., Dab., K., Kaz.,

¹⁰³ Pisma su pisana bosančicom. Objavio ih je Grga Novak u Radu Jugoslavenske akademije, knj. 253, 54.

Mislim da je najzgodnije da se na ovom mjestu zadržimo na jednoj konstataciji Stjepana Pavičića. Pavičić u radu: *Podrijetlo naselja i govora u Slavoniji*, Zagreb, 1952, na strani 189, zastupa tezu po kojoj su ijekavski govori produkt mješavine ekavskog i ikavskog govora. Iako ovo mišljenje nije originalno (znatno ranije V. Jagić je iznio mišljenje o ijekavskom govoru kao simbolu jedinstva naših govora), zbog toga što on tu govori o postanku našega govora, vrijedno je osvrnuti se na to P. mišljenje. Po njemu “na zamljištu gornje Drine, gornje Neretve, Morače, Tare, i Pive” našli su se u neposrednom dodiru ikavski i ekavski govor i “obje su strane, i ekavska i ikavska bile otprilike podjednako jake” i zbog toga se “i mogao stvoriti nov zajednički govor koji su ponijele obje skupine te su i jedna i druga unišle u njega, izgubivši svoje posebne stare značajke”, a do ovog miješanja došlo je pod uticajem seoba. Kad bi ovo mišljenje bilo tačno, ne bismo mogli objasniti odakle na tom terenu imamo *ie* mj. *ě* i prije tih seoba, prije turske invazije (primjere v. kod Lj. Stojanovića: *Zapisi i natpisi*, III, 63; kao i Rešetar: *Najstarija dubrovačka proza*, 23; zatim Glas SKA, knj. 169, 136-137. i Rad, knj. 134, 111). Osim toga protiv P. teze govori i to što se nigdje drugdje miješanjem dvaju narječja ne stvara treće. Naprotiv, ako se danas miješaju predstavnici raznih narječja, oni koji su brojniji i vitalniji asimiluje druge. Mislim da nam za ovo može poslužiti i govor centralne Hercegovine. Osnova tog govora je jekavska, ali u XVIII v. tu pridolaze ikavci koji se miješaju sa starosjediocima, primaju jekavizam, ali se ni njihov govor ne gubi bez ikakvih tragova. I na kraju da je na području našega govora bilo ikavaca, mi bismo njihovih tragova našli bar u toponimima, ali ni toga nema. Prema tome, P. pretpostavka za nas je potpuno neodrživa.

Bor.), *prijèlaz* (Pl.), *prijélaz* (K., Ul.), *prijènos* (Mir.), *prijèplet* (Av., Foj., Bor., K., Dab., Batk., Odž.), *prijèplet* (Dab., Batk.), *prijèsip* (Dab.), *prijèsnac* (Dab., Last.), *prijèstō* (Odž.), *prijèstō* (Dab.), *prijètop* (Dab., Batk.), *Prijévor* (Balj., Zauš., Prijev., Fat.), *prijévor* (Dab., Batk.).

Kod Čokorila nalazimo: *prievara*.¹⁰⁴

b) *prě* > *pre*: *prélaz* (Odž., Last., Podv., Batk.), *prélom* (Last., Dab., Ul.), *prépis* (Pl., Dab.), *prépad* (K.), *présad* (Zauš., Pl., K., Pol.), *préseck* (Dab., Bor., Pl., Ul., K.), *présip* (Batk., Dab.), *préskok* (Pl., Batk.), *prétop* (Av., Pl.), *prévoz* (Odž.).

U oblicima pridjeva potvrde za refleks *prije* su: *prijésan* (K., Bor.), *prijésna* (Bor.); a od glagola samo: *prijécati* (Bor., Dab.), *prijédi* (K., Bor.). Inače je: *prelòžiti*, *prenòsiti*, *prevòziti* kao i *prèsipati*, *prèplivati*, *prèmicati*, gdje slog sa *e* od *ě* i nije dug, ali je i: *prédi* (Podv., Dab.), *prédiimo* (Dživ., Hum).¹⁰⁵

§ 92. III. U neakcentovanim slogovima mjesto *ě* imamo *ije* ili *ijě*.

a) Potvrde za *ije* su: *čèplijes* (Bor., Pl.), *čèprijes* (K.), *dònijet* (Odž., Bi.), *dònijela* (B., Av.), *ispo snijega* (Bi.), *nà lijek* (Bi.), *màloprije* (Klj., K., Bor.), *nà mijeh* (Bi.), *nàprijed* (Kaz.), *nànijela* (Bi., Šip.), *òdnijela* (Šip.), *nâjprije* (Izg., K., Balj., Mir.), *òko sijena* (Balj., K., Bi., Kaz., Izg.), *pòslije* (K., Kaz.), *pòdnijeli* (K.), *pòprije* (B.), *prèd blagovijes* (Šip., Kaz., Jas.), *prìpovijetke* (Klj.), *pròcijep* (Div.), *ùmrijet* (Bi.), *ùvijek* (K., Dab., Bi.), *vàvijek* (Bi., Šip.), *ù rijeku* (Last.), *zà brijegom* (K.), *zà sijenom* (Kljuć, Dab., K.);

b) *Ijě* imamo u: *dònijěše* (Dab.), *blàgovijěsti* (Bi.), *dònijět* (Av.), *dònijěla* (Podv., Bor.), *nè donijěla* (Bor., Zauš.), *nà blagovijěš* (Bor.), *dòvijěka* (Zauš., Gac.), *kòrijěš* (Dab.), *ìstrijěbī*

¹⁰⁴ Čokorilo, *Dnevnik*, 97.

¹⁰⁵ V. M. Stevanović, *Neki "sporní" jekavizmi*, NJ, n. s, IV, 83-98.

(Bor.), *iznijēt* (Am.), *nàprijēd* (Pol., Klj.), *nàprijēko* (Bor.), *nàmijēnī* (K., Bor.), *něsvijēs* (Foj.), *nà drijēn* (Dab.), *òcijēnjeni* (Bor.), *ògrijēšī se insān* (Klj.), *òcijēpī* (Pres), *òsijēče* (Bor., Rav.), *òsijēcā* (Dab.), *òtrijēbē* (Pres.), *odàdrijēt* (Prijev.), *Òrtijēš* (K.), *pēlijēš* (Dab., Jas., Pl.), *prìvrijēdī* (Zauš.), *prēprijēčī* (K.), *pròcijēnī* (Rab., Podv.), *razùmijēm* (Pres.), *nà rijēku* (Prijev.), *ù svijēt* (Dab.), *ùza srijēdu* (Bor.), *ù snijēg* (Klj.), *ùmrijēt* (Bor.), *ù Bijēlē Vòde* (Bor.), *zapòvijēdā* (Zauš., Dab., Am., Bor.), *zàdijēvām* (Dab.), *zàlijēčēs se* (K.), *zànavijēk* (Dab.).

Ovu dužinu bilježio sam i u promjeni pridjeva i pridjevskih zamjenica: *crvenijē* (Bor.), *čistijē* (Bor., Most.), *dòbrijē* (K., Last., Pridv., Zauš.), *mòijēm* (Dab., K., Bor., Klj., Podv.), *òvijēm* (Ul., Last.), *tvòijē* (Foj., Pol., Am., Podv., Div., Bor.), *nāšijē* (Klj., Vrat., Bor., Podv., Mir.); pored: *mòijje* (Zauš.), *svòijjem* (K., Bor., Izg., Pl., Batk., Div.), *vāšije* (Kaz., Vranj., Zvijer., Pres., Mir.), *zlātnije* (Last., Balj., K., Pl., Ul., Jas., Bi.), *živije* (Dab.), *žútijem* (Pl.).

Dužinu, odnosno poludužinu u refleksima za neakcentovano *ě* nalazimo i u drugim govorima¹⁰⁶, a da je i tu dvosložna zamjena, ne treba ni dokazivati. Zato Rešetar nije bio u pravu kad je tvrdio da se dugo *ě* kad na njemu nema akcenta, izgovara kao jedan slog, sa *ē* ili kao dva sloga sa *ě*. Po R. obično je: *ùvijēk, kòliēvka*, a manje obično: *ùvijek, kòlijevka*¹⁰⁷. Primjeri iz našeg govora, a tako je i u susjednim govorima, pokazuju da je *ije* redovan refleks dugog *ě* u neakcentovanim slogovima.

§ 93. Zamjena kratkog *ě*

Kao i u ostalim govorima ovoga tipa refleksi vokala *ě*, kad se ovaj vokal našao u kratkim slogovima, su različiti: a) *ě* > *je*, b) *ě* > *e*, c) *ě* > *i*, d) *ě* > *e* sa jotovanjem prethodnog suglasnika:

¹⁰⁶ Vušović je bilježi samo u završecima zamjeničkopridjevske promjene (*I. Herc.*, 8 i 19); Ružičić ima: *o blagovijēstima* (*Pljevlja*, 141); u Pivi i Drobnojaku ta je dužina stalna (Vuković, *P-Dr.*, 15).

¹⁰⁷ V. Javor, god. XXII, 314 kao i *Štok.*, 87.

a) *ě > je*: *bjegúnac* (Pridv.), *bjèlica* (Prijev.), *Bjèlica* (Dab., Div.), *bjèlān* (Foj.), *bjelòuha* (Podv.), *bjelùšava* (Podv.), *Bjèlašnica* (Rab., Klj., Podv.), *Bjèlimiçi* (Jas., Klj., Pres., Bor.), *bjèše* (Step.), *bjèšte* (Bor., K.), *bjèži* (K., Ključ), *òbje* (Prijev., Dab., Bor.), *òbjesi* (Bor.), *obješènjāk* (Foj., Bor.), *pobjègni* (Klj.), *pòbjeçi* (Dživ.), *pòdbjel* (Bor.), *pòbježe* (Dab.), *razbjègli se* (Dab.), *ràzbježālo se* (K., Div.), *ùzbježš* (Bor.);

gr̃mjelo je (Zup., Dab.), *gr̃mjeti* (Pridv., Podv., K.), *izmjerili su* (Dab.), *Mjèdenik* (Bor., Bah., Izg.), *mjènica* (Dživ.), *mjèra* (Odž., Šip., K., Prijev.), *nà mjeri* (Bi.), *mjèrili su* (Balj., Bi., Bor.), *mjèšēc* (Prijev., Zauš., Dab., Most., Pridv., Pol., Am., Av., Kos., Bor., Bi., Kaz., Ul., Pl., Rilja), *mjèšēca* (Batk., Podv., Bi., K., Ključ), *mjèšēcom* (Bi.), *mjèsečina* (K., Dab.), *u mjesecu* (Fat.), *po mjesecu* (Pridv., Foj., Fat., Am., Podv.), *mjèstīle* (Dab.), *mjèšina* (Podv., Dab., Av., K., Bor., Bi., Zal., *nàmjerit* (Bi.), *nàmještāj* (Am., Av.), *nàmjesti* (K., Bor.), *nàmjestili se* (Bi., Bor., Klj.), *prèmještāj* (Kos., Ključ), *prèmjesti se* (K.), *pròmjena* (Bor., Dab.), *smjèli* (Prijev., Bor., K.), *smjèlo se* (Bor., Podv.), *smjèlōs* (Bor.), *smjèša* (Div., Bor., Podv.), *smjèna* (Dab.), *sùmješē* (Odž.), *ùmjednē* (Bor.), *ùmjeli* (Dab.), *zámjera* (Odž., K.), *zámjerē* (Bi.), *zàmjeriti* (Am., Bor.);

dòpjevā (Kaz.), *ispjevali su* (Balj.), *òpjevā ga* (K.), *pjèsma* (Zauš., Dab., K., Bor., Am., Av., Podv., Bi., Kaz., Ključ), *pjèсна* (Prijev., Pol., Zauš., Pridv., Klj., Pres.), *pjèsnu* (Bor., Kaz., K., Odž., Dab.), *pjèšāk* (K., Podv.), *pjèškē* (Dab., K., Bor., Dživ., Av., Ljubom., Last., Pridv.), *pjèvali su* (Foj., K., Bor., Podv., Bi.), *pjèvō* (Podv., Foj., Zup.), *ràspjevō se* (Kaz.), *tr̃pjela je* (Balj.);

gòrje (Last., Bi., Šip., Dab.), *gôrje* (Bor., Pridv., Balj., Zauš.), *gòrjeti* (Pridv., Pl., Dab., Ul., K.), *grjehòta* (K., Most., Dab.), *grjèšnīk* (Kos., Dab.), *izgòrje* (Bi.), *izgòrjeli smo* (K., Bor., Bah., Odž.), *izgòrjela je* (Pridv., Podv., Last., Bor.), *izgòrjelo je* (Bi.), *izgòrjesmo* (Div., Or., Dživ.), *Korjèniçi* (Kos., Last., Or., Mir.), *ogòrjelo* (Bor.), *ogòrjelica* (Klj., Batk.), *òstarjelo se* (Bor.,

K., Izg., Div., Bi.), *òstarjeli su* (Brat., Batk., Most., Bor., Podv.), *pogòrje* (Bor.), *starjeníci* (Klj., Bi., K., Podv., Bor.), *stàrjet* (K., Or., Last.), *starjèšina* (Pl.);¹⁰⁸

cvjètići (Bor.), *čòvjek* (K., Kor.), *čòvječe* (Rav.), *dvjèsta* (Am., K., Dab., Av.), *dvjèsti* (Prijev., Podv., Pl., Odž. Klj.), *nèvjera* (Dab.), *nèvjesta* (Pol., Pridv., Last., Zauš., Am., Dab., Podv.), *s nèvjestòm* (Dab.), *nèvješ* (Bi.), *òmršavjeti* (K.), *òglupavjeti* (Bi.), *pòblesavjeti* (Bor.), *pròvjerili su* (Klj.), *pronèvjerili su* (Bi.), *prvjenac* (vrsta rakije, Bor.), *ràzvjenčò se* (Bi.), *svjètlo* (Bi.), *vjèđa* (Ul., Vrat.), *vjèkovāla* (Balj.), *vjèkovō* (K.), *vjenčávalo se* (K., Bor.), *vjèra* (Nad., Zup., Pridv., Klj.), *vjèrē mi* (Podv., K., Pres., Bi.), *vjèrovat* (Pridv., Podv., Zauš., Prijev.), *vjèšala* (Bor., Balj.), *vjèštica* (Jas., Bor.), *vjètar* (Prijev., Bor., K., Podv., Dab., Pol., Am., Ljubom.), *vjèverica* (Klj.), *vjètrovi* (Prijev., Zas., Rab., Pol.), *vrvjeti* (Dab.), *zàvjerili se* (Dab.), *zàvjetovō je* (Bor.), *živjeti* (Pridv., Dab., Prijev., Bor., Zup.), *živjelo se* (Odž., Nad., K., Bor., Klj., Div.).

§ 94. Grupe *tje*, *dje*, *sje*, *zje*, *cje* obično se jotuju, ali ima i nevelik broj odstupanja:

a) za grupu *tje*: *tjème* (Bor., Pl., Or., Last.), *tjemènjača* (Podv., Bor., Last.), *Tjèntīšte* (Pl.), *u Tjèntīštama* (Bor.), *u Tjèntīštima* (Bor.), *tjèšnī* (Zauš., Pl., Vrat.), *tjèška* (Bi., Av.), *tje-skòba* (K.); pa i: *tjèšila* (Dab., Pl.), *stjènica* (Am., Pl., Podv.), *po stjènama* (Klj., Podv.), *Sùtjeska* (Bor., Izg., Pl., Ul., Bi., Odž., Podv., Balj.);

b) za grupu *dje*: *bdjèti* (Dab.), *djelóvā* (Bi.), *djèlovaće* (Am.), *mèdjed* (Podv.);

za grupu *sje*: *Prèšjeka* (Klj., Pres., Batk., Hr.).

¹⁰⁸ Vušović kod Njegoša nalazi pored običnog: *sagrešenje*, *grešnika*, *kreposti* i sl. iz: *izgorjeti*, *izgorješe*, *gorje*, *Korjenica* i to tumači granicom sloga. Gdje *r* i *j* nisu u istom slogu *j* se čuva. Vušović, *Njegoš*, 11, a v. Vuković, *Gorjeti* ili *goreti*, NJ, knj. II, 176-180.

Neki od ovih primjera mogli su biti primljeni u tom obliku i iz književnog jezika: *tjème*, *tjemènjača* (u narodu postoji za ovaj dio glave i drugi naziv: *tèpaluk*¹⁰⁹), *tjëska*, *tjështëi* (postoji i *ùçešiti*), *stjënica* (zabilježio sam i *kimica* u Dabru i *kimák* u Vratkovićima i Baljcima¹¹⁰), u toponimu ima i *Ščënica*. Za toponime kao *Sutjeska* i *Tjentište* malo je teže pretpostaviti uticaj književnog jezika, ali taj uticaj ni ovdje nije isključen. Na jednoj karti o Hercegovačkom ustanku nalazimo i *Sučeska*.¹¹¹

b) *ě* > *e*: Pored stalnih ekavizama: *brěza*, *cěsta* (u govoru banjolučkih muslimana bilježio sam *cěsta*, *nă cestu*), *mrěža*, *oběcati*, *rězati*, *vrěća*, *zěnica*¹¹², zabilježio sam još i ove: *dòle* (K.), *kòstrēt* (Fat., Batk.), *tělo* (Gac., K.), (*telo* nalazimo i kod Čokorila¹¹³), *zănovět* (B.). Po Rešetaru “u jekavskim (se) govorima dosta često *ě* ili ne razvija u *je* ili od starijeg mekog *je* biva tvrdo *e*, gdje je do *ě* meki suglasnik *ć*, *đ* (*obećati*, *veđa*), ili *c*, *z* (*celov*, *zenica*), ili suglasnici *r*, *l*, *n* (*sreća*, *zled*, *neki*) koji u južnoslovenskim jezicima odlučno naginju da gube meki izgovor ili da ga ne trpe uza se”.¹¹⁴ Govori hercegovačkog tipa ne potvrđuju ovo mišljenje jer u njima nalazimo: *cjělōv*, *cjelívati*, *vjěđa*, pored: *čěpār*, *čěpanica*, *ćedilo*, *ćetati*, *ížesti*, *íželica*; za grupu *rje* naveli smo dosta primjera u § 93. Da su u ovim govorima obične grupe *lje* i *nje* u primjerima kao: *ljeto*, *njega*, mislim da nije potrebno ni dokazivati. Primjeri *neko* i *nešto* u ovom obliku primljeni su i u književni jezik, i taj je ekavizam ranije objašnjen.¹¹⁵ U *óvde* i *ónde*, koji se javljaju pored običnijeg *óvđe* i *ónđe*, *e* se objašnjava partikulom *de* bez sekundarnog *ě*.¹¹⁶

¹⁰⁹ P. Skok, *Slavia*, knj. XV, 499., navodi *tepeluk*.

¹¹⁰ Od latinske riječi *cimex*, u Dubrovniku ima *kimák*, Budmani, *Dubrovački*, 161.

¹¹¹ Hercegovački ustanak, 1875.

¹¹² Maretić, *Gramatika*, II, 45. i 55; J. Vuković, *Pravopisna pravila*, 69-82.

¹¹³ Čokorilo, *Dnevnik*, 92.

¹¹⁴ Rešetar, *Lekcionari*, I, 125.

¹¹⁵ Belić, *DIJS*, 37.

¹¹⁶ Maretić, *Gramatika*, II, 41.

c) $\check{e} > i$: Svi primjeri sa i mj. $\check{e}$ nisu iste prirode. U jednim slučajevima i smo dobili fonetskim putem, u drugim se ogleda uticaj ikavskih govora.

Fonetskim putem $\check{e} > i$ u ovim slučajevima: 1) kad se $\check{e}$ našlo ispred j ; 2) kad se $\check{e}$ našlo ispred lj ; 3) kad se $\check{e}$ našlo ispred $\check{d}$ i 4) kad se $\check{e}$ našlo ispred $o < l$:

1) Pored: *smijati se, sijati, posijati, noviji, pletijaše*, koji su opštepoznati, ovdje se čuje još: *grijòta* (Dab., Batk., Ul.), po našem mišljenju nastalo prema običnom *grija, griju*.¹¹⁷

2) Ovdje je samo: *biljeg* (Gac., Nev., Pl., Or., K., Last.), *na biljegu* (Dab.), *biľjĕgā* (Bor.), *bilježnik* (Last., Podv., Most., Dab.), *pribiljĕžāvāš* (Klj., Pl.), kao i: *biľjac* (Pol.), *biľcima* (K.); pored redovnog: *đĕljati, nĕđelja, ponĕđeljak, sàđeljati, uđeljati* i sl., kao i: *bjĕljĩ, cjĕljĩ, djĕljiv, kùđelja*.

Naravno, dvosložna zamjena vokala $\check{e}$ nikad i ne daje i ispred lj : *Bijeljani, bijeljeti, ucvijeljati, ucvijeljen, ustrijeljen*, pa i primjeri: *bjeljĩ, cjeljĩ, djeljiv* mogli su sačuvati je ispred lj po ugledu na oblike pozitiva: *bijel, cijel* i glagola *dijeliti*.

3) Primjeri sa i mj. $\check{e}$ ispred $\check{d}$ nisu tako brojni. Pored: *sìdeš* (K.), *sìđela* (Bah., K., Bor.), *sìđeli* (Bor., Last., Dab.), *zasìdešmo se* (Pl.), još sam zabilježio: *zapòviđeli su* (Dab., Am., Pridv.), *pripòviđet* (Klj. Last.).¹¹⁸ Kod Čokorila ima: *posìđe* (on piše *posìće*).¹¹⁹

¹¹⁷ Neki u *grijota* pretpostavljaju razvitak sek. j : Ivšić, *Posavski*, I, 174.; v. i Rešetar, JF, knj. VIII, 86.

¹¹⁸ Daničić je glagol *sjedjeti* dobio od narodnog *šedeti* i to ne bi trebalo smatrati njegovom vještačkom tvorevinom, kako misli Rešetar (*Lekcionari*, I, 130; *Štok.*, 72). Kod *siđeti* i *šedijo* imamo rezultate glasovnih pojava koje su svojstvene ovom govoru: $\check{e} + \check{d} > i\check{d}$, $\check{e} + o > io > ijo$, a kod *šedit* i *šedijo* i se uopštilo analogijom prema drugim oblicima tog glagola ili glagola drugih osnova; za ovo v. Rešetar, *Slavia*, XI, 592.

¹¹⁹ Čokorilo, *Dnevnik*, 101.

Brojniji su primjeri kao: *sèđela je* (Kaz., Balj.), *zasèđeli se* (Foј.), *bljèđi* (Zauš.), *rjèđi* (Ključ, Dab.), *sjèđi* (Bor., Fat.), *vjèđa* (Vrat., Ul.), *pobjèđuјē* (Bi.), *ubjèđuјē* (Last., Izg., Bor.), gdje je jednosložni refleks *ě* ostao neizmijenjen.

4) Pored: *vidijo*, *volijo*, *živijo* ovdje ima i: *srįjo* (Podv.), *zàsrijo* (Odž.), pa i: *įjo* (Div.), *izijo* (Bor.), *pòjio* (Dživ.), ali je češće: *jěo* (Podv., K., Last.), *srěo* (Dab., Bor., Am.), *šěo* (Podv., Bi., Dab., Last., Bor.), *siđeo* (Podv.), *vđeo* (Bor.)¹²⁰, *vrěo* (K., Ključ, Klj., Dab.), *zàsreo* (Ul., Bor.), *zrěo* (Most.). Vokal *e* mj. *ě* u ovim primjerima pojavio se analogijom prema ostalim oblicima glagolskog pridjeva radnog, prema: *viđela*, *viđelo*, *viđeli*; *srela*, *sreli* i sl.

U primjerima: *vòlila* (K.), *žèlili smo* (Dab., Bor.), *vòlit* (Podv.), *žèlit* (K., Dab., Ključ) i mj. *ě* u infinitivnoj osnovi takođe je morfološke prirode.¹²¹ Istina, ovakvi su primjeri u našem govoru vrlo rijetki.

Ovdje je obično *nijesam*, ali se, naročito kod mladih generacija, čuje i *nisam*.¹²²

§ 95. U govoru muslimana češće sam bilježio *mšěc* (Am., Bor., Dab., Podv.), što je, nesumnjivo, uticaj ikavskih govora. Tako treba objašnjavati i: *dòli* (Bor., Dab., Pol.), *gorína* (Bor.), *odi* (Bor.), *óndi* (Am.), *vóvdi* (Dab.), *vódi* (Bor., Dab.) koje takođe nalazimo kod muslimana.

§ 96. Kako se na osnovu iznesenog materijala može zaključiti, ikavizmi su vrlo rijetki u ovom govoru. Ono nekoliko primjera

¹²⁰ O ovim oblicima v. Jagić, Archiv für sl. Phil., VI, 88. i Rešetar, Archiv für sl. Phil., XVII, 21-22, 35-36. i *Lekcionari*, I, 128. Po R. *e* je dalo *ie* već u prvoj polovini XIV v., a *l* je prelazilo u *o* tek krajem tog vijeka. Od *je* dobilo se *i* ispred *o* < *l* zato što je *je* dalo jedan dio svoje dužine vokalu *o*.

¹²¹ Ovi su oblici docnijeg porijekla i, kako reče Rešetar, "dokle se je govorilo *vidjela*, *letjela*... valja da se je govorilo i *vidio*, *letio*" (*Lekcionari*, I, 127).

¹²² Za *nisam* v. Archiv für sl. Phil., XVI, 368; *Štok.*, 67.

koje nalazimo kod ovdašnjih muslimana, nisu njihova autohtona jezička osobina, nego su uneseni sa strane. Prema tome, u ovom govoru nema razlike u refleksima glasa *ě* između pripadnika raznih konfesija, kako je to u nekim drugim govorima.

Sekundarna vrijednost *ě*

§ 97. I ovaj govor zna za pojavu vrijednosti *ě* sekundarne prirode. Izgovor *ije* ili *je* mjesto drugih vokala naročito je česta pojava u riječima stranog porijekla. Tako mjesto stranih sufiksa *ir* i *er* ovdje imamo *ijer* – *jer* u primjerima: *indžilijer* (Polj., Hum), *indžinijer* (Podv., Dab.), *kròmpijer* (K., Pl., Bor.), *krompijéri* (Bor.), *krumpijéri* (Bor., Bah., Last.), *pàncijer* (Pl., Klj., Bi.), *gùstijerna*¹²³ (Dživ., Last., Pridv.), *gùstijevna* (Most., Dživ., Pridv.), *gustjèrina* (Or.), *guščèrina* (Or.), *gùstrijena* (Zup.), *cistijerna* (Av.).

Potvrdu za ovu osobinu nalazimo i u hercegovačkim pismima iz XVII v.: *bandijeru*¹²⁴, a i kod Čokorila: *bandiere*, *ižiniera*, *vezierž*.¹²⁵

Ovakve reflekske za *ě* sekundarne prirode nalazimo i u riječima našega porijekla: *kòsijer* (Podv.), *Kosijévevo* (Kos., Tr., Am., Most.), *pàstijer* (Pol.), *vòdijer* (Bor., Dab., Av., Most., Pl., Klj., Last.), *u vodijéru* (Dab.), kao i: *šeròmah* (Podv., K., Klj., Pres., Most., Gac.), *šeromáština* (Odž., Bi., Ul., Zup., Balj.), *šeròta* (K.). U Kuli sam zabilježio i *prījētkā*.

U hercegovačkim pismima iz XVII v. nalazimo: *pastijera*.¹²⁶

Nisu ujednačena mišljenja o porijeklu ovog *ije* ili *je* u našim riječima. Jedni tu vide strani uticaj¹²⁷, drugi to objašnjavaju

¹²³ To je od kalabriškog *gusterna*, Rešetar, *Jezik M. Držića*, 216.

¹²⁴ Rad, knj. 253, 54.

¹²⁵ Čokorilo, *Dnevnik*, 94, 96, 98, 99, 202, 205.

¹²⁶ Rad, 253, 54.

¹²⁷ Vajan, *Zlatarić*, I, 234; v. i Miletić, *Crmnica*, 254; Vušović, *Herc.*, 10.

fonetskim putem (“*i* stojeći uz *r* dobilo (je) najprije širok izgovor, te se primaklo zatvorenomu *e*, koje se onda diftongiziralo”¹²⁸), treći, opet, u tome vide starinu – dvojak sufiks: *kosêrb*, i *kosîrb*.¹²⁹ U našem govoru nije moguće potpuno eliminisati uticaj italijanskog jezika, naročito u mjestima koja su bliža Dubrovniku, ali je isto tako potrebno voditi računa i o starijim dvojakim nastavcima.

§ 98. Sekundarne prirode su i refleksi za *ě* u oblicima m. r. glagolskog pridjeva radnog: *video*, *sideo*, *sreo*, *seo*, jer se u takvim primjerima na ovom terenu moralo već u XIV vijeku javiti i mj. *ě* ispred *o*; v. o ovome § 94, primjedba 120.

§ 99. U jednosložnim riječima mj. *ir* nikada nema *ijer* u ovom govoru: *mir*, *pir*, *vir*, *sir*, *žir*, *čir* jedino se javljaju u takvim oblicima. Za *ijer* mj. *īr* ne znaju ni muška lična imena: *Nezīr*, *Vezīr* iako ima *vezijer*, kao titula, *Munīr*, *Momīr*, *Desimīr* i sl.

U glagolskim oblicima takođe nailazimo na *je* sek. prirode: *činjeli su* (Bor.), *mišljela je* (Prijev., Pridv.), *načinjela je* (Bor., K., Pl.), *obàjaćeli su* (Bi.), a to se pojavilo prema glagolima tipa *voljeti-volim-voljela*.

U: *svjēštenīk* (Gac., Pl., Dab.), *svjēštenīku* (Batk.), *svjēštalo se* (Pl., Batk.) *je* mj. *e* dobijeno je prema *svjetlost*.¹³⁰ Ovdje je redovno i *đētelina*. U tom obliku ovu imenicu nalazimo i u nekim drugim jekavskim govorima, u osnovi je *e*.¹³¹

§ 100. Da ukratko rezimiramo ono što je rečeno o zamjeni *ě* u našem govoru:

1) mjesto vokala *ě* u dugim slogovima pod akcentom silazne intonacije ovdje imamo *ije* i *ījě*;

¹²⁸ Ivšić, *Posavski*, I, 167; v. Rešetar, *Dubr. zb.*, 167; *Štok.*, 73-74.; Maretić, *Gramatika*, II, 55-56.

¹²⁹ Stevanović, *ICG*, 27; v. Berneker, *SEW*, s. v.

¹³⁰ J. Vuković, *Pravopisna pravila*, 83.

¹³¹ V. Hrvatski dijalektološki zbornik, I, 75.

2) mjesto vokala *ě* koje je bilo pod akcentom uzlazne intonacije ovdje je *ijè* i *ijé*;

3) porijeklo ovih dužina u drugom slogu dvosložne zamjene za *ě* može biti dvojako: a) naslijeđeno iz diftonške zamjene, tj. iz onoga perioda kada se pored novijeg *ije* ili *ijè* još upotrebljavalo i *iê* odnosno *ié*; b) te dužine, bar u našem govoru, mogu biti i novijeg datuma, razvijene pod uticajem centralnohercegovačkog govora;

4) refleksi za kratko *ě* su: *je*, *e* (tip *vreća*, *bregovi*), *i* (tipovi: *sijati*, *biljeg*, *siđeti*, *vidijo*);

5) broj ikavizama u ovom govoru je neznatan i najčešće ih nalazimo kod muslimana, koji su ih opet primili od muslimana ikavaca iz drugih krajeva;

6) pored tih nekoliko ikavizama, koje nalazimo kod muslimana, nema nikakve razlike između njih i drugih predstavnika ovoga govora u zamjeni starog vokala *ě*. Stanovnici jednog mjesta, bez obzira na vjeru, imaju iste reflekse za *ě*;

7) mjesto stranih sufiksa *ir* i *er* i u našem se govoru javlja nastavak *-ijer*. Za odnos *ir* : *ijer* znaju i neke dvosložne riječi našeg porijekla.

Jotovanje

§ 101. Još je Vuk konstatovao da se “u ercegovačkom narječiju” suglasnici: *d*, *l*, *n*, *t* kad se nađu ispred *je* od *ě* mijenjaju: *d* u *đ*, *l* u *lj*, *n* u *nj*, *t* u *ć*.¹³² Od ovoga pravila u istočnohercegovačkom govoru ima vrlo malo izuzetaka, a i to su, uglavnom, primjeri koji su u ovaj govor uneseni iz književnog jezika. Osim navedenih suglasnika u ovom se govoru još redovno jotuju sa *je* od *ě* i suglasnici *s*, *z* i *c*. Primjere za to navešćemo po grupama:

¹³² Skupljeni gramatički i polemički spisi, knj. II, 21.

1) *tje* > *će*: *čèrat* (Tr., Polj., Last., Most., Zauš., Plana, Div., Odž., Bi., Batk., Bor., K., Av., Kaz., Vrat., Izg., Dab., Šip., Am.), *čèrānje* (Pol., Zup., Last., Div., Bor.), *čèralica* (Podv., Bi.), *iščèrali su* (Zup., Dab., Ključ, Klj., Bor., Podv.), *nàčérō je* (Odž., K., Balj.), *nàčerali su* (Bor., Bi., Podv.), *pòčérāj* (Batk., Podv.), *pòčerali su* (Bi.), *pòčérō* (Kaz., Pridv., Am., Dživ., Dab., Div., Pl., Plana), *pòčerah* (Dab., Am.), *pòčerat* (Dab., Most., B., Bor., Last., Pol., Balj., Mir.), *prèčérō si* (Zauš., Hr.), *prèčerali su* (Kaz., Dab.), *prìčérāj* (Pl., Fat.), *pròčeraše* (Dab., Ključ, Step., Ul., Av., Podv.), *pròčerajū* (Šip., Bi., Balj.), *ràščèrāmo* (Balj., Podv., K., Dab.), *raščérivat* (Most.), *ne raščèrīj* (K., Dab., Dživ.), *ščèrali* (Pridv., Pl., Plana, Vrat., Brat., Last., K., Bah., Rab.), *ščèrāj* (Dab., K., Izg.), *ùčerali* (Pridv., Dab., Bor., K., Jas., Kor., Bi., Kaz.), *ùčérāj* (Ul., Plana, Foj., Grač., K., Bi., Prijev., Batk., Hr.), *zàčeraše* (Batk., K., Podv.).

Kod Čokorila nalazimo: *izčérati*, *očeraše*, *čera*,¹³³

čèšit (Last.), *čèšijo* (Kaz.), *ùčèšila se* (Vrat., Av., Or., Dab.), *ùčèšit* (Last., Or., Dab., Bor., K., Batk.);

českōba (Gac., Or., Zup.), *čèškōbno* (Last.), *sùčeska* (Vrat.); *polèčeli* (Bor., Odž.), *prelèčela je* (Bor., Podv., Or., Bi., Dživ., Most.), *salèčeli su ga* (Bor., Izg.);

požùčela (Or.), *požùće* (Bor., Last.);

šùčela je (Gac., K., Pl., Last.), *šùćet* (Balj., Bi., Zup.), *ušùćeše* (Batk., Dab.);

tako i: *ščèti* (Kaz.), *ščèo* (Podv., Bor., Bi., Last., Klj.). Kod Čokorila nalazimo: *ščeli*¹³⁴;

u toponimima nalazimo: *Ščènica* (Ljub., Polj.) i *Ščènovī Dô* (Polj.);

¹³³ Čokorilo, *Dnevnik*, 95, 196, 199.

¹³⁴ Čokorilo, *Dnevnik* 96.

2) *dje* > *đe*: *đed* (Div., Or., Dživ., Bi., Kaz., Batk., K., Jas., Izg., Step.), *đedovina* (Bi., Or., Dab., Foj.), *đedètina* (Foj., Bi.), *đèdina* (Or.); *đèca* (Zauš., Div., Plana, Balj., Last., Most., Dab., Bor., K., Pol., Podv.), *đècē mi* (Prijev., Pridv., Dab., Batk.), *đèco* (Ul., Pres., Klj., Bi., Kos., Mir.), *đèčāk* (Bor.), *đečurina* (Prijev., Dab.), *đetinjit* (Most.), *đetić* (Or.), *đetīnjstvo* (Klj.), *đevōjka* (Am., Most., Pridv., Zauš., Last., Balj., Batk.), *đevōjci* (Vranj., Izg., Kaz.), *đevōjkē* (Bi., Foj., Pl., Plana, Batk., Rilja, Zovi Do, Ljubom.), *đevōjke* (Mir., Batk.), *đevovati* (Bor., Podv., Klj.), *đevūj* (Bor., Podv.), *đeva* (Bor.), *đevēr* (K., Batk., Dab., Bi., Bah., Kaz., Am.), *đeveróvā* (Podv., Or., Batk., Brat., K.); *đēljā* (Div., Last., Or.), *đēljati* (Dab., Zauš., Batk.), *nēdelja* (Prijev., Bi., Balj., K., Vrat., Kaz., Bor., Brat., Zal.), *ponēdeljak* (Podv., Am., Dživ., Ljubom., Vrat., Vranj., K.), *ponēdēljnīk* (Bor.), *sādeljati* (Bor., Dab., Or.); *nađedēno mu je ĩme* (Dab., Pl.), *òđeća* (Kaz.), *òdeću čū* (Kaz., Bor.), *ođevēna* (Last., Most.), *zāđeli su* (Dab.), *zapòđeli su* (Dab., Kaz., Vrat.); *brīdet* (Dab., K.), *gúđeti* (Dab., Tr., Fat., Bah.), *lúđela je* (Dab.), *polúđelo* (Bor.), *sīđet* (K.), *sīđela* (Bah., K., Bor.), *sīđeli* (Bor., Last., Dab.), *zasīdesmo se* (Pl.), *śēđela je* (Kaz., Balj.), *zapòviđeli su* (Bor.), *záviđela bi* (Bi., Dab.), *žđela* (zđjela, Zup.), *žúđela je* (Dab., Pl., Bi.), *đe* (Podv., Rab., Foj., Bi., K., Kaz., Bor., Ključ, Fat., Ul., Most., Pridv., Pol.), *nīđe* (Dab., Foj., Fat., Div., Podv.), *nēđe* (Ljubom., Av., K., Kor., Bor.), *óđe* (Dab., Zauš., Am., Pridv., Zup., Bi.), *óđekā* (Am., Zauš.), *óvđe* (Dab., Most.), *vóđe* (K., Most., Klj., Bi.), *svūđe* (K.).

Ovdje je i: *đetelina* (Bor., Pres., K., Dživ., Or.), kao i *mèded* (Bor., Pres.), *mèdede* (K., Batk.).

Kod Čokorila nalazimo: *đevoiku*, *ođe* (piše *oče*), a u pismu Popovaca od 1. 8. 1688. ima *đe* pored *djeca*; u pismu od 15. 1. 1690. nalazimo: *viđeti*, *zapoviđeti*.¹³⁵

¹³⁵ Čokorilo, *Dnevnik*, 100, 96, a za pisma v. Rad, 253, 54. i 94.

3) *sje > še*: *bèšeda* (Adv., Klj., Pres., Podv., Last., Batk., Bi., Div., Dab., Balj.), *bèšedijo je* (Bi., Dab.), *bèšedit* (Bor.);

šèdīt (Bor., Podv., Odž., Am., Batk., Last., Zauš., Pol., Batk., Bi., Vranj.), *šèdili* (Dab., Bi.), *šète* (Odž., Bi., K.), *šèdnica* (Am., Zauš., Klj., Bi., Pridv., Jas., Vrat., Step.), *šedīmo* (Batk., Bi., Prijev., Mir., Bor., Izg.), *šēs* (Izg., Bor., Last., Prijev.), *zàšeli* (K., Bor., Am., Or., Zup., Rav., Ljubom.), *zâšeda* (Batk., Ul., Or.), *pósedník* (Kaz., Step., Bi., Balj., Dživ.), *préšedník* (K., Zovi Do, Ljubom., Foj., Pl., Pol., Polj., Plana); *šěc* (Bor., Bi., Dab.), *šěkavica* (Podv., Pl., Rab., Ul., Batk.), *šèkira* (Pridv., Most., Dab., Podv., K.), *šěca* (Bor.), kao i: *šécēm* (Bor., Dab., Zav.), *ošécě* (Bor.), *pošécě* (Dab., Bor.), *sašécě* (Batk.); *òšen* (K., Zovi Do), *šème* (Zauš., Šip., Bi., K., Bor., Dab.), *šemèna* (K., Dab., Prijev., Klj., Or.), *šèna* (K., Bor., Prijev.), *zàšenit* (Pl., Hum, Jas.), *zàs enulo* (K., Div.); *šenòkos* (Prijev., Pl., Ul., Jas., Or., Batk., K.); *òš etila* (Klj., Izg.), *òšetili su* (Bi., K., Pridv.), *šètili se* (Bor., Podv., Ul., Vrat., Vranj., Kor.); *šěvēr* (K., Prijev., Most., Podv., Klj., Pres., Pl., Dab.), *òševerilo* (Dab., K., Bor., Podv., Pl.); *súšednī* (K.), *šèrna vūna* (Foj., Pl., Batk.).

Jotovanje imamo i u primjerima gdje se iz grupe *svj*, a radi lakšeg izgovora, *v* gubilo; poslije gubljenja glasa *v* suglasnici *s* i *j* su se našli jedan pored drugoga: *šèdok* (K., Podv., Batk., Bor., Most., Am., Pl., Zauš.), *šedòčit* (Dab.), *šedòčili su* (K., Rav., Grač.), *šedòdžba* (Podv., K.), *zašedòčili su* (Div., Dab.), *zašedòčijo je* (Batk.).¹³⁶

Jotovanje suglasnika *s* i *j* imamo i u: *šeròmah* (K., Zauš., Prijev., Am., Podv.), *šeromástina* (Bor., Pl., Zup.), gdje je *ě* sekundarne prirode.¹³⁷

¹³⁶ Tako je i u drugim govorima: Vušović, *I. Herc.*, 18; Vuković, *P-Dr.*, 45; Stevanović, *ICG*, 34; a. v. i Rešetar, *Štok.*, 141. i Miletić, *Crmnica*, 310.

¹³⁷ Tako i Vušović, *I. Herc.*, 17.

Takvo jotovanje imamo i u: *pròšāk* (Podv., Or., Dab., Pl., Most., K.), *prošáciti* (Batk., Av.), *šāti* (Pol.), *šājī se* (Bi.), *šájē se* (Bi.), *šājan* (Prijev., Pl., Mir., Jas., Or.), *obàšalo* (Podv., Or., Bor., Pod.), kao i: *pāšī* (Prijev., Pl., Ul., Rab.), *pašàluk* (Jas., K., Zauš., Pl.); *šūtra* (Klj., K., Or., Bor.), *prósutra* (K., Batk., Fat., Pl., Foj.), iako ovdje nemamo *j* koje je porijeklom od *ě*.¹³⁸

4) *zje* > *že*: *ížes* (Last., Or., Most., Dab., Bor., K.), *ížeo* (Klj.), *íželi* (Batk., Kor.).¹³⁹

Tako i: *prežàhujē mi se* (Batk.), *žājū ūsta* (Jas.), *kōžī* (Or., Last., Dab., Prijev., Pl., Jas., Izg.), *kōžē mlijēko* (Batk.), *kōžēga* (Batk.).¹⁴⁰

Pored *ùzahati* (K., Bor.), zabilježio sam i *ùdahati* (Podv., Rab.), *ùdaši* (Vrat., Batk.) i *jāšati* (Or.). Vušović je zabilježio *uđašati* i on to *đ* objašnjava fonetski.¹⁴¹ I prof. Vuković ovo *đ* objašnjava fonetski.¹⁴² S obzirom na to da je u pitanju usamljen slučaj, svi su primjeri vezani za glagol *uzjahati*, čini mi se da je ovdje presudnu ulogu imala analogija.¹⁴³

5) *cje* > *će*¹⁴⁴: *ćèdilo* (Foj., Last., Tr., Pl., Ul., Or., Bi., Bat.), *na ćèdilu* (Dživ., Av.), *ćèpalo* (Bor., Or., Am., K., Ključ, Jas.), *ćèpanica* (K., Podv., Dab., Div., Batk.), *ćèpànica* (Last., Am.), *ćèpka* (Dab., Pl.), *ćèvka* (Prijev.), *pròćena* (Bor.).

¹³⁸ Tako i u drugim govorima: Vuković, *P-Dr.*, 45; Vušović, *I. Herc.*, 17; Stevanović, *ICG*, 34.

¹³⁹ Vuković, *P-Dr.* 45; Vušović, *I. Herc.* 17.

¹⁴⁰ Ovdje nema *kođi*, ali je u toponimu *Skođi grm*. Nisam naišao ni na: *ížedna*, *ížednačiti*, *šednim*, kako je kod Vušovića (*I. Herc.* 17); za prelaz *ž* u *đ* v. Belić, JF, knj. XIV, 168.

¹⁴¹ Vušović, *I. Herc.*, 17.

¹⁴² Vuković, *P-Dr.*, 45-46.

¹⁴³ U Kruševcu, prema saopštenju B. Milanovića, imamo: *uđanem*, *uđani*, *uđano*, iako je to ekavska teritorija; *uđašim* je i kod Galipoljaca (Ivić, *Galipoljski*, 285).

¹⁴⁴ Fonetsko objašnjenje ove pojave v. kod Belića, *Galički*, 127.

Jotovanje ovih suglasnika imamo u primjerima gdje su *c* i *j* došli zajedno tek poslije gubljenja suglasnika *v*: *čētōvā* (Rav.), *čétalo je*¹⁴⁵ (Vrat., Grač.), *čétunica* (vrsta smokve, Last.), *čétala* (Balj.), *Čětko* (Gac., Nev., Odž., Pl., Podv.), *čétonja* (Last., K., Batk.), *čétonjē* (Last., K., Batk.), *čétas òvan* (Last., Pl., K.), *pročétalo* (Batk.), *iščètā* (Ljubom.), *iščétalo je* (Av., Vrat., Jas., Last., Or.).¹⁴⁶

§ 102. Usnjeni suglasnici, kad se nađu ispred *je* od *ě*, ne jotuju se tako dosljedno kao zubni i strujni.¹⁴⁷ Govor centralne Hercegovine skoro i ne zna za ovu pojavu. Potvrde za jotovanje ovih suglasnika u našem govoru su:

1) *ije* > *ilje*: *dòsīljet* (Podv., Jas.), *otúpljeli su* (K., Bor.), *pljěvā* (Kaz., Fat., Foj., Zup., Or.), *pljěvām* (K., Jas., Last., Zup.), *pljěvāj* (Kaz., Zup.), *pljěvajū* (Balj., K., Jas., Pl., Ul., Kaz.), *pljěvat* (Gac., Ul.), *pljěsma* (Step., K., Balj., Zup.), *pljěsmu* (Kaz.), *pljěsna* (Gac.), *pljěna* (Pl.), *pljěgav* (Pl.), *pr̥pljevā* (K., Jas., Bi., Last.), *prekíplje* (Pl., Jas., Last.), *pljěšē* (*pješice*, Podgorje), *tr̥pljet* (Jas., Podv., Pl., Bor.), *tr̥pljeti* (Bi. K., Nad., Pres., Bor., Klj.), *tr̥pljeli su* (Foj., Šip.), *tr̥pljela je* (Podv., Gac., Odž., B., Batk., Zal., Or., Boj., Bi., Div., K.), *ùspljet* (K.), *ùspljeli su* (Foj., Pl., Plana, Ljubom., Batk.), *zàpljevāj* (Zup., Last.), *zàpljevala* (Nad., Zup., Or., Last.), *zàpljevaše* (Nad., Bi., Bah., Or., Podgorje).

Pored primjera sa izvršenim jotovanjem, na čitavom području ovoga govora čuju se, naporedo sa njima, i oblici sa neizvršenim jotovanjem¹⁴⁸:

¹⁴⁵ U okolini Mostara ima i: *čvjeće* (moje bilješke).

¹⁴⁶ Tako je i u Pivi (Vuković, *P-Dr.* 44), istočnocrnog. (Stevanović, *ICG*, 36) a v. i Rešetar, *Štok.*, 141.

¹⁴⁷ Slično stanje nalazimo i drugdje: Vuković, *P-Dr.*, 47, Vušović, *I. Herc.*, 25; Stevanović, *ICG*, 36 i dalje.

¹⁴⁸ Ni ovaj govor ne potvrđuje u potpunosti mišljenje Lj. Stojanovića koji kaže: "Onde gde se govori *đeca*, *čerati* itd. govori se i *oblje*, *vljera*, *blječve*". (Glas SKA, knj. LII, 17). Centralnohercegovački ima redovno *đeca* i *čerati*, a skoro i ne zna za *vljera* i *blječve*; za takvu dosljednost ne zna ni jedan govor.

òpjevō (K., Bor., Zaz.), òpjevā ga (Kor.), pjěvō (Zup., Bi.), pjěvali (Foj., Av., Bor., Grač., K.), pjěvā (Podv., Foj., K., Rab.), pjěsma (Kor., Batk.), pjěsmama (Bi., Šip., Odž.), pjěšē (Bor.), pjěškē (Bor., Dživ., Batk.), pjěšāk (Rilja), tr̥pjet (Am., Bi.), ùspjela (Klj., Batk.), zàpjevō (Kaz., Bi., Div.), zàpjevājmo (K., Batk., Izg., Pl.);

2) bje > blje: bljěži (Dab.), bljěžī (K.), bljěžat (K., Bi., Podgorje), bljěžāla (Nad.), òblje (Zauš., Podv., Pl., Bi., Bor.), obljēma (Step., Podv., Pl., Zup., Dab.), pòblježe (Bor., Pl., Batk., Jas.), pòbljegō (Jas., Foj., Pres., Bi., Step., K.), pòbljèglo (Klj., Last., Podgorje, Ljubom., Vrat.), pòbljeći (Zup., Step.), pòbljegli (Bor., Balj.), pòbljègosmo (Bi., Zup.), pòbljègoše (Balj., Zup., K., Izg.);

pored bje: bjèlica (Bor.), Bjèlica (Dab.), bjěše (Step.), bjělān (Foj.), bjelōuha (Podv.), Bjelùšava (Podv.), Bjělāšnica (Klj.), Bjělāšnicē (Kor., Bi., Podv.), Bjèlimići (Podv.), bjěži (Zup.), pòdbjel (Podv.), pribjegō (K., Klj.), pribjegnē (Kaz.), ùzbježīš (Bor., Step., Zup., Bi., Batk.).

Kako vidimo, u ovoj grupi najviše je primjera sa osnovom *běl*. Moguće je da se jotovanje ovdje ne vrši zbog blizine suglasnika *l*, da bi se izbjeglo obrazovanje suglasnika slične prirode u dva susjedna sloga;

3) mje > mlje: čāmljeti (K., Bah.), g̀rmljeti (Podv., Bor., Or., Pl., K., Zup., Balj.), g̀rmljelo je (Vrat., Or., Step.), mljěšēc (Balj.), mljěšēca (Vrat., K., Kaz., Balj.), u mljesecu (Step., Jas., Podgorje), mljěsto (Klj., Kor., Pl.), ù mljestu (Balj., Vrat., Zup., Bi.);

naporedo sa mje: mjěšēc (Batk., Dživ., Av., Am., Dab., Bor., Bi., K., Odž.), u mjesecu (Foj.), mjěsto (K., Batk.), mjěsta (Bah., Klj., Kaz., Zup.), nāmjerili se (Zauš.), òmjerili (Dab., Zup., Am., Izg.), prēmještāj (Klj., Bi.), smjěli (Bor., Dab.), smjělōs (Bor.), sùmješa (Odž.);

4) *vje > vlje*: *dvļjēsta* (Balj., Vrat., Zup.), *vljēcito* (K.), *vljēncāj se* (K.), *vljēncāna* (Gac.), *vljēncāt* (Gac., Ul., Zup.), *vljēncati* (Balj.), *vljēra* (Zas., Zup., Jas.), *vljērē mi* (Balj.), *vljēverica* (Jas.), *vljēšī* (Nad.), *vljēšē* (Lak., Or.), *vljēšā* (Kor.), *zā dvļjesta* (Balj., Vrat.), *za nēvljestē* (Balj., Odž.), *življeli* (Odž., Vrat., Bi.), *življela* (Foj., Or., Podv., Gac., Odž., Vrat., Zup., K., Bi.), *življelo se* (Zup., Or., Step.), *življet* (K., Bor., Podv., Pres., Odž., Ključ, Klj., Nad., Bi., Vrat., Pl., Plana, Av., Jas., Kaz.), *življeti* (K., Klj., Balj., Podgorje);

ali skoro isto tako često čujemo i: *dvjēsta* (Am., K.), *dvjēsti* (Prijev., Podv., Pl., Odž., Klj., Batk.), *čövjek* (K.), *nēvjesta* (Bor.), *vjērē mi* (Batk., Bor.), *vjēra* (Nad., Dab., Zup., Klj., Pridv., Dživ.), *vjērujē* (Bor., Pres., Podv., Rab., Hum, Batk.), *vjēstica* (Jas., Bor.), *vjēverica* (Klj., Batk., Hr.), *živjet* (Am., Bor., Zup., Batk.), *živjeti* (Podv., Bi.).

U pismima Popovaca iz XVII vijeka nema potvrda za ovo jotovanje. Tu nalazimo: *mjesta*, *nevjernike*, *čovjeka*, iako ima: *Zažabja Grmjana* mj. *Zažablja* i *Grmljana*.¹⁴⁹

§ 103. Grupe: *lě* i *ně* redovno daju *lje* i *nje*. Ovaj govor karakteriše i to što glagoli VII (Belićeve) vrste sa *je* u infinitivu a *i* u prezentu čuvaju razliku između tih osnova i ne jednače se sa glagolima tipa *nositi* : *nosim*. Tu imamo onakvo stanje kakvo je u književnom jeziku jekavskog narječja: *bòljelo me* (K., Dab.), *oglàdnjeli su* (K., Ul., Podv.), *oglàdnjelo je* (Step.), *razbòljela se* (Am., Div., K.), *razbòljelo se* (Foj.), *vòljela je* (Bi., Klj., Odž., Bah., Izg.), *vòljeli su* (Bor., Pl., Kaz., Bi., Balj., Ljubom.), *zabòljelo me* (K., Bor., Izg., Pres., Dživ., Pl., Pridv.), *življela* (Or., Izg., Bor., Zup., Jas., Polj., Klj.), *življeli* (Pl., Bor., Bi., Boj., Fat., Plana). U vezi sa ovim da još istaknemo i to da jotovanje ove vrste najčešće imamo u glagolskim oblicima. Možda se tu ogleda uticaj glagolskih imenica u kojima imamo jotovanje druge vrste: *grmljenje*, *trpljenje*, *življenje* i sl.

¹⁴⁹ Rad, knj. 253, 54. i 94.

§ 104. Jotovanje usnenih suglasnika sa *je* od *ě*, kako nam to i navedeni primjeri pokazuju, nije dosljedno izvršeno u ovom govoru. Ne može se reći ni za jedno selo, čak ni za jednog čovjeka da uvijek ima jotovane ove grupe. Ja tvrdim da se takav čovjek ne može naći na području našega govora. Samo se može reći da ovo jotovanje češće nalazimo u planinskim selima nego u selima oko gradova. A to je sasvim razumljivo. Razumljivo je i to što stariji predstavnici ovoga govora imaju dosljednije izvršeno ovo jotovanje nego mladi. Na izgovor posljednjih u dobroj mjeri uticali su: škola, knjiga, dnevna štampa i svakodnevne veze sa predstavnicima onih govora gdje jotovanja ove vrste i nema. Sve nam ovo govori da je jotovanje ovih grupa prekinuto upravo onda kad je ono bilo u punom procesu vršenja, i da se sada vrši obnavljanje starijeg stanja.¹⁵⁰

§ 105. Ranije je istaknuto da ni naš govor ne potvrđuje mišljenje Lj. Stojanovića o jotovanju ovih suglasnika (v. primjedbu 147). A ja mislim da ni Maretić nije bio u pravu kad je tvrdio da u tim grupama nemamo *je*. Polazeći od činjenice da grupe *pbye*, *bbye*, *mbye*, *vbye* u većini govora štokavskog dijalekta daju *plje*, *blje*, *mlje*, *vlje*: *snoplje*, *groblje*, *grmlje*, *zdravlje*, a *pje*, *bje*, *mje*, *vje* sa *je* od *ě* to ne daju, on je smatrao da tu i nije *je* nego *je*. Maretić kaže: “Uzmimo za časak da je bilo *je* a ne *je*. Šta bi se otud razvilo? Jamačno izgovor *pobljeći*, *vljera*, *pljevati*, *mljesto*”¹⁵¹, a takvi primjeri njemu tada nisu bili poznati. Docije, u drugom izdanju *Gramatike*, Maretić kaže da “samo u infinitivu III. vrste mjesto *j* je *lj*, i to po južnim krajevima: *svrbljeti*, *trpljeti*, *življeti*, *grmljeti*”¹⁵², ali on ni tu nije dao pravo stanje, jer se jotovanje ove vrste vrši i u drugim primjerima.¹⁵³

¹⁵⁰ Prof. Belić, za govore istočne Crne Gore, gdje takođe imamo ovakvo stanje (v. Stevanović, *ICG*, 37), pretpostavlja da je to posljedica miješanja stanovništva (JF, knj. XIV, 169).

¹⁵¹ Maretić, *Nastavni vjesnik*, I, 150.

¹⁵² Maretić, *Gramatika*, II, 84.

¹⁵³ Fonetsko objašnjenje ovog jotovanja v. kod Ramovša, *Historična gramatika, Konsonantizem*, Ljubljana, 1924, 61., a v. i Vušović, *Njegoš*, 23.

§ 106. Priroda refleksa vokala *ě*, bez sumnje, imala je presudni značaj za ovo jotovanje. Da mj. *ě* u prvo vrijeme tu nismo imali *je* nego *je* govori nam i to što se jotovanje ove vrste hronološki najdocnije vrši. Kada bi tu bilo *je* u vrijeme jotovanja suglasničkih grupa *pje, bje, mje, vje*, od starijih grupa *pbye, bbye, mbye, vbye*, nema sumnje, dobili bismo iste rezultate, jer bi se radilo o istim uslovima, istom vremenu i istom mjestu. Što do toga nije došlo, razlog je nejednaka fonetska vrijednost grupa *ībye* i *īě* koje su u to vrijeme mogle glasiti *īje* i *īě*. Ali takvo stanje nije ostalo; a pogotovo nije tako danas, kako je mislio Maretić. I tu se pojavilo *je* čime su stvoreni uslovi za jotovanje ovih grupa. To jotovanje i počelo se vršiti u jugozapadnim krajevima ijekavske teritorije. Što ono nije dosljedno izvršeno, postoji više razloga: miješanje stanovništva, uticaj škole, knjige, vojske, a negdje je po srijedi i disimilacioni momenat. Prof. Belić za odnos *djeca* i *đeca* kaže da je u pitanju izgovor, da li je “*d-je-ca* ili *dj-e-ca*”¹⁵⁴, jer prvo daje *djeca*, a drugo *đeca*. Tako bi se mogao objasniti i odnos *đeca* i *pjesma* u centralnohercegovačkom prema redovnom *grožđe* i *snoplje* u tom govoru, ali je teško prihvatiti ovakvo objašnjenje za odnos *pljesma* i *pjesma* u jednom mjestu. Odnos *djeca* i *đeca* nije vezan za jedno mjesto, tj. ne za predstavnike jednog govora – ako se i tu ne pojavljuju inovacije, odnos *đeca* i *pjesma* uslovljen je različitim suglasničkim grupama, ali je pojava *pje* i *plje* od *pě* vezana za iste riječi, za isto mjesto, katkad i za isto lice. Znači da tu postoje i drugi razlozi. Ranije je rečeno da neizmijenjeno stanje u grupi *běl* možda imamo zbog suglasnika *l*, a ne treba zaboraviti ni uticaj pridjeva *bijel*. Ali se tim disimilacionim momentom ne mogu objasniti svi primjeri. Zato i za naš govor, kao i za ostale govore ovoga tipa, vrijedi Vušovićeva konstatacija da se ovo jotovanje nije uopšte završilo ni u jednom mjestu¹⁵⁵

¹⁵⁴ Belić, *DLJS*, 137.

¹⁵⁵ Vušović, *Njegoš*, 23.

a prema odnosu *pjesma* i *pljesma* u ovim govorima pojavilo se pored *snoplje* i *snopje*. Što ove pojave nema u primjerima sa *lje* i *nje* ili *će* i *đe*, objašnjava se dosljednim jotovanjem ovih grupa, bez obzira na to da li je u pitanju *dbje* ili *dě*, *nbje* ili *ně*.

§ 107. Ovaj govor zna i za grupu *rje*: *gõrje* (Last., Bi., Šip., Zauš.), *gõrjeti* (Pridv., Pl., Batk., K.), *grjehòta* (Dab., Most., Rav., Bor.), *grjeòta* (Izg.), *grjěšnik* (Kos., Dab.), *izgõrje* (Batk., Bi.), *izgõrjeli su* (K., Dab., Bor., Bah.), *izgõrjela* (Pridv., Podv., Last., Ul.), *izgõrjelo je* (Bi.), *Korjènići* (Last., Kos., Mir., Kor., Balj.), *ogõrjelo* (Bor., Brat., Batk.), *ogõrjelica* (Klj.), *okõrjelo se* (Bor.), *òstarjelo se* (Bor., K., Div., Bi.), *òstarjela* (Bor., Batk.), *òstarjeli su* (Dab., Pl., Fat., Bor.), *pogõrje* (Dab., Bor., Pl., Kaz.), *Pòdgõrje* (Last., Kos.), *progõrje* (Dab.), *skõrjelo se* (Bi.), *stårjenīci* (Klj., Ključ, Step., Vranj., Bi., K., Podv., Pres.), *starjěšina* (Pl., Dab., K., Batk.), *stårjeti* (Last., Batk.), *strjèlica* (Dab.), kao i *rjěđi* (Bor., K., Podv., Ključ, Dab.). Kako vidimo, grupa *rje* u našem se govoru bolje čuva nego u susjednim govorima¹⁵⁶, iako i ovdje ima: *starěšina* (Gac., Ul.), *gòreti* (Av., Gac., Grač.), *gõre* (K., Av., Ul.), *grěšnik* (Batk.). Naravno, i tu je *brijeg-bregovi*, *vrijeme-vremena*, kao i u književnom jeziku jekavskog izgovora.

Suglasnici

§ 108. Najuočljivije razlike koje postoje između pripadnika raznih konfesija u našem govoru ogledaju se u izgovoru suglasnika *h* i *f*. Muslimani još ponajbolje čuvaju te glasove. U izgovoru ostalih suglasnika ne postoje razlike između predstavnika različitih vjeroispovijesti našega govora.

¹⁵⁶ U susjednim govorima grupa *rje* svela se na vrlo mali broj primjera. U Pivi imamo tu grupu u *starješina* i sličnim imenicama, zatim u *korjena* i *gorje* (Vuković, *P-Dr.*, 16-17); za Uskoke v. Stanić, Glasnik SAN, V, 327; za istočnocrnogorski Stevanović, *ICG*, 23; za crmnički, Miletić, *Crmnica*, 345-346.

Suglasnik *h*

§ 109. Još je Vuk konstatovao “da se u Hercegovini ovo slovo... na kraju riječi izgovara kao *g* n.p. *orag* (a dalje *oraa-* ili *orâ, orau* itd.), *prâg* (*praa-prâ-prau...*) ali... *suv* i *gluv*”¹⁵⁷. Ovu konstataciju potvrdila su i novija ispitivanja ijekavskih govora hercegovačkog tipa¹⁵⁸. Naš govor, međutim, samo donekle potvrđuje tu konstataciju, a to zbog toga što muslimani ovih krajeva uglavnom čuvaju taj glas u svim pozicijama, a nalazimo ga i kod drugih.

Da bi se dobila što jasnija slika o izgovoru glasa *h* u našem govoru, mi smo sva mjesta podijelili u tri grupe. Prvu grupu sačinjavaju sela sa pravoslavnim stanovništvom, gdje se glas *h* skoro uopšte ne čuje – poimenično sva mjesta ove grupe navedena su u uvodu (primjedba 24). Drugu grupu uglavnom sačinjavaju sela sa miješanim stanovništvom: pravoslavci i muslimani. U tim selima muslimani obično čuvaju izgovor glasa *h* u svim pozicijama, ali tu za njega znaju i drugi, iako ga ovi često izgovaraju tamo gdje mu etimološki nije mjesto. Pravoslavci ove grupe znaju i za zamjenu suglasnika *h*. Sva mjesta i ove grupe navedena su takođe u uvodu (primjedba 24). U treću grupu svrstana su sela sa muslimanskim stanovništvom. Tu se glas *h* čuva u svim pozicijama, njegove su zamjene rijetke. I mjesta te grupe navedena su u uvodu (primjedba 24). Upotrebu glasa *h* u ovom govoru pregledaćemo prema njegovom položaju u riječi.

§ 110. Izgovor glasa *h* na početku riječi:

a) u prvoj grupi sela – sami pravoslavci, zabilježio sam samo: *hītijo* (Step.), *hõćeš* (Jas.), *hřčē* (Pl.);

b) u selima druge grupe – miješani pravoslavci i muslimani, ovaj glas sam bilježio i od muslimana i od pravoslavaca, ali ovdje

¹⁵⁷ Vuk Karadžić, *Gramatički i polemički spisi*, III, 4.

¹⁵⁸ Vušović, *I. Herc.*, 18; Vuković, *P-Dr.*, 34; Stanić, *Uskoci*, 327.

navodim samo primjere koje sam zabilježio od pravoslavaca, jer muslimani ovih sela glas *h* uvijek izgovaraju na početku riječi:

u riječima našeg porijekla: *hītar* (Dab.), *hlâdno* (Dab.), *hljěb* (Dab., Pridv., Rab.), *hljěba* (Dab., Foj., Last., Pol., Pridv., Bi., Fat.), *s hljěbom* (Bi., Rab., Fat.), *ù hljebu* (Rav., Dab., Dživ.), *hõće* (Dab., Odž., Pridv.), *hõćeš* (Bi., Av.), *hõćemo* (Bi.), *hódânje* (Dab.), *Hòdanići* (Dab.), *hòt li?* (Dab.), *hrána* (Dab., Last., Pridv., Foj., Div., Grač., Rab.), *Hrásno* (Ljub., Hum, Dab.), *hrániti* (Dab., Bi., Rab.), *Hrváta* (Bi.), *hřčě* (Batk.), *Hřgud* (Dab.), *Húm* (Polj., Pol., Hum), *humnjáci* (Bi., Rab.);

u riječima stranog porijekla: *hãber* (Pol., Dživ., Dab., Foj.), *hàdžiju* (Dab., Fat.), *hairsuz* (Av.), *hairlija* (Dab.), *hàjde* (Dab., Div.), *hàjdemo* (Bi., Last., Dživ.), *hàjāt* (Dab.), *hàjvān* (Rab.), *hajvána* (Odž., Dab., Last.), *hajvánom* (Dab., Rab.), *hăk* (Rab.), *haláli* (Dab.), *hàlāl* (Dab.), *hân* (Odž., Dab.), *hārām* (Dab.), *hàrambaša* (Dab., Foj., Div., Batk.), *hàrem* (Dab., Bi., Odž., Plana), *harári* (Last., Dab.), *hambaróvā* (Hum, Foj., Dab.), *pò havsima* (Dab.), *ù hapsu* (Batk.), kao i: *hěftě* (Dab.), *u hěfti* (Foj.), *hěftično* (Foj.); *hěrcег* (Bi.), *Hěrcegovině* (Dab.), *hěrcegováčkī* (Rab.), *hīljada* (Foj., Dab.), *hīljadārka* (Bi.).

Kod Čokorila sam našao: *pod hanomъ i hristiani*¹⁵⁹, a u pismu Popovaca od 15. januara 1690. nalazimo: *Hercegovine*.¹⁶⁰

Kako vidimo, broj primjera koji su zabilježeni od pravoslavaca naše druge grupe mjesta nije mali. Što i oni imaju taj glas u riječima stranog porijekla, primljenim uglavnom preko turskog jezika, objašnjava se njihovim dugogodišnjim zajedničkim životom sa muslimanima. Muslimani tih mjesta mogli su uticati i na čuvanje ovoga glasa u riječima našega porijekla, a zajednički život sa muslimanima uslovio je i pojavu sekundarnog *h* u govoru pravoslavaca;

¹⁵⁹ Čokorilo, *Dnevnik*, 103. i 104.

¹⁶⁰ Rad, knj. 253, 93.

c) u selima treće grupe – sami muslimani, glas *h* se redovno čuje na početku riječi. Ovdje ćemo navesti nekoliko potvrda za to:

u riječima našega porijekla: *hitar* (K., Podv., Bor.), *hìtijo je* (K.), *hljèb* (Am., Most., K., Bor., Podv.), *hljèba* (K., Podv., Kr., Zauš.), *ù hljebu* (Am., Klj.), *hòće* (Prijev., Klj., K.), *hòćete li?* (K., Podv., Bah., Bor.), *hódati* (Bor.), *hòdā* (Zas., Bor.), *hrána* (Prijev., Zas., Bor., Am.), *hrânē se* (Bor., Bah., Am., Zauš.), *hránijo* (K., Am.), *hrânīmo se* (Bah., K., Kr.), *hrās* (Bor.), *Hrāsno* (Am., Podv.), *hřvatskijēm* (Bor.), *hřčē* (K.), *Hùm* (Am., Most.), *hûmskijēm* (Bor.);

u riječima stranog porijekla: *hàbera* (Am., Zauš.), *hàdžija* (Most.), *Hádže* (Podv.), *hairli* (K., Most.), *hairsuz* (Am.), *hair-dòva* (Am.), *hàjde* (K., Bor.), *hàjdemo* (K., Zauš.), *hàjdete* (Podv.), *hāj* (K.), *hajrdòva* (Podv., K., Bah.), *s hājrom* (Am.), *hajvánu* (Zauš., K., Bor., Most., Kr.), *po hajvánu* (Bah., Bor., K., Am.), *hân* (K., Am., Podv.), *hánuma* (K., Am.), *haráča* (Podv., Klj.), *hàrār* (Podv.), *hàrām* (Bor.), *hàrem* (K., Podv., Bor., Am., Hr.), *hardelija* (Podv.), *hàsta* (Zauš., Am., Podv., Bor.), *hèljda* (Bor.), *hèlāc* (Bor.), kao i: *Hèrcegovina* (Am., Most., Zauš., Podv.), *hìljada* (Most.), *ù hiljadu* (Podv., Bor.), *hìljadama* (Klj., K.), *hìljadārka* (Podv.).

§ 111. Izgovor glasa *h* u sredini riječi:

a) u prvoj grupi sela – sami pravoslavci, zabilježio sam:

u riječima našeg porijekla: *světōga dūha* (Pl., Vrat., Step., Kaz., Or.), *dùhōvnik* (Vrat., Kaz.), *snāhē* (Jas., Or.);

u riječima stranog porijekla: *náhija* (Pl., Ul., Kaz.), *paròhija* (Pl., Jas.);

b) u selima druge grupe – miješano stanovništvo, od pravoslavaca sam zabilježio:

u riječima našega porijekla: *grāha* (Dživ., Last.), *grāhovi* (Foј.), *Grāhovo* (Dab., Fat.), *grehòta* (Dab.), *gròhnut* (Dab.),

istiha (Last.), *jăhat* (Dab., Last.), *jăhăcî* (Dab.), *jăhō* (Dab.), *jūhē* (Dab., Dživ.), *kūhā* (Dab.), *kūhō je* (Pridv.), *njīhā* (Dab.), *mūha* (Dab., Last.), *njīhovōj* (Foj., Av.), *ōrāhā* (Bi., Dab., Last.), *prīhōdā* (Dab.), *prōhōdā* (Dab.), *prohódati* (Bi., Dab.), *prežàhujē mi se* (Batk.), *pūhā* (Dab.), *Púhalo* (Odž.), *púhni* (Dab.), *rūho* (Dab.), *snăhi* (Foj.), *strāha* (Dab.), *súha* (Bi., Dab.), *sūhādi* (Foj.), *u strāhu* (Dab.), *trēhni* (Dab.), *ūho* (Bi., Odž., Av., Last.), *ūha* (Av., Bor., Foj.), *ūhodi* (Dab.), *ūhodnīk* (Dab.), *ūhača* (vrsta igle, Dab., Bi.), *Zăhūmlje* (Bi.).

U pismu Popovaca od 15. I 1690. imamo: *dohodiše*, *nahodiše se*, *straha*, kao i: *njihovo*, *nahodimo*, *duhovnijem*;¹⁶¹

u riječima stranog porijekla: *Āhmet* (Dab.), *behàrala* (Dab.), *dūhān* (Dab., Last., Div., Dživ.), *duhána* (Bi., Div., Dab., Foj.), *dūhānē* (Last., Dab., Bi.), *dūhār* (Dab.), *džihára* (Dab.), *izbehàrā* (Dab., Bi.), *ishoralo se* (Bi.), *kàhvu* (Foj., Dab., Fat., Last.), *māhala* (Dab.), *māhramē* (Dživ.), *muhànata* (Dab.), *prohelácijo se* (Dab.), *rahātluk* (Bi., Dab.), *siláhe* (Dab.); kao i: *lāhorī* (Dab.), *māhnit* (Dab., Last., Foj.), *Metòhija* (Av., Foj.).

c) U trećoj grupi sela – sami muslimani:

u riječima našeg porijekla: *būha* (K., Most., Bor.), *dòhodī* (Podv.), *dřhāt* (Podv., Zauš.), *glūho bilo* (Am.), *gónjāhmo se* (Bor.), *grāha* (Bor., Most., Zas., Am., K., Zauš., Klj., Ključ), *grāhōvā* (Bor.), *Grāhovo* (Most.), *izmuhajū se* (Bor.), *izmuhāj se* (K.), *istiha* (K., Am.), *ishōdā se* (Bor.), *jăhat* (K., Podv., Ključ), *jăhăc* (K.), *jăhăcî kōnj* (K.), *kūhala je* (Most., Podv., Zauš.), *mūhu* (Klj., Podv., Am.), *njīhā* (K.), *njīhov* (Klj.), *ōraha* (Bor., K., Zas.), *prēthodnica* (Am.), *prohódati* (Bor., Zas., K.), *rūho* (Podv., Klj., Zas.), *snăhi* (Most.), *snăhu* (Bor.), *strahòca* (Bor.), *u strāhu* (Am.), *ūho* (Zas., Most., K., Ključ, Hr., Zauš.), *vřhū* (K., Am., Zauš.).

¹⁶¹ Rad, knj. 253, 54, 55 i 93.

§ 112. Izgovor glasa *h* na kraju riječi.

a) U prvoj grupi sela – sami pravoslavci, zabilježio sam samo jedan primjer: *nā mijeh* (Pl.).

b) U grupi sela sa miješanim stanovništvom od pravoslavaca sam zabilježio:

u našim riječima: *bījāh* (Bi.), *grāh* (Dživ., Pridv., Odž.), *bīlo ih je* (Dab.), *krījāh se* (Div.), *mījeh* (Bi.), *mīšljāh* (Dab.), *mōjijēh* (Dab.), *òd njīh* (Foj.), *òdmāh* (Dab.), *òstah* (Foj.), *pōlusūh* (Dab.), *stāvih* (Vrba), *strāh* (Dab.), *věljāh* (Div.), *ščāh* (Dab.).

Kod Čokorila nalazimo: *nih*, *ih*, *vrh*¹⁶², a u pismima Popovaca: *našijeh*, *ovijeh*, *rečenijeh*, *druzijeh*, *vašijeh*¹⁶³;

u riječima stranog porijekla: *mátūh* (Dab.).

c) U selima sa čisto muslimanskim stanovništvom:

u riječima našeg porijekla: *břžih* (K.), *grāh* (Podv., Am., Zas., Most., Bor.), *grījeh* (K.), *izdravih* (Most.), *ležah* (K.), *mīdijāh* (K.), *nāpipah* (Bah.), *òdmāh* (Bor.), *òdoh* (Podv.), *òrah* (Most., K., Zas., Ključ), *òstah* (K.), *rèkoh* (Most.), *šeròmah* (Zas., K., Bor.), *ščāh* (Am.), *ščàdijāh* (Bor.);

u riječima stranog porijekla: *ćulāh* (Podv.), *ištāh* (Podv.), *silāh* (Podv.), *těspīh* (Bah., Bor., Am., Hr.).

Glas h se gubi

§ 113. Glas *h* se gubi na početku riječi.

a) U prvoj grupi sela – sami pravoslavci, zabilježio sam primjere:

u riječima našega porijekla: *ljēba* (Ul., Pl., Kaz., Kor., Vranj., Zvijer., Mir.), *òće* (Izg., Step., Kaz.), *òćemo* (Vrat., Pl., Ul., Kaz., Šip., Pan.), *òdili su* (Kor., Vrat.), *òtijo je* (Mir., Pl., Kaz.), *rāna* (Vranj., Zvijer., Kor., Ul., Izg.), *rānīm se* (Step., Kor., Ul.), *řvātski* (Pl., Ul., Rilja);

¹⁶² Čokorilo, *Dnevnik*, 96, 102, 202.

¹⁶³ Rad, 253, 54, 93, 94.

u riječima stranog porijekla: *âtule* (Pl., Ul.), *àjvân* (Kor., Izg., Step., Šip., Vranj.), *ajvânu* (Kor., Step., Zal.), *îljadu* (Kaz., Zovi Do, Vranj., Vrat., Pl.).

b) U drugoj grupi sela od pravoslavaca sam zabilježio:

u riječima našeg porijekla: *ladòvati* (Ljubom., Last., Balj., Dab., Foj., Fat.), *lâd* (Dab., Foj.), *ladòvina* (Av.), *itrîna* (Av.), *ôce* (Odž., Bi., Balj., Last.), *ôcê* (Fat., Bi.), *ôcu* (Foj., Dab.), *sât ôda* (Kos.), *òtili smo* (Bi.), *râna* (Foj.), *rânê* (Odž., Av., Last.), *rânijo se* (Div.), *râs* (Balj.), *Rvâtskâ* (Dab.), *Rvâti* (Bi., Foj.), *Ŭm* (Last., Pol., Polj., Balj.), *Umljâka* (Bi.);

u riječima stranog porijekla: *àjdûk* (Bi.), *âtule* (Foj., Last.), *ajvâna* (Fat., Div., Dab., Odž.), *àmâl* (Bi.), *amâjlja* (Bi., Odž.), *àrem* (Pol., Odž.), *âvsa* (Odž.), *átar* (Div.), kao i: *èvtu* (Odž.), *îljadu* (Dživ., Odž., Bi., Dab., Div.), *òtelu* (Bi.).

c) U trećoj grupi sela – sami muslimani, zabilježio sam samo: *ôce* (Podv., Bor.), *îljada* (K.), *òlandîinka* (Am.). Posljednje dvije mogle su biti primljene u tom obliku.

§ 114. Glas *h* se gubi u sredini riječi.

a) U selima sa pravoslavnim stanovništvom zabilježio sam:

u riječima našeg porijekla: *doòdili su* (Kaz., Step.), *jâati* (Vrat., Mir., Pl., Vranj.), *snâôm* (Jas.), *snâa* (Step.), *straòta* (Pl., Šip.), *sûâdi* (Pl.), *ûo* (Zovi Do);

u riječima stranog porijekla: *iz âra* (Vrat.), *duâna* (Step., Pl., Kaz., Mir.), *izbeârâj* (Pl., Ul.), *mânit* (Kaz.).

b) U selima sa miješanim stanovništvom od pravoslavaca sam zabilježio:

u riječima našega porijekla: *ôd* (Odž.), *ódati* (Bi., Av., Balj.), *òrau* (Bi.), *odrânijo* (Dab.), *obrli* (Bi.), *presànjāvā* (Bi.), *samorânca* (Odž.), *snâ* (Balj.), *straòta* (Foj.), *vrlî* (Odž.), *zàjâti* (Balj.);

u riječima stranog porijekla: *âr* (Odž.), *ćèru* (Dab.), *dùān* (Dab., Div., Foj., Balj.), *izbeàrāj* (Bi.), *mùur* (Div.), *silāe* (Bi.), *šùva* (Odž.), *zèru* (Balj.).

c) U selima sa muslimanskim stanovništvom zabilježio sam: *ùďāli smo* (Bor.), *Metòiji* (K.), *zèru* (Podv.).

§ 115. Glas *h* se gubi na kraju riječi.

a) U selima sa pravoslavnim stanovništvom zabilježio sam:

u riječima našeg porijekla: *dòbrije* (Izg.), *dòjnije* (Izg.), *dŕvenije* (Kaz.), *svēti dŭ* (Step.), *mòjije* (Jas.), *nāšije* (Izg., Vrat., Vranj., Mir., Step.), *nčijī* (Mir., Pl., Ul.), *òvije* (Zovi Do), *pādo* (Kaz.), *rāni se* (Dab.), *šēdo* (Čep.), *siròma* (Pl., Vrat., Mir.), *znādo* (Kaz.);

u riječima stranog porijekla: *silā* (Kaz.).

b) U selima sa miješanim stanovništvom od pravoslavaca sam zabilježio: *dòbrije* (Dab.), *dòbrije gòvėdā* (Balj.), *mòjije* (Dab., Fat., Pol., Last.), *òd našijě* (Bi., Balj., Foj.), *òd nĵi* (Dab., Last.), *ù nĵi* (Ljubom.), *plāvije* (Bi.), *siròma* (Div.), *nà vŕ* (Dab.), *zèlenije* (Balj.), *òdmā* (Dab., Last., Dživ.), *žėlijo bi* (Dab., Fat., Foj., Rab.).

Od muslimana sam zabilježio ove primjere: *bòljije* (Dab., Rab.), *dòbrije* (Pol., Fat., Dživ.), *nāšije* (Balj., Foj., Av.), *kòd nĵi* (Dab., Rab., Av.), *òdmā* (Rab., Dab., Last., Av.), *zlātnije* (Av., Dab., Dživ.).

c) U selima sa muslimanskim stanovništvom zabilježio sam: *gòlĭ rŭkŭ* (Bor.), *lŭdijě* (Bor.), *mòjijě mŭkā* (Bor., K.), *ù nĵi* (Podv., K.), *òvije dānā* (K.), *jā òdo* (K.), *svĵije ji pòznā* (K., Bor.), *jā rėko* (Bor.), *šeròma* (Am.), *nė smjedo* (Bor.), *ščėdo nešto rádit* (K.), *nė znado* (Podv.), *zažėli* (K.).¹⁶⁴

¹⁶⁴ Gubljenje glasa *h* na kraju riječi kod muslimana konstatuje i Rešetar, *Štok.*, 120.

Glas h se zamjenjuje drugim glasovima

§ 116. Glasom – v:

a) U prvoj grupi sela – sami pravoslavci, zabilježio sam: *bùva* (Step., Pl.), *Bùva* (Vrat.), *dùva mi* (Pan., Mir.), *mùva* (Pl., Step., Vranj.), *mùvu* (Izg.), *prìglŭv* (Šip., Pl.), *skùvali* (Kaz.), *skùvaše* (Pl., Mir., Or.), *snàva* (Kaz.), *stràvu* (Batk.), *stràvè* (Kaz.)¹⁶⁵, *sùv* (Vrat., Pl., Zovi Do), *sùva* (Izg., Pl., Kaz.), *suvòta* (Step., Jas.), *ùvo* (Kaz., Izg., Mir., Pl.), *ùvoda* (Vrat.), *ùvoladža* (Or., Kaz., Vrat.).

b) U selima sa miješanim stanovništvom od pravoslavaca sam zabilježio: *bùva* (Odž., Foj., Bi.), *izdùvati se* (Bi.), *izdùvō se* (Balj.), *mùva* (Bi.), *mùvō se* (Balj.), *skùvali bi* (Div., Bi., Av.), *ùvoda* (Div.), *ùvo* (Balj., Av.), *ùvoladža* (Bi.), *zàdùvām se* (Polj.), kao i: *bàvčā* (t. bahče, Div.), *čōva* (Bi.), *duvána* (Dab., Balj., Div., Last., Av.), *duvánu* (Plana, Fat.).

c) U muslimanskim selima zabilježio sam: *stràva* (K., Podv.), *zadùvō se* (Bor.) i *čōva* (K.).

§ 117. Glasom – j:

a) U selima sa pravoslavnim stanovništvom: *njìjove* (Zvijer., Vranj.), *njìjovi* (Pl., Mir.), *prója* (Kaz., Or.), *smìja* (Or. Kaz., Vrat.), *snàjè* (Pl.), *snàji* (Or.), *zà kujinju* (Vrat., Pl.), kao i: *àždaja* (Pl., Step., Vrat.), *silāj* (Kaz., Pl., Jas., Or.).

b) U selima sa miješanim stanovništvom od pravoslavaca sam zabilježio: *Mìjājlo* (Balj.), *Mìjoldān* (Odž., Bi.), *njìjovi* (Dživ., Dab., Div., Brat.), *njìjovije* (Odž.), *njìjovo* (Balj., Bi., Div., Dab.), *silāj* (Bi.), *snàjè* (Bi.), *ō smìja* (Batk.), *Tìjo* (Balj.), *Tìji* (Balj.).¹⁶⁶

Od muslimana sam zabilježio: *njìjovije* (Dab.), *njìjovo* (Av.), *Mìjoldān* (Am.).

¹⁶⁵ Kod Vuka je *stràva*, u Dubrovniku je *stràha*, ali Držić ima *strava* (Rad, 248, 154).

¹⁶⁶ Ramovš ovu pojavu objašnjava pomjeranjem artikulacije glasa *h* (*Historična gramatika*, II, 238). Fonetsko objašnjenje za ovu pojavu može se prihvatiti za kraj riječi, ako i tu nemamo analogiju, ali je u primjerima kao *njijovi* u pitanju sekundarno *j*.

c) U muslimanskim selima sam zabilježio: *njijova* (K., Bor.), *njijove* (Podv.).

§ 118. Glasom – *k*:

a) U prvoj grupi sela – sami pravoslavci, zabilježio sam: *bijāk* (Vrat., Mir., Step., Pl.), *dādok* (Jas., Pl.), *glēdāš li ik?* (Pl.), *òdok jā* (Mir., Pl.), *òdok bēstrva* (Step., Vrat.), *písak mu* (Step., Jas., Vrat., Šip., Zovi Do), *ne pítak je* (Or., Pl., Ul.), *plâvijek* (Ul.), *posádik* (Vrat., Pl.), *rádik* (Šip., Vrat., Pl.), *ùljegok* (Pl., Kaz., Zovi Do), *ùllezok* (Step.), *utèkok* (Vrat., Mir.)¹⁶⁷;

ht > kt: *dàktati* (Step.), *dàktī* (Kaz.), *zadàktō se* (Vrat.), prema tome i *dàkčē* (Vrat., Pl.), zatim: *zaktijèvō* (Vrat., Ul., Mir., Pan.)¹⁶⁸. Ovu pojavu imamo i u sandhiju: *dāo bik ti něšto* (Izg.), *imo bik ti něšto dàti* (Pl.).

b) U selima sa miješanim stanovništvom ova je pojava znatno češća kod pravoslavaca: *dādok* (Dab.), *glēdāš li ik* (Balj.), *imō bik ti něšto svršit* (Div., Bi.), *mòlijo bik vas* (Balj., Foj.), *òdok jā* (Balj.), *òvik* (Pol., Dab.), *òrak* (Balj., Odž.), *òrākā* (Balj.), *prokázak* (Dab.), *u paròkiji* (prema *pàrok*, Dab.), *prāk* (Balj.), *rádik* (Nad.), *učinik* (Dab.), *zapisak* (Dab.), *zasádik* (Foj., Nad.), *zdràvijek* (Dab., Bi., Pol.);

ali je sretamo i kod muslimana: *donèsok* (Dab.), *izáđok* (K.), *učinik* (Dab.), *zelènijek* (Foj.).

U Odž. sam jednom zabilježio *príčākū*.

c) U selima sa muslimanskim stanovništvom ova pojava nije tako česta: *kòpak* (Zas.), *rèkok mu* (Most.), *rádik* (Am., Most., K.), *ščèdok* (Bor.), kao i: *ščèdok ti něšto dàt* (Podv.), *ščèdok ti něšto rěć* (K.).

¹⁶⁷ Tako i u susjednim govorima, Vušović, *I. Herc.*, 19; Vuković, *P-Dr.*, 35.

¹⁶⁸ Tako je i u Nikšićkoj župi, Vušović, *I. Herc.*, 20; u Pivi, Vuković, *P-Dr.*, 34; istočnoj Crnoj Gori, Stevanović, *ICG*, 46-47.

§ 119. *Glasom – g:*

a) Zamjenu glasa *h* glasom *g* najčešće imamo u prvoj grupi sela, sa isključivo pravoslavnim stanovništvom: *jâ big* (Šip.), *glâdnijeg* (Zajas., Šip., Mir., Pan.), *snîjo ig* (Vrat., Zajas., Pan., Mir.), *jâ ig čûvâm* (Vrat., Pan., Čep.), *bîlo ig je* (Kaz.), *tvôijeg* (Step., Ul.), *njîg* (Kaz., Pl., Zajas., Vrat.), *zlâtnijeg* (Step.), *živijeg* (Kaz.). Ovu pojavu nalazimo i u oblicima imperfekta: *îdâgû* (Pl.), *prîčâgû* (Kaz., Vrat., Pl.), *râdâgû* (Pl., Pan., Mir.), *vîkâgû* (Kaz., Vrat.), *vôdâgû* (Vrat.), *vôđâgû* (Vrat.).

U pismima Luke Vukalovića, koji je rodom sa Zubaca, nalazimo *ig*: *da će ig dosta doć, da su ig uvatili*.¹⁶⁹

b) U drugoj grupi sela – miješano stanovništvo, od pravoslavaca sam zabilježio: *dîvlîijeg* (Foj.), *glâdnijeg* (Odž., Balj.), *ig* (Bi.), *jig* (Odž.), *mòijeg* (Balj.), *hig* (Odž.), *njîg* (Dab., Bi.), *ònijeg* (Foj.), *srâmnijeg* (Foj.), *srètnijeg* (Brat., Bi.), *živijeg* (Div.).

c) U muslimanskim selima ovu sam pojavu zabilježio samo u enklitičkom obliku zamjenice trećeg lica: *hig* (Bor., K.).

Kako vidimo, supstitucija glasa *h* glasom *g* najobičnija je u selima prve grupe sela, i to u pograničnim mjestima prema Crnoj Gori. Pošto je ovakva zamjena glasa *h* obična u Nikšićkoj župi¹⁷⁰ i Pivi¹⁷¹, prirodno je pretpostaviti da se i u ovaj govor otuda proširila. U oblicima imperfekta nastavak *-gu* uglavnom sretamo kod starijih pravoslavaca ove grupe mjesta, mlađi ga sve manje upotrebljavaju. U selima drugih grupa ovaj nastavak nisam zabilježio nigdje osim u Baljcima. Pošto se Baljci nalaze u graničnom pojasu prema Nikšićkoj župi, može se zaključiti da je ta osobina i ovamo doprla iz tog govora.

¹⁶⁹ Zapisi, VII, 176.

¹⁷⁰ Vušović, *I. Herc.*, 19.

¹⁷¹ Vuković, *P-Dr.*, 35.

Pojava glasa *s* u *stjjo*, koje se sreća na čitavom području, ranije je objašnjena.¹⁷²

Sekundarno h

§ 120. Pojava glasa *h* sekundarne prirode naročito je česta u selima sa miješanim stanovništvom, ali za tu pojavu zna i treća grupa mjesta.

U drugoj grupi od pravoslavaca sam zabilježio ove primjere: *hàge* (Bi.), *hàgi* (Odž.), *hàgōm* (Odž.), *hádže* (Bi.), *hâdet* (Balj.), *hâdeta* (Odž.), *Hâdem* (Dab.), *hâlât* (Dab., Bi.), *hâmidža* (Bi.), *hâvliju* (Bi.), *Habdûlah-pâšē* (Dab.), *nà hâr* (*na ahar*, Bi.), u riječima stranog porijekla. Ovu pojavu sretamo i u riječima našega porijekla: *eto hi* (o ovom obliku v. niže, § 121, Fat., Last., Foj.), *hōko* (Balj.), *hōčima* (B.), *hūdica* (Dab.). A glas *h* sekundarne prirode nalazimo i u riječima koje nismo primili preko turskog jezika: *hāvuto* (Last.), *jānuhāra* (Dab.), *fēbruhāra* (Gac.).¹⁷³

Od muslimana ove grupe glas *h* sekundarne prirode zabilježio sam u primjerima: *hi* (Fat., Last.) i *hàge* (Odž., Dab.).

U selima sa muslimanskim stanovništvom zabilježio sam ove potvrde za *h* sekundarne prirode: *hàga* (Bor.), *hâšikovati* (Povd.), *hâlāčū* (K.), *Humiána* (Podv.), u riječima stranog porijekla, i: *heto* (Bor.), *hi* (Bah., K., Bor., Zauš., Am.), *him* (K., Zas., Klj., Hr., Ključ), *ùvehla* (Bah.), *ùvehnuće* (Bor.), kao i: *lāhko* (Podv., Zas.) i *mēhko* (Bor.) u riječima našega porijekla. Mislim da *h* sekundarnog porijekla imamo i u *Havtovac* (K., Bor.), iako je u osnovi *haptika* – v. RJA s. v. – ali je danas običnije *Avtovac*.

§ 121. U vezi sa ovim primjerima dvije napomene. Prvo, sekundarno *h* najčešće se razvija ispred vokala *a*, što se može i fonetski objasniti: “to dolazi otuda što vazduh pre obrazovanja

¹⁷² Belić, JF, XIV, 173, a v. i RJA s. v. *htjeti*.

¹⁷³ Ovu pojavu nalazimo i u pismima Hercegovaca, *Ogledi*, 2, 107.

vokala već počne da struji, te na taj način obrazuje vrlo slab spirant *h*".¹⁷⁴ Drugo, Rešetar je oblik *hi* tumačio metatezom¹⁷⁵, ako se *hi* i može objasniti tom glasovnom pojavom, što je malo vjerovatno, bar za ovaj govor, za *him* nije bilo uslova za metatezu. Zato ja ovdje prije vidim pojavu glasa *h* sekundarne prirode koje nije moralo imati nikakve veze sa krajnjim *h* u oblicima zamjenica. Ovdje *h* u *hi* i *him* stoji naporedo sa *j* u *ji*, *jim* i *jig* (v. niže, § 138). Mi bismo metatezom mogli objasniti i *h* u *Hamet* mj. *Ahmet*, ali ja i tu vidim sekundarno *h* jer i u primjerima kao: *Hasim* mj. *Asim*, *Hesad* mj. *Esad*, *Homer* mj. *Omer*, *Hisma* mj. *Isma* imamo glas *h*, iako tu nema uslova za metatezu. Ti primjeri stoje nasuprot onima kao: *Akija* mj. *Hakija*, *Ajra* ili *Arja* mj. *Hajra*, *Uso* mj. *Huso*, *Ilmo* mj. *Hilmo*. Sve nam ovo govori da je tu u pitanju *h* sekundarnog porijekla.

Grupa *hv*

§ 122. Izgovor glasovne grupe *hv* vezan je za izgovor glasa *h* uopšte. Samo, za razliku od glasa *h*, ovu grupu ne čuvaju ni muslimani našega govora, i kod njih je ona zamijenjena suglasnikom *f*. Neizmijenjenu ovu grupu bilježio sam samo u riječima *kāhva*, *kahvènisati*, i to od muslimana druge i treće grupe mjesta, a to nas upućuje i na porijeklo te grupe u našem govoru.

Mjesto *hv* ovdje imamo najčešće *f*, ali se čuje i *v*. Potvrde za te zamjenu su ove:

a) *hv* > *f*. U selima sa pravoslavnim stanovništvom, naša prva grupa, zabilježio sam samo jedan primjer: *zafāliti se* (Pl.).

U selima naše druge grupe za ovakvu zamjenu grupe *hv* znaju i pravoslavci: *fāla* (Div., Bi., Rab.), *fātali su* (Bi.), *fāćajū* (Batk.), *fātō je* (Dab.), *pōfatali su* (Dab., Batk.), *prīfatō je* (Last.,

¹⁷⁴ Belić, *DIJS*, 207.

¹⁷⁵ Rešetar, *Štok.*, 148; *Südslav. Kolon.*, 17.

Div.), *prifatila je* (Pridv., Dab.), *prifatīmo* (Dab.), *prifatāš* (Batk.), *sřatilo se* (Dab.), *zafālijo se* (Div., Last., Dab., Batk.), *zafālite se* (Div., Foj.), i muslimani: *fācāj* (Rab.), *fāla* (Dab., Dživ., Last.), *prifatili su* (Fat., Foj.), *zafāli se* (Dab., Div.).

U selima naše treće grupe, sami muslimani, mjesto *hv* redovno imamo *f: fācājū* (Zas., Zauš., Podv., Bor.), *fāla* (Most., K., Zauš., Bor.), *pōfacāj* (Bor., Bah., Klj., Ključ), *prifatā* (K., Bah.), *ùfati* (Bor., Podv., Am.), *zāfatila* (Klj., Hr., Podv., K.).

U pismima Trebinjaca iz XVII vijeka nalazimo: *zafalivamo*¹⁷⁶, a i kod Čokorila ima potvrda za *f: prifatili, pofata, ufati*.¹⁷⁷

b) Potvrde za *v* mj. *hv* su ove: iz prve grupe sela: *privatā* (Zajas., Vrat., Jas., Pl.), *privati* (Čep., Pl., Lip.), *ùvati* (Kaz., Zovi Do, Šip., Step., Vranj.), *ùvatila je* (Mir., Šip.), *vāla ti* (Vrat., Kaz., Jas., Step., Pl., Šip., Or., Zup., Zovi Do), *vātali su* (Izg., Ul., Zvijer., Vranj., Or.), *zāvatā* (Vrat., Kaz., Vranj.). A tu je jedino *kāva*.

U selima sa miješanim stanovništvom od pravoslavaca sam zabilježio: *privati tō* (Div., Odž.), *privatā* (Batk.), *ùvati* (Batk.), *zāvatā* (Balj., Div.). *Kāva* pored *kāfa* zabilježio sam u Odž. i Fat., a u Batk. je samo *kāva*.

Iz treće grupe mjesta nemam ni jedan primjer za ovu zamjenu.

Prema tome, može se reći da grupa *hv* u ovom govoru ne postoji. Primjeri kao *kahva* i *kahvenisati* koje nalazimo u govoru muslimana ušli su u ovaj govor, zajedno sa tim napitkom, iz govora muslimanske čaršije.

Pojava *v* mjesto *hv* u prvoj grupi mjesta, sa pravoslavnim stanovništvom, u skladu je sa opštim stanjem govora u tim mjestima – glas *h* se gubio i ostalo je samo *v*. U drugoj grupi i

¹⁷⁶ Glasnik SUD, 63, 228.

¹⁷⁷ Čokorilo, *Dnevnik*, 98, 99, 102.

kod pravoslavnog stanovništva imamo često $f < hv$, v mj. hv nije tako obično i može se pretpostaviti da su i oni primjeri koje sam tamo zabilježio uneseni iz prve grupe gdje je $hv > v$ redovno.

U vezi sa zamjenom grupe hv postavlja se jedno načelno pitanje: da li je gubljenje glasa h bilo zajedničko svim pravoslavicima našega govora?

Na osnovu datog materijala iz ovoga govora, kao i na osnovu istorijskih činjenica, na postavljeno pitanje može se dati ovakav odgovor:

U mjestima gdje od ranije imamo čisto pravoslavno stanovništvo koje nije imalo tješnjih dodira sa muslimanima, glas h se gubio kao i u drugim govorima kojima je ovaj glas danas nepoznat, i tu se u to vrijeme dobilo od $hv > v$.

U selima sa miješanim stanovništvom, gdje već nekoliko vjekova žive zajedno muslimani i pravoslavci, proces gubljenja glasa h nije morao biti isti kao i u prvoj grupi mjesta. Bez sumnje, počeci su morali biti isti, jer su postojali isti uslovi za tu pojavu, ali dok se u prvoj grupi mjesta to gubljenje izvršilo do kraja i dosljedno (primjeri sa h koje smo naveli iz te grupe mogli su ući iz crkvenog jezika ili su docnije primljeni iz govora muslimana), u ovoj grupi taj proces je prekinut pod uticajem govora njihovih susjeda muslimana, čiji govor ovo gubljenje nije ni zahvatilo. Otuda i kod njih imamo f mj. hv kao obično¹⁷⁸, a $hv > v$ kao rjeđu pojavu. Iz tog perioda može datirati i sekundarno h u njihovom govoru. Dok se još govorilo *hrana* i *rana*, moglo se pojaviti i *haga* : *aga* : *sl*.

§ 123. Iznoseni materijal pruža nam jasnu sliku o upotrebi glasa h u našem govoru. Kao što je naprijed rečeno, ne može se za čitavo ovo područje tvrditi da ne poznaje ovaj glas.¹⁷⁹ Mi taj

¹⁷⁸ O prelazu grupe hv u f v. Ivšić, *Posavski*, I, 200; Bošković, JF, XI, 181; Stevanović, *ICG*, 48; Belić, JF, XIV, 174.

¹⁷⁹ Između ostalih v. Belić, *DJJS*, 211.

glas nalazimo ne samo kod muslimana ovog dijela Hercegovine, nego i kod pravoslavaca druge grupe sela. Ako se ovaj glas nanovo unosi u govor naše prve grupe mjesta, on može i ostati neizmijenjen.

Gubljenje ovog glasa poznato je svim predstavnicima našega govora, iako je ta pojava u govoru muslimana rijetka. Zamjene glasa *h* drugim glasovima nisu svuda jednake. Tako na *k* mj. *h* nailazimo najčešće kod pravoslavaca, ali za takvu zamjenu znaju i muslimani; *g* mj. *h*, međutim, svojstveno je predstavnicima naše prve grupe mjesta, pravoslavci druge grupe rijetko imaju takvu zamjenu, a muslimani za nju uopšte i ne znaju. Uslove pod kojim se javlja *g* mj. *h* objasnio je D. Vušović: mjesto *h* u dugim slogovima javlja se *g*, a u kratkim slogovima imamo *k* mj. *h*.¹⁸⁰ Iako svi primjeri sa *k* mj. *h* nisu u kratkim slogovima, većina primjera potvrđuje Vušovićevo mišljenje.¹⁸¹ Glas *g* mj. *h* mi u ovom govoru sretamo i u obliku genitiva množine zamjenica i pridjeva: *sretnijeg*, *onijeg*, ali je i tu prethodni vokal najčešće poludug. U partikuli *ig* *g* se moglo uopštiti prema punom obliku genitiva mn. zamjenice trećeg lica – *njîg*.¹⁸²

§ 124. Ovdje se još može postaviti pitanje kako to da glas *h* najbolje čuvaju muslimani kad znamo da su i oni svi Sloveni i u najvećem broju starinci (o ovom je bilo govora u uvodu). Na ovo pitanje, po našem mišljenju, nije teško dati odgovor. Glas *h*, kao što je poznato, u našem govoru počeo se gubiti negdje u XVI vijeku¹⁸³, a upravo je tada počela i islamizacija naših krajeva. Tako se desilo da su jedni predstavnici našeg govora primili vjeru vladajuće nacije, a drugi su čuvali vjeru svojih

¹⁸⁰ Vušović, *I. Herc.*, 19.

¹⁸¹ U Pivi ima *râdâg* i *râdâk*, Vuković, *P-Dr.*, 36.

¹⁸² I Vušović ima *ig* (*I. Herc.*, 19); tako i u Pivi, Vuković (*P-Dr.*, akcenat, 268).

¹⁸³ Belić, *DIJS*, 208; Budmani u RJA konstatuje gubljenje ovoga glasa kod štokavaca tek kod Divkovića, XVII vijek.

predaka. Oni koji su primili islam, pod uticajem molitava nove vjere koje su obilovale glasom *h*, a koje su oni učili napamet, sačuvali su glas *h* i u riječima našeg porijekla. Docnije, nešto zbog vjerske i klasne podvojenosti, a nešto pod uticajem vjerske nastave – mektebi su bili obavezni i postojali su u svakom selu – *h* se kod muslimana ustalilo i donekle postalo govorna razlika između muslimana i nemuslimana. Iako muslimani nisu nikada bili bilingvi, jezik vladajuće nacije nikada nije postao jezik naših ljudi koji su primili islam, oni su svoj leksički fond obogatili mnogim riječima iz turskog jezika koje su imale glas *h*. Sve su to bili itekako značajni momenti za očuvanje ovoga glasa u njihovom govoru. Da je gubljenje glasa *h* zahvatilo i njihov govor, oni ga poslije, bez obzira na vjeru i strani uticaj, nikada ne bi mogli potpuno restaurirati. Na tu restauraciju najmanje je mogla da utiče škola i knjiga, jer je većina ovdašnjeg stanovništva do naših dana bila nepismena.¹⁸⁴ Osim toga ni oni koji *h* nemaju u svom maternjem govoru, a koji u školi nauče gdje treba izgovarati ovaj glas, obično ga ne upotrebljavaju u svim pozicijama, iako ga pišu tamo gdje to traže pravila književnog jezika.

Prema tome, gubljenje glasa *h* u govoru muslimana prekinula je islamizacija. Tamo gdje je i kod njih narušeno jezičko osjećanje za njegovu pravilnu upotrebu i oni griješe – kraj riječi, zatim grupa *hv* (vidjeli smo i oni imaju *f* mj. te grupe). Pa i pravoslavci naše druge grupe, kod kojih se glas *h*, pod uticajem govora susjednih muslimana, nije morao potpuno izgubiti, potvrđuju da nije lako ponovo razviti osjećanje za pravilnu upotrebu ovoga glasa.

§ 125. I na kraju nešto o prirodi glasa *h* u našem govoru. Mada se ne može reći da je njegova vrijednost u svim pozicijama jednaka – njegova artikulacija zavisi kako od položaja u riječi tako

¹⁸⁴ Ni Galipoljski Srbi nemaju ovaj glas, mada se duže vremena nalaze u turskoj sredini (Ivić, *Galipoljski*, 123 i dalje).

i od susjednih glasova – ipak se može reći da ovdje preovladava frikativno *h*. Ponekad, naročito u intervokalnomo položaju i na kraju govornog takta, ono se svodi na slabiju aspiratu. Da se tu radi o “tankom zvuku” pokazuje nam i to što se glas *h* na kraju riječi i kod muslimana gubi.¹⁸⁵

Suglasnik *f*

§ 126. Kod kojih predstavnika našega govora nalazimo glas *h*, kod njih nalazimo i glas *f*. Prema tome, glas *f* redovno imamo u govoru muslimana našega govora, pravoslavci naše druge grupe takode znaju za ovaj glas, ali oni znaju i za njegovu supstituciju sa *v*; u prvoj grupi mjesta najčešće ga čujemo od mlađih, stariji ga obično zamjenjuju sa *v*, ali ni njima taj glas nije potpuno nepoznat. Za to imamo ove potvrde:

a) Iz prve grupe mjesta – sami pravoslavci: *čifčija* (Kaz.), *čufteli* (Step.), *familiija* (Pl., Jas., Or.), *fābrīkā* (Pl., Jas., Step., Or.), *fājdē* (Pl., Jas., Step.), *fālīngē* (Kaz.), *fēnjer* (Or.), *fērmān* (Kaz.), *fēs* (Kaz., Or., Pl., Ul.), *filanac* (Or.), *fīna* (Kaz., Jas., Step.), *Fōča* (Pl., Kaz., Jas., Ul.), *fukàra* (Pl., Ul., Kaz.), *furùna* (Pl., Jas.), *kūfer* (Step.), *jeftinije* (Kaz., Pl., Step.), *oficira* (Pl., Kaz., Jas.), *pròfesōru* (Step.), *Sòfija* (Step., Jas., Kaz.), *sòfra* (Or., Pl.), *sāfūn* (Jas.), *sòfa* (Jas.), *u Filipa* (Jas.), kao i *fřka* (Jas.), *fřtùtma* (Jas.), *zafřkāvā* (Step.).

b) Od pravoslavaca naše druge grupe: *afērīm* (Div., Batk.), *Árif* (Foj.), *dòlāf* (Dab.), *èfta* (Batk.), *fālīnga* (Batk.), *fāmēlija* (Foj.), *familiija* (Dab., Batk., Pridv., Odž.), *fāmēljē* (Dab.), *fābrīkā* (Dab., Bi., Pol., Batk., Fat.), *fājdē* (Bi., Odž., Foj., Div.), *fādžōjla* (Pridv.), *fādžōla* (Dživ.), *Fātnica* (Foj., Fat., Div., Plana), *fākīn* (Pol.), *fēbruhār* (Dab.), *fēbuār* (Rav.), *fēntrāge* (Pol.), *fēltrāge* (Pridv.), *fēnjer* (Dab., Batk.), *Fēdža* (Av.), *fēmajū* (Dab.), *fērmān*

¹⁸⁵ Belić, *DIJS*, 211.

(Dab., Div., Bi., Odž.), *fêrmen* (Bi.), *fês* (Dab., Bi., Ljub.), *fînā* (Bi., Kos.), *fînō* (Odž., Balj.), *fînī* (Div., Dab., Dživ., Foj.), *filānca* (Dab., Av.), *fildžān* (Batk., Dab., Div.), *fêsta* (Odž.), *fijòrīn* (Rav.), *fitmija* (Dab., Foj.), *frònta* (Bi.), *fukàra* (Bi.), *furùni* (Batk.), *hèfti* (Pridv.), *kõfērā* (Dab.), *kùfer* (Batk., Odž.), *oficīr* (Dab., Last., Bi., Div.), *sāfūn* (Batk.), *trěfilo se* (Odž., Bi., Dab.), *trěfljāvā se* (Dab.), *trěft se* (Bi.), *telěfūn* (Pol., Dživ.), kao i: *Fòča* (Batk.), *Fójnica* (Foj., Bi.).

Kod Čokorila nalazimo: *Afiz*, *Alikafić*, *Mustafa*, *aferim*, *sofi*, *Iosifu*, *ferman*, *efendija*, *faide*, *Iusufa*, *familia*¹⁸⁶ a u pismu Popovaca iz XVII v.: *Rafte* (toponim), *ufajući*, *ufanje*, *ufamo*.¹⁸⁷

c) Muslimani druge grupe, kao i treće grupe mjesta redovno imaju *f*: *afērīm* (Podv., Am.), *Árif* (Zauš., K.), *Árifovica* (K.), *ćáfir* (K.), *ćáfirine* (Podv.), *čifčija* (K.), *čiftèlija* (Podv.), *dòlāf* (Am.), *Džáfer* (Bor., K.), *efëndija* (K., Bor., Am., Zas.), *fāmēlija* (Bor.), *fābrīkā* (K.), *fàjdē* (Am., K.), *fàdžōlja* (Zas.), *Fáta* (Zauš., K., Podv.), *Fehimovica* (Bor.), *fês* (Zas., Hr., Most., K., Podv.), *fīnē* (Bah.), *filanac* (Zauš.), *filāncija* (K.), *fildžān* (Podv., Bah., Klj., Ključ, Podv., Bor., Zas., Am.), *forínta* (Zauš., Most.), *fukàra* (Klj., Podv.), *hèfta* (Podv.), *konferéncija* (Podv.), *jufkàrica pīta* (Bor.), *u musáfū* (K.); tu je samo: *Fòča*, *Fójnica*¹⁸⁸, *fřka*.

Primjeri za *f* > *hv* navedeni su ranije, § 122.

Zamjena suglasnika f suglasnikom v

§ 127. U prvoj grupi mjesta – isključivo pravoslavno stanovništvo, zabilježio sam: *dževèrdār* (Kaz.), *Jévto* (Step.), *ovanžíva* (Pan., Mir., Vranj.), *vàdžōla* (Or.), *vàjdē* (Step., Šip.), *vamilija* (Pl.), *vènjēr* (Zup., Zal., Zajas., Vrat., Pl.), *vēs* (Step., Vrat., Izg.),

¹⁸⁶ Čokorilo, *Dnevnik*, 94. i dalje.

¹⁸⁷ Rad, 253, 54, 55, 94. Za *ufanje* v. Belić, *Fonetika*.

¹⁸⁸ Za *Foča* i *Fojnica* v. RJA, s. v.

vijoríni (Mir., Pan., Izg., Step.), *vildžān* (Step.), *vildžáni* (Kaz., Step., Zvijer., Vranj., Zovi Do), *vilānc* (Šip., Zajas., Vranj., Izg.), *Vilip* (Or., Step.), *višek* (Lak., Šip., Or., Vranj., Zajas.), *trèvilò se* (Vrat., Mir., Pan.);

Od pravoslavaca naše druge grupe imamo ove potvrde za v mj. *f*: *dževèrdār* (Batk.), *Jévto* (Odž.), *Jévta* (Odž.), *jěvtīno* (Bi.), *koveréncija* (Div.), *kùver* (Div.), *vābrīkā* (Balj.), *vājdē* (Bi., Div.), *vāmīlija* (Div.), *vāmīlja* (Div.), *vārba* (Balj.), *ù Vatnicu* (Div.), *vènjèr* (Odž.), *vildžáni* (Div.), *vijoríni* (Bi.), *Vilip* (Fat.), *Vòča* (Div.), *vrěška šīra* (Bi.), *zàtrevilò se* (Balj.).

Od muslimana druge i treće grupe nisam zabilježio ni jedan primjer za ovu zamjenu glasa *f*.

Sekundarno f

§ 128. Sekundarno *f* nalazimo u sve tri grupe mjesta. Ali svi primjeri sa ovim *f* nisu iste prirode. Tu razlikujemo:

a) Primjere gdje je pojava glasa *f* fonetski uslovljena kao u: *frijéža* (Bah.), *Frānjaska* (Div.), *frhúnac* (Ljub.). Tu se prije obrazovanja glasa *v* intenzivira artikulacija, a u vezi sa *r*, pravi se širi prolaz vazdušnoj struji i tako se mj. *v* izgovara strujno *f*.¹⁸⁹ U primjerima kao: *Āftovac* (Kaz.), *Āftōvcu* (Step.), *bōzāfke* (Bor.), *nāzūfke* (Vrat., Bor.) imamo ili asimilaciju po zvučnosti, kao kod *ufati* < *upfati*, ili jednu vrstu disimilacije po načinu obrazovanja, otklanjanje jedne od dviju pregrada.

b) U drugu grupu idu primjeri u kojima pojava glasa *f* fonetski nije uslovljena, nego tu imamo analogiju prema ovdašnjim dubletima kao *ufati* – *uvati*, *fajda* – *vajda*. Tako se može objasniti glas *f* u: *prīfātñik* (Bi.), *prīfātno* (K.), *fākat* (*vakat*, *vrijeme*, Bi., Odž.), *fòce* (Balj., Fat., Jas.), *fòcke* (Vrba), *fěda rōba* (Jas.),

¹⁸⁹ Rešetar navodi iz Crne Gore: *frijes*, *frisak*, *frisnuti*, *Frutak* (Štok., 115); v. takve primjere i u istočnocrnogorskom, Stevanović, ICG, 48.

zôfa (Bor., kod Vuka *zova*), *fõskom* (Vrat.); primjeri kao: *fãpõr* (Hum), *fãkup* (Polj.), *mutefèlija* (Kaz.), *Fèbija* (*Vehbija*, Izg.) mogli su biti primljeni u takvom obliku. Kod Čokorila nalazimo *vakupe*.¹⁹⁰

Rešetar je u govoru muslimana i katolika Bosne konstatovao pojavu glasa *p* mjesto *f*: *jeptin*, *ependija*, *porinta*, *Pranjo*, *Džaper*, *pala*, *paliti*, *upatiti*.¹⁹¹ Osim dubleta *pratar* i *fratar*, koji se sreće i drugdje, ja nemam više potvrda za ovu pojavu; ali ovdje nailazimo na suprotnu pojavu – zamjenu suglasnika *p* suglasnikom *f* ili *v*: *hãfs* (Podv., Dab.), *tèfsija* (Podv., Klj., Ključ, Bah.), *Šiftār* (Zauš). Pojava glasa *f* u ovim primjerima može se objasniti asimilacijom suglasnika.

§ 129. Kao što je istaknuto u uvodu, ovaj se govor razlikuje od govora Nikšićke župe i Pive i po tome što on zna za glas *f*, a ti govori ne znaju. Istina, u pograničnim mjestima prema tim govorima, upotreba glasa *f* nije tako česta, ali je važno istaći da taj glas tu nije potpuno nepoznat.

Suglasnik *v*

§ 130. Pojavu glasa *v* sekundarne prirode imamo u primjerima: *àvustrĩnskĩ* (Odž.), *àvuto* (Podv., Dab., K.), *fèbruvāra* (Dab.), *jānuvāra* (B.), i u toponimu *Lěvotār* (Dživ.). Rjede ovu pojavu nalazimo u radnom glagolskom pridjevu: *čũvo* (Podv.), *mětnuvo* (Bor.).

O pojavi glasa *v* mj. *h* i *f* kao i grupe *hv* bilo je ranije govora, v. § 116, 122. b, 127.

§ 131. Mada gubljenje suglasnika *v* nije tako česta pojava u ovom govoru, nađu se i takvi primjeri:

¹⁹⁰ Čokorilo, *Dnevnik*, 195.

¹⁹¹ Rešetar, *Štok.*, 117.

a) Glas *v* se gubi iz inicijalnog položaja: *jèverica* (Bor., Pl., Jas.)¹⁹², *rábac* (Nad.), *rèbac* (Podv.).

b) Potvrde za gubljenje ovog suglasnika iz sredine riječi su ove: *đāō* (B., Step.), *đāōljī* (B., Gac., Balj., Vranj.), *đāōljā* (B., Dab., Balj., Vranj.), *đāōljī* (Div.), *đāōljē* (Fat.). U navedenim primjerima *v* se gubi između vokala *a* i *o* da bi se otklonila međuslogovna pregrada i novi zijev. Tu pojavu imamo i u prilogu *zdrāo*, što se čuje i van granica ovog govora.¹⁹³

Gubljenje suglasnika *v* iz grupe *vlj* je pojava koja je poznata mnogim drugim govorima¹⁹⁴, a potvrđena je iz spomenika druge polovine XIV vijeka.¹⁹⁵ U našem govoru ja sam zabilježio samo ove primjere za uproščavanje te grupe: *dōbaljalo se* (Bor.), *zābajāt* (Balj.), *zābaljat* (Balj.), i *krāljača* (Pl.).

Ostali primjeri u kojima imamo gubljenje glasa *v* su: *slāka* (*svlaka*, *povlaka*, Bor., Bah.), *odāle* (prema *otale*, Bor., Jas.), *Dūbrōnīk* (Bor.). U primjeru *mrtāca* (B.), može biti i posebno obrazovanje te imenice: *mrt-ac*. Primjere kao: *mēded*, *gōžde*, *sēdok*, *čētati* i od njih izvedene riječi nalazimo na čitavom području ovoga govora, a i van njegovih granica.¹⁹⁶

Prednjonepčani suglasnici *č* i *ć*, *dž* i *đ*

§ 132. Predstavnici ovoga govora, bez obzira na vjeru, starost i mjesto življenja, razlikuju u izgovoru i pismu suglasnike *č* i *ć*, *dž* i *đ*. Ovo je naročito potrebno istaći zbog toga što muslimani

¹⁹² Tako je i u susjednim govorima, Vušović, *I. Herc*, 32; Vuković, *P-Dr.*, 29.

¹⁹³ Vušović, *I. Herc.*, 31.

¹⁹⁴ U Boki, Rešetar, *Štok.*, 150-151; u Nikšićkoj župi, Vušović, *I. Herc.*, 31; u istočnocrnogorskom, Stevanović, *ICG*, 55; u galipoljskom, Ivić, *Galipoljski*, 110-113.

¹⁹⁵ Miklošič, *Monumenta Serbica*, 191; Lj. Stojanović, *Povelje*, 110.

¹⁹⁶ Vuković, *P-Dr.*; 29; Stevanović, *ICG*, 36.

nekih mjesta centralne Hercegovine ne razlikuju ove glasove.¹⁹⁷ Zato Rešetar nije bio u pravu kada je ono stanje koje je našao u govoru gradskog stanovništva Bosne proširio i na Hercegovinu.¹⁹⁸ Ja sam jedino u govoru pojedinih mlađih muslimanki iz Trebinja konstatovao neko polumeko *č* za *ć* i *ć*, ali je to njihova individualna osobina koja se mogla pojaviti pod uticajem govora Mostara i Sarajeva, gdje su se one školovala. Ostali i tu razlikuju ove glasove. U drugim mjestima nema odstupanja od normi književnog jezika. Radi ilustracije navešćemo samo nekoliko primjera za *ć* i *dž* iz govora muslimana:

a) *àćik* (K.), *čõjek* (Podv., K., Bah.), *čàrapa* (K., Pridv., Am., Podv., Zauš., Prijev., Ključ), *čeljáde* (Pol., Dab.), *čèk* (Most.), *Čokòrilo* (Plana), *čèče* (Zas.), *čèlo* (Dab., K., Bah., Bor., Podv.), *jèčam* (K., Bor., Odž., Bah., Rab.), *pàpuče* (Am., K.);

b) *àmíđža* (Bor.), *bùdžāk* (Bor., Podv., K.), *fildžān* (Bor., Zauš., Dab., Prijev., Am.), *fèredža* (Zauš., Podv., Am.), *fādžōjla* (Podv.), *pàndža* (Klj.), *džámiji* (Dab., Zas), *džāndārom* (Bor.), *zbiļjùdžali se* (K.).

Meko *k* iz turskog jezika ovdje je preuzeto kao *ć*: *ćèške* (Podv.), *Ćázim* (K.), *čèser* (Dab., Am.), *ćèsim* (K.).

Suglasnik *j*

§ 133. Priroda glasa *j* u našem govoru, kao i u drugim govorima ovoga tipa, zavisi kako od susjednih glasova tako i od mjesta akcenta. Ako ovaj glas dolazi u akcentovanom slogu ili čini slog sa jednim od vokala zadnjega reda, njegova artikulacija je jasnija nego kad se nađe u neakcentovanom slogu ili u slogu sa vokalima prednjeg reda. Potvrde za to daju se niže.

¹⁹⁷ Milas, *Mostarski*, 53; Vuković, *Mostar i Hercegovina*, 956-957; A. Peco, *Govor sela Bune*, 6-7. Objašnjenje za ovu pojavu v. Belić, JF, VIII, 234.

¹⁹⁸ Rešetar, *Štok.*, 131-132.

§ 134. Izgovor glasa *j* na početku riječi.

Na početku riječi glas *j* se jasno čuje bez obzira na susjedni vokal i mjesto akcenta: *jāblān* (Odž.), *jāgoda* (Dab., Bor.), *jāma* (Dab., Div., K.), *jāram* (K., Bi., Balj., Am., Dživ.), *jarānice* (Podv., Bor., K., Pol.), *jèčam* (Odž., K., Bor., Rab., Dab.), *jèdan* (Av., Kaz., Bi., Vrat., Or., Šip., Kos.), *jès* (Kaz., Rab., Hum, Dab., Pl., Jas., Klj., Step., Podv.), *jufkàrica* (Bor.), *jùnāčkō* (Bi., Ključ), *Jūsuf* (Dab.).

Artikulacija glasa *j* u sredini riječi, kako rekosmo, zavisi od glasova između kojih se nalazi, kao i od mjesta akcenta.

a) Kada se *j* nađe iza suglasnika, a ispred vokala: *e*, *a*, *o* i *u* ono se jasno čuje: *Mjèdenīk* (Bor., Bah.), *Mjèdenā gláva* (Bor.), *mjèsto* (K., Dab.), *mjèsta* (Podv., Dživ., Last.), *mèđed* (Podv., Bor.), *Sùtjeska* (Bor., Kaz., Izg.), *stjènica* (Dab.), *vjètar* (Dab., K., Bor., Klj., Zauš., Most., Pridv., Pol.), *vjèra* (Podv., Bah.), *īzhahā* (K.), *objašnīvali* (Bor.), *òbjanjiti se* (Odž.), *odjāvi ji* (Bi.), *òbjahati* (K.), *sjàha* (Bi., Nad., Bor.), *rāzjārī se* (Balj., Bi.), *razjàgmi* (Podv.), *ūzhahā* (Bah.), *izjutra* (Bor., Dab., Am.), *razjūri* (Most., Pol.), *uzjogūni se* (Dab.).

b) Slabiju artikulaciju ovoga glasa imamo u poziciji samoglasnik prednjeg reda + *j* + suglasnik. Tu imamo neslogotvorno *j* koje mi ovdje bilježimo znakom ¹: *nēmām* (Bor.), *nēmā* (Bah., K.), *nēmāru* (Bor.), *Uzè're* (K., Bor.), *mé'tefu* (Podv., K., Bah., Most., Am., Klj., Ključ), *mé'ta* (Am.), iako i *Mējro* (Podv., Bor.), *Zējno* (K., Most.).

c) U poziciji između vokala *a* i nekog drugog suglasnika, imamo potpuniju artikulaciju glasa *j*: *hājte* (Bor., K., Podv.), *hājvān* (Dživ., Hr., Am., Podv., Rab.), *kājmak* (K., Dab., Ljubom., Zup.), *mājka* (Pres., Izg., Bor., Bah., Pl., Pol., Balj.), *nājmanjī* (Bor.), *Bājnā Lúka* (Bor.), *bàjramu* (Bor., K.), *bàjrama* (Podv., Am.), *zà bājtoṁ* (Bor.); ali ako se glas *j* nađe ispred palatalnog suglasnika, njegova artikulacija slabi: *nā'ljepšī* (Bor., K., Balj.),

nāⁱljućī (Bi.), takvo *j* imamo i u primjerima: *ba^ràmluk* (K., Most.), *ba^ràku* (Div.), *hadžilā^sskī* (K.), *ha^vánče* (K.), *préstōⁿīk* (Bah., Bor., Bi.), *pòigrā^tte se* (Dab., Bor., Bi.), *u^dùriše* (Bor.), gdje se *j* našlo u poziciji ispred nepalatalnog suglasnika, ali u neakcentovanom slogu.

d) Između vokala prednjeg reda, između dva vokala *i*, artikulacija glasa *j* slabi, kreće se od ⁱ do njegova potpunog iščezavanja¹⁹⁹: *drùkčī^t* (Bi., Bor.), *džámīⁱ* (Klj., Bor., Dab., K., Balj., Kaz.), *Gālīcīⁱ* (Podv., Bi.), *Īlīⁱ* (Bi.), *kòmšīⁱ* (Balj., K.), *stārī^t je* (Div., Bi.), pored: *čī^t je tā mlàdīć?* (Av.), *nčī^t* (Foj.), *čī si tī?* (Balj., Vrat., Step.)²⁰⁰. Između dva vokala *e*, od kojih je drugo dugo, *j* je jače artikulisano: *blējē* (Podv., Dab.), *sējē* (K.); tako je i u poziciji između *e* i *i*: *blējī* (K., Dab., Bor., Podv.), *sējī* (Gac.), ali i: *ne blēi* (Ključ).

Između vokala *i* i *e* artikulacije glasa *j* nije uvijek ista. U *īje j* je jasnije nego u *ījē* ili *ījē*. Istina, tu je teško odrediti njegovu pravu vrijednost, jer to zavisi i od tempa govora i rečeničnog akcenta. Slično je i sa *j* u *ijē*. U slogu sa kratkim *e-ijē* – ono je jasnije nego u slogu sa dugim *e*, u *ijé*. Na osnovu dužeg i pažljivijeg osluškivanja ja sam došao do zaključka da je artikulacija glasa *j* u akcentovanim slogovima potpunija nego u slogu van akcenta i da tu imamo *ije* i *īe*.²⁰¹

e) Između vokala zadnjeg reda *j* se jasno čuje: *bōjāli se* (Bor.), *mōja* (K., Kaz., Bor., Klj., Bi., Balj., Last.), *lājati* (Klj., Foj., Div.), *pjēvajū* (Last., Dživ., Pridv., Dab., K., Vrat.), *pljūjū* (Dab., Av., Izg., Bor.), *sūjū* (Podv.).

f) Između vokala *i* i jednog od vokala zadnjeg reda, artikulacija glasa *j* zavisi od toga koji je vokal iza *j*, i od akcenta. Ako imamo *j* u akcentovanom slogu ispred *a* i *u*, ono se jasno čuje:

¹⁹⁹ V. Miletić, *Fonetika srpskog jezika*, Beograd, 1952, 25.

²⁰⁰ U staroslov. je чии, чииѡ, a za čī v. Kuljbakin, *Le vieux slave*, 287.

²⁰¹ Drukčije je u istočnocrnogorskom (Stevanović, *ICG*, 28-29).

sibijána (Bi.), *tabijási* (Bor.), *zijáfet* (Podv.), *zijámet* (Av.), *u zijánu* (Div., Bi.), *cijúkati* (K.), *pijúkat* (Dab.), *zmijúrinu* (Podv.). U neakcentovanom slogu, međutim, imamo *i*: *dìvřā* (Podv., Bor.), *čìvřu* (Am.), *belègřu* (Zauš., Dab.), *òvčřā* (K.), *sinřa* (Pl., Balj.), *Vòlřāk* (Bor.), *zòvřāše*. (Bor., Lak.). Između *i* i *o* obično imamo *i*: *klřovina* (Pl., Bor.), *kòmšřo* (K.), *ràkřo* (Dab.); takvo stanje imamo i u glagolskom pridjevu radnom tipa: *břo*, *kúpřo* i sl. Rjeđe su potvrde za potpuno gubljenje ovoga glasa između vokala *i* i *o*: *Mío* (Odž.), *Třo* (Balj.), *zmřo* (K.).

g) Između *o* i *e*, *u* i *e* imamo *j* punog obrazovanja u primjerima: *dvōje* (Bor.), *čŭjē* (Most., Zauš., K., Div.), *nàsnujē* (Bor.), *rŭjevina* (Bor.); ali između *o* i *i* imamo *j*: *kōĩ* (Podv.), *krōĩš* (Ključ), *mōi* (Div., Bor.), *stōĩš* (Av.), *znōĩš se* (Bor., K., Pol.).

§ 135. Izgovor glasa *j* na kraju riječi.

Iza vokala *a*, *o*, *u* i *e* glas *j* se jasno čuje na kraju riječi: *àlāj* (Bor.), *bèlāj* (Bah., Last., Am., Jas.), *nāklađāj* (Hum), *nakrāj* (Bi.), *sōbračāj* (Pol., K.), *zmāj* (Podv.), kao i u oblicima imperativa: *bàcāj* (Div., Foj., Fat., Bi., Rab.), *bîrāj* (Pl., Izg., Balj., Dab.), *gōj* (Bor., Dab.), *gōnjāj* (Balj.), *iščerāj* (Šip.), *nè dāj* (Dživ., Bor.), *nè đirāj* (Last., Zas., Step., Kaz.), *nè čŭj* (Bor.), *nèmōj* (Fat., Dab., Pridv.), *òtpjevāj* (Ključ, Most.), *osigŭrāj* (Av., Dab.), *zvřndāj* (K.); ali: *dòbř* (K.), *prèbř* (Av.), *ùbř* (Dab.), *zàždř* (Pl., Jas.).

§ 136. Gubljenje glasa *j*

a) Iz inicijalnog položaja *j* se vrlo rijetko gubi u ovom govoru. Ja sam zabilježio samo nekoliko primjera u oblicima pomoćnog glagola *jesam* bez toga glasa *j*: *ēs* (Lak., Kor., Zovi Do, Kaz.), *èste li?* (Mir., Balj.), *èsam* (Mir., Balj.), *es dā* (Mir.). Svi su primjeri zabilježeni od pravoslavaca, i to uglavnom iz pograničnih mjesta prema Crnoj Gori, što znači da je i tu ova osobina doprla iz susjednih govora, a tamo je obična.²⁰²

²⁰² Vuković, *P-Dr.*, 42; Vušović, *I. Herc.*, 21-22.

b) Češće je gubljenje glasa *j* iz intervokalnog položaja: između *o* i *e*: *čðeçe* (Odž.), *čðek* (Pl., Jas., Step., Mir., Pan.), *dvðe* (Pl., Ul., Hr.), *ðboe* (Bor., Jas., Div.); između *a* i *e*: *ni mukàet* (Podv.), *pròdāēmo* (Dživ.), *uzdržāēm se* (K.); između *a* i *i*: *kāiš* (K.), *kalàisati* (kod Vuka *kalajisati*, Bor., Dab.); između *o* i *i*: *opkròiti* (Ul., Bi.), *zabròili se* (Bor.), *zàbroīm se*²⁰³ (Klj.), *znðīm se* (K., Ključ), *znðiš li se?* (Dab.). Ako se partikula *je* nađe iza nekog vokala u rečenici, *j* se i tu često gubi: *ðe e tð* (Dab.), *ìmo e dðsta* (K.), *šta e tð?* (Bi., Bor., Div.), *fàla e Bðgu* (Bah.), *znào e zá se* (Podv., Am.), *čijā e tð?* (Bor., Bi., Podv.), *dòbro e sàd* (Dživ.), *bi li e ùbili?* (Dab.), *bi li e òn pðjð?* (K.); pored: *òn je dðšð* (Dab., Ul.), *kðnj je ne bi pðjð* (K.), *sìr je dðbar zà tð* (Bor.), *ràt je krìv* (Balj.), *sàd je hòra* (Podv.).

U intervokalnomo položaju artikulacija glasa *j* je najlabilnija i u toj poziciji su najbrojniji slučajevi gubljenja toga glasa. Teško je tačno odrediti u kojim mjestima imamo najizrazitiju ovu pojavu, pošto je sretamo u svim mjestima i kod svih predstavnika ovoga govora. Ipak nas primjeri upućuju na zaključak da je ova pojava običnija kod pravoslavaca nego kod muslimana. Istina, ima i takvih slučajeva da od istog lica u toku jednog razgovora čujete i *čðek* i *čðjek*, *dvoe* i *dvoje*.²⁰⁴

c) Zabilježio sam samo jedan primjer gdje se *j* gubi sa kraja riječi, i to u obliku imperativa: *a čû ga* (*čuj ga*, Foj., Bor., Podv.).

§ 137. Sekundarno *j*

U intervokalnomo položaju, naročito između vokala *i* i *o*, i u ovom govoru najčešće se razvija sekundarno *j*. Njegova se artikulacija kreće od *i* do *j*²⁰⁵:

²⁰³ I u drugim govorima iz intervokalnog položaja *j* se često gubi (Vuković, *P-Dr.*, 43; Stevanović, *ICG*, 28).

²⁰⁴ Belić, *DIJS*, 127.

²⁰⁵ Slično i u drugim govorima: Vuković, *P-Dr.*, 43; Vušović, *I. Herc.*, 22; Stevanović, *ICG*, 30; Đakovački, 52.

břo (Bor., Jas., K., Mir., Balj., Most., Podv.), *dõnřo* (Podv., Klj., Foj., Grač.), *govòrřo* (Last., Bor., Mir., Dab.), *zàvřo* (Pridv., Balj., Bor.); pored: *přjo* (K., Izg., Div.), *sřjo* (Ključ), *ùnijo* (Bor.), kao i: *kamijónom* (Fat.), *radijóna* (K., Am.). Ovu pojavu sretamo i u sandhiju: *tř ì jõn* (Bor., Zauš.), *õn i jòna* (Podv.), *i jòni* (Bor.), *ì jovē* (Kor., Bor.), *nì jondā* (Mir., K., Bor.), *ì jopēt* (Step., Lak.). Prema ovim primjerima imamo *j* i *u*: *zà jovē* (Bor.), *ù jovē* (Bor.).

U enklitičkim oblicima genitiva i dativa zamjenice trećeg lica množine često sam bilježio *ji* i *jim* (pored *hi* i *him* v. § 121): *òna jì zòve* (Bor.), *òna jim kũhā* (K.), *ko jì je zvāo? ko ti jì^{ie} vřđřo* (Div.); kao i: *õn jì zòvē* (K.), *õn jì pāzī* (Podv.), *vřāg jim znāo svēca* (Rab.), *dāj jim jōš* (Dab.), *kad jim būdē vrijēme* (Bor.). I drugi govori znaju za oblike *ji* i *jim*²⁰⁶, a i Vuk je jedno vrijeme pisao *ji*, ali ne i *jim*²⁰⁷. Pošto su ovi oblici potvrđeni i iz djela starijih pisaca²⁰⁸, moglo bi se pretpostaviti da se i u našem govoru tu ogleda starije stanje. Za mene je više vjerovatno da se tu radi o *j* sekundarnog porijekla koje se sporadički javlja. Ranije smo vidjeli da u tim oblicima imamo i pojavu glasa *h*, a docnije ćemo vidjeti da postoje i oblici bez ovih sekundarnih glasova, v. § 247.

Između vokala *a* i *e*, *i* i *e*, a poslije gubljenja suglasnika *d*, *j* se javlja u oblicima brojeva: *dvājes* (Podv., Klj., Bor., Dab.), *dvājestero* (Podv.); pa i *pētnajes* (Podv.)²⁰⁹; *trījes* (Dab.), *trijestero* (Div.).

I na kraju nekih oblika pridjevskih zamjenica i priloga javlja se ponekad sekundarno *j*: *õvogāj* (Bor.), *õnogāj* (Bor.),

Zbog tehničkih razloga glas *j* van ovoga poglavlja mi bilježimo njegovim normalnim znakom.

²⁰⁶ Stevanović, *ICG*, 30; *Đakovački*, 53.

²⁰⁷ Maretić, *Gramatika*, II, 89.

²⁰⁸ V. RJA, knj. VIII, 943; Maretić, *Gramatika*, II, 89.

²⁰⁹ Rešetar bilježi iz Bosne *jedanajest* i to *j*, između *a* i *e*, tumači fonetski (*Štok.*, 112).

tõgāj (Bor.)²¹⁰; *òndēnāj* (K.), *tûj* (Bor., K., Foj., Or.), *túdenāj* (Bor.), *tújenāj* (Bor., Bah.)²¹¹, *õndāj* (Foj., Bor., Vrat., K.), *òtadāj* (Bor., Vrat.).

Anticipacijom palatalnog elementa iz grupe *žđ j* se pojavilo u primjerima: *gõjžde* (Podv.), *gõjždetom* (Klj.)²¹². Malo je vjerovatno da tu pojavu imamo u *dõnjĩ* (Podv., Bor., Pol.). To je usamljen slučaj, a zabilježio sam u Borču *doljnji* i *dolnji* (koje je nastalo od priloga *dolje* i *dole* dodavanjem nastavka *-nji*, kao kod *gornji* od *gore*). To nas upućuje na zaključak da u *dõnji* gledamo disimilacionu pojavu, otklanjanje jedne od dviju pregrada, kako je to ranije pretpostavio prof. Vuković²¹³. U *gõjrnji* (Pridv.) *j* ispred *r* imamo prema *gojre* koje je dobijeno metatezom od *gorje*, v. § 151.

U *vójde* (Dab.) i *vójdekār* (Zauš.) ja takođe gledam kontaminaciju priloga *voje*, *vojekar* i *vođe*, *vođekar*, a *voje* pored običnijeg *vođe* imamo prema *tuđe* i *tuje* gdje je *tu* – *je*.

Suglasnik *lj*

§ 138. Svi predstavnici ovoga govora razlikuju suglasnike *lj* i *j*. Takvo stanje, kao što je istaknuto u uvodu, ne nalazimo u centralnohercegovačkom govoru.²¹⁴ Ja sam u Njivicama, bliža okolina Stoca, kod muslimana redovno bilježio: *jũdi*, *nẽ vajã*, *krãjeva gãrda*, *ponẽðejak*, *o jũtu se jãdu zãbavijo*, *hĩjada*, *Grjevići*, *ćẽjãd*, *ũ poje*, *tĩjẽž*; tu imamo i *ć* mj. *č* i *ć* i *đ* mj. *dž* i *đ*. Ta se pojava u govoru centralne Hercegovine, kako je to rečeno

²¹⁰ O porijeklu ovoga *j* v. Belić, *Prilošci*, Glas SKA, knj. 62, 218; *Reči sa deklinacijom*, 192-193. i Rešetar, *Najstariji dubrovački govor*, Glas SAN, CCI, 36.

²¹¹ Ovu pojavu konstatuje i Vušović (*I. Herc.*, 23); i u pivskom govoru imamo *nuj* i *tuj* (Vuković, *P-Dr.*, 18).

²¹² Belić, *DIJS*, 144. i objašnjenje za tu pojavu, 145-148.

²¹³ Vuković, *P-Dr.*, 48.

²¹⁴ A. Peco, *Govor sela Bune*, Zbornik za filologiju i lingvistiku Matice srpske, I, 175.

u uvodu, objašnjava miješanjem stanovništva iz zapadne Hercegovine sa stanovništvom ovog dijela Hercegovine. Ja sam u Njivicama bilježio i: *zèmjā, pjāčka, kùpjēm se, pòzdravjajū, zàbavjajū, bjùvala je, grôbjē*. I u našem govoru nailazimo na primjere kao *zemja, pjačka, kupjem se, grabje*, ali, nema nikakve sumnje, objašnjenja za tu pojavu su različita. U Njivicama, kao i u čitavom centralnohercegovačkom govoru, ovi su primjeri u skladu sa opštim stanjem tog govora – skoro potpuno odsustvo glasa *lj* iz govora muslimana. U našem govoru, međutim, nije tako. U njemu imamo *j* mj. *lj* uglavnom iza usnenih suglasnika. Ostali primjeri su malobrojni.

§ 139. Pojava *j* mj. *lj* u grupama *blj, mlj, plj, vlj* nije čisto glasovna pojava²¹⁵, već glasovnomorfološka²¹⁶, a poznata je i drugim govorima²¹⁷. Principsko objašnjenje za ovu pojavu dao je D. Vušović²¹⁸. Drugo je pitanje da li je to posljedica miješanja stanovništva iz raznih oblasti (tj. miješanja predstavnika onoga govora u kome je proces najnovijeg jotovanja bio završen sa predstavnicima drugoga govora u kome se ovo jotovanje nije ni vršilo), ili se tu ogleda uticaj jednog uopšte nezavršenog glasovnog procesa na ovom terenu.

Mi smo u uvodu vidjeli da stanovništvo ovih krajeva nije u velikom broju mijenjalo svoja prebivališta, i da nije bilo jačih migracionih strujanja u ovoj oblasti uopšte posljednjih vjekova. To znači da pojavu usneni suglasnik i *j* mjesto usneni suglasnik i *lj*, što je rezultat starijih jotovanja, ne treba tumačiti uticajem predstavnika drugih govora, nego se tu ogleda uticaj nezavršenog

²¹⁵ Čisto glasovnu pojavu ovdje su gledali Rešetar, *Štok.*, 125, i Ivšić, *Posavski*, I, 192.

²¹⁶ Belić, JF, XIV, 169.

²¹⁷ Vušović, *I. Herc.*, 24-26; Vuković, *P-Dr.*, 38; Stanić, *Uskoci*, 327-328; Stevanović, *ICG*, 36-37.

²¹⁸ Vušović, *Njegoš*, 23.

jotovanja usnenih suglasnika i *je* od *ě*. Znači da se odnos živjeti – življjeti, trpjjeti – trpljeti, grmjjeti – grmljeti, svrbjeti – svrbljeti prenio i na grupe usneni suglasnik i *lj* koje su rezultat ranijih jotovanja vršenih u našem jeziku (više o ovome v. kod jotovanja, § 104, 105, 106).

Sve primjere za ovu pojavu mi ćemo pregledati po grupama:

a) *blj* > *bj*: *bjěckajū* (Foj.), *nădebjō se* (Bi.), *pòrobjen* (Bor., Zauš., Dab.), *săbju* (Dab., Pol., Klj., Pres.), *săbjōm* (Pol.), *zàrobjeni* (Dab.), *zděbjō se* (Last.);

grōbje (Dab., K.), *grōbja* (Div.), *grěbju* (Pol.). U pismu Popovaca iz XVII vijeka nalazimo *Zažabja*²¹⁹;

primjeri sa *blje* i *bje* od *bě* navedeni su ranije, v. § 102. t. 2.

Naravno, nisu neobični ni primjeri sa grupom *blj*: *bljùvat* (Dab.), *děbljat* (Kaz.), *dubljinē* (prema *dublji*, Bor.), *pòzobljē* (Bi.), *zòblji* (Zas., Most.), *zàrobljeni* (K., Dab.), *zděbljō se* (Balj.), kao i: *grōblje* (Nad., Av., Div.), *grěblje* (Nad.), *grěblja* (Most., Pol.), *grōblje* (Dab.), *grōbljima* (Dab.), *grābljama* (Podv.);

b) *mlj* > *mj*: *gr̃mjavina* (Bor.), *jāmjalo je* (Dab.), *slōmjena* (K., Dab.), *zēmja* (Div., K., Šip., Bi., Zauš., Step., Last., K.), *zēmjtšte* (K.), *zaūzimjū se* (Dab.), *Záhūmje* (Div.); potvrde za *mlje* i *mje* od *mě* v. u § 102. t. 3.

Brojniji su primjeri sa *mlj*: *jāmľjat* (Rav.), *M̃rmljin vīr* (Bi.), *Rimľjani* (Dab., Klj.), *Umljáci* (Bi., Šip.), *zēmľja* (Ok., Step., Kaz., Vrat., Foj., Pridv., Last., Dab.), *zēmľjē* (Kor.), *zēmľjtšte* (Podv.), *zēmľjarina* (Podv.), kao i *Záhūmlje* (Pol.);

c) *plj* > *pj*: *iskúpjali se* (Dab.), *iscrpjena* (Am., Dab.), *okúpjajū se* (Dab.), *òpjačkat* (Bor.), *òpjačkāno* (Bor., Dab.), *pjačkali su* (Foj., K., Odž.), *s̃pjēm* (K., Klj.), *s̃pjū* (Dab.), *ùkapjē* (Dab., Kor.); samo jednom sam zabilježio *snòpje* (Dab.);

u § 102, t. 1, navedeni su primjeri sa *plje* i *pje* od *pě*.

²¹⁹ Rad, knj. 253, 54.

Svakako su brojnije potvrde za grupu *plj*: *kāpljē* (Dab.), *kūpljen* (K., Bor.), *nākapljē* (Podv., Div., Dživ.), *pljāčka* (Bor., Foj.), *òpljačkāno* (Kor.), *pljūni* (Dab.), *nē pljuvāj* (Pol.), *sīplji* (Div., Bi.), *šūplji* (Bi.), *šūpljīkā* (Dab.); a skoro redovno je *snòplje* (Podv., Bi., Pres., Dab., K.);

d) *vlj* > *vj*: *dòbavjāj* (Bah.), *dòbavjāju* (K.), *jávjavjū li?* (K.), *jávjavjū se* (Dab.), *Krūševjāni* (Klj.), *nàbavjā* (Kaz., K.), *nabàvjāč* (Bor.), *òzīvjet se* (Dab.), *Přvjanin* (Dab.), *pòstavjeni su* (K.), *pòstavjā se* (Prijev.), *pòzdravjām te* (Div.), *sàstavjavjū se* (Dab.), *zàbavjā se* (K.), *zàbavjavjū se* (K., Last.), *zdrāvje* (K., Vrat.); potvrde za *vlje* i *vje* od *vě* v. u § 102, t. 4.

Primjeri sa *vlj* su znatno češći: *dòbavljali su* (Bi.), *dòbavljān* (Bor.), *nàpravljena* (Bor.), *òstavljajū* (Div.), *òstavljāmo* (Most.), *Přvjljanima* (Dab., Kaz.), *zàbavljā se* (Šip.); kao i: *Bùdisāvlje* (Bi.), *dřvlje* (Podv., Klj., Pol., Ključ), *zdrāvlje* (K., Step., Bi., Dav., Balj., Fat.).

§ 140. Prema ovim dubletima sa *lje* i *je* iza usnenih suglasnika pojavilo se i: *mīšjeti* pored *mīšljeti*: *mīšljela je* (K., Dab.), *zà-mīšjām* (Zauš., K.), kao i: *Pòslušlje* (Div.), pored običnijeg *Pòsušje* (Podv., Dab.); zatim *òrūžlje* (Prijev., Dab.) pored *òrūžje* (K., Bi., Fat.), kao i *Zàušlje* (Zauš., Last., Balj.) pored *Zàušje*, iako tu nismo imali vezu usneni suglasnik i *j*.

U *pošednjī* i *nājpòšednjī* (Dab.), kao i u *pròjeće* (Klj., Dab., Step.) može se ogledati disimilacioni momenat, uklanjanje jedne od dviju susjednih pregrada. Prema *projeće* pojavilo se i: *pròjetōs* (Bor., Podv.), *pròjeti* (Dab., Podv.).

§ 141. Ako pregledamo sve primjere sa usnenim suglasnikom i *j* mj. usnenog suglasnika i *lj*, vidjećemo da potvrda za ovu pojavu ili nema ili su vrlo rijetke iz Trebinjskog polja i šume, a to zbog toga što tu nije obično ni jotovanje usnenih suglasnika sa *je* od *ě*. Tako je i u centralnoj Hercegovini, naravno, ako tu nije u pitanju nepoznavanje glasa *lj* uopšte.

Mislim da neće biti prerano donesen zaključak ako se kaže da će ova pojava uskoro iščeznuti iz našeg govora. Naporedo sa usvajanjem književnih oblika sa usnenim suglasnikom i *je* od ranijih grupa usneni suglasnik i *ě* vrši se restauracija i starijih grupa usneni suglasnik i *lj*. Na ovu restauraciju utiču ne samo škola i knjiga, nego i cjelokupna dinamičnost našeg društvenog života a, kako je to znatno ranije konstatovao prof. Stevanović: “Na izgovor grupa *bj*, *pj*, *vj*, *mj* nije teško navići, i svi koji su imali prilike da se nauče književnom izgovoru, bilo iz knjiga bilo na koji drugi način, oni su ga i prihvatili”²²⁰.

§ 142. Potvrde za pravilnu upotrebu suglasnika *lj*, van veze sa usnenim suglasnikom, nije potrebno navoditi. Ovdje se još može konstatovati da u nekim muslimanskim selima okoline Trebinja imamo glas *lj* znatno palatalniji od toga glasa normalne artikulacije. Nekada palatalni elemenat potpuno preovlađuje i imamo glas *j*:

hīlj'adārka (Čič.), *zèmlj'a* (Bih.), *zèmlj'ě* (Bih., Čič., Most.), kao i: *vājān* (Tr.), *vājalo bi* (Am., Tr.).

Pošto za ovu osobinu ne znaju pravoslavci okolnih sela, mislim da se tu ogleda uticaj sa strane. Mostar i Sarajevo oduvijek su bili uzor ovdašnjim muslimanima, a od ranije nam je poznato da muslimani tih gradova ne razlikuju *lj* i *j*²²¹ i nije nemoguće da se i ovdje ta osobina pojavila pod njihovim uticajem. Da je to glasovna pojava svojstvena ovom govoru, za nju bi znali i drugi predstavnici našeg govora; a nalazili bismo je i u govoru muslimana drugih mjesta da je to specifična osobina govora muslimana, kao što je, recimo, *h, f* ili grupa *jr*.

²²⁰ Stevanović, *ICG*, 37.

²²¹ Za mostarski v. Milas, Rad, 153, 55, a za sarajevski v. Šurmin, Rad, knj. 121, 195.

Suglasnik *nj*

§ 143. Svi predstavnici našega govora razlikuju suglasnike *nj* i *n*. To je, takođe, jedna od osobina koja odvaja govor muslimana ovoga područja od govora muslimana centralne Hercegovine gdje mj. *nj* često imamo *n*; nekoliko primjera iz Njivica: *kénac*, *nègov*, *nìhā*, *nìva*.

Suglasnik *l*

§ 144. Artikulacija glasa *l* u ovom govoru ne odstupa od njegove artikulacije u književnom jeziku našem.²²² Ne samo da se ovaj govor slaže sa književnim jezikom u artikulaciji ovoga glasa, nego su im i sve njegove promjene zajedničke.

U riječima našega porijekla na kraju riječi i na kraju sloga *l* je prešlo u *o*; kao i u književnom jeziku i tu je samo: *stō*, *sō*, *vō* i sl. U primjerima kao: *bol*, *kal* (u Kuli imamo *kāo*: *ùpō je u kāo*), *val* (u Kuli *vāo*: *kad je nàišō ònī vāo i Sībīrijē*), *ždral* i sl., kao što je poznato, *l* se ponovo uopštilo prema drugim oblicima tih riječi gdje nije bilo uslova za njegovu promjenu u *o*.²²³

U riječima stranog porijekla nije takvo stanje. Te su riječi uglavnom primane poslije XIV vijeka, tj. poslije perioda kad je glasovni zakon o prelazu glasa *l* u *o* već prestao da važi, i zbog toga u tim riječima nalazimo glas *l* na kraju riječi i na kraju sloga:

àmāl (Vrat., Batk.), *àlāl* (Vrat., Batk., Bi.), *bátil* (Bor.), *Bilāl* (Tr.), *ćirel* (Bor.), *Ćámil* (K.), *čůvāl* (K., Vrat.), *Džëmāl* (K., Bor.), *hàlāl* (Dab.), *hàlhal* (K., Podv., Am.), *hàmāl* (Klj.), *hàvāl* (Dab.), *ìgbāl* (Podv., Bor.), *ilmihāl* (Most.), *tèlāl* (Odž.). Ovo su sve riječi koje su primljene preko turskog jezika. Tako je i

²²² Miletić, *Fonetika*, 26.

²²³ Belić, *Fonetika*, 109. I Vušović bilježi *vao*, *I. Herc.*, 26.

u riječima romanskog porijekla: *đenèrāl* (Batk.), *genèrāl* (Dab.), *māršāl* (Bi., Balj., Dab.), ali je *kanāvō* (Dživ., Most., Pol.).²²⁴

Potvrde za glas *l* na kraju sloga su: *bèlćim* (K., Bor.), *bilmez* (K.), *dòlma* (Am.), *Đúlša* (K., Dab.), *čuvàlduza* (Dab.), *hàlka* (K.), *ilmihāl* (Most.), *hàlvu* (Podv.), *màlta* (Podv., Rab., Vrat.), *màltār* (K.), *màltarina* (Rab., Podv.), *pòkaldrmili su* (K.), *pàlta* (Klj., Vrat.).

Svi navedeni primjeri, ako se upotrebljavaju u književnom jeziku, upotrebljavaju se u obliku koji je ovdje naveden, tj. bez izmjene glasa *l*.

Neizmijenjeno *l* na kraju sloga naših riječi i ovdje, kao i u književnom jeziku, imamo u primjerima tipa: *palac* – *palca*, *žalac* – *žalca*, *telac* – *telca*, kao i pridjevima tipa: *silna*, *kolski*. Istina, kod kola su *paoci*, a ne *palci*, u Dabru sam zabilježio *žaoci*, a Mićević navodi iz Popova *teoci*²²⁵. Neslaganje našega govora sa književnim jezikom imamo kod imenica na *-lac*, koje imenuju vršioca radnje, i koje u književnom jeziku u nom. jednine i genitivu množine čuvaju neizmijenjeno *l*: *rukovodilac* – *rukovodilaca*. U našem govoru tu je obično *o* mj. *l*: *rukovodijoc*, *molijoc*, *žeteoc*, *vršijoc*, i sl., što je, nema sumnje, novija osobina.

Glasovne grupe *št* i *žd*

§ 145. Grupe *št* < **skj*, *sk* + palatalni vokal i *stj* i *žd* < **zdj*, *zgj* i *zd* + palatalni vokal samo tako ovdje glase. Ako se nađe koji izuzetak, to je dobijeno analogijom.

a) Potvrde za *št*: *gùšterica* (Podv., Rab., Klj.), *štùcā mi se* (Dab., Rav., Podv., Am.), *štèdiša* (K., Bor., Dab., Kor., Pl., Ljubom.), *štène* (Dab., Podv., Div.), *štènād* (Rab., Podv.), *štèta* (Rav., Foj., Odž., Fat., Ul., Balj.), *štètnīci* (Rav.).

²²⁴ Vušović ima: *vao*, *kanavo*, *đenero*, *admiro*, *I. Herc.*, 26. Rešetar konstatuje kod dubrovačkih kancelara: *vlasteo*, *odizdao*, *obioni*, *hvaoni*, *Proza*, 49.

²²⁵ Mićević, *Popovo*, 347.

Nastavak *-ište* za obrazovanje imenica srednjeg roda samo tako ovdje glasi: *bùnjīšte* (Pl., Jas., Podv., Kaz., Batk.), *dvòrīšte* (Bor., Pl., Jas., Div., Balj., Or.), *dànīšte* (Dab.), *črkvišta* (Bi.), *kòsīšte* (Dab.), *kòsīšte* (Balj., Or., Batk.), *kònačīšte* (Bi.), *kopīlīšte* (Dab.), *ìgralīšte* (Odž., Batk., Pl., Pridv.), *odmàralīšte* (Div., Bor., Dab., Pol., Most.), *Òkolīšta* (Balj.), *ògnjīšte* (Div., Dab., Ul., Pl., Kaz., Bor., Bi., Kor., Podv.), *ògnjīšta* (Dživ., Pol., K., Izg., Bah.), *plândīšte* (Podv., Pl., K., Rav.), *plândīšta* (Zup., Or.), *plândovalīšta* (Or.), *rázbojīšte* (Dab.), *sīrīšte* (Pl., Kaz., K., Bah., Bi.), *Tjèntīšte* (Bor., Podv.), *zèmljīšte* (Odž.).

U oblicima prezenta i imperativa glagola: *biskati*, *iskati* i *vriskati* pored grupe št: *bīštēm* (Balj., Vrat.), *īštē* (Div., Vrat., Podv., K.), *īšti* (K., Div.), *pòbīštēm* (Bi., Zauš.), *zaišti* (Fat., Div., Vrat.), *vrīšti* (K., Foj., Dab., Vrat., Ul.), ima i šć:

kod pravoslavaca: *bīščū* (Vrat., Pl., Batk.), *pòbīšći* (Balj., Batk.), *pòbīščū* (Balj., Batk.), *īščēm* (Balj.), *īšći* (Balj.), *vrīščēm* (Balj.), *vrīščū* (Balj.), *zaišći* (Balj.);

kod muslimana: *īščēm* (Bor.), *īšći* (Bor.), *zaišći* (Bor.).

Kod Čokorila nalazimo: *ište* i *zaište*.²²⁶

Objašnjenje za ovo šć može biti dvojako. Prvo, može se pretpostaviti da su to leksičke infiltracije iz šćakavskih govora Bosne. Ako bi se za Borač ovo objašnjenje i moglo prihvatiti, za druga mjesta taj je uticaj isključen. Teško je prihvatiti da se šćakavizam probio čak do Nikšića.²²⁷ Zato sam više sklon, bar što se tiče govora pravoslavaca, da tu gledam analošku pojavu. Poznato je da glagoli sa osnovom na *sk* znaju za dvije promjene: *pljeskati* : *pljeskam* i *pljeskati* : *plješćem*; *mljeskati* : *mljeskam* i *mljeskati* : *mlješćem*.²²⁸

²²⁶ Čokorilo, *Dnevnik*, 99, 205.

²²⁷ Vušović, *I. Herc.*, 34.

²²⁸ Vuk ima *zaplješćem* pored *zaplještem*; Ristić-Kangrga imaju: *plješćem* i *mlješćem*, s, v.; Maretić takođe navodi oblike sa šć i oglašava ih dijalektizmima, *Gramatika*, II, 82.

Nije isključeno da su u ovom govoru oblici po promjeni V Beličeve vrste vremenom postali običniji i potisnuli oblike sa *št*.

Sa gornjim primjerima nikako ne treba miješati one gdje imamo grupu *šč* kao rezultat podnovljenog jotovanja: *pùščati* (Pl.), *pùšći* (Klj., Vrat., Bor.), *pùščō ga* (Pl., Bor., Dab.), *pùščimo* (Bor.), *raspùšći* (Bor.), *spùšći* (Pl., Bor.), *spùščō* (Bor., Hum), *zapùšći* (Pl., Bor.), kao i: *nàmješćen* (Balj., Bor.), *smjěšćen* (K., Batk.), *upròpāšćen* (Dab., Pl., Balj., Batk.). Grupu *šč* u ovim primjerima dobili smo prema glagolima tipa: *častiti-čašćen-čaščavati*, *ugostiti-ugošćen-ugoščavati*²²⁹;

kao ni one gdje smo *šč* dobili novijim jotovanjem i asimilacijom, kao u primjerima: *ščeti*, *iščerati*, *rašćerati* koje nalazimo na čitavom području našega govora, a i van njegovih granica.²³⁰

b) Potvrde za grupu *žd*: *daždènjāk* (Batk.), *daždèvnjāk* (K., Dab.), i sa metatezom *davždènjāk* (Balj.), *dréždati* (Batk., Vrat., Dab., K.), *dréždi* (Bor., Izg.), *dréždīm* (Vrat., Balj.), *mōždāni* (Bor., Dab.), *mōždāne* (Batk.), *nabříždalo mlijèko* (Vrat.), *užđij lāmpu* (Balj., Vrat., Brat., Batk.), *zviždi* (K., Vrat., Batk., Balj.)²³¹, *zviždùkati* (Dab., Batk.), *zabříždi* (Bi.).

U oblicima prezenta i imperativa glagola *zviždati* pored grupe *žd* bilježio sam i *žđ*: *zvižđu kúgle* (Step., Batk.), *zvižđē* (Dab., Balj.).²³²

Ni tu ja ne vidim šćakavizme. Po mom mišljenju grupu *žđ* ovdje imamo zbog toga što glagol *zviždati* pored oblika po VIII Beličevoj vrsti zna još i za promjenu po V-oj vrsti, a u morfologiji ćemo vidjeti da nisu rijetki slučajevi da jedan glagol ima dvojaku promjenu. Prema tome, od *zviždati* prezent po V-oj vrsti glasi

²²⁹ Belić, JF, knj. IV, 22-24.

²³⁰ Vuković, *P-Dr.*, 34, 47; Vušović, *I. Herc.*, 17; Stevanović, *ICG*, 35.

²³¹ V. A. Meillet, *Le slave commun*, 143.

²³² Vušović bilježi: *zviždi*, *zvižđenje* (*I. Herc.*, 34).

zviždem, kao od *glodati glodem*. Docnije se ovo *đ* iz oblika prezentske osnove unijelo i u infinitiv pa pored *glodati* imamo i *zviždati* (Dab.).

Iz svega ovog vidimo da grupa *šč* nije obična u našem govoru, kako je to konstatovao Šurmin.²³³ Na primjere kao *ščene* i *ščeta* ja ovdje nisam naišao i siguran sam da se tako nešto u istočnohercegovačkom govoru ne može čuti.

Glasovi *ś* i *ž*

§ 146. Fonetiku jekavskih govora Hercegovine i Crne Gore karakterišu dva glasa za koje ne zna književni jezik ijekavskog izgovora. To su glasovi *ś* i *ž* koji su dobijeni ili novijim jotovanjem ili asimilacijom.

a) Jotovanjem smo dobili ove glasove iz grupa *sje*, *zje*: *śedi*, *śeo*, *śednica*, *śes*, *śeć*, *śeme*, *ošen*, *šenokos*, *śever*, *súsed* i sl. (više primjera v. kod jotovanja, § 101, t. 3); *izes*, *izelica*, gdje se inicijalno *j* glagola *jesti* ponaša kao *j* iz refleksa za *ě*.²³⁴ Isti glasovni proces, iako nije u pitanju glas *j* istog porijekla, imamo i u primjerima: *pròšāk*, *šāti*, *pāšī*, *šūtra*, *prežàhujē mi se*, *žājū*, *kōžī* i sl. (v. § 101, t. 3 i 4).

b) Asimilacijom suglasnika *s* i *z* sa sljedećim palatalnim suglasnikom dobili smo *ś* i *ž* u primjerima: *śnjēžan*, *Śnjēžnica* (Dab.), kao i *ščèrat*, *ščèrāj*, što se ponekad čuje u ovom govoru. Tako i: *ž dècōm*, a meko *ž* imamo u *īž 'dèljō* (Podv., Dab.).

c) U imenima od milja, takođe, sretamo glas *ś*: *Mišo* (K.), *Mášo* (Step.), *Máša* (Dab.)²³⁵, u dječijem govoru ima i: *žéko*, *Žiko*.

²³³ Šurmin, *Hercegovački*, 167.

²³⁴ Vuković, *P-Dr.*, 45.

²³⁵ Ove suglasnike, u svim ovim slučajevima, nalazimo i u drugim govorima (Vuković, *P-Dr.*, 45-47; Vušović, *I. Herc.*, 18; Stevanović, *ICG*, 34; Miletić, *Crmnica*, 344-345).

Artikulaciju ovih glasova odredili su raniji ispitivači jekavskih govora. Evo kako te glasove opisuje B. Miletić: “Pri artikulaciji *š* i *ž* opire se vrh jezika o donje zube, kao pri *s*, *z*, dok se prednji i srednji jezik u jačoj meri diže ka tvrdome nepcu. Zadnji deo jezičnog vrha (blade) gradi prelaz na granici srednjih i zadnjih alveola, dakle, više napred nego pri *š* i *ž* – koji se obično grade na zadnjim alveolama ili na početku tvrdog nepca – a više nazad nego pri *s* i *z* koji se grade na prednjim i srednjim alveolama. Sam prolaz je uži nego pri *š* i *ž*, a širi nego pri *s* i *z* usled čega je karakteristični šum manje oštar”.²³⁶

Jednačenje suglasnika – asimilacija

§ 147. Dva susjedna suglasnika nejednake artikulacije najčešće se jednače u ovom govoru. Jednačenje može biti po mjestu i načinu artikulacije, a obično se vrši u korist drugoga suglasnika.

1) *nb* > *mb*: *zelëmbāć* (Bor., K., Izg., Ul., Mir.), tako je danas i u književnom jeziku, *zùmbul* (od *sunbul*, Most.).

2) Suglasnik *m* ispred strujnih: *s*, *š*, *z*; praskavih: *t* i *d*; afrikata: *c*, *č*, *dž*, jednačeći se sa njima po mjestu obrazovanja, prelazi u nazal *n*:

a) *ms* > *ns*: *òsanstō* (Div.), *sědanstō* (K., Podv., Bor.);

b) *mš* > *nš*: *Ĭnšir* (Bor.), *Ĭnširōvca* (Bor.), u *kònšijē* (Zauš.) i *kònšīnica* (Balj., Foj., Odž.) možda se ogleda dvojstvo korijena te riječi koje nalazimo u turskom jeziku²³⁷;

c) *mz* > *nz*: *Hānza* (Last.), *Hānzi* (Dživ.), *Rénza* (Last.);

d) *mt* > *nt*: *pāntīn* (Bi., Jas., Bor., Odž., K., Zauš., Balj., Ljubom., Zvijer., Izg.), *pāntē* (Bor., K., Odž.), *pāntenīk* (Bor.),

²³⁶ Miletić, *Crmnica*, 342.

²³⁷ Škaljić, *Turcizmi*, s. v., RJA s. v.

ùpāntila (Dab., Pl., Am.), *zàpāntili smo* (Div., Pridv., Foj., Av., Bi., K., Bor., Dab.). U književnom jeziku tu imamo grupu *mt*: *pāmtīm, pāmtiti*;

e) *md > nd*: *sàndrugī* (Bor., Batk., Hum), *sedandèsēt* (Bor.), *Hàndija* (Podv., K., B.);

f) *mc > nc*: *mōnci* (Fat., Podv.);

g) *mč > nč*: *mōnčād* (Foj., Batk., Or.), *mōnče* (Pol., Zauš., Bor.);

h) *mdž > ndž*: *kàndžija* (tur. *kamçi*, Dab., Klj., Bi., Podv.).

Ovu pojavu sretamo i u primjerima gdje se *m* našlo na kraju jedne riječi ispred naprijed navedenih suglasnika koji se nalaze na početku druge riječi: *kûmīn te Bôgom* (Bi., Odž.), *mōlīn te* (Bor., K., Bi.); *osàn tovār* (Dab.), *osàn dinār* (Podv., Rab., Klj.). Za ovu pojavu znaju i drugi govori.²³⁸

Naravno, postoje i neizmijenjene ove grupe:

Āmzi-beg (Odž.), *komšiluk* (K., Av.), *pāmtīm* (Dab., K., Batk.), *ùpāmtičeš me* (Balj.), *mômče* (Dab., K.), *kàmdžija* (Batk., Or.).

3) *nk > ŋk*: *Bilécāŋka* (B., Dab., Bor.), *bāŋka* (Dab.), *cīgāŋka* (Dab.), *Gàcāŋka* (Dab., Bi.), *kŕŋka* (Ul.), *làtīŋka* (Dab., Dživ.), *òpāŋka* (Dab., Balj.), *rāŋka* (Podv.), *sèljāŋka*²³⁹ (Dab.); tako i: *pūtāŋ ga* (K.), *vīdīŋ ga* (Bor.).

4) *ng > ŋg*: *hāŋgār* (Podv., Dab.), *palāŋgār* (Hum), *štrāŋga* (Rab., Klj.), *zīŋga* (Podv.).

5) *ns > ŋs*: *īŋsān* (K., Dab., Bor.), *kŕŋskī* (Podv.), kao i *vāŋ sebe* (Klj.).

6) Eksplozivno *p* ispred strujnih: *s* i *š* i afrikate *č* gubi eksplozivnost i mjesto njega imamo prostrujno *v*:

a) *ps > vs*: *òvskrbiti se* (Balj.), kao i: *āvsa* (Odž.), *hāvš* (Podv.), *hāvsu* (Dab.), *zà avsa* (Balj.), *tèvsija* (Am., K., Podv., Bor.);

²³⁸ Vušović, *I. Herc.*, 27; Vuković, *P-Dr.*, 29; Stevanović, *ICG*, 54.

²³⁹ Tako Miletić, *Crmnica*, 334, Bošković-Malecki, *Examen*, 5.

b) *pš* > *vš*: *ljěvšī* (Last., Bor., Foj., Lak., Kaz.), *ljěvšā* (Bor., Zauš., Ul., Balj.), *ljěvša* (ime ovci, Bor.), *ljěvšē je* (Vrat., Balj., Bor., Fat.), *ljěvšēg* (Last., Bor.), *nājljevšē* (Bor., Vrat., Izg.), *ðvštinskō* (Bor.), *ðvšīrno* (Balj.);²⁴⁰

c) *pč* > *vč*: *kōvča* (Dab., Or.), *kōvčālj* (Foj.), *skūvčiti se* (*sklupčiti se*, K.).

Neizmijenjene ove grupe zabilježio sam u primjerima: *òpsādnō* (Dab.), *òpsadīrati* (Podv.), *òpsūj* (K.); *ljěpšī* (Bi., Most., Dab.), *òpštinskō* (Pridv., Dab.), *kōpča* (Av.).

7) Mjesto *vn* imamo *mn* u primjerima: *Dùbrōmnīk* (Pol., Dab.), *dámno* (Zas.), *Dúmno* (Zas.), *glāmnīcu* (Dab.), *glāmnō* (Pol., Dživ.), *gúmno* (Bor., Balj.), *krmnīna* (Izg.), *pòglāmnīk* (Pol.).

U pismu naroda Hercegovine upućenom knezu Nikoli nalazimo *krmnīke*.²⁴¹

Kod Čokorila isto nalazimo ovu osobinu: *Dumno, krmnički*.²⁴²

Primjeri sa neizmijenjenom ovom grupom su običniji: *Dùbrōvnīk* (Klj., Ključ, Bi., Pres., Batk., Or., Odž., Bor., Av., K., Dab., Vrat.), *gúvno* (Vrat., Jas., Bor., Av., Hr., Ljubom., Bi., Am., Dab.), *glāvnō* (Bor., Balj.), *grīvna* (Bor., Ul.), *óvna* (Zas.), *slāvnī* (Bor., Div., Podv.).

8) *bn* > *vn*: *ðvnōć* (Dab., Podv., Balj., Batk.), *nāovnōć* (Dab.), iako *obnēsi* (Bor., K.), *obnijéla* (Bi.), *òbnijeti* (K.).

9) *bz* > *vz*: *òvzīr* (K., Ul., Balj.), *òvzirō se* (Div.), *ne òvziri se* (Fat.)²⁴³, pored: *òbzini* (Dab.), *obznánijo se* (Podv.).

²⁴⁰ Tako Vušović, *I. Herc.*, 27; Vuković, *P-Dr.*, 28; Budmani, *Dubrovački*, 157; Stevanović, *ICG*, 58.

²⁴¹ Zapisi, god. VI, knj. XII, 177; tako kod Vušovića, *I. Herc.*, 27, u dubrovačkom (Budmani, *Dubrovački*, 158).

²⁴² Čokorilo, *Dnevnik*, 93. Rešetar navodi ovakvih primjera iz raznih govora Crne Gore (*Štok.*, 115); v. i kod Belića, *Galički*, 142.

²⁴³ Tako Vušović, *I. Herc.*, 27; Vuković, *P-Dr.*, 27.

10) Strujni suglasnici *s* i *z* ispred palatalnih *lj* i *nj* najčešće se jednače sa njima:

slj > *šlj*: *nâjpošlje* (Balj., K., Fat., Batk.), *nâšljēstvo* (Dab.), *nâšljednik* (Bi., Batk.), *pōšlje* (Bor., Batk.), *pōšljednjī* (Dab.), *šljēme* (Bah., Dab., Bor.), *šljēz* (Dab.);

zlj > *žlj*: *ižljūbiti se* (Most.), *ižljūbi ga* (Balj.), *ižljūbē se* (K., Bor.), *ižljūbljena* (Dab.), *ižljūbiti* (Zauš.), *rāžljūtī se* (Bor., Dab., K.), *ražljūtiti se* (Fat., Bor., Šip.);

znj > *žnj*: *ražnjēžila se* (Bi.).

Tako i: *brēž ljeta* (K., Bor., Or., Balj., Div., Rav.), *brēž ljeba* (Vrat., Kor., Bi., Dab.), prema ovome i *brēž hljeba* (K., Dab., Bor., Podv.), *brēž njīh* (Zauš.), *krōž njive* (Zas.), *brēž njega* (Dab., Bor., K., Podv.), *iž njē* (Klj., K., Ul.), *iž njivē* (Dab., Pl., Balj., Foj.), *š njīmena* (Bor.), *š njīma* (Podv., Bor., K., Mir., Div.), *š njōme* (Ul., Pl., Last., Mir., Hr.), *š njīme* (Pol.).²⁴⁴

11) Strujni suglasnici *s* i *z* ispred palatalnih *ć* i *đ* asimilujuću se sa njima daju *ś* i *ž*: *ś ćōravīm* (K.), *nī ś ćacōm* (Bi., Odž.), *rās-ćerāj* (Vrba, Vrat., Am., Podv., Bor.), *rāsćosala se* (K.), *ž đēcōm* (Rav., K., Bah., Podv., Dab.), *brež đěvōjkē* (Ul., Batk., Bor.), *iž đětīnjstva* (Dab.), *ižđeljō* (Dab.).

U ovom govoru, međutim, nemamo asimilaciju ovih suglasnika kad se nađu ispred palatalnog glasa *j*: *s jūga* (K., Dab., Izg.), *s jēdnijem* (Podv.), *sjāhati* (Klj.), *sjāhō* (K.), *razjārile se* (K.), *uzjogūni se* (Podv.), *uzjārili se* (Podv.). Iako je obična asimilacija ovih suglasnika ispred palatalnih *lj* i *nj*, v. gore, nisu usamljeni ni primjeri kao: *sljūbili se* (K.), a *snjēgovi* su možda, pod uticajem oblika jednine *snijeg* (K., Podv., Ul., Bor.); u *sljūštiti* i *Snjēžnik* nemamo asimilacije zbog *š* i *ž* u susjednim slogovima.²⁴⁵

²⁴⁴ Vuković, *P-Dr.*, 47, Stevanović, *ICG*, 53; v. i Rešetar, *Slavia*, knj. XI, 593.

²⁴⁵ Stevanović, *ICG*, 54. Kod Vušovića nalazimo: *ižedna, šednim – s jednim* (*I. Herc.*, 17), a u Pivi je kao ovdje (Vuković, *P-Dr.*, 45).

12) Sličnu pojavu palatalizacije suglasnika imamo i u primjerima: *Án'da* (Dab.), *Ān'da* (Foj.), *ân'deli* (Bor., Vi., Dab.), *ân'delima* (Zav., Rav.), *jevàn'dělje* (Dab., Kaz.), *jevàn'děljū* (Ul., Kaz.), gdje nazalno *n* ispred prednjonepčanog *đ* i samo postaje prednjonepčano, jer se mjesto njegove artikulacije pomjera unazad, ali to još nije pravo *nj*.

13) U riječima stranog porijekla glas *r* iz prvog sloga jednači se sa *l* iz drugih slogova: *levòlver* (K., prema običnijem *līvōr*), *levolúcija* (Klj., Dab.), ako i te riječi nisu primljene u takvom obliku kao i *lènger* mj. Röntgen.

14) Jednom sam zabilježio *płitka* mj. *pritka* (Most.).

15) Glas *s* iz prvog sloga jednači se sa *š* iz drugog sloga u primjerima: *šúša* (Dab.), *šušalice* (vrsta smokava, Am.), *šúšī* (Dab., Zauš., Fat.), *šušīš* (Zas), *ošúši* (Mir.).

16) Grupa *zl* ovdje ostaje nepromijenjena. Jedino sam bilježio *zlo*, *zlić* kao i *razliti* i sl. U *òžličica* (Bor., Batk.) imamo u osnovi *žlica*.²⁴⁶

17) U primjerima: *hòt li?* (Dab., K.) i *òt li?* (P., Jas., Step., Bi., Batk.) imamo *t* mj. *ć*. Oblik *hot* je potvrđen iz XV vijeka²⁴⁷, a vodi porijeklo od starijeg *hoć*²⁴⁸. Van ove upitne konstrukcije nisam zabilježio *hot* ili *ot*. Najvjerovatnije je da smo ovdje *t* mj. *ć* dobili dekompozicijom afrikate *ć* (*hoć li* – *hotś li* – *hot li*). Poznato je da u nekim drugim govorima imamo drukčiji proces – gubljenje eksplozivne komponente *t* i čuvanje palatalno-frikativne *ś* koje gubi i taj mali dio frikativnosti i ostaje samo palatalno *j*.²⁴⁹ Prema ovome *hot li?* imamo i *net li*²⁵⁰: *nêt li bôg dō* (Bor., Dab., Zauš.,

²⁴⁶ U istočnocrnogorskom obična je pojava *šl*, *žl* < *sl*, *zl* (Stevanović, *ICG*, 40).

²⁴⁷ RJA, s. v. *hotjeti*.

²⁴⁸ *Hoć* je stari optativ (Belić, *DIJS*, 511).

²⁴⁹ Stevanović (*ICG*, 60) za istočnocrnogorski, Rešetar (*Jezik M. Držića*, 184) za dubrovački.

²⁵⁰ *Neć* je oblik starog konjunktiva (Ružičić, *Zoranić*, 95); tu R. kaže da

Jas., Pl., Batk.), pa i *nêt bõgami* (Bor., Kaz.), *štò nêt?* (Izg.), *nêt višē* (Dab.). Tu pojavu imamo i u *vet* (već): *nísam vet lâni* (K.), *nĩko vet òna* (Bor.), *vet me bījū* (Dab.), *žũćĩ vet òimūn* (K., Zauš., Batk.).

18) U *Bròtnjo* (Podv., Dab., Rab.), prvo je grupa *ćn > ćnj*, pa smo tek onda disimilacijom dobili *tnj*.

Kako se može i očekivati, svi navedeni primjeri nisu podjednako rasprostranjeni na čitavom području ovoga govora. Neke od ovih pojava zajedničke su svim predstavnicima našega govora, npr.: promjena *n* ispred *b* i *p* (*jedamput*, *zelembać*), promjena *s* i *z* ispred *lj* i *nj* (*pošljednji*, *ižljubiti*), promjena *m* ispred *t* (*pantim*). Druge su promjene običnije u jednom kraju, u ostalim ih nema ili se svode na minimum (recimo, prelaz *mn* u *vn* tip *Dubrovnik*, bilježio sam samo u mjestima koja su podložna uticaju Dubrovnika).

Razjednačavanje suglasnika – disimilacija

§ 148. Suprotno primjerima iz prethodnog paragrafa gdje imamo jednačenje suglasnika nejednake artikulacije, ovdje ćemo pregledati primjere u kojima imamo razjednačavanje suglasnika iste ili slične artikulacije.

1) *ćnj > tnj*: *Bròtnjo* (Podv., Dab., Rab.), *kũtnjā podũmijēnta* (Foj., Grač.), *kũtnjica* (Div.), *nàtkutnjica* (Podv.). Primjeri ove vrste poznati su i drugim govorima²⁵¹, a, kako reče Rešetar, “tu ć gubi svoju palatalizaciju (postaje tvrdo *t*) kada za njim u sufiksu ima palatalno *nj* mjesto tvrdog *n*”.²⁵²

je i *hoć* oblik konjunktiva. I Piva ima *neli* i *oli* (Vuković, *P-Dr.*, 43); Vušović to *t* tumači analogijom prema *hote*, *nete*, *Njogoš*, 36.

²⁵¹ Vušović, *I. Herc.*, 28; Vuković, *P-Dr.*, 48; Stevanović, *ICG*, 54; Miletić, *Crmnica*, 347-348.

²⁵² Rešetar, *Slavia*, XI, 594.

Neizmijenjenu ovu grupu imamo u primjerima: *kũčnjĩ prãg* (K., Bah., Bor., Podv.), *kũčnjica je tũ* (K.), *srečnjáković* (Div.).

2) *ćt > jt*: zabilježio sam samo *nájte je* (Bah.); kao i *vej tí* (Zauš.). U ovom govoru glasovi *ć* i *đ* ne prelaze na kraju riječi u *j*, kako je to u pivskodrobnjačkom govoru²⁵³, a i u drugim govorima Crne Gore.²⁵⁴

3) *bd > vd*: *naõvdān* (Dab., K., Pl.), *naõvdanicē* (Podv.). U ličnim imenima, preuzetim iz turskog jezika, takođe nalazimo *vd* mj. izvornog *bd*: *Āvdija* (K., Am., Av.), *Avdija* (Most.).²⁵⁵

4) *mn > vn*: *ògrõvnĩ* (K.), *strãvnice* (K.), *tãvnica* (Bor., Izg., Pl., Ul., Jas., Bi., Balj., Batk., Prijev.), *tãvno* (K., Av., Gac.)²⁵⁶, pored: *bèsrãmnicā* (Dab.), *slãmniĩ* (Klj., Bi., Odž., Podv., Am.), *tãmna* (Dab., K., Am., Podv., Klj., Ključ, Vranj., Zup.), *tãmnicā* (Dab., Rav.).

5) *mn > ml*: *jā mlĩm* (Bi.), *jãmlĩm* (Podv.), *mlõgo* (Pan., Bi., Dab., Div., Pl., Last., Dživ., Jas., Bor., Pres., Mir., Zvijer.), *mlõgĩ* (Odž., Pl., Bor., K., Mir., Dab.)²⁵⁷, *Komlènĩć* (Pan., Mir.), *nājãmlĩk* (Bor.), *nājãmlĩca* (Pl., Jas.), *osãmlĩs* (Balj.), *sedãmlĩs* (Zauš.), u *òlomlāni* (Pl., Podv.) imamo istu pojavu, ali u dva susjedna sloga.²⁵⁸

6) *mnj > mlj*: *đĩmljāk* (Dživ., Jas., Pridv., Batk.), *sũmlja* (K., Pl., Jas., Batk.)²⁵⁹, *sũmljãm* (Bor.). U *Humljáci* (Podv., Bor.),

²⁵³ Vuković, *P-Dr.*, 33.

²⁵⁴ Stevanović, *ICG*, 38-39.

²⁵⁵ Vušović u tim primjerima vidi pojavu asimilacije (*Njegoš*, 22). Na istom mjestu on i promjenu grupe *pt* u *vt* objašnjava asimilacijom. Za mene su to primjeri disimilacije, otklanjanje jedne od dviju pregrada i eksplozija.

²⁵⁶ Tako i u Pivi (Vuković, *P-Dr.*, 39).

²⁵⁷ Pojava poznata i drugdje (Vušović, *I. Herc.*, 27; Vuković, *P-Dr.*, 39; Stevanović, *ICG*, 58).

²⁵⁸ Tako i u centralnoj Hercegovini (moje bilješke).

²⁵⁹ Vuković, *P-Dr.*, 38; Stevanović, *ICG*, 58.

pored *Humnjáci* (Šip.), može se ogledati i dvojako obrazovanje ove imenice: *Hum* + *jak* kao *sel* + *jak*, a *Humnjak* od *Hum* i nastavka *-njak* prema pridjevu *humni*.

7) *pk* > *vk*: *cũvkō je* (Zauš.), *čěvka nà čevki* (Prijev., Zauš.), *čũvkati* (Balj.), *klũvko* (Bor., K., Balj., Batk.), *ovkòlili* (Ul., Balj.), *švka* (Pl., Balj.).²⁶⁰

8) *pt* > *vt*: *Àvtovac* (Av., K., Batk.), *Hàvtovac* (K.), *àvtovina* (Rav.), u osnovi je *habat-hapta*, RJA, s. v., *lõvta* (Balj., Mir.), *lõvtō se* (Balj.). Tako i: *hèvtē* (Odž.), *hèvtu* (Dab.), *u hèvti* (Foj.), *hèvtično* (Bah.), *zavtija* (Odž., Rav.).²⁶¹ Pored: *àptika* (Ul.), *hàptovina* (K.), *optũžili ga* (Av., Most.), *optèretili me* (Dab.), *optòčiti* (Rab.), kao i: *hèptē* (Dab., K., Bor.), *hèptu* (Dživ., Am., Klj., Pres., Last., Podv., Zauš.).²⁶²

9) Afrikata *c* dekompozicijom i disimilacijom daje *t* u: *tèsta* (Dab., Prijev., Batk., Balj.), *s tèstē* (Bor.)²⁶³, *trēnsla* (Podv., Batk.), pored *crēnsla* (Zauš., Prijev.)²⁶⁴; i *s* u: *srēnsla* (Pl., Ul.).²⁶⁵

10) Disimilaciona pojava ogleda se i u primjerima: *Lěbrčnīk* (Bor., Izg.), *Lěbršnīk* (Av.), iako nema *lebro*, a i to nalazimo u nekim govorima²⁶⁶, zatim u: *toràlica* (*torarica*, Pl., Jas.) i *taràlica* (Rav.). Tako je i u riječima stranog porijekla: *lèzērvā* (Zauš., Div., Odž., Klj., Dab., Batk., Av., Jas., Pl., Bor., K., Izg.), *lèzervār* (Div., Zauš., Prijev., Odž., Dab., Av., K., Klj., Last.), *lezèrvista* (Balj., Batk.).

²⁶⁰ Pojava poznata i drugim govorima: Vuković, *P-Dr.*, 28; Vušović, *I. Herc.*, 27; Stevanović, *ICG*, 58.

²⁶¹ Tako i: Vuković, *P-Dr.*, 27.

²⁶² U Pivi je i: *ovtužit, ovtočit* (Vuković, *P-Dr.*, 27).

²⁶³ Ivšić, *Posavski*, I, 140.

²⁶⁴ V. Skok, *JF*, VIII, 55 i dalje.

²⁶⁵ *C* može i neposredno preći u *s* ispred suglasnika (Belić, *Letopis Matice srpske*, god. 1899, 186). Suprotnu pojavu da *s* prelazi u *c* imamo u crnogor. govorima (Rešetar, *Štok.*, 129; Stevanović, *ICG*, 53).

²⁶⁶ Ivšić, *Posavski*, I, 204; Rešetar, *Štok.*, 127; Lastavica, *Korenica*, 756.

Kod Čokorila nalazimo *telara* (telal).

11) Inicijalno *n* ispred *m* u drugom slogu, u nekim riječima stranog porijekla, daje *l*: *lèmī* (osnova *nem*, Pl., Jas.), *lèm* (Batk.), *lèmljiva kùća* (vlažna, Batk.), *lèmlji* (Koleško), tako i u: *lùmera* (Hum, Pol., Am., Ljubom., Last., Bor., Batk., Prijev., Fat., Plana), *lumérā* (Dab.).

12) Usamljene su pojave u: *Vlājna* (Mir., Pan.) gdje grupa *jnj* (Vlahinja/Vlainja/Vlajnja) disimilacijom daje *jn*; u *gùstijěvna* (Most.), pored običnijeg *gustijerna*, *rn* > *vn*; a u: *decenbar*, *decembra* (Bor.) *mb* > *nb*.

Pojedinačne promjene suglasnika

§ 149. Ovdje ćemo pregledati zamjene jednog suglasnika drugim koje su najčešće posljedica analogija ili primanja u deformisanom obliku.

1) U *òpāzno* (Bor., Dab.), *opāznōs* (Bor.), pored *òpāsno* (Podv.) malo je vjerovatno da se ogleda uticaj pridjeva *opazan* (attentus), više je vjerovatno da su ove riječi primljene u tom obliku (ruski je *opasnŭiŭ*). U *mākase* (Vuk ima *makaze*) ogleda se izvorni oblik (v. Škaljić, s. v.).

2) Meko *g* u riječima koje smo primili preko turskog jezika ovdje se zamjenjuje sa *đ*: *bùrđija* (Bor., Batk.), *jèn'đija* (Podv., K.), *uzèn'đije* (Bor.).

3) Suprotni veznik *nego* ovdje glasi *vego*. *V* mj. *n* tu je dobijeno prema *već* “s kojim se *nego* podudara u značenju”, kako kaže Ivšić.²⁶⁷

4) Mjesto grupe *čl* ovdje imamo *šlj* u *šljának* (Foj., Klj., Bor., Pl.).²⁶⁸

²⁶⁷ Ivšić; Posavski, I, 193.

²⁶⁸ Tako i Vušović, I. Herc., 29; Vuković, P-Dr., 41.

5) Analoškog porijekla je grupa *njk* u *cŕnjka* (Podv., Batk.), prema komparativu *crnji*, *crnja*²⁶⁹, a *Râbînjka* (Podv., Rab.), prema etnikumima tipa *Trebinjka* i *Nevesinjka*.

6) Grupa *ts* ispred *k* daje *c*: *gospòckī* (K., Dab., Klj., Batk.), *gràckī* (Dab., Pl., Pol., Pridv., Batk.), *řvāckī* (Balj.), *svjèckī* (Prijev.). U *càklo* (Bor., Pl., K., Balj., Bi., Or., Odž., Div., Last.) i *cáblo* (Dab.) stapanju ovih suglasnika prethodila je metateza.²⁷⁰

7) I ovdje grupa *že* daje *re* u oblicima prezenta glagola *moći*: *mòrěš* (Dab., Bor., K., Am., Rav.), *mòrě* (Klj., Pres., K., Bi., Fat., Plana), *ně morě* (Zauš., Or., Last.).²⁷¹

U *bõrami* (Bor.), *bõrati* (Odž.), *něbore* (Rilja) imamo svjesno deformisanje oblika osnovne riječi bog (v. naprijed § 11).

Kod Čokorila nalazimo *borme*.²⁷²

8) Riječi stranog porijekla: *fentrage* (Pol.), *lenger* (Am., Bor., Rab.), *rengel* (Podv., Dab.), *glimnazija* (Balj.), primljene su u već deformisanom obliku.

Glasovna slika u vezi sa promjenom suglasnika *k*, *g* i *h*

§ 150. Promjena suglasnika *k*, *g* i *h* ispred vokala *i* nekada je bila obavezna u našem jeziku, ali, dosta davno, taj glasovni zakon je prestao da važi i mi danas imamo ne samo *kidati*, *ginuti* i *hitati*, gdje ranije nije bilo uslova za palatalizaciju, nego neizmijenjene ove suglasnike sretamo i tamo gdje je bila izvršena palatalizacija,

²⁶⁹ U tom obliku nalazimo ovu imenicu i kod Vuka, a v. i Maretić, *Gramatika*, II, 85.

²⁷⁰ Rešetar, *Slavia*, XI, 592, a i Prilozi, I, 248. Belić, *Letopis Matice srpske*, 1899, 184-186.

²⁷¹ Belić, *Glas SKA*, knj. 62, 210; A. Vaillant, *Zlatarić*, I, 273; Maretić, *Gramatika*, II, 37.

²⁷² Čokorilo, *Dnevnik*, 95.

a docnije se pod uticajem drugih oblika, onih u kojima su nedostajali uslovi za ovu promjenu, uopštio i tu neizmijenjen suglasnik.²⁷³

Evo kakvo stanje imamo u ovom govoru:

1) Kod opštih imenica pored oblika sa izvršenom palatalizacijom, kako je i u književnom jeziku, nalazimo i oblike sa neizmijenjenim suglasnicima *k*, *g* i *h*, i to naročito u glasovnim grupama:

čěvki (Prijev.), *đěvōjki* (Step.), *nà kruški* (Hum), *na mòtiki* (Zauš.), *mâjki* (K.), *nà ručki* (Am.), *osmòljetki* (Dab.), *nà puški* (Zauš.), *sùrutki* (Dab., Batk.), *u vójski* (Dab.), *ù zavratki* (Dab.)²⁷⁴; rjeđe *na rúki* (Dab., Zauš.); kao i: *na nògi* (Pol., Prijev., Podv.), *slúgi* (Fat., Bi., Odž.), *na vági* (Batk., Dab.), *ù zādruzi* (K., Zauš., Most., Batk.)²⁷⁵; a samo je: *buhi*, *juhi*, *muhi*, *plahi*.

Pored ovih oblika, koji su obični čuju se i oblici sa izmijenjenim suglasnicima *k* i *g*: *ò dlaci* (Batk., Fat.), *đěvōjci* (Or., Bor., Batk.), *mâjci* (K., Bi., Brat.), *na mòtici* (K.), *u rúci* (Foj., Zauš., Izg.), *ù raci* (K.), *Sùtjesci* (K., Bor., Batk.), *ù šaci* (Kor.), *u vójsci* (Bi.), *na nòzi* (Prijev., Dab., Batk., Zauš.), *po nòzi* (Podv., K., Brat.), *na vázi* (Balj.), *ù zādruzi* (Bor., Klj., Bi., Batk., Odž.) i samo jedan primjer za promjenu glasa *h*: *snàsi* (Or., Bor.).

U množini je redovno: *seljaci* – *seljacima*, *vojnici* – *vojnicima*, *težaci* – *težacima* i sl., ali sam zabilježio i dva primjera sa neizmijenjenim glasom *k*: *jàšmaki* (Odž.), *òpānki* (Bor.). Ovo su usamljeni slučajevi u našem govoru i na osnovu njih ne mogu se izvoditi nikakvi zaključci.²⁷⁶

²⁷³ Prof. Belić za tu pojavu pretpostavlja uticaj čakavskih govora u kojima se promjena ovih suglasnika nije ni vršila, NJ, n. s. knj. I, 41.

²⁷⁴ V. Maretić, *Gramatika*, II 139; Belić, NJ, n. s. I, 39-41.

²⁷⁵ Maretić, *Gramatika*, II, 138.

²⁷⁶ Ivšić navodi takve oblike množine iz posavskog govora za koje kaže da nisu kajkavski nego da su se tu razvili (*Posavski*, I, 139).

2) Kod ličnih imena, kod kojih u književnom jeziku nema promjene ovih suglasnika, ovdje nailazimo i na oblike sa izmije-njenim suglasnicima *k* i *g*:

Ânci (Pl.), *Jêlci* (Balj.), *Râjci* (Pan., Mir.), *Rânci* (Balj.), *Stânci* (Pl., Kor.), *Stâci* (Uk.), *Sêci* (Pl.), kao i: *Ôlzi* (B.), *Drâzi* (B.).²⁷⁷ Tako i: *Lûci* (Pl., Balj., Kor.), kao i: *Džéci* (množina od *Džeko*, Bor.), *Jûzi* (množina od *Jugo*, K.), *Lózi* (množina od *Logo*, Bor.).

Metateza suglasnika

§ 151. Izmjena mjesta pojedinih glasova ili čitavih slogova u pojedinim riječima može biti opšta pojava – nekada vezana za manje područje, ali za sve predstavnike njegovog govora, a nekada samo za pripadnike jedne vjeroispovijesti.

1) U našem govoru izrazita je osobina govora muslimana grupa *jr*. Pravoslavno stanovništvo ovu grupu, u riječima koje su primljene iz turskog jezika, redovno izgovara sa izvršenom meta-tezom, dakle *rj*: *bârjam* (Odž., Bi., Last., Kaz., Balj., Mir., Izg.), *bârjāk* (Kaz., Pridv., Batk., Pl., Ul., Odž., Šip., Dživ., Rab., Rilja), *Bârjo* (Ul., Podgorje, Mir., Div., Dab., Foj.), *Mérja* (Rab., Pol.).

Kod Čokorila nalazimo *barjamu*.²⁷⁸

Muslimansko stanovništvo u ovakvim primjerima redovno ima grupu *jr*, kao i književni jezik naš: *bâjram* (Podv., Klj., Ključ, Hr., K., Odž., Foj., Bor., Most., Am.), *bajrâmluk* (Am.), *Bajrâmovići* (Klj., Pres., Bor.), *Bâjro* (Zauš., K., Klj.), *bâjrāk* (Dab., Am., Av., Most., K., Bor.), *bajráka* (Last., Bor.), *Mejrêmîči* (Podv.), *Mejrêmîčā* (Rab.), *Méjra* (Podv., Zauš.). Jedino sam u Podveležju u jednoj pjesmi zabilježio *barjak* i *Merja*. Pošto oni u selu imaju *Mejru*, ti su oblici uneseni zajedno sa pjesmom.

²⁷⁷ U Pivi ovu pojavu sretamo u primjerima “iza nizlaznog akcenta i iza neakcentovanog sloga” (Vuković, *P-Dr.*, 33).

²⁷⁸ Čokorilo, *Dnevnik*, 103.

Ovakvo stanje nalazimo i u riječima našega porijekla. Pravoslavci imaju grupu *rj*:

gôrje (Last., Bi., Šip., Dab.), *gôrjeti* (Pridv., Pl., Dab., Ul.), *grjehòta* (Dab.), *grjěšnik* (Kos, Dab.), *izgòrje* (Bi.); više primjera sa *rje* navedeno je naprijed (§ 93).

Muslimani u takvim primjerima najčešće imaju izvršenu metatezu i *jr*:

gôjre (K., Av., Most., Dab., Zauš., Prijev., Am., Pridv.), *gòjrela* (Last., Pridv., Zauš.), *izgòjrelo* (Prijev., K.), *Kojrènici* (Am.), *òzgòjre* (Bor.), *pogòjrela* (Zauš.), *sagòjrelo* (Bah., Bor., K.), ali sam i kod njih bilježio neizmijenjenu grupu *rj*: *gôrje* (Am., Most., Last.), *gôrjeti* (K.), *izgòrjeli smo* (Bor., Bah., K.), *ogòrjelo* (Bor.). Naravno, ako se ova grupa nađe na početku riječi i kod muslimana ostaje neizmijenjeno stanje: *rjèčit* (Last.), *rjèđē* (Podv.).

Pošto mi u našim riječima nismo imali grupu *rj*, prirodno je što su pravoslavci tu glasovnu grupu u riječima preuzetim iz turskog jezika, primali kao *rj*. U govoru muslimana se, opet, prema mnogobrojnim riječima preuzetim iz turskog jezika, a koje su postale sastavni dio njihovog leksičkog fonda, i koje imaju grupu *jr*, i u riječima našega porijekla mjesto iskonske grupe *rj* pojavilo *jr*. Ovo je jedna od malobrojnih osobina koje nisu zajedničke svim predstavnicima istočnohercegovačkog govora.

2) Još je opštija pojava mijenjanje grupe *pš* preko *vš* u *šv*: *ljěšvā* (Dab.), *ljěšvē* (Bor., Am., Dab., Div.), *ljěšvēga* (Prijev.), *nājlješvā* (Zauš.), *nājlješve je* (Prijev.).

Ali se nije stalo na tome. Na području b. srezova Bileća, Gacko i Nevesinje imamo i: *vljěšī* (Balj., Nad., Batk., Jas.), *vljěšē* (Bi., Odž., Batk., Jas., Pl., Brat., Rilja), *nājvljěšē* (Šip.), *nājvljěšī* (Šip.), *nājvljěšā* (Kor., Nad.). Ove primjere najčešće sam bilježio od starijih predstavnika govora označenog područja.

3) Ostale potvrde za ovu glasovnu pojavu svode se na nekoliko usamljenih primjera:

a) u nekim muslimanskim selima grupa *rh > hr*: *Fèhkrat* (Bor.), *mèhrrāba* (Klj., Bor., Zauš.);

b) *vl > lv* u ličnom imenu *Dèvleta*: *Délva* (B.), *Délvi* (Zauš.);

c) *jn > nj* u muškom imenu *Zejnîl*: *Zénjil* (Zauš.);

d) anticipaciju palatalnog elementa imamo u riječi *fadžôlja* : *fadžôjla* (Last., Pridv.)²⁷⁹;

e) *čv > vc* u *năvci* (Batk., K., Rav., Hum, Ljubom.);

f) suglasnici mijenjaju ne samo mjesto nego i slog: *gôbâlĵ* (*bogalj*, Dab., Pl., Jas.); *ôvdāle* (*odavle*, Bor.), *ôndāle* (*odanle*, Bor.)²⁸⁰
Tako i: *gûstrijena* (*gustijerna*, Zas., Last.), *nămastîr* (Bor., Podv., Rab.), *nôriti* (korijen je *ren*, njemački *rinnen*, RJA, s. v., Rav.);

g) ranije smo rekli da imamo metatezu u *caklo* i *cablo* (§ 149, tačka 6);

h) u *Humijána* (Podv.) ja ne vidim metatezu. Tu sam riječ zabilježio u jednoj pjesmi, što nas upućuje na zaključak da je to ime ovdje došlo u tom obliku. Isto tako ja ne smatram da se u enklitičkim oblicima zamjenice trećeg lica *hi* i *him* ogleda metateza (v. § 121).

Gubljenje suglasnika

§ 152. Kraj riječi je najviše izložen promjenama, zbog toga su najčešća uprošćavanja suglasničkih grupa u toj poziciji; ali na tu pojavu nailazimo i u drugim pozicijama u riječi. Cjelokupni materijal iz ovoga govora mi ćemo pregledati po suglasnicima i položajima u riječi:

²⁷⁹ Ivšić iz posavskog navodi: *grebenâjla*, *počimâjla*, *Posavski I*, 205.

²⁸⁰ Za ove priloge v. Maretić, *Gramatika*, II, 41. U pivskom govoru imamo: *ôdālĕ*, *vôdālĕ*, *ôtālĕ* (Vuković, *P-Dr.*, 76), a v. i u istočnomnogorskom, Stevanović, *ICG*, 92.

1) Iz inicijalnog sloga gube se ovi suglasnici:

a) suglasnik *d*: *lijéto* (Bor.)²⁸¹;

b) potvrde za gubljenje suglasnika *h* sa početka riječi v. naprijed, § 113; a za suglasnik *j* v. § 136, t. a;

c) suglasnik *p* gubi se ispred suglasnika *s* sa kojim se našao u početnom slogu riječi: *sěto* (Podv., Div.), *sěteći* (Prijev., Dab.), *sīna* (Balj.), *sěći sīn* (B.), *sòvat* (K., Pl., Kaz., Kor., Jas., Bor.), *sūjē* (Pridv., Or., Am., Podv.), *sòvka* (Pl., Zauš.), *sòvānje* (Podv.);²⁸² primjeri kao: *šēnica* i *tiica* su opšti;

d) gubljenje suglasnika *t* sa početka riječi imamo samo u primjeru *kānica* (Av., Bor., Kaz., Bi.).

2) Gubljenje suglasnika iz sredine riječi znatno je češća pojava:

a) suglasnik *d* se gubi u primjerima: *jānī regrúti* (Bor.), *jāna bīla* (Bor.), *dāj jēnu* (Bor.), *jēnōm* (Bor.), *jēnōj vōdi* (Bor.). Kako vidimo, svi su ovi primjeri iz Borča, i to iz Igrī, što nas upućuje na zaključak da je i ovdje to uneseno iz susjednih govora Bosne. Od ranije nam je poznato da za ovu pojavu zna govor okoline Foče.²⁸³ Istina, u Igrima sam bilježio i: *gladni, gadno, jadna, jedna, slobodna, žedna*.

Od glagola *pasti*, i izvedenih, prezent obično glasi: *pānēm, pānēmo, pānū*, što je moglo nastati analogijom prema glagolu *stati* – *stanem, stanemo, stanu*, a poslije se prema prezentu obrazovao i infinitiv *panuti*. Inače se grupa *dn* u glagolskim oblicima ne uprošćava: *bidnem, budnem, dadne, šedne, smjedne, znadne*.

²⁸¹ Rešetar navodi više potvrda za gubljenje suglasnika *d* iz raznih naših govora (*Štok.*, 151).

²⁸² Pojava svojstvena i drugim govorima, Rešetar, *Štok.*, 150; Vuković, *P-Dr.*, 27; Dubrovački kancelari imaju *pt, pč*, Rešetar, *Proza*, 53.

²⁸³ Vuković, *P-Dr.*, 3.

U pograničnim mjestima prema Crnoj Gori bilježio sam gubljenje suglasnika *d* u primjerima: *glěāj* (Balj.), *pòglāj* (Mir.). Ova je osobina poznata crnogorskim govorima²⁸⁴ i otuda je doprla i do našega govora;

b) suglasnik *g* se gubi u: *òjanjila se* (K., Podv., Ul., Balj., Pl., Bor., Zauš., Last.), *òjanjiti se* (Pl., Izg.). Ovakve oblike nalazimo i kod Vuka, on upućuje na oblike sa *g* – *ojagnjiti*²⁸⁵;

c) suglasnik *k* se gubi, u našim riječima: *Nišić* (Bor.), *iz Nišića* (Kaz., Am.), *prěšutra* (Podv., Zauš., Bi.), *prěsinōc* (Klj., Pridv., Dab.);

u stranim riječima: *esplòdīrka* (Dab.), *ěstra* (Am., Bor., Zauš.), *isān* (Bor.), *isāna* (K.); u *pesijān* (Podv., Bor.) može se ogledati i izvorni oblik (Škaljić, s. v.), iako Vuk ima *peksin*, s. v.

U primjerima kao: *něakav* (Dab., Bor.), *něako* (Dab.) i prijedlogu *preko* – *preo* (Podv.), *prō* (Pol., Podv., Balj.) suglasnik *k* se nije gubio iz suglasničke grupe, kao što je to slučaj u gornjim primjerima, nego iz intervokalnog položaja, ali ispred istog suglasnika u narednom slogu. Kod prijedloga *preko* – *preo* – *prō* ja mislim da se *k* prvo gubilo kad se ovaj prijedlog našao ispred riječi koja počinje suglasnikom *k*: *prekò kućē* – *pró kućē* i sl.

Kod Čokorila nalazimo *preo*: *preo Duvna*, *preo Ercegovine*;²⁸⁶

d) potvrde za gubljenje suglasnika *h* iz sredine riječi navedene su u § 114; a za suglasnik *j* u § 136, t. b;

e) suglasnik *l* se gubi u: *blagosòvi* (Batk., Dab.), *blāgosōv* (Jas., Dab., Batk.),²⁸⁷

f) suglasnik *m* se gubi u riječima stranog porijekla: *abulānta* (Po., Pl.), *kupijéri* (Bor.);

²⁸⁴ Vuković, *P-Dr.*, 31; Stevanović, *ICG*, 55.

²⁸⁵ Vuković, *P-Dr.*, 11; Aleksić, *Reljković*, 74.

²⁸⁶ Čokorilo, *Dnevnik*, 98.

²⁸⁷ Belić, *DLJS*, 238; Rešetar, *Štok.*, 151.

g) suglasnik *n* se gubi u riječima stranog porijekla: *atètāt* (Step.), *itedānt* (Dab.), *komadāt* (Dab., Kaz., Bi., Odž.), *na kòmādu òtišō* (Pol.), *komadāti* (Dab.), *koferécija* (Zauš., Balj., Klj., Podv., Bi., Bor., Pl., Plana, Foj., Ključ). Ovo su sve riječi koje u naše vrijeme ulaze u narodni govor i mogu biti primane u takvom obliku i sa akcentom koji nije u duhu akcenatske sisteme ovoga govora.

Od riječi našeg porijekla tu pojavu možda imamo u *gúdelj* (Am.), prema običnijem *gúndelj*, ako se tu ne ogleda korijen *gud*, kao u *guditi* (v. RJA, s. v.);

h) suglasnik *p* se gubi ispred *k* u primjerima: *òklada* (Pl.), *òkladila bi se* (Am.), *òkladili se* (Pl., Kaz., K.), *okòlili* (Podv.), ako se tu ne radi o prefiksu *o*, kao u *ošinuti*, *olizati* i sl.; u *ròstvo* (Klj.) i *sřstvo* (Div.) *p* se gubi radi uprošćavanja suglasničkih grupa, a to uprošćavanje ne utiče na semantiku riječi;²⁸⁸

i) glas *r* se gubi ispred *t* i *š* u riječima stranog porijekla: *atelèrija* (Ul., Podv., Dab., Bor., Zauš., Bi.), *atelèrista* (Bor.), *čāšaf* (Bor., K., Am.), *čāšav* (Ul.), *čāšija* (Pridv.), *gēšla* (Bor., Pl., Jas.); kao i iza *b*, *k* i *f*: *fizúra* (Av.), *fěbuār* (Foj., Bah.), možda prema *januar*, *kòpīr* (Prijev.), *kùpīr* (Pol.), takođe u riječima stranog porijekla;

j) najbrojnije su potvrde za gubljenje suglasnika *t* iz grupe *st*: *bōlesan* (Čep., Pan., Dab., Batk.), *čāsan* (Pl., Kaz., Mir., Pan.), *māsan* (K., Bah., Dab., Pl., Mir., Balj.), *nēmāsan* (Fat., Bor., Dab.), *pōsan* (Podv., Klj., Bi.), *pōsan* (Pan., Kaz., Bi., Batk., Dab.), *rādosan* (Bor., Dab., Pl., Čep., Mir.), *žālosan* (Dab., Pl., Mir., Batk.). U ovim primjerima imamo analošku pojavu. Prema drugim oblicima ovih pridjeva, onih u kojima su postojali fonetski uslovi za gubljenje suglasnika *t*, kao: *bolestnog*, *bolestna*, taj glas se gubio i u nominativu m. r., iako tu glas *t* nije bio u grupi *stn*;

²⁸⁸ Tako i kod Vušovića, *I. Herc.*, 31.

iz grupe *ts*: *oslúžijo* (Bor., Balj., Dab.), *òsustvo* (Bor., K., Podv., Dživ., Klj.), *présedník* (Av., K., Kaz., Bor., Bah., Kor., Mir., Most., Pres., Izg., Vranj.), *svjèskī* (Bor., Prijev., Am., Balj.),²⁸⁹

iz grupe *tst*: *bogàstvo* (Ul., K.), *bràstvo* (Fat., Pl., Bor., Last., Bi., Izg.), *gospòstvo* (Pl., Div., Kaz., Vrat.), *nášljestvo* (Klj.), kao i: *òstrānjen* (Ul.), *ostrānili su ga* (K.), *òstup* (Bi., Div.), *ostúpili su* (Bor.), *òstrīci* (Podv.), *pòstrīci* (Pl.);

iz grupe *tš*: *òšteta* (Balj.), *òšō* (*otišo* – *otšo*, Pol.), *òšla* (Am.);

iz grupe *šk*: *òkad* (*otkad*, Most., Last., Fat., Dab., K., Odž.);

iz grupe *tp*: *òplata* (*otplata*, K.), *oprémīti* (Dab.), *prèplata* (Av.), *preplāčīvā se* (Dab.). Malo je vjerovatno da su tu u pitanju prefiksi *o* i *pre*, jer im značenja nisu ista;

k) potvrde za gubljenje suglasnika *v* iz sredine riječi navedene su u § 130, t. b. Pored tamo navedenih primjera, ovdje možemo dati i ove: *kōcati* (Podv., Batk.), *kōčka* (Dab., Batk.), *nāka* (Bor.), *nāke* (Bi.), *nīkakije* (Bor.),²⁹⁰

3) Gubljenje suglasnika sa kraja riječi:

a) prijedlozi koji se završavaju na suglasnik *d* često gube taj glas ispred strujnih i eksplozivnih suglasnika: *ispò sita* (Batk., K.), *ūmrijē ò glādi* (Bor., Pl.), *pō dūbom* (Dab.), *ispò Dubrāvā* (Dab.).²⁹¹ U svim ovim slučajevima prijedlog je nosilac akcenta. Ako akcenat ne prelazi na prijedlog, suglasnik *d* se ne gubi, nego se stapa i imamo nešto dužu okluziju od obične, kad riječ počinje istim suglasnikom: *kod Dánē* (Bi.), *kod Dérvē* (K.), *pod Dubòvima* (Bor.), *pored duhána* (Dab.), (o ovome v. niže, § 153).

²⁸⁹ To je opšta pojava u našim govorima, naročito kad se ova sugl. grupa nađe na kraju riječi (Rešetar, *Štok.*, 152; Vušović, *I. Herc.*, 31; Vuković, *P-Dr.*, 32; Stevanović, *ICG*, 57; Miletić, *Crmnica*, 387).

²⁹⁰ Tako Vušović, *I. Herc.*, 31.

²⁹¹ Ova je pojava poznata i drugim govorima: Vuković, *P-Dr.*, 30, Stevanović, *ICG*, 56.

Ako imenica počinje nekim drugim eksplozivnim suglasnikom, oba se suglasnika izgovaraju: *od gradóvā* (Podv.), *od Bòrča* (Bor., K.), *od Bîšinē* (Podv.), *kod Blàgaja* (Hr.);

d, ili poslije asimilacije po zvučnosti *t*, gubi se i iz priloga: *ka ću?* (Kos.), *ka ste nàljegli?* (Dab.), *ka si krénula?* (Dab.), *ka si krénō?* (Podv.), *ka se ōženī?* (Bor., K.), *ka si dòšō?* (Dab.), *ka smo se dijélili* (Dab.), *ka ste ižljegli?* (Balj.), *ku ćeš?* (Šip.), *ku ću jā?* (Zauš.), *ku si nàvrō?* (K.), *ku si naválila?* (Bor.), *svūku smo je trázili* (Bor.), *svūku sam lútō* (K., Div.);²⁹² i prijedloga: *ispò žita* (Dab., Batk.), *īspo sebe* (Bi.), *īspo sijena* (Bi., K.), *ispò štalē* (Podv.), *īspre sebe* (K., Bah., Bor., Bi.), *īspře tebe* (K., Am.), *ispò sira* (Dab.), *ūmrō je ō strāha* (Bi., Dab.), *o sinóvā* (Am.), *ò tebe* (Dab.), *ō srca* (Bor.), *ò sebe* (Am.), *o tkánja* (Bor.), *o turskije vlásti* (Bi.), *o tǝgovācā* (Av., Most.);²⁹³

b) potvrde za gubljenje glasa *h* sa kraja riječi navedene su naprijed u § 115, a za glas *j* u § 136, t. c;

c) suglasnik *t* gubi se sa kraja riječi ako se nalazi u grupi sa nekim strujnim suglasnikom:

iz grupe *st*, u našim riječima: *čas* (Dab.), *glúpōs* (Bor., Last., Klj.), *kōrīs* (K., Vranj., Pl., Podv., Zup., Or., Pol.), *kōs* (Balj., Mir., Dživ., Dab., K., Ul., Ključ), *křs* (Ul., Batk., Zas., Ljubom., Izg., Bor., Dab., Fat., Plana), *līs* (Bor., Podv., Rilja, Dab., Šip., Polj.), *mās* (Bi., Brat.), *mīlōs* (Pridv., Rab., Dab.), *mlādōs* (Dab., Last., Zup.), *mōs* (Or., Pridv., Pol., Rab.), *mřznōs* (Bor.), *nāpas* (Bi.), *něsvijěš* (Dab., Bor., Am.), *opásnōs* (K., Am., Dab.), *plās* (Bor., Izg., Bi., Odž.), *prědnōs* (Dab.), *prōpās* (K., Nad., Fat., Bi.), *přs* (Ključ, Dab., K., Or., Prijev.), *rādōs* (Bi., Batk., K., Balj., Čep.), *stārōs* (K., Dab., Izg.), *vlās* (K., Bor., Dab., Div., Batk., Balj., Bi., Rilja), *žālōs* (Odž., Podv., Batk.), *prōs* (Or., Odž.), *zlōčas* (K., Am.).

²⁹² Tako i u drugim govorima (Vušović, *I. Herc.*, 31; Stevanović, *ICG*, 56).

²⁹³ Vušović, *I. Herc.*, 31; Vuković, *P-Dr.*, 30; Stevanović, *ICG*, 56.

Ovu pojavu nalazimo i u susjednim govorima²⁹⁴, a ima potvrda i iz pisama Popovaca sa kraja XVII vijeka: *milos*, *krepas*²⁹⁵, a kod Čokorila ima *dužnos*²⁹⁶.

Uprošćavanje grupe *st* imamo i u brojevima: *šês* (Av., Foj., K., Klj., Zauš., Zav., Am., Ljubom.), *jedânês* (Zas., Hr., Ul.), *pètnês* (Podv., Odž., Bor.), kao i: *dvâdes* (Odž., K.), *trîdes* (Am., Balj.). U posljednjim primjerima gubljenju suglasnika *t* prethodilo je gubljenje vokala *e* iz zadnjeg sloga.

Redovno imamo gubljenje ovoga glasa kod glagola sa infinitivnom osnovom na *s* i *z* kad se infinitiv javlja bez vokala i: *bôs* (Dab.), *grîs* (K., Podv., Bor.), *jês* (K., Izg., Kaz., Bi., Balj.), *krâs* (Dživ., K., Klj., Pridv., Vranj., Av.), *mês* (*mlijeko*, Dab.), *mês* (*mesti*, K., Bor.), *mûs* (*musti*, K., Podv., Bor.), *pòtrês* (Bor.), *pòmûz* (Bor., Podv.), *prètrês* (Ul.), *pròrâs* (Dživ., Klj.), *râs* (Foj., Pres.), *šês* (Vranj., Bi., Ul., Most., Izg.), *ûbos* (Bi.), *ûmûs* (K.), *zâples* (Podv., K., Dab.), *zâves* (Podv., Balj., Dab., Bor.)²⁹⁷. Ali u ovom govoru nailazimo i na oblike kao: *plèsi* (Bor.), *pòjesi* (Klj., Bor.), koji su se pojavili prema odnosu *raditi* i *radit*, a tu se shvatilo da je puna osnova na *s*.

Gubljenje suglasnika *t* imamo iz brojeva kad oni čine sintaksičku cjelinu sa imenicom koja počinje strujnim ili eksplozivnim suglasnikom: *pê sâtî* (Balj.), *pê stotîn* (Podv.), *pê sepêt* (Rab.), *pê šóljâ* (Foj.), *pê šolād* (Bi.), *pê šolādâ* (Klj., Podv.), *pê šoldî* (Bi.), *pê šamārâ* (Dab.), *pê zaōvâ* (K.), *pê Zvîzdîcâ* (Bah.), *desè žandārâ* (Podv.), *pe ženâ* (Bor.), *pê dinārâ* (Ul.), *pê godînâ* (Podv.)²⁹⁸. U

²⁹⁴ Vušović, *I. Herc.*, 31; Vuković, *P-Dr.*, 32; Rešetar, *Štok.*, 152; Stevanović, *ICG*, 57; Miletić, *Crmnica*, 387.

²⁹⁵ Rad, 253, 54.

²⁹⁶ Čokorilo, *Dnevnik*, 98.

²⁹⁷ Tako i u drugim govorima (Vuković, *P-Dr.*, 32; Vušović, *I. Herc.*, 31; Stevanović, *ICG*, 57; Šurmin, *Sarajevski*, 194).

²⁹⁸ Vušović, *I. Herc.*, 31, ima: *pedèsê*, *šesê*.

ovakvim slučajevima gubljenje suglasnika *t* često je uslovljeno akcentom. Ako je i broj akcentovan, tj. ako on ne čini akcenatsku cjelinu sa imenicom, *t* se obično ne gubi: *pēt sinóvā sam imala* (B.), *pēt drugóvā je dòvō* (Bor.), *pēt sestárā je imō* (Bi.), *pēt kónjā* (Fat.).

Ovako se ponaša glas *t* i u riječima stranog porijekla. Da navedemo nekoliko potvrda za njegovo gubljenje iz grupe *st*: *àvdes* (K., Bor., Podv., Most.), *fàšis* (Bi., Dab.), *komùnis* (K.), *rezèrvis* (Rab.).

Rešetar je kod Dubrovačkih kancelara XV vijeka konstatovao ovu pojavu: *usilos, zapovijes, jes, milos*.²⁹⁹

§ 153. Posebno objašnjenje zahtijevaju primjeri gdje su se dva ista ili slična suglasnika našla jedan pored drugoga u govoru – jedan na kraju, a drugi na početku naredne riječi. Postavlja se pitanje da li mi tu imamo izgovor jednog običnog suglasnika ili jednog suglasnika sa dužom okluzijom od obične ili, pak, dva suglasnika, bilo da je riječ o suglasnicima potpunog obrazovanja ili o udvojenim suglasnicima.

O ovom problemu u stručnoj literaturi dosta se pisalo.³⁰⁰ Kod nas, koliko mi je poznato, taj je problem samo dodirnut. O njemu je posebno pisao R. Košutić³⁰¹ i Rešetar u kritičkom osvrtu na Košutićevo mišljenje.³⁰² Vušović se samo uzgred dotakao ovog pitanja. Govoreći o Njegoševim primjerima kao: *Svijetom se ne poznaje i Naše šenice izmiješate zrnima šipčanima, nalite vinom i medom*; on kaže da u ovim slučajevima socijativa “imamo početno *s* (*z*) dugo, postalo spajanjem dva *s*”.³⁰³ Za primjere kao: *bez zuba* Miletić isto kaže da se u pažljivom govoru može čuti

²⁹⁹ Rešetar, *Proza*, 55.

³⁰⁰ Jos. Chlumsky, *Slavia*, XII, 497-502. i tamo navedenu literaturu.

³⁰¹ R. Košutić, *Gramatika ruskog jezika*, 119-121.

³⁰² Rešetar, JF, II, 111-114.

³⁰³ Vušović, *Njegoš*, 59.

dug konsonant.³⁰⁴ Ja ću drugom prilikom posebno govoriti o ovom problemu, a ovdje ću reći samo onoliko koliko to zahtijeva materijal iz našega govora.

U slučajevima kad se dva ista ili slična suglasnika nađu jedan pored drugoga nemamo uvijek isto stanje – na njihov izgovor utiču i sintaksičke veze:

1) Ako prijedlog i imenica čine jednu cjelinu, sa akcentom na prijedlogu, onda ne samo da akustički nemamo dva suglasnika nego ni na kimografskim trasama nemamo dužinu dvaju glasova. Tako u primjerima: *ī sijena* (*iz sijena*), *ò tebe* (*od tebe*), *ò tatē* (*od tate*) na kimografskim trasama imamo dužinu prostih glasova: *s* tu traje 12,5 stotih sekunde, a *t* u gornjim primjerima na mojim trasama ima takođe prosjek od 12,5 stotih sekunde. Prosjek trajanja glasa *s*, na mojim trasama, van ovakvih pozicija, iznosi 11,3 stotih sekunde, a za glas *t* prosjek je 11,8 stotih sekunde.

2) Isto stanje imamo i u primjerima gdje je akcenat na drugom slogu imenice pred kojom se nalazi prijedlog: *o živòta*, *o duhána*, *o sinóvā*.

3) Ako se akcenat ne prenosi na prijedlog, glasovi nešto duže traju od prosjeka. Tako kod mene *s* u primjeru *iz sèla* traje 15 stotih sek., što znači za 3,7 stotih sek. duže od prosjeka trajanja tog glasa na mojim trasama. Slično je i kod drugih glasova.

4) Ako imamo dvije akcentovane riječi, kao u primjerima: *muž želi*, *srp pade*, *junak kazuje*, *rob boluje*, dužina trajanja frikacije ili okluzije u prosjeku je znatno duža od trajanja prostih glasova. Tako kod mene glas *ž* u *muž želi* traje 20 stotih sek., *p* u *srp pade* 20 stotih, *k* u *junak kazuje* 15 stotih, *b* u *rob boluje* 20 stotih i sl.

I ovo nekoliko podataka jasno nam govori u kojim slučajevima može biti govora o dužoj okluziji od obične kod eksplozivnih, ili dužoj frikaciji kod strujnih.

³⁰⁴ Miletić, *Fonetika*, 58.

5) Dužu okluziju od obične imamo i u primjerima kao: *brăt te zòvĕ, pût ti je svĕ pòd nogu*, gdje bi redukcija jednog od ovih glasova mogla uticati na smisao rečenice. Kod mene *t* u tim slučajevima traje 15 stotih sek.³⁰⁵

6) U narodnom govoru mjesto prijedloga *s* ispred riječi koje počinju jednim od strujnih suglasnika obično imamo prijedlog *sa*: *să sīnom* (Podv., Div., Av.), *să strīnōm* (Pl., Ul.), *sa zĕmljĕ* (Most.), *să Zijĕmālĭā* (Podv.), *sa žĕnōm* (Foj., Am., K.), *să Žarōm* (Balj.), *sa Žĕgulĭĕ* (Dab.).

Sekundarni suglasnici

§ 154. Ovdje ćemo navesti samo one glasove sekundarne prirode o kojima do sada nije bilo govora.

1) Sekundarno *d* se razvija između suglasnika *z* i *r* u primjerima: *zdrĕti* (Zauš., Most.), *zdrĕla* (Batk.), *zdrĕnuti* (Balj.), *zdrĕli* (K.), kao i *zdrâk* (K., Am., Dab.).³⁰⁶

2) Pojavu sekundarnog *l* u našim riječima zabilježio sam samo u *Pòslušlja* (*Posušja*, Div.); a od stranih riječi u *glīmñāzija* (Pol.), *glīmñāziji* (Div.).

3) Pojava glasa *m* na kraju priloških riječi kao *lĭkom* (*liko*, Av., Dab.), *skòrom* (K., Bor.), *zbĭljam* (Dab.) česta je pojava u našim govorima.³⁰⁷

³⁰⁵ Dužine su uzete sa kimografskih trasa snimljenih u Institutu za fonetiku Univerziteta u Strazburu pod rukovodstvom prof. Ž. Strake. U svim slučajevima govor je bio normalan, a brzina rotacionog točka iznosila je 200 mm u sekundi. Detaljnije o ovome ja govorim u članku o dugim suglasnicima u srpskohrvatskom jeziku.

³⁰⁶ Ovo je opšta pojava u narodnim govorima (Vuković, *P-Dr.*, 46; Stevanović, *ICG*, 55; Miletić, *Crmnica*, 392, *Fonetika*, 54; a v. i kod Ramovša, *Konzonantizam*, 220).

³⁰⁷ Ivšić, *Posavski*, I, 208; Maretić, *Gram.*, I, 85.

Od stranih riječi tu pojavu imamo u *òktōmbar*, vjerovatno prema nazivima za druge mjesece³⁰⁸, i *trāmbolōs* (tur. *trablus*, Škaljić, s. v., Av., Bor., Jas.).

4) Glas *n* sekundarne prirode nalazimo u riječima stranog porijekla: *Dālmāncija* (Div.), *kòmēndija* (Bi., Dab.), *ofīncīr* (K.), *ofīncīra* (Dab.).³⁰⁹

5) Kod glagola *ići* bilježio sam sekundarno *t* u infinitivu: *ićit* (B., Div., Last., Zas., Dživ., Bor., Mir., Pan.) pa i *ićiti* (Or., B., Div., Mir.). Ova je pojava poznata i mnogim drugim govorima.³¹⁰

U pismu Popovaca od 15. I 1690. nalazimo: *susrestit*.³¹¹

Gubljenje zvučnosti

§ 155. U centralnohercegovačkom govoru zvučni suglasnici na kraju govornog takta obično gube zvučnost: *zdrāvo drūk, hōćeš sāt? đe ti je hljēp? òtišō je ũ grāt*.³¹² U našem govoru ova pojava nije tako izrazita. Najčešće sam je bilježio u govoru muslimana okoline Trebinja, a ranije smo vidjeli da u njihovom govoru ima i drugih osobina koje nas upućuju na govor muslimana Mostara i Sarajeva. Kod njih sam zabilježio: *bījo je mlât* (Am.), *īmāš li nōš?* (Most.), *hōćete li nā vōs?* (Tr.). Inače u ovom govoru na kraju govornog takta imamo zvučne suglasnike, upravo njihova je zvučnost onakva kakvu nalazimo i u književnom izgovoru našega jezika: *Dōratov grēb* (Klj.), *dōšō jēdan drūk* (Balj.), *òtišō*

³⁰⁸ Rešetar, *Štok.*, 153; Stevanović, *ICG*, 55; Miletić, *Crmnica*, 392.

³⁰⁹ Stevanović, *ICG*, 55.

³¹⁰ Šurmin, *Sarajevski*, 204; Budmani, *Dubrovački*, 175; Vušović, *I. Herc.*, 56, a v. Vaillant, *Zlatarić*, II, 243.

³¹¹ Rad, 253, 93 i 94.

³¹² Vuković, *Mostar i okolina*, 59. Za mostarski je konstatuje i O. Broch, *Ouerk*, 50. Milas je tvrdio suprotno (*Mostarski*, 54). Interesantno je konstatovati da na mojim kimografskim trasama imamo skoro uvijek mj. zvučnih suglasnika na kraju govornog takta bezvučne suglasnike.

nà grob (Podv.), *hòćete li ù mēd?* (K.), *je li gòtov ljěb?* (Balj.), *aj nà lād* (Bi., Balj.), *bijo je kněz* (Kaz.), *tāmān stāla na nāmāz* (Bor.), *kūpī pòrez* (Izg.), *srūšijo se zīd* (Dab.), *kúpili mi trābolōz* (Bi.), *ūpālī mi se zūb* (Bor.).

Istina, kod mladih predstavnika našega govora, na kraju govornog takta čuju se i poluzvučni suglasnici, zvučnost je djelimično reducirana: *bōljī je sādʰ* (Dab.), *cŕn ti òbrazʰ* (Por.), *dòšō ònāj drūgʰ* (K.), *kapètān je sādʰ* (Balj.), *haj nà brijegʰ* (Dab.), *nēmā kadʰ* (Odž.), *pòmogō te Bôgʰ* (Bor., Bi., Zauš.), *tāmān sādʰ* (K.), *ūbijo te lēdʰ* (K.), *ūbijo ga bôgʰ* (Div.).³¹³ Primjeri nam pokazuju da ovu pojavu sretamo na čitavom području našega govora, što znači da je proces gubljenja zvučnosti zahvatio i ovaj dio Hercegovine.

Prirodno, u sandhiju i ovdje nailazimo ili na poluzvučne ili bezvučne suglasnike: *bôgʰ ti dāō, lēdʰ se ūfatijo*, kao češća pojava, i *pòt pojatōm, kòt kućē*, kao rjeđa pojava.

§ 156. U uvodu je istaknuto, a u pregledu glasovnog sistema ovoga govora pokazano, da ni ovaj govor često ne ide zajedno sa književnim jezikom. Mada ulazi u najužu osnovicu književnog jezika, razlike između njih su znatne. Ako bismo željeli odgovoriti na pitanje odakle sve te razlike, morali bismo konstatovati da njihov veliki broj datira iz onoga vremena kad se stvarao književni jezik naš. Ni u početku svog razvitka književni jezik nije bio u svemu identičan sa narodnim govorima njegove najuže osnovice. Mada se polazilo od narodnih govora, mnoge njihove osobine su odbačene, a uzete su druge koje se nikako nisu mogle proglasiti opštim. Bilo je više razloga što se upravo tako postupilo, ali nas to pitanje ovdje ne interesuje. Osim toga postoji jedna principijelna

³¹³ Rešetar je ovu pojavu konstatovao u govoru b. Podgorice (*Štok.*, 147), samo nije u pravu kad kaže da za ovu osobinu ne znaju drugi štokavski govori (v. Belić, *Rocz. slav.*, I, 197. i IV, 193, kao i Stevanović, *ICG*, 56; Vušović, *I. Herc.*, 32), za njene početke zna i Piva (Vuković, *P-Dr.*, 48).

razlika između književnog jezika i narodnih govora. Književni jezik ljubomorno čuva mnoge glasove i glasovne grupe, narodni govori, međutim, slobodni od raznih kanona, eliminišu sve ono što im čini bilo kakvu poteškoću u izgovoru. Odatle u narodnim govorima nailazimo na mnoge promjene za koje ne zna književni jezik. To nije samo slučaj u našem jeziku, to je opšta pojava. S druge strane to nam govori da nigdje, pa ni kod nas, narodni i književni jezik ne čine jedno jedinstvo. Svaki od njih ima svoj razvitak. Istina, naš književni jezik ne kida veze sa narodnim govorima. On iz njih crpe nove osvježavajuće elemente, iz njih se podmlađuje, ali on otuda ne uzima sve što nalazi, tu se vrši odabiranje. Iz narodnih govora književni jezik uzima samo ono što odgovara njegovim principima samo to, sve ostalo ne dobija građanstvo u književnom jeziku, nego ostaje osobina narodnih govora, što se obično naziva dijalektizmima.

MORFOLOGIJA

§ 157. U oblicima je znatno manji broj razlika između ovoga govora i književnog jezika, a ni razlike između pravoslavaca i muslimana nisu tako uočljive kao one u fonetici.

Imenice

Imenice muškog roda

§ 158. Od promjene starih *u* osnova ovdje se još nailazi na oblik nominativa – *kami-kamu* i to u priloškom značenju:

kāmi nijési (Bor., Div., Pl.), *kāmi mājci* (Batk.), *kāmi nè znā* (Bi., Zauš., Balj.), *nēmā kāmi šta da zgòtovī* (Bi., Odž.), *kāmi ćeš nāci* (Podv., Pl.).

Jednom sam zabilježio i *grumi*: *néma ništa òd njē, grūmi zēmljē* (Podv.), a *grūm i plām* zabilježio sam u Rab. i Kljunima.¹

Naravno, u izvedenim imenicama i tu se čuva stara osnova: *grumićak* (K., Podv., Batk.), *grúmak* (Odž.), *plamićak* (K., Bor., Batk., Dživ.), *pramićak* (Dab.).² Inače je: *kāmēn, prāmēn* i sl.

¹ Tako i u drugim govorima: Vušović, *I. Herc.*, 35; Stevanović, *ICG*, 71-72; Miletić, *Crmnica*, 396; Vuković, *P-Dr.*, 53.

² Tako je i u književnom jeziku.

§ 159. Imenica *dan* redovno se mijenja kao imenica prve vrste – kao *grad*, ali u nazivima za praznike nailazimo i na ostatke stare promjene konsonantskih osnova:

o Īlīnu dnē (Bi., Batk.), *o Nikolju dnē* (Odž., Bi., Brat.), *ò Mitrovu dnē* (Bor., Batk., Bi.), *dò Ādūrđevā dnē* (Dab., K., Fat., Pridv.), *do Sāvina dnē* (Podv.);³ pored: *ò Ādūrđevdānu* (Rilja), *po Nikoljdānu* (Dab., Rab.), *o Pètrovdānu* (K.), *po Trīpunjdānu* (Dab.).

Uz brojeve *dva*, *tri* i *četiri* upotrebljava se stari oblik nom., akuz. i vok. duala⁴:

dvā dnī (Bor., Av., K., Pol., Brat., Odž., Bi., Podv.), *trī dnī* (Dab., Am., Ul., Foj., Klj., Bor., Bi.), *četirī dnī* (Podv., Pridv.); pored: *dvā dāna* (Bor., Bi., K., Ljubom.), *trī dāna* (K., Balj., Pridv., Dživ., Izg.), *četiri dāna* (Ul., Ključ, Kaz.).

§ 160. Imenice na *-lac* koje označavaju vršioca glagolske radnje, a koje u književnom jeziku čuvaju neizmijenjeno *l* u nom. jednine i gen. množine, ovdje i u tim padežima imaju uopšten vokal *o* (v. u fonetici, § 144):

brānijoc (K.), *kūpijoc* (Bor.), *hrānijoc* (K., Dab.), *nòsijoc* (Div.), *pràtijoc* (Pol., Foj.), *tūžijoc* (Av.), *žēteoc* (Klj.).

Ako imenica na *-lac* imenuje nosioca stanja ili neke druge osobine, neizmijenjeno *l* se čuva:

nevaljālac (K., Izg.), *nevaljālcī* (Div.), *ustālac* (K.), *utāpalac* (Zas).

§ 161. Neke imenice na *-in* koje u književnom jeziku čuvaju taj nastavak u oblicima jednine, ovdje prema oblicima množine gube taj nastavak i u jednini:

³ Tako i Miletić, *Crmnica*, 403; a za promjenu imenice *dan* v. St. Kuljbakin, *Le vieux slave*, 239-240.

⁴ Kuljbakin, *Le vieux slave*, 240.

čìgane jèdan (Klj., Bor.), *čòban* (Batk., Podv., K., Bi., Dab., Pridv.), *Làtin* (Am., Dživ., Most.), a zabilježio sam i *Sr̂b* (Srbin, Bor.)⁵.

Vokativ jednine

§ 162. Imenice muškog roda sa osnovom na *d*, *t*, *l*, *n* u vokativu mogu imati dva nastavka: *-e* i *-u*. Prema mom materijalu može se zaključiti da je nastavak *-e* ovdje češće u upotrebi. Prvo ćemo pregledati zajedničke imenice, a zatim lična imena.

§ 163. Potvrde za vokativ na *-e* su:

a) *èvlāde* (K.), *gāde* (Podv., Batk., Klj., Dab., K., Pridv., Dživ., Last., Div., Vrat., Kaz., Bor.), *izrode* (Balj., Zauš., Batk., K., Bi., Šip., Step., Ul., Fat., Plana, Rilja), *jāde* (Balj., K., Vrat.), *nārode* (Vrat., Ul., Pržine, Batk., Jas., Av., Foj., Pl., Kos., Last.), *rōde* (Bor., Zas., Dživ., Izg., Mir., Bah., K.), *smrāde* (Batk., Zauš., Bor., Pl., Pres., Step., Bi., Zup.);

b) *brāte* (na čitavom terenu), *cvījete* (Vrat., K.), *gùrbete* (Podv.), *kmēte* (Foj., Div., Dab., Bi.), *skōte* (K., Av., Pl., Bor., Balj., Pol.), *zēte* (na čitavom području ovoga govora);

c) *bívole* (Hum), *sōkole* (K., Bor., Last., Batk., Bi., Lak., Fat.), *vōle jèdan* (K., Av., Bah., Pl., Balj., Div., Odž.);

d) *ājvāne* (Batk., Jas.), *bāne* (samo tako), *čòbane* (samo tako), *čìgane* ili *čìganine* (na čitavom području), *děmbelāne* (K., Bor., Podv., Batk.), *gōtovāne* (K., Bor.), *golūbane* (Batk., Dab.), *kāpetāne* (Dab., K., Foj., Odž., Vrat., Kaz., Brat.), *kopīlane* (Bi.), *kopīljane* (Batk.), *hājvāne* (K., Bor.), *hòjratine* (Bor.), *mālīne* (ime konju, Foj., Vrat., Odž.), *sīne* (samo tako), *šéjtane* (K., Podv.), *Tàlijāne* (K., Pl., Podv., Batk.).

Potvrde za vokativ na *-u*:

⁵ Tako u posavskom, Ivšić, *Posavski*, I, 211.

a) *ěvlādu* (Am.), *gǣdu* (B.), *izrodu* (Bor., Kaz.), *národu* (Av., Foj., Polj.), *smrādu* (Balj., Pl., Ul., Bor.);⁶

b) *cvijetu* (Vrat., Foj., K., Dab.), *děvletu* (Bor.), *kijámetu* (Bor.);

c) *vǫlu* (Pov., Jas., Pl.);

d) *ǣjvānu* (Batk.), *kǣpetānu* (Pridv., Pl.).⁷

§ 164. Lična muška imena sa osnovom na jedan od ovih suglasnika u vokativu uvijek imaju nastavak *-e*:

a) *Esade* (K., Podv.), *Rěšāde* (Podv.);

b) *Ismete* (Dživ., Am., Podv.), *Mijate* (Hum);

c) *Ćámile* (K., Podv.), *Zéjñile* (Bah., Av.);

d) *Bǫgdāne* (Bi., Balj., Batk.), *Dūrāne* (Rab.), *Dějāne* (Odž., Bi.), *Jòvane* (Pl., Batk., Bi., Balj., Dab., Zup.), *Milane* (Dab., Batk., Šip., Izg., Foj.).

Nemam potvrda iz ovoga govora za vokativ na *u*.⁸

Kao što se moglo i očekivati za ovaj govor, vokativ na *-e* je neuporedivo češći od vokativa na *-u*. Osim toga, vokativ na *-u* ovdje nije vezan za određene suglasničke završetke, kao *konjicu* i *patku* da bi se izbjeglo *konjiče* i *pače*⁹, nego ga sretamo i iza drugih suglasnika.

§ 165. Imenice sa osnovom na *k*, *g*, *h* u vokativu najčešće imaju nastavak *-e* ispred kojeg se ti suglasnici mijenjaju u *č*, *ž*, *š*:

a) *čǫče* (Div., Dab., Pridv., Balj.), *čǫvječe* (Tr., Am., K., Bah., Dab.), *čěče* (Zup.), *vŭče* (samo tako);

⁶ I susjedni govori znaju za ovakav vokativ (Vuković, *P-Dr.*, 50; Vušović, *I. Herc.*, 36).

⁷ Oba nastavka nalazimo i u istočnocrnogorskom (Stevanović, *ICG*, 62).

⁸ Ni iz susjednih govora, iza ovih nastavaka, ne navode se potvrde za vokativ na *-u*.

⁹ Belić, RES, 1922, 75.

b) *Bõže* (Podv., Rilja, Klj., Odž., Balj., Dživ., Am., Dab., Plana), *bẽže* (samo tako), *drũže* (samo tako, ali se za ovaj padež upotrebljava i oblik nominativa, što se moglo unijeti iz govora gradova gdje je ta pojava obična), *vrãže* (samo tako)¹⁰;

c) *sirõmaše* (Bor., Dživ.), *vlãše* (Podv., Bor., K., Fat., Bi., Pl.).

Vokativ na *-u*, od ovih imenica, zabilježio sam samo u primjerima:

Bõgu, i to u izrazu – *Bõgu mōj* (Bor., Pl., Jas., K.) i jednom u Podv. *sirõmahu*.

§ 166. Kod ličnih imena pored *-e* imamo i nastavak *-u* u ovom padežu:

a) *Nõvãče* (Odž., Pl., Batk., Ul., Pol.); pored redovnog: *Rẽzãku*, *Rẽfik*, *Šẽfik*;

b) *Mĩodrãže* (Tr.); imena sa osnovom na *g* imaju u ovom padežu i oblik nominativa;

c) nemam potvrda za vokativ na *-e*. Vokativ na *-u* imamo u primjeru *Ābdulāhu* (Am., Tr.), iako je *Sãlih* (B., K.).

§ 167. Imenice sa osnovom na suglasnik *z* u vokativu obično imaju nastavak *-e*:

bãksuze (Podv., Bor., K., Batk., Am.), *dõmuze* (Batk., Pl., Podv.), *hajĩrsuze* (Podv.), *air̥suze* (Pl., Batk.), *hãfize* (Most.), *hũjsuze* (Podv.), *mudẽrize* (Klj.), *mãmlaze* (Batk., Dab.).

Rjede sretamo nastavak *-u* u vokativu ovih imenica: *kãvãzu* (Odž.), *mãmlazu* (Batk.).

§ 168. Kod ličnih imena imamo oba nastavka:

a) *Jũnuze* (K., Podv., Klj.), *Jũnuze* (K.), *Nĩjãze* (Most., Am.), *Rãmize* (Podv., K., Bor.);

b) *Āzĩzu* (K., Av.), *Nĩjãzu* (Most., Am., Podv.).

¹⁰ Vušović bilježi: *òragu*, *vrãgu* (I. Herc., 36).

§ 169. Imenice koje se završavaju na suglasnik *r* u vokativu imaju oba nastavka, ali je nastavak *-e* običniji i češći:

a) *càre* (Odž., Dab., Zauš., Jas., Pl., Batk.), *děsetāre* (Batk., Zav., Balj., Mir.), *gōspodāre* (Balj., Vrat., K., Bi., Batk.), *mīnāre* (Bi., Balj., Fat., Batk., Brat., Podv., K.), *ōvčāre* (Vrat.), *zīdāre* (Dab., Klj.);

b) *bètere* (Podv., Batk., Pl., Rab.), *dīlbere* (Pol., Bor., Podv., K.), *đěvere* (K., Ul., Kaz., Pl., Balj., Most.), *zījāncere* (K., Batk., Bor.);

c) *kōmandīre* (Dab., Foj., Rilja), *ōficīre* (Batk., K., Av.), *věžīre* (K.);

d) *dōktore* (Podv., K., Balj., Am.), *dirēktore* (Balj., Av., Podv.), *mājstore* (Rab., Dab., Bor., Am., Most.).

Nastavak *-u* zabilježio sam u ovim primjerima:

a) *děsetāru* (Odž., Batk.), *gōspodāru* (Bi., Vrat.), *mīnāru* (Jas., Kaz.), *měnduhāru* (Bor.), *ōvčāru* (Vrat.), *pūtāru* (Div.);

b) *bèteru* (Polj., Pl., Batk., Rab.), *zījānceru* (K., Pl., Ul.);

c) *kōmandīru* (Dab., Podv., Bor., Balj., Div., Batk.), *ōficīru* (Jas.), *pījonīru* (Foj., Podv., Balj., Div., Bor.), *věžīru* (Vrat., Ključ).

U pismu koje su 1. VII 1688. godine pisali iguman i kaluđeri trebinjskog manastira nalazimo: *slavni i nedobitni česare*¹¹, a u pismu Popovaca od 6. IX 1688. godine imamo: *nepridobitni česaru*, ali u pismu koje su oni pisali 26. X iste godine nalazimo vokativ na *-e*: *nepridobitni česare*¹².

§ 170. Oba nastavka imamo i u vokativu ličnih imena:

a) *Lāzāre* (Vrat., K., Dab., Batk., Pridv.), *Svētozāre* (Dab., Bi.); *Běšīre* (K., Bor.), *Něžīre* (Podv., K., Bor.), *Mōmīre* (Pl., Balj., Mir., Bi.), *Tōdore* (Foj., Dab.);

¹¹ Rad, 253, 53.

¹² Rad, 253, 54, 93.

b) *Nězīru* (Podv., Bor.), *Vězīru* (Rab.).

I drugi govori znaju za oba nastavka u vokativu imenica na *r*.¹³ U pivskodrobnjačkom govoru, kod opštih imenica, zavisi od dužine prethodnog sloga koji će biti nastavak. Iza dugog sloga obično je nastavak *-u*, a iza kratkog sloga dolazi nastavak *-e*.¹⁴ U našem govoru, kako se to vidi i iz navedenih primjera, oba nastavka nalazimo i iza dugih i iza kratkih slogova. Kod ličnih imena, međutim, i ovdje je redovno nastavak *-e*. Izuzetak čine muslimanska imena na *-ir* kod kojih se može pojaviti i vokativ na *-u*, ali rjeđe od onog na *-e*.

§ 171. Imenice na *-ač* u vokativu najčešće imaju nastavak *-u*:

Brătăču (Batk., Brat., Pl., Vrat.), *kõvāču* (Podv., Bor., Vrat., Kaz., Pridv., Balj., Rilja, Pres.), *mlătăču* (Ul., Vrat.), *õrāču* (K., Vrat., Balj., Izg.), *sījāču* (Vrat.).

Rjeđe su potvrde za vokativ na *-e*: *kõpāče* (Jas.), *kõvāče* (K.).¹⁵

§ 172. Imenice na *-ac* u vokativu imaju *-e*:

đīvojārče (Bor.), *jārče* (K., Batk.), *jūnče* (Pl., Batk., Bi.), *kēnjče* (Dab., Nad., Pl., Balj., Pol., Pridv., Rilja), *māgārče* (Dab., Av., Podv., Batk.), *pūnče* (Pl., K.), *skākāvče* (Dab.), *tēlče* (Pl.).

Samo jednom sam zabilježio vokativ na *-u*: *vīlāncu* (Balj.).

Kod imenica ove vrste u službi vokativa često se javlja oblik nominativa: *jánjac mōj* (Vrat.), *júnac mōj nă* (Bor.), *māgarac jèdan* (Av.), *télac mōj nă* (K.).¹⁶

§ 173. Imenice na *-aš* i *-ić* u vokativu redovno imaju nastavak *-u*:

¹³ Vušović, *I. Herc.*, 36; Vuković, *P-Dr.*, 50; Stevanović, *ICG*, 62.

¹⁴ Vuković, *P-Dr.*, 50.

¹⁵ U centralnohercegovačkom ovaj je nastavak češći.

¹⁶ U pivskodrobnjačkom govoru imenice na *-ak* i *-ac* imaju uvijek vokativ jednak nominativu (Vuković, *P-Dr.*, 51).

a) *ãpãšu* (K., Pl., Fat., Batk.), *kũlãšu* (Odž., Bi., Batk., Pl., Ključ), *sãlãšu* (Hum);

b) *brãtiću* (Dab., Pl., Bor., Batk., Zup.), *mlãdĩću* (Pol., Div., Kaz., Brat.), *sẽstriću* (Pridv., Batk., Oh., Dab.), *šĩgliću* (Dab.).¹⁷

§ 174. Imenice na *-elj* u vokativu redovno imaju nastavak *-u*: *gũndelj* (Pl.), *kĩpelj* (Ul., K.), *prĩjatelj* (Podv., Dab., Fat., Ljubom., Balj., Prijev., K., Bor., Bi., Am., Batk., Pridv., Av., Most.), *ũčitelj* (na čitavom području ovoga govora).

§ 175. Imenice na *-ak* kao *mãčak*, *pãtak*, *tẽtak*, *zubãtak* u vokativu imaju oblik nominativa, kao i u književnom jeziku našem.¹⁸

Instrumental jednine

§ 176. Nastavak *-om* iza palatalnih suglasnika i u ovom govoru se uopštava na štetu nastavka *-em*. Potvrde za nastavak *-om* su:

a) iza suglasnika *lj*: *gũndelj* (Podv., Jas., Batk.), *kĩpelj* (Podv., K.), *prĩjatelj* (Odž., Batk., Zauš., Dab.), *ũčitelj* (Bor., Vrat., Div., Pol., Am., Pl.); kao i: *kãšlj* (Bor., Pl., Balj., Ul.), *vãtrãlj* (Batk., Hum);

b) iza suglasnika *j*: *belãj* (Podv.), *kãlaj* (K., Dab., Bor.), *z Blãgaj* (Podv., Rab.), *zãlogãj* (Odž.), *zãvežljãj* (Dab., Podv.);

c) iza suglasnika *nj*: *gũnj* (Bor., Batk.), *pãnj* (Podv.).

Iza ovih suglasnika javlja se i nastavak *-em*:

a) *bĩčãlj* (Div., Batk.), *mãlj* (Div.), *pištãlj* (Odž., Pl.), *vãtrãlj* (Brat., Batk.), kao i: *prĩjatelj* (Prijev.), *ũčitelj* (Batk.);

b) *Blãgaj* (Rab.), *ĩzmećãj* (Dab.), *zãvežljãj* (Div.);

¹⁷ U Zeti sretamo i vokativ na *-e* (Stevanović, *ICG*, 62).

¹⁸ Stevanović, *Gramatika*, 124. Istina, Vuk ima *mãčku*, *pãtku* pored *tẽče* (Skupljeni gramatički i pol. spisi, II, 40).

c) *s kònjem* (K., Klj., Bi., Bor., Av., Dživ., Zas.), *pod gúnjem* (Dab.), *pot pánjem* (Batk.).

Kako vidimo, ni jedan od ovih nastavaka ne zavisi od vokala u prethodnom slogu jer pored *kašljom*, *pištoljom* imamo i *prijateljem*, *učiteljem*.¹⁹

§ 177. Kolebanja ima i iza suglasnika *c*, *č* i *r*:

a) iza suglasnika *c*: *Blagájcom* (Rab.), *kócom* (K.), *júncom* (Foj.), *òcom* (Bi., Podv., Foj.), *trgovcom* (Pl., Ul., Last.), kao i *kénjcom* (Klj.), *pijévcom* (Bi., Dab.), *svécom* (Odž., Div., Dživ., K.), *zêcom* (Bor., Dab., Most.);

pored: *Blagájcem* (Podv., Rab.), *Hũtõvcem* (Hum), *nóvcem* (Step., K., Pl.), *òcem* (Bi., K., Kor.), *Pòpõvcem* (Am., Zav., Ljubom.), *púncem* (Bor.), kao i *kénjcem* (Batk.);

b) iza suglasnika *č*: *kováčom* (Pl., Bor., Prijev.), *oráčom* (Last., K., Odž.);

pored: *kováčem* (Pl., Balj., Podv., K., Bi., Bor.), *Bràtáčem* (Batk., Rilja), *oráčem* (Pl., Foj.);

c) iza suglasnika *r*: *ãmbārom* (Batk., Odž., Pl.), *apotekárom* (Pol., K.), *cãrom* (Zauš., K., Batk., Bor., Am.), *đinārom* (Pol., Dab., K., Izg., Ljubom.), *dõktorom* (Prijev., Batk., Jas., Most., Pridv.), *dirèktorom* (Pl.), *glavárom* (Jas.), *livórom* (Pl., Zas.), *lëzervārom* (Last.), *mâjstorom* (Dab., Bor., Batk.), *mľinārom* (Podv.), *šenšírom* (Balj.);

pored: *cãrem* (Batk., Fat.), *gospodárem* (Mir., Div.), *đinārem* (Dab., Last., Zup.), *hãmbārem* (Dab.), *livórem* (K.), *lëzervārem* (Dživ.).²⁰

¹⁹ Kolebanja imamo i u pivskodrobnjačkom (Vuković, *P-Dr.*, 51, a isp. i u istočnocrnogorskom, Stevanović, *ICG*, 65; u dubrovačkom je “obično protiva pravilu svršetak -om”, Budmani, *Dubrovački*, 170; tako i u sarajevskom, Šurmin, *Sarajevski*, 199.

²⁰ Oba nastavka nalazimo i u susjednim govorima (Vušović, *I. Herc.*, 36, 37; Vuković, *P-Dr.*, 51).

§ 178. Iza suglasnika *z* i *s* bilježio sam samo nastavak *-om*:

a) *hairsuzom* (K., Podv., Bor.), *háfizom* (Am., Bor.), *òbrazom* (K., Dab., Bi., Ul.);

b) *klâsom* (Pl., K.), *nòsom* (Jas., Lak., Pres., Balj., Am.), *třsom* (Most.).²¹

§ 179. Samo nastavak *-om* nalazimo, dakako, i kod imenica koje se završavaju na *t* i *d*:

a) *plòtom* (Dab.), *skòtom* (K.), *osmútom* (Klj.), *omútom* (Batk.);

b) *gãdom* (Balj.), *grãdom* (Av., Hr., Hum, Bi.), *smrãdom* (Podv., Am.), *zîdom* (Dab., K., Podv., Rilja, Pridv.).²²

§ 180. Od imenice *put* u instrumentalu najčešće se javlja nastavak *-em*:

idi prãvijem pútem (Batk.), *hãj pútem* (Bor.), *òvijem pútem okréni* (Bah.), *išli smo sve pútem* (Bor., Ključ), *išò sam pútem* (Dab., Foj.); kao i: *kûća pod pútem* (Dab.), *nãd onijem pútem* (Bi.).

Znatno rjeđe tu imamo nastavak *-om*: *hãj tím pútom* (Podv.), *kûća pod pútom* (K., Batk.).

§ 181. Kod ličnih imena sa završetkom na *š* isto imamo kolebanja, iako nisam zabilježio kolebanje u vokativu:

Dervíšom (K., Jas.), *Milošom* (Foj., Pl.), *Jâgošom* (Pl., Ul.); pored: *Milošem* (Odž., Batk.), *Jâgošem* (Pl.), *Urošem* (Last., Batk.).²³

²¹ Vušović ima i *klâsem* (*I. Herc.*, 36); tako i u istočnocrnogorskom (Stevanović, *ICG*, 65).

²² Drugi govori znaju i za nastavak *-em* (Vušović, *I. Herc.*, 36; Stevanović, *ICG*, 65).

²³ Kolebanje u ovom padežu imamo i drugdje (v. Milas, *Mostarski*, 61; Vušović, *I. Herc.*, 37; Vuković, *P-Dr.*, 51; kao i Šurmin, *Hercegovački*, 168).

Oblici množine

§ 182. Proširenje osnove nastavkom *-ov* ovdje imaju i imenice: *dan*, *grah*, *zrak*, *lan*, *sat*, *san*:

dănovi (Div., Dab.), *grăhovi* (Bor.), *lănovi* (Hum), *sănovi* (Dab.), *sătovi* (u značenju “vrijeme”, Klj.), *zrăkovi* (Bor.).

Sa proširenjem osnove nastavkom *-ev*, kao manje običan primjer, zabilježio sam *mêđedevi* (Bor.).²⁴

§ 183. Kao što se u oblicima jednine iza palatalnih suglasnika naporedno javljaju *-e* i *-em* kao i *-u* i *-om*, tako i u oblicima množine kod imenica sa završetkom na *c*, *č*, *š*, *ž* imamo naporednu upotrebu nastavaka *-ov* i *-ev*:

a) *jărcovi* (Dab.), *kôšovi* (Dab.), *nôžovi* (Div.), *zêcovi* (Dab.), kao i *prîštovi* (Bor., Balj.);

b) *jărcevi* (Bi.), *jărchēvi* (Bor.), *kôšēvi* (Batk., K., Odž.), *jêžēvi* (Podv.), *nôžēvi* (K., Dab., Batk.), *zêčēvi* (Dab.), kao i *prîšēvi* (Most.).²⁵

§ 184. Izvjestan broj imenica, u ovom govoru, u oblicima množine javlja se i sa proširenom osnovom umetkom *-ov-*, *-ev-*, i bez tog proširenja:

a) proširenje osnove nastavkom *-ov* imaju ove imenice: *bêgovi* (Bi., Most., Odž.), *kôtlovi* (Batk., Dab.), *plûgovi* (Dab., K., Div., Bor.), *vûkovi* (Bor., Klj., K., B., Ul., Rilja), *Vûkovi* (prezime, Bor.), *vřăgovi* (Dab., Pl., Batk., Ključ), *vřhovi* (Podv.), *vřovi* (Batk.), *vôlovi* (Ul., K., Bor., Šip.), *znăkovi* (Foj., K., Bor.);

b) nastavak *-ev* nalazimo u: *čăjrevi* (Bor.), *čîrevi* (Podv., Zauš., Dab., Klj.), *gúnjevi* (Podv., Bor., Bi., Batk.), *mêžărevi* (Bor.), *mêđedevi* (Bor.), *ôčēvi* (K.).

²⁴ Vušović navodi više primjera za ovaj nastavak (*I. Herc.*, 37), a v. i Rešetar, *Štok.*, 105.

²⁵ Šurmin navodi: *bičovi*, *košovi* (*Hercegovački*, 168); v. i Stevanović, *ICG*, 66; Rešetar, *Štok.*, 105; Vuković, *P-Dr.*, 51.

U istom značenju, i u običnom razgovoru, ove imenice javljaju se i bez tih nastavaka za proširenje osnove:

bězi (Odž., Zas., Batk.), *čǎjri* (Bor.), *čǐri* (Jas.), *gúnji* (Bi., Dab., Batk.), *kòtli* (Dab.), *mězāri* (Pol.), *nóži* (Jas.), *òci* (Bi.), *plūzi* (Bor., Batk.), *vòli* (*težáci ti vòle gònili*, Hum), *vrāzi* (Brat.), *Vřsi* (toponim, Bor.), *vūci* (Podv., Bi., Batk.), *znāci* (Dab.).²⁶

Jedinice za mjerenje vremena takode znaju za dvojake oblike. Naprijed smo naveli potvrde za oblike *danovi*, *satovi*, ovdje dodajemo *mjěsecovi* (Bor., K., Podv.), pored: *dāni* (Odž., K., Am., Podv., Balj., Batk.), *mjěšēci* (Am., Most., Izg., Bor.), *sāti* (Bor., Ul.).

§ 185. Imenice *bábo* i *Švábo* imaju množinu kao imenice prve vrste: *nǐhovi bábi* (Bi., Batk.), *tū su bíli Švábi* (Bor., Brat.), *Švábi su se pòvūkli* (Pol., Bi.). Zajedno sa ovim imenicama u oblicima množine ide i *ùstaša*: *ùstāši* (Bor., Batk.). Oblik muškog roda u jednini *ustaš*, koji je označavao pripadnike pokreta otpora protiv Turaka, ne upotrebljava se za pripadnike fašističkih organizacija.

Ovakve oblike množine imaju i porodična imena tipa *Lógo*: *Lózi* (Bor.), *Brénji* (Batk., Bi., Odž.), *Džéci* (Bor., Rilja), *Gádži* (Bor., Batk.), *Júzi* (K.), *Léndi* (Bor., Klj.).

Genitiv množine

§ 186. Kao što se može i očekivati, u ovom govoru najobičniji je genitiv množine na *-ā*. Nekoliko primjera:

dinárā (Bor., Fat., Bi., Foj., Am.), *dubóvā* (Dab., K., Podv.), *golubóvā* (Dab., K., Bah., Balj., Mir., Last.), *jarcóvā* (Dab.), *lovácā* (Dab.), *prijatéljā* (Podv., Bor., K., Prijev., Zup., Mir., Am.), *sinóvā* (Mir., Foj., K., Bi., Dab., Kaz., Batk.), *vűkővā* (Odž.) i sl.

§ 187. Od imenica *drug* i *rog* imamo genitiv množine bez umetka *-ov-*, u istom značenju kao i sa umetkom: *bílo ji je pětñēs*

²⁶ Isp. takve primjere u pivskodrobnjačkom govoru (Vuković, *P-Dr.*, 52) i istočnoernogorskom (Stevanović, *ICG.*, 66).

drúgā (*drugova*, Bor., Batk., Dab.), *pēt rôgā* (Dab.).²⁷ Takav oblik imamo i od imenice *rob*, ali u značenju “kućna čeljad”: *děset róbā* (Batk., Bah.).²⁸

Od imenice *brat* uz brojeve iznad pet sretamo i oblik *brâtā*: *sědam brâtā* (Bor., Dab.), *děvet brâtā* (Bi., Batk.), *děset brâtā* (Bor.).²⁹

§ 188. Izvjestan broj imenica muškoga roda pored oblika genitiva množine na *-ā* zna i za oblik ovoga padeža na *-ī*:

đāvlī (Podv.), *komādī* (Bor.), *koračājī* (Podv.), *mjesēcī* (Bi., Dživ., Bor., Dab., Batk.), *naklađājī* (Batk., Podv.), *klađājī* (Rav.), *pozdrāvī* (Balj., Batk., Prijev.), *sātī* (Podv.), *sahātī* (Bor.), *rastegljājī* (Pres., Batk., Rab.).

Ovakav oblik genitiva množine nalazimo i u drugim govovima³⁰, a neke od navedenih imenica imaju takav genitiv množine i u književnom jeziku našem.³¹ I pored toga naši primjeri upućuju na zaključak da je ova osobina češće zastupljena u govoru muslimana, kako je to, npr., i u nekim drugim govovima.³² Ali ja mislim da je ovdje sasvim slučajno dato više potvrda iz govora muslimana. Za genitiv množine na *-ī* znaju i pravoslavci, osim toga kod muslimana našega govora u gornjim primjerima često imamo i oblik ovoga padeža na *-ā*.

§ 189. Trojake oblike ovoga padeža imaju imenice *gost*, *nokat* i *prst*:

a) *gôstā* (Podv.), *nokātā* (Podv., Jas., Zauš., Am., K., Batk.), *přstā* (Podv., Pl., Batk.);

²⁷ Više primjera daje Vušović, *I. Herc.*, 37.

²⁸ Tako i u pivskodrobnjačkom (Vuković, *P-Dr.*, 52).

²⁹ Vuković, *P-Dr.*, 52; Rešetar navodi *brâtāg* (*Štok.*, 166).

³⁰ Vušović, *I. Herc.*, 37-38; Vuković, *P-Dr.*, 52-53.

³¹ Maretić navodi znatno više primjera sa genitivom množine na *-i* (*Gramatika*, II, 126), a v. i Stevanović, *Gramatika*, 137-138.

³² Stevanović, *ICG*, 68-69.

b) *gòstī* (Bor. Pl., Batk.), *nòktī* (K., Av., Brat.), *přstī* (Prijev., Bor.);

c) *gòstijū* (Dab., K.), *nòktijū* (Rab., Dab., Klj.), *přstijū* (Podv., Klj.).

Teško bi bilo tačno razgraničiti upotrebu ovih oblika³³, samo se može reći da su od imenica *nokat* i *prst* običniji oblici na *-ā*, a od imenice *gost* oblik na *-iju*.³⁴

§ 190. Od imenica *brav*, *crv* i *mrav* genitiv množine obično je na *-ā*: *brávā*, *cřvā*, *mrávā*. Jedino sam od imenice *mrav* bilježio i genitiv na *-ī*: *mrávī* (Podv., Brat., Bor.), i samo jednom u Batk. *brávī*.³⁵

§ 191. Oblici genitiva množine bez ikakvog završetka, bez ikakvog nastavka, dolaze isključivo uz brojeve:

desèt metār (Dub.), *stò dinār* (Bor., Balj., Zauš., Podv.), *stò tovār* (Podv.).

Van ovakvih konstrukcija nisam zabilježio ni jedan primjer za “krnji” genitiv množine, što znači da i ovi primjeri predstavljaju ustaljene, okamenjene izraze.

Dativ, instrumental i lokativ množine

§ 192. U dativu, instrumentalu i lokativu množine u ovom govoru najčešće imamo nastavak *-ima*:

činòvima (Div.), *čòbanima* (Foj., Bor., Balj., Klj.), *dućánima* (Pridv., Most., Ključ, K.), *drugòvima* (Dab.), *đácima* (Foj., Bor., Jas.), *đavòlima* (Div., Rav.), *golubòvima* (Dab.), *krakòvima* (Bi.), *mômcima* (Podv., Kaz., K.), *partizánima* (Dab., K., Bor.), *pòstima* (Bor., Bah., Podv.).

³³ V. kod Vukovića (*P-Dr.*, 53) za upotrebu oblika *prstiju*.

³⁴ U književnom jeziku običniji su oblici na *-iju* (Stevanović, *Gramatika*, 138).

³⁵ V. kod Maretića, *Gramatika*, II, 126.

U jednom pismu trebinjskih kaluđera sa kraja XVII vijeka nalazimo: *zapečaćeno našijem običajnijem pečatim*.³⁶

§ 193. Nastavak *-ma* zabilježio sam samo u primjerima: *kònjma* (K., Bor., Pl., Batk., Dab., Podv.), *ljúdma* (Bor., Jas., Dab.), *sinòvma* (Rav., Bor.), *zùbma* (Podv.)³⁷, iako i ove imenice imaju češće nastavak *-ima*: *kònjima* (Klj., Bi., K., Izg., Bor., Balj., Dživ., Last., Batk.), *ljúdimma* (Podv., Pridv., Zup., Fat., Dab.), *sinòvima* (K., Dab., Most., Pridv., Balj., Vrat., Ul., Bi., Pl., Batk.), *zùbima* (Bor., Dab., K. Pl.).

Imenice srednjega roda

§ 194. Po promjeni imenica tipa *selo*, *polje* ovdje se još mijenjaju neke od onih imenica koje u književnom jeziku svoju osnovu proširuju suglasnikom *n* ili *t* i koje se mijenjaju po tipu imenica *ime* ili *kube*. Tako ovdje imamo:

bjelánca (Bor.), *na bjeláncu* (Batk.), *na zvóncu* (Fat.), *na žumáncu* (Pl.), *od jája* (Fat., Dab., Zauš.), *na jáju* (Pl., Dab., Batk.), *s jájom* (Zauš., Brat.), *òd rama* (Bor.), *s rãma nã ramo* (Bor.), *nã ramu* (Bor.)³⁸.

Ovdje nailazimo na takvu promjenu i od imenice *pseto*: *psěta* (Bor.), *zà pseta* (Bor.), *psětom* (Bor.). Poznato je da takvu promjenu ova imenica ima danas i u književnom jeziku našem³⁹, ali ovaj govor zna za promjenu imenice *pseto* i po tipu *tele-teleta*, kako je i kod Vuka.⁴⁰

³⁶ Rad, 253, 55.

³⁷ V. Belić, *Reči sa deklinacijom*, 112. i dalje. Takav nastavak ima i Vušović (*I. Herc.*, 38); a i u Pivi je *konjma* (Vuković, *P-Dr.*, 53). Šurminovo *volovma* i *zubim* nisam našao.

³⁸ U pivskodrobnjačkom je *ramo-ramena* (Vuković, *P-Dr.*, 54).

³⁹ Belić, *Pravopis*.

⁴⁰ O promjeni ove imenice v. Belić, RES, 1922, 71.

§ 195. Od kolektivne imenice *đeca* po ovoj promjeni bilježio sam samo genitiv množine:

pūno đécā (Dab.), *šēsēt žénā i đécā* (Dab.), *kòliko imāš đécā?* (Dživ.), što je moglo nastati prema genitivu množine *sela*, kad se nominativ imenice *djeca* shvatio kao nominativ mn. imenice *dijete*.

Nisam zabilježio ni jedan primjer za promjenu imenice *dijete* po ovoj promjeni, ali Mićević navodi iz Popova: *aferim vam dijeti*⁴¹, što upućuje na jedninu *dijet*, kako je u Dubrovniku.⁴²

Instrumental jednine

§ 196. Iza današnjih mekih suglasnika, kao i iza onih koji su nekada bili meki, ovdje najčešće nalazimo nastavak *-em* u instrumentalu jednine imenica srednjeg roda:

grōždem (Dab., Most., K.), *grōbljem* (Dab., Klj., Pl.), *grōbljem* (Batk., Ljubom., Kaz.), *hrāščem* (Bor.), *měžājrem* (Bor.), *mōrem* (Bi.), *mōrem* (Am.), *nárūčem* (Balj.), *pōljem* (Most., Bi., Step., Vranj., Kor.), *Prèdoljem* (Dab.), *svanúčem* (K., Dab.), *šūšnjem* (Bor.), *třnjem* (Bor.), *Zàušljem* (Prijev.), *zdrâvljem* (Balj., Bi., Bor., Podv., Last.).

Nastavak *-em* imamo i u primjerima koji u osnovi imaju vokal *e*: *cvjěščem* (Bor.), *cvjěćem* (Bi.), *čuvénjem* (Dab., Odž.), *obiljěžjem* (Dab.), *prěščénjem* (K.), *šivénjem* (K.).

Mnogo rjeđe u ovom padežu imamo nastavak *-om* iza palatalnih suglasnika:

grōžđom (Bor.), *jájjom* (Zauš., Batk.), *grōbljom* (Podv.), *pōljom* (Plana), *òrūžjom* (Bor.).

Kako vidimo, ovaj govor ne potvrđuje Šurminovo mišljenje

⁴¹ Mićević, *Popovo*.

⁴² Rešetar, *Štok.*, 173.

koji kaže: “Gotovo je svagda nastavak *-om* za muški i srednji rod bez obzira na koji se konsonant osnova svršuje”.⁴³

Genitiv množine

§ 197. Genitiv množine imenica ove promjene svuda i uvijek ima oblik na *ā*:

kòljēnā, ògnjīštā, pòljā, sēlā, zvônā i sl.

Dativ, instrumental i lokativ množine

§ 198. U ova tri padeža najčešće imamo nastavak *-ima*:

břđima (Dab., Podv., Ljubom.), *po gívvnima* (Dab., K., Odž., Most.), *s kljēštima* (Bor.), *zā kolima* (Kor., Dab.), *na kòljenima* (Bi., Fat., Plana), *za lēđima* (K.), *među plēcima* (Bor.), *po sēlima* (Bi., Izg., Pl., Šip., Pres., Podv., Am., Balj.), *na vrátima* (Dab., Podv., K.).

§ 199. Nastavak *-ma* zabilježio sam samo u primjerima: *kòlma* (Podv.), *pō selma* (Rab.).

Kako vidimo i ova dva primjera su iz mjesta koja se graniče sa centralnom Hercegovinom i najvjerojatnije je da su i ovdje otuda uneseni, a tamo su ovakvi oblici obični.⁴⁴

Kod Čokorila sam našao: *na nosilimb*.⁴⁵

§ 200. Toponim *Tjentište*, koji se javlja sa dvojakim akcentom: *Tjèntīšte* (Bor.), *Tjěntīšte* (Pl., K.), mijenja se po ovoj promjeni i u nominativu, akuzativu i vokativu ima oblike jednine, a u ostalim padežima oblike množine:

Tjěntīštā (Pl.), *Tjěntīštima* (Pl., Jas., K.), *Tjèntīštā* (Bor.), *Tjěntīštima* (Bor.), a jednom u Bor. *Tjěntīštama*.

⁴³ Šurmin, *Hercegovački*, 168.

⁴⁴ Milas, *Mostarski*, 62. U uvodu je istaknuto da do našeg govora nije dopro lokativ množine tipa: *po brdā, po selā*, što nalazimo kod Vušovića (v. u uvodu, XIX, t. 13); a tu nema ni nominativa na *-ija*, kako je u Dubrovniku (uvod, XXI, t. 9).

⁴⁵ Čokorilo, *Dnevnik*, 199.

Imenice srednjega roda sa osnovom na suglasnik

§ 201. Najveći broj imenica, koje se mijenjaju po ovoj vrsti, proširuje svoju osnovu suglasnikom *t*. Tu imamo:

a) imenice na *-e* i *-če* koje označavaju mladunčad: *pīle-pīleta*, *tèle-tèleta*; *kūče-kūčeta*, *māče-māčeta*;

b) imenice na *-e* koje ne označavaju mladunčad: *kṛme-kṛmeta*, *kljüse-kljūseta*, *prāse-prāseta*;

c) imenica *čeljāde*;

d) imenice na *-e* koje označavaju neke predmete: *būre-būreta*, *kūbe-kūbeta*, *ḍūbre-ḍūbreta*. Ranije smo vidjeli da neke od ovih imenica znaju i za promjenu po tipu *selo*, *polje* (v. § 194).

e) imenice na *-ence* i *-ance*: *bjelānce-bjelānceta* i rjeđe *pīlence-pīlenceta*, a u § 194 smo vidjeli da imenice *bjelance* i *žumance* znaju i za drugu promjenu.

Mjesto množine imenica ove vrste koje označavaju mladunčad upotrebljavaju se zbirne imenice na *-ad*, a imenice koje označavaju nešto neživo mogu imati i pravilnu množinu: *drvèta*, *kubèta*, *dugmèta*, *ḍubrèta* i sl.

§ 202. Od imenica koje proširuju svoju osnovu suglasnikom *n* jedino imenica *rame* – *ramo* može imati promjenu i po tipu imenica *selo*, *polje* (v. § 194). U množini i ta imenica ima samo oblike po ovoj vrsti: *ramèna*, *ramènima*.

§ 203. Dativ, instrumental i lokativ množine ovih imenica znaju i za nastavak *-ma*:

imènma (B.), *po ramènma* (Klj., Podv.), *vremènma* (K., Dab.), *šemènma* (Bor.).

§ 204. Od imenica koje su proširivale svoju osnovu suglasnikom *s* ovdje čuvaju to proširenje još oblici množine od imenica *čudo* i *nebo*:

čudèsa je nàpravijo (Klj.), *prīčā o nákvīm čudèsima* (Podv.), *nebèsā ti?* (Pl., Bi.), *po nebèsima* (Kaz., Balj.).

Imenice ženskog roda na -a

§ 205. U jednom dijelu trebinjskog sreza, u mjestima koja se graniče sa Dubrovačkom župom, dvosložna lična ženska imena sa dugouzlaznim akcentom na prvom slogu, tip *Mára*, u nominativu se završavaju na -e:

Káte (Zup., Ljubom.), *Máre* (Zup., Polj., Dživ.), *Stáne* (Polj., Ljubom., Zas., Zup., Most.).

Pošto na ovakav nominativ ne nailazimo u drugim mjestima ovoga govornog područja jasno je da su se i ovdje ovi primjeri pojavili pod uticajem dubrovačkog govora.⁴⁶

Vokativ jednine

§ 206. Dvosložna lična imena sa dugouzlaznim akcentom u nominativu jednine u vokativu najčešće imaju nastavak -o:

Ândo (Pl., Vrat., Dab., Balj., Batk.), *Bêbo* (Pol.), *Dâro* (Vrat., Bi.), *Jêlo* (Vrat., Ul., Balj., Dab., Div., Most., Batk., K., Kos.), *Jôko* (Pl., Div., Izg., Rilja, Fat., Ljubom., Foj., Ul., Am.), *Fâto* (Podv., Dab., Bor., K., Ključ, Am., Zas., Hr.), *Hâto* (Bor.), *Mâro* (Vrat., Kaz., Pl., Fat., Bi., Šip., Zajas.), *Mêjro* (Podv., Div., Bah.), *Plâno* (Pl., Kaz.), *Rûžo* (Ul., Balj., Dab., Bi.), *Smîljo* (Vrat., Pl., Foj., Bi.), *Sâlo* (K., Ključ), *Zêjno* (Bor., Am., Plana).⁴⁷

Rjeđe od imenica ove vrste imamo vokativ na -e:

Ânde (Batk.), *Dûde* (Podv.), *Dâre* (Batk.), *Ljîlje* (Balj.), *Jêle* (Div.), *Mâre* (Div.), *Mûnte* (Podv.), *Sâle* (K., Bor.), *Rôse* (Odž.), *Rûže* (Batk.), *Zôre* (Balj.), *Zûle* (Dab.).⁴⁸

⁴⁶ Rešetar, *Štok.*, 168, *Betonung*, 96. Za takav nominativ znaju i neki crnogorski govori (Stevanović, *ICG*, 63-64; Bošković-Malecki, *Examen*, 10).

⁴⁷ V. kod Daničića, *Oblici*, 20; v. i Maretić, *Gramatika*, II, 142.

⁴⁸ Vušović ima isto o, rjeđe e (*I. Herc.*, 35-36); u istočnocrnogorskom obično je e (Stevanović, *ICG*, 63).

§ 207. Ako u nominativu imenica ove vrste imamo kratko-silazni akcenat mjesto dugouzlaznog, u vokativu imamo oblik nominativa:

Đurđa (Pl., Dab., Vrat.), *Măra* (Odž.), *Ruža* (Pl.), *Zèjna* (Podv.).

§ 208. Vokativ jednak nominativu imaju trosložna i višesložna ženska imena ako se ne završavaju na *-ca*, bez obzira na to kakav akcenat ima to ime u nominativu:

Almása (Am., B.), *Angelina* (Bi.), *Kòvīljka* (Most., Bi., Batk.), *Jòvānka* (Rilja, Batk.), *Ljepòsava* (Pl., Batk.), *Vidòsāvka* (Rab., Podv.), *Zejnèba* (Bor., Podv.).⁴⁹

Takav vokativ imaju i žene koje dobijaju ime po djevojačkom prezimenu:

Čoluša (Rab.), *Demirkuša* (Podv.), *Gadàruša* (Podv.), *Lasi-luša* (Dab.), *Medànuša* (Ljubom.).

§ 209. Ženska lična imena na *-ca* u vokativu najčešće imaju nastavak *-e*:

Ānice (Banj., Batk.), *Dànice* (Pl., Dab., Odž., Div., Bi., Batk.), *Ljùbice* (Bor., Pl., Batk., Kaz., Step., Ljubom., Vrat., Last.), *Mīlice* (Pl., Bi., Batk.), *Zòrice* (Hum);

tako i: *Húsovice* (Bor., Podv.), *Rágibovice* (A.), *Spāsojevice* (Batk.).

Rjeđe kod ovih imenica nailazimo na oblik nominativa u vokativu:

Dànica (Balj., Batk., Pl.), *Mīlica* (Mir., Pl., Batk.), *Zòrica* (Mir.).

Ovakav vokativ običan je u govorima Crne Gore⁵⁰, a nalazimo ga i u dubrovačkom govoru.⁵¹ Iz tih govora ova se osobina

⁴⁹ Tako i Daničić (*Oblici*, 20).

⁵⁰ Vušović, *I. Herc.*, 36; Vuković, *P-Dr.*, 55; Stevanović, *ICG*, 63.

⁵¹ Rešetar, *Štok.*, 169.

širi i u naš govor i zato je razumljivo što je najčešće sretamo u pograničnom pojasu prema Crnoj Gori.

§ 210. Muška lična imena na *-ica* u vokativu imaju uvijek oblik nominativa:

Ĭbrica (Most.), *Mũjica* (Podv., Dab.), *Nõvica* (Dab., Fat., Odž., Div., Batk.).⁵²

§ 211. Nastavak *-e* u vokativu imaju i druge višesložne imenice na *-ica*:

bogòrodice (Vrat., Balj., Dab., Batk.), *čòbanice* (K., Bor., Bah., Hr.), *drugàrice* (Pl., K., Bor., Am., Prijev., Ul.), *lješnikàrice* (Batk., Pl., Plana), *kũpilice* (K., Bor., Zup., Batk., Vrat.), *pòturice* (Bi., Pl.), *vodàrice* (K., Vrat., Fat., Brat.), *vjěštice* (Pl., Batk.), *žětelice* (K., Pridv., Dab., Bi., Batk.).

Rjeđe ove imenice imaju u vokativu nastavak *-o*: *đèvico* (K.), *kũkavico* (Bi.), *pòturico* (Odž.).⁵³

§ 212. Dvosložne imenice na *ca* u vokativu imaju nastavak *-o*:

kũco (K., Odž., Balj.), *māco* (Am., Pridv., Zauš., K., Podv., Batk., Bor., Ključ), *ťico* (Dab., Bi., Klj., Bor.), *špĩco* (Pl.), *žĩco* (Pl., Dab.).

Genitiv množine

§ 213. Kod imenica čija se osnova završava na dva suglasnika, u genitivu množine često imamo pojavu nepostojanog *a*:

băčăvā (Podv., Odž., Most., Last., Kor.), *bjěčăvā* (Bi., Rab., Podv.), *bljěčăvā* (Batk.), *bũkāvā* (Bor., Pl., Bi., Div., Batk.), *cřkāvā* (Balj., Ul., Kaz., Bi.), *dasákā* (Klj., K.), *grăbălĵā* (Balj., Zvijer., K.), *glavánĵā* (Pl., K., Batk.), *gũsākā* (Pol.), *igălā* (Pl.,

⁵² Vuk u *Rječniku* isto navodi ovakva imena, a uz njih i *Anica*, *Milica*, *Ružica* (Rječnik, 1818, XL, v. Maretić, *Gramatika*, II, 142).

⁵³ Tako i Vušović (*I. Herc.*, 36); kod Vukovića ove imenice imaju nastavak *-e* (*P-Dr.*, 56). Šurmin kaže da sve imaju rado nastavak *-co* (*Hercegovacki*, 168).

Bor., Podv., Odž.), *jufákā* (Podv., K.), *kārātā* (Dab., K., Bor.), *klētāvā* (Pl.), *krōšānjā* (Dab., Prijev., Div., Pl., Pridv., Most.), *krūšākā* (K., Dab., Podv., Last., Fat.), *lētāvā* (Klj., Dab.), *lōkāvā* (K., Dab.), *metālā* (Podv., Pl., Prijev., Ul.), *māčākā* (Dab., Am., Av., K., Bah., Izg., Div.), *pātākā* (Most., Pl., Hum), *pjēsānā* (Bor., Pan.), *pjēsāmā* (Pl., Bi., Podv., Kaz.), *prāsākā* (K., Bi., Pl., Pridv.), *pūšākā* (Most., Pol., Bor., Kaz., Bi., Izg.), *rāčāvā* (K., Bi., Batk.), *slāmākā* (Pl., Bor.), *smōkāvā* (Dab., Last., Dživ., Am., Lak.), *šipākā* (Klj., Bor., Pl., Div.), *vātārā* (Bi., Bor.), *záklētāvā* (Dab.).⁵⁴

Rjeđe ove imenice imaju genitiv množine bez nepostojanog *a*:

bānkā (Dab.), *cṛkvā* (Pl.), *dāskā* (K., Bor.), *glāvnjā* (Bor.), *rānjkā* (Pl., Dab.), *žṛtvā* (Bor.).

§ 214. Ako se na kraju imeničke osnove nađu dva suglasnika od kojih je prvi jedan iz grupe sonanata: *m*, *n*, *l*, *v*, *r*, *j*, a drugi eksplozivni, strujni ili sonant, između njih se ne pojavljuje nepostojano *a*:

a) *bōmbā* (Dab., Pl., Vrat., Bor., Pridv.), *džōmbā* (K., Podv.), *hāmpā* (Dab.), *lāmpā* (Klj., K., Pl., Am.), *pūmpā* (Dab., Most.), *rāmpā* (Last.), *škēmbā* (Podv.), *súmnjā* (K., Odž.), *trāmpā* (Bi.), *zūmbā* (Pl., Dab.);

b) *brōnzā* (Bor., Pl., Vrat., Podv., Rab.), *brēnzā* (Pl., Dživ.), *kāntā* (Last., Bor., K., Ul., Pl., Podv.), *pāntā* (Dab., Bor., Pl., Bi.);

c) *jóltā* (Podv.), *māltā* (Bi., Podv.), *mólbā* (K., Av., Odž., Step., Fat.), *žálbā* (Bor., Last., Ljubom., Foј., Balj., Bi., Dab.);

d) *trāvkā* (K., Dab.), *šīvkā* (Balj.);

e) *čórbā* (Dab., K., Pl.), *kàsārnā* (Podv., Dab., K., Pl., Am., Pol.), *ōrmā* (Pl., Kaz.), *lèzērvā* (Last.), *rèzērvā* (Pl., Dab.), *tórbā* (Bor.);

⁵⁴ Tako i kod Vušovića (*I. Herc.*, 37); a v. za govor Pive i Drobnjaka, Vuković, *P-Dr.*, 56. Zato Šurmin nije bio u pravu kad je rekao za hercegovački govor da “veoma nerado umeće *a*” u oblicima genitiva množine (*Hercegovački*, 168, *Sarajevski*, 200).

f) *bâjtā* (Pl., Bor.), *fâjdā* (Dab., K., Pl.), *svôjtā* (K., Am., Step., Podv.).

§ 215. Nepostojano *a* se ne javlja ni između eksplozivnih *t*, *d*, *p*, *b* i sonanta *nj*:

grádnjā (Rav., Last., K.), *klápnjā* (Pl., Bor.), *ljútnjā* (Dab., Klj., Bor.), *pométnjā* (Odž.), *prátnjā* (K.), *rádnjā* (Am., Bi., Pol.), *strépnjā* (K.), *smétnjā* (Pl., Ul., Fat.), *zébnjā* (Dab.).⁵⁵

§ 216. Ako je prvi iz suglasničke grupe strujno *š* a drugi sonant *nj*, pojava nepostojanog *a* zavisi od akcenta tih imenica. Imenice sa kratkosilaznim akcentom, dobijaju to *a* u genitivu množine:

krôšānjā, *višānjā*, *trěšānjā*.

Imenice sa dugouzlaznim akcentom čuvaju neproširenu osnovu i u genitivu množine:

króšnjā (male krošnje, Pridv.), *próšnjā* (Bor., K.), *trěšnjā* (vrsta graha, Podv.).

Prof. Vuković za pivskodrobnjački govor konstatuje “da je nepostojano *a* vezano za konkretne imenice, dok su apstraktne obično bez nepostojanog *a*”.⁵⁶ Čini mi se da ovdje presudnu ulogu igra akcenat. To nam pokazuje i primjer *krôšānjā* i *króšnjā* ili *trěšānjā* i *trěšnjā*, gdje se ove imenice i semantički razlikuju.

§ 217. Genitiv množine na *-i* zabilježio sam samo u ovim primjerima:

foríntī (Pl., iako i tu pored *foríntā*), *pět šóldī* (K., Podv.), i jednom: *pět šóljī* (Kaz.).

Susjedni govori ne znaju uopšte za nastavak *-i* u genitivu množine imenica ove vrste.⁵⁷ Zato neće biti ni za ovaj slučaj tačna

⁵⁵ Tako i Vuković, *P-Dr.*, 56.

⁵⁶ Vuković, *P-Dr.*, 56.

⁵⁷ Vušović, *I. Herc.*, 37; Vuković, *P-Dr.*, 56; v. i Stanić, *Uskoci*, 328; iako Vuk često ima genitiv množine na *-i*, Maretić, *Gramatika*, II, 145.

Šurminova konstatacija da “riječi ženskoga roda s osnovom na dva konsonanta imaju najobičnije gen. pl. s nastavkom -i, veoma nerado umeću -a”.⁵⁸ Naši primjeri govore upravo suprotno.

§ 218. Ostaci starog oblika genitiva množine, tj. bez ikakvog nastavka, čuvaju se još ponegdje uz brojeve:

devèt godīn dānā (Bi.), *dvajèz godīn* (Podv.), *pè stotīn* (Podv., Klj., Pl., Balj.), *stò godīn je imō* (Bi.).⁵⁹

Ali se i u ovakvim konstrukcijama češće javlja oblik genitiva mn. sa nastavkom -a:

stò gòdīnā (Dab., K., Bor., Bi.), *pē stòtīnā ovācā* (K., Balj., Bi., Šip.), *pēt stòtīnā* (Bor., Bi.);

mālo krūšāk (Bor.), *ispōt krušāk* (Bor.), a Mićević navodi iz Popova: *devet vjedar*.⁶⁰

Poznato je da ovakav oblik genitiva množine nalazimo u nekim govorima Bosne⁶¹ i moglo bi se pomisliti da se i ovamo taj oblik proširio iz bosanskih govora, samo bi ta pretpostavka bila malo vjerovatna. Na ovakav oblik genitiva nailazimo i u Nikšićkoj župi⁶², i u Pivi i Drobnjaku⁶³ što, bez sumnje, ukazuje da i u našem govoru, kao i u drugim govorima ovoga tipa, takvi oblici predstavljaju ostatke starijeg stanja.⁶⁴

§ 219. Od imenica *ruka* i *noga* genitiv množine najčešće glasi: *rúkā* (Zauš., Pl., Balj., Am., Podv., Bi., K.), i *nógā* (K., Bor., Fat., Div., Odž., Dab.); rjede: *rūkū* (Bor.), *nògū* (K.).

⁵⁸ Šurmin, *Hercegovački*, 168.

⁵⁹ I Vuković bilježi *pe stotin*, *šez godin* (*P-Dr.*, 57).

⁶⁰ Mićević, *Popovo*.

⁶¹ Rešetar, *Štok.*, 161.

⁶² Vušović, *I. Herc.*, 38.

⁶³ Vuković, *P-Dr.*, 57.

⁶⁴ Rešetar, *Slavia*, XI, 594-595.

Dativ, instrumental i lokativ množine

§ 220. U ovim oblicima najobičniji je nastavak *-ama*:

bābama (Div.), *đevōjkama* (K., Bor., Nad., Most., Dab.), *sa đivokozama* (Dab.), *po Dūbravama* (Dab.), *na gūnjinama* (Bi.), *zà lāđama* (Dab., Hum), *zà kravama* (Bor., K., Balj., Last., Podv.), *sa óvcama* (Pl., Bi., Vranj., Šip., Zvijer., K., Bor.), *sa svīnjama* (Dab., Batk.), *među žènama* (K., Dab., Bor.).

§ 221. Nastavak *-am* najčešće sam bilježio od muslimana, ali ga sretamo i kod drugih u sva tri ova padeža:

a) od muslimana sam zabilježio: *dāj i kravam* (Podv.), *tō znājū pò knjigam* (Bor.), *ěno ih zà kućam* (Bor.), *išli su pò kućam* (Klj.), *zà curam* (K.);

b) od pravoslavaca sam zabilježio: *na nògam* (Bi.), *po stjènam* (Izg.), *za žènam* (Izg.).

U pismu kaluđera trebinjskog manastira nalazimo: *u našijem crkvam*.⁶⁵

Vušović bilježi u svom govoru: *silam*⁶⁶, a *glavam* nalazimo kod Šurmina.⁶⁷

§ 222. Nisam naišao na Šurminove primjere: *doj cim, rukami*⁶⁸, a ni na Rešetarevo *-ami* za instrumental množine za koji je on dobio potvrdu iz Kalinovika⁶⁹, ali u jednom pismu Popovaca od 30. I 1960. nalazimo: *idemo s ovijem umiljenijem molbami*.⁷⁰

⁶⁵ Rad, 253, 53.

⁶⁶ Vušović, *I. Herc.*, 38.

⁶⁷ Šurmin, *Hercegovački*, 169.

⁶⁸ Šurmin, *Hercegovački*, 169.

⁶⁹ Rešetar, *Štok.*, 158.

⁷⁰ Rad, 253, 94.

Imenice ženskoga roda na suglasnik

§ 223. Imenica *šćer* ovdje zna za dvije promjene:

a) za promjenu imenica tipa *žena*: *četiri šćere* (Bi.); kod Čokorila nalazimo: *šćerom̃*,⁷¹

b) običniji su oblici ove imenice po promjeni tipa *kost-kosti*: *ũ šćeri* (K., Bah.), *òtišla je šćerima* (K., Podv., Dab.), *sa šćerima* (Bor.).

§ 224. Po ovoj promjeni mijenjaju se i neki toponimi:

iz Bahòrī (Grač., K., Bor.), *od Bahòrī* (Foj.), *iz Drènovē pròdòli* (Dab.), *kod Mišinē pròdòli* (Batk.), *sa Popràtī* (Dab.), *sà Veleži* (Podv., Klj., Hr., Pres., Pl., Bi.), *s Ĺgrī* (Bor.).

Instrumental jednine

§ 225. Poznato je da kod Vuka instrumental od imenica ove vrste ima nastavak *-ju* ako se imenica upotrebljava samostalno; ako uz imenicu dolazi prijedlog, onda ima i oblika na *-ju* i na *-i*.⁷² U ovom govoru rijetko nailazimo na instrumental sa nastavkom *-ju*:

křvlju (Kaz., Balj.), *glâđu* (Bor., Batk.), *pòmoću Bõga* (K.).

U ovom padežu mnogo je običniji nastavak *-i* i prijedlog:

sã krvi je tō nàtopljeno (Balj., Batk.), *jědeš li sã māsī?* (Bi.), *òtišō je sã šćeri* (Pl., K., Batk.), *s křvi je tō zàrāđeno* (Dab., Pl.).⁷³

Genitiv množine

§ 226. U genitivu množine imenice ove vrste obično imaju nastavak *-ī*:

⁷¹ Čokorilo, *Dnevnik*, 103.

⁷² Maretić, *Gramatika*, II, 144.

⁷³ Tako i Vuković, *P-Dr.*, 58.

kokòšī (Bor., Div., Odž., Šip., Foj., Batk.), *kòstī* (K., Pl., Am., Balj., Ud.), *ùšī* (Bi., K., Batk.), *ščèrī* (Balj., Podv., Bor.), kao i: *òčī* (Bi., K., Batk., Bor., Av.), *přsī* (Zauš., Balj., K., Bor., Bi., Batk.).

Sa nastavkom *-iju* zabilježio sam ove primjere:

kokòšijū (Podv., Foj.), *kòstijū* (Dab., Bor., Rab.), *òčijū* (Dab., Kaz., Prijev., Bi., Batk., K.), *přsijū* (Podv.), *ùšijū* (Ključ, Bor., Podv.).⁷⁴

Dativ, instrumental i lokativ množine

§ 227. U ova tri padeža najobičniji je nastavak *-ima*, ali se čuje i nastavak *-ma*:

a) *kad dōdū vīle òčima* (K., Dab.), *s kokòšima* (Fat., Pl., Bor., Am., Izg., Zup., Balj., Mir.), *za ščèrima* (Am.), *po přsima* (Ul., Podv., Rab., Dab.), *u stvárima* (Most., Mir., Ljubom.), *sa stvárima* (Hum);

b) *kokòšma* (Pl., Podv., Batk., Pres.), *stvárma* (K., Ul., Balj.).⁷⁵

Kolektivne imenice na -ad

§ 228. Kolektivne imenice na *-ad* znaju za oblike jednine u čitavoj paradigmi:

dāj čěljādi (Dab.), *kòd drvljādi* (Kaz.), *zà jarādi* (Batk., Av.), *dāj křmādi* (Batk., Odž., Šip., Bi.), *òd onē mòmčādi* (Bi., Batk.), *ònē mūškādi* (B.), *dāj přāsādi* (Div., Batk.), *s tělādi* (Div., Batk.), *rèkla je ùnučādi* (Fat.), *zà ždrebādi* (Bi., Batk.).

§ 229. Oblike množine nalazimo samo u dativu, instrumentalu i lokativu:

⁷⁴ Nastavak *iju* nije običan ni u Pivi (Vuković, *P-Dr.*, 58).

⁷⁵ O ovome obliku v. Belić, *Reči sa deklinacijom*, 107-108. Ovdje nikada nema *stvarama* i sl., kako je u posavskom (Ivšić, *Posavski*, II, 12), niti pak oblik na *-iju* za lokativ (Maretić, *Gramatika*, II, 134).

báci jǎnjādima (Batk.), *zà janjādima* (K.), *dāj kǝmādima* (Div., Fat., Dab.), *s kǝmādima* (Div.), *među telādima* (K.), *ò telādima* (Zauš.), *dāj tǝlādima* (Odž., K., Dživ.), *među ždrebādima* (Fat., Podv.).⁷⁶

Oblik genitiva množine od ovih imenica nisam zabilježio, Šurmin navodi *kǝrādī*.⁷⁷

Promjena muških ličnih imena

§ 230. Ovdje će biti govora samo o promjeni muških imena tipa *Jovo*, *Rade*, o ostalim muškim imenima bilo je govora kod imenica muškoga roda.

U uvodu je istaknuto da ovaj govor odvaja od centralno-hercegovačkog pored ostalog i promjena muških imena tipa *Jovo*, *Mujo*, *Rade*, *Sule*. U govoru centralne Hercegovine, naime, ova se imena mijenjaju po tipu imenice *Mara*, a u ovom govoru po tipu imenice *Marko*. Istina, i u granicama našega govora nailazimo na promjenu ovih imena po prvome tipu promjene, i to u pograničnim mjestima prema centralnoj Hercegovini, iako i tu pored promjene po tipu *Marko*. Na ukrštanje tih dvaju tipova promjene nailazimo u Popovu i u jednom dijelu Nevesinjskog polja. Tako u Kljunima, Hruštima i Laktu imamo *Jovo-Jove-Jovi*, a u selima koja se nalaze uz okolna brda – Presjeci, Bijenji, Postoljanima i Krekovima imamo samo promjenu po tipu *Marko*. U nekim selima u Dabru – Hatelji i Do, takođe nailazimo na *Jovo-Jove*. U svim navedenim mjestima ovu pojavu treba objašnjavati uticajem govora centralne Hercegovine, a naročito govora Mostara.

⁷⁶ O promjeni ovih imenica v. A. Peco, NJ, n. s. VII, 234-246.

⁷⁷ Šurmin, *Hercegovački*, 168.

Pojedinačni primjeri

§ 231. Imenica *bedro*, koja u književnom jeziku zna za dva roda – ženski i srednji, ovdje je obično ženskoga roda i mijenja se po tipu imenice *žena*:

bèdrē (Foj., Batk.), *na bèdri* (K.), *bèdre* (Bah., K., Bor.), *bèdarā* (Podv., Batk., K.), *bèdrama* (Batk.), *po bèdrama* (K.).

U dativu, instrumentalu i lokativu množine imamo i oblike po promjeni imenica srednjeg roda tipa *selo*: *bèdrima* (Pl.), *po bèdrima* (Rab.).

§ 232. Izvjestan broj imenica ženskog roda koleba se između promjene po tipu *žena* i promjene po tipu *kost*. Tako imamo:

a) *gūsle*, *gūsālā*, *gūslama* (Bor., Dab., Av., K., Pm., Batk.), *jāsle*, *jāsālā*, *jāslama* (Podv., Batk.), *ljèstve*, *ljèstāvā*, *ljèstvama* (Pl., Podv., K., Brat.), *mōšnje*, *mōšānjā*, *mōšnjama* (Pl., Ul., Dab., Batk.), *nāčve*, *nāčāvā*, *nāčvama* (Podv.), *nāvēce*, *nāvēcama* (Batk.), *nōzdrve*, *nōzdrvama* (Klj., Av.); pored

b) *gūsli*, *gūsālā*, *gūslima* (Dab., Bor., Batk., K., Pl., Ul.), *jāsli*, *jāsālā*, *jāslima* (Bor., Klj., Dab., Av., Batk.), *ljèstvi* (Pl.), *mōšnji* (Bor.), *nāvēci*, *nāvēcima* (K., Pl., Kaz., Zaz., Batk.), *nōzdri*, *nōzdrima* (Bor.).⁷⁸

Imenica *pleće* u množini ima promjenu i po tipu *polje*: *plèća*, *plècā*, *plècima* (Pl., Batk.), i po tipu promjene *kost*: *plèći*, *plècī*, *plècima* (Balj., Zauš.).

Kako se vidi iz navedenih primjera, uglavnom se kolebaju u promjeni imenice koje su ranije pripadale imenicama ženskog roda na -ī.⁷⁹ Negdje su one potpuno prešle imenicama ž. r. na -a, a negdje pored te promjene još žive i oblici stare promjene. Pada u oči da od svih ovih imenica jedino genitiv množine ima svuda i

⁷⁸ Tako i Maretić, *Gramatika*, II, 148; v. i Vuković, *P-Dr.*, 55.

⁷⁹ Kuljbakin, *Le vieux slave*, 262.

uvijek oblik na *-a*, što znači da je on prvi prišao promjeni imenica tipa *žena*.⁸⁰

Imenice sa dva roda

§ 233. U prethodnoj tački bilo je govora o imenicama koje imaju dvije promjene, ali koje, osim imenice *bedro* i u množini imenice *pleće*, ne mijenjaju rod. Ovdje ćemo navesti neke od onih imenica koje znaju i za dva roda i za dvije promjene:

1) Riječi našega porijekla:

a) Običniji ženski rod i promjenu po tipu *kost* imaju imenice: *pogan*, *poziv*, *poplav*, *smiso*: *põganī* (Podv., Bor., Pl., Batk.), *põživi* (Podv., Klj., Bah.), *póživi* (Bor.), *põplāvi* (Dab., Pl., Bor., Batk., Div.), *smīšli* (Dab., Bor., Podv.).⁸¹

Rjeđe se ove imenice javljaju kao imenice muškog roda i imaju promjenu imenica tipa *grad*: *põgāna* (Dab., Podv.), *póživa* (Bor., Div.), *põplāva* (Pl., K.), *smīsla* (Pl.).

b) Običniji je ženski rod i promjena po tipu imenice *žena* kod imenica *pazuha* i *prava*: *pāzuhē* (Klj., Podv.), *právē* (Bor., Bi., Balj., Kaz., K.).⁸²

Znatno rjeđe ove imenice sretamo u srednjem rodu sa promjenom tipa *selo*: *pāzuho-pāzuha* (K.), *prāvo-prāva* (Pl., Ul., Podv.).

c) Imenice koje se završavaju na *-ež* podjednako se javljaju u muškom rodu sa promjenom po tipu *grad* i u ženskom rodu sa promjenom po tipu *kost*:

⁸⁰ Maretić, *Gramatika*, II, 148; Belić, *Reči sa deklinacijom*, 81-82; Vaillant, *Zlatarić*, II, 63.

⁸¹ U RJA za *pogan*, *poplav* i *smisao* navode se potvrde za oba roda, *poziv* samo ima samo m. r., s. v.

⁸² U RJA za *pazuho* se navode potvrde za sva tri roda, a za *pravo* se kaže da se "oko Vinkovaca" govori i *prava*.

píleža (Batk., K., Pl.), *sítneža* (Bor., Balj., Ul., Batk.), *píleži* (Ul., Pl., Batk.), *sítneži* (Podv.).

d) Imenica *pivo* javlja se kao imenica srednjeg i ženskog roda, naravno sa odgovarajućim promjenama:

pívo-píva (Pol., Pl., Last.); *píva-pívē* (Podv., Bor.).⁸³

e) Imenica *veče*, kao i u književnom jeziku našem, javlja se kao imenica srednjeg i ženskog roda:

tô vëčē (K., Podv., Dab.), *tôga vëčēra* (Am., Most., Hum);

tē vëčēri (Pl.), *tû vëčēr* (K., Klj., Batk., Ul.).

U množini je samo ženski rod: *tē vëčēri*, *tīje večērī* (Bi., Batk.).⁸⁴

U pozdravu se ova imenica javlja i u muškom rodu: *dobār večē* (Dab., Pl., Balj., Bi., Batk.).

2) Riječi stranog porijekla

U fonetici smo vidjeli da riječi koje se primaju iz stranih jezika doživljavaju razne deformacije u narodnim govorima. Što se tiče roda tih riječi, može se reći da ni u književnom jeziku nema načelnog pravila za to.⁸⁵ U narodnim govorima te se riječi uklapaju u jednu od postojećih promjena našega jezika. Ako te riječi zadržavaju oblik na konsonant, one su u ovom govoru muškog roda i imaju promjenu toga roda:

àtres/àtresā (Odž.), *ni jèdnog minúta* (Bor., Ul., K.), *od jèdnog filānca* (Odž., Podv., Batk., Klj., K.), *iz vároša* (Dab., Podv., Most.).

Sve te imenice mogu imati i ženski rod i odgovarajuću promjenu; naravno u nom. se pojavljuje *a*, osim u *varoš*:

atrèsē (Dab., Pl.), *atrésē* (Batk.), *filāncē* (Dab., Batk.), *minútē jèdnē* (Prijev., Bor., Odž.), kao i *vároši* (Podv., K., Pl., Batk.).

⁸³ Kolebanja u rodu nalazimo i kod Vušovića (*I. Herc.*, 35).

⁸⁴ Stevanović, *Gramatika*, 154. i 169, a v. i Belić, *DIJS*, 306.

⁸⁵ Dr. Kostić, *Nešto o prilagođivanju tuđih imenica našima*, NJ, V, 199-204.

Imenica *kilo* može imati srednji i ženski rod:

kīlo-kīla (Pl., Balj., Most., Div., Last.); *kīla-kīlē* (Bor., Izg., Foj., Podv.).⁸⁶

Zamjenice

Lične zamjenice

§ 234. U pograničnom pojasu prema Crnoj Gori bilježio sam oblike *měne*, *těbe* i *sěbe* u dativu i lokativu jednine. Na takve oblike u dativu i lokativu nailazimo u Zupcima i Lastvi, b. trebinjski srez; Baljcima, Čepelici i Koritima, b. bilečki srez; Stepenu, b. gatački srez. Pošto na ovakve oblike dativa i lokativa ne nailazimo dublje u današnjoj Hercegovini, opravdano je zaključiti da su i tu doprli iz crnogorskih govora, gdje su sasvim obični.⁸⁷

§ 235. Enklitički oblik dativa množine zamjenice prvog lica *ni* nisam zabilježio. Taj oblik nema ni pivskodrobnjački govor⁸⁸, ali ga nalazimo u Nikšićkoj župi.⁸⁹

Oblik *ni* nalazimo u pismima hercegovačkog vojvode Luke Vukalovića, koji je rodom sa Zubaca: *da ni javite, da ni spremite*.⁹⁰

U ovom govoru mjesto tog oblika danas je redovno *nam*.

§ 236. Enklitički oblik dativa množine zamjenice drugog lica – *vi* sasvim je običan i u svakodnevnoj je upotrebi⁹¹:

⁸⁶ *Kila* se pojavilo prema *oka*, Kostić, op. cit.

⁸⁷ U pismima Ali-paše Rizvanbegovića nalazimo oblike *mene* i *tebe* u dativu (Glasnik SUD, 63, 165 i 169). Bez sumnje, to nije osobina njegova rodnog Stoca, nego pisara (v. Ogledi, knj. 2.); Vušović ima “uvek” te oblike (*I. Herc.*, 54); tako i Vuković, *P-Dr.*, 58.

⁸⁸ Vuković, *P-Dr.*, 59.

⁸⁹ Vušović, *I. Herc.*, 54.

⁹⁰ Pisma upućena kralju Nikoli (Zapisi, god. VI, knj. XII, 181). O L. Vukaloviću v. Čorović, SNE, IV, s. v.

⁹¹ Rešetar isto konstatuje (*Štok.*, 188).

dókle vi dòtičē? (Klj.), *Bôg vi pòmogō* (Dab., Pl., Batk., Rilja, Plana, Mir., Balj., Step., Kaz., Izg., Bi., Brat.), *kāko vi je iškō?* (Kaz.), *Bôg vi dāo* (K., Batk.), *tako vi Bôga* (Ul., K., Batk., Hr.), *što vi je trēbō?* (Bor.), *da vi jāde pričām* (Balj.), *nīkad vi nēce òstat* (Balj., Div., Batk.), *kō vi je znāo?* (Pres.).

Potvrda za ovaj oblik nalazimo i u Pismima Hercegovaca iz prošlog vijeka:

*Kako smo vi i prije pisali*⁹²; *pisali smo vi za svašto, a što će vi*⁹³; *ne smijemo vi pisati*⁹⁴; *eto vi šaljem tu knjigu*⁹⁵; *kako vi žito pred grad hide*⁹⁶.

I kod Čokorila imamo potvrda za ovaj oblik: *kamo vi kola*.⁹⁷

Naravno, pored ovoga oblika u upotrebi je i enklitično *vam*:

šta vam trēbā? (Dživ.), *òklēn vam tō?* (K.), *đe su vam đēca?* (Foj.), *ko vam je tō dòšō?* (Balj.), *đe su vam pāre?* (Bi.), *ôn vam je svē sādā* (Bor.), *zar vam je tō dōsta?* (Dab.).

§ 237. Akuzativ množine od ovih zamjenica redovno je *nās* i *vās*; enklitički oblici su: *nas*, *vas*:

što nās zòvē? (K.), *ko vās glēdā?* (Dab.), *kako vās pāzē?* (Podv.), *zà vās nēmā nīšta* (Bor.), *zà nās se nīko nē brinē* (Div.).

Enklitički oblik akuzativa množine *ne* nisam zabilježio⁹⁸, a samo jednom, u Kuli, zabilježio sam *ve*: *kāmo ve jōš?* Ovaj oblik

⁹² Piše Iguman Teodosije iz Kosijereva kralju Nikoli (Zapisi, VI, knj. XI, 286).

⁹³ Pismo L. Vukalovića, Zapisi, 8, 175.

⁹⁴ Pismo Jovana Govedarice, iz Nevesinja, Zapisi, 8, 235.

⁹⁵ Zubački glavari pišu igumanu Teodosiju, Zapisi, 8, 241.

⁹⁶ Pismo trebinjskih muslimana, Glasnik SUD, 63, 231.

⁹⁷ Čokorilo, *Dnevnik*, 101.

⁹⁸ Vušović ima i taj oblik (*I. Herc.*, 54), v. i Rešetar, *Štok.*, 188. Ovaj je oblik svojstven crnogorskim govorima (Stevanović, *ICG*, 73), ali za njega ne zna govor Pive i Drobnjaka (Vuković, *P-Dr.*, 59). Na čuvanje enklitičkog *vi*, bez sumnje, uticao je čitav glasovni sklop zamjenice drugog lica. *Vi* stoji u glasovnom sklopu čitave paradigme zamjenice drugog lica, što nije slučaj sa enklitičkim *ni* koje se razlikuje inicijalnim suglasnikom od nominativa množine zamjenice prvog lica.

nalazimo u pripovijetkama Luke Grđića-Bjelokosića: *pozdravio ve moj otac*.⁹⁹

§ 238. Oblike starog instrumentala *nami* i *vami* u službi dativa, instrumentala i lokativa množine najčešće sam bilježio od muslimana Podveležja i Dabra i od jedne stare muslimanke iz Bileće:

ì nami je dòlazijo (Dab.), *lãko ti je s nãmi* (Dab., Podv.), *nà nami je dòsad bilo* (Podv.), *nãmi ne dòlazē* (B.), *ì jã ću s vãmi* (Podv.).

Prema materijalu koji nalazimo u pismima iz prošlih vjekova može se zaključiti da su ovakvi oblici ranije bili obični kod svih predstavnika ovoga govora. U pismu koje su iguman i kaluđeri trebinjskog manastira uputili 1. VIII 1688. Upravi bečkog dvora nalazimo:

u nami užije neizrečenu požudu.¹⁰⁰

U pismu L. Vukalovića vojvodi Mirku imamo: *dohodim va-mi ponizno*.¹⁰¹

U pismu Trebinjaca Dubrovniku: *A ja se vami kunem; bismo svakako radi bili vami i vašiem podložnikma učiniti ljubav*.¹⁰²

U pismu Kemal-efendije iz Trebinja, pisanom 15. VI 1858. nalazimo: *koje ste nami poslali; amo nami neka dođu*.¹⁰³

U pismu hercegovačkog naroda kralju Nikoli imamo: *a oni sada nami prijete da nam ono iznijeti ne daju*.¹⁰⁴

U centralnohercegovačkom govoru ovi su oblici i danas

⁹⁹ Luka Grđić-Bjelokosić, *Iz naroda i o narodu*, knj. I, 49. Vušović ovakve akuzative nalazi kod Njegoša (*Njegoš*, 30).

¹⁰⁰ Rad, 253, 53.

¹⁰¹ Zapisi, 12, 53.

¹⁰² Glasnik SUD, 63, 230.

¹⁰³ Zapisi, 11, 36.

¹⁰⁴ Zapisi, 12, 178.

sasvim obični ne samo kod muslimana nego i kod ostalih predstavnika toga govora.¹⁰⁵

Pošto u ostalim mjestima našega govora i kod muslimana imamo u ovim padežima oblike *nama* i *vama*, jasno je da su se u Podveležju i Dabru ovi oblici sačuvali pod uticajem govora centralne Hercegovine, sa kojim se ova mjesta neposredno graniče.

§ 239. Zamjenica trećeg lica muškog roda u oblicima genitiva i akuzativa jednine često ima *-ā*:

njègā (Dab., Podv., Pres., Klj.), *porèd njegā* (Am., K., Balj., Kaz., Pl., Bor.), *tô je zà njegā* (Bor.).

Ova dužina na vokalu *a* mogla se analogijom uopštiti prema *ovogā, onogā* (v. § 258), ili je i tu nekada bila u upotrebi partikula *k, ka* ili neka druga¹⁰⁶, što i danas nalazimo u Mostaru: *njegākā, njegākāra* i sl.¹⁰⁷

§ 240. U instrumentalu jednine zamjenice trećeg lica kad dolazi sa prijedlogom *s* (*š*), javlja se pokretno *e*:

š njíme (Dab., Balj., Pl., Batk.), *bījo je š njíme* (Bor., Batk.), *š njóme* (Klj., Pl., Batk., Podv.).¹⁰⁸

Na ovakav oblik nekada se dodaje i partikula *na* ili *naj*:

š njímenā (Bor., Zauš.), *š njómenā* (Rab.), *š njímenāj* (K.);

ali i: *š njîm* (Podv., Odž., Dab., Balj., Most., Kaz., Vrat., K., Ljubom., Podv.), *š njôm* (K., Av., Fat., Balj., Bi., Last., Bor., Most.).

Uz ostale prijedloge ovo se *e* ne javlja.

§ 241. Zamjenica trećeg lica jednine *ona* u dativu nekada ima partikulu *zi*:

¹⁰⁵ Milas, *Mostarski*, 66. Inače centralnohercegovački govor čitavom svojom strukturom više odiše starinom nego naš govor. To se vidi i po njegovom glasovnom sistemu, a i po oblicima.

¹⁰⁶ Belić, *Prilošci*, 219.

¹⁰⁷ O akcentu ove zamjenice v. Vuković, *P-Dr., akcenat*, 265.

¹⁰⁸ O porijeklu ovoga *e* v. Belić, *Prilošci*, 211-215.

njôjzi (Zauš., B., Div., Kor., Dab.).¹⁰⁹

§ 242. Nisam zabilježio enklitički oblik akuzativa jednine zamjenice *ona – ju*. Taj oblik ne nalazimo ni u govoru Pive i Drobnjaka;¹¹⁰ Vušović ga navodi kao rijedak oblik, ali samo taj oblik nalazimo u istočnocrnogorskom govoru.¹¹¹ Ovdje, kao i u Pivi, mjesto tog oblika imamo redovno enklitiku *je: ôn je vîdijo* (Dab.), *ôna je zvâla* (Step.), *pòzdravi je* (Batk., Kaz., Bah., Bor., K., Dab.), *poselâmi je* (Am., A., Podv.), *òstavi je* (Izg., Pl., Balj., Dab.), *nêće je* (Dab.), *zabòravili su je* (K.). Jednom sam zabilježio i: *ôn njê ûzô nè bi* (Dab.).

§ 243. Nisam naišao u ovom govoru na oblik *njga*. Susjedni govori znaju za takav oblik¹¹², a nalazimo ga i kod Šurmina.¹¹³

§ 244. Enklitički oblik akuzativa zamjenice trećeg lica jednine muškog roda – *nj* podjednako se upotrebljava i za bića i za stvari; naravno taj oblik dolazi samo uz prijedloge:

a) *ôtišli su pō nj* (po oca, Bi., Batk.), *što god mêtñěš prědā nj*, *pōjedē* (Podv.), *ně idēm jā vîšē pōdā nj* (pod Švabu, Most.), *ôn je kō bŕdo; šta se svē nŕje ôdā nj trālo* (K.), *kòliko si ûzô zā nj* (za konja, Bi.);¹¹⁴

b) *stô pûtā sam se nā nj pōpō* (na kamen, Batk.), *těško se ûzā nj pēntrati* (uz Lebrčnik, Bor.), *nā nj ti se jā vîšē nè penjēm* (na Lebrčnik).

Puni oblik ove zamjenice takode se upotrebljava uz prijedloge i za bića i za predmete:

¹⁰⁹ Tako i Vuković, *P-Dr.*, akcenat, 267.

¹¹⁰ Vuković, *P-Dr.*, 59.

¹¹¹ Vušović, *I. Herc.*, 55; Stevanović, *ICG*, 73.

¹¹² Vušović, *I. Herc.*, 55; Vuković, *P-Dr.*, 59.

¹¹³ Šurmin, *Hercegovački*, 169.

¹¹⁴ Dosta takvih primjera nalazimo kod Mićevića (*Popovo*, 309. i dalje), a ima ih i Čokorilo, *Dnevnik*, 96.

a) *ùdarijo je nà njegā* (Batk.), *mèdèd je ùdarijo nà njegā* (Bor.), *nè smijēš nà njegā* (Klj.), *jā ću ùz njegā* (Dab.);

b) *jā tāmān pò njegā dòšō* (po kazan, Bi.), *jā se rád njegā ne bi nì sagō* (radi dinara, K.), *pribij se ùz njegā i nè bōj se* (uz kamen, Rab.).

§ 245. U genitivu množine zamjenice trećeg lica javljaju se oblici: *njih*, *nji*, *njiha* koji mogu imati još i po neku partikulu: *njih* (K., Bah., Most.), *nji* (Bi., Izg., Pl., Balj., Fat., Dab., Div.), *njihā* (K., Bor., B., Podv., Kor.)¹¹⁵, *njiā* (Kaz.), *njihāna* (Bi., Div., Plana), *njihākār* (B.).

Dužina vokala *a* u *njihā* i *njiā* može se dvojako tumačiti. Ta se dužina mogla javiti i u ovim oblicima, koji nemaju partikula uza se, prema onim oblicima, tj. onim slučajevima gdje se uz ove oblike upotrebljavaju partikule, dakle *njihā* prema *njihāna*; ili se pak i tu ogleda starije stanje: *njihā* < *njiha* + *ī*.

Kod Vušovića nalazimo: *òvijā*, *ònijā*, *tījā* i on to *ā* tumači uticajem imenica ž. r. preko pridjeva.¹¹⁶ Ja sam u Bileći bilježio: *òvijeha*, *ònijeha* i *tijeha* i ti nas primjeri upućuju na drukčiji zaključak od Vušovićeve. Iz naših oblika lako se mogu dobiti oni oblici koje je zabilježio Vušović: *ovijeha-ovijea-ovija*. I tu, kao i u *njiha*, imamo pokretno *a* koje se moglo pojaviti prema odnosu *nama-nam*, *vama-vam*, *njima-im*. Istina, ova se dužina mogla pojaviti i analogijom prema genitivu množine imenica.¹¹⁷

§ 246. Oblik starog akuzativa množine – *nje*, koji je vrlo običan u govoru centralne Hercegovine¹¹⁸, zabilježio sam u

¹¹⁵ Ovaj oblik nalazimo i u drugim govorima (Ivšić, *Posavski*, I, 143; u Varešu ga nema, Žuljić, *Vareški*, Školski vj. XV, 496); nalazi ga i Maretić kod starijih pisaca, Rad, 180, 174.

¹¹⁶ Vušović, *I. Herc.*, 50; v. i Rešetar, *Štok.*, 179-180; Bošković, *Godišnjak Zadružbine Sare i Vase Stojanovića*, II, 33.

¹¹⁷ U RJA za *nijeha* stoji da je “pogriješkom”, s. v. *on*.

¹¹⁸ Milas, *Mostarski*, 66. Nalazi ga i Aleksić kod Reljkovića (91), Rešetar kod dubrovačkih kancelara (*Dubrovačka proza*, 69) a i u Tolisi (*Štok.*, 186); zatim

Dabru: *pògledā ú nje* (u ljude), i Biogradu: *grôm ti pùkō ú nje* (volove).¹¹⁹

Potvrdu za ovaj oblik nalazimo i u pismima Ali-paše Rizvanbegovića: *a za ovo* [ljudi, A. P.], *što se vrnulo za nje niti je šteta vama... ni nama*.¹²⁰

§ 247. U genitivu i akuzativu množine zamjenice trećeg lica imamo ove enklitičke oblike: *ih, i, ik, ig, ji, jig, jih, hi, hig, hin*:

a) *ih*: *da ih vīdī* (Podv., K.), *što ih gōnīš?* (Dab.), *đe ih mēčēš?* (Am.), *tī ih zōvēš?* (Bor.);

b) *i*: *ko ti i je dōnijo?* (Balj.), *národ i je pòfatō* (Bor.), *òna i glēdā* (Bah.);

c) *ik*: *ko ti ik ìma ù nās?* (Mir., Bi.);

d) *ig*: *òn īg rānī* (Kaz.), *đe ig náđe?* (Pan.), *ko ti īg brānī?* (Balj.), *što īg krēčēš?* (Batk.);

e) *ji*: *ko ji je zvāo?* (Podv.), *da ji vīdīš* (K., Balj.), *īmā ji dōsta* (Kor.), *òn jī pāzī* (Podv.), *da mi ji je vīdet* (Odž.), *đe ste ji sàkrili?* (Podv., Ul.), *ko ti ji čūvā?* (K.);

f) *jih*: *òna jih je vīdela* (Bor.), *òn jih nè dā* (Am.);

g) *jig*: *đe jig náđe?* (Čep.), *ko jīg čūvā?* (Pan., Mir.), *šta jig dīrāš?* (Batk.);

h) *hi*: *òn hi je gōnijo* (Zauš.), *tī hi hrānīš* (Bah.), *ěto hi* (K., Fat., Last., Bor., Foj., Am., Klj., Pres.);

i) *hig*: *đe su hig nāšli?* (Balj.);

j) *hin*: *òn hin je vīdijo* (Bor.), *òna hin je vrátila* (B.).

Svi ovi oblici nisu podjednako rasprostranjeni u našem govoru, ali mnogi od njih žive naporedo u istom mjestu i često

Marković kod Ančića (104), Daničić u djelima bosanskih franjevac (Istorija oblika, 201). O ovom obliku v. Kuljbakin, *Staroslovenska gramatika*, Beograd, 1930, 103 i Belić, *Reči sa deklinacijom*, 181-182.

¹¹⁹ Ovaj je oblik običan u posavskom (Ivšić, *Posavski*, II, 32).

¹²⁰ Zapisi, god. IV, knj. VII.

od istog lica u toku jednog razgovora može se čuti nekoliko ovih oblika.

§ 248. Enklitički oblik dativa množine zamjenice trećeg lica pored *im* glasi još i *him* (o ovom v. § 121):

da him kâžē (K., B., Zas.), *da him donèse* (Bor., Pres., Klj.),
da him dâ (Last., Av.).

Ostale imeničke zamjenice

§ 249. Od zamjenice *što* genitiv je, ako se upotrebljava, čega. Česa sam zabilježio u primjerima:

s čěsa tō ūrādī? (Klj.), *s čěsa, bōlan?* (Bor.).

Razlikuje se u upotrebi *što* i *šta*. *Što* je interogativno *zašto* i relativno *što*:

a) *što si dōšō?* (Bor.), *što će mi tō?* (Dab.), *što ga bījēš?* (Podv.), *što nē rādīš?* (Dab., K.), *što se smījēš?* (Pridv.), *što se svādāte?* (Dab.);

b) *dōšō je ōnī što smo ga srēli ū polju* (K.), *đe je ōnī što mlātī ōrahe?* (Am.), *đe ti je ōnī što je jūtrōs išō zà kravama?* (Podv.).

Šta se upotrebljava u značenju “was”:

šta imā nōvo? (Bi., K., Podv., Izg.), *šta si mi dōnijo?* (K., Dab.), *šta ti rādī bábo?* (Zas.), *šta si tō kŭpovō?* (Pol.), *šta ćeš tō prāvīt?* (Pridv.).

Rjeđe se ova zamjenica upotrebljava u značenju *zašto*:

šta se inādite? (Klj.), *šta ga zòvète?* (Dab.), *šta će ti tō?* (K.),
šta plāčēš? (Podv.).¹²¹

§ 250. Mjesto relativnih zamjenica *što* i *koji* često je u upotrebi *te*:

ōnī te nō nēm ōka (B.), *bàdanj te u kàšike dājē vōdu* (Bor.),
izvor te se zòve Ōko (K.), *isijèci ōnē te su sād dōšli* (Odž., Ul.),

¹²¹ V. Rončević, NJ, knj. V, 135-151.

imā ji dōsta te znājū gùslat (Kor.), *ōnī Krsto te se je slúžijo s mōjīm ōcem* (Zauš.), *pāl̃j je ōnō te se njīme zbījā sīr* (K.), *sēla te se zòvū Kazānci* (Bi.).¹²²

§ 251. Opšta imenička zamjenica svakog lica ovdje glasi *svak*: *svāk tō znā* (Dab.), *svāk se žīv čūdijo* (K.), *svāk će ti tō rěć* (Balj.), *svāk bi ti dāo* (Bi., Bor., Kaz.), *svāk se bōjī* (Am.).¹²³

Pridjevske zamjenice

Prisvojne zamjenice

§ 252. Od zamjenica *moj*, *tvoj* i *svoj* u upotrebi su i sažeti i nesažeti oblici:

a) *mōjega* (Bor., Div., K., Zauš., Last., Dab., Klj., Bi., Batk., Podv., Most.), *tvōjega* (Div., Fat., K., Ključ, Kor., Foj., Bah., Hum, Odž., Rilja, Pres.), *svōjega* (Odž., K., Div., Bi., Pridv.), kao i: *mōjem* (K., Bor., Izg., Kor.), *tvōjem* (Dab., Balj.), *svōjem* (K., Last., Bor., B.);

b) *mōga* (Bi., Klj., Pridv., Pl., Dab., Batk.), *mōg* (Bor., Odž., K., Last., Most.), *tvōga* (Bor., K., Step., Balj., Podv., Pol., Bi., Batk.), *tvōg* (Podv., Bi., Fat., Last., Pl., K.), *svōga* (Zup., Rab., Bor., Zas., Fat.), *svōg* (Dab., Ul., K., Div., Fat., Klj.); kao i: *mōme* (Dab., Pl., Zauš., Pridv., Batk., K., Kor., Last., Klj., Ključ, Pres., Izg.), *mōm* (Bor., Pol., K., Balj., Mir., Plana), *tvōme* (Balj., Bi., Pl., Foj., Av., Kaz.), *tvōm* (Tr., Ul., Grač., Bor., Bi., Most.), *svōme* (K., Dab., Pl., Pres., Rav., Pol., Prijev.), *svōm* (Odž., Av., K., Bor., Bah., Mir., Zas., Batk.).¹²⁴

¹²² O ovoj zamjenici v. Leskin, *Die Entwicklung serbischer Sätze mit te von Parataxis zu Syntaxis*, Archiv für sl. Phil. XXII, 1-6; kao i Rešetar, *Slavia*, XI, 601.

¹²³ Rešetar, *Štok.*, 183.

¹²⁴ Govor Pive i Drobnjaka ne zna za nesažete oblike (Vuković, *P-Dr.*, 59).

Primjeri nam pokazuju da su sažeti oblici znatno češće u upotrebi nego nesažeti.¹²⁵

§ 253. U instrumentalu jednine, kao i u genitivu, dativu, instrumentalu i lokativu množine najčešće imamo nastavke starih tvrdih osnova:

s mōjijēm ōcem (Dab., Kaz., Pl., Bi.), *pred mōjijem tōrom* (Fat.), *za mōjijem tōrom* (Batk.), *pod mōjijēm ōraham* (Bor., Izg.), *mōjije jādā* (Zauš.), *od mōjijēh sinōvā* (Am.), *od mōjijēh prijatēlja* (Pol.), *o mōjijēm stvārima* (Batk., Dab.);

tvōjije ovācā (Balj., Batk.), *tvōjijē rođākā* (Dab., Div.), *o tvōjijem mūkama* (K.), *za tvōjijem ōvcama* (Fat.), *za tvōjijem kūcama* (Foj.);

sa svōjijem brātom (K., Bor.), *sa svōjijem žītom* (Ul., Izg., Pl., Batk., Div.), *o svōjijēm jādima* (Klj.), *svōjije brīgā* (K., Batk., Bi.).

Neuporedivo rjeđe u tim padežima imamo nastavke starih mekih osnova:

s mōjīm bābōm (Podv.), *od mōjīh ovācā* (Bor., Bah.), *među mōjīm krāvama* (K.), *među mōjīm ōvcama* (Brat.);

u tvōjīm ōvcama (Podv., Rilja);

u svōjīm kūcama (K.), *u svōjīm ōvcama* (Batk.).

§ 254. Za označavanje pripadanja trećem licu upotrebljavaju se zamjenice *njegov*, *njen*, *njezin*; prema mojim primjerima dā se zaključiti da je *njezin* češće u upotrebi nego *njen*:¹²⁶

njēzin (Odž., Pl., Div., Podv., Zauš., Batk.), *njēzinije* (Balj., Am.), *njēzin* (Odž., Klj., K., Podv.);

¹²⁵ Leskin je smatrao da tu nema sažimanja nego da se prema odnosu *novogamom* pojavilo i *moga-mom* (A. Leskin, *Grammatik der serbo-croat. sprache*, Heidelberg, 1914, 370). Dužina vokala *o* govori da se poslije gubljenja suglasnika *j* i asimilacije *e* i *o* saželo u *o* (Stevanović, *Gramatika*, 180, a v. Belić, *Reči sa deklinacijom*, 213).

¹²⁶ U Drobnojaku imamo: *njin*, *njina*, *njino*, Vuković, *P-Dr.*, 59, a ima i *njezin*, *P-Dr.*, akcenat, 267.

njên (K., Am.), *njênā kūća* (Ključ), *njênō* (Pol.).

Mjesto prisvojne zamjenice *njena* jednom sam zabilježio posesivni genitiv *nje*:

dòbro je bilo u njê vójsci (Bor.).¹²⁷

Ove zamjenice imaju promjenu i po imeničkoj i po zamjeničko-pridjevskoj promjeni:

a) *njègova bràta* (K., Batk., Bor.), *iz njègova mēzārā je nīklo* (K.), *svē je prōdō zētu njègovu* (K.);

njēzina mómka (Podv., Klj.), *njēzina miráza* (K.);

njēna bába (Ključ);

njīhova jednóga (Dab.), *kraj njīhova tōra* (Dab.), *òd njijova òca* (Klj.), *njīhova pijévca* (Zas.), *njīhova jednóga králja* (Dab.);

b) *s njègovōg iráda* (K.);

njēzinōg mi obraza (Am.);

njīhovōga pošténja (Klj.), *njīhovōga mi rāda* (Div.).

§ 255. I ove zamjenice, kao i zamjenice *naš* i *vaš*, u genitivu, dativu, instrumentalu i lokativu množine najčešće imaju nastavke starih tvrdih osnova:

nāšijēm (Zauš.), *ù našijēm knjīgama* (Bor., Batk.), *òd našije* (Fat., Dab.), *sà našijeh njīvā* (K.), *iz našijeh kūcā* (K., Div., Last.); *ù vašijēm* (Bor.), *iz vašijeh* (Bah., K., Av., Hr.), *pòd vašijem* (Balj., Foj., Kos., Am., Last., Ljubom., Ul.); *njīhovije* (Div., Bi., Kaz., Ul.); *njījovijem* (Odž., Ul., Foj., Balj., Mir., Step., Batk., Vranj.); *sa njègovijem ròditeljima* (Rab.); *ù njēzinijem kūćama* (Dab.).

Znatno rjeđe tu imamo nastavke starih mekih osnova:

¹²⁷ O ovom obliku v. Belić, *Reči sa deklinacijom*, 182. Potvrde za upotrebu tog oblika nalazimo kod Ivšića (*Posavski*, II, 114) i Rešetara (*Štok.*, 186). Često ga nalazimo kod starijih pisaca: Rešetar, *Proza*, 91; *Jezik M. Držića*, 199; Marković, *Ančić*, 106. Stevanović ga nalazi kod Ljubiše i Njegoša (*Neke osobine Njegoševa jezika*, JF, XIX, 23) i Vušović kod Njegoša, 63.

njègovīm (K., Podv., Pl.), *nāšīm* (Podv., Bor., Am.), *njīhovīm* (Klj., Dab., Most.).

Takvo stanje nalazimo i u pismima Hercegovaca. U pismu Popovaca od 6. IX 1688. imamo: *vašijeh*¹²⁸, *našijeh*, *našijem*¹²⁹; u pismu kaluđera trebinjskog manastira od 1. VII 1688. nalazimo: *tvojijem*, *našijem*¹³⁰; u pismu Bogdana Zimonjića imamo samo duže oblike: *od našije*, *s našijem*, *našijeh*¹³¹; u pismu Gačana: *našije glavara*¹³²; kao i u Čokorilovu dnevniku: *u moiem*ž, *svoiem*ž.¹³³

Potvrde za nastavke starih mekih osnova su: iz pisma Popovaca: *našim*¹³⁴; u pismu L. Vukalovića: *moim*, *sa mojim malim čislom*¹³⁵ i jednom kod Čokorila: *svoim*ž *rukama*.¹³⁶

§ 256. U dativu i lokativu jednine zamjenica *naš* i *vaš* obično imamo oblike *našem* i *vašem*, rjeđe *našemu* i *vašemu*; a samo u Podveležju *našeme* i *vašeme* i Rabini *vašeme*. Posljednje oblike često sretamo u centralnohercegovačkom govoru.¹³⁷

I u pismima nalazimo *našemu*¹³⁸ i *vašemu*¹³⁹.

Pokazne zamjenice

§ 257. Pokazne zamjenice u nominativu jednine muškog roda u ovom govoru glase: *ovaj*, *taj*, *onaj*; *ovi*, *ta*, *oni*.¹⁴⁰

¹²⁸ Rad, 253, 94.

¹²⁹ Rad, 253, 54-55.

¹³⁰ Rad, 253, 53.

¹³¹ Zapisi, 11, 98, 159, 162.

¹³² Zapisi, 11, 284.

¹³³ Čokorilo, *Dnevnik*, 96, 99.

¹³⁴ Rad, 253, 54.

¹³⁵ Zapisi, 12, 54 i 53.

¹³⁶ Čokorilo, *Dnevnik*, 98.

¹³⁷ Milas, *Mostarski*, 66, a. v. i Rešetar, *Slavia*, XI, 596.

¹³⁸ Zapisi, 11, 36.

¹³⁹ Glasnik SUD, 63, 231.

¹⁴⁰ Vušović ima: *ta*, *ovi*, *oni*, *I. Herc.*, 55; Vuković isto konstatuje za Pivu i Drobnijak, 61.

a) *ovaj*: òvāj k̀rmak (Balj., Pan., Mir.), *kako zovéte òvāj līs?* (Čep.), òvāj k̀mēn (Klj., Podv.), òvāj k̀apūt (Pl.), òvāj učitelj (Bor);

b) *taj*: tāj te je bījo u Pòžegi (Bor.), *đe je tāj dòmuz* (Podv.), *tāj òvan* (Or., Pl.);

c) *onaj*: ònāj ti i vèdrī i òblāčī (Klj.), ònāj ti znā svē (Last.), *u ònāj grād* (Dab.);

d) *ovi*: òvī óvđe (Vrat., Mir., Pan.), òvī krāj (Dab.), òvī čòjek (Batk.), òvī čitluk (K., Bi.), òvī stārī (Pl.), òvī čàs (Bor.), bòljī ti je òvī (Fat.), òvī čúljo (Step.), *da se òće òvī ožènit* (Bi.), *ùz òvī ràt* (Bi.), òvī je mlàdīc ùfatijo (Klj.), òvī žrvanj (Hum);

e) *ta*: čī je tã mlàdīc (Av., Pl.), kàžē tã mālī (Pl.), tã ček (Mir., Pan.), tã mlàdīc (Odž.), tã dãn (Vrat., Bor.), zàfatijo tã mnògo (Bor.);

f) *oni*: ònī tãmo (Klj., Batk., K.), ònī đāk (Kaz.), ònī škólac (K., Batk.), ònī siròma (Balj., Vrat., Vranj.), ònī je sèdam ljúđī ùbijo (Odž.), òdnese ti ònī gràblje (Zvijer.), òni Ḱrsto (Balj.), ònī k̀mēn (Dab.), ònī zíd (Hum).¹⁴¹

Kod Čokorila nalazimo *ta porok*.¹⁴²

Oblik *ta* prof. Belić izvodi od *taj*, poslije gubljenja glasa *j*; isp.: “Mesto *ti* ili Vukova *taj* u prčanjskom i ozriničkom dijalektu upotrebljava se *ta*, koje je izgubilo *j* pod uticajem ostalih kosih padeža; ono nam još jednom svedoči, da je *j* i ovim formama otpadalo. Da je ono zaista bilo poznato nekada u toj formi, pokazuje nam dužina *a*”¹⁴³.

§ 258. U genitivu jednine ovih zamjenica krajnje *a* često je dugo:

¹⁴¹ Rešetar kod dubrov. kancelara nalazi *ovi*, *oni*, *taj*, rijetko *ti* i smatra da se najprije razvilo *oni* da bi se razlikovalo imenično *on* “er” od pridjevske *on* “jener” (*Proza*, 70).

¹⁴² Čokorilo, *Dnevnik*, 96.

¹⁴³ Belić, *Prilošci*, 219.

òvogā (Balj., Pan., Dab., Last., Ul., Pl.), *ðvogā* (K., Podv., Klj., Pres., Odž.), *iz ovogā* (Bor., Podv.), *zà ovogā* (K., Hr., Pres., Most., Zas.). Zabilježio sam i: *òvogāj* (Kaz.), *òvogāke* (Div.);

ònogā (Podv., Bor., K., Kaz., Div., Pridv., Most., Dab.), kao i: *ðnogāj* (Bor.) i *ònogār* (Bi.);

tògā (Podv., Bor., K., Kaz., Div., Pridv., Most., Dab.), *tògāj* (Bor.), *tògāra* (Jas.), *tògār* (Podv.).¹⁴⁴

Ali se javlja i kratko *a* na kraju tih oblika:

ðvoga (K., Foj., Pl., Mir., Izg., Zvijer., Av., Bor.), *zà ovoga* (Hr., Podv., Izg., Zvijer., Balj., Plana, Fat.);

ðnoga (Ljubom., Pan., Dab., Div., Pres., Rab.);

tòga (Odž., Bi., Balj., Am., Step., Rilja, Šip.).

§ 259. U dativu i lokativu jednine bilježio sam i dugo *e*:

òvomē (Bi., Ul., Pl., Div., Zup.), *ðvomē* (Klj., Dab.), *tòmē* (K., Bi., Bor., Pl., Fat., Plana), *tòmēr* (Most.), *ònomē* (Kaz., Balj., Last.), *ðnomē* (Podv.), *ðnomēr* (Kor., Bi.), *ðnomēnaj* (K.).¹⁴⁵

Potvrde za kratko krajnje *e* nije potrebno navoditi jer je tako i u književnom jeziku.

§ 260. U instrumentalu jednine, dativu, genitivu, instrumentalu i lokativu množine ovih zamjenica najčešće imamo nastavke starih tvrdih osnova:

s òvijēm čòjekom (Dab., Batk.), *s òvijem se bāvī* (Balj.), *ù ovijem nĭvama* (Bi.), *pòd ovijem kŭćama* (Batk.), *zà ovijem* (Odž.), *ù ovijēm bŕdima* (Prijev., K.), *za òvije lĭūdī* (Batk.), *za òvije hōrā* (Ključ), *iz òvije bŕdā* (Mir.), *òd ovije dōbā* (Pol., Batk.);

¹⁴⁴ O porijeklu ove dužine v. kod Belića, *Reči sa deklinacijom*, 193. i 219. i Rešetara, *Slavia*, XI, 595. Rešetar tu kaže da su *a* i *e* dugi i u jeziku "odakle je baš Vuk" (v. *Betonung*, 148).

¹⁴⁵ Za dužinu ovoga *e* v. isto Belić, *Prilošci*, 219. Primjeri sa partikulama upućuju nas na porijeklo te dužine u *togā*, *tomē*.

haj t̃ijem pútem (Klj., Batk.), *ù t̃ijem zèmljama* (K., Izg.), *s t̃ijem kònjem* (Kor.), *s t̃ijem tr̃gòvcem* (Bi., Av., Bor., Last.), *sù t̃ijem je došla* (Bi.), *ù t̃ijem dijèlovima* (Balj.), *iz t̃ijě kùcā* (Div.), *s t̃ijem se hrānīmo* (Bor., Dab.), *t̃ijě mûkā* (Zas.), *t̃ijě jélā* (Bor.), *ò t̃ijem ljúdimā* (Dab.), *zà t̃ijem Brénjima* (Bi.), *zà t̃ijem vílama* (Fat.);

s ònijem (K., Batk.), *ònijem kùcama* (Bi.), *pòd onijem b̃rdom* (Balj.), *za ònijem* (Balj., Step.), *ònijēm* (Bor., Lak.), *međù onijem kùcama* (Bor., Prijev.), *òd onijě ćûrdījā* (Odž.), *ònije fākātā* (Bi.), *ònije žénā* (Fat.).

I u pismima imamo potvrda za ovakve oblike: *s ovijem*¹⁴⁶, *ovijeh*, *svijem*¹⁴⁷, *onezijem*¹⁴⁸; kod Čokorila nalazimo: *sviem̃*, *tiem̃*.¹⁴⁹

Mnogo je manje potvrda za oblike sa nastavcima starih mekih osnova:

pò tīm īmenom (Kaz.), *ò tīm vòdama* (A.), *zà tīm Tùrčinom* (Bi.), *zà onīm bàksuzom* (Podv.); od jedne stare muslimanke iz Bileće zabilježio sam: *òvijeha*, *t̃ijeha* i *ònijeha*.

Takvo je stanje i u pismima; imam samo jedan primjer iz pisma L. Vukalovića, i to za zamjenicu *onakav* : *onakvim*.¹⁵⁰

§ 261. Primjeri nam pokazuju da u promjeni pridjevskih zamjenica, a tako je i kod pridjeva, u ovom govoru imamo znatno češće oblike sa nastavcima starih tvrdih osnova. Pisma nam pokazuju da je tako bilo i ranije, što znači da u “Toskani ijekavskog narječja” imamo upravo one oblike kojima nema mjesta u književnom jeziku našem.¹⁵¹

¹⁴⁶ Rad, 253, 94.

¹⁴⁷ Rad, 253, 54 i 55.

¹⁴⁸ Rad, 253, 53.

¹⁴⁹ Čokorilo, *Dnevnik*, 97. i 99.

¹⁵⁰ Zapisi, 12, 53.

¹⁵¹ I u Pivi i Drobñjaku imamo samo duže nastavke (Vuković, *P-Dr.*, 61).

Pokazne zamjenice za kakvoću

§ 262. Pokazne zamjenice za kakvoću ovdje glase:

ovaki: *ovākī je bījo* (Pl., Prijev.), *ovākī nāmještāj* (Batk.), *ovākā* (Bi., Podv., Foj.);

vākī (Ul., Dab., Bor.), *vākā* (Balj., Bor., K., Izg., Av., Div., Most.), *vākō* (Pl., Kaz., Mir.);

tākī (Plana, Rab.), *tākā* (Prijev., Step., Bor.);

onākī (K., Dab.), *onākā* (Am., Podv.);

nīkakvī (Bi.), *nīkakvōga* (Kaz.);

tākvī (Klj.).

Pokazne zamjenice za količinu

§ 263. Bilježio sam ove pokazne zamjenice za količinu: *ovolikī* (Pol., Balj., Dab.), *ovolikačkī* (Hum, Rab.), *ovolihnī* (Bor.), *ovolihnā* (Bor.), *onolikī* (Fat., Div.), *onolikačkī* (Podv., Klj.), *onolišnī* (Podv.), *onolihnī* (Bah., A., Bor.), *onlihnī* (Bor.), *onlihnā* (K.).

Neodređene zamjenice

§ 264. Pored *nekakav*, *nekakva*, *nekakvo* imamo i: *nākav* (Bor., Dab.), *nēkakav* (Bor., Dab., K.), *nākva* (Dab.), *nākvi* (Podv., Rab.).

Odnosno-upitne zamjenice

§ 265. U nominativu jednine i množine zamjenica *čiji* ovdje glasi i *či*: *čī si?* (K., Ul., Pl., Kaz., Balj., Zauš., Mir., Vranj., Šip.)¹⁵²; ali ima i *čījī* (Podv., K., Bor., Zas.).

¹⁵² Vuk u *Rječniku* od 1818. ima *či* za nom. jednine i množine, Sk. gr. sp. II, 61 (v. Maretić, *Gramatika*, II, 89). U vezi s postankom ovoga oblika valja reći da je stariji oblik *čīji* (v. Belić, *Reči sa deklinacijom*, 212). Više je vjerovatno da ovdje imamo starije stanje nego da smo ovaj oblik dobili od *čiji* poslije gubljenja glasa *j*. I u pivskodrobnjačkom govoru imamo *či* (Vuković, *P-Dr.*, 62).

Zamjenica *koi* ima u zavisnim padežima jednine i sažete i nesažete oblike:

kòjeg si tí Nástića? (Bi.), *ò kojem tō gòvorīte?* (K., Balj.), *kòjeg si vīdijo?* (Last.), *kòjeg ćeš òd njīh?* (Podv.), *kòjem tō nòsīš?* (Hum), *kòjem si išō?* (Am.);

pored: *kōg si tí* (Batk.), *zà kōg su je dāli* (Dab., Brat.), *zà kōg će mi đāvla* (Podv.), *zà kōg će?* (Dab.), *nà kōm je òstalo?* (Klj.), *kōg si vrāga dōlazila?* (K.), *ù kōg je nòćijo?* (Bor.), *kōg bi mi prōdō?* (Bor.).

§ 266. Sve ove zamjenice češće imaju oblike sa nastavcima tvrdih osnova od onih sa nastavcima starih mekih osnova.

Opšte zamjenice

§ 267. Često su u upotrebi ove zamjenice: *koi* *mù drāgo* (K., Ul.), *koju mu drāgo* (Bor., Podv.), *kakav bilo* (Pl., Foj., Klj.), *kakav mu drāgo* (Zalom, Zas., Balj.), *kakav mù drāgo* (Dab.), *svēkolik* (Ul., Fat., Dab.), *vāskolik* (Podv.), *čiji mù drāgo* (Dab., Div., Klj.), *čiji mu drāgo* (K.), *čiji bilo* (K. Bor., Bi.).

Pridjevi

§ 268. Pridjevi tipa *božiji* u ovom govoru javljaju se sa trojakim nastavcima: *-iji*, *-ji*, *-i*:

a) *Bòžijī pejgàmbēr* (Bor., K.), *Bòžijī ěmer* (Am.), *Bòžijā ti vjěra* (Kaz., Pl., Ul., Step., Dab., Izg., Balj.), *Bòžijē mi vjērē* (Bi., Rilja, Pan.), *Božijā sudbīna* (Am.), *kokòšijī mīrīs* (K.), *kokòšijē jáje* (Am., Podv., Bi., Bor.), *òvčijā vūna* (K., Kaz., Odž., Podv., Ključ), *òvčijā bèkinja* (Podv., Rab.), *vùčijī trāg* (Bor., Balj.), *vùčijā jàma* (Bor.);

b) *Bòžjā ti vjěra* (Klj., Bah., Mir., Balj.), *Bòžjū ti vjěru zādāvām* (Av., K., Ul., Klj.), *kokòšjī prīš(t)* (Podv., K.), *òvčjā bèkinja* (Podv.), *vràžjā pòsla* (Balj., Bi.), *vùčjā kòža* (Bor.);

c) *Bòžt blăgosōv* (Batk., Div., Dab., Pl., Fat., Bi.), *òvčt sřr* (Balj., Fat., Batk.), *òvčē mlijèko* (Batk., Av., K., Kaz., Balj., Bi., Mir.), *òvčā bèkinja* (Mir., Čep., Šip., Pan.).¹⁵³

§ 269. Pridjevi na *-ak* u oblicima komparacije ne mijenjaju *k* ispred komparativnog nastavka *-iji*:

dřskijĩ (K., Dab.), *kròtkijĩ* (Am.), *ljùpkijĩ* (Av.), *viťkijĩ* (Dab.).

Nisam zabilježio ni jednu potvrdu za oblike komparativa ovih pridjeva sa izmijenjenim suglasnikom *k* (dakle, ovdje nema *ljupčiji* i *kročiji*, u RJA nalazimo i takve oblike. Ovdje nema ni *gladi* – od *gladak*, kako je kod Maretića, *Gramatika*, II, 182).

§ 270. Pridjevi *gluh* i *suh* redovno imaju komparativ na *-lji*: *glùhljĩ* (Bor., K., Podv., Klj., Dab.), *sùhljĩ* (Am., K., Bor., Bah., Most., Dab.).

Analoškog porijekla je i nastavak *-lji* u komparativu pridjeva *visok* i *pretio*:

všljĩ (Odž., Bi.), *prètljĩ* (K., Bor., Nad., Dab., Pl., Most.).¹⁵⁴

Ovaj govor ne potvrđuje Maretićeve primjere *gluši* i *suši*¹⁵⁵, iako je i tu *tiši* pored *tihiji*. Nastavak *-lji* i tamo gdje nismo imali vezu usneni suglasnik i *j*, nema sumnje, dobili smo analogijom prema primjerima u kojima je ta veza postojala. Tako smo prema *življi*, *grublji*, *tuplji*, gdje su postojali fonetski uslovi za razvitak epentetskog *l*, odnosno za pojavu nastavka *-lji*, dobili i *gluhlji* i *suhlji*. Istina, za naše primjere, koji su uglavnom bilježeni od muslimana, može se pretpostaviti i uticaj onih mjesta i onih predstavnika ovoga govora koji su ranije izgubili glas *h* i koji

¹⁵³ O porijeklu ovih oblika v. Belić, *Fonetika*, 92-93. Takvo stanje nalazimo i kod Vukovića (*P-Dr.*, 65).

¹⁵⁴ Isp. u crnogorskim govorima: *džljĩ*, *všljĩ*, *sšljĩ* (Stevanović, *ICG*, 81), zatim: *stārli*, *tvřdli*, *pñnli*, *cřnli* (Bošković-Malecki, *Examen*, 12), a v. i kod Rešetara, *Štok.*, 174.

¹⁵⁵ Maretić, *Gramatika*, II, 181; v. i RJA, s. v., *gluh*.

u pozitivu imaju *v*, a u komparativu još od ranije imaju *gluvli*, *suvli* mj. starijeg *gluši*, *suši*.

§ 271. Prema pozitivu *leden* u Kuli sam bilježio komparativ *lěđī*: *lěđā je vòda; tū je nājleđā vòda*, iako drugi pridjevi na *-en* i tu imaju redovno komparativ na *-iji*: *medeniji*, *studeniji*, *vodeniji*. Može se pretpostaviti da se u komparativu *leđi* ogleda osnova pozitivu *ledan* (v. RJA, s. v.) od kog je komparativ *leđi* kao od *grdan-grđi*.

Prisvojni pridjevi

§ 272. Granica između prostiranja pridjeva *Radov* i *Radin* podudara se sa granicom promjene ovih imena po tipu *Marko* i *Ilija*. Ta granica vrijedi i za nadimke koje žene dobijaju po imenu muža: *Perovica* i *Perinica*, pa i za prezimena dobijena preko pridjeva ove vrste: *Đurović*, *Radović* i sl.

§ 273. Pridjevi na *-ov*, *-ev* i *-in* u kosim padežima znaju i za oblike određenog vida:

a) neodređeni vid: *Ántova sîna* (Bi.), *Ávdova òca* (Foj.), *Bájova drûga* (Dab.), *Bèćirova vřta* (Dab.), *Júsova kònja* (Bor., K.), *Pérova sîna* (Pl.), *Títova vojnika* (Zauš.), *Véljkova žřta* (Dab.), *Vúlova čăjra* (Ul.), *Dàničina brăta* (Dab.), *Növičina Láza* (Bi.), *Vásinu tòru* (Klj.).

Tu promjenu imamo i u toponimima: *do Bájova kùka* (Dab.), *na Bájovu kùku* (Dab.), *iza Bòbatova gròblja* (Kaz.), *Hùtova blăta* (Hum), *sà Vidova pòlja* (Dab.), *u Păhljevu dòlu* (Podv.), *u Kréhinu Grăcu* (Podv.). Toponimi: *Gacko*, *Ubosko*, *Šipačno* imaju samo ovakvu promjenu.

Ovakvu promjenu imaju i nazivi za vjerske praznike: *òd Vidova dně* (Kaz.), *do Vídova dâna* (Dab.), *ò Ďūrđeva do Pètrova* (Dab.), *oko Īlina dně* (Av., Dab., Pl., Pridv.), *po Pètrovu* (Podv.), *po Pètrovu dně* (Pl., Dab.), *oko Pètrova dâna* (Dab.).

Potvrde za ovu promjenu u ostalim primjerima su:

svéca ti čáčina (Bor.), *kûrvina sîna* (Pl., Dab.), *tétkova vínogrâda* (Dab.), *zètova dâra* (Pl.);

kao i: *drènova štápa* (Dab., Pl.), *hràstova dŕveta* (Dab.), *zanovètljikova pánja* (Dab.), *na trèšnjevu pánju* (Am.), *tilova dŕveta* (Ul.).

b) određeni vid: *Tálovōg dućána* (B.), *Rístovōg dōla* (Dab.), *Smájovōg žíta* (Bor.).

Od toponima imam samo: *na Ljèskovōm dúbu* (Bi.).

Ostali primjeri: *nèvljestinōg dâra* (Balj.), *žèninōg rûa* (Kaz.), *žèninōg miráza* (Podv.).

§ 274. Na osnovu materijala koji sam ja zabilježio na području ovoga govora dâ se zaključiti da prisvojni pridjevi na *-ov*, *-ev* i *-in* tu znatno češće imaju promjenu neodređenog vida od promjene određenog pridjevskog vida. U govoru Pive i Drobnjaka imamo, upravo, suprotno stanje; isp. kod Vukovića: “prisvojni pridevi od osobnih imenica na *-ov*, *-ev* i *-in* u zavisnim padežima radije dolaze u oblicima određenog nego neodređenog vida”¹⁵⁶. Istina, i u tom govoru u nazivima mjesta i u stalnim nazivima “neće biti dopuštena ovakva upotreba oblika određenog vida”.

U savremenom književnom jeziku našem “prisvojni pridevi na *ov* i *in* se sve više upotrebljavaju u oblicima sa završecima prideva određenog vida”¹⁵⁷. Prema tome, stanje koje nalazimo u našem govoru slaže se sa onim što nalazimo u jeziku Vuka i Daničića.¹⁵⁸

§ 275. Pridjevi na *-ov*, koji označavaju pripadanje nekoj vrsti ili, pak, neku osobinu, ponekad i u nominativu jednine imaju oblik određenog vida:

¹⁵⁶ Vuković, *P-Dr.*, 62.

¹⁵⁷ Stevanović, *Gramatika*, 1951, 178; kao i *Dvojstvo oblika posesivnih prideva i zamenica na ov i in*, NJ, n. s., I, 24-38.

¹⁵⁸ V. Maretić, *Gramatika*, II, 169.

drènovī pânj (Pl.), *lòzovī līs* (Am.), *smrèkovī līs* (El.), *bùkovī kòlac* (Bor.).¹⁵⁹

Pojavu nominativa sa završetkom pridjeva određenog vida nije teško objasniti. Kada se u zavisnim padežima pridjeva ove vrste naporedo upotrebljavaju oblici neodređenog i određenog vida, lako je razumjeti što se to proširilo i na oblik nominativa.

§ 276. Pridjevi na *-ski*, *-sí* i *-ži*, osim nekih toponima, jedino imaju promjenu određenog vida:

agìnskōm sīnu (Bor.), *cìvìlskōm živòtu* (Bor.), *gàtačkōg sīra* (K.), *kōnjskōg đùbreta* (Dab., Podv., K.), *kōžēg mlijēka* (Balj.), *Nevèsinjskōg bàtaljōna* (Bi., Batk.), *òvčjēg māsila* (Bor.), *pāsēg ūha* (Podv.), *pāsēm sīnu* (Last.), *sètečēg ūha* (Klj.), *u vòjnīčkōm kùferu* (Bor.), *vòlūjskōg mēsa* (Bor.).

Takvu promjenu imamo u toponimima: *Mòstarskōg blàta* (Podv., Dab.), *Nevèsinjskōg pòlja* (Bi., Klj., Rilja), *Štirìnskōm jèzeru* (Bi.), *u Igrànskōm pòtoku* (Bor.).

Toponimi *Gacko*, *Ubosko*, *Šipačno* imaju samo promjenu neodređenog vida; ti su toponimi već postali prave imenice.

§ 277. U instrumentalu jednine oba vida, kao i u genitivu, dativu, instrumentalu i lokativu množine i neodređenog i određenog vida znatno češće imamo u upotrebi nastavke starih tvrdih osnova:

s dòbrijem vòlom (Podv.), *s málījēm đètetom* (Dab.), *pòd velikijēm kàmenom* (Ključ, Batk.), *prìjekijēm pútem* (Bi., Bor., Most., Ljubom.), *zà Prijekijem gròmom* (Bi.), *vèlikijem te Bògom kûmīm* (Odž.), *s Pètrovijem kònjem* (Dab.), *sa Džémovijem bicìklom* (K.), *u čistijem òpāncima* (Bi., Batk.), *po časnijem ljúdima* (Balj., Bi., K., Fat., Bor., Batk.), *Pètrovijem kùćama* (Dab.), *sà Žarinijem knjìgama* (Balj.), *u Sàlinijem kùćama* (K.).¹⁶⁰

¹⁵⁹ Maretić navodi iz narodnih pjesama: *carevi delija*, *carevi telale*, *Hristovi zakon*, *pašini dželate* i to objašnjava potrebom stiha (*Gramatika*, II, 169).

¹⁶⁰ Tako je i u pivskodrobnjačkom govoru (Vuković, *P-Dr.*, 64); i u istočno-

I u pismima imamo najviše potvrda za ovakve nastavke: *umiljenijem*¹⁶¹, *običajnijem*, *istijem*, *ostalijem*¹⁶², *velikijem*¹⁶³; tako je i kod Čokorila: *mostarskiemъ*, *pokoiniemъ*, *biskupoviemъ*, *velikiem*¹⁶⁴.

Rjeđe tu imamo nastavke starih mekih osnova:

břžih dānā (K.), *súhīh dŕvā* (Klj.), *zlātnī rúkā* (Dab.).

§ 278. Primjeri kao: *kúpijo je dōbrog kōnja* (B.), *od dōbrog òca* (Podv.), *imā dōbrog vīna* (Rab.), *nāšō je lijēpog žīta* (Am.), kao i: *ljútog mlijēka* svjedoče nam da se i ovdje gubi osjećanje za upotrebu pridjeva određenog i neodređenog vida. U navedenim primjerima imamo oblik određenog vida, ali sa akcentom neodređenog vida.¹⁶⁵

§ 279. Pored pridjeva koji i u književnom jeziku imaju samo oblike određenog vida, kao: *jēsēnjī*, *zīmskī*, *dānašnjī*, *ljētošnjī*, *grāckī*, *mōstarskī* i sl., ovdje samo taj vid imaju i ovi pridjevi: *divijī* (Bor.), *òsōjnī* (Ul.), *onogòdašnjī* (Bor.), *ovogòdašnjī* (Bor.), *prīsōjnī* (Bor.).

§ 280. I u ovom govoru imamo potvrda za dodavanje rječce *po* uz oblike komparativa i superlativa:

a) uz komparativ: *pōboljī je* (Dab., Bor.), *pōvišī* (Klj.), *postàrijā žena* (K.), *pōboljā je* (Pl.);

crnogorskom su češći oblici na *-ijem* u instrumentalu jednine (Stevanović, *ICG*, 79). U ovom govoru nisam zabilježio u množini nastavak *-ijema*, što nalazimo kod Daničića (*Mala srpska gramatika*, 20-23); v. i Maretić, *Gramatika*, II, 177, kao i Rešetar, *Slavia*, XI, 594. Takve nastavke nalazimo u istočnocrnogorskom (Stevanović, *ICG*, 79).

¹⁶¹ Rad, 253, 94.

¹⁶² Rad, 253, 54. i 55.

¹⁶³ Rad, 253, 53.

¹⁶⁴ Čokorilo, *Dnevnik*, 95, 96, 98, 99.

¹⁶⁵ O ovoj pojavi v. Rešetar, *Štok.*, 216; Vuković, *Pitanja savremenog književnog jezika*, god. II, 279, kao i Rešetar, *Slavia*, XI, 601.

b) uz superlativ: *pònājljepšā je* (Podv.), *tū je pònājboljā zèmlja* (Am.).

Ispitivači naših govora ne slažu se u određivanju značenja ovakvih oblika. Vušović kaže da rječca *po* i superlativ daju izvjesne vrste slabiji superlativ.¹⁶⁶ Za Miletića *pobolji* znači “nešto malo bolji”, a *ponajbolji* “još, srazmerno najbolji”.¹⁶⁷ Za prof. Stevanovića *po* uz komparativ “znači osobinu u manjoj meri od one koja se kazuje slobodnim njegovim oblikom: *poviši* – malo viši” ... “a uz superlativ osobina je pojačana ovim predmetkom: *ponajači* – nešto jači od svih”.¹⁶⁸ Prof. Belić smatra da se *po* upotrebljava da se “još za malo više” istakne osobina pridjeva.¹⁶⁹

Za predstavnike ovoga govora, koliko sam ja mogao utvrditi, komparativ sa *po* znači za nijansu veću osobinu od samog komparativa. Superlativ sa *po*, međutim, ne znači nešto više od samog superlativa, tako *ponajljepša* znači jedna između najljepših, ali ne i apsolutno najljepša.

Pojedinačni primjeri

§ 281. I u ovom govoru nailazimo na pridjeve stranog porijekla sa završetkom na *-li*:

belājli (Pl., K.), *čiftèli* (Bor., Dab., Pl.), *čohàli* (Bor.), *airli* (Pl., Vrat.), *hairli* (K., Bor., Most., Dab.), *hastàli* (Most., Av.), *kijamètli* (Zas.), *kalājli* (Pl., Bor., Dab.), *mèmlì* (Dab.), *mahmúrli* (Dab.), *nafakàli* (Most., K., Pl., Dab., Bor.), *navakàli* (Vrat.), *šećèrli* (Pl., Vrat., Av.), *zahmètli* (*mučno, nezgodno*, K.).

¹⁶⁶ Vušović, *I. Herc.*, 50.

¹⁶⁷ Miletić, *Crmnica*, 423.

¹⁶⁸ Stevanović, *ICG*, 81.

¹⁶⁹ Belić, *Galički dijalekat*, 70.

Svi pridjevi ove vrste su nepromjenljive riječi i njihova upotreba “u službi imenskog dela predikata [je] obična, a reda u atributskoj službi”, kako je i u govoru Pive i Drobnjaka.¹⁷⁰

Nepromjenljivi su još i ovi pridjevi stranog porijekla: *mùlūc* (bogat), *tabijási* (čudan, posebne naravi), *zèndīl* (obijestan, bogat).

Brojevi

§ 282. Kao i u mnogim drugim govorima i ovdje samo broj *jedan* ima čitavu promjenu.¹⁷¹ Od ostalih brojeva još se upotrebljavaju samo izvjesni oblici, i to dativ i instrumental od broja *dva* u ženskom rodu: *dvjèma* (Rab., Podv., Bor., K.), *dvljèma* (Dab., Kaz., Bi., Bor., Balj.), kao i *obljèma* (Podv., K., Bi., Bah., Or., Balj., Ljubom.) i *obadvjèma* (Am., Podv.); a od *tri* sam zabilježio *trèma* (Vrat.) i *trìma* (Pl., Av.).¹⁷²

Za brojeve od *tri* navije, uključujući tu i broj *dva*, za iskazivanje padežnih odnosa upotrebljavaju se prijedlozi:

ò dvā hljēba kōru i ò trī srèdinu (K.), *tō se pròperē ū trī vōde* (Pl., Vrat., Bor.), *mlījeko ò trī krāve* (Bah.), *pòd onā trī dūba imā vrēlo* (Dab.), *kò bi sa četiri žēne izišō nà krāj?* (Bor.), *pūcā sà trī strāne* (K.).

Nezavisno od toga koji se padežni odnos iskazuje, imenica koja dolazi uz nepromjenljiv broj uvijek čuva oblik koji ima uz nominativ brojeva, tj. uvijek ima oblik genitiva.¹⁷³

¹⁷⁰ Vuković, *P-Dr.*, 80.

¹⁷¹ Vuković, *P-Dr.*, 66; Vušović, *I. Herc.*, 65; v. i Stevanović, *ICG*, 82.

¹⁷² O porijeklu ovih oblika v. Belić, *Reči sa deklinacijom*, 309 i 310. U govoru Pive i Drobnjaka isto nalazimo *dvjema* u dativu, instrumentalu i lokativu, a *trema* se tu upotrebljava samo uz zamjenice (Vuković, 66). Istočnocrnogorski ima pored *dvljemā*, *dvījema*, *obljèma* i *tremā* još i *trīju* koje se upotrebljava uz imenice ženskoga roda (Stevanović, *ICG*, 82-83).

¹⁷³ Vuković, *P-Dr.*, 67.

§ 283. Brojevi od *jedan* do *devet* za desetice se vežu veznikom *i*:

dvádes i jèdan (Pl., K., Podv.), *pedèsēt ì pēt* (Bor.), *stô dvádes ì josam* (Bi.).¹⁷⁴

Kod starijih ljudi u Gacku čuje se *i*: *dvádesēt ì deset*, *trídes i jèdan*; *trídesēt ì deset*, *četères i jèdan*. Mada je takvo brojanje danas rijetkost, mnogi su me uvjeravali da je u doba njihova djetinjstva to bila sasvim obična pojava.

§ 284. Pored broja *sto*, *i* češće od njega, u upotrebi je brojna imenica *stotina*:

stòtinu brávā (Bor., Podv., Balj., Div.), *stòtinu sam ti pútā rēkō* (Bor., Foj., Bi.), *stòtinu gōdīnā* (Bor., K., Ključ).

§ 285. Broj 200 glasi: *dvjěsta* (Odž., Pl., K., Vrat., Av., Am., Dab.) (*sta* mj. *stě* tu je dobijeno prema *trista*¹⁷⁵), ali *i* *dvjěsto* (Dab., Rab.) (sa *sto* mj. dualskog *stě* prema *sto*), kao *i*: *dvjěsti* (Odž., Bi., Podv., Fat.) *i* *dvljěsti* (Bi., Balj., Vrat.) (sa *i* mj. *ě*)¹⁷⁶.

§ 286. Broj 300 ovdje glasi: *trīsta* (Bor., Div., Vrat., Odž., Bor., K.) *i* *trīsto* (Bi., Podv.), pored *trī stòtine* (Av., Klj., Pridv., Zas.).

§ 287. Za 400 obično se upotrebljava *čètiri stòtine*, ali *i* *čètiristo* (Podv., Rab.).

§ 288. Od 500 do 900 imamo pored *pēt stòtīnā*, *šēs stòtīnā* *i* *pêstō*, *šêstō*, *sèdamstō*, *òsamstō*, *děvestō*.

Kako vidimo, u ovom govoru imamo upravo suprotno od onoga što nalazimo kod Maretića koji kaže: “Nije u dobrim štokavaca obično *dvije sto*, *tri sto*, *četiri sto*, *pet sto*, ... kako gdje koji pišu”¹⁷⁷. U ovom govoru osim *dvije sto*, koje tu glasi

¹⁷⁴ Tako i Vuković, *P-Dr.*, 66; Stevanović, *ICG*, 81-82.

¹⁷⁵ Belić, *Reči sa deklinacijom*, 302; a v. i Rešetar, *Jezik M. Držića*, 183.

¹⁷⁶ I u Dubrovniku je *dvjesti* (Rešetar, *Štok.*, 191).

¹⁷⁷ Maretić, *Gramatika*, II, 185.

dyjesto, svi su navedeni brojevi sasvim obični i ne bih se složio sa Maretićem da predstavnici ovoga govora nisu dobri štokavci.

Zbirni brojevi

§ 289. Ako se mijenjaju, zbirni brojevi imaju ove oblike: *tróga* (K.), *njima tróma* (Dab.), *četveróga brášna* (Bor.), *njje lãhko deseteróma nãkuhat* (Bor.), *š njima četveróma* (Vrat.).

§ 290. Za označavanje nekog zbira od 10 do 20, obično ovaca, upotrebljavaju se brojevi: *jednònēs* (Ljubom.), *dvojènē-steró* (Bor.), *trojènēs* (Dab.), *četverònēs* (Div.);¹⁷⁸ od 20 pa na više imamo: *dvájēs i petero*, *trijēs i josmero* i sl.

§ 291. Uz zbirne brojeve, do zaključno *desetoro*, upotrebljava se i opšta zamjenica *sve*: *světroje* (Dab., K., Ul.), *svěpetero* (Bi., Av.), *svědesetero* (Bor.), *svědesetoro* (Dab., Am.).

§ 292. Zamjenicu *sve* nalazimo i uz osnovne brojeve: *světřĩ* (Pl., Bor.), *svečètiri* (Dab., Klj., Ul.), *svěpět* (K., Pl., Vrat.)¹⁷⁹, pored *svĩh pět* (K.); i uz brojne imenice: *svetrojica* (K., Dab.), *svetrojicu* (Last., Podv., Pl., Klj.), *svečetverica* (Zauš., Balj.), pa i: *svatrojica* (Kaz.), *dáj svatrojici* (Vrat.).

§ 293. Za označavanje skupa od dva ili više istovrsnih predmeta u upotrebi je množina zbirnih brojeva:

petère hãljine (Prijev.), *petère òpãнке* (Pl.), *osmèri pròsci* (Bi.).

§ 294. Uz zbirne brojeve imenice pluralia-tantum obično stoje u nominativu:

dvòje vĩle (Bor., K., Bi., Odž., Most.), *dvòje grãbje* (Dab.), *dvòje gãće* (Podv., K.), *dvòja vrãta* (Klj.);

¹⁷⁸ Tako i Vušović, *I. Herc.*, 65; Stevanović, *ICG*, 83; Ivšić, *Posavski*, II, 54. i objašnjenje za tu pojavu.

¹⁷⁹ Vušović navodi iz Vasojevića: *svu sam pet ovaca zaklao* i sl. On tu daje objašnjenje za ovu pojavu kao i za konstrukciju *sve pet* i sl. *Njegoš*, 94

U nekim mjestima uz ovakve brojeve imamo genitiv množine: *dvøje vîlā* (Kaz., Vrat.), *dvøje grābālĵā* (Pl.), *dvøje vrātā* (Vrat.).

Ovo je osobina crnogorskih govora¹⁸⁰, i prema prostiranju u istočnoherceg. može se zaključiti da je i tu ona doprla iz tih govora. Dublje u Hercegovini nemamo ovakvog slaganja, a toga nema ni u centralnohercegovačkom. Istina, i ovdje, kao i u govoru centralne Hercegovine, imamo: *dvoje jaja*, *troje jaja*.¹⁸¹

Multiplikativni i drugi posebni tipovi brojeva

§ 295. Obični su brojevi kao: *dvòstruk*, *tròstruk*, *četveròstruk*, *dvojenòstruk* i sl.

§ 296. I ovdje nailazimo na konstrukciju dobijenu vezom pridjevske zamjenice *sam* i rednog broja:

sàndrugī je (Bor.), *sàntreći bi tō pokòsijo* (Av.), *sàntreći je* (Vrat., Pl.), *samòdrugī* (Bor.), *samòtreći* (Bor.).

Ovi brojevi označavaju broj u koji je uračunat i subjekat. Tako *bio sam samtreći* znači ja i još dva lica.

Kada se uz ime žene upotrebljava zamjenica *sam*, spojena s brojem *drugi*: *sàmdrugā*, kao pridjev ima značenje ‘trudna’: *bila je sàmdrugā* (K., Pl., Vrat.).

§ 297. Za označavanje približno poznatog broja jedinki u nekom skupu upotrebljavaju se brojni prilozi izvedeni od osnovnog broja nastavkom *-ak*. Ovi brojni prilozi imaju isti oblik kao i brojne imenice, ali se od njih razlikuju značenjem i akcentom. Dok imenice tipa *pètāk*, *sèdmāk* označavaju neko živo biće koje karakterišu godine kazane osnovnim brojem, ili predmet sa

¹⁸⁰ Stevanović, *ICG*, 115; Vušović, *Njegoš*, 69.

¹⁸¹ Rešetar kaže da se nigdje, osim u Srijemu, tako ne kaže (*Slavia*, XI, 597). Za tu osobinu zna i posavski, Ivšić, II, 115.

nekom karakteristikom koja je kazana tim brojem, brojni prilozi tipa *desétak*, *dvajéstak* označavaju broj koji je oko osnovnog, ali koji ne prelazi vrijednost osnovnog broja. Tako u primjeru: *bilo ih je dvajestak*, želi se reći da ih je bilo oko dvadeset, ali ne i više od dvadeset.

Glagoli

Glagolske oblike pregledaćemo po ustaljenom gramatičkom redu ukazujući u isto vrijeme na izvjesna odstupanja od konjugacije u književnom jeziku.

Prezent

§ 298. Stari oblik 1. lica jednine prezenta pored u *hòću* i *mògu*, koje nalazimo i u književnom jeziku, ovdje se još čuva u: *vělju* (Bor., Izg., Dab., Rav., Pl., Foj., Plana, Div., Bi., Vrat., Kaz., Podv., Batk., Balj., Mir.), *věđu* (Step., Bor., Izg., Dab., Fat., K., Balj., Šip., Zovi Do, Zajas., Vranj.) i *võlju* (Batk., Pl., Bor., Izg.).¹⁸²

§ 299. Glagol *ići* ovdje obično ima promjenu po prvoj (Belićevoj) vrsti: *ĩdēm* (K., Bor., Ključ, Balj., Step., Vrat.). Jedino sam u Divinu bilježio i promjenu po petoj vrsti: *ĩdēm*, kako je obično u centralnohercegovačkom govoru.

§ 300. Glagol *moći* pored opšteg *mògu* ima još i *mõžem* (Dab., K.), *mõrem* (Bi., Fat., Podv.), a *mõgnēm* se upotrebljava u značenju futura egzaktnog.

Glagol *pomoći* pored oblika po prvoj vrsti: *pòmožēm* (Bi., Odž., K., Dab., Bor., Balj.), *pòmožěš* (Div., Pl., K., Bi., Bor., Fat.), *pòmožěmo* (Pridv., K., Bi., Bor., Fat.), *pòmožũ* (K.), ima i

¹⁸² Vušović ima i *unáviđu*, *záviđu*, *napoviđu* (*I. Herc.*, 57); Vuković navodi *věđu*, *vělju*, a *võlju* u komp. značenju (*P-Dr.*, 67-68), kod Stevanovića nalazimo: *vělju*, *věđu*, *izvěđu*, *zavěđu*, *navěđu* (*ICG*, 85).

sve oblike po trećoj vrsti: *pòmognēm* (Podv., Dab., Div.), *pòmognēmo* (Step., Av., Zas., Klj., K.).

Ostali glagoli složeni sa *moći* imaju promjenu po trećoj vrsti: *dòmognēm* (Podv., K.), *iznèmognē* (Dab., Bor.), *pripòmognē* (Am., Balj., Bah., Most.), *zanèmognē* (Klj., Bor., K.).

§ 301. Glagol *reći*, pored oblika po prvoj vrsti: *rěčēm*, *rěčěš* i *rěčū*, rjeđe *rěkū*, ima i oblike po trećoj vrsti: *rěknēm* (Podv., Bi., Batk., Bor., Čep., Last., Dab.), *rěknēmo* (Bi., Izg., K., Hum).

Glagoli složeni sa *rěci* imaju obično promjenu po trećoj vrsti: *òdreknēmo se* (Rab.), *pòreknēm* (K.), *pòreknēmo* (Dab.), *zàreknēmo se* (Bor., Bi., Dab.), *zàrekněš se* (Div., K.).

§ 302. Glagol *sresti*, i izvedeni, pored oblika po prvoj vrsti: *srětēm* (Prijev., B.), *srětěš* (Balj.), *srětēmo* (Div.), *prěsretēmo* (Šip.), zna i za promjenu po trećoj vrsti: *srětnēm* (Bor., Bah., Foj., Odž.), *srětnēmo* (Podv., Bi., Dab.), *prěsretnēmo* (K., Av., Most.).

Obje promjene ima i glagol *śes*, i od njega izvedeni.

§ 303. Glagoli na *-avati*, pored oblika po četvrtoj vrsti: *dâjēm* (K., Podv., Bor., Dab., Div.), *dâjēmo* (Av., K., Pol.), *doprìcājē* (Bor., Ul.), *izdřžājē* (Bi., K., Odž., Step., Batk.), *rjěšājēmo* (Dab.), *upotrěbljājē* (Av., K., Bor., Batk.), imaju češće promjenu po šestoj vrsti: *dāvām* (K., Odž., Bi., Šip., Foj., Dab., Div., Vrat., Step., Balj., Ljubom., Izg.), *dòznāvēte* (Bi., Odž., Klj., Fat., Ključ, Vrat.), *pòznāvēmo* (Podv., Odž., Dab., K., Vrat., Kaz., Bi., Zup.), *prìznāvēm* (Pl., Foj., Bor., Step., Dab.), *pròdāvām* (K., Balj., Plana, Kaz.), *pròdāvāmo* (Vrat., K., Ključ, Balj., Bi., Ul., Zauš.), *zàdāvām* (Hr., Rilja, Zovi Do, Bi., Šip., Foj., K., Fat., Div., Balj., Grač.), *zàdāvāmo* (Bi., Pl., Vrat.).

§ 304. Glagoli na *-ivati*, pored oblika po četvrtoj vrsti: *narěđujū* (Kaz.), *odmāujē* (Vrat.), *pokāzujēmo* (K.), *pokāzujū* (Am.), imaju i oblike po šestoj vrsti: *iziskīvā* (K., Bor., Bi., Ključ), *narěđivā* (K., Bah.), *odmāhivā* (Podv.), *otkrčivā* (Dab., Fat.), *pokāzivā* (Div.).

§ 305. Glagoli na *-htati* i *-ktati*, koji se u književnom jeziku mijenjaju po petoj vrsti, ovdje imaju promjenu po sedmoj vrsti: *dàhtī* (Bah., Bor.), *dřhtī* (Podv.), *dřhtē* (K., Bor.), *hùktī* (Am.), *zàdahtī se* (K.); znatno rjeđe po petoj vrsti: *dřščēm* (Foj., Av., Pol., Prijev., Podv.).¹⁸³

§ 306. Glagoli: *dozīvati*, *kúpati*, *pròsipati*, *prozīvati*, *ùsipati*, *ùzimati*, *zídati*, *zazídati*, pored oblika po šestoj vrsti: *kúpām se* (K., Pol.), *kúpāš li se?* (Av.), *pròsipāmo* (Podv.), *ùzimāmo* (Balj., Fat.), *ùzimāte* (Div.), *zídāte* (Step., K.), imaju još i promjenu po petoj vrsti: *dòzīvljēm ga* (Bor.), *dòzīvljū se* (K., Step.), *kùpljēmo se* (Av., K., Balj.), *kùpljēte li se?* (Grač.), *pròsipljēmo* (K.), *pròsipljēte* (Zauš.), *ùzimljū* (Bor., Fat., Div.), *ùzimljū* (Pridv., Div., Podv.), *zīdēmo* (Dab., Bor.), *zàzīdēmo* (Bi., Vrat.), *zàzīdū* (K., Dab.).¹⁸⁴ Posljednji su oblici u ovom govoru znatno češći u upotrebi.

§ 307. Glagol *tkati* ima trojaku promjenu:

a) po četvrtoj vrsti: *tkājēm*, *tkājēmo*, *tkājū* (Bi., Podv.);

b) po petoj vrsti: *čem*, *čēš*, *čēmo*, *čū* (Klj., Ključ, Av., Foj., Prijev., Div., Pl., Plana, Lak., Kaz., Kor.), tako i *izačē* (Vrat.), *prèčē* (Bi.). U Odžaku sam zabilježio i *tčem*;

c) po šestoj vrsti: *tkâm*, *tkâš*, *tkámo*, *tkājū* (Klj.), *odàtka* (Vrat).

Kako nam i primjeri pokazuju, ovaj glagol u našem govoru najčešće ima promjenu po petoj vrsti.¹⁸⁵

§ 308. Glagol *sisati* u Kuli glasi *sati* i ima promjenu po prvoj vrsti: *sēm*, *sēš*, *sē*, tako i *pòsēm*, *pòsū*.¹⁸⁶ U drugim mjestima je: *sīsām*, *sīsajū* (Dab., Podv., Most.).

¹⁸³ I Vušović navodi dvojake oblike od ovih glagola (*I. Herc.* 58).

¹⁸⁴ Tako i kod Vušovića (*I. Herc.*, 58), u istočnoj Crnoj Gori (Stevanović, *ICG*, 85). U dubrovačkom je samo: *kupam*, *davam* (Rešetar, *Jezik M. Držića*, 194).

¹⁸⁵ U Pivi i Drobnojaku je *čem*, *čēš*, *čū* (Vuković, *P-Dr.*, 68); u pljevaljskom govoru je *tkēm*, *tkēš* (Ružičić, *Pljevlja*, 150).

¹⁸⁶ Tako i u pljevaljskom govoru (Ružičić, *Pljevlja*, 150).

§ 309. Ovdje je samo *spásiti*, i mijenja se po sedmoj vrsti. Od *zàspati* prezent je *zàspēm, zàspēmo*.¹⁸⁷ Od *slòmiti* prezent glasi *slòmijēm, iako je samo lòmīm, prèlomīm, izlomīm, zàlomīm*.¹⁸⁸

§ 310. Glagoli *vrēti* i *zrēti* imaju oblike prezenta po drugoj: *vrê, zrê* (Dab., Kaz., Pl., Ul., Step., Ključ), ili po četvrtoj vrsti: *vrījē, zrījē* (Balj., Last., Or., Am., Most., Podv., Bi., Vrat., K., Izg.).¹⁸⁹

§ 311. Od glagola *biti* prezent je *būdēm, būdēš*. U Borču sam bilježio i *bīdnēm, bīdnēmo* i *bīdēm, bīdēš*.¹⁹⁰

§ 312. I u ovom govoru nalazimo nastavak *-u* u trećem licu množine nekih glagola sedme i osme vrste: *dòlāzu* (Foj., K.), *gõnū* (K.), *nòsū* (Bor.), *dřžū* (Bor.), *trčū* (Dab.), *živū* (Klj.), *zvéčū* (Bor.).

Kod Čokorila nalazimo: *živu*, a u pismu Popovaca *ostavu*.¹⁹¹

Kako nam primjeri pokazuju, ova pojava nije ni brojno ni teritorijalno uzela velikog maha u našem govoru. Svodi se na nekoliko primjera koje sam bilježio, uglavnom, na području b. sreza Gacko.¹⁹²

Imperativ

§ 313. Glagoli prve vrste, tipa *peći, strići*, u imperativu često imaju izmijenjene suglasnike osnove *k* i *g* ne u *c*, kako je to u književnom jeziku, nego u *č* i *ž*:

¹⁸⁷ Ivšić iz posavskog navodi takvu promjenu (*Posavski*, II, 65).

¹⁸⁸ Tako i u Dubrovniku i Rešetar to objašnjava analogijom prema *razbiti-razbijem* (*Štok.*, 207).

¹⁸⁹ O promjeni ovih glagola v. moj članak u NJ, n. s., knj. VIII, 28-36.

¹⁹⁰ Tako i kod Vukovića (*P-Dr.*, 68); v. i Rešetar, *Štok.*, 202.

¹⁹¹ Čokorilo, *Dnevnik*, 93; Popovci, Rad, 253, 93.

¹⁹² I Vušović ima takav nastavak (*I. Herc.*, 58), a poznat je i drugim crnogorskim govorima; Stevanović (*ICG*, 85) ga konstatuje u govoru muslimana tog kraja; ima ga i Miletić (*Crmnica*, 473). Moguće je da se i ovamo ta osobina proširila iz tih govora.

ispèči (Dab.), *obúči* (Am.), *prepèči* (Bor.), *pretúči* (Am.), *prestriži* (K.), *rèči* (Most.), *vúči* (Balj.), *zastriži* (K.).

Na ovakav imperativ nailazimo u onim mjestima u kojima u trećem licu množine tih glagola imamo *č* i *ž* (*peču*, *strižu*, a to je dobijeno analogijom prema ostalim licima tih glagola), što je razumljivo, jer se imperativ i obrazuje od trećeg lica mn. prezenta. U onim, pak, mjestima u kojima sam u trećem l. mn. prezenta bilježio *peku*, *strigu* u imperativu je *peci*, *striži* (Brat., Batk., Rilja).¹⁹³

§ 314. Od glagola *baciti* imperativ je *báči* (K., Step., Dab., Most., Last., Zup.), *báčimo* (Bor.), *č* je dobijeno prema trpnom pridjevu *bačen*.

§ 315. Od glagola: *bljuvati*, *pljuvati* i *pomagati*, pored *pljûj* (K., Am., Av., Bah.), *bljûj* (Odž., Podv.), *pomáži* (K., Klj., Ljubom.), imamo imperativ i: *pljûvāj* (Nad., Foj., Vrat. Pol.), *izbljûvāj tō* (Step., Bor.), *pòmāgāj* (Podv., Bor., Vranj., Bi.), iako od ovih glagola nisam zabilježio oblike prezenta po šestoj vrsti, ali to ne znači da takvi oblici ne postoje ili da ranije ti glagoli nisu imali i u prezentu promjenu po šestoj vrsti. Upravo nas oblici imperativa na to upućuju.

§ 316. Glagoli kao *dozivati*, *kupati* i sl. (v. § 306) koji imaju dvojake oblike u prezentu, za dvojake oblike znaju i u imperativu: *dozívli* (Bor.), *kúplji se* (Foj.), *okúplji se* (K., Batk.), *ùzimli* (Bor.), *zaùzimli se* (K.), pored: *ne dòžīvāj ga* (K.), *ne òžīvāj se* (Podv.), *naùzimāj* (Bi.), *òkūpāj se* (K., Kaz.), *zaùzimāj se* (Balj.).

§ 317. Od glagola *gađati*, pored *gâđāj* (Podv., Dab.), imamo imperativ i *gâđi* (Zauš., Nad., Vrat., Odž.); od *bilježiti* imperativ je *bilježāj* (Bor.), *bilježajte* (Dab., Div.), *nabilježāj* (Vrat.).

¹⁹³ I u dubrovačkom nalazimo *užeži*, *striži* (Rešetar, *Štok.*, 146. i 204), a takve oblike bilježi i Maretić u jeziku slov. pisaca (v. Ivšić, *Posavski*, II, 63).

§ 318. Prema imperativu glagola *doći* i *naći*, koji glase *dódi*, *nádi* ponegdje imamo i od glagola *ići* u imperativu *iđi*, kako je obično u govoru centralne Hercegovine. Ovdje je i: *izídi* (Ljubom., Dab., K., Vrat), *obiđi* (K., Bor., Balj.).¹⁹⁴

§ 319. Iako ne tako često, u ovom se govoru može čuti i pravi oblik imperativa za 1. lice množine: *bjěžmo kŭći* (K.), *pòslušājmo ga* (Bor.), *pričėkājmo dò jeseni* (Podv.), *rěčimo* (Last.), *šědimo mǎlo* (Vrat.). Poznato je da Vuk često mjesto ovoga oblika ima opisni imperativ, ali ga ima Daničić.¹⁹⁵

Imperfekat

§ 320. Na upotrebu imperfekta u ovom govoru najčešće nailazimo u mjestima naše prve podgrupe, ali za njega znaju i druga mjesta našega govora.

§ 321. Pored glagola prve vrste, koji i u književnom jeziku obrazuju imperfekat od okrnjene prezentske osnove (odbija se vokal *e*) nastavkom *-ijah*, ovdje tim nastavkom obrazuju imperfekat još neki glagoli II, VI i VII vrste, kao i glagol *šćeti*:

trėsijāh (Zauš.), *trėsijāše* (Vrat., Bi., Čep., Batk.), *trėsijāsmo* (Kaz.), *plètijāše* (Balj.), kao i: *zòvijāh* (Bor.), *zòvijāk* (Vrat.), *zòvijāše* (Bor., Bi., Batk.), *zòvijāhū* (Bor.), *imàdijāh* (Bi., Dab.), *imàdijāše* (Bor., Odž., K., Bah., Vrat., Batk., Dab.), *znàdijāše* (Bi., Vrat.), *ščàdijāše* (Bor., K.).¹⁹⁶

¹⁹⁴ Vuković ima: *obiđi*, *otídi*, *izídi* (*P-Dr.*, 71).

¹⁹⁵ Maretić, *Gramatika*, II, 197-198. Ovaj oblik nema ni govor Pive i Drob-njaka (Vuković, *P-Dr.*, 69); ali je veoma običan u djelima slavonskih pisaca (Maretić, *Jezik sl. pisaca*, Rad, 180, 182).

¹⁹⁶ Ovakvo građenje imperfekta nalazimo i u drugim govorima. Vuković navodi: *tresijak*, *pletijek*, *muzijak*, *predijak*, kao i: *ne dadijak znadijak*, *valjadijak*, *vrtijak*, *letijak*, *štedijak*, *umljedijak*, *smljedijak*, *ščadijak* (*P-Dr.*, 71). Vušović isto ima: *vucijag*, *berijag*, *živijag* (*I. Herc.*, 59). Ružičić: *znadijag*, *ščadijag*, *dadijaše*, *voljedijag* (*Pljevlja*, 156); v. i Rešetar, *Štok.*, 196. i Miletić, *Crmnica*, 450-451.

Od ostalih glagola tih vrsta imperfekat se obrazuje nastavkom *-ah*: *nõšāh* (Bor.), *nõšāhū* (K., Podv.), *ũčāhū* (Bor.), *žǎljāhū* (K.), kao i: *vīkāhū* (K.), *vīkāgū* (Kaz., Vrat.), *vēzāgū* (Step., Pl.), *võđāū* (Batk.), *võđāgū* (Vrat.), *võdāgū* (Balj.).

§ 322. Od glagola *jesti* imperfekat je: *jěđāh*, *jěđāsmo* (Div., K.), *jěđāšmo* (Bor.).

§ 323. Od glagola sedme vrste tipa *nositi*, *voziti* drugo i treće lice jednine ovoga oblika ne glase *nõšāše*, *võžāše*, kako bi trebalo da bude¹⁹⁷, nego *nõsāše*, *võžāše*, pa i u trećem l. množine imamo mj. š glas *s*: *nõsāgū ga* (Vrat.), *prõsāgū* (Kaz., Vrat., Step.), što je dobijeno disimilacijom suglasnika i analogijom prema drugim oblicima,¹⁹⁸ o dužini vokala *u* v. kod Rešetara.¹⁹⁹

§ 324. I ovdje su najbrojniji primjeri ovoga oblika od glagola *biti*: *bījāše* (Balj., Fat., Odž., Bi., Bor., Dab., K., Klj., Av., Am.), *bijāše* (K.), *bījāhū* (Bor., K., Bah.), pa čak i *bihū* (*bihū ti tō prāvī bēzi*, Odž.) i *bīšē* (*bīšē tū trī dāna*, Bor.)²⁰⁰. Od glagola *htjeti* imamo *ščāh* (Dab., Zauš., K., Podv.), *ščāk* (Balj.), *ščàdijāk* (Bor., Foј., Nad.), *ščàdijāše* (Dab., Vrat., Vranj., Ljubom.), *ščàdijāgū* (Vrat.).

§ 325. Zabilježio sam i oblik imperfekta od defektnog glagola *velim*: *věljāk* (Div., Vrat., Kaz.).²⁰¹

§ 326. Kod glagola *gonjati* jednom sam zabilježio i stariji nastavak *-hmo*²⁰²: *gónjāhmo se* (Bor.). Ovakav oblik imperfekta

¹⁹⁷ Maretić, *Gramatika*, II, 225.

¹⁹⁸ V. Stevanović, *O jednom obliku imperfekta i povodom njega*, NJ n. s., IV., 25-32, naročito 27. i 28.

¹⁹⁹ Rešetar kaže da je to "bez sumnje, prema *u* u 3 l. mn. prezensa", JF, VI, 258. Ovu dužinu nalazimo i drugdje (v. Vuković, *P-Dr., akcenat*, 333).

²⁰⁰ Ivšić navodi ovaj oblik (*Posavski*, II, 61) za 3 l. sing.

²⁰¹ Miletić ga isto nalazi u crmničkom (*Crmnica*, 476). O promjeni ovoga glagola v. M. Kravar: *O vidu defektivnog glagola velim*, Jezik, god. 1956-57, 81-82.

²⁰² O ovom obliku v. Belić, *Reči sa konjugacijom*, 103.

nalazimo u nekim drugim govorima²⁰³, a potvrđen je i iz djela starijih pisaca.²⁰⁴

Aorist

§ 327. Aorist je mnogo češći u upotrebi nego imperfekat. Naročito često imamo ovaj oblik u pripovijedanju. Po svom obrazovanju malo odstupa od normi književnog jezika.

§ 328. Od glagola *ići* i *otići* aorist glasi: *iđoh* (Dab., Bah., Rab.), *iđe* (Bi., Podv., Klj.), *otiđoše* (Dab., Most.), *otiđosmo* (Am.). U navedenim oblicima *đ* mj. *d* uopštilo se prema *dođoh*, *nađoh*.

§ 329. Od glagola: *dati*, *imati*, *morati*, *smjeti*, *umjeti*, *valjati* i *šćeti* oblici aorista najčešće imaju suglasnik *d*:

dāдох (Podv., K., Bah., Pridv., Prijev.), *dādok* (Bi., Vrat., Zup., Ljubom.), *pròdade* (Bi., Nad., Fat., Dab., Bor., Pl., Plana, Most., Podv., Izg.), *stādoše* (K., Vrat., Zas., Balj., Mir., Bi., Ključ, Foj.), *vāljadoše* (Balj., Bah., Ul., K., Dab., Kaz., Izg.), *ùmljede* (K., Kaz., Bi.), *ùmjedoše* (Dab., Fat., Polj., Ljubom.), *ščědoše* (Odž., Bor., Dab., Balj.).

Rjeđe: *imasmò* (K., Am.), *ne ùmjeh mu odgovòrit* (Dab.), *ně šćeh* (Podv., Bor., Foj., Dab.).²⁰⁵

²⁰³ Vušović ima *bijagmo* (*I. Herc.*, 59). Vuković navodi: *rāđāgmo*, *znāđijāgmo* (*P-Dr.*, 35); navode ga i Stevanović (*Đakovački*, 126-127), Belić (*DIJS*, 550-551), Ivić iz okoline Beograda (*Galipoljski*, 239); za kosovsko-resavski v. kod Belića (*Galički*, 60). Milas navodi ovakav nastavak iz Mostara (*Mostarski*, 77), ali ja ga tu nisam nikad čuo i ne vjerujem da je to mostarska osobina.

²⁰⁴ Maretić ga nalazi "veoma rijetko" kod slavonskih pisaca (Rad, 180, 182), ali je običan kod Divkovića (*Đorđević*, Glas SUD, 69, 4. i 5), a v. potvrde i kod Daničića, *Istorija oblika*, 326, 331. Tomanović navodi primjera ove vrste iz pisama: *bijahmo* (iz Drobnjaka i isti primjer iz pisma vladike sa Cetinja), Godišen zbornik na Fil. Fakultet, Skopje, 1950, 7 i 9.

²⁰⁵ Tako je i kod Vušovića (*I. Herc.*, 60) i Vukovića (*P-Dr.*, 72).

§ 330. Od glagola *vidjeti* aorist glasi *vīđeh* (Am., Nad., Dab.) i *vīđoh* (Podv., K.), *vīđok* (Batk.), *vīđosmo* (Bor.). Nastavak *-oh* tu se uopštio prema aoristu tipa *nađoh*, *dođoh*.²⁰⁶

Futur

§ 331. Futur I našega govora ne slaže se sa istim oblikom književnog jezika u sljedećem:

1) Glagoli na *-ći* ovdje nemaju složeni futur, ako se enklitički oblik pomoćnog glagola *htjeti* upotrebljava iza glagola koji se mijenja, nego je i kod tih glagola u ovom slučaju to vrijeme prosti glagolski oblik, kao i kod glagola na *-ti*:

diće se (Bi.), *dôće* (Bi., Balj., K., Dab., Batk.), *dôćeš mi* (Av., Am., Odž.), *nâću* (Div., Vrat.), *nâće se* (K., Step., Batk., Dab.), *obīćemo* (Zauš., K., Vrat., Step., Klj.), *obīćeš* (Bi., Batk.), *otīću* (Dab., Podv., Vrat., K.), *prôće tō* (Bor., Bah., Foj., K., Dab., Fat.), *pēcemo óvna* (Div.), *rěću ti* (Plana, Fat., K.), *zàpēcemo* (Dab.).²⁰⁷

2) Ako se enklitički oblik pomoćnog glagola *htjeti* upotrebljava prije infinitiva, glagol koji dolazi u infinitivu obično dolazi u krnjem obliku:

đe ću te nâć? (Av.), *hōćeš li dôć?* (Am.), *i tō će prôć* (Dab.), *šta ću joj rěć?* (K.), *jâ ću te obljesit* (Bi.), *mī ćemo se mijenjat* (Odž.), *pošto ćeš tō dât?* (Pridv., Vranj., Kor.), *Rătko će mēcāt* (Bi.), *znâš li tī sâma tō prēcēt?* (Bi.).

Rjeđe tu imamo puni infinitiv:

kôka će snījeti jâje (Podv.), *kâko će se tō plâtiti?* (Step.), *nêće te obljesiti* (Šip.), *znâš li kôsiti?* (K.), *hōćeš li ići?* (Bah.), *jâ ću ići* (Div.), *ka će stīći?* (Ključ), *ko će mu rěći?* (Bah.), pa i: *hōćete li ići?* (Last., Div.).

²⁰⁶ I Vuković ima *vīđok*, *vīđosmo* (P-Dr., 72) a i Vušović (I. Herc., 60).

²⁰⁷ Tako je redovno u dubrovačkom govoru (Rešetar, *Jezik M. Držića*, 191).

Futur egzaktni

§ 332. Rijetko nailazimo na primjere ovoga oblika kao:

ako būdē došō, svrātiće (K.), *kad būdem mōgo, dōću* (Foj.),
ako mu būdēš písō, pōzdravi ga (Vrat.).²⁰⁸

§ 333. I ovdje se za označavanje ovoga vremena upotrebljava prezent svršenih glagola:

ako mi donēse, dāću ti (Por.), *ako nātopī, vāljaće* (K.), *ako prōdām, pōslaću mu* (Balj.), *ako imadnēm, dāću ti* (Bor.), *ako pōgnjojī, biće křtōlē* (Podv.);

ili prezent nesvršenih glagola sa prefiksom *uz-*:

ako mu ūspīšēš, poselāmi ga (K.), *ako ūstrāžīš, nāčeš* (Vrat., Batk.), *ako mi ūstrebā, lāko ću* (Podv.), *ako me ūzāslušā, škōlaću ga* (K.), *ako te ūzbijē, bjēži* (Batk.), *ako ti ūzvrātī, biće pōšten*.²⁰⁹

§ 334. Rjede za označavanje ovoga oblika imamo u upotrebi sam oblik radnog glagolskog pridjeva:

ako te zanuđāvō, jēdi (Bor.), *ako te pītō, rēci mu* (Batk., Klj.), *ako pādalo, nēmōj īć* (Podv., Dab.), *kad mu písō, pōzdravi ga* (Dab.), *ako porāšala, vāljaće* (Podv.), *kad vādila, zōvni* (K.), *kad òvudā gònili, pīpazite* (Foj.), *ako ti nāvraćō, nek svrātī* (Dab.).

§ 335. I ovdje imamo u upotrebi konstrukcije: *mōgbudēm* (Balj.), *ščēdbudēm* (Odž.), *ščēdbudū* (Bi.), *znādbudēm* (Bi.).²¹⁰

²⁰⁸ Konstrukcija *budem mogao* za Maretića je “*drugi perfekt*” i po njemu može se uzimati i za prošlost i za budućnost (*Gramatika*, II, § 598 i 599). Rešetar na to dodaje da se ta veza jedino može upotrijebiti u zavisnim rečenicama (*Slavia*, XI, 603).

²⁰⁹ *Uspīšem* i sl. po Rešetaru je “perfektivirani prezent”. Rešetar kaže: “taj oblik nije nikako prezent glagola *uspisati*, kojega glagola uopće nema, nego je zasebni oblik glagola *pisati*” i po njemu drugih oblika od ovakvih glagola uopšte nema (*Jezik M. Držića*, 180). U ovom govoru može se čuti infinitiv od glagola ove vrste: *uspisati, ustrebati* i sl.

²¹⁰ Za Maretića je to *moć budem* (*Gramatika*, II, § 68), a za Rešetara to je *mogao budem* (*Slavia*, XI, 593). Mislim da će prije Rešetar biti u pravu nego Maretić.

§ 336. Možda će biti najzgodnije da se ovdje nešto kaže o konstrukciji *biće* + *radni glagolski pridjev*: *biće dòšō* (Vrat., Batk.), *biće mu ōn rēkō* (K., Rilja), *biće tāmō i ōstō* (Bor., Bi.), *biće slābo ròdila gōdina* (Bor.), *biće ga nēđe nāšō* (Podv., Batk.), *biće izāšla* (K.).

Za Maretića je ovo “preterito-perfekt” “koji se upotrebljava za prošle događaje, koji su se možda dogodili, a možda i nijesu”²¹¹. Za Budmanija je to “futur prošli”²¹², a Daničić kaže da je to buduće vrijeme “kojim se kaže da se u vrijeme koje će doći nalazi svršeno ono što znači glagol od koga je particip. Kako se budućim vremenom govori i kad se sumnja o čemu što bi već moglo i biti, tako se u sumnji govori i ovijem složenijem oblikom”.²¹³ Za mene ovo uopšte nije jedan glagolski oblik, nego konstrukcija složena od oblika futura pomoćnog glagola *biti* i perfekta, krnjeg ili punog, drugog glagola. Da u prvom slučaju imamo futur, to je van svake sumnje, a da je u drugom dijelu te konstrukcije oblik perfekta, pokazuju primjeri kao: *biće da je dòšō* (Kaz.), *biće da su mu rēkli* (Dab.), *biće da su ōni dōlazili* (K.). Prema tome, ja to ne bih zvao ni “preterito-perfektom” ni “futurom prošlim” nego modalnom konstrukcijom prošlog vremena. U toj konstrukciji oblik futura – *biće* ima značenje modalne riječi *možda*, a čitava konstrukcija više izražava sumnju nego tvrdnju za vršenje ili izvršenje glagolske radnje o kojoj je riječ.

Pluskvamperfekat

§ 337. Pluskvamperfekat je rijetko u upotrebi u ovom govoru. Gradi se trojako:

a) od *bijaše* i *radnog gl. pridjeva*: *Švābo bījāše svē opsadīrō* (Dab.), *ōn bījāše izgnjijo* (Dab.), *bījāše ūfalijo u pamēti* (Bar.),

²¹¹ Maretić, *Gramatika*, II, 544.

²¹² Budmani, *Dubrovački*, 174.

²¹³ RJA, knj. I, 371-372.

tàmān bījāše oslúžijo ka se òna dovèla (Bor.), *vójska bījāše svě pritisla* (Vrat.), *bījāše zòra òpučila* (Kaz.);

b) od *bješe* i *radnog gl. pridjeva*: *bjěše se naobláčilo* (Dab.), *bjěše ònē gòdinē sījeno ròdilo* (Av., K.), *bjěše sījeno ròdilo, prijedor* (Vrat.), *tàmān bjěše svànulo* (Ul., Vrat.);

c) od *perfekta glagola biti* i *radnog gl. pridjeva*: *svě je bila prosúla* (Bor.), *tàmān se bila mǎlo pridigla* (Podv.), *kíša je bila svě obòrila* (Kaz.), *bìo je svě izmjerijo* (Dab.), *bìo je k nǎma prìbježō* (Bi.).

Koliko sam mogao zaključiti na osnovu prikupljenog materijala sa terena ove oblasti, primjeri pod *c* biće najobičniji, svakako su češći od onih pod *b*.

Potencijal

§ 338. Potencijal se u ovom govoru obrazuje kao i u književnom jeziku našem. Odstupanja od tog oblika u književnom jeziku su upotreba *biše* u trećem licu množine i uopšteno *bi* za prva dva lica množine:

a) *kǎko bišē ūz onāj str̃mac uzǎšli* (K.), *đē bišē òne tō učinile* (Ključ), *kǎd bišē s̃fgle* (K.);²¹⁴

b) *mî bi tō pokòsili* (Bor.), *mî bi vam pòmogli* (K., Batk.), *išli bi u Metòhiju* (Ključ), *dòšli bi mî, makar i kǎsnije* (Brat.).

U prvim primjerima ogleda se starije stanje²¹⁵, a u drugim imamo inovaciju koja je rezultat analogije prema oblicima istog načina u jednini i odsutnosti potrebe za ličnim nastavcima.

Glagolski pridjev trpni

§ 339. Odstupanja od istog oblika u književnom jeziku ogledaju se u građenju trpnog pridjeva u ovom govoru nastavcima -*t*,

²¹⁴ Tako i kod Vukovića, *P-Dr.*, 75.

²¹⁵ Belić, *Reči sa konjugacijom*, 142-143.

-ta, -to i od onih glagola od kojih je u književnom jeziku taj oblik izveden nastavcima -n, -na, -no.

§ 340. Od glagola prve vrste imamo pored: *pòzvān* (Bi.), *pr̃iorāno* (Bor.), *ūzorāno* (Bi., Bor., Zas.), *zāorān* (Balj., Bi., Kaz., Rilja, K., Pridv.), i: *òrāt* (Bah.), *pòzvāt* (Bor.).

Od glagola četvrte vrste pored: *navijen* (K.), *nāvljen* (Ključ), *pokrivēna* (Bi.), *pošivēna* (Most.), *razbijēna* (Div.), *rāzbljen* (Av.), *rāzvljen* (Ul.), *sašvēna* (K.), *zađevēna* (Bah., Bor.), imamo i: *òblīto* (Prijev.), *pòvīto* (Odž.), *pròlīto* (Bi., Batk.), *rāzvīta* (Podv., Batk.), *sāvīta* (Podv.), *sālīto* (Bi.), kao i: *kòvāt* (Bor.), *skòvāt* (Bah.).

Od glagola pete vrste: *nàpīsāno* (Bi., Pridv., Balj., Izg.), *zàpīsāno je* (Av.), *zālīzān* (K., Bor., Foj.), *zàmazāno* (Dab., Ul., Batk.), pored: *pòtpīsāto* (Av.), *ispīsāta* (K.), *prèpīsāt* (Podv., Dab., Bor.).

Glagoli šeste vrste i u književnom jeziku mogu imati trpni pridjev i na -n i na -t. Oba nastavka nalazimo i u našem govoru: *ispjevāna* (Dab.), *izmiješāno* (Bi.), *nàčīnjāno* (Bi., Lak., Kaz.), *òpīsāno* (Pol., Most.), *pròdāno* (Zauš., Balj., Am., K., Klj., Pridv.), *ùbījāno* (Bor.), pored: *pròdāt* (Balj.), *rāzbacāt* (Bah.), *ùdāta* (Dab., Podv., Bi., Bor., Kaz.), *ùzimāto* (Bor.), *zāključāto* (Bor., K., Odž.).

Mada ne tako često, i glagoli sedme vrste mogu imati nastavak -t u trpnom pridjevu: *rānīt* (Am.), *rāzvrļjīto* (Bah.), *zāmijenīto* (Bor.).²¹⁶

Objašnjenje za ovu pojavu, po našem mišljenju, ne treba tražiti na strani. Prema dvojakim oblicima trpnog pridjeva od glagola

²¹⁶ Rešetar nalazi kod Ruska *primit* i *vidito* i pita se odakle mu ta osobina koju on, po Rešetaru “nije mogao čuti u Dubrovniku ni uopće po južnim krajevima”. Kako vidimo i u neposrednoj blizini Dubrovnika imamo i takvih trpnih pridjeva, naravno, znatno češće ih nalazimo “u sjevernim štokavskim krajevima”, *Proza*, 85.

tipa *dodati, prodati*, za koje zna i književni jezik, ovdje se nastavci *-t, -ta, -to* šire i na druge glagolske vrste, a na štetu nastavaka *-n, -na, -no*. Najmanje je potvrda za ovaj oblik sa nastavkom *-t* od glagola sedme vrste. I navedeni primjeri zabilježeni su u selima sa muslimanskim stanovništvom i moglo bi se pomišljati na neki uticaj sa strane, ali to ne mora biti strana osobina. Prema odnosu: *saviti : savit, razviti : razvit, popiti : popit*, što nalazimo i u drugim govorima²¹⁷, moglo se pojaviti i: *raniti : ranit, razvrljiti : razvrljit* i sl.

§ 341. Od glagola sa osnovom na *-nesti* trpni pridjev ima š ispred nastavka za oblik: *donèšen*²¹⁸ (Dab., K., Av.), *odnèšen* (Balj., Mir., Am., Most., K., Bor., Batk.), *prenèšen* (Bor., K., Odž.), *zanešèno* (Dab., Balj., Odž.). Kod glagola sa osnovom na *-vesti* u istim oblicima imamo suglasnik *ž*: *dovèžen* (Batk.), *prevèžen* (Am.), ali tu i: *dovèzen* (Dab.), *izvezèna* (Am.), *razvezèno* (K.). Od glagola *pomusti* bilježio sam *pomužèna* (K., Bah., Bor.).

Glagolski prilozi

§ 342. Za glagolski prilog prošli imam samo jedan primjer: *ànamo njèmu rēkāvši* (K., Klj.), koji se čuva u tom ustaljenom izrazu.²¹⁹

§ 343. Glagolski prilog sadašnji je običan. Završava se na *ći* ili na *ć*:

a) *bjēžēći* (Dab.), *īdūći* (Bi.), *lēžēći* (Dab.), *nōsēći* (Bi.), *stō-jēći* (Bor.), *šālēći se* (Odž.), *šēdēći* (K.), *vřšūći* (K., Most.);

b) *gōnēc* (Dab.), *kūpēc* (Bor.), *īdūć* (Bah.), *nōsēc* (K.), *šēdēc* (Podv., Bor.).

²¹⁷ V. Vuković, *P-Dr.*, 74.

²¹⁸ Tako i Vuković, *P-Dr.*, 73.

²¹⁹ Vuković bilježi *rekav* i *rekavši* (*P-Dr.*, 73).

Oblici na *ć* kod Vuka su rijetki.²²⁰ Ako tu nemamo produžetak starijeg stanja²²¹, odnos *ći* – *ć* mogao se pojaviti prema takvom odnosu u infinitivu.²²²

Infinitiv

§ 344. U ovom govoru naporedo se upotrebljavaju i duži i kraći oblici infinitiva, kako glagola na *-ti*, tako i glagola na *-ći*. I u susjednom, pivskodrobnjačkom govoru takođe imamo u upotrebi oba oblika, samo tamo postoji izvjesna iznijansiranoost za upotrebu jednih i drugih oblika. U tom govoru “ako je infinitiv u sredini rečenice ... običniji (je) kraći oblik”, a “na kraju rečenice, iako nije neobičan i kraći oblik, čuje se češće duži”.²²³ U ovom govoru ja nisam mogao doći do takvog zaključka i rekao bih da se oba oblika naporedo upotrebljavaju u svim pozicijama u rečenici. Ovdje ćemo navesti nekoliko potvrda kako za duže, tako i za kraće oblike.

§ 345. Infinitivi na *-ti* i *-t*:

a) *ćumijèhati* (Zauš.), *dopričívati* (Bor.), *gòjreti* (Prijev., Zauš.), *klàditi se* (Mir., Nad., Balj., K.), *obnémjeti* (Zauš.), *podéráviti* (Prijev.), *pomatúšiti* (Bor., Podv.), *srètiti* (Bor.), *tròjčiti* (Step.), *urazùmjeti* (Bor.), *uzbjèžati* (Bah.), *v්රnuti se* (Balj.), *zàđenuti* (Dab., Zup., Bi.), *življati* (K., Klj., Šip., Kaz.), *ždèrati* (Podv.), kao i: *ùzèsti* (Most.), *vřđesti* (Most.), sa sekundarnim *s*;

b) *bàčati* (B., č mj. *c* prema obliku trpnog pridjeva istog glagola), *břt* (Dab., K., Vrat., Kaz., Čep.), *buljèkat* (Bor., K., Bah.), *čèkat* (K., Foj., Div., Dab., Balj.), *čřtat* (Am., Podv., Bor., K.,

²²⁰ Maretić, *Gramatika*, I, 640.

²²¹ Belić, *Reči sa konjugacijom*, 117.

²²² Miletić misli da je ispred vokala *ć*, a ispred suglasnika *ći*. (*Crmnica*, 473). Ja nisam mogao doći do takvog zaključka.

²²³ Vuković, *P-Dr.*, 72.

Step., Kaz., Ul., Fat.), *dīplat* (K., Bi.), *dolècet* (Av., Most., Pol., K., Kaz.), *dozónnut* (Dab., Foj., Bor.), *gòjret* (Zauš.), *ispálit* (Fat., Dab.), *isturčit* (Bor.), *jăšit* (Bor.), *klänjat* (K., Dab., Odž., Am., Most., Bor., Ključ), *kūpit* (Podv., Bor., Dab., Bi., Kaz., Batk., Ul., Am., Most.), *kusùrat* (Balj.), *lijécit se* (Bor.), *kažévat* (Pl., Jas., Kaz.)²²⁴, *mřijet* (Dab.), *oseljávat* (Bor., Izg.), *plástit* (K., Bor., Dab.), *pòkrpit* (Bor., Dab., Last.), *trpljet* (Balj., Kaz., Izg.), *vřđest* (Div.), *zàbajat* (Dab.), *zbòrit* (Dab.), *življjet* (Bi., Šip., Izg.).

Ponekad i to krajnje *t* otpada, to u onim slučajevima kad se nađe u grupi sa *s*: *bōs* (Podv.), *dòples* (Bor.), *dòves* (Ul., K.), *izves* (Ključ, K.), *mūs* (K., Podv.), *nàples* (Podv., Bor.), *pòjes* (Bi.), *pòmūs* (Bor.), *zàbos* (Am.), *zàves* (Balj., Most.), *zàples* (Podv.), *zàtrēs* (Am., Bor., K.)²²⁵, pa i *vřđes* (Most.).

Sa završetkom na *-t* imamo i *ičit* (Most., Last., Bor., Am.)²²⁶

§ 346. Infinitivi na *-ći* i *-ć*:

a) *dôći* (Zovi Do, K.), *iči* (K., Podv., Klj., Dab.), *nâći* (Vrat., Ul., K., Bi., Most.), *pôći* (Bor.), *ràzīći se* (Most.), *sâći* (Podv.), *ùljeći* (Div., Prijev., Bi., Balj.), *ùzāći* (K.), *zâći* (Dab., Ključ, Last., Ljubom., K., Batk.);

b) *đić* (K., Bi.), *dôć* (Dab., Bor.), *ić* (Bor., Pridv., Ključ, Klj.), *izvūć* (Bi.), *nâć* (Dab.), *nàljeć* (Last., Vrat.), *òbūć* (Dab., Bor., Bi., Izg.), *prêć* (Podv., Fat., Foj., Plana, Balj.), *prôć* (Izg., Kor., Or., Podv., Step.), *vřjěć* (Podv., K., Most., Dab., Bi.).

§ 347. U Borču i Kljunima bilježio sam: *jěsi*, *pòjesi* i *plěsi* (*jesti*, *pojesti* i *plesti*) za završetkom na *-i*, koje je dodano

²²⁴ Osim *kaževati-kaževat*, koji sam oblik zabilježio u gore navedenim mjestima, ovaj govor ne zna za umetak *-eva-* mj. *-iva-*, kako je to u susjednim govorima (Vuković, *P-Dr.*, *akcenat*, 317; v. i Vušović, *I. Herc.*, 57).

²²⁵ Tako i Vuković (*P-Dr.*, 32), Vušović (*I. Herc.*, 31), Stevanović (*ICG*, 57).

²²⁶ Isp. kod Vušovića: *ičit*, *ičiti*, *dôćit*, *nâćit*, *prôćit*, kao i: *nàrāstit*, *prērāstit*, *ūkrastit* i sl. (*I. Herc.* 56).

okrnjenoj osnovi. Ovi nam primjeri pokazuju: 1) da je još i te kako živo osjećanje za duži infinitiv i 2) da je vrlo aktivan stvaralački momenat kod predstavnika ovoga govora koji su prema *raditi* i *radit* stvorili i *jesi* pored *jes*.

§ 348. Karakteristično je za ovaj govor da čuva razliku između prezentske i infinitivne osnove kod glagola VII vrste. Dakle, tu je samo: *voljeti-volim*, *željeti-želim* i sl.

Prilozi

Ovdje ćemo navesti neke manje obične priloge, kao i one koji se upotrebljavaju sa različitim partikulama.

§ 349. *Prilozi za mjesto:*

hāndami (*daleko*, K.), *mjěste* (*mjěste ću ti pokazat* = *pokazaću ti sva mjesta*, Kor.), *mjěstīle* (*mjěstīle ću ti svē tō pokazati*, Bi.), *dōma* (*kod kuće, ěno ga dōma*, Podv.), *kāko su ti dōma?* (Dab.), *je li ti bábo dōma* (Rab.), *dōma* (*kući, hāj dōma*, Podv., Dab.).

§ 350. *Prilozima za mjesto dodaju se ove partikule:*

k: óđek (Most.), *ónđek* (Dab.), *túđek* (Pol.);

ka: óđeka (Bor., Klj., K., Dab.), *ónđeka* (Pol., Ul., Most., Pridv., Bi.), *óvđeka* (Bor., Last.), *ódika* (Bor.), *óvdika* (Klj., Pridv.), *vóđeka* (Dab., Pridv.), *vúđeka* (Bor.), *vódika* (Bor.), *goríka* (Klj., Bor.), *gorjéka* (Bor.), *dolíka* (Klj., Bor.);

ke: ònudāke (Bi.);

n: óđen (Podv., Klj.), *óvđen* (K.), *ónđen* (Rab.), *òdolēn* (Zauš.), *òvdolēn* (Kor.), *òdovlēn* (Most.), *òklēn* (Bi., Ljubom., Zauš.), *òtolēn* (Klj., Podv., Zauš.), *òsvaklēn* (K., Podv., Bor.), *túden* (K.);

na: dolína (Bor.), *gorína* (Bor.), *óđena* (K., Am.), *ónđena* (K., Am., Div., Bi., Vranj.), *òtolēna* (Klj.), *òtālena* (Foj.), *óvđena* (K., Dab., Pol., Polj., Kaz., Most., Bi.), *òvudēna* (Bor.), *vóđena* (Dab.);

j: *tùdāj* (K., Odž.), *òtùdāj* (Div.), *tûj* (K., Bor.), *vûj* (K.);
je: *túje* (Bah., K.);
jena: *tújena* (Bor., Bah.);
nāj: *óđenāj* (Bah.), *tújenāj* (Bor., Bah.), *vóđenāj* (Bor., K.);
nājke: *odínājke* (Bor.), *vodínājke* (Bor.);
nāk: *núnđenāk* (Bi.), *óvđenāk* (Bi.);
nāke: *òdināke* (Bor.), *óđenāke* (Div.), *ònudāke* (Bi.), *óvđenāke* (Bi.);
kār: *vódekār* (Klj.);
kāra: *óndekāra* (Zauš.), *túdekāra* (Pol.);
nār: *ónđenār* (Bi.), *óvđenār* (Podv., Pres.);
nārke: *óvđenārke* (Bi.);
r: *òzgār* (Div., Bi., Bor.), *òtùdār* (Bi.), *svùkudār* (Pol.);
ra: *òzgāra* (Av.), *òvudāra* (K.);
rāke: *òzgārāke* (Av.);
rke: *óvđerke* (Bi.);
ije: *odònudije*, *odòvudije*, *otùdije* (Bi.).

§ 351. *Prilozi za vrijeme*:

hāndami (vremenski vrlo daleko: *hāndami je tō bilo*, K.), *svùljeto* (prema *svuzimu*, Podv., Batk., Bor.); ovdje su obični i ovi prilozi za vrijeme: *đākad* (Foj., K.), *đāhkad* (Podv.), *īsprva* (Bi., Šip., K., Dal.), *nīgda* (Bor.), *òjutra* (Odž., Div.), *òjutrōs* (Bi., Podv.), *odonòmādne* (Podv.), *onòvečeri* (*prije tri večeri*, Podv., K.), *nòvečeri* (Dab.), *òlovlāni* (Bi.), *ònomlāni* (Fat.), *pòdjesēn* (Bor., Last.), *porānije* (Div., Pl., Balj., Am.), *pòprije* (Bi., Dab., Ljubom.), *prèklāni* (K., Podv.), *pòsad* (Fat., Div.), *vāzdi* (Pl., Step., Last., Odž., Pol., Bor.), *vāvijek* (Bi.), *vāsivijēk* (*uvijek*, Bor.), *vāktīle* (*davno*, Dab.). U vremenskom značenju upotrebljava se i konstrukcija “*licem na*” : *licem na bòžić* (Dab.).

§ 352. Prilozi za vrijeme dobijaju ove partikule:

k: òndāk (Most.), òdmāk (Bi., ako tu *k* nije od *h*), sàdāk (K.);

ke: òdmāke (B.), dānaske (Bor., Foj., Am., K.), jùtrōske (Div.), nòčaske (Div.), òdjutrōske (K.), sàdāke (Kaz.), tàdāke (Div.), večēraske (Div.);

na: sàdēna (Bor.), tàdāna (Bah);

nāj: òndānāj (Bor.), tàdānāj (Bor.);

r: nīkadār (Bor.), òndār (Most., Bor.), tàdār (Bor., Klj., Dab.);

ra: sàdāra (Bor.), tàdāra (Bi., Ljubom.);

rak: òndārāk (K.);

nārke: nēkadānārke (K.).

§ 353. Prilozi za način:

ākastem (namjerno, Dab.), badāva (uzalud, Podv., Bor., Av., Ljubom.), bēzdřvno (óvđe je bēzdřvno, Dab.), břžbolje (Bor.), brātimski (Bi.), brže (brže su him stāli ù krāj, Bor.), čūsto (upravo, stvarno, Podv.), dodūšē (Podv., Bor., K., Ljubom.), lāsno (Bi., Bor., K., Av.), lījepo (ovo me lījepo bōlī, Bi.), līkom (nēko līkom, nēko tākōm, K.), naponāse (posebno, Podv.), nākapasto (ogromno mnogo, Dab.), naopòslen (kako treba, Bor.), naopòsлом (Av.), nāsāmo (Foj.), narūčnije (zgodnije, Dab.), naosámi (usamljeno, Bor.), nāprostrīž (čārape su bile nāprostrīž, Bi.), ninasùniju (ni približno, Bor.), òdlje (vrlo slabo, jedva, Podv.), odjedānpūn (naglo, Dab.), pòistiha (polako, Podv.), poistiláhu (polako, polagano, K.), pòpola (Bi.), pòsigūrno (Balj.), potāmān (Podv.), prēcerāno (Dab.), prēšnije (potrebnije, hitnije, Podv.), svósve (Kor.), sàsma (potpuno, Bor., Kaz.), sàsvijem (potpuno, Vrba), ùkrūpno (Pol.), ùsitno (K.), ùhārno (korisno, Am.), vóma (Am.), vřkom (direktno, Dab.), zaùhār (korisno, Bah., Klj.), zaùvār (Bi.).

§ 354. I ovdje imamo prilog *lje*, ali ne “samo u niječnim rečenicama”, kako kaže Maretić²²⁷, nego i u potvrdnim: òn će, ljě,

²²⁷ Maretić, Gramatika, II, 475.

dôci (Bor.), *òn je, ljè* (Bor.), *běrū, ljè, ljubicu* (Bor.), *imā, ljè, trides kīlometārā* (Podv.). Kako se iz primjera može zaključiti, značenje ovoga priloga je ‘sigurno, stvarno’.

§ 355. *Prilozi za količinu:*

naùlome (mnogo, Dab.), *sīla* (mnogo, Dab.), *sīlu* (mnogo, Bor.), *silèsija* (mnogo, Bor.), *silèsiju* (Izg.), *sijáset* (K.), *vèle* (mnogo, K., Dab.).

§ 356. Ovdje ćemo navesti i one riječi koje su ušle u naš jezik preko turskog jezika i koje imaju pridjevsko-priloško značenje i sve su indeklinabilne:

airli (srećno, Pl., Dab.), *belájli* (jadno, bijedno, Pl.), *bètli* (gorko, K.), *bònli* (obilno, K.), *bùtumīle* (posve, Bor., Zas.), *čiftèli* (nesrećno, Dab., Pl., K.), *hairli* (srećno, K., Av., Dab., Pres.), *igbáli* (srećno, Podv., K.), *hastàli* (boležljivo, Bor.), *kahàrli* (tužno, Podv.), *kuvètli* (jako, izdržljivo, K.), *kijamètli* (uzbudljivo, Bor.), *harábī* (ruševno, Am.), *marifètli* (vješto, smiješno, Podv., Rab.), *mèmlī* (vlažno, Av., K., Dab.), *mahmúrli* (bunovno, Dab.), *nafakàli* (srećno, Most., Plana, Pl., Bor.), *rahmètli* (umrli, Ključ, Klj., Bor., Zas., Podv., Pol.), *šecèrli* (zaslađeno, Pl., Av., Bor.), *sèrbez* (bezbrizno, Bor., Dab., Fat., Foj., Am., Most.), *tabijási* (ćudljivo, Bor.), *zahmètli* (naporno, nezgodno, K.).

Sa nastavkom *-li* javljaju se i naše riječi: *paràli* (Dab., K.), *obràzli* (K., Pres., Klj.), *zanovètli* (K.), *troškàli* (K., Am., Dab., Pol., Most.).²²⁸

Veznici

§ 357. Mjesto suprotnog veznika *već* ovdje se često javlja *vet* (v. § 148, t. 16), a u značenju suprotnog veznika *nego* imamo *venj*: *něš venj sâm* (K.); *něčeš tí venj òn* (Odž.); *venjgo*:

²²⁸ Isp. takve priloge u govoru Pive i Drobnjaka (Vuković, *P-Dr.*, 80).

bòljē ti je sad venjgo šũtra (Bor.) i *nek: vřřē dõbijē nek da se uspòsobī* (Am.).

Mjesto *jer* zabilježio sam i *jera: jera je ódi tàkō* (Bor.).

§ 358. Pored *ili* od rastavnih veznika imamo još: *drag i volj*, koji se razlikuju od istih veznika u književnom jeziku nedostatkom krajnjih vokala *o* i *a*: *drāg ti mũzārā, drāg ti õvnõvā* (Bor.); *volj te õvõ, volj te õnõ* (K.).

U tom značenju upotrebljava se i veznik turskog porijekla *jā*:²²⁹ *jā tī, jā õn* (Dab.); *měni mõre bīti – ljūbit cūru, jā je õstaviti* (Bor.).

§ 359. Veznik *bez* ima isključno značenje: *njē nīko bez jā* (Odž.); *nē znā tō nīko bez õn* (Bi.).

Partikule

§ 360. U ovom govoru partikule su često u upotrebi. One se naročito dodaju priloškim riječima. Tamo smo vidjeli da se nekada dodaje i više partikula jednoj riječi. Na osnovu iznesenog materijala sa područja ovoga govora može se zaključiti da partikule češće upotrebljavaju muslimani nego drugi predstavnici istočnohercegovačkog govora. Takav zaključak može biti i tačan; pa ipak treba imati u vidu da ova osobina nije tuđeg porijekla u našem govoru. Za upotrebu raznih partikula znaju i drugi naši govori²³⁰, a, i te kako često, za njihovu upotrebu znaju i drugi predstavnici našega govora.

²²⁹ Maretić, *Gramatika*, II, 462-463.

²³⁰ Belić, *DIJS*, 470; Vuković, *P-Dr.*, 76-77; Stevanović, *ICG*, 92; Rešetar nalazi kod dubrovačkih kancelara: *niktore, ovidere, ovudere* i slično (*Proza*, 72).

SINTAKSA

Mnogo manje nego o glasovima i oblicima našega govora, u odnosu na književni jezik, imaće da se kaže o njegovoj sintaksi. Sintaksa ovoga govora je uglavnom sintaksa Vukova jezika.

Nešto iz sintakse padeža

§ 361. U pograničnom pojasu prema Crnoj Gori nailazimo na upotrebu prijedloga *u* sa oblikom akuzativa i uz glagole mirovanja:

Bile su ù mōj àlāt (Mir.); *ùglēdnī sēljāk ù ovāj krāj* (Kaz.); *òstō je ù Crnū Gōru* (Kor.).

Takvih primjera nalazimo i u pismima: *a Riđani i ovi ostali koji su u ovi kraj*;¹ *evo nas u manastir u Trebinje*; *vi znate kakvi imaju kalauzi u Cuce*.² Mada Bogdan Zimonjić ima pravilnu upotrebu lokativa u ovakvim slučajevima, i kod njega sam našao jedan primjer ove vrste, istina, sa prijedlogom *na*: *koga su Turci ufatili na Krstac i u Mostaru ga u gvožđu drže*.³

Upotreba prijedloga *u* i *na* sa akuzativom i uz glagole mirovanja poznata je osobina crnogorskih govora⁴, odakle se širi

¹ Golub Vukov iz Rudina, Zapisi, god. VI, knj. XI, 99.

² L. Vukalović, Zapisi, VIII, 175, 176.

³ Zapisi, 11, 163.

⁴ Stevanović, *ICG*, 104; Miletić, *Crmnica*, 480; Vušović, *I. Herc.*, 68; Vuković, *P-Dr.*, 84.

na zapad. U naš govor ova osobina mogla je doći iz susjednih govora, a mogla se uopštiti i iz govora crnogorskih doseljenika koji su se nastanili u ovom kraju Hercegovine.⁵

§ 362. Prijedlog *u* često se upotrebljava mjesto prijedloga *po* u značenju cilja:

Òtišō je u dŕva (K., Bi., Batk., Bor.); *hōćeš li u dŕva?* (Dab.); *òtišli su ũ sijeno* (K.).

§ 363. Prijedlog *u* često se upotrebljava mjesto prijedloga *kod* uz genitiv:

Ŭ nās je tàkī òbičāj (K.); *ù mōg ćāćē imā tàkā knjīga* (Ul.); *òtišō je u sinóvā* (Dab.); *eno ga ù Petra* (Dab.); *bili su sīnoć u Smāja* (K.); *bījo je ũ šćeri* (Bi.); *nòćili su ù Petra* (Balj.); *idē u svòjije* (K.); *eno ji u Lógā* (Bor.).

Takvi su primjeri: *šta imā ù vās nōvo?* (K.); *ko imā ù vās?* (Podv.); *jèsu li ù vās dōlazili?* (Dab.); *jèsu li ù vās bīli?* (Rab.).⁶

Pored ovakvih primjera imamo i: *bījo je òn kòd nās ũčitelj* (Div.); *čēsto bi òn dōlazijo kòd nās* (Bor.); *ne dōlazī òna kòd nās* (K.); *brāvi su jōj bīvali kòd nās* (Podv.); *kòd nās je noćívō* (K.); *bījo je kod Jūnuza* (K.).

Istina, neki od ovih primjera mogu se shvatiti i tako kao da prijedlog *kod* ima isključivo svoje značenje "bei". Tako se primjer: *bijo je kod Junuza* može shvatiti i kao *bijo je pored Junuza, pokraj Junuza* i sl. Ali se ovdje nije htjelo to reći. Ovdje je Junuz uzet kao domaćin, starješina kuće i prijedlog *kod* označava da je X bio u Junuzovoj kući, bio njegov gost, stanovao kod njega.⁷

§ 364. Uz genitiv se upotrebljavaju prijedlozi *prema*, *sprema*:⁸

⁵ Objašnjenje za ovu pojavu v. kod Boškovića, *Godišnjica Sare i Vase*, II, 31.

⁶ Za ovakvu upotrebu predloga *u* znaju i drugi govori: Stevanović, *ICG*, 102-103; Ivšić, *Posavski*, II, 117.

⁷ O ovom v. Stevanović, *ICG*, 102.

⁸ Rešetar kaže da je to rijetkost (*Slavia*, XI, 595). Potvrde za ovo nalazimo i u piscima, Glasnik SUD, 63, 167.

sprema mrtve glávě (K., Batk.); *stòjì sprema oglèdala* (Bor.); *okrénula se spremà sūnca* (Podv.). Tako i u primjerima sa komparativnim značenjem: *šta je òn prema Nikolē?* (Fat.); *něko hrānī ovācā i gòvėdā prema zėmljē i orānicē* (Bor.).

Ovakva upotreba prijedloga *prema* danas je u književnom jeziku malo neobična, ali je nalazimo kod Vuka. Isp.: *koji je grublji prema onije, koji knjige daju štampati, nego tvrdica prema prosjaka*.⁹

§ 365. Poznato je da u Vukovu jeziku, i uopšte kod starijih pisaca, češće nalazimo genitiv uz odrične glagole nego što to nalazimo kod savremenih pisaca kod kojih mjesto genitiva uz negaciju imamo akuzativ.¹⁰ U ovom govoru genitiv je još uvijek običan uz odrične glagole:

òn njē nē bi ūzō (Dab.); *nē trebāte imati sūmnjē* (Step.); *mī nē pijēmo vīna nī rākijē* (Am.); *nē trebā ti nī hljeba nī vòdē* (Podv.); *nē bih ti jā dāo svōga rahātluka* (Bor.); *nīje okāljo rúkā* (Podv.); *nēce ti òdnijēti glávē* (Hum); *nīje nī riječi izústijo* (Div.); *nīje nī bėšedē proslòvijo* (Most.); *nijėsmo ti mī imali nīkakovē prāvē* (Bi.); *nēmā nīkakovē plácē* (K.); *nēmā sèstrē* (K.); *nīje imala mājke* (Bi., Ključ); *nīsu imali kùcē* (Klj.).

Pored ovih primjera nailazimo i na upotrebu akuzativa uz odrične glagole:

nīje pòznō čòbanicu (Zas.); *òn nī svòju ròđenū mǎter ne pòčitujē* (K.); *ne mògu nī svòje da ūrādīm* (Dab.); *nēmāš za prāvu túžit* (Bor.).

Kako nam i primjeri pokazuju, genitiv je znatno češće u upotrebi uz negaciju nego akuzativ. Takav je slučaj i u central-nohercegovačkom govoru, a ako i tu, kao i u našem govoru nailazimo uz negacije i na akuzativ, to je novija osobina.

⁹ Maretić, *Gramatika*, II, 494.

¹⁰ Stevanović, *Gramatika*, 367.

Uz ustaljene odrične izraze dolazi samo genitiv:

nñje ti drüğē (Bor.); *nēmā drüğē* (Bah.); *nñje ti drüğōg bōga* (Div.); *nñje ti zámjērē* (Bor.).

Ako se ono što stoji u genitivu može shvatiti i kao dio veće cjeline, ako može imati i partitivno značenje, onda uz negaciju jedino dolazi genitiv:

nēmā sñjena (K.); *nèstalo mu žita* (Hum); *nēmā hljēba ù kući* (Am.); *nēmajū vòdē* (Balj.); *nēmāmo kišē* (Pridv., Bi., K., Ul., Kaz.).

§ 366. Uz genitiv sam zabilježio i prijedlog *liše* koji se upotrebljava da se neko “izuzme od nečega strašnog”¹¹: *kūku mājci liše đecē* (Pl.).¹²

§ 367. Prijedlog *k*, *ka* uz dativ se rijetko upotrebljava u običnom, svakodnevnom razgovoru:

òtišli su k crkvi (Bi.); *haj k vrāgu* (Hum), a i tu su ti prijedlozi postali pratioci već ustaljenog izraza.

U pričama, međutim, prijedlog *k* se često javlja uz dativ:

pohitala sam k tēbi (Hum); *prīstūpī k njēmu* (Rav.); *pōzvāla sam ga k sēbi* (Hum); isp. i: *otišli su u polje k Turcima*.¹³

§ 368. Konstrukciju: *je li kući?*; *kako ti kući?*, koja je obična u govoru centralne Hercegovine¹⁴, bilježio sam jedino u Borču. Drugi je smatraju kao stranu osobinu i redovno imaju genitiv sa prijedlogom *kod* mjesto dativa *kući*: *kako ti kod kuće?*. Jedan Podveležac mi je rekao da oni u “Humini” kažu: *kako ti kući?*; *jesi li kući?*, a oni, Podvelešci, kažu: *jesi li kod kuće?* Dativ *kući* ovdje ima priloško značenje.¹⁵

¹¹ Stevanović, *ICG.*, 103.

¹² U govoru Pive i Drobnjaka imamo *likše* (Vuković, *P-Dr.*, 82).

¹³ Mićević, *Popovo*.

¹⁴ V. *Govor sela Bune*, 10.

¹⁵ Vuk navodi ovaj oblik iz Dalmacije “kao i doma” s. v.

§ 369. Uz glagol *lagati* objekat može stajati i u dativu: *lăžěš mi* (Ul., K.), i u akuzativu: *lăžěš me* (Pl., Ul., Izg.). Čini mi se da između ovih primjera postoji izvjesna semantička razlika. Kad je objekat u dativu: *lažeš mi*, značenje je – *podvaljuješ mi*, što je za nijansu teži grijeh od – *lažeš me*, koje znači – *varaš me*.¹⁶

§ 370. Od ranije je poznato da se u mnogim našim govorima izgubila morfološka razlika između instrumentala sredstva, oruđnika i instrumentala društva, socijativa. U većini naših govora pobijedila je konstrukcija socijativa, pa i uz oruđnik imamo upotrebu prijedloga *s*; za tu osobinu zna i ovaj govor:

òrē s plüğom (Batk.); *pròbō ga je s nóżem* (Dab.); *natráckō se z blătom* (K.); *premlătijo ga je s kócem* (Bor., Batk.); *òbrezō se s nóżem* (Podv.); *jă tō sâma s nóżem òtvorīm* (K.); *máhni tō mălo s kòsōm* (Dab.); kao i: *mî se s težàklukom băvīmo* (Bor.); *pîšē sa dēsñom* (Dab.); *nē vidī dōbro s òcima* (Dab.).

Prijedlog *s* se upotrebljava i u primjerima kao: *dòšō je s àvutom* (Podv.); *òtišō je s vòzom* (Pridv.); *hòcete li s prüğom* (K.); *s kòlima smo išli* (K.); *dôđē òn često s àvutom* (Last.); *mòžete z biciklom* (Step.).

Naravno, socijativna značenja redovno imaju prijedlog:

òn s četōm dódi (Dab.); *bījo je z drugòvima* (K.), *pòšō s kònjem u dīva* (Bor.); *haj sà srećōm* (Dab.); *jesi li ì tī s năšijem Pérōm?* (Dab.); *bījo je s năšijem Žárkōm* (Balj.); *òrē zăjedno s kòmšijōm* (K.); *rădī něšto s Ősmanom* (Ključ); *eno ga s Íbrōm* (Am.). Ovdje ne nailazimo na socijativ bez prijedloga *s*.¹⁷

Ali ima potvrda i za oruđnik bez prijedloga *s*:

Bájo bëga pòšēče kòsōm (Dab.); *onda se òn pòspi brăšnom* (Klj.); *ùmīj se mălo vòdōm* (K.); *ùdarijo se kămenom* (Am.);

¹⁶ Dvojak objekat uz *lagati* ima i pivskodrobnjački govor (Vuković, *P-Dr.*, 83). O ovom v. Stevanović, NJ, n. s., III, 154-159.

¹⁷ V. o ovome moj članak u NJ, n. s., knj. VII, 234-246.

kao i: *rèci mu da dôdê vòzom* (Most.); *jèste li dòšli prúgôm* (Balj.); *tamān smo ti vòzom išli pêt dánā* (K.).

§ 371. Za iskazivanje odvajanja ili poticanja iz nekog mjesta koje se nalazi na nekoj uzvisini ili na istoimenoj rijeci upotrebljava se prijedlog s:

a) *ka smo krénuli z Gùbavicē* (Podv., Dab.); *ôn je sâ Būska* (Dab.); *kat krênēš sâ Pijesākā* (Dab.); *tamān smo krénuli sâ Čemērna* (Bor.); *òni su s Trūsīnē* (Div.); *sa Bahòrī je* (K.); *sâ Zūbācā je* (Ljubom., Last.); rjeđe: *dòšō je iz Hutova* (Hum); *īs Hrāsna su* (Hum);

b) *sa Búnē je* (Dab., Podv.); *sâ Krūpē su* (Hum), iako imamo i: *iz Jasēnicē je* (ima i selo i rijeka Jasenica); *dòšli su iz Jasēnicē* (Dab.); *ôn je is Trebižata* (ima i selo i rijeka Trebižat, Hum). U ovim slučajevima lokacija je tačno određena, misli se uvijek na toponim koji dolazi uz prijedlog. Pored ovih slučajeva prijedlog *iz* dolazi uz hidronim za čije se ime veže čitavo jedno područje: *òni su iz Nèrētvē* (Bor.), tj. iz srednjeg toka rijeke Neretve ili *ôn je iz Rame* (Podv.), tj. iz jednog mjesta koje se nalazi u gornjem toku rijeke Rame, iz gornjeg toka rijeke Rame.

Zamjenice

§ 372. Upotreba povratne zamjenice *sebe* i prisvojne zamjenice *svoj* ovdje se najčešće slaže sa upotrebom tih zamjenica u savremenom književnom jeziku:

a) *nājvolīm sēbi a pò sebi* (Podv., Batk.); *nēce nì sebi, kamol će nāma* (Bi.); *nīko nē dā nà sebe* (Bor., Bi.); *nēmā nīšta vet sēbe i bābu* (Bi.); *vōlī dāt đēcī vet sēbi* (Dab., Brat.); *kúpila sam sēbi āljīnu* (Pl.); *tī si sēbi išposlovō* (Hr.); *nāškodićete sēbi* (Most.); *mī cemo sēbi nàpravīt* (Batk.); *nàpravili smo sēbi mǎlo kùćicē* (Bor.);

b) *pōštovō je svōje ròditelje* (Bi.); *pròdadok jā svōje* (Ul.); *kū ću pod svōje stārē dāne* (Bi.); *mlàdīc zòve svōje rođake* (K.);

potégni ga fićer (želja) da idē na svòju dòmovinu (Dab.); cǐjelō pòlje imō je pot svòju rúku (Kaz.); mī smo svòje pòkupili (Bor.); tī se svôga tršī (K.); tī se svôga kùtarisā (Zas).

Rjeđe imamo: *jā imām nà meni pètnēs iljādā pòreza (Vrba); jā ću mēni nác (K.);*

kao i: *svě tō mī imāmo ù našijem knjīgama (Bor.); tō tī mōreš kázati tvòjōj žèni, a nē mēni (Klj.); nijésmo nīkom dáli ù naše sèlo (K.); nijésmo se pòmicali iz našije kùcā (Bor.).*

Takvo je stanje i u pismima: *da imamo svoju slobodu i hrabros od svoga zakona;¹⁸ očemo li se vraćati na svoje omeđine?¹⁹ za svoj narod slobodu i zvona na crkve svoje da imamo i svoga pokrovitelja od našega zakona;²⁰ Čiju ti njivu oreš? Orem svoju; ja nosim svoju dušu i u sebi ždrebetovu, a ti nosiš samo svoju.²¹*

Rjeđe: *ajte, pođite u Trebinje, eno valije vezira od Ercegovine, pa i njemu prikažite vaše davije; mi spremismo odgovora našega;²² da imamo našega starješinu od našega zakona;²³ što nijesmo došli tebi i kazali našu muku;²⁴ ti nam po tvojoj svjetlosti vidi i ne oturi nas.²⁵*

§ 373. I u ovom govoru često imamo u upotrebi enklitičke oblike zamjenica “kad se hoće da naznači neka nježnost prvoga ili drugog lica za nekoga ili za nešto”²⁶:

¹⁸ Zapisi, VI, knj. XI, 97.

¹⁹ Zapisi, VI, XI, 36.

²⁰ Zapisi, VI, XI, 97.

²¹ Mićević, *Popovo*, 311, 363.

²² Zapisi, VI, XI, 97.

²³ Zapisi, VI, XI, 36.

²⁴ Zapisi, VI, XI, 98.

²⁵ Zapisi, VI, XI. Rešetar ovu pojavu, tj. nerazlikovanje zamjenica 1, 2. i svakog lica tumači uticajem talijanskog jezika (*Proza*, 91). Taj uticaj nije nemoguć za govore Dubrovnika i okoline, ali nije isključeno da se ta osobina razvila i bez stranog uticaja.

²⁶ Maretić, *Gramatika*, II, 497.

šta mi rādīs? (K.); *kāko si mi?* (Dab.); *đe si mi tō, srěčo?* (K.); *ko znā kāko ti nō sād ìdē* (Bor.); *šta sam ti jā tād znāo* (Dab.); *kō bi vam sād išo ù šumu* (K.); *đe bi mu ga jā sād bījo* (K.); *šta mu ga bī najědnōm* (Bor.); *đe ti ga je òn dānas* (Most.); *kō bi ti ga znāo* (Balj.); zabilježio sam i: *kō tō sěbe pāntī?* (Podv.); *dāvno je tō sěbe bīlo* (K.).²⁷

Pridjevi

§ 374. Poznato je da u našem jeziku sve više nestaje razlike u upotrebi pridjeva određenog i neodređenog vida kad se pridjev upotrebljava atributski.²⁸ Za ovu osobinu zna i naš govor, iako mnogi primjeri govore da se tu još donekle čuva razlika između atributa koji stoje uz već poznate pojmove i atributa koji stoje uz tek pomenute imenice. Da bi se dobila što jasnija slika upotrebe ovih oblika, navešću više primjera za oba pridjevska vida:

a) pridjevi neodređenog vida u atributskoj upotrebi:

da mi je sād jedno kīlo dōbra mēsa (Div.); *kúpijo sam dōbra mēsa* (Batk.); *doněsi jim gōla mlijěka* (Bi.); *dāj mu ljūta mlijěka* (Pl.); *iz nōva vōska dōbre su čěle* (Kaz.); *ne trāži selāmeta o stāra čeljádeta* (Bor.); *pāmetna čojěka nē mereš smēs* (B.); *imā sījěna nā mjěstā dōbra* (Prijev.); *imā lijépa māsła* (K.); *hōćeš li dōbra māsła?* (K.); *kúpio sam dōbra kōnja* (Dab.); *imā křšna mómka* (Klj., Batk.); *ùbiše prāva zdrāva čojěka* (Dab.); *imā prazòvita kōnja* (Bor.); *nē mere žestōka duāna* (Balj.); *na tēsku je belāju* (Bor., Dab.); *u stāra òca kīlava đěca* (Am., Batk., K., Dab.); *svě su iz dōbra sěla* (Fat.); *dòčekō je řđava vākta* (Pol.); *žíva je vūka ùfatijo* (Bi.); *žíva stvōra ne pōznājě* (Dab.).

²⁷ Isp. kod Vukovića, *P-Dr.*, 82-83.

²⁸ Stevanović, NJ, n. s., I, 24-38, Vuković, *Pitanja savremenog književnog jezika*, I, 279. i dalje, Hraste, *Pitanja sav. književnog jezika*, II, 190. i dalje.

Takvih primjera nalazimo i u pričama: *dòbra súca da nñje kopìlan; lijèpa mēsa da nñje pāčetina; lijèpa hljèba da nñje sã grōblja* (Div.); kao i: *morš mi diva doves živa; kako ću ti diva doves živa; sad sam ti dočero... evo i diva živa*.²⁹

U svim navedenim primjerima riječ je o nečem nepoznatom i zato je tu upotrebljen pridjev neodređenog vida u funkciji atributa, ali ima i potvrda gdje je atribut u neodređenom vidu, iako je govor o nečem što je već poznato:

imā tū jèdan stār čōjek (Foj.); *evo ga živa i dānas* (Zauš.);³⁰ *nñje zà mene stàra* (Bi.); *dřžali su ga mřtva u konòpu* (Dab.); *ùbiše ga pràva zdràva* (Dab.); *tō je bìlo za živa Sàda* (Dab.); *znào sam ga, eno mu ì sad òca živa* (K.); *zàtekla ga je živa* (Div.); *živa su ga vūci ràstrgli* (Bor.); takvi su i primjeri: *imāš li šènišna hljèba?* (Dab.); *imaš li bijèla kónca?* (K.); *imām ljúta mlijèka* (Dab.); *pōsō bìjel cvijet* (K.); *o téšku se jādu zàbavijo* (Dab.); gdje se neodređeni vid upotrebljava uz stalne, sintagmatske izraze koji obično imaju pridjeve u određenom vidu;

b) pridjevi određenog vida u atributskoj službi:

žèstokì je tō gùslāč (Dab.); *dōbrōm čojèku je dāo* (Most.).

U stalnim sintagmama – ustaljenim nazivima, određeni pridjev je sasvim običan:

bìjelōg brāšna (K., Pl.), *bìjēlōg hljèba* (Am.), *bìjēlōg vrijé-ska* (K.), *bìjelōg šèmena* (Dab.), *cřnōg kónca* (Dab., Pl., Ul.), *cřnōg vína* (Dab., Pl.), *cřnōg đāvola* (Bi., Pl.), *jèčmenōg hljèba* (Bi.), *ljútōg mlijèka* (Balj., Pol., Bor., Dab., Pl.), *mlādōg lūka* (Last., Dab., Pl., Most., Pridv.), *slānōg kàjmaka* (Šip., Pl., Bor.), *zèlenōga lūka* (Bor., Am., Pridv.), *zlātnōg přstena* (Bi.).

Određeni vid imamo i u slučajevima gdje se imenica izostavlja; pridjev je nosilac sintagmatskog značenja:

²⁹ Mićević, *Popovo*, 318, 319.

³⁰ Maretić kaže da je pravilno reći: *eto tebe i danas živa*, a nepravilno bi bilo da je upotrebljeno *živoga* (JF, VI, 255).

đevōjka čēkā sūđenōg (K.); *mlāda bi svākōg stārōg ljúbila ũ rŭku* (Bor.); *imām óđe jèdnōg pōznātōg* (Most.); *suđeni* je suđeni momak, *stari* je stari čovjek i sl.

Kad se pridjev nalazi u sastavu geografskog imena, on ima promjenu određenog vida:

Ljŭtōg Dōla (Podv.), *Měkōg dōla* (K.), *Vòdenōg dōla* (Šip.), *Zôvōg Dōla* (Bi.), *Prŭjekōg gr̃ma* (Odž.).

§ 375. Za označavanje pripadnosti porodicama na *ić* mj. posesivnog pridjeva upotrebljava se genitiv jednine prezimena:

Ívkovića njŭva (Dab.), *Māndića kŭće* (Fo.), *Žárkovića njŭve* (Dab.).³¹

Od drugih prezimena upotrebljava se posesivni pridjev koji označava pripadanje ne cijeloj porodici nego samo jednom njenom članu, obično onom kojeg poznaju govornici:

Pécov mālŭ (K.), *Šākotine kŭće* (Dab.), *Kovāčinov pòdrum* (Podv.), *Péškino kōlo* (Podv.), *Šègrtova vójska* (Bi.).

Kongruencija

§ 376. Za imenice tipa *harambaša*, *paša*, *subaša*, *sudija* u književnom jeziku “glavno je pravilo za njih, da se, kad stoje u sing., uzimaju kao imenice muškoga roda, a kad su u plur., uzimaju se kao imenice ženskoga roda”³². U ovom govoru, međutim, nije uvijek tako. Ovdje, naime, nailazimo i na slučajeve gdje je morfološka strana postala dominirajuća i u jednini:

dōšla mu nākva vālŭja (Bi.); *jèdna je ũstaša zà njŭm pŭcala* (Dab.); *bŭjo je kòd ovē tèrzijē* (riječ je o muškarcu terziji, Šip.); *slŭga je svē tō slŭšala* (riječ je o muškarcu, Div.); *slŭga mu je dōnijela vèčeru* (Div.); *tŭ je bŭla nēkakā sùdija* (tj. sudac,

³¹ Tako i Vuković, *P-Dr.*, 80-81.

³² Maretić, *Gramatika*, II, 367.

muškarac, Odž.); *slúga je tō čũla i kázala kàdiji* (Div.); tako i: *moja lola od bolesti ječi*.³³

Imenice tipa *budala*, *propalica*, *baraba* još češće imaju gramatičko slaganje:

bũdalo jèdna (Av., Dab., Batk.); *prāvā je pròpalica ònī njèzin čòjek* (K.); *těškā je tō baràba* (Bi.); *tō je jèdna baràba* (Dab.); *tū je žívljela jedna skitáčina* (Odž.); *znāš li zà onū skitáčinu?* (Batk.); *znāo sam ònū pjànduru* (K.).

§ 377. Uz broj *dva* ove imenice redovno se slažu sa svojim dodacima kao imenice ženskog roda:

Ljubović je imō dvìje slúge (Odž.); *pòbjegle su ònē dvìje hàrambaše* (Dab.); *tū su bìle dvìje hàrambaše* (Dab.); *tū su bìle dvìje pàše* (Kaz.); *kad dvìje ùstaše ù kuću* (Dab.).³⁴

§ 378. I u množini je najčešće slaganje u ženskom rodu:

bìle su tū pàše nèkakve (Bi.); *dòdijaše mi ònē pijanice* (Hum); *filānce su mi òtēle dùān* (Dab.); *svē su hàrambaše utèkle* (Dab.); *Švābe su sāmō kùpile pō selima* (Podv.); *ùstaše su bìle gládne* (Bor.); *ùstaše su svē žívo òdnijeje* (Dab.); *tō su stārē svāðalice* (Klj.).

Ako se imenski dodaci nalaze u drugom dijelu rečenice, tj. ako nisu neposredno uz imenicu, slaganje u množini može biti i u muškom rodu:

ùstaše nam nìšta nijésu mògli (Foj.); *ùstaše su se bòjali partizānā* (Bah.); *hàrambaše bi mēđu sobōm podijélili* (Dab.).

§ 379. Prirodno slaganje imenica ove vrste imamo u primjerima:

kad je vīdijō ònī mu slúga (Odž.); *pāpa rīmskī* (Rav.); *pāša je bījo na Būni* (Dab.); *válija mòstarskī* (Bi.).

³³ Mićević, Popovo, 275.

³⁴ Isp. kod Njegoša: *dva viteški protivnika* (Vušović, Njegoš, 92).

Ovakvo slaganje nalazimo i u pismima: *da možemo izabrati slobodno svoga vladiku*; pa čak i *dva bimbaše*.³⁵

§ 380. Imenice *babo* i *Švabo* koje se mijenjaju po promjeni imena *Marko* imaju dodatke u muškom rodu i u oblicima množine:

*tû su bili nĳihovi báb*i (Bi.); *Šváb*i su *tô svě pòrušili* (Bi.); *Šváb*i su *im ôdnijeli svě* (Bah.).

Tako je i sa porodičnim imenima tipa *Logo*:

Lózi su prĳvi dosělili (Bor.); *svě su tô kúpili Brénji* (Bi.); *svĳ su Gádži poštèni* (Bor.); *tû su Léndi stanòvali* (Bor.); *tû su Júzi vâzda bili prĳvi* (K.).

§ 381. Uz kolektivne imenice na *-ad* zavisni dijelovi najčešće dolaze u množini srednjeg roda:

jărăd su bila debèla (Batk., Dab.); *tělăd su plăho jěftĳna* (K.); *tělăd su slăba ôvĳ gôdinĳ* (Dab.); *tělăd su ôtišla ũ ogradu* (Balj., Dab.); *ždrĳbăd su vâzda išla za kòbilama* (Podv.).

Uz imenice *čĳljad* i *momčad*, koje se uzimaju kao kolektivne jedinice, glagolski dio predikata može biti i u jednini:

čĳljăd je dôšla (Dab.); *čĳljăd mu je bôlesna* (K.); *mômčăd je ôtišla ũ polje* (Ključ);

i u množini: *čĳljăd su mu vâzda bila văljăna* (Bor.); *svă su mu čĳljăd poštèna* (Podv.); *ôvă mômčăd su se zasîđeli* (Odž.).

Sintaksa glagolskih vremena

Prezent

§ 382. Kad se iznose neke iterativne radnje koje su lično doživljene i zapamćene, a koje se više zbog bilo kojih razloga ne

³⁵ Zapisi, VI, knj. XII 175, 54.

dešavaju, za iskazivanje tih radnji upotrebljava se pripovjedački imperativ:

ôn svākō vēcē dóđi kòd nās pa šědi i pričāj do jàcijē (Bor.); kad god ùljegni Túrci, nāši izáđi prèd njī i pòbīj se š njīma (Kaz.); kad bi jim nèstalo ránē, òni òdmā pošálji u sèlo i pòkupi što jim dóđē do rúkā (Bor.).

§ 383. Ako se iznose radnje koje su se ranije vršile, a koje se mogu i sada vršiti, upotrebljava se pripovjedački prezent:

Svrātī òn često pa šedī i pričā o svòjijem jādima (K.); svākē gòdinē òn iščērā čēle i òstanē š njīma tàman dō pod zīmu (Podv.); mī zèmlju òrēmo vòlovima i plūgom. Kad je ùzorēmo onda je nàsijēmo žītom i drljačōm povićemo pa ondā ljēsōm pòljesāmo (Klj.); od mlijēka mī prāvīmo sīr i kájmak. Kad se dosta tōga nàkupī, sàsipāmo tō ù mijeh i òstavljāmo zā zīmu (Bi.); kad kòsīmo, zòvnēmo móbu. Kòzbaša idē nàprijēd, plàstilice plàstē sījēno. Ka se dōsta tōga nàkupī na kàmaru, ondā se slōžī plàs (Bor.).

§ 384. Ako su se radnje završile u prošlosti, odnosno ako se želi samo to istaći, onda u pripovijedanju za iskazivanje tih radnji dolaze i prezent i aorist i imperativ:

a) *jèdnōm u pónoći neko zākucā; jā òtvorīm kad imām šta vīđeti – stòjē dvā partizána prèt kućōm (Dab.); onomádne, jā nēšto rādīm u tòru kad eto ti njēgā: haj šědi, i, bōgami, mī òstanēmo do rùčanjī dōbā i tū rùcāmo i isprīčāmo se ko ljūdi (K.);*

b) *tē gòdinē ù zīmu dóđoše Nijémci u sèlo, sīlu zùluma počīniše, hājvān pòklaše, fāmīlije óčeraše pò havsima, kùće popálišē, svē, brāte, u crno zàviše (Dab.); òni òdmā načīniše nòsila, náke hāljiine báciše pò njima i mètlušē ga nà njī (Bi.);*

c) *a tog dāna Bōg dàdni pa nakùrlāj vòda i svē odnēsī (Bah.); sīn mu zaùzmi òvō mjěsto i òvī grād (Klj.); hā tō čūj, jā sigùrāj kònja pa pòjaši i okréni prô polja (K.); kad òni tō vīdi, òdmā potòvari kònje pa u Dùbrōvnīk i tū òstavi blāgo (Ključ).*

Aorist

§ 385. Još je Maretić konstatovao da se u “južnim krajevima taj ... oblik (mnogo više nego imperfekat) upotrebljava i u običnom govoru”³⁶. Ova konstatacija vrijedi i danas, vrijedi i za naš govor. Aorist se upotrebljava i u svakodnevnom razgovoru, i u izlaganju prošlih događaja.

§ 386. O značenju aorista u našem jeziku nemamo jedinstveno mišljenje, ali ja se ovdje neću upuštati u diskusiju o tome. Ja ću ovdje govoriti o aoristu na osnovu primjera iz ovoga govora.

§ 387. U ovom govoru aorist se često upotrebljava u njegovom pravom – indikativnom značenju; a i za mene su u indikativu oni primjeri koji se odmjeravaju prema momentu sadašnjosti, a “ovde je bitno da je to [što se iskazuje aoristom, A. P.] sad bilo. I svakad je aorist kad njim to hoće da se kaže upotrebljen indikativno”³⁷.

§ 388. Pravo idikativno značenje aorista imamo u primjerima:

a) perfektivni glagoli: *pròdadok jã svòje* (Balj.). To saopštava jedno lice drugom na pazaru neposredno poslije prodavanja sitne stoke; *òdnese ti ònĩ grãblje* reklo je jedno lice drugom kad je vidjelo da mu je neko nepoznato lice uzelo grablje.

Takvi su i ovi primjeri: *mĩ dóđosmo; nèka ste, bũjrum* (K.); *ũmrije i òna; ũmrije jã, šta ćeš, Bòžjĩ ěmer* (Bor.); *Ljĩlje, otvòriše se brãvi, potèci* (Vranj.); *òni pokòsiše svòje* (K.); *i kòd nãs zastũđe* (Bor.); *jẽdva ì mĩ sãđedosmo* (govori lice koje silazi sa plasta sijena koji je tek završen), *põčẽ kĩša* (Bi.); *đĩgoše se čẽle* (K.).

Ovakvi primjeri mogu biti praćeni priložima *evo, eto, eno: eno òdoše nã prekadu* (govori jedno lice pokazujući na neke ljude

³⁶ Maretić, *Gramatika*, II, 529. Drukčije misli Rešetar, *Štok.*, 192, a prema njemu i Meillet, *Linguistique générale*, 153.

³⁷ Stevanović, *Oko značenja aorista*, NJ, n. s., VIII, 132.

koji su se uputili kazanu gdje se peče rakija, Dab.); *eto ti, bõla, dõgoše mäslo* (Bor.); *eno ti raznijěše žĩto* (Dab.); *eno ti se õdriješt kräva* (K.); *evo ti prõliše mlijěko* (Bor.);

b) imperfektivni glagoli: *ćemerismo õnũ čätrnju sve dõsada* (Bi.); *dõsta se pričasmo, jã rěkok što sam znão* (Div.).

U vezi sa navedenim primjerima potrebno je istaći ovo. Kod perfektivnih glagola izvršenje glagolske radnje pada u govornu situaciju, u vrijeme govorenja; a kod imperfektivnih glagola radnja iskazana aoristom je trajala do momenta govora, ona se "izvršila neposredno pred trenutkom saopštavanja". Iako to nije uvijek kazano posebnom vremenskom odrednicom, to se jasno vidi iz cijele govorne situacije. Kod perfektivnih glagola ograničenost trajanja glagolske radnje iskazana je samim glagolom, a kod imperfektivnih to se iskazuje posebnim vremenskim odrednicama: *dosta*, *sve dosad* i sl. i te odrednice uzimaju na sebe vezivanje glagolske radnje za sadašnjost dajući joj u isto vrijeme i ograničenost trajanja.

§ 389. Po mom mišljenju indikativno značenje aorist ima i u ovim primjerima: *Rĩsta napũšta kãhvu* (Dab.); *õni dõbro zakũrlaše zã ovõ krãtkõ vrijeme* (Kor.); *õstadoše sirõte* (Ključ); *pobõlješe se kěrovi* (Dab.); *svě mu oduzěše* (K.); *smãknuše nam kõze* (Balj.).

Tako i: *gõnjasmo se po sũdu zã ově bãre* (Dab.).

U svim ovim primjerima, za razliku od onih koji su naprijed navedeni, radnja kazana aoristom nije trajala do momenta govora; odnosno govornik nam je ne saopštava kao tek realizovanu. Za njega to nije najbitnije. On je i bez toga smatra sadašnjom. Sve su se te radnje desile, za govornika, sada, u ovo vrijeme i one su tu indikativne. Rista je sada, u naše vrijeme napustila kahvu. M i N su se sada, u naše vrijeme obogatili; koze su sada, u naše vrijeme, smaknute i sl. Bez obzira na to što je to bilo juče, lani ili prije tri godine, to je za govornika sadašnjost, odnosno najneposrednija

prošlost. Sve se ove radnje odmjeravaju prema toj sadašnjosti koja je šira od trenutka govora i koja obuhvata veće vremenske periode. Ti čitavi vremenski periodi su, bilo zbog kojih razloga, za govornika sadašnjost i, prema tome, za nas su to indikativna značenja aorista.

§ 390. Indikativnu upotrebu aorista imamo ne samo u obavještajnim, izjavnim rečenicama, nego i u rečenicama u kojima imamo odgovor na neko pitanje. Tu razlikujemo nekoliko slučajeva:

a) i u upitnoj rečenici i u odgovoru imamo aorist. Oba su indikativno upotrebljena:

sŕiže li ga? sŕigoh (Bi.); pòblježe li? pòblježe (Bor.); náđe li ga? náđoh (Zauš.); uzéše li te? uzéše (Balj.); znàde li? znàdok (Dab.); òde li? òdok (Dab.);

b) indikativni aorist imamo samo u odgovoru:

šta ti je? skapùla mi jèdno jǎnje (Dab.); jèda ji? dóđošē svŕi (Podv.); đe si tō? evo izáđok malo nà sūnce (Bor.); šta bŕi ò tebe? evo izáđok malo prèt kuću (Bi.); štǎ bŕi? odnèsoše ga (Klj.);

c) u upitnoj rečenici može, ali ne mora, biti upotrebljen aorist. U odgovoru dolazi samo aorist – u indikativu, ali obično ne od glagola kojim se pita:

nǎljeze li prúga? evo sǎd próđe (Dab.); šta rǎdŕš? evo izáđok da ovō mǎlo zàgrǎdŕm (K.); đe ste tō bŕi? plástismo onō nešto sŕjěna (K.); šta bŕi òd vās? sprǎčasmo óvce ũ tōr (Balj.);

d) aorist je upotrebljen samo u upitnoj rečenici:

kud mi se stǎniše jèdne grǎbje? nē znām, vjèrē mi (Zauš.); kō mi prōsū vōdu? ònŕi se mǎlŕi tŭd vŕtijo (K.).

U primjerima pod *a* lice koje pita i lice koje odgovara mogu biti saučesnici u događajima i tu se obično očekuje potvrđan odgovor. Pitanje tu dolazi prosto iz učtivosti, da se stavi na znanje licu kome se upućuje pitanje da je i drugo lice pratilo tok događaja. To će još ljepše potvrditi primjeri:

vīde li šta urádih òd njegā? vīdeh, brāte, bōgami – indikativ imamo u izjavnoj rečenici (K.); *prèceraste li? prècerasmo* (Ključ); *pròdadoste li? pròdadosmo* (Balj.).

U navedenim primjerima i lice koje pita i lice koje odgovara podjednako su obaviješteni o ishodu glagolske radnje. Ovdje je lice koje pita pratilo tok radnje, vidjelo njen kraj, ali pita iz učtivosti, ili da započne o tome razgovor sa drugim licem. U drugim slučajevima lice koje pita ne mora biti obaviješteno o onom što ga interesuje i odgovor na takva pitanja može biti i potvrđan i odričan.

§ 391. U sintaksičkom relativu aorist znači “momenat izvršenja radnje u prošlosti” i najčešće se upotrebljava u pričanju ličnih doživljaja:

tē gōdinē ũ zīmu dódoše Nijémci u sèlo; sīlu zùluma počiniše: hàjvān pòklaše, fāmīlje òčeraše, kùće popáliše; svē, brāte, u crno zàviše (Dab.); *òba se ispésmo na duvàrinu da tō vīdīmo* (Dab.); *òni se òdmetnuše od Švába i nàpadoše ga* (Kor.); *lāni se svē izròjiše i četères sūdā posádih* (K.); *prèpadošmo se ò tē pùcnjavē i pobljègosmo ũ brdo* (Div.); *kad nās dovèdoše nà jamu, nàstade hālāl* (Dab.); *òni svē pocijèpaše i izbáciše nàpolje* (Step.); *kad òni tō čūše, ušúceše svīkolicu* (Odž.); *iziđe čeljáde i zàpītā me kòga tràžīm* (Bor.).

Aorist u relativnoj upotrebi imamo i u primjerima gdje se iznose prošle radnje, ali ne kao lično doživljene, nego kao čuvene od drugih lica. Uz takvo pričanje obično dolazi: *po pričanju, kažu, pričaju* i sl. da bi se stavilo do znanja da su to tuđe riječi koje se sada ponavljaju:

mī zàpucasmo, kâžē Mého, a òn stāde bjèžat (Klj.); *mī se prīfatismo pòsla, vèlī Ōmer, kat se čū nēđe pūška* (Bor.);

tē zīmē, po prīcānju, òn skūpī svātove i krēnū po đevōjku (Odž.); *tē gōdinē, kâžū, ròđī ljètina ko nīkad rànije* (Am.); *i tàdā, pričājū, òdmā pòteče vòda* (Bi.).

§ 392. Poznato je da se relativno upotrebljena glagolska vremena mogu međusobno zamjenjivati. Prof. Belić kaže: “Kad nam je potrebno da iznesemo da se neka radnja izvršila u jednom trenutku prošlosti, onda upotrebljavamo aorist; a kad nam je potrebno da obeležimo da se neka radnja izvršila neposredno sa nekom radnjom ili trenutkom prošlosti, upotrebljavamo – perfektivni prezent; kad hoćemo da pokažemo da se vršila naporedo sa nekom radnjom ili vremenskom situacijom u prošlosti, onda upotrebljavamo imperfektivni prezent (isp. *čim dóđe, napísa pismo : čim dóđe, nàpīšē pismo* i *čim dóđe, pīšē pismo*)”.³⁸ Ali, kako je to znatno ranije konstatovao prof. Stevanović³⁹, ta se zamjena ne može uvijek vršiti, i ne bez štete po značenje. To potvrđuju i naši primjeri kao: *kad nās dovědoše nà jamu, nàstade hālāl*. Ako bismo u ovoj rečenici aorist zamijenili prezentom, dobili bismo iterativno značenje; znači, sasvim nešto drugo od onoga što se htjelo reći. Aoristom se i ovdje kazuje samo jedna radnja koja se desila u prošlosti, a prezent takvoj radnji daje iterativni karakter. Ili da uzmemo drugi primjer: *dok mī tō rádismo, svě je dōbro ráđalo* (Dab.). Ako se želi očuvati značenje, zamjena je nemoguća. Pa ni u upitnim rečenicama sa aoristom u relativu, zamjene nisu moguće: isp.: *pa šta bī? kud ih òčeraše, razàznadoste li ikad?* ili: *izáđe li iko?* i sl. I tu bi zamjena aorista prezentom uticala na značenje. Čak ni perfekat u ovakvim primjerima ne bi dao isto značenje.

§ 393. Modalni aorist imamo u primjerima:

ako se òkišā, pròpadoše žīta (Dab.); *ako pròdām óđe, òdoh ti jā ù Bosnu* (K.); *ako Švábo ùljegnē, nēsta nās* (Bor.); *ako nē dōđū, òbrukasmo se* (Bor.); *ako nē panē kīša, òstašmo brez křtōlē* (Batk.); *ako òdūljī sūša, pōkrepā ovō hajvána ò žēdi* (Podv.).

Radnje iskazane aoristom u gornjim primjerima nisu vršene, ne vrše se u momentu govora i uopšte je pitanje da li će se one

³⁸ Belić, *Prilozi učenju o upotrebi vremena...* JF, XVII, 183.

³⁹ Stevanović, *Pitanje značenja glagolskih vremena*, JF, XVII, 158-159.

realizovati; ali je govorno lice sigurno da će se one realizovati, ako se realizuju radnje u uslovnim rečenicama.

Modalno značenje aorista imamo i u primjerima:

pòmāgājte, ljûdi, izgibosmo (Dab.); *bjêšte, izgiboste* (Prijev.); *zaustavi, preváliše kôla* (K.).

Mada su i ove radnje okrenute u budućnost, mada i one zavise od realizacije radnje u drugoj rečenici, one su po vremenu vršenja, ako do njega dođe, bliže govornoj situaciji od onih radnji iz prethodne grupe primjera. Naravno, i tu je istaknut lični stav govornog lica, i sve te radnje iskazuju samo neku mogućnost.

§ 394. Za mene su modalnog značenja i aoristi u primjerima:

pokòsik jâ ovô dânas (K.); *òdoh jâ mǎlo dôlje ù zâdrugu* (Dab.).

Radnje kazane aoristom nisu realizovane, a još se neke od njih ne moraju ni otpočeti. U prvom primjeru imamo samo želju, namjeru govornog lica da završi košenje jedne livade. U drugom primjeru imamo isto nečiju želju da ide u zadrugu, iako još nije ni krenuo ka zadruzi. Kako vidimo, ovi primjeri ne idu u kategoriju indikativa koji iskazuje realizovane radnje u neposrednoj prošlosti, odnosno u vremenskoj situaciji govora. Istina, prof. Vuković primjere ove vrste stavlja u kategoriju sintaksičkog indikativa, jer oni pokazuju radnju koja vremenski stoji u odnosu prema momentu prave sadašnjosti i ta radnja, koja je bliska sadašnjosti, uzima se kao već gotova.⁴⁰ Međutim, treba istaći da se ovakvim primjerima uopšte ne iskazuju prošle radnje, koje su već realizovane, kako je to u indikativu, nego radnje koje treba tek da se realizuju – a to je osobina modalnog aorista. Nikakva naša lična ubijedenost u njihovo izvršenje ne mijenja suštinu stvari. Te radnje nisu realizovane, prema tome, tu nije aorist u indikativu. Pošto tu imamo lični stav, njihovo skoro i

⁴⁰ Vuković, *P-Dr.*, 90.

sigurno izvršenje za govornika ne dolazi u pitanje, samim tim te radnje su svrstane u kategoriju modusa.

§ 395. Ako se ovakvim primjerima iskazuju radnje čiji je početni momenat već realizovan, a taj momenat može u sebi sadržavati i čitavu radnju, onda takvi primjeri mogu imati indikativno značenje. Tako, npr., kad se kaže: *šēte vī, a jâ ôdok da donēsem vòdē*, a već je krenula na vodu ili u primjeru: *đe ćeš? ôdok ũ grād*, već je na putu za grad – imamo slučajeve gdje se radnje kazane aoristom već realizuju i, upravo zbog toga, tu imamo indikativni aorist. U ovim primjerima, a bez štete po značenje, radnje kazane aoristom mogle bi se zamijeniti prezentom imperfektivnih glagola.

Gornji primjeri nisu jednaki sa: *pokosik ti ja ovo danas ili odok ti ja ove godine u vojsku*. U prvom primjeru imamo glagol čiji bi aorist trebalo da iskazuje već izvršenu radnju, njen završni momenat: *pokosih ja ovo* = *završio sam košenje, pokošeno je sve*, a to se našim primjerom nije reklo, čak se to nije ni htjelo reći. U drugom primjeru radnja niti je realizovana niti se realizuje. Ona je okrenuta ka budućnosti i njena realizacija ne zavisi od govornog lica. Kako vidimo, postoji velika razlika između ovakvih primjera i primjera kao: *odoh u grad*, gdje se radnja već realizuje.

Imperfekat

§ 396. U ovom govoru nailazimo i na upotrebu imperfekta. Istina, ne tako često i ne podjednako u svim mjestima. Pa ni u jednom mjestu ne upotrebljavaju ga svi podjednako. On je postao obilježje govora starijih, mlađi ga sve rjeđe upotrebljavaju. Jedino je imperfekat od glagola *biti* “*bijaše*” opšta osobina.

§ 397. O značenju imperfekta u posljednje vrijeme kod nas se dosta pisalo⁴¹, ali ja u sve to neću sada ulaziti. Ja ću ovdje polaziti

⁴¹ A. Musić: *Prilozi nauci o upotrebi vremena u srpskohrv. jeziku*, Glas, CXXIII i CXXVI; A. Belić, *O upotrebi vremena...* JF, VI; M. Stevanović, *Pitanja*

od primjera zabilježenih na ovom terenu i vršiću klasifikaciju tih primjera prema svome osjećanju imperfekta – napominjem da je to osjećanje dobrim dijelom formirano u školi.

Prije iznošenja zabilježenih primjera jedna napomena. Ovaj govor ne čuva klasičnu upotrebu imperfekta kao, recimo, neki govori današnje Crne Gore i, prema mome materijalu, on se jedino upotrebljava za iskazivanje doživljenih radnji. Te radnje uvijek se dešavaju naporedo sa “nekom drugom radnjom ili bilo kakvom vremenskom situacijom”⁴². Mada se to uvijek ne iskazuje govornim sredstvima, to se iz cijele govorne situacije lako može ustanoviti. Prema tome, ovdje se imperfekat, a prema ustaljenom kriterijumu za razlikovanje upotrebe glagolskih vremena, ne upotrebljava u sintaksičkom indikativu, nego samo u relativu i modusu.

§ 398. Najčešće imamo upotrebu imperfekta u pričanju. Tu njega može, ali ne mora, pratiti i neka vremenska odrednica.

a) Imperfekat se upotrebljava uz vremensku odrednicu: *dok bījāhū ūstaše u sèlu, jā se i krījāh i nè krijāh* (Div.); *dok je ōn ūpravlĵō zādrugōm, bījāše ū njōj svēga; ōn tō svē nābavljāše i izdāvāše* (Bor.); *gādnō ti je tādā bilo, pūcāhū sa svījē strānā* (K.); *kad jā rādāg na gŭvnu dōđōše āustrīskī filānci i svē prēbraše* (Prijev.); *ka smo bīli ū Crnōj Gōri, vīkāgū nēkī da ćemo i mī tāmō* (Kaz.); *jēdnē nōci nāpadoše vŭkovi; srēcōm mī imādijāsmo pŭšku, te jā opālīh* (Dab.); *jŭčē jā rādāg na gŭvnu kad ōn* (Zauš.); *zīmŭs je bījō vōđe i prīcāše da sad žīvī tamo u Banātu* (Odž.); *srēčna su tō vremēna bīla, tad rādāše pŭsto svē* (Bi.); *nekad je i ovā kŭća bīla na glāsu, imādijāsmo pŭn tōr, pŭnu kŭću* (Bi.), *kad*

značenja gl. vremena, JF, XVII; A. Belić, *Prilozi učenju o upotrebi vremena u sh.*, JF, XVII; Al. Stojićević, *Značenje aorista i imperfekta u srpskohrv. jeziku*, 1951; M. Stevanović – prikaz te knjige, JF, XIX, 272-287. J. Vuković, *Sintaksička vrednost imperfekta*, Radovi Naučnog društva BiH, III.

⁴² Stevanović, *Gramatika*, 1954, 407.

je ùljegō ù kuću, svě se vākō trésijāše (Zauš.); tē gōdinē nē bijāše jáka zíma, bijāše snījega vřlo mǎlo (Bi.).

U ovim primjerima radnja kazana imperfektom paralelna je nekoj drugoj radnji ili, pak, vremenu određenom nekom vremen-skom odrednicom.

b) Uz imperfekat nemamo posebne vremenske odrednice u primjerima: *tū dōlje srěto Andrijānu, nōsāše sījeno (Balj.); òvō je svě bilo Ljubovića, imādi jāše òn dōbra kōnja i svě bi pōlje zà čas oblětijo (Odž.); ùmrijē i Mára, a lījepo su je ðeca pǎzila; nē žaljāhū, valā, ništa da bi jōj ugōdili (Dab.); znām jā Žárka, vójek je bįjo učitelj – učāhū ðeca dōbro š njímena (Div.).*

Iako u ovim primjerima formalno nema naporednosti, ona se vidi iz cijele govorne situacije. N. je sreo Andrijanu kad je pošao kući i ona je tada nosila sijeno. Ljubović je imao dobra konja u ono vrijeme kad je njegov bio Odžak. Dok je Mara bila živa, djeca su je lijepo pazila i sl. Kako vidimo, ovdje je uvijek prisutna neka naporednost koja prati radnje kazane imperfektom.

§ 399. Od glagola *pričati, kazivati, vikati* imperfekat se upotrebljava za iskazivanje radnji koje su se u prošlosti ponavljale:

prīčāhū naši stārī da mu je tū bila kũća (Div.); prīčākū náкви Humljáci da su ga vīđeli tamo neđe ù Bosni (Odž.); i naši su bjěžāli ù Bosnu, prīčāše mōja pòkōjnā svěkrva da je i ona bila tāmō (Izg.); bàksuzi su tō bíli, prīčāše šūmār da ji je i jōn fǎcō u dr̃vima (Klj.); kázivāše mi mōj òtac da su jědnē gōdinē nášli stō kvintálā žíta (K.); kazívāhū naši stārī da je únđe bila cr̃kva (Div.); kako je òtišō òt kućē, nįje se vīšē vrátijo; víkāgū nēkī Crnogórci da je bįjo š njǐma (Kaz.).

Lica kojima se pripisuju radnje kazane imperfektom nikad nisu prisutna govoru, a vrlo često nisu ni u životu, i radnje iskazane ovim oblikom ne mogu biti zamijenjene prezentom imperfektivnih glagola.

Sve su ovo radnje naporedne sa vremenskom situacijom kada su one prvi put realizovane, tj. kada ih je naš pripovjedač čuo. On i sada misli upravo na to vrijeme, ali ne osjeća potrebu da to i posebno označi nekom vremenskom odrednicom.

Formalno gledani ovi primjeri mogli bi se shvatiti i kao iterativni. Tako: *pričaju naši stari* – može se shvatiti i kao imali su običaj da pričaju, često su pričali, što bi gornjim primjerima davalo i kvalifikativni karakter. Ali to ne mora biti tako. Sve ove radnje mogu biti vezane za jedno pričanje, jedno kazivanje, što, opet, ne isključuje ni mogućnost iterativnog značenja ovih primjera.

§ 400. Kvalifikativnost iskazanu imperfektom i drugim riječima koje sa njim čine sintaksičku cjelinu imamo u ovim primjerima:

dòbro je on stājō, imàdijāše pūnu kūću svèga (K.); *nijésam jā išō tāmō, bījāh kūkavica i nē smjedok* (Bi.); *bījāše on dōbar kòsac, nīko ti nīje mōgō š nīm u òtkosu* (Odž.); *sèdam jējīkā znàdijāše* (Bi.); *ne šcàdijāše sòvat* (Dab.), *nījīhove žène nōšāhū crnē dīmije* (Bor.).

§ 401. Imperfekat se upotrebljava i u pitanjima:

bījāše li krāvā na pazáru? (tj. dok si ti bio na pazaru, Balj.); *kako nō se zòvijāše?* (Bi.); *ko tō bījāše?* (Dab.); *đe bījāhū?* (K.).

Na ovakva pitanja obično se i odgovara ovim oblikom: *bījāše li krāvā? bījāše; šta rādāgū? sèdāgū* i sl.

Imperfekat može doći samo u odgovoru, i to obično u drugoj rečenici, poslije one koja formalno zadovoljava odgovor: *vīđe li Pētra?; bījo je tū, trāžāše nēkog* (Step.); *jèsu li miròvali?; jèsu, bàba im pričāše nešto i nijèsu se ni mākli* (Fat.).

§ 402. Posebnu vrstu imperfekta predstavljaju primjeri sa tim oblikom od defektnog glagola *velim* i glagola *mišljati*. Ti su glagoli sami po sebi modalni, a njihova se radnja proteže do momenta kada se dobio odgovor na postavljeno pitanje:

òklèn ti je òvī mlàdīć?; iz Mostàra; – a jâ vèljāh da je ù škōli na Divínu (Div.); šta ti je?; nīšta, nàko mǎlo šèla da se òdmorīm; – a jâ mišljāk da si bōlesna (Mir.); òklèn si ti mlàdīcu?; iz Mostàra; – a jâ mišljāk da si is Kasàbē (Kor.).

§ 403. Modalno značenje ima i imperfekat glagola *htjeti* uz koji dolazi infinitiv ili prezent sa svezicom *da* od nekog drugog glagola:

đe ćeš? šćâk nešto brávā šīšat (već je došla da ih šiša, Balj.); *đe ti je bábo? što će ti? šćâk mu nešto rěć* (Bor.); *ščâh ti ùzēt òvē grǎbje* (a već ih je uzeo, Prijev.).

U nekim slučajevima ove imperfekatske dopune nisu iskazane, ali se one podrazumijevaju:

zagrǎdīvāš li? evo šćàdijāk ovō mǎlo (radnja se već realizuje, K.); *šta ćeš tī mlâda? šćâk mǎlo sōli* (tj. kupiti, Bor., Dab.).

Imperfekat glagola *htjeti* u gornjim primjerima iskazuje radnju u čiji ishod govorno lice nije sigurno. I baš zbog toga što radnja još nije realizovana, što postoji neka bojazan u njen konačni završetak – njena realizacija ne zavisi samo od govornika, nego i od neke više sile, tu imperfekat ima modalno značenje. Ovi su primjeri dijametralno suprotni primjerima u aoristu tipa – *pokosik ti ja ovo danas*, iako pripadaju istoj kategoriji – modusu.

§ 404. Imperfekata uz vremensku odrednicu kojom se ograničava trajanje glagolske radnje imamo u primjerima:

òn slūžāše šēs gōdīnā (Dab.); *čītav dān kōsāše dōlje ù polju* (Step.).⁴³

⁴³ Postoji mišljenje da uz imperfekat ne dolaze vremenske odrednice kojim bi se ograničavalo njegovo trajanje (v. Vuković, *Sintaksička vrednost imperfekta*, Radovi Naučnog društva BiH, III, 222. i d.).

Perfekat

§ 405. I ovaj govor zna za upotrebu krnjeg perfekta u iskazivanju tek svršenih radnji, naravno, taj oblik nalazimo i tamo gdje se govori o davno minulim događajima.

Ni o značenju krnjeg perfekta nemamo jedinstveno gledište u našoj nauci. Prof. Belić zastupa mišljenje da krnji perfekat ne može biti u indikativu jer nema “vezu sa sadašnjošću”, tj. nema pomoćni glagol *jesam* “kojim se ta veza sa sadašnjošću u sintaksičkom indikativu obeležava”⁴⁴. Prof. J. Vuković, naprotiv, smatra da i krnji perfekat može biti upotrebljen u sintaksičkom indikativu.⁴⁵ I. Grickat, koja je ovom problemu posvetila čitavu studiju, prihvata mišljenje prof. Belića i smatra da krnji perfekat ima “relativsko, ekspresivno i rezultativno značenje”⁴⁶.

Ja mislim da su u pravu oni koji u tom gl. obliku gledaju pravi indikativ. Ako pri određivanju značenja glagolskih vremena uopšte polazimo od “trenutka govora govornog lica” i sve ono što se odmjerava prema tom trenutku smatramo sintaksičkim indikativom, nema razloga da tako ne postupimo i pri određivanju značenja ovoga oblika. Iako tu nema formalne veze sa sadašnjošću, tj. nema oblika pomoćnog glagola *jesam*, on je i bez te formalne veze u svom pravom značenju. Ako taj oblik nekada prati po neka nijansa emocionalnosti, to mu nikako ne osporava indikativno značenje. Te emocionalnosti ima i kod aorista, isp. školski primjer: *eno padoše trole*, a to nam, ipak, ne smeta da aorist u takvim primjerima smatramo indikativnim. Prema tome, za mene su u indikativu i ovi primjeri:

ríknō zîd (K.); *potònulo Pòpovo* (Hum); *pòbjeglo mi pìle* (Ključ); *prekìpjelo mlijéko* (Bor.); *dòšō Džémo* (K.).

⁴⁴ Belić, JF, VI, 124, a i docnije.

⁴⁵ Vuković, P-Dr., 91-96, tako i Miletić, Crmnica, 554.

⁴⁶ I. Grickat, *O perfektu bez pomoćnog glagola*, Beograd, 1954, 10.

Ovakvi primjeri mogu stajati uz *evo, eto, eno: evo jā donijēla vòdē* (K.); *evo ti bábo pòslō sīra* (Bor.); *evo ti mājka pòslala jājā* (Bor.); *evo dòšli nákvi iz Òdbora, trāžē te* (Podv.).

U svim ovim primjerima radnja perfekta odmjerava se prema momentu govora. Perfekat se tu, kako je ranije konstatovao prof. Vuković, ne može zamijeniti ni jednim drugim oblikom, pa čak ni puni perfekat ne daje adekvatno značenje. Po svom značenju ovom obliku najbliži je aorist, ali samo najbliži. Osim toga ovakve primjere ne mora pratiti nikakav elemenat emocionalnosti.

§ 406. Takvi su i primjeri gdje krnji perfekat dolazi u odgovoru iza upitne rečenice:

đe si bījo? išō malo ũ grād (Most.); *šta imā nòvo? poskúpilo žīto* (K.); *đe ste tō bili? tòvarili nešto žīta* (Av.); *đe ste bīli? tòvarili nešto sījēna* (Dab.); *šta su rádili? svē mi batērisali* (Am.); *jēsu li nàpravili štētē? vās mi kùpus pòjeli* (K.); *šta trāžīs? izgūbila mi đēca òglāv* (Bor.).

U svim ovim primjerima iskazana je rezultativna radnja. To je tačno, ali to nije osobina samo krnjeg perfekta. Za rezultativnost znaju i druga vremena, a ona je i inače osobina glagola perfektivnog vida⁴⁷, a takvih je glagola najviše u našim primjerima.

§ 407. Pravu upotrebu ovoga oblika imamo i u primjerima: *pobijedio “Velež”*; *izgubijo “Borac”*; *otelila se zimulja*; *umrla majka* i sl. Mada u ovim primjerima imamo vrlo jak momenat emocionalnosti, oni zbog toga ne prestaju biti indikativni. Upravo taj emocionalni akcenat, koji prati ovakve izraze, nosi u sebi nešto vremensko, veže radnju za neposrednu prošlost, što je karakteristika indikativnog perfekta.

§ 408. U relativnoj ili modalnoj upotrebi krnji perfekat se upotrebljava i u značenju drugih glagolskih vremena:

⁴⁷ Belić, JF, VI, 121-122.

a) u značenju pluskvamperfekta: *jā sàsō dōlje ù Čapljinu i svrátijo da mi je něšto pòpit kad òn trže na vráta* (Dab.); *jā ji posádijo u ljànik i nìkoše svàkī do jèdan* (Dab.); *Kulin izišō gōjre nà onū kòsu kat se pōjāvī Bájō* (Dab.); *tamān jā ponijèla rúčak kad òni* (Podv.); *tamān jā donijèla vòdē kad ūdarī kīša* (K.); *jā òtišō ū grād, a òn dòšō kùci* (Bi.); *tamān tī òtišō kad òn trže* (Batk.);

b) u značenju futura: *ì jā te ne mòlijo* (Bor.); *jā ga višē ne trázila* (K.); *jā ti ga višē nè kupila* (Ključ); *jā ti ga višē nè iskō* (Podv.);

c) u značenju futura egzaktnog: *ako dòšō, dòbro dòšō* (K.); *đe gòd bījo, srèčan bījo* (Podv.); *što žèljela, Bôg ti dāo* (Dab.).

§ 409. Kao i u primjerima pod b, i c, modus imamo i u slučajevima gdje se perfektom glagola *biti* i infinitivom nekog drugog glagola izražava prekor. U prvoj rečenici iznosi se uzrok zbog kojeg nije došlo do realizovanja radnje u drugoj rečenici:

bījo rànijē dōc pa bi ì tī dòbijo (K.); *bījo ūranit pa ne bi zàkasnijo* (Bor.); *bīla dōc nà vakat pa ne bi òstala bès hljeba* (Podv.).

Tom konstrukcijom iznosi se i prekor zbog onoga što je izneseno u drugoj rečenici:

nē bijo skákat pa sad ne bi imō nábōj (Rab.); *nē bīla ĭc tāmō pa ti tō ne bi urádili* (Hum); *nē bīla se ĭgrat š nĭma pa sad ne bi bīla razbijènē glávē* (Dab.); *nē bijo ga bàcat pa bi ga ì tī sad imō* (Bor.).⁴⁸

Pluskvamperfekat

§ 410. Za razliku od književnog jezika u kojem se pluskvamperfekat “uzima... za događaje koji su se u prošlosti dogodili

⁴⁸ V. i kod Vukovića, *P-Dr.*, 99.

prije drugih, koji se takođe spominju”, ili za događaje “koji su se dogodili poslije drugih”⁴⁹, u ovom se govoru pri iznošenju doživljenih prošlih događaja nailazi i na primjere gdje se radnja kazana pluskvamperfektom ne odmjerava, bar ne formalno, prema drugim radnjama. Iako se ima na umu jedno određeno vrijeme u prošlosti, njime se ovdje samo konstatuje stanje u prošlosti kao rezultat izvršene glagolske radnje:

Mī smo svī īzbježāli četēres trēcē, tē gōdinē bijāše rōdilo žīto – prijedor (K.); nēkē gōdinē bijāše se svē posūsilo, tē gōdinē bijāhū ōvce pāle (Klj.); slābo je bilo rōdilo vōce, a onā nāša šljīva bijāše rōdila ko nīkad prīje (Ključ).

Pada u oči da u ovakvim primjerima nemamo upotrebljen pluskvamperfekat složen od perfekta glagola biti i radnog glagolskog pridjeva⁵⁰, ali ja ovdje nisam mogao ustanoviti razliku između ovoga oblika tipa *bijaše radio* i *bio je radio*, kako to konstatuje prof. Vuković u pivskodrobnjačkom govoru⁵¹. Ja sam, naime, bilježio i u slučajevima kad se izlažu lični doživljaji pluskvamperfekat složen od perfekta gl. *biti* i radnog gl. pridjeva nekog drugog glagola:

tamān sam se bījo lījēpo nāmjestijo kad me ōnī đāvō zōvnū (Podv.); svī su tamo išli; ī nās su bili odrédili, ali ne ōdosmo (K.); glēdō sam šta rādē, Bōže, ubráni; ōni su bili pobjěšnjeli od nākva asiluka (Dab.); nājprvō su ga bili donijēli ōđe pa su ga ōndā prēnijēli u bōlnicu (K.); kao i: kāžū da ga nijesu zatekli, ōvī ga prīje bijāhū rāsprodāli (K.).

Futur egzaktni

§ 411. Poznato je da se i u govorima ovoga tipa, kao i u književnom jeziku, prezent perfektivnih glagola u zavisnoj rečenici

⁴⁹ Maretić, *Gramatika*, II, 543. i 544.

⁵⁰ Tako i kod Vukovića, *P-Dr.*, 96.

⁵¹ Vuković, *P-Dr.*, 96.

upotrebljava mjesto futura egzaktnog: *kad mu uspišeš, pozdravi ga; ako uspiša, reci mu* i sl.⁵² Ja takvih primjera ovdje neću navoditi. Ovdje ću samo navesti jednu karakterističnu osobinu ovoga govora – upotrebu radnog glagolskog pridjeva u značenju futura egzaktnog.

§ 412. U zavisnim rečenicama, vremenskim i uslovnim, u ovom govoru često nailazimo na upotrebu krnjeg perfekta, ili bolje reći oblika glagolskog pridjeva radnog, u funkciji futura egzaktnog:

a) u vremenskim rečenicama: *kad vādila, zóvni me* (K.); *kad òvudā gònili, pripazite da se kòla ne prèvrñnū* (Foj.); *kad mu písō, pòzdravi ga* (Dab.);

b) u uslovnim rečenicama: *ako ti nāvraćō Mile, nek svrātī mǎlo* (Dab.); *ako te zanudǎvō, jědi* (Bor.); *ako porášala, bǐće křtōlē* (Podv.); *ako pǎdalo, nēmōj ĩć* (Batk.); *pòzdravi, ako ko pītō zà nās* (Bi.).

U centralnohercegovačkom govoru ovakvi su primjeri vrlo obični.

§ 413. Pravi oblik futura egzaktnog ovdje nije običan i rijetko čujemo ovakve primjere:

ko būdē išō, nek nāvraťī (Bor.); *kad mu būdēš písō, pòzdravi ga* (Dab.); *ako būdē zàklō, zàpašće ĩ mene* (K.).

Imperativ

§ 414. Imperativ je dosta običan u pripovijedanju. On dolazi tamo gdje pripovjedač iznosi vlastite doživljaje, ono što je vidio, a i kad nešto priča po čuvenju:

⁵² Isp. kod Rešetara: “srpskohrvatski jezik je jedini slavenski jezik u kojemu prezent perf. glagola u glavnoj rečenici ne može imati futursko značenje”, *Slavia*, XI, 590.

a tòg dâna Bôg dâdni pa nakùrlāj vòda i svè odnèsi (Bah.); on svàkò vèčē dōdi kòd nās, pa šēdi i prîčāj do jàcijē (Bor.); a jā ùdri, te kòpāj i prekòpāvāj dò noći (K.).

Evo jednog primjera za ovakvu upotrebu imperativa iz Čokorilova dnevnika: *kad tamo ode, tamo postaja, a Mostarci: šta ovo uradi naš vezier, pa udri se dogovaraj.*⁵³

§ 415. Za izricanje zapovijesti pored oblika imperativa uz koji često dolaze i partikule, upotrebljavaju se i drugi glagolski oblici.

a) Perfekat sa svezicom *da: da si mi to òdmāh dāo (Podv.); da ga nijèsi tākō (K., Ul.); da se nijèsi mākla òtālē (Ključ); da ste òdmā šēli (Av.); da si mi tō òdmā vrátijo (Bi.).*

Ovi primjeri iskazuju pojačanu zapovijest, koja u sebi nosi i prijetnju i obično su izrečeni povišenim tonom.

Perfektom se može iskazivati i blaža zapovijest, obično u primjerima kad se ta zapovijest odnosi i na lice koje govori:

da smo ovō pòkupili prīje kīše (K.); da smo se sklònili ù kuću dok malo ùtihnē (Ključ); da smo prīje tògā nešto pòjeli (Balj.); da smo ovō sklònili sà kišē (Podv.).

U primjerima ove vrste govornik iznosi svoju želju do čijeg izvršenja može, ali ne mora doći. Nekada su primjeri ove vrste čista formalnost, znak učtivosti i takve se zapovijesti obično ne izvršavaju.

b) Present perfektivnih glagola: *da krênēmo dok se još vīdī (Bi.); da ovō pòjedēmo (K.); da šēdnēmo jēdan dūšak (Bor.); da svrâtīmo tū i pòpijēmo po jēdnu (Dab.).*

Ovakve primjere često prati *haj i hajde*, ali to nije obavezno. I ovdje, kao i u prethodnim primjerima sa oblikom perfekta, govorno lice iznosi svoju želju, koja je nekad samo znak učtivosti i do čijeg ostvarenja ne mora doći.

⁵³ Čokorilo, *Dnevnik*, 94.

c) Zapovijesti iskazane budućim vremenom znatno su strože od onih koje su iskazane perfektom i prezentom:

rěćeš mu da dôđē (Bi.); *dăćeš mu ôvō písma* (Kaz.); *pònijěćeš mi ovō mălo jájā* (Bor.).

U ovakvim primjerima govornik zapovijeda drugome. Često od prirode glagola i tona pri izricanju ovakvih zapovijesti zavisi njihov karakter. Ako su ovakve zapovijesti iskazane povišenim tonom, kako obično stariji govore mladim, zapovijest se neporečno izvršava. Nekad ovakvi primjeri mogu biti izraz molbe, želje: *pomoćeš mi ovo*; *daćeš mi to*; *daćeš mi malo para*. Govorno lice nije sigurno u izvršenje želje koju iskazuje futurom, iako zapovijesti iskazanoj futurom obično slijedi izvršenje. Govorno lice ovdje želi da drugom licu stavi do znanja kako je ono ubijedeno u to da će doći do realizovanja njegove želje.

NAČELNE NAPOMENE O AKCENTU OVOGA GOVORA

§ 416. Akcenatski sistem ovoga govora zahtijeva poseban rad. Nadam se da ću o tome moći govoriti na drugom mjestu, a ovdje samo želim ukazati na neka najtipičnija neslaganja između akcentuacije ovoga govora i akcenta književnog jezika. Poznato je, a to je i u uvodu istaknuto, da ovaj govor ima četveroakcenatsku sistemsku kao i književni jezik naš, ali između njih postoje dosta brojna neslaganja u akcentovanju pojedinih riječi i čitavih kategorija. Evo nekih od tih neslaganja:

1) U ovom govoru još uvijek je na snazi zakon po kom akcenti silazne prirode ne mogu stajati na početnom slogu akcentovanih riječi kad se ispred njih nalazi proklitika ako nisu u pitanju posebna isticanja nekih riječi sa silaznim akcentima; dakle, tu je: *ũ mēso*, *zà brata*, *īza zīda izà kućē*, i sl. U savremenom književnom jeziku našem “sve više preovlađuje akcenat posebnih reči” (Stevanović, *Gramatika*, 148).

2) U kosim padežima jednine ličnih zamjenica ovdje imamo kratkosilazni akcenat, mjesto književnog kratkouzlaznog; tu je: *mēne*, *mēni*; *tēbe*, *tēbi*; *njēga*, *njēmu*; kao i *sēbe*, *sēbi*.

3) Zamjenica trećeg lica jednine – *on*, javlja se sa dvojakim akcentom: *ōn* i *ōn*. Posljednji je običniji kod mlađih predstavnika ovoga govora, ali se mogu čuti oba akcenta od istoga lica i u toku istoga razgovora (v. u tekstovima, br. 5).

4) Pridjevske zamjenice *ovaj, onaj; ovi, oni* takođe znaju za dvojak akcenat: *òvāj i òvāj, ònāj i ònāj, òvī i òvī, ònī i ònī*. Istočniji govori ovoga tipa: pivskodrobnjački i govor Nikšićke župe imaju klasični akcenat (Vuković, *P-Dr.*, 61; Vušović, *I. Herc.*, 55), a centralnohercegovački ima, opet, samo kratkosilazni akcenat na ovim zamjenicama. Postojanje kratkosilaznog akcenta na ovim zamjenicama i u našem govoru može se dovesti u vezu sa govorom centralne Hercegovine. Klasični akcenat kod ovih zamjenica najčešće imamo u našoj trećoj grupi sela, ali i tu, kao i u ostalim grupama, imamo i kratkosilazni akcenat.

5) U infinitivu glagola tipa *reći, peći, leći* nemamo kratkouslazni akcenat, kako je u književnom jeziku, nego kratkosilazni:

rěći, pěći, lěći. Kod složenih glagola, akcenat je na prefiksu: *pòreći, ìspeći, prileći* i sl.

6) Od glagola tipa *doći, poći, naći* u infinitivu nije dugouslazni akcenat, kao u književnom jeziku, nego dugosilazni: *dôći, pôći, nâći, sâći* i sl.

7) Glagoli tipa *tresti, plesti* ovdje imaju u infinitivu akcenat silazne prirode. Kod složenih glagola akcenat je na prefiksu: *òtrěsti, òplesti, pòmesti, sàplesti*.

U svim ovim slučajevima imamo akcente kraćih oblika infinitiva. Tako smo prema *dôć, pôć, nâć, sâć* dobili i *dôći, pôći, nâći, sâći*; prema *ić, pěć, lěć* – *ići, pěći, lěći*; prema *trěs(t), měs(t)* – *trěsti, městi* i sl.

8) Izrazita osobina ovoga govora je i to što kod glagola prve vrste, tipa *tresti, plesti, peći, tući* imamo kratak vokal *e* u prezentskoj osnovi: *trěsēm, trěsěš, trěsě; trěsěmo, trěsěte*, ali samo *trěsū*; tako i *plètēm, vézēm, bòdēm, vúčēm, túčēm*, kao i: *isplètēm, pomúzēm, dovúčēm, navězēm* i sl., uvijek iza uzlaznih akcenata.

Za dužinu vokala *e* u prezentskoj osnovi ne zna ni glagol druge vrste *zvati*: *zòvēm*, *zòvēš*, *zòvē*; *zòvēmo*, ako nije *zovémo*; ali je i tu samo *zòvū*.

9) Oblik prezenta gl. *nemati* ima dvojak akcenat: *némām* i *nêmām*. Kod starijih predstavnika ovoga govora običniji su oblici sa akcentom silazne prirode (*nêmām*).

Za ovakvo dvojestvo u akcentu znaju i oblici množine radnog gl. pridjeva glagola *biti*: *bīla* i *bīla*, *bīli* i *bīli*.

Od istih osoba bilježio sam i *nēmā* i *néma*, *bīla* i *bīla*; to se može vidjeti i u tekstovima.

10) I mnoge druge riječi znaju za dva akcenta (up. *sāmo* i *sāmo*), ali ih ja neću više ovdje navoditi. Cilj mi je bio da samo skrenem pažnju na tu razliku između ovoga govora i književnog jezika našeg.

TEKSTOVI

1. Ìmām ja lijépije čelā. Övē gödinē ròjilo mi se sāmō pètero-šèstero. Tamān jā sèdīm prèt kućōm kad zavíkaše dèca: dīgoše se čèle. Te jā potèci tāmō, a dèca sve víčū: èto hi. Sad ìmām òsam rojévā. Rèkla bi da će bìti mèda. Sìnōć jā jèdnu otvòrila, i nālila je. Lāni su bòljē bíle. Rāno se izròjiše i četères súdā posádih. A óde ìmā lijèpē pāšē. Ìmā bìjĵēlōg vrijéska. Evo vīdīš pò brdu, pòsuo bìjĵēli cvĵĵēt. Nekē gödinē bijáše posúšilo i čèle bijáhu slābe. Nijésu ìmale nīde nīšta nāc.

(Mulija Bašić, 70 godina, Kula, Gacko)

2. Mī, Lāžetići dosèlili smo sa Zalòma. A pričali su naši stārī da smo se tū dosèlili iz Gàcka. Bīli smo kmēti óvdenārke. Kāžū da su nas pròzvāli Lāžetićima zato što se nijèsmo ščèli pòturčiti. Kad se oslobòdila kmetàrija, mī smo prikúpili nešto zèmljē. Lĵepo je ódena. Nā hāriji smo. Žĳvjeli smo lĵepo dok se nijèsmo izdijèlili. Dvĳje ĩse sam kúpijo jā. Imávali smo dòsta hajvána. S pòkōjnijem òcem gònijo sam ĩ jā mfs u Kasābu i prodávō.

A što se ovō zòve Bijògrad? Kāžū da je tū bìjo nákov grčkī grād. Znākōvā ìmā i dānas. Gožđūšinē se izorávalo. A ĩ ovō je svē bìlo turskō. Šēr je tū bìjo. Ĭ jā pāntīm ka su tamo stáli bàšluci vakō pòbljēni. A tō mī i dānas zovémo mēzārje.

Ĭ mī smo nòsili fērmen. Jā némam fērmena. Òndā se nòsijo i šāl, pa tràbolōz. Nòsili smo bìjelē gāće koje su òd rašē šivēne.

A ìznad njega bile su tòke. Númijem ti kázat o čègā su bile: o srèbra li, ò zlāta li. Bilo je sājno. Ì jā se šēcām ka smo mī nòsili bijelē àljine i šāl crvenī. Nè trebā ti mišljeti kako je tō bilo fīno. Ženskādija je nòsila bijelē cùrdije i kòtule. A bilo je i bijelē čòvè. Na nògama su bíli čarapi i nàzūvci. A mī smo nòsili i fèsove. Fèsovi su bíli prije zàvrātā. Fès crvenī prǵvò se nakàlufi kako more nàljeć nā glāvu. Stàrijī ljūdi bi òbjesili kītu, povèliku kītu.

Mfs mèčēmo ù mije. Nekije dánā pòčò sam mīje da dèrēm i na bèdri razbúćik mjèšinu. Od lànjskije jānjācā nè valjā mīje. Gàgrica īg īzedē. Velīmo da je bōljē pròdat jānjce vego da ji kōljēmo. Obično jānje sadā je hīljadu ī pō, takō razūmijem òd ovije kojī su gònili u Kasābu.

Òd vunē se cènāri tkājū. Némamo sad pūno vùnē. Slāba ti je jārīna, a bīće, slòbodno, bōljā ako se šīljēž pòcnē dèbljati.

Imámo mī dòbrije vódā. Lijèpa je vòda nā pločama. Nè mere bit ljèvšā. Nīkad ne presànjāvā. A vóde imā i dosta zèmljē, samo néma rādnē snāgē. Néma ko da rādī i da me izdžājē. Mēne šcèri zòvū da jim īdēm. Za ùvār bi bílo, samo da mi pròdū dānovi.

(Gajo Lažetić, 75 godina, Biograd, Nevesinje)

3. Na dèvōjkama su bile zlātnē kānice. Nòsile su dūgē ple-ténice, pa i pūšci niz lēda, da prostíte svē dóvlē. Premā lāmpi bi dèvōjke kòšulje šīle.

Mālo bi se trefīvalo da bi sáme pòšle, vet ako ji īs kućē dājū. A imale bi tīje muštèrījā. Vāzda bi neko o stàrijī īšò po dèvōjku. Čòjek čojeka pòznāvā i òn bi dòšò da īštē dèvōjku zā sīna a tēško se nāmjerit na čojeka.

(Snaha Gaja Lažetića, oko 40 godina)

4. Jā sam lūd (mali) bījo kad je Švábo ùljegō. Nāša kùća bíla je na brdéljku. Ōna je pòtlje izgòjrela. Bíla je zīdāna pa se i kāmēnje pròsūlo.

Kad Švábo ũljeze, nekĩ se òdmetnuše da dòčekajũ Švába, ali mu nijesu ništa mògli. Švábo him nè šće ništa. Pòtlje je bìlo težẽ žĩvljeti. Pozĩvali su lèzẽrve. Država je zatražĩvala dẽse brávã. Tad je bìla glãd i òvudẽna.

Ódi je klĩma dòbra. A dòbre su ì vode. Nẽmã ti vãkĩ zrãkõvã nĩde. Mòre vóde i zertzòvãt.

5. Bìla jèdna žena kojõj je mũž ũmrõ tamãn kad je bìla zatrũdnjela. Ìmala je nèšto kũćicẽ i kad je dòbila sĩna š njĩm je žĩvljela. Kad jõj sĩn odrãste, država ga pozòvi ũ võjsku. Òn otĩdi tamo nede dalẽko i tãmo òstani. Hẽle, jèdnõm ga potẽgni fĩcer (želja) da ìdẽ na svõju dòmovinu. I takõ ti se òn ùpũti u svõje mjẽsto. U pũtu je svrãtijo jèdnõm na kònak kòd nekõg hãdžijẽ. A ù togãj hãdžijẽ bùdi dòsta blãga. Hãdžija se š njĩm brzo sprijãteljĩ i na pòlasku mu dãdnẽ dòsta blãga. Od hãdžijẽ je dòšõ u jèdan grãd de je bĩjo jèdan čòjek kojĩ je zã pare dãvõ nasĩhete (savjete). Òvome je røkõ: kad dòdẽš nèpoznãtõj vòdi, nèmõj gãzit što nèš drũgõga òkušat i što gòc hòceš rãdit nãprije smĩsli pa òndã rãdi. Bõg dãdni, òn dódi jènõj vòdi. Kùrlã vòda, nè mereš jõj vĩdet dnã. Òn se zãmisli. Šta će, kãko li će sad. Pãni mu nã ũm ònã bèsedã što mu je kãzõ ònĩ čòjek u grãdu. I, bõgami, òn mãlo pričekãj kad se pòmoli nákov bežũrina. Bežũrina bĩjãše bijesan, a ìmõ je dòbra kònja. Hã dódi vòdi, òn òdmãh nãcerãj ãta ũ vodu. Bõg dãdni, nakùrlãj vòda i bèg se udũši, a ãt ìsplivãj i iznèsi pũne bìsage zlãta. Ovãj òdmã skĩnẽ bìsage i tako još bogãtijĩ dódi svõjõj kũći.

6. Nẽmamo ni mĩ škõrlẽ. A ì ovã je kũca náka stãra. Hãbava je. Svẽ nõge pròpadajũ u pòda. Òvã je država plamĩrala da prãvĩ škõrlu. Vĩšẽ smo hãjra vĩdeli òd ovẽ državẽ zã ovõ mãlo vrẽmena vet što mĩslĩš. Tõ ti je ìstina, vjẽrẽ mi kòjũ vjẽrũjem.

(Ferhat Bajrović, 75 godina, Borač)

7. U stārō vrijéme nà Dabru je pòstojo grād Zànoglina. Tāj grād je bījo dòbro ùtvṛden i bījo je, kážū, vēcī o Stóca. Tū su živjeli sāmī Tūrci. Nājčuvenijā, po zlū, bīla je pórodica Čṛnalīcā. Bīlo ih je sēdam brātā. Bīli su vèlikī zulumécari. Nàpravili su ko mǎltu i zatvòrili džádu i jōndā se oglásili ko pljāčkāši. Njīhova mājka je imala dvā kēra i nādila jim je imēna Bájō i Līmōv, a tō su bīla imēna hājdučkīh hārambāšā. Kad je zà tō čūo Bájov sēstrić Līmōv, ōn je dòšo nà potugu svōme dājidži. Bájō je ōdmā sākupijo svōju družinu i òni su dòšli na Hṛgud, u Slatkòdō. Tamo su našli Sṛbina po imenu Slādoja. Hārambaše su pítali ōklēn će nājlakšē nāpas i smāknut Čṛnalīce. Slādoje ih je dòvō nà kuk i rēkō: ēvo vam Zànoglinē, a ēvo vam Prēdolja, pa sad pòsmātrajte s kōjē cete strānē dōc. Ondāre je Slādoje ōtišō Tūrcima i na sve četiri strāne im rēkō že su hārambaše i že im je dānište. Tūrci su ōdmā nāpali i pòbili su se gōre na kuku. Ūskoci su se polòmili na klāncu kojī se i sad zòve Rázbojīšte, a hārambaše su utèkle niz ovō Prīsoje i utèkle su na Rudinu više Prēdolja. Tū su stāle i Bájō je rēkō da ga bòlī nōga. Ūbō ga pānj i izašō je na nāplet. Límo je zúbima izvadijo tāj pānj i pòbjegli su ù Čṛnū Gōru. Tamo se Bájō lijécijo gōdinu dānā. Kat se izlijécijo opet je sàstavijo četu i dòšo tū, u Kūbāš. Š njīma je sad bījo nèkī Pētar Lātinin. Ōni su opet zadānili na Kubāšu. Tū su predānili, a sprémili su Pētra na džádu da ùhodī ko pròlazī i kudā pròlazī. A baš se tadā trēfijo hādžīnskī bàrjam. İz Dabra je nājleglo pēt Ljubovīcā. Pòšli u Zànoglinu da klānjajū. Pítali su ùhodnīka ko je. On im se kázō ko muslimān i rēkō je da idē vīdet sījēno ù barama. Ōni su mu rēkli da je sījēno dòbro, vet da pōdē š njīma klānjat bàrjam. Lātin se bījo dogovòrijo sa hārambāšama da će ispálit dvīje pūške ako bŭdē prílīka za bòrbu i zato je pōšō s Tūrcima u Prēdolje, u džámiju. Kat su dòšli u džámiju svī su se ú nju svṛvili, samo je ōn jēdnu nōgu izúvō, a drŭgū obúvō. Snálazijo se čōjek u pòslu. Kat su svi ūljegli, on je zābō smrēkov kòlac u vrāta i ispálijo dvīje pūške sà mālē čātrnjē. Hajdúci su

òdmā pòšli i dòšli do džámijē. Svě su okòlili. Ondā su jèdñi ùšli unùtra, a drùgī su òstali nàpolju i takò su svě pòbili samo su dvojica pòbjegla: mujèzin i nàkav Bèhrām. Će je mujèzin skòčijo sa munárē i dānas se zòve Skókovina, a ònā čàtrnja ù kojū se Bèhrām bījo sàkrijo zòve se i sadā Behràmuša.

(Gojko Okuka, 50 godina, Dabar-Predolje)

8. Ìmā i óde žívije vódā u prīsōjnōj stráni. Eno tamo Će nō se vīdī pržina, ònō što nēmā gòrē, niže ósena. Nēmā ñavòljā vòda bòljā òd njē. Bòljā je mlògo veg onī izvor. Òvī izvor, Bezàdno što se zòve, tū je pod Kùndačinōm kùcōm. A ìmā i Pribituh. Pribituh su našli àustrīskī indžilijéri. Ìmā tū i téškiye vódā. Jèdnōm sam išō pòljem i prìgni na svākò vrèlo i bījo sam bòlestan mjēsēc dānā. Trefivalo se da òstanēmo brez vòdē. Sad je ìmā dòsta i za hajvána i za píca.

Zvīždē li nō nèĉe kòsa? Ka sam jā kòsijo, vāzda sam vòlijo da ònī slàbijī ìdē nàprijed. Bílo ig je prīje vīšē (kosaca). A sad nēmā živótā pŕvije. Da oprostíte vòde je bījo jèdan stārī i òn sām òsam mlādiye kosácā išćerā iz òtkosa. On je ù dvā arára òdnijo sedandēsēt kílā brášna kùci. Nīje znāo srijédē ni pétka.

(Gojko Grk, 59 godina, Dabar, Stolac)

9. Na Pròkopov dān mī nè rādīmo nà polju, sādā rādī podèko. Tāj dān bīdnē oko Pètrova. Ì mī ga zòvemo Pròkopov dān. Tadā se rādī na zājedničkīm pòslovima, a pòmāžē se i siròtinji.

Prīje trīdes gòĉinā Àhmet Cīk je kòsio nà tā dān. Kāžū da su ga opòminjali da nè rādī, a òn nè šćeo pòslušet vet rēkò da nè vjerujē ù tō. I, Bòg narédi, ùdri grôm i òn pògini nà njivi. Kāžū, òpēt, da su nèkī drùgī gònili plāšće (òdista se tō dogòdilo prīje trī gòĉine) kod Ràdovāna Taušāna i grôm je ùbijo njègovu kòbilu.

A në valjā ni zmiju ùbiti. Húsovo dijéte ùbilo je nëkē gòdinē zmiju i cijělu zīmu je bílo bōlesno, sve dò Jūrjeva.

Imámo mī vùnē. Òd vunē se prāvī rāša. Òd rašē skròjīmo bráge, šàrvale, kàpūt. Òd vunē još prāvīmo gúnje, oplètemo čàrape, nàzūfke i bōzāfke. A mī i tkémo. Tkē se čilim, čēnār, serdžāda, čērga, kabànica za čòbane, tōrba, ondā kapùljača vojníku pa kukùljica i òbōjci.

Gádži su vóde nājstarijī. Òkerici su dòšli is Površa. Gádžo se ožènijo i Sàrajeviskōg pòlja. Ūzō je udòvicu kojā ga je dovèla túje. Ò togā dèteta su Òkerici. Bèati su dòšli is Površa Gádži su jim pròdāli zēmlju.

(Hodža Delalić, 57 godina, Borač, Gacko)

10. Imámo dōsta ajvána, ali kōjā kōrīs kad nè moreš nīšta pròdat. Bívalo je vóde ljúdi kojī su imávali po stō gōvēdi. Sad nēmā tōgā. A evo òvoga mjēsēca dvá pūt sam gònijo i nīšta ne pròdadok, a imām lijèpije brávā.

Ódena ti je vèlikī mrāz, snījeg se nè dižē tako rāno ko u Rudinama.

(Radmilović Dušan, 60 godina, Baljci, Bileća)

11. Bíle su ti òvudā vèlikē bōrbe. Jèdnōm dóde ìzvješćāj iz Bilēcē da će bit nápad. Kat pōčē pūcat, svē se ovō vākō trésijāše. Bījāše tū komēsār. Bōgami, jā se tū rānik. Pītā me komēsār: jesi li vóma rānjen? Jèsam, vèlju. Òdma su me preniželī u bólnicu i na peráciju. Ĭmō sam vātru trídes dēvet sū pēt, vljēre mi kōjū vljērujēm.

(Radmilović, 40 godina, Baljci, Bileća)

12. Níje se vājđē válit, dōbar mu je dūvān. Dòbra mu je i zēmlja. Ĭ mene je òn prodávō ònū zēmlju, eno ònū pòd onijem

kůćama. Ali némadok pârā i ne kúpik je. A mî smo ti vóde nř u kakvu mljěstu. Imāmo ljěba i sira, i tō ti je svě.

Daj mene taj štap, daj, daću ti nešto.

(R. Radmilović, 60 godina, Baljci, Bileća)

13. Nāša je pòrodica bíla u Gàcku pa ka su uljěgli Tůrci, nāši se pòbřj s Tůrcima i pobjěgni ù Cřnů Gõru. Bíla su čětiri brāta. Ánto je išō u Cārigrād kot sultána. Išō da pītā je li njěgova zāpovijed da se břjū ljūdi. Kad je dōšō u Cārigrād, pòznāj jednóga iz Dubrāvā. Ánto mu se òdmā ispòvidijo. Ovāj Důbravac mu rěci: čěkāj pétak, a tadān je břjo poněděljnřk, útōrnřk, kōjř li je? I, bōgami, Ánto pričekāj do pétka. U pétak je sultān išō u džāmiju, te Ánto pričekāj i ondā pristůpi růci i metěniši: je li dō tvōga děvleta da nas prōgoně; ěvo sam jā dōšō da mi pòmōžěš. – Sultān mu je rěkō: òd mene ti nřje; tō su vāši Tůrci. Jā ću písat ù Trāvnrřk vezřru. I, bōgami, prōdi nekō vrijěme, a Tůrci dōdi i òpljačkāj i zapáli svě.

14. Kod nas se vakō pròsila děvōjka. Ako tř imāš sřna, ondā po glásu, po čuvěnju pròsřš děvōjku. Dōděš, bivā, u děvōjkino brāstvo i kážěš: čůo sam da imāš děvōjku, a ř jā imām nešto můška čeljádeta i žělřm da se sprijāteljřmo. Ovř ji fino dōčekajř ù děvōjkin òtac, ako je vóljan da je dā, kážě: máně ti nřje brāstvu, ali vi ne mōgu dat òdgovōr dok ně přtām žěnskř čěljad, da vřdřm je li děvōjka vóljna. Ako se děvōjka slōžř, ondā ugòvorě ka će břti svātovi.

(Šarenac, 70 godina, Divin, Bileća)

15. Žřvljela trř brāta i imali samo jědnu kòbilu. Jědnōm je nřjřma něstalo tě kòbilě. Òni su nalāgali na jědnog čojěka da jim je òn ũkrō kòbilu i tůžili ga kādiji. Kad su dōšli kādiji, kādija jim je ũvečě rěkō: prenōcite pa ćemo šůtra presůditi. Narědijo je slůgi da jim doněse večeru i rěkō mu da slůšā na vrātima šta će brāća

prícati. Slúga im je dõnijela vècheru i rèkla: vī vècherājte a ja òdoh jer mi se žúrī, imām pòsla. Ondā je òna izašla i slùšala na vrátima. Stàrijī bràt je røkō – dòbra súca da nīje kopīlan. Srèdnjī bràt je røkō: lijépa mēsa da nīje pāčetina. Mlādī bràt je røkō: lijépa hljēba da nīje sà grōblja. Slúga je svē tō čùla i kázala kàdiji. Kàdija je pítō mājku je li ovō svē tǎčno. Òna je rèkla da je svē ĭstina. Kad je ũjutru osvànulo, kàdija je pōzvō brāču i onoga čojēka što im je ũkrō kòbilu i òn je mórō plátiti kòbilu.

(Milićević Darinka, 12 godina, Divin, Bileća)

16. U jèdnōj planini žívjela je jèdna bàba sa dvōje ùnučadi. Jèdnoga dāna bàba je rèkla dèci: dèco mòja, jā òdo u dŕva, a vī óde òstanite i gòtovite rúčak. Bàba je ũzēla úže i kòsijer i pòšla u dŕva. Òna nīje pòšla u dŕva, nego se òna prèudāla zà drugōga, a dècu je òstavila sámu ũ kući. Uže i kòsijer samo je pònijela da bi dècu zamámila. Kad su skūvali rúčak, òni su zváli bàbu, ali bàbē nīde nīje bílo, samo se òdazvālo dèvet dīvōvā kojī su rèkli da će òdmā dōci samo neka rúčak bŭdē gòtov. Dīvovi su dòšli i òdmāh su mètñuli dècu u bàdanj i obadvojèma su òtkinuli nòkte i dáli im lješníkā i po jèdan kāmēn da tŭkŭ i jèdŭ. Ništa višē nijésu dávali nego samo lješníkā. Dīvovi su ščēli izèsti dècu, ali se dèca nijésu dála nego su pòbjegla nā more.

(Milošević Milovan, 12 godina, Divin, Bileća)

17. Kad se Ljúbović žènijo, òn je tŭdŭ cŭru ispròsijo. Napame, òna je bíla isprošena za Ālǎjbegovića, zà kogā li? Kad je ovī čŭo da mu je Ljúbović prèotō cŭru, òn mu je písō: tī si mòju cŭru prepròsijo, ve se okáni, ako tī hòćeš, jā éu tēbi na mējdān izāci. Volj te tŭ, volj te dōc vāmo. Kad je Ljúbović tō prèčitō, bílo mu je tēško, a imō je samo mājku. Mājka mu je rèkla: jā nējmām višē nīkoga, nējmām višē sīna. Već tī njèmu pošālji Husèjina i svōg kònja, nāce se i tvōja sŭdenā. Ljúbović je pòslušō mājku. Ka

su se vraćali svätovi, trëfi ji kijámet i Ljúbovića kônj bŕzac svë je kônje pròšö. Kâžü da je bïjo vëlik šidet, ùdrijo snijëg i svë je svätove rãzbijo. Húso ti pùšci kônja i sâm kônj dódi do rijékë, do vödë Zälömkë. Hà su dòšli vödi, dörat plíni i prëdi vödu. Dörat je prëšö ondã Lûg i dódi do Ljúbovića dvórã. Hà ga je bëg čüo, pòznö ga je. Ödmãh je sköčijo na ávliju, otvòrijo vrãta i pòznö ðëvöjku. Nije mögö nìkãko da je skìnë sa sèdla vet osijëci kòlane pa i sèdlo i ðëvöjku unësi ù čardãk. Ka se òna malo okrávila, ka se àvërtila, kázala je šta je bílo i ðe je Húso.

(Musliman iz Kljuna, Nevesinje)

18. Bëg Ljúbović je bïjo jedínjak. On je zapròsijo u Čëngíća cüru. A òna je, nãpamët, bíla ísprošena za Àlãjbegovića iz Mostára. Ondã ovì iz Mostára píši Ljúboviću: ili mi àjde ù svatove ili na mèjdãn. A Ljúbović rèci: bögami ću mu íč na mèjdãn. Ali mu nìje dála mãjka. Òna ga je zakléla mlijëkom i òn nìje òtišö vet je pòslö slúgu ù svatove. Tö je bílo o Trípunju dánu, bílo je brë snijega. Zãmetni se ùka i svätovi. Ka su bíli ù polju, objëdnöm Bög dàdni izdrijëši sùmješa – kíša ì snijeg. Svätovi se obméti. Nekì pòčni da pãdajü. Kad je tö vïdijo ònì slúga Ljúbovića, rèci cüri: pùšti tì dizgine, a já ću se ùvatit kônju zã rëp. Cüra takö urádi. Nãšö se kônj múdar i prëgazi sâm kroz Kífino Sëlo i dódi do na rijëku. Tü slúga pãni. Samo je još upítö ðëvöjku: möreš li zbòrit? Mögu. Káži bëgu, hà dòðëš, da sam òstö prö vödë i ako möre nek dóde da me spãšãvã. ðëvöjka pùšti dizgine i dörat je donësi na Öðžak. Hà je dörat dòšö kúli, pöčö je da řžë. Bëg je čüo kako řžë dörat, ali nìje pòsigürno znão je li tö njëgov kônj. Dörat öpët zarži. Bëg sköči nã noge i sídi dölje u ávliju. Kad ìmã šta vïdet. Prëd njím stòjì dörat sa ðëvöjköm. Bŕže-bölje òn presijëci kòlan, jãmi ðëvöjku u nárüče i odnësi je gòrje ù odaju. Hà jöj je malo svïjes dòšla, rèkla je bëgu šta je bílo i ðe je òstö Ûso. Hà zòra, bëg je pøjahö dörata i òtišö po Ûsa.

(Novo Nastić, 56 godina, Odžak, Nevesinje)

19. A. – Šta si tō tī, mlāda, dōćerala? –

B. – Evo nešto brāvā. –

A. – Jāvljā li se ĩko? –

B. – Jōk, đāō ōdnijo. Ōnī Hílmo kâžē: jā ne kùpujēm. – A, bōgami, su dōbri. Bōljī su od ōnije. Nēće on da kùpī vet dōšō i samo zaffkāvā. Aj mu tī rēci. –

A. – Ne pōznāvām ga, a šta bī ōd njega. Hā ga vīdu, rēcu mu. – O Ílmo, ājde, bōla, vīdi ōvē. Ėvo, pōpiplji. Bōgami su lijēpi, ne mōgū ljēvši. Ūfati tū. – Nēmā ti tū, mōja mlāda, ništa. Ōni ōcē pōd jeftīnu cijēnu. A evo i ū mene imā jēdna fīna krāva. Bōžijū ti vjēru zādāvām ōna je i lijēpa i mēka. –

B. – Grōta je, čōče, da ti dām takū ōvcu za dvīje ĩ pō hīljade. Ājde, bōlan, pōvēdi zā rōg jednōga. Ājde, bōlan, trēbā mi nōvac. Ne bi te jā hītijo da nīje šta jēs. Vōlījo bi jā da ji rānīm, ali šta ću. –

(Pravoslavci sa Stepena, Gacko)

20. Vōde ti je nekadā žīvijo pāša Kazānac. A ōn je od Pōpovīcā. Ōn se pōturčijo i ka se vrātijo is Cārigrāda, dōšō je u rōdnō mjēsto i nāpravijo pašāluk. Po prāvī ōn je ōdāle. I sadā se znā đe je bīla džāmija. Iza pāšē nije ōstalo nīkakva trāga. Kāžū da je Bājo Pīvljanin popālijo Kazānce. Po prīlici ōn se zāgledō sa jēdnōm đēvōjkōm. Ōna je bīla iz glasōvitē pōrodicē. Kad je pāša Kazānac čūo zā njū, stījo je da je ōženī. A ōna je bīla zāručnica Bājova. Kad je Bājo čūo šta pāša namjērāvā, ōn je dōšō u Kazānce. Tū se on pōbijo sa pāšōm. Bājo je popālijo Kazānce i ūbijo mutefēliju. Nāšō ga je tamo ōdākle Tūrci hīlāčū. Kāžū da se pošlje Bājovē pāljevinē ništa vīšē nīje pōnovο izgrādilo.

(Orlović, 70 godina, Krstac – Kazanci, Gacko)

**MJESTO CENTRALNOHERCEGOVAČKOG
GOVORA MEĐU OSTALIM GOVORIMA
DANAŠNJE HERCEGOVINE***

* Rad prenesen u latinicu iz *Južnoslovenskog filologa*, knj. XXV, Beograd, 1961-1962, 295-325. Nije prenesen rezime (na ruskom jeziku). Ispravljene su uočene tehničke i korektorske greške.

MJESTO CENTRALNOHERCEGOVAČKOG GOVORA MEĐU OSTALIM GOVORIMA DANAŠNJE HERCEGOVINE

U svojim radovima *Govor sela Bune*¹ i *Akcenat sela Or-tiješa*² ja sam ukazao na postojanje jednog govornog područja na terenu današnje jekavske Hercegovine koje se po mnogim svojim osobinama razlikuje od drugih hercegovačkih govora, od istočnohercegovačkog (ih.), zapadnohercegovačkog (zh.) i sjevernohercegovačkog (sh.). Govor današnje istočne Hercegovine obradio sam u posebnoj monografiji. Ostavljajući govor sjeverne Hercegovine, koji je takode jekavski kao i istočnohercegovački, za razliku od zapadnohercegovačkog, koji je ikavski, za docnije, ja ću ovdje ukazati na osobine i razvitak ovoga središnjeg hercegovačkog govora koji se može nazvati govorom centralne Hercegovine, a koji je, takode, jekavski.

Granice

Područje centralnohercegovačkog govora nije veliko. Ono zahvata po jedan dio bivšeg mostarskog, stolačkog i čapljinskog sreza; naravno, od mostarskog i čapljinskog sreza ovom govoru pripada onaj dio koji se nalazi istočno od rijeke Neretve, tj.

¹ Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, knj. II.

² Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Grada X, Sarajevo, 1961.

jekavsko govorno područje. Granica ovoga govora mogla bi se povući nešto više iznad Bijelog Polja (više Mostara), ispod Zijemalja i Podveležja, preko Rabine, Rotimlje, Hrguda, Vlahovića i Ljubinja na Popovo polje – između Ravna i Zavale, zapadno od Zavale izbija na republičku granicu između NR Hrvatske i NR Bosne i Hercegovine. Odatle granica ovoga govora je u isto vrijeme i granica između ovih dviju republika do Gabele.³ Od Gabele granica centralnohercegovačkog govora prema zapadnohercegovačkom je rijeka Neretva do više Bijelog Polja.

Ovom govoru pripadaju i sva jekavska mjesta zapadno od Neretve; to su, uglavnom, pravoslavna sela (Slipčići, Baćevići, Raštani, Raška Gora, zatim Gabela; kao i muslimani Jasenice kod Čapljine i Gracke kod Ljubuškog)⁴.

Naš centralnohercegovački govor ne podudara se sa Kozićevim humskim govorom. Obren Đurić-Kozić, naime, u radu *Šuma i Površ u Hercegovini*⁵ razlikuje u onom dijelu Hercegovine koji se nalazi istočno od Neretve dva govorna tipa: humski i trebinjski. Trebinjski govorni tip trebalo bi da odgovara našem istočnohercegovačkom, a humski našem centralnohercegovačkom. Humski govor, prema Koziću, obuhvata: "ljubinjski, stolački, mostarski do Neretve i deo nevesinjskog kotara". Ako se uporede granice našega centralnohercegovačkog govora koje smo mi ovdje dali sa ovim koje daje Kozić, vidjećemo da po našoj podjeli ch. ne pripada ništa od b. nevesinjskog sreza, a ni jedan dio b. srezova Mostar, Stolac, Ljubinje. Od b. mostarskog sreza našem ch. govoru ne pripadaju Zijemlja i Podveležje. Upravo, ta mjesta nalaze se na granici između centralnohercegovačkog i

³ V. J. Vuković, Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo; Etnologija, t. XIV, 1959, 111-116.

⁴ Za Jasenicu v. Tvrtko Kanaet, *Jasenica i Jaseničani*, Geografski pregled, V, Sarajevo, 1961, 55 i dalje; a za Gracku v. od istog autora, *Ljubuški travari*, Geografski pregled, IV, Sarajevo, 1960, 43, 64; a v. i 51-52.

⁵ Naselja, knj. II, 1159.

istočnohercegovačkog i u njima se ukrštaju osobine ovih govora, ali, prema refleksima staroga vokala jata, bliža su istočnohercegovačkom nego centralnohercegovačkom. Od b. srezova Stolac i Ljubinje sva mjesta koja se nalaze južnije od linije Vlahovići – Hrgud – Ljubinje – Zavala pripadaju Kozićevom trebinjskom, odnosno našem istočnohercegovačkom govoru.

Naša podjela ovoga područja ne podudara se u potpunosti ni sa onom koju je dao J. Dedijer. Dedijer u radu *Hercegovina*⁶ govori o sjevernoj (gornjoj), srednjoj i južnoj Hercegovini. Istina, a to treba istaći, ni Kozić ni Dedijer nisu posebno proučavali govor ovoga područja. Oni su u svojim radovima o govoru oblasti koju su ispitivali rekli samo onoliko koliko se to traži od jedne antropogeografske ili etnološke studije.

Centralnohercegovački govor, kao i drugi hercegovački govori, pripada mlađim govorima štokavskog dijalekta. Svi ti govori, kako jekavski tako i ikavski, imaju izjednačene dativ, instrumental i lokativ množine i u tim padežima uglavnom oni imaju nastavak *-ma*; svi ti govori skoro redovno imaju u genitivu množine nastavak *-a*, svi ti govori imaju četveroakcenatsku sistem. Pojedinačnih odstupanja od ovoga može se naći, naročito u sjevernohercegovačkom i zapadnohercegovačkom. To su zajedničke osobine koje sve ove govore svrstavaju u mlađe govore štokavskog dijalekta. Osnovna razlika između govora koji se nalaze istočno od Neretve i onih zapadno od Neretve⁷

⁶ J. Dedijer, *Hercegovina*, Beograd, 1909, 7, 112-116 i 136.

⁷ Zapadnohercegovačko područje do danas nije našlo svoga ispitivača. Materijal kojim ja raspolazem upućuje nas na zaključak da i na tom području možemo razlikovati najmanje tri govorna tipa. Prvi bi bio *ljubuško-lištički* koji pored ikavskog refleksa glasa jata ima u radnom gl. pridjevu m. r. sažimanje u korist vokala *a*: *doša*, *poša*, *iša*, *moga*, kao i – *bija*, *vidija*; drugi govor bi bio *duvanjsko-livanjski* koji u radnom gl. pridjevu ima *o*: *došo*, *kazo*, *bio*, ali tu imamo ponekad i gl. grupu *šč* (*ščap*), (v. Đenana Čustović, Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo, Etnologija, t. XV-XVI, 1960-61, 91-117), treći govorni tip mogao bi se nazvati *prozorsko-ramske* koji ima redovno *o* u radnom gl. pridjevu, ali uz to redovno i: *ščap*, *iščem*, *Ščit*, *Šcipe*. Možda

je u refleksima staroga glasa jata. Svi govori na istočnoj strani su jekavski u osnovi, a svi govori na zapadnoj strani su ikavski (sa izuzetkom manjih jekavskih oaza u ikavskoj teritoriji). U spomenutim svojim radovima ja sam ukazao na glavnije osobine ch. govora, ovdje ćemo pored tih osobina navesti i one koje taj govor odvajaju od drugih hercegovačkih govora.

Odnos centralnohercegovačkog prema istočnohercegovačkom govoru

1. Osnovna razlika između ovih govora ogleda se u refleksima staroga glasa jata u današnjim dugim slogovima. Istočnohercegovački u toj poziciji danas ima dvosložnu zamjenu jata, bez obzira na akcenat. Tu je redovno: *dijete*, *snijeg*. Istina, akcenat nije uvijek klasičan, pored *dijète* i *snijeg*, često se javlja i *dijéte*, *snijēg*. U centralnohercegovačkom osnovna zamjena je *je*: *djéte*, *snijēg* (ili *snijēk*), rjeđe je tu dvosložna zamjena *ije*, ali zato često sretamo i čisto *je*: *djéte*, *bjēl*.

2. U vezi sa refleksima glasa jat je i jotovanje. Oba ova govora imaju redovno jotovane ne samo *l* i *n*: *ljeto*, *njegovati*, nego i *t*, *d*, *s*, *z*: *čerati*, *đeca*, *prešednik*, *ižesti*, kao i afrikatu *c*: *ćepalo*, *ćepanica*. Istočnohercegovački uz ove zna još i za jotovane usnene suglasnike: *pljesma*, *blječve*, *mljera*, *vljera*. Ovo jotovanje, međutim, nije osobina centralnohercegovačkog govora. Ako se ponekad i tu jave primjeri ove vrste, čuće se uglavnom od starijih pravoslavaca koji su tu osobinu donijeli sa istočnohercegovačkog područja.

3. Istočnohercegovački ima u nastavcima zamjeničko-pridjevske promjene uopštene nastavke starih tvrdih osnova; otuda tu

bi i ono područje između Mostara i Čapljine uz Neretvu moglo činiti zaseban govorni tip. Tamo je u radnom gl. pridjevu redovno *o*, a tu je redovno i *št*. Terenska ispitivanja pokazaće da li ova podjela odgovara stanju na terenu.

imamo pored: *ovijem, tijem i našijem, vašijem*; pored: *dobrijem, slabijem i tuđijem, vrućijem*. U centralnohercegovačkom češći i običniji su nastavci starih mekih osnova: pored *našim, vašim* tu je i: *ovim, onim*; pored: *vrućim, tuđim*, tu je i: *dobrim, slabim*.

4. Istočnohercegovački još uvijek čuva razliku između infinitivne i prezentske osnove glagola VII (Belićeve) vrste: pored *živjeti (življeti), voljeti* tu je i: *življela, voljela*. U centralnoherc. taj odnos je narušen, pa imamo: *živiti, voliti; živila, volila*.

5. Na cijelom području centralnohercegovačkog naići će se i na po koji ikavizam, u ih. toga nema; u ih. je i: *nijesam, nijesmo* prema ch. *nisam, nismo*.

6. Na terenu ih. nailazimo na *ček-čeka*, u ch. samo je *čòjek-čòjeka* (ili *čojèka*).

7. U ch. svi imaju u svojoj fonetici glasove *h* i *f*, iako svi ne upotrebljavaju podjednako ove glasove, i ne uvijek tamo gdje im je po etimologiji mjesto. U ih. jedino muslimani imaju ove glasove u svome govoru, drugi ih upotrebljavaju znatno rjeđe, ili nikako.

8. U ih. mjesto *h* javlja se i *g*: *iđāgū, pričāgū, ja īg čuvam, u nījg, dobrijēg*. Centralnohercegovačkom je nepoznata supstitucija suglasnika *h* suglasnikom *g*.

9. Istočnohercegovački zna i za primjere tipa: *dobavja, javjaju; opjačkan, ukapje; zemja, grmjavina; sabjom, nadebjo se*. U ch., ako se izuzmu oni koji u svom govoru uopšte nemaju glasa *lj*, ova je pojava nepoznata. Tamo je redovno: *dobavlja, ukaplje, zemlja, sablja*.

10. Od glagola: *biskati, iskati, vriskati* u ih. prezent zna i za oblike sa *šč*: *bišće – bišću, išćem – išću, vrišćem – vrišću*; i imperativ od tih glagola zna za *šč*: *bišći, išći, ne vrišći*. U ch. u svim ovim slučajevima imamo *št*: *bištem, ištem, vrišti; bišti, išti*.

11. Od *zviždati* u ih. nailazimo na prezent: *zviždem, zviždeš*; u ch. taj glagol u prezentu glasi: *zviždim, zviždiš...*

12. Na terenu ih. obična je disimilaciona pojava u: *lezerva*, *lezervar*. U ch. samo je: *rezerva*, *rezervist*, *rezervar*.

13. U ih., u govoru muslimana, prema glasovnoj grupi *jr* u riječima orijentalnog porijekla kao *bajram*, *bajrak*, na grupu *jr* mjesto *rj* nailazimo i u riječima domaćeg porijekla: *gojre*, *gojrela*. U ch. takođe imamo: *bajram*, *bajrak*, ali je tu redovno: *gori*, *gorila*.

14. U ih., bez obzira na vjeru i starost, svi razlikuju u izgovoru i pismu suglasnike *č* i *ć*, *dž* i *đ*. U ch. muslimani gradova, a i nekih prigradskih sela, nemaju u svojoj fonetici *č* i *dž*. Kod njih je redovno: *čuješ*, *đamija*.

15. Oni koji na području centralne Hercegovine ne razlikuju afrikate *č* i *ć*, *dž* i *đ*, ti najčešće u svojoj fonetici nemaju ni suglasnike *lj* i *nj*. Mjesto tih suglasnika kod njih imamo *j* i *k*: *jubav*, *judi*; *negov*, *kenac*. Istočnoherceg. ne zna za ovu pojavu.

16. Centralnohercegovački zna za skraćivanje vokalnog *ř*, u ih. vokalno *r* čuva svoje kvantitativne odlike.

17. Osobina je ch. da se zvučni suglasnici na kraju govornog takta izgovaraju poluzvučno ili bezvučno (*drug^k*, *nož^s* ili: *druk*, *noš*). U istočnohercegovačkom ova pojava nije tako izrazita.

18. Centralnohercegovački karakteriše i promjena muških ličnih imena tipa: *Jóvo*, *Sálko*; *Ráde*, *Súle* po promjeni imenica na *-a*: *Jovo-Jóvē-Jóví*, *Sálko-Sálkē-Sálki*; *Súle-Súlē-Súli*, *Ráde-Rádē-Rádi*. U istočnohercegovačkom ova imena imaju promjenu imena Marko: *Jóvo-Jóva-Jóvu*, *Ráde-Ráda-Rádu*.

19. Prisvojni pridjevi od imena *Jovo*, *Rade* u ch. glase: *Jóvin*, *Rádin*; u ih. imamo: *Jóvov*, *Rádov*.

20. Porodična imena tipa: *Júgo*, *Džéko*, *Lógo*, *Gádže* u ih. imaju promjenu kao imenice m. r. na suglasnik: *Júgo-Júga-Júgu*, u množini je: *Júzi*, *Džéci*, *Lózi*, *Gádži*, *Gádžima*, *Džécima*. U ch. prezimena ove vrste imaju promjenu imenica ž. r. na *-a*: *Péco-Pécē*, u množini: *Péce*, *Pécama*; *Lóze*, *Lózama*; *Spréme*, *Sprémama*.

21. Imenice *babo*, *Švabo* u ih. imaju promjenu imenica m. r. na suglasnik: *bábo-bába-bábu*, *Švábo-Švába-Švábu*. U množini je *bábi-bábima*, *Švábi-Švábima*. U ch. i ove imenice idu po promjeni imenica ž. r. na -a: *bábo-bábē-bábi*, *Švábo-Švábē-Švábi*. Tako je i u množini: *bábe-bábama*, *Švábe-Švábama*.

22. U ih. je obično *ùstāš-ùstāša-ùstāšu*; *ùstāši-ùstāšima*. U ch. je samo: *ùstāša-ùstašē-ùstaši*; *ùstaše-ùstašama*.

23. Na dosta velikom području ih. govora ženska lična imena tipa *Milica*, *Danica* imaju vokativ jednak nominativu. U ch. ova imena imaju redovno u vokativu nastavak -e: *Milice*, *Danice*.

24. U ih. ženska lična imena tipa *Mára*, *Fáta* u vokativu imaju nastavak -o: *Máro*, *Fáto*; u ch. ta imena znaju u vokativu i za nastavak -e: *Mâre*, *Stâne*, *Dâne*.

25. U ih. vrlo je obična upotreba enklitičkog oblika zamjenice drugog lica vi: *kako vi je reko?*, *kako vi se sviđa?*, *ja vi kažem*. U ch. rjeđe sretamo u upotrebi ovaj oblik, tamo je običnije *vam*.

26. Prema istočnohercegovačkom: *òko mene*, *ìza tebe*, *pòret sebe*, *između nās*, u centralnohercegovačkom je samo: *okò mene*, *izà tebe*, *porèt sebe*, *između nās*.

27. U ih. običan je Vukov akcenat: *golubóvā*, *golubòvima*; *sinóvā*, *sinòvima*. U ch. imamo: *gòlubōvā*, *gòlubovima*; *sìnovā*, *sìnovima*.

28. Prema *imámo*, *imáte*; *čitámo*, *čitáte*, što često sretamo u ih.; u ch. je samo: *imāmo*, *imāte*; *čitāmo*, *čitāte*.

29. Centralnohercegovački zna i za hipokoristike m. i ž. r. na -a sa kratkosilaznim akcentom: *Hāsa*, *Mūja*, *Jōva*, *Mārka*, *Māra*, *Fāta*. U ih. hipokoristike ovoga tipa nisu obične. Tamo je: *Mújo*, *Jóvo*, *Mára*, *Fáta*.

30. Prema *tā mlàdīć*, *tā brāt*, što nalazimo u nekim mjestima ih., u ch. je redovno: *tāj mlàdīć*, *tāj brāt*.

31. Od glagola *ići* oblici prezenta u ih. glase: *ìdēm*, *ìdēš...*, u ch. je samo: *ìdēm*, *ìdēš...*

32. Pored *hoću (oću)* i *mogu*, u ih. imamo još i: *volju, viđu, velju*. U govoru centralne Hercegovine imamo samo: *hoću, mogu* i rjeđe *velju*.

33. Glagoli na *-avati (prodavati, priznavati)* u ih. najčešće imaju promjenu po šestoj (Belićevoj) vrsti: *prodavam, zadavam, priznavam, predavam*. U ch. ti glagoli imaju promjenu po četvrtoj vrsti: *prodajem, zadajem, priznajem*.

34. Od glagola *tkati* u ih. prezent obično glasi: *čem, češ, ču* – po petoj vrsti; u ch. je: *tkajem, tkaješ, tkaju* (po četvrtoj); ili: *tkam, tkaš, tkaju* (po šestoj vrsti).

35. U ih. nailazimo u trećem licu množine prezenta glagola tipa *nositi, goniti* i na oblike sa nastavkom *u*: *nosu, gonu, dolazu*. U ch. samo je: *nose, gone, dolaze*.

36. U ih. imperativ od gl. *baciti* zna i za oblike sa *č*: *bači, bačimo*; u ch. samo je: *baci, bacimo*.

37. U ih. još se nailazi na upotrebu imperfekta: *tresijah, pletijaše, zovijaše, imadijaše*. U ch. jedino nailazimo na *bijaše* i *šćaše*. Od ostalih glagola imperfekat se ne čuje, ili vrlo rijetko.

Odnos centralnohercegovačkog prema sjevernohercegovačkom govoru

I pored toga što ch. govor ima znatno više zajedničkih osobina sa sjevernohercegovačkim nego sa istočnohercegovačkim, ima, i ne mali broj, i takvih osobina koje su poznate samo sjevernohercegovačkom govoru, i koje taj govor odvajaju od njegova južnog susjeda.

1. Refleksi staroga glasa *jata* u ova dva govora su slični. I u sjevernohercegovačkom (sh.) kao i u ch. obično je jednosložna zamjena i u današnjim dugim slogovima (*bjêlō, dĭéte*), ali sh. ima znatno više ikavizama nego ch.

2. Iz Jablanice i Repovice (sh.) Rešetar navodi i potvrda za *ije* mjesto *i*: *plijetka voda, mijer, primijeriti se* (*Der štokavische*, 76 i 82). Superjekavizam u ovakvim primjerima nepoznat je ch.

3. Govor Jablanice, prema Rešetaru (op. cit., 84), zna za *ije* mjesto jata u dugim slogovima, a za *i* u kratkim slogovima. Upravo, Rešetar kaže da je to osobina područja koje se nalazi u dolini r. Neretve između Mostara i Konjica [*Eine solche Aussprache* (tj. mjesto jata u dugim slogovima *ije*, a u kratkim *i*) *habe ich... beobachtet bei den Mohammedanern von Jablanica im Narentale (zwischen Konjic und Mostar)*]. On tu daje ove potvrde za to pravilo: *brijeg, dvije, drijemati, kliješća, sijevati, svijetlac, vrijedan*, prema: *besida, čovik, dvista, miriti, nevista, ponediljak, nedilja, snigovi* (op. cit., 81-82). Centralnohercegovački ne zna za ovo dvojstvo jatove zamjene.⁸

4. Iz Jablanice Rešetar navodi *i*: *djeteta, djeca, djever, sjedim*. Ne znam koliko je široka area ove pojave (tj. nejotovanje gl. grupa *dje, tje i sje*) na području sh., ali znam da za tu osobinu govor ch., ako se izuzme govor gradskog i školovanog stanovništva, ne zna; u tom govoru je redovno: *đeca, šeme, đever* i sl.

5. Rešetar navodi iz Jablanice i *nješto, njekaki* (*n+j*, a ne *nj*). Govor ch. redovno ima: *nešto, nekakav, neko* i sl.

6. Sa tog područja Rešetar navodi i *j* mj. *đ: meja, tuji, mlaji, slaji, mejaš* (op. cit., 136); u govoru centralne Hercegovine tu je redovno *đ: međa, omeđiti, mlađi, slađi, tuđi*. Rešetarev primjer *mejaš* koji on navodi i iz Potoka (Bijelo Polje), svakako je ovamo dopro sa sjevera – iz govora Jablanice, ili drugih mjesta koja se nalaze sjevernije od Bijelog Polja.

⁸ U vezi sa ovom Rešetarevom konstatacijom treba ukazati na sljedeće. 1. Ako ova tvrdnja i stoji za govor stare Jablanice, ona se nikako ne može generalisati za cijelo područje od Konjica do Mostara; 2. Teško je vjerovati da to govorno područje ima klasičan akcenat u dvosložnoj jatovoj zamjeni. Ja sam i tamo slušao: *biĕl, dĕtĕ*; 3. Sa primjerima tipa: *besida, čovik* ne bi trebalo miješati i primjere kao: *ponediljak, nedilja, biljeg, bilježiti* jer tu *i* može biti i fonetskog porijekla; posljednja dva primjera tako glase i u književnom jeziku jekavskog izgovora.

7. Sa sh. područja Rešetar navodi i: *naje, saje, nanijoše, dojoh, pojoh* (op. cit., 138). U ch. svi navedeni primjeri redovno imaju *đ*: *nađe, sađe, nanidoše* ili *naidoše, dođoh, pođoh*.

8. Iz Jablanice Rešetar navodi i: *u Božjom ruci, na onom njivi* (op. cit., 182); ch. ima samo: *u Božjoj ruci, na onoj njivi*.

9. Prema jablaničkom *umrt*, što je osobina i nekih bosanskih govora (v. kod Rešetara, str. 205), u ch. je *umrjet(i)*.

10. Rešetar kaže da je u Jablanici *kuruz* (str. 114), što je, takođe, osobina bosanskih govora. U ch. je samo *kukuruz^s* (*kukurus*) ili *kokuruz^s* (*kokurus*).

11. Od Drežnice preko Konjica do Glavatičeva, to znači na cijelom području sh. govora, nailazimo na glasovnu grupu *šč* u primjerima kao: *ščap, šcene, ognjišće, klišća*. Centralnoherceg. u svim primjerima te vrste redovno ima *št*: *štap, štene, ognjište* i sl.

12. Na području sjevernohercegovačkog govora zabilježeni su i nepreneseni akcenti: *dānā, slobodnīje* (Belić, SNE, IV, 1075), *svjetlīm* (Rešetar, op. cit., 82). Govor centralne Hercegovine ne zna za ovakve akcente.

Odnos centralnohercegovačkog govora prema zapadnohercegovačkom govoru

1. Prva i najvažnija osobina koja odvaja ova dva govora su refleksi staroga glasa jat. Prema ch. *je* (*ije*) i *je* u zapadnohercegovačkom je redovno *i*: *bilo, vrime; dica, misec*.⁹

2. U zapadnohercegovačkom (zh.), odnosno u onom njegovom dijelu koji graniči sa ch., sažimanje vokala u radnom gl. pridjevu vrši se u korist prvoga vokala. Otuda u tom govoru

⁹ Za govor zapadne Hercegovine uzimao sam podatke iz bilježaka koje je na terenu vodila drugarica Fahra Kolaković-Matijašić i koja mi ih je ljubazno stavila na uvid na čemu joj se i ovom prilikom najtoplije zahvaljujem.

imamo: *došā, pošā, išā, čitā, pisā*; a prema tim primjerima imamo i: *bija, načinija, učija, ne bi tija*. U ch. redovno je sažimanje u korist drugoga vokala: *čitō, pisō, išō*.

3. U zh. česta je pojava da samoglasnik *o* ispred suglasnika *n* postaje zatvoreniji i prelazi u samoglasnik *u*: *lunac, brunzin, undar, unda (onda)*. Ovu pojavu sretamo i u ch., ali ona tu nije tako izrazita.

4. U govoru katolika zapadne Hercegovine mjesto suglasnika *f* javlja se ponekad i suglasnik *p*: *Pilip, pratar, vakup*, pored znatno češćeg *v*: *vrtalj, valjen, vala*; u ch. govoru supstitucija *f* sa *p* nije svojstvena domaćem stanovništvu; na supstituciju *f* sa *v* se nailazi, ali svi predstavnici ovoga govora imaju u svojoj fonetici i glas *f*.

5. Centralnohercegovački ne zna za izgovor suglasnika *n* mjesto *m* na kraju riječi, što se često sreća u zh. govoru: *stari don, čujen, niman (nemam), štaṭon, iden, ne znan, nisan, reun, svićenikon*.

6. U govoru zapadne Hercegovine često nailazimo na neizmijenjene suglasnike *k* i *g* u primjerima kao: *divojki, sanduki, nogi, bubreḡi*. U ch. u ovakvim slučajevima imamo palatalizovane ove suglasnike: *ḡevojci, sanduci, nozi, bubrezi*.

7. U zh. pored nastavka *-ma* u dativu, instrumentalu i lokativu množine nailazimo često i na nastavke *-im* i *-am*: *našim seljacin, sa seljacim, po gradovin; našim curam, s curam, na nogam*. U ch. u tim oblicima skoro redovno imamo nastavke *-ima, -ama*, znatno rjeđe, i to obično u ustaljenim izrazima, javi se i *-im, -am*.

8. Zapadnohercegovački zna i za udvajanje nastavaka u tim oblicima: *pećimam, kokošimam*; ch. ne zna za ovu pojavu.

9. U zh. se znatno češće upotrebljava partikula *zi*: *ovizi, onizi, tizi*, nego u ch.

Kako vidimo, postoje opravdani razlozi za odvajanje našega centralnohercegovačkog govora od ostalih govora današnje Her-

cegovine. Iz dosadašnjeg izlaganja, upravo ukazivanja na razlike između ch. i drugih govora Hercegovine, mogle su se vidjeti i glavne osobine ovoga govora. Radi bolje preglednosti mi ćemo te osobine ovdje dati na jednom mjestu.

Glavne osobine centralnohercegovačkog govora

1. Mjesto jata u današnjim dugim slogovima obično imamo *je*, rjeđe *ije*, ali ima i čisto *je* dakle, tu je: *biĕl, diĕte – bjĕl, djĕte, bŕĕl, dŕĕte*.

2. Refleks kratkog jata *je* redovno jotuje suglasnike: *l, n*, zatim: *t, d, s, z* i *c* (*ljeto, njega; đevojka, ćerati, šednica, izelica, ćepalo*); ispred *je* od dugog jata svi ovi suglasnici ostaju neizmijenjeni – rjeđe sretamo *mjeko < mljeko < mĕjeko*.

3. Glasovne grupe: *pje, bje, mje, vje* (*je* od *ĕ*) na ovom govornom području ostaju neizmijenjene.¹⁰

4. U nastavcima zamjeničko-pridjevske promjene ch. obično ima nastavke starih mekih osnova: *našim, vašim, ovim, onim; tuđim, vrućim, lakim, dobrim*.

5. Glagoli VII (Belićeve) vrste ne čuvaju razliku između infinitivne i prezentske osnove. Tu je samo: *živit(i), živila, volit(i), volila*.

6. Na području ch. govora obično je *nisam, nismo*, a tu je i *slipimiš, zvizdan*, u govoru muslimana naći će se još po koji ikavizam.

7. Svi na ch. području imaju u svojoj fonetici glasove *h* i *f*, iako svi ne upotrebljavaju podjednako često te glasove. Najdos-

¹⁰ Kako vidimo, ovaj govor ne potvrđuje mišljenje Lj. Stojanovića koji kaže: "Onde gde se govori *deca, ćerati* ... govori se i *oblje, vljera, blječve*" (Glas SKA, LII, 17), a to zbog toga što se jotovanje ovih suglasnika nije vršilo u isto vrijeme.

ljednija je upotreba ovih suglasnika u govoru muslimana, drugi ponekad upotrebljavaju glas *h* i tamo gdje mu nije mjesto.

8. Muslimani gradova i prigradskih sela najčešće nemaju u svojoj fonetici glasove *č* i *dž*. Mjesto njih oni imaju *ć* i *đ*: *ćetiri*, *đamija*.

9. Oni koji nemaju *č* i *dž* obično nemaju ni *lj* i *nj*. Mjesto tih suglasnika u njihovom izgovoru imamo *j* i *n*: *judi*, *kenac*.

10. Česta je pojava na ovom terenu da vokalne *r* gubi svoje kvantitativne odlike i mjesto *ř* i *ř* imamo samo *ř*: *cřn*, *cřkva*.

11. Zvučni suglasnici na kraju govornog takta u ovom govoru izgovaraju se poluzvučno ili bezvučno (*drug^k* ili *druk*).

12. Muška lična imena tipa *Jóvo*, *Ráde* ovdje se mijenjaju po promjeni imenica na *-a*: *Jovo-Jove-Jovi*; *Rade-Rade-Radi*.

13. Takvu promjenu ovdje imaju i imenice: *bábo*, *Švábo*, kao i porodična imena tipa: *Péco*, *Lózo*, *Sprémo*.

14. Pored ženskih ličnih imena tipa *Milica*, *Danica* vokativ na *-e* ovdje često imaju i imena tipa *Mára*, *Đúrđa*; dakle, tu je: *Milice*, *Danice*; *Mare*, *Đurđe*, *Doste*, *Hajre*.

15. Prisvojni pridjevi od imena tipa *Jovo*, *Rade* redovno su na *-in*: *Jovin*, *Radin*, *babin*, *Švabin*, *Pecin*.

16. Mjesto književnih oblika: *idem*, *ideš* u ch. je redovno: *iđem*, *iđeš*.

17. Prema Vukovu akcentu: *golubóvā*, *golubòvima* u ch. je *gòlubòvā*, *gòlubovima*.

18. Tu je i: *čītāmo*, *čītāte*; *īmāmo*, *īmāte*.

19. Hipokoristična imena m. i ž. roda na ovom području znaju i za oblike na *-a* i kratkosilazni akcenat: *Mūja*, *Pěra*; *Māra*, *Fīma*.

Ovdje su date samo glavnije osobine koje karakterišu ovo govorno područje. Osobine koje su svojstvene svim jeakavskim govorima Hercegovine, ovdje nisu navođene. Te osobine se navode u već pominjanim mojim radovima o hercegovačkim govorima.

U vezi sa ovim treba ukazati i na sljedeće. Kao što je poznato, u našoj nauci od ranije je prihvaćeno mišljenje da čvrstih granica između pojedinih govora i dijalekata nema. Postoje samo granice rasprostiranja pojedinih izoglosa. Kao i svuda, tako i na području Hercegovine, neke govorne osobine imaju opšti karakter, neke prelaze granice govora u kojima su se pojavile, a neke su, opet, vezane za vrlo mali prostor. Postoji više razloga za ovakvo stanje u narodnim govorima. O nekima od tih razloga biće govora i u ovome radu. Upravo, mi ćemo ovdje pokušati da utvrdimo šta je sve uslovalo odvajanje našega centralnohercegovačkog govora od njegova istočnog susjeda – istočnohercegovačkog govora, i koji su sve momenti uticali na njegovo formiranje.

Sve osobine koje smo mi ovdje naveli kao tipične za ch. govor nemaju isti značaj za razvitak ovoga govora. Može se govoriti o tri vrste tih osobina. Prve su vezane za religiju, upravo, vjera je znatno doprinijela njihovom čuvanju; druge su svojstvene govoru čaršije i odatle su se mogle širiti i u prigradska sela; treće su opšte, za njih znaju svi predstavnici ovoga govora. Mi ćemo ovim redom i pregledati sve te osobine. To činimo zbog toga što će nam razmatranje osobina iz prve grupe pomoći da shvatimo razloge zbog kojih se naš ch. govor odvojio od ih. sa kojim je, nesumnjivo, sve do XVI vijeka išao zajedno.

1. U prvu grupu osobina koje karakterišu ovo govorno područje dolazi izgovor glasova *h* i *f*. Ako postoje neke govorne osobine koje odvajaju naše muslimane, ne samo centralne Hercegovine, nego i inače na našem jezičkom području, od pripadnika drugih vjeroispovijesti – to je, svakako, izgovor ovih glasova.¹¹ To je jedna od govornih osobina koja povezuje sve pripadnike islamske vjeroispovijesti na srpskohrvatskom jezičkom tlu i diferencira

¹¹ P. Ivić u *Die serbocroatischen Dialekte*, 1958, 81, kaže da bi se na terenu Bosne i Hercegovine mogla praviti dva dijalektološka atlasa: jedan za pravoslavce, drugi za ostale.

njihov izgovor od govora njihovih susjeda druge vjere. Istina, ovdje treba istaći i to da pod uticajem govora muslimana i svi drugi koji žive u njihovom susjedstvu imaju te glasove u svom izgovoru, makar ih ovi i ne upotrebljavali tamo gdje im je mjesto. To naročito vrijedi za suglasnik *h* [isp. Hasim (Asim), Akija (Hakija)] u ch. Postavlja se pitanje otkuda to da baš muslimani, ili uglavnom oni, čuvaju te glasove u svom izgovoru; šta je uticalo da oni konzerviraju tu govornu osobinu a da ne slijede evolutivni put kojim su išli drugi.

Za suglasnik *f* se zna da nije svojstven fonetici našega jezika i da se još od ranije taj glas u riječima stranog porijekla zamjenjuje drugim suglasnicima – npr. suglasnikom *p*: *Stjepan*, *Pilip*, *Josip*, kao i: *paraon*, *pildžan*, *porinta*,¹² a vidjeli smo da takvu zamjenu još i danas kao običnu sretamo u zh. govoru; zatim suglasnikom *v*: *Vilip*, *varba*, *venjer*, *vorinta*, što je obična pojava u ih., a za koju zna i naš ch. govor. Muslimani i našeg i bilo kog drugog govora imaju taj glas u svom izgovoru. Razlozi za tu pojavu, tj. za čuvanje u izgovoru glasa *f*, po mom mišljenju, isti su kao i za čuvanje glasa *h* (v. niže), a čuvanje glasa *h* je, opet, tijesno vezano za pojavu islamske vjeroispovijesti na našem jezičkom tlu, za islamizaciju. Ta dva pitanja su usko povezana, tačnije rečeno, islamizacija je spriječila gubljenje ovih glasova.

Istorijske činjenice, a i jezička fakta govore da masovnijeg prelaza na islam na ovom području nije bilo prije druge polovine XVI vijeka. U drugoj knjizi *Istorije naroda Jugoslavije* Nedim Filipović, naš poznati stručnjak za turski period, podvlači da se “u XVI v. u prilično velikoj meri islamizuje Hercegovački sandžak” i da se “zemljoradničko stanovništvo u XVI v. i dalje islamizuje” (str. 134). Za nas je od značaja i ova Filipovićeve konstatacija: “Suprotnost između seljaka hrišćana i muslimana

¹² A. Belić, *Osnovi istorije srpskohrvatskog jezika*, I, Fonetika, Beograd, 1960, 109-110.

u drugoj polovini XVI v. pojačava se usled sve većeg otpora seljaka hrišćana turskoj vlasti” (op. cit., 135).¹³ Kuripešić, prema E. Omanu, konstatuje da muslimani “u XVI veku posećuju crkvu kao i džamiju” (Prilozi za književnost... X, 170). Ovu istorijsku činjenicu potvrđuje i sudbina glasa *h* na hercegovačkom tlu. Naime, kao što je poznato, glas *h* se u našim krajevima počeo gubiti u XVI vijeku. Prof. Belić pretpostavlja da je proces njegova gubljenja trajao “od kraja XVI veka do sredine XVIII veka, kada je, nesumnjivo, već potpuno završen u krajevima gde se danas ne izgovara”¹⁴. Ako ovome dodamo da je već u XVII vijeku na ovom tlu moralo biti dosta muslimana domaćeg porijekla koji su sa novom vjerom obavezno primali i molitve, na arapskom jeziku, koje obiluju glasom *h*, biće nam jasno otkuda muslimani još čuvaju taj glas u svom izgovoru. Desilo se, naime, da su oni koji su prešli na islam učvrstili pokolebanu artikulaciju ovoga glasa i tako su, makar i nesvjesno, zaustavili dalji proces njegova gubljenja, a uz to zaustavljena je i supstitucija glasa *f* nekim drugim glasom. Ali, ja isto tako smatram da je i govor onih koji su se tada islamizovali već bio pretrpio neke promjene u tom pogledu. Mora se, naime, pretpostaviti da je i kod njih bilo nestalo glasa *h* sa apsolutnog kraja riječi, ili, da je njegov izgovor u toj poziciji bio vrlo slab, skoro neosjetan. Daničić u *Istoriji oblika* konstatuje da “od početka XVII vijeka kad je *h* već bilo oslabilo dolazi lokat. množine bez njega: griesie (Posilović), dvorovie (Radnić), Mletcie (Divković), na vrati (Mikalja), dielie (Divković), dostojanstvie (Radnić), voda (Radnić), kuća (Radnić), knjiga (Posilović)”¹⁵. Ivan Ančić, rodом iz Duvna i

¹³ V. i Jov. Hadži-Vasiljević, *Muslimani naše krvi u Južnoj Srbiji*, Brastvo, XIX, Bgd., 1925, 21-94. Vasiljević ističe da je u tim krajevima masovniji prelaz na islam bio u XVII v. (str. 70, 77) i da se državna uprava pridržavala odredbe “da se vera ne širi silom” 70, v. i V. Čubrilović, *Poreklo muslimanskog plemstva – Jugosl. istorijski časopis*, I, 373. kao i: A. Balagija, *Les musulmans Yougoslaves*, Alger, 1940.

¹⁴ A. Belić, op. cit., 106.

¹⁵ Đ. Daničić, *Istorija oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika*, Bgd., 1874, 135-139.

koji piše “dumanaskim” jezikom, u drugoj polovini XVII vijeka nije izgovarao *h* “a tragovi njegova postojanja nalaze se još samo u pismu”¹⁶. Sve to govori da je već krajem XVI vijeka nestalo glasa *h* iz finalnih položaja u riječima. Da je to tako govori nam i izjednačenost lokativa množine sa instrumentalom i dativom mn. i u govoru muslimana. Da je islamizacija bila već izvršena u ovim krajevima prije no se *h* izgubilo iz finalnih pozicija, govor muslimana morao bi čuvati taj glas i u lokativu množine, i u svim drugim slučajevima gdje se nalazio na kraju riječi. Drugim riječima, u govoru muslimana morala bi postojati oblička razlika između lokativa mn. na jednoj strani i instrumentala i dativa na drugoj strani. Pošto te razlike nema, mora se pretpostaviti da su i oni koji su u XVI i početkom XVII vijeka prešli na islam već prestali da izgovaraju *h* u finalnim pozicijama i da su i kod njih bili stvoreni formalni uslovi za izjednačavanje lokativa sa instrumentalom i dativom. Istina, moglo bi se reći da su muslimani jednačenje ovih oblika izvršili pod uticajem njihovih susjeda, dojučerašnje braće po vjeri; nikakve razlike u jeziku među njima tada još nije bilo niti je moglo biti. Samo je takva pretpostavka malo vjerovatna. Mi smo već ukazali na mišljenje N. Filipovića koji upravo za taj period konstatuje pojačani antagonizam između pripadnika nove vjere, islama, i onih koji su ostali u vjeri svojih predaka. Za taj period ova konstatacija je i opravdana. Zato je malo vjerovatno da su oni koji su već pripadali vjeri vladajuće nacije i koji su se samim tim znatno odvojili od ostalih, primili jednu tako izrazitu govornu osobinu od onih koji su i vjerski, a najčešće i klasno bili nešto drugo. Ovdje ne treba gubiti iz vida ni to da su tada muslimani u ovom dijelu Hercegovine bili dosta brojni (to potvrđuje i broj muslimanskih starinačkih porodica koje danas nalazimo na ovom području, o tome v. niže). Sve to, po mom mišljenju, opravdava pretpostavku da je jednačenje lokativa

¹⁶ Sv. Marković, *Jezik Ivana Ančića*, SDZb., XIII, 1-2, 60-65.

sa instrumentalom ovdje već bilo završeno, ili se nalazilo u završnoj fazi (lokativ tu, svakako, više nije imao krajnje *h*) kada je nastupio period masovnijeg prelaza na islam. Sve druge pojave: fonetske, akcenatske, morfološke i sintaksičke koje su se dešavale u govoru onih koji nisu mijenjali vjeru, dešavale su se i u govoru muslimana. To je shvatljivo. Sudbina glasa *h*, kao i *f*, sada je postala tijesno povezana sa novom vjerom. Sve druge pojave koje su se vršile u jeziku imale su iste uzročnike i zato su morale biti opšte. Vjera nije mogla da utiče na to da se samo u govoru muslimana konzerviraju još neke govorne osobine, a to zbog toga što za to nije bilo nikakva oslonca, jezik tuđina bio je stran ljudima našega porijekla i sve promjene koje su se dešavale u govoru jednih dešavale su se i u govoru drugih – bile su opšte (v. niže).

Istina, kada govorimo o ovim pojavama, mi prvenstveno mislimo na seljaka muslimana. Muslimanska čaršija mogla je imati i svojih specifičnosti u govoru, a age i begovi razlikovali su se klasno ne samo od kmeta nemuslimana nego i od seljaka muslimana. Sve je to imalo odraza i na govor muslimanske čaršije. Inovacije koje su zahvatile govor sela, najčešće nisu prelazile gradske zidine. Socijalne i psihološke ograde bile su prepreka za izjednačavanje govora (v. P. Ivić: *Die serb. Dialektologie ...* 81).

Ovdje treba ukazati i na one slučajeve koji i danas znaju za glas *h* na kraju riječi. To su primjeri tipa: *grah*, *orah*. Na cijelom području ovoga govora nailazimo na ovakve primjere ne samo u govoru muslimana nego i ostalih. Da li to protivuriječi onome što je ranije rečeno? Po mome mišljenju ne. Nema nikakve sumnje, glas *h* se prvo gubio iz onih pozicija u kojima je njegova artikulacija bila najlabavija – to je kraj riječi. Vidjeli smo da je u obliku lokativa množine imenica toga glasa nestalo kod svih predstavnika ovoga govora; tako se, nesumnjivo, desilo i u genitivu mn. zamjenica i pridjeva i u 1. licu jednine aorista – u svim tim oblicima najčešće mi ni danas nemamo glasa *h*. Takvo stanje je naslijeđeno iz onoga perioda kada je započeo

proces gubljenja ovoga glasa. Kod imenica, kako je već rečeno, u nominativu (odnosno nominativu i akuzativu) jednine još uvijek i u finalnim pozicijama imamo taj glas. Ali, tu glas *h* može biti i docnije unesen analogijom. Naime, mora se pretpostaviti da su i imenice u ovoj poziciji izgubile glas *h*, a da je kasnije, kada je već zaustavljen proces njegova gubljenja, prema zavisnim padežima taj glas povraćen i u oblik nominativa. Taj proces mogao je biti potpomognut primjerima tipa: *sevdah-sevdaha*, *Alah-Alaha* i sl. Ne treba isključiti ni uticaj drugih imenica m. r. koje su u nominativu čuvale krajnji suglasnik. Tako prema odnosu: *brat-brata*, *grad-grada* moglo je da se ponovo javi i: *orah-oraha*, *grah-graha*, jer je glas *h* ponovo postao stabilan. Što se ovo nije desilo u ostalim slučajevima u kojima je *h* bilo na kraju, lako se da objasniti. Ni u oblicima zamjenica i pridjeva, ni u oblicima aorista ili imperfekta (ako ga je bilo) glas *h* se ne javlja u drugim oblicima osim genitiva mn. odnosno 1. lica jednine, i 3. l. mn. imperfekta. Istina, tu *h* nije na apsolutnom kraju riječi, a to, opet, znači da tamo nije ni na koji način moglo doći do njegova ponovnog vraćanja u sistemu, ako se iz tih oblika on već jednom bio izgubio. Uz ovo možemo ukazati i na one slučajeve u kojima je glas *h* zamijenjen nekim drugim glasom [tvor (< dhor, Belić, *Fonetika*, 107), buzdovan (Škaljić, *Turcizmi*, s. v.) marha – javlja se u XVI v., a već od XVII v. kao *marva*, RJAZU s. v.] i u kojima je taj glas zadržan i u govoru muslimana. Ni tu nije bilo nikakvih analoških mogućnosti da se te riječi vrate na starije fonetske oblike.

Kako vidimo, proces islamizacije na našem jezičkom području, a naročito na području ch. govora, imao je znatnog uticaja na sudbinu glasa *h*, a i *f*. Za naš ch. govor islamizacija je, kako će se niže vidjeti, bila od presudnog značaja i za njegovo odvajanje od istočnohercegovačkog govora.¹⁷

¹⁷ V. P. Ivić, *Dva glavna pravca razvoja konsonantizma u srpskohrv. jeziku*, Godišnjak Fil. fak. u Novom Sadu, knj. II.

2. U drugu grupu govornih osobina ubrajamo pojavu nerazlikovanja afrikata *č* i *ć*, *dž* i *đ*, odnosno svođenje prvih na druge. Mi smo već istakli da je to govorna osobina muslimanske čaršije koja, istina, ponekad postaje i osobina drugih, kao i muslimana prigradskih sela. Za razliku od sudbine glasova *h* i *f*, ova pojava, dakle, nije postala bitno obilježje govora muslimana. Dok *h* i *f* idu zajedno sa religijom, eliminisanje afrikata *č* i *dž* postala je uglavnom osobina gradskog stanovništva. Drugo je pitanje kako treba objašnjavati ovu pojavu. Postoje, naime, dva mišljenja o porijeklu ove pojave. Prof. Belić pojavu mekog *č* (*č'*) i mekog *dž* (*dž'*), koji su se lako mogli izjednačiti sa *ć* i *đ*, pripisuje zapadnom štokavskom govoru. U njegovom radu *O značaju zapadnog štokavskog govora za istoriju srpskohrvatskog jezika*¹⁸, o tome čitamo: “Sem drugih osobina, zapadni dijalekt ima još jednu kojom se odlikuje i od čakavskog dijalekta i od štokavskog, a to je *č'* (svakako i *dž'* ukoliko se ono u našem jeziku tada javljalo); međutim u praslovenskom *č* je bilo meko (kao što je i danas napr. u ruskom), pa se ta njegova mekoća zadržala u zapadnom dijalektu dok se i u čak. i ostalom štok. izgubila”¹⁹.

P. Ivić u radu *Dva glavna pravca razvoja konsonantizma* ... pojavu svođenja naše četiri afrikate na dvije u BiH dovodi u vezu sa uticajem turskog jezika u kojem “naspram dva reda štokavskih afrikata ovoga tipa postoji samo jedan”²⁰. U govorima Slavonije, prof. Ivić “nerazlikovanje afrikata reda *č* od onih reda *ć*” objašnjava uticajem mađarskog jezika.

Kako vidimo tu imamo dva oprečna mišljenja. Dok prof. Belić u umekšanim afrikatama *č* i *dž*, a i njihovom svođenju na *ć* i *đ*, vidi arhaičnu osobinu koja, pored ostalih, karakteriše njegov zapadni govor (a taj se govor “u toku vremena spuštao na

¹⁸ Južnoslov. filolog, XXIII.

¹⁹ Južnoslov. filolog, XXIII, 70.

²⁰ *Dva glavna pravca...*, 173-174.

jug u Bosnu i Hercegovinu, uglavnom zapadno od reke Bosne i Neretve, zauzimajući delimično u Dalmaciji kraj između Neretve i Cetine”²¹), prof. Ivić tu pojavu na našem području tumači uticajem nekog drugog jezika.

Ovdje je već rečeno da se area svodenja dva para afrikata na jedan u govoru muslimana nikako ne podudara sa rasprostranjenošću upotrebe glasova *h* i *f* na ovom području. Dok su *h* i *f* karakteristična osobina govora svih muslimana, koja je vremenom mogla da prestane biti i isključivo njihova govorna osobina, neposjedovanje afrikata *č* i *dž* u govoru nikako nije vezano za pripadnike islamske vjeroispovijesti. Ima čitavih oblasti gdje i muslimani lijepo razlikuju ove suglasnike isto onako kao i njihovi susjedi pravoslavci, iako na istom tom području drugi nemaju u svome govoru glasove *h* i *f*. Takav je, recimo, govor današnje istočne Hercegovine, kao i ogromna većina mjesta današnje centralne Hercegovine; zatim Sandžak, a i u Bosni ima čitavih sela u kojima muslimani razlikuju *č* i *ć*, *dž* i *đ*,²² pa i u zapadnoj Hercegovini ima muslimana koji razlikuju ove glasove. Sve ovo, po mom mišljenju, upućuje na zaključak da na bosanskohercegovačkom terenu svodenje dva para afrikata na jedan može biti i stara osobina koja je samo potpomognuta stranim uticajem. Ovakvo objašnjenje mora da se primi za skoro sva bosanska sela u kojima se *č* i *dž* jednače sa *ć* i *đ*. Od ranije je poznato da naš seljak nikada nije bio bilingva.²³ On čak nije bio u stanju ni da jednu rečenicu iskaže na turskom jeziku. Ako je i primao turcizme, primao ih je, u većini slučajeva, kao izolovane riječi, kao nazive za pojedine pojmove kojima je često pridavao i domaće riječi kao objašnjenje (up. *arz* i *obraz*, *din* i *iman* i *turska*

²¹ Op. cit.

²² Za sela oko Jajca, Prijedora, Ključa i Bugojna v. Godišnjak zad. Sare i Vase..., sv. II, 41. Rešetar je suviše uopštio pojavu nerazlikovanja *č* i *ć* za sve muslimane i katolike BiH (op. cit., 131-132).

²³ Vl. Čorović, SNE, II, 923.

vjera Muhamedova, *sabah-zora*), a koje je, opet, sve i fonetski i akcenatski jednačio sa domaćim riječima. Ovo se nikako ne kosi sa onim što je rečeno za glasove *h* i *f* na ovom području. Oni koji su primali islam, primali su i molitve te nove vjere. Molitve na arapskom jeziku učene su napamet, bez ikakvog razumijevanja njihovoga smisla (kao što je čest slučaj i u drugim religijama), a to svakodnevno ponavljanje tih molitava koje obiluju glasom *h*²⁴ uticalo je na čuvanje toga glasa i u domaćim riječima. Ovdje ukazujemo na jednu od osnovnih molitava kojom je otpočinjan “svaki dobar posao” i koja glasi *Bismillahi-rahmani-rahim* i koja je bezbroj puta dnevno ponavljana. Kod glasova *č* i *dž*, međutim, nije takav slučaj. Ti se glasovi znatno rjeđe javljaju u riječima koje smo mi preuzeli iz turskog jezika nego glasovi *h* i *f*, naročito *h*. Da bismo se u to uvjerali dovoljno je pogledati u Škaljićev rječnik turcizama. U tom rječniku odrednice sa inicijalnim *č* zauzimaju 30 stranica (125-155), odrednice sa *dž* 18 stranica (217-235), a odrednice sa *h* zauzimaju ravnih 59 stranica (300-359), a sa *f* 19 (272-291). Ako ovome dodamo da ima mnogo turcizama koji imaju glas *h* u sredini ili na kraju riječi, jasno će nam biti zašto je upravo taj glas, koji je priman sa riječima tuđeg porijekla, imao znatnog, čak i presudnog, uticaja na sudbinu istoga glasa u domaćim riječima.

Prema tome, ja smatram da je svodenje dva para afrikata na jedan u govoru seoskog muslimanskog stanovništva BiH osobina naslijeđena iz starog zapadnog govora, a svi oni znaju i za druge arhaizme u govoru. Pošto zapadni govor u svojoj ekspanziji nije dopirao daleko na istok preko Neretve, na tom području i nemamo izjednačene ove glasove, jer za to tamo nije bilo ni povoda. Turski jezik, ponavljamo, tu nije ništa mogao da izmijeni. Turcizmi sa izvornim *k'* (meko *k*) primani su u većini slučajeva sa *ć* [*k'ar*=*ćar*, *k'ebe*=*ćebe* (v. kod Škaljića: *Turcizmi*,

²⁴ P. Ivić, op. cit.

XXXI–XXXIII)], a riječi koje su u izvornom izgovoru imale *ç* primane su i sa *č* (*çarşaf=çarşaf*, tako i *çift* i sl.). Istina, Škaljić kaže da “naše *č* nastaje od turskog tvrdog *k*. Na primjer: *konak-konačiti, merak-meračiti*” (op. cit., XXXIII), ali, ovi primjeri ne potvrđuju navedeno Š. mišljenje. Ako ja dobro shvatam pisca, od turskog tvrdog *k* trebalo bi u našem jeziku očekivati *č*, recimo od *merak=merač*, od *konak=konač* kao što od turskog *k’* imamo *ć*: *k’esim=ćesim, sirk’e=sirće* i sl., a tako nije u navedenim primjerima. Što od *k* ispred *i* u nastavku za obrazovanje glagola (*-iti*) dobijamo *č*, to je stara glasovna pojava za koju znaju i riječi domaćeg porijekla (isp. *junak-junačiti, seljak-poseljačiti se* i sl.).

Drukčije se može objašnjavati ova pojava u govoru gradskog stanovništva. Mada ni tu, naročito u Bosni, ne treba potpuno isključiti osobine zapadnog govora, na govor gradskog stanovništva koje je težilo bilingvizmu turski jezik mogao je da ima uticaja na jednačenje ovih suglasnika. U gradovima ima znatno više i drugih osobina preuzetih iz turskog jezika nego na selu. U gradovima je bilo i pravih “Turkuša”, pravih Turaka, uz to na govor gradskog stanovništva imala je uticaja i državna administracija, zatim škola, a bilo je i baravaka u Turskoj (Ivić, op. cit., 175). Sve je to doprinijelo da se tu ustali jedan par afrikata mjesto dva para, to čak i u varošima koje su bile dosta daleko od granica staroga zapadnog govora, kao što je, recimo, Stolac. Istina, za govor Stoca moraju se imati na umu i oni muslimani koji su poslije napuštanja Dalmacije prešli na ch. područje i koji su, ako su bili brojni, mogli ovu osobinu nametnuti i starosjediocima (Dedijer, op. cit., 136). Naš seljak islamske vjeroispovijesti bio je daleko od mnogih osobina za koje su znali muslimani gradova. Osim vjere i vjerskih obreda, kao i imena, seljaka muslimana ništa više nije vezivalo za muslimana građanina. Oni su se u većini slučajeva klasno razlikovali, što je bilo dovoljno da to budu dva zasebna svijeta. Ta je, svakako, i razlog zašto između seljaka islamske vjere i njegova pravoslavnog susjeda ima znatno više

zajedničkih osobina nego između seljaka i građanina islamske vjere. To je isto tako i razlog zašto sevdalinka, kao pjesma begovske čaršije, nikada nije postala i pjesma seljaka muslimana koji je i dalje pjevao uz gusle, samo ne više o Marku i Milošu nego o Muji i Halilu. Kao što vidimo, klasni momenti i ovdje su bili odlučujući. E. Oman konstatuje da je pored plemića i narod prelazio na islam, ali da kod njega “vera i običaji probijaju uvek ispod njegovog muhamedanstva ... ima samo jednu ženu ... pije vino i šljivovicu ... izuzev bajrama i ramazana, on zna samo za hrišćanske praznike.” (*Prilozi*, X, 170).

3. Ima znatno više osobina koje su zajedničke svim stanovnicima ovoga područja (izuzimajući gradska naselja). U prvom redu tu treba govoriti o refleksima starog glasa jata.

U početku je rečeno da je ovo jekavsko područje i da je to jedna od njegovih bitnih odlika koja ga u isto vrijeme povezuje sa istočnim i sjevernim susjedom, a odvaja od zapadnog susjeda. Ovdje je već rečeno i to da ch. jekavizam nije onoga tipa kakav je istočnohercegovački. Ispitivači mostarskog govora još ranije su konstatovali da tu nemamo uvijek dvosložnu zamjenu jata u dugim slogovima.

Matej Milas u radu *Današnji mostarski dijalekat*²⁵ kaže da pravoslavci ne izgovaraju *ije* u zamjenu za dugo *ě*, već *je*²⁶. Muslimani i katolici, prema Milasu, tu su ikavci.

VI. Ćorović u osvrtu na ovaj Milasov rad (*Der Dialekt von Mostar*²⁷) konstatuje da u Mostaru pod silaznim akcentom pravoslavci imaju *ījē*, muslimani i katolici *i*. Za okolinu Mostara Ćorović konstatuje: *ījē: slījēp, bījēl*; a za jedan dio Popova polja i oblast između Stoca – Čapljine – Mostara i Dubrava, gdje katolici i muslimani čine većinu, kaže da “nije isključivo ni ikavski ni

²⁵ Rad, JAZU, knj. 153.

²⁶ Str. 50.

²⁷ Archiv für sl. Phil., knj. XXIX.

jekavski” nego da ima usamljenih ikavskih ostrva u jekavštini i jekavskih u ikavštini.²⁸

Prof. Vuković (*Karakteristične osobine mostarskog govora*²⁹) takođe konstatuje ikavizam u govoru katolika i muslimana Mostara; pravoslavci su jekavci, a i u izgovoru ikavaca okolnih sela čujemo jekavske oblike: *čerati, ošen, sever, đevojka, деца*. Ovi primjeri, kao i neki drugi jekavizmi u njihovu izgovoru, naveli su prof. Vukovića na zaključak da je u Mostaru primaran ijekavski izgovor “verovatno i kod katolika, a naročito kod muslimana”, a za okolna sela tu čitamo: “Izvesna sela u okolini, gde se govori ijekavski sa mnogo primesa ikavskog izgovora, pokazuju jasno da su ikavizmi sekundarna pojava, jer jekavizmi, kao vidno obeležje govora pravoslavnog dela stanovništva ovoga kraja, ne bi, mogli biti nakalemljeni u govoru muslimana i katolika”. Tu se konstatuje da mjesto dugog jata nailazimo i na jednosložnu zamjenu: *bjélo, ljépo (l+j), djéliti* pored dvosložne: *sijélo, lijépo* kao i *snîeg* pored *snîjeg*. Ćorovićeve primjere *snîjĕg, ĩjĕvĭ* iz okoline Mostara, prof. Vuković osporava jer bi to “značilo da se i tu vrši proces slivanja dvosložne u jednosložnu zamenu”, a on to nije “nigde mogao primetiti” (str. 955).

Kako vidimo, ovdje imamo tri skoro oprečna mišljenja. Prije nego iznesem svoje mišljenje o jekavizmu ovoga područja treba ukazati na ovo:

1. Ikavizam mostarskih katolika i muslimana, naročito u onom dijelu grada koji se nalazi na zapadnoj obali Neretve potpuno je razumljiv. Teritorijalno to je zapadna Hercegovina, a ona i jest ikavska. To je prvo što se mora uzeti u obzir; drugo, svi ti katolici tu su došli iz zapadnijeg zaleđa, tj. sa ikavske teritorije, a ima i muslimana koji tu nisu starosjedioci; na kraju, ovdje ne treba zapostaviti ni ženidbene i druge veze koje su postojale

²⁸ Str. 500.

²⁹ Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva, knj. XVII, juli-avgust 1937.

između Mostaraca na jednoj strani i Blata, Broćna, Ljubuškog na drugoj strani. To je sve imalo uticaja na formiranje mostarskog ikavizma. Onaj, pak, dio Mostara koji teritorijalno pripada centralnoj Hercegovini, bitno se razlikuje po govoru od zapadnog dijela. Tu pored pravoslavaca i muslimani u većini imaju jekavske reflekske staroga glasa jata. Ovaj dio grada i inače je više vezan za svoje jekavsko zaleđe nego za zapadnohercegovačko područje.

Naravno, Mostar se danas nikako ne može smatrati gradom koji ima ikavski izgovor. Za današnji mostarski govor može se reći da on po ogromnoj većini svojih osobina pripada centralnohercegovačkom govoru.

Prof. Belić, a na osnovu nekih natpisa na stećcima, na jednom mjestu reče da je “Hercegovina u dolini Neretve bila ijekavska i ikavska” (SNE, IV, 1077). Ovo se može dvojako shvatiti. Naime, može se misliti da je istočni dio Neretvine doline bio ijekavski, a zapadni ikavski. Ako se tako shvati mišljenje prof. Belića, onda to odgovara i današnjem stanju govora na tom području. Ali, ako se ovo mišljenje veže samo za jednu stranu, bilo istočnu ili zapadnu, ne mislim da stećci upućuju na pravilan zaključak. Na istočnoj strani od Neretve, bez ikakve sumnje, autohtono stanovništvo uvijek je bilo jekavsko; zapadno od Neretve, isto tako, nikada nije bilo mnogo jekavaca. Jekavska sela koja se danas nalaze na tom području, uglavnom uz samu Neretvu, novijeg su postanja, odnosno pravoslavno stanovništvo nije na tom terenu autohtono. Jekavizam je, dakle, bitna osobina istočnog dijela Neretvine doline, ikavizam je osobina njene zapadne strane. Ako stećci govore drukčije, u pitanju mogu biti i klesari. Nije bez značaja ni to što se i danas najviše dobrih zidara i klesara regrutuje iz zapadne Hercegovine. Vjerovatno su i ranije ljudi sa tog područja bili vještaci za rad u kamenu. Zbog toga mi i u natpisima na stećcima moramo uvijek računati i na izgovor klesara koji su, kako je već rečeno, dolazili iz zapadne Hercegovine, a koji su, opet, bili pismeni.

2. Ćorovićeva konstatacija da u selima zapadnog dijela Popova polja, kao i na području između Mostara i Stoca ima ikavskih ostrva u jekavskom moru (misli se na govor katolika i muslimana) ne odgovara stvarnom stanju. Danas je to čisto jekavsko područje. Sumnjam da je i prije 50 godina bilo drukčije, bar što se zamjene jata tiče. Isto tako Ćorović nije u pravu ni kada muslimane Podveležja i Gnojnica proglašava ikavcima (v. i kod Vukovića, op. cit., 954). Ako se misli na starosjedioce, onda se za sva ova mjesta može reći da su ona jekavska, doseljenici sa ikavske teritorije nikada ovdje nisu bili tako brojni da bi mogli nametnuti svoj izgovor onima koje su tu zatekli.

3. Prof. Vuković konstatuje da u istoj pravoslavnoj kući starija čeljad izgovaraju: *snĭjeg*, a mlađa *snĭeg*. On uz ove primjere bilježi i: *bjĕlo*, *djĕliti* pored *sijĕlo* odnosno *sijĕlo*. Ja mislim da ova konstatacija potvrđuje naše mišljenje o vrijednosti zamjene jata na ovom području. Stariji su dvosložnu zamjenu donijeli iz svoga starog zavičaja, a to je istočnohercegovačko govorno područje, i pošto su imali već oformljen govor, oni ništa nisu mijenjali na novom području, niti su se tu jednačili sa starosjediocima. Mlađe generacije, koje su rođene i odrasle na ch. govornom području, u većini slučajeva nisu primale izgovor svojih roditelja, nego izgovor svoje okoline, izgovor starosjedjelaca sa čijom su djecom i provodile djetinjstvo. Otuda kod njih *ie* prema *ije* u govoru njihovih roditelja.

4. Prof. Vuković je posumnjao u tačnost Ćorovićevih primjera tipa: *snĭjĕg*, *bĭjĕlā*, jer bi to značilo “da se i tu vrši proces slivanja dvosložne u jednosložnu zamenu” (op. cit., 955). Kao što je već rečeno, ja mislim da za ovo govorno područje ne možemo reći da ima kao pravilo *ije* mjesto jata u dugim slogovima – kako pod uzlaznim tako i pod silaznim akcentom, a ovaj govor uzet u cjelini nikad nije ni imao takvu zamjenu. Izuzetak od ovoga čine samo slučajevi u kojima se jat našlo u krajnjim slogovima. Takvi primjeri redovno i ovdje imaju dvosložnu zamjenu *ije*:

prije, dvije, smije.³⁰ Ako se u govoru starijih pravoslavaca javi *ije* i van ove pozicije, to je osobina govora njihovoga starog zavičaja. Na ovom području takav refleks dugog jata nikada nije bio dosljedno uopšten. Ćorović je, vjerovatno, svoje sudove o jatovoj zamjeni na ovom području donosio na osnovu izgovora koji je slušao u svojoj porodici, ali to nije bio tipičan govor centralne Hercegovine. Ćorovići su, naime “iz Branog Dola u bilećkom kotaru ... a starina im je u Riđanima”³¹. Pa ni u izgovoru samog Vl. Ćorovića nije bilo klasične jatove zamjene u dugim slogovima. O. Broh u njegovu izgovoru konstatuje samo *ie*, bez *j*, a to je vrlo blisko današnjem centralnohercegovačkom *ĭē*.³²

Primjere kao; *snĭjĕg, bĭjĕl* sa dužinom na drugom slogu jatove zamjene nalazimo i u današnjem ih. govoru, i to sve češće što se više približavamo granici ch. govora. To znači da je ta dužina tu mogla nastati kao posljedica kontaminacije ih. *ije* i ch. *ĭē*, isto onako kao što je ta dužina nastala i u govoru onih koji su došli na ch. područje iz istočne Hercegovine i koji su u toku vremena uopstili dugo *ē* u *ije* od *ĕ*. Dužinu na drugom slogu jatova dvosložnog refleksa (*ije*) nalazimo i van ch. govora. Rešetar je konstatuje u govoru Boke (*Der štokavische...*, 89), a nalazi je i Vušović (SDZb., III, 7) u okolini Nikšića, zatim Ružićić u Pljevljima (SDZb., III, 128, 134), Georgijević u govoru Ličkog polja (Južnosl. filolog, XIX, 143-149). Naravno, njeno porijeklo u ovim govorima može biti i drukčije od ch. govora.³³

Mi smo već istakli da *je* od kratkog jata na ovom području redovno jotuje suglasnike *l* i *n*. Jednosložni refleks dugog jata – bilo to *jē* ili *ĭē*, po pravilu, ne utiče na izmjenu prethodnih

³⁰ M. Rešetar, *Jezik Marina Držića*, Rad, knj. 248, 134.

³¹ J. Dedijer, *Hercegovina*, str. 300.

³² O. Broh, *Очеркъ физиол. слав. рѣчи* kao i M. Rešetar, Rad, knj. 273, 239.

³³ V. Rešetar, *Der štokavische...*, 89; A. Belić, *Rocznik slaw*. I, 191-192.

suglasnika, otuda tu imamo: *djéte*, *djéte*, ali *đeca*, *lĭĕpo*, *ljĕpo* (*l+j*) pored *ljepota*. Jedino sam u govoru nekih muslimana okoline Mostara bilježio *mjĕko* i *jĕpo* što znači da je tu došlo i do jotovanja suglasnika *l* i *je* od dugog jata, a pošto oni i inače nemaju *lj* u svom govoru, mjesto toga glasa imamo njegovu redovnu zamjenu – suglasnik *j*. Osim toga, jednosložni refleks dugog jata vrlo često nalazimo i u pismu ljudi sa toga područja, a oni pišu onako kako osjećaju, i kako izgovaraju. Zato nije rijetka pojava da pročitamo: *djete*, *bjelo*, *sjeno* ili *Bjelo polje*, *Ortješ*, *Pjesci*. Ovo čak i u aktima i natpisima zvaničnog karaktera. Na ovu pojavu nailazimo i u zabilježenim pjesmama sa područja centralne Hercegovine. Lj. Mićević iz Popova navodi: *suknjo bjela, mome cvjeću, ljeto cjelo*.³⁴

T. Maretić u svojoj velikoj gramatici kaže da se *je* u *vĕk* i *sjĕno* češće javlja nego u *bjĕda*, *rjĕka*, ali se dešava i da jedno isto lice ima i ovakav izgovor i izgovor sa dvosložnom zamjenom.³⁵ I M. Rešetar je odnos jednosložne i dvosložne zamjene jata vezivao za intonaciju.³⁶ Ovo područje ne potvrđuje takvo mišljenje. Intonacija akcentovanih slogova sa jatom nije ovdje uslovila razlike u refleksima toga glasa. Sve to, opet, upućuje na zaključak da i refleksi jata, kao i neke druge glasovne osobine, govore o arhaičnosti ch. govora. Na osnovu svih ovih momenata ja dolazim do zaključka da se naš ch. govor dosta rano, vjerovatno u periodu islamizacije, odvojio od svoga istočnog zaleđa i da je zbog toga u mnogim svojim osobinama zaostao iza ih. govora koji je nastavio da i dalje, sve do novijeg vremena, bude žarište inovacionih pojava.

Istina, moglo bi se reći da je, možda, ovo područje prvobitno bilo ikavsko i da je poslije jekavizirano. Za okolinu Mostara prof. Vuković, kako je već rečeno, kaže da je njen izvorni govor jekavski,

³⁴ Lj. Mićević, *Život i običaji Popovaca*, 275, 276.

³⁵ T. Maretić, *Gramatika i stilistika*, Zagreb, 1933, 54.

³⁶ Rad, knj. 248, 134, kao i Rad, knj. 273, 208.

a da je ikavizam tu sekundarnog porijekla (op. cit., 954). Ja sam u radu o govoru sela Bune za jekavizam toga sela pretpostavio da je on tu sekundarnog porijekla. Na takav zaključak upućivalo me porijeklo Bunjana. Prema Dedijeru na Buni je najstarija porodica Ćemalovića, a i oni su iz Vrgorca, od ostalih bunskih porodica 4 su sa jekavske a 12 sa ikavske teritorije (op. cit., 250). Prema tome, logično je bilo pretpostaviti da su stanovnici ovoga sela prvobitno bili, u većini, ikavci i da su se jekavizirali u dodiru sa stanovnicima okolnih jekavskih sela.

Ali ono što vrijedi za Bunu, nikako se ne može uopštiti za čitavo ch. područje. Najstariji govor ovoga područja bio je jekavski. To potvrđuje govor muslimana starinaca koji su tu "od vazda". Njihovi su preci primili islam i kao pripadnici vjere vladajuće nacije oni nisu bili prinuđeni da mijenjaju mjesto stanovanja. Upravo, ekonomski razlozi i bili su najodlučniji pri odlučivanju da li će se mijenjati vjera. Pored toga i toponomastika ovoga područja govori u prilog ove tvrdnje. Toponimi tipa: *Pjesci*, *Bjelo Polje*, *Ortješ*, *Bjeliše*, *Triebanj*, *Drenjak*, *Rečice*, *Bregovi* pokazuju da je to od ranije jekavska teritorija. Sa druge strane Neretve, odmah do Bune, nalazi se selo *Slipčići* kao izrazita potvrda ikavskog govora na tom području.³⁷ Mislim da je sve ovo i razumljivo. Ikavizam kao tipična osobina zapadnog govora u svojoj ekspanziji dopirao je samo do velikih prirodnih prepreka kakve su bile Bosna i Neretva.³⁸ Preko tih rijeka na istok ikavizam nigdje nije postao dominantan.

³⁷ Ć. Truhelka u Glasniku Zem. muzeja za 1893. godinu navodi jedan nadgrobni natpis sa Slipčića u kome nalazimo: *svakomu čoviku, kami usiče* (str. 96); natpisi iz drugog dijela Hercegovine su jekavski (v. na istom mjestu natpis iz Dabra).

³⁸ A. Belić, *O značaju zapadnog štok. govora*. D. Brozović u radu: *O strukturalnim i genetskim kriterijima u klasifikaciji hrvatskosrpskih dijalekata* (Zbornik za filologiju i lingvistiku Matice srpske, knj. III, Novi Sad, 1960) na str. 85, ispod teksta, kaže da su "... originalni hercegovački govori ispunili prazninu do Neretve, a među njima samima nastala je diferencijacija; oni uz Neretvu došli su u dodir s ikavcima i dobili su za supstrat govore što su dali ljudstvo za migracije na sjeverozapad".

Drugo pitanje, koje je usko povezano sa ovim, jeste: zašto centralnohercegovački jekavizam nije slijedio razvitak istočnoher. govora, odnosno zašto i taj jekavizam ne karakteriše *ije* mj. jata u dugim slogovima?

Da bismo odgovorili na ovo pitanje potrebno je upoznati se sa porijeklom stanovništva, a i sa islamizacijom ovoga područja. Na osnovu podataka koje nam o ovome području daju etnolozi može se zaključiti da ovdje imamo pored starinaca i doseljenika iz istočne i iz zapadne Hercegovine.

Starinci su na ovom području u većini slučajeva muslimani; ima i pravoslavaca starinaca, a među katolicima ih je “vrlo malo” (Dedijer).³⁹ Prema nepotpunim podacima do kojih se može doći, na području našeg govora ima oko 240 starih bratstava (a hercegovačka bratstva su dosta razgranata. Dedijer kaže da su rijetke porodice u Hercegovini koje imaju manje od 10 kuća, a ima ih znatan broj koje broje pedeset do sto kuća, nisu rijetke ni one koje broje dvije do tri stotine kuća) (*Hercegovina*, 170).

Iz istočne Hercegovine pravoslavci su se spuštali u doline rijeka još od XVI vijeka, ali većih imigracija na ovo područje sa ih. terena nije bilo sve do kuge (1817). Od početka XIX vijeka brojniji su doseljenici sa tog područja, ali ni oni nikada nisu dolazili masovno, i ne u jedno mjesto.

Sa zapadnohercegovačkog područja, takođe, do XIX vijeka nije bilo većih doseljavanja na područje ch. govora. Ako je sa toga područja bilo doseljavanja muslimana, oni nisu išli dalje od Mostara i Čapljine (Dedijer, op. cit., 136). U sela, svakako,

Očigledno ovako stilizovanu rečenicu ne treba shvatiti kao kontradiktornu jer je Brozović pri kraju jasno rekao da je supstratsko stanovništvo u dolini Neretve bilo ikavsko. Smatram da ovaj moj rad dovoljno jasno govori da se takvo mišljenje ne može prihvatiti.

³⁹ J. Dedijer kaže da katolici istočne Hercegovine “s pravoslavnim i muslimanima istočne Hercegovine čine cjelinu, uz to slave krsna imena, govore ijekavski, u odijelu se ne razlikuju od ostalih Humnjaka”.

nisu odlazili, jer ovamo se i nisu doseljavali seljaci nego age i begovi. Seljaci, vezani za zemlju, radije su mijenjali vjeru nego postojbinu (v. A. Ujević, *Imotska Krajina*, Split, 1953, str. 90).

Već je rečeno da masovniji prelaz na islam na ovom području imamo tek u drugoj polovini XVI vijeka. Bez sumnje, na islam su prvo prelazili oni koji su bili ekonomski jači i koji su prelaskom na islam čuvali i pojačali svoje ekonomske pozicije.⁴⁰ Broj starinačkih muslimanskih porodica na ovom tlu jasno govori da je u to vrijeme nova vjera ovdje imala dosta pristalica.

Čini mi se da u ovome treba tražiti i uzroke za odvajanje ch. govora od govora istočne Hercegovine. Kao što je poznato, još u XV vijeku na jekavskom području imali smo diftong mjesto ě: *viĕk*, *snĕg*. M. Rešetar za dubrovački govor kaže da je: dugo ě već u prvoj polovini XVI vijeka bilo ili moglo biti dvosložno u krajnjem otvorenom slogu (*nije, dvije, prije*) i u završecima pronom. – adjektivne dekl. (*ijem*),⁴¹ a kako smo i mi ovdje istakli i naš ch. govor u toj poziciji zna za dvosložnu zamjenu. Istina, tu je *ovim*, ali to se objašnjava uticajem promjene drugih osnova. Ostale pozicije u to vrijeme još nisu znale za dvosložno *ije*. Prof. Belić diftonški refleks jata pripisuje i hercegovačkim iseljenicima u Lici, gdje se taj refleks docnije sveo na jednosložno *je*: *vjek*, *šnjeg*, *rjeka*.⁴²

⁴⁰ V. Jov. Hadži-Vasiljević, op. cit., 193, i E. Oman kaže da na području BiH nije bilo vjerske tradicije i da su i ranije mnogi, čak i kraljevi, mijenjali vjeru, a “krajem XVI v. nalazimo u ove dve pokrajine, samo age i begove na mesto nekadašnjih plemića; ali srpsko ime koje zadržavaju uz tursko odaje im poreklo” (*Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. X, 168, kao i V. Čubrilović, op. cit.), a u prvoj polovini XVI v. u Hercegovini je bio “veliki procenat muslimanskog stanovništva (42,5%)” što se odnosi “najvećim delom ili skoro sve na naše islamizovano stanovništvo” a to je “jasan dokaz da je islamizacija našeg življa u Bosni i Hercegovini još u prvoj polovini XVI veka bila izvršena u velikoj meri” Atanasije Urošević prema podacima O. L. Borkana, Zbornik radova Etnograf. instituta, knj. IV, Beograd, 1962. 135.

⁴¹ Rad, 248, 134.

⁴² *Fonetika*, 93. Za korenički govor v. B. Lastavica, Nastavni vjesnik, XV, 753. Lastavica tu navodi: *ljepo, sljepoća, koljevka, njesam, ponjeti* pored: *vijek, riječ*.

Za lički jednosložni refleks jata u dugim slogovima lako je naći objašnjenje. Taj se govor rano izdvojio iz matičnih govora (a to je druga polovina XVII vijeka) i tu se konzerviralo stanje koje je poneseno iz starog zavičaja, to je *je* koje tu prelazi u *je*.⁴³ Za naš ch. govor ne može se reći da je teritorijalno prekinuo veze sa svojim istočnim susjedom, ali, po mome mišljenju, tu ima drugih momenata koji su mogli uticati na njegovo odvajanje. To su, u prvom redu, razlozi ekonomske prirode, a oni su došli kao posljedica islamizacije. Cijelo ovo područje bilo je vlasništvo domaćih feudalaca.⁴⁴ Mnogi od njih imali su svoje posjede i na području zh. govora, ekonomska povezanost sa istočnim zaledem bila je znatno slabija. Rodbinske veze sa ih. područjem, takođe, nisu bile tako jake. Poznato je da osim Trebinja, koje od ranije gravitira ka Mostaru, na čitavom ih. području pored Ljubovića u Nevesinju i možda još neke porodice u Gacku na čitavom ih. području nije bilo istaknutijih begovskih porodica. Sve to, možda, govori da je ch. područje poslije islamizacije prekinulo jače veze sa istočnohercegovačkim područjem, i da se od tada govor ovoga dijela Hercegovine počeo samostalno razvijati. I inače je karakteristično za onaj dio našega stanovništva koji je prešao na islam da je u mnogo čemu postao konzervativan. Hasan Rebac kaže da “nemamo ni u jednom delu našega naroda više očuvanih srpskih rasnih odlika i osobina, više očuvanih starih srpskih prekršćanskih običaja, navika i naklonosti nego ih ima kod Srba muslimanske vere. I danas je”, kaže Rebac, “najkonzervativniji u svemu ... baš naš musliman”. Uz to Rebac dodaje da se muslimani “nisu mešali ni s kojim drugim narodom u masama”, i da su “očuvali svoj jezik” a pismenost je bila “gotovo nikakva”. Da naš musliman u ogromnoj većini nije znao jezik vladajuće nacije, to je jasno. Rebac to potkrepljuje i ovim primjerom. Neki

⁴³ Sv. Georgijević iz Ličkog polja navodi i potvrda za dvosložnu zamjenu (Južnosl. filolog, XIX, 143-149).

⁴⁴ V. E. Oman, op. cit.

muslimanski vjeroučitelj bio je naučio napamet jednu pjesmu na tuđem jeziku u kojoj se govorilo o zauzimanju Banje Luke, a on je tu pjesmu smatrao molitvom.⁴⁵ Mislim da nam sve ovo opravdava pretpostavku da je islamizacija imala presudnu ulogu u konzerviranju ovoga govora. To, opet, govori zašto je ch. u razvitku zamjene jata, a i drugdje, stao na pola puta, zašto nije slijedio evolutivni put ih. govora.⁴⁶

Mjesto jata u današnjim kratkim slogovima još do islami-zacije razvijena je jednosložna zamjena *je*, a to *je* vrlo rano utiče na izmjenu suglasnika *l* i *n* (*ljeto*, *njegovati*) koji se jotuju na cijelom području hercegovačkih jekavskih govora. Poslije ovih suglasnika mijenjali su se, u dodiru sa tim *je*, i dentali *t* i *d* (*čerati*, *đevojka*), zatim strujni *s* i *z* (*šednica*, *izelica*). Ovo su primjeri koji povezuju ch. sa ih. govorom. Međutim, ih. je u tom procesu jotovanja otišao dalje i tu su procesom ovoga najnovijeg jotovanja zahvaćeni i usneni suglasnici (*pljesma*, *blječve*, *vljera*, *mljera*). Pošto se, hronološki gledano, ovo jotovanje vršilo najkasnije, jasno je zašto ono nije zahvatilo i centralnohercegovački govor. Istina, ni na ih. govornom području jotovanje usnenih suglasnika ispred *je* od jata nije dosljedno izvršeno. Upravo, taj glasovni proces prekinut je prije vremena. Zbog toga na ovom području, kao i na području drugih govora koje je bilo zahvatilo ovo jotovanje, prema dubletima *pjesma/pljesma* imamo i *snoplje/snopje*.⁴⁷

Dakle, i refleksi staroga vokala jata pokazuju da se naš ch. govor dosta rano odvojio od ih. i da je već od XVII vijeka nastavio samostalni put razvitka. Pošto su muslimani na ovom području

⁴⁵ Brastvo, XIX, 175-176.

⁴⁶ M. Rešetar kaže da ga dijalekatski materijal upućuje na zaključak “da je dvosložni refleks jata *ije* noviji od jednosložnog *je*, pošto nema sumnje da u štok. govorima obnavljanje jezika ide sa jugoistoka na sjeverozapad.” Rad, 273, 211. Ovo mišljenje ide u prilog naše pretpostavke o odvajanju ch. govora od ih. koji je ranije bio žarište inovacionih promjena.

⁴⁷ D. Vušović, *Prilozi proučavanju Njegoševa jezika*, 23.

bili u većini, misli se na XVII i XVIII vijek, a oni su, kako je to već naglašeno, znatno konzervativniji od drugih, razumljivo je zašto se sve to tako desilo.

Ovako shvaćen ch. jekavizam omogućava nam da pravilnije shvatimo cjelokupnu strukturu ovoga govora i da odredimo njegovo pravo mjesto među drugim hercegovačkim govorima.

Ima još jedna osobina koja je zajednička svim predstavnicima ch. govora, i koja odvaja ovo govorno područje od ih. To je promjena dvosložnih muških ličnih imena sa dugouzlaznim akcentom u nominativu. To su tipovi: *Mújo, Jóvo; Súle, Ráde*. Imena ovoga tipa u ih. imaju promjenu imenica m. r. na suglasnik: *Jóvo-Jóva-Jóvu; Ráde-Ráda-Rádu*, a u ch. govoru ova imena imaju promjenu imenica na *-a*: *Jóvo-Jóvê-Jóvi; Ráde-Rádê-Rádi*.⁴⁸ Pitanje je da li ova osobina pripada govoru starinaca ovoga područja ili je unesena iz zh. govora. Ja mislim da je to ovdje autohtona govorna osobina.

Kao što je poznato, ovakvu promjenu ovih imena nalazimo od Like preko Bosanske krajine, centralne Bosne, sjeverne Hercegovine do našeg ch. govora. Svi ti govori, uzeti pojedinačno, znaju i za neke druge arhaizme. To, opet, govori da je dekliniranje ovih imena po promjeni imenica ž. r. na *-a* starije od promjene koju nalazimo u ih. govoru. Rešetar i kaže da se mogu razlikovati tri stepena u razvitku promjene ovakvih imena: ursprünglich waren wohl auch die männlichen Kosenamen, wie überhaupt bei Diminutiven häufig der Fall ist, Feminina (nom. Pera usw.), dann nahm auch der Nominativ die Endung des organischen Vokativs an (nom. Péro, nach voc. Pêro), die Casus obliqui blieben aber (so in Bosnien) in ihrer ursprünglichen Form, endlich nahmen die männlichen Hypokoristika (im Südwesten) in den Casus obliqui auch die Endungen der männlichen Substantive an”

⁴⁸ I. Popović, *Pitanja savremenog književnog jezika*, god. IV, sv. II, 243-253, i moj članak u NJ, n. s. IV, 340-343.

(*Der štokavische...*, 164). Iz ovoga proizlazi da naš ch. govor čuva jednu od starijih faza razvitka promjene ovih imena. Ja nisam mogao doći do nekog pisanog teksta sa ovoga područja koji bi mi pružio dokaz o vremenu javljanja ove promjene na hercegovačkom tlu. Narodne pjesme koje iz Bosne i Hercegovine daju Herman i Vrčević imaju samo ih. promjenu ovih imena. Ali, tu ima jedan drugi momenat koji nam pokazuje da je promjena *Jovo-Jove*, prema njima i prisvojni pridjev *Jovin*, ovdje dosta stara. To su toponimi.⁴⁹

U Mostarskoj kotlini imamo *Vulin potok*, iako on dolazi od Nevesinja. Tu ima i: *Talina glavica*, *Kajgin kičin* (*Kajgo* je prezime). Kod Mićevića nalazimo: *Romin grob*, *Rudin plas*, *Bisin vrt* (prema *Biso*), *Tomine doline*, *Bajina dolina*, *Jozin lokanj*, *Kočin do*, *Mihina dolina*. U Sedlarima pored *Mihina dolina* i *Đurine doline* nalazimo i *Radovi brodi*; u Strujićima ima *Bajina dolina*, a u susjednom Dolu je *Radov vrt*; u Korićanima ima *Ljubovo guvno*. Ova posljednja mjesta nalaze se na granici između ih. i ch. govora, što znači da se tu i miješaju ove promjene. To potvrđuju i navedeni toponimi.⁵⁰

Ako polazimo od tri faze za koje je znala promjena ovih imena (*Jova-Jove*, *Jovo-Jove* i *Jovo-Jova*), a poslije svega onoga što je do sada rečeno o ovome govoru, jasno nam je zašto je ch. stao na pola puta. I ovdje, kao i kod glasova *h* i *f*, zamjena jata u dugim slogovima i jotovanja suglasnika, ovaj je govor samo do

⁴⁹ St. Sekereš u govoru baranjskih Srba (koji su se naselili u Baranju sa područja jekavskih hercegovačkih govora u periodu od 16. do 18. vijeka) nalazi *Stévo-Stévě*, *Đuro-Đūrě*, iako mnoge druge osobine njihova govora upućuju na naš istočnoherceg. govor (npr. zamjena jata, akcenat). To bi značilo da su ovi "Hercegovci" napustili staru postojbinu u periodu kada je i to (istočnoherceg.) područje znalo za ovakvu promjenu; pa i jotovanje u vezi sa *je* od jata pokazuje starinu: tu, naime, imamo: *đe*, *čerati*, ali grupe: *sje < sě*, *zje < zě* i *sje < sě* ostaju neizmijenjene, što je danas opšta osobina jekavskih govora hercegovačkog tipa (Stjepan Sekereš: *Govor baranjskih Srba*, Zbornik za filolog., MS, knj. III, 181-187).

⁵⁰ Lj. Mićević, op. cit., 141-192.

izvjesnog vremena slijedio ih. govor. Docnije je ta veza prekinuta i ova dva govora su nastavila samostalno da se razvijaju. Kod promjene ovih imena ch. je ostao na drugoj fazi, ih. je otišao do kraja.

Ima još jedna osobina koja karakteriše ovo govorno područje. To su hipokoristike na *a* sa kratkosilaznim akcentom: *Hûsa*, *Mûja*, *Jôva*, *Sălka*, *Brănka*, kao i: *Măra*, *Făta*. I oblik i akcenat ovih imena govori o njihovoj starini.⁵¹ Istina, ovakva imena najčešće sretamo u govoru Mostara i njegove neposredne okoline, ali će se na njih naići i na čitavom ch. području. Istočnohercegovačko govorno područje ne zna za ovakva imena, ako ona nisu u naše vrijeme unesena iz govora Mostara. Ovo isto tako potvrđuje da je naš ch. govor sačuvao i tu više arhaizama nego ih. koji je hipokoristike m. r. na *-a* zamijenio hipokoristikama na *-o*. Istina, u RJAZU za sva imena na *-a* ne stoji da su “od prije našega vremena”. Takvu vremensku odrednicu nalazimo za imena: *Jova*, *Gliša*; za *Iva* stoji “u naše vrijeme”, što nalazimo i za *Gajo*, *Huso*. Lično ime *Grga* javlja se od XIII vijeka, a *Grgo* od XV; *Glišo* od XVIII, *Ivo* od XVII; jedino za *Đuro* stoji da se javlja “od prije našega vrgmena”. Mada nam navedeni podaci ne daju jasan odgovor, ipak se može zaključiti da za imena na *-o*, tipa *Jovo*, nema mnogo potvrda prije XVIII vijeka, što znači da su se u govornom jeziku ona mogla javiti u XVII vijeku. Ako je ova pretpostavka tačna, ona ide u prilog našem mišljenju o vremenu odvajanja ch. od ih. govora; odnosno to potvrđuje da se naš ch. govor odvojio od ih. prije nego što su hipokoristike tipa *Jovo* prišle promjeni imena tipa *Marko*. I lički govori imaju promjenu ovih imena kao i ch. govor,⁵² to znači da su oni takvu promjenu ponijeli iz staroga zavičaja. Ovo, opet, govori da promjena tipa *Jovo-Jova* nije bila obična na hercegovačkom tlu prije XVII vijeka, svakako ne u ono vrijeme kada su se Hercegovci selili u Liku.

⁵¹ I. Popović, *O imenima tipa Jovo, Rade*, Pitanja savremenog književnog jezika, godina IV, knj. II, sv. 2, 246 i dalje.

⁵² B. Lastavica, *Nastavni vjesnik*, XIV, 758-759.

U vezi sa ličkim govorima da ukažemo i na ovo. Lički govori znaju i za starije oblike deklinacije. Lastavica navodi: *ženami, rukami, motikami; u njiva, na škola, po bara, pred vrati, pred vratije, za leđije*,⁵³ kao i: *krmkom, Turkom, vojakom, dužnikom*.⁵⁴ Naš ch. govor ne zna za arhaizme ove vrste. Tu će se pojaviti: *pèt metār, stò dinār; zà kravam, pòt kućam, ù krošnjam, ù kućam*,⁵⁵ ali to su sve primjeri koji su vezani ili za ustaljene izraze ili za priloške konstrukcije, i u kojima, skoro redovno, imenica nije nosilac akcenta, akcenat je prenesen na prijedlog ili broj. Primjeri koje navodi Lastavica govore da je lički govor znatno ranije prekinuo vezu sa matičnim hercegovačkim govorom nego što se naš ch. odvojio od ih. Dok lički govori znaju i za stari lokativ, samo sada bez krajnjeg *h*, naš ch. govor nikada nema takav oblik lokativa množine. Lički govori znaju i za stari dativ: *Turkom, vojakom*, u ch. nema ni traga tom obliku. Sve to upućuje na zaključak da je ch. ostao znatno duže u tješnjoj vezi sa ih. odakle su i poticale sve inovacije. Upravo ta dva govora činila su zajednicu i u ono vrijeme kada su dativ, instrumental i lokativ množine uopštavali kao zajednički nastavak *-ma (-ima)*.⁵⁶ Pošto je lički govor ranije prekinuo organsku vezu sa hercegovačkim govorima, razumljivo je što u tom govoru nalazimo i ostataka stare deklinacije.

Ovdje je već navedeno Rešetarevo mišljenje po kom – obnavljanje našega jezika ide od jugoistoka ka sjeverozapadu. Sve osobine koje smo mi ovdje razmatrali potvrđuju to mišljenje. Centar inovacija bilo je područje istočnohercegovačkog govornog tipa i odatle su se sve te inovacione pojave rasprostirale ka ch. i dalje. Ali, ako je nekada obnavljanje jezika išlo pravcem JI – SZ,

⁵³ O ovim oblicima v. A. Belić, *Reči sa deklinacijom*, 108.

⁵⁴ Lastavica, op. cit.

⁵⁵ *Govor sela Bune*.

⁵⁶ A. Belić, *Reči sa deklinacijom*, 118-119.

danas više nije tako. Do naših dana ih. govor se mogao smatrati najprogresivnijim, naš ch., kako smo vidjeli, postao je dosta arhaičan u odnosu na taj govor. Danas se stanje bitno izmijenilo. Mostar, kulturni centar ne samo centralne nego i čitave Hercegovine, zajedno sa svojom okolinom danas se javlja i kao centar inovacija u govoru. Jedna od takvih osobina koja karakteriše i govor Mostara i uopšte ch. govor je gubljenje imperfekta. Pošto je gubljenje ovoga oblika pojava novijeg datuma, ih. još zna za taj oblik, jasno je da se ta osobina u ch. razvila poslije odvajanja od ih. Kao drugu karakterističnu osobinu ch. govora ukazujemo na tendenciju izjednačavanja akcenata u promjeni pojedinih riječi. Mi smo već ukazali na tipove: *drûgôvā*, *drûgovima* i *čitāmo*, *čitāte* koji karakterišu ch. govorno područje. Ovdje još možemo dodati da se i u promjeni drugih imenica i promjenljivih riječi uopšte osjeća težnja za izjednačavanjem akcenata, za eliminisanjem akcenatskih razlika u jednoj paradigmi.⁵⁷ Istočnohercegovački ovdje ostaje vjeran tradiciji, vjeran, najčešće, Vuk-Daničićevu akcentu, ali je nesumnjivo da i taj govor zapljuskuju, i to svakim danom sve više, osobine ch. govora. Nije bez značaja i činjenica da jotovanje usnenih suglasnika u vezi sa *je* od jata sve više prestaje da bude govorna osobina omladine ih. govornog područja. Tu osobinu danas najčešće sretamo u govoru starijih, i to sve rjeđe, čak i kod starijih, što smo bliže granici ch. govora. Ovdje možemo ukazati na još jednu pojavu, koja se protivi duhu hercegovačkog jekavizma. To su primjeri kao *Sutjeska*, *sjednica*, tj. sa neizvršenim jotovanjem. Mi smo ranije istakli da sve jekavske govore Hercegovine upravo i karakteriše jotovanje suglasnika *t*, *d* i *s*, *z* ispred *je* od kratkog jata. Tako je bilo do naših dana. Danas, međutim, pod uticajem škole, knjige i radija sve više ovakvih primjera čujemo i u govoru našega seljaka, naročito seoske omladine. Duh novoga vremena pored ostalih

⁵⁷ V. Akcenat sela Ortiješa.

promjena nosi sa sobom i književni izgovor koji postepeno ruši govorne razlike između sela i grada. Zbog svega ovoga danas se može reći da žarište inovacionih pojava nije više naše selo nego grad sa svim svojim kulturnim institucijama. Drugim riječima, obnavljanje naših hercegovačkih govora ne ide više u pravcu JI – SZ, kako je bilo nekada, nego u pravcu S (ili SZ) – J (ili JI).

Na osnovu svega onoga što je ovdje rečeno može se dati ovaj zaključak. Centralnohercegovački govor čini zaseban govorni tip koji pripada mlađim govorima štokavskog dijalekta. Ovaj govor išao je zajedno sa istočnohercegovačkim govorom sve do XVI ili početka XVII vijeka. Pošto se u tom periodu vrši islamizacija ch. područja, a i zbog drugih momenata – uglavnom ekonomske prirode, ch. područje prekida uže kontakte sa svojim ih. zaleđem i od toga vremena nastavlja da živi samostalnim životom. Otuda u ovom govoru nailazimo na mnoge arhaizme za koje ne zna ih. govor. Sve promjene koje su bile zahvatile ih. govorno područje do ovoga perioda, poznate su i našem ch. govoru. One, pak, pojave koje su se javile docnije u ih. govoru, ne karakterišu naš centralnohercegovački govor. A to zbog toga što su inovacije ranije išle od JI ka SZ. U naše vrijeme pravac kretanja inovacija je obrnutog smjera: SZ – JI, odnosno Mostar i ch. govor sada se javljaju progresivnijim od govora istočne Hercegovine.

GOVOR SELA BUNE*

Prilog proučavanju govora centralne Hercegovine

* Rad prenesen u latinicu iz *Zbornika za filologiju i lingvistiku*, I, Novi Sad, 1957, 169-181. Nije prenesen rezime (na ruskom jeziku). Ispravljene su uočene tehničke i korektorske greške.

GOVOR SELA BUNE

Prilog proučavanju govora centralne Hercegovine

Iz dosadašnje literature o govorima današnje Hercegovine jedino nam je poznat govor Mostara.¹ Ali u nauci je vladalo, a i danas vlada mišljenje da u Hercegovini imamo samo dva govora: *istočnohercegovački – ijekavski i zapadnohercegovački – ikavski* govor. Međutim, najnovija ispitivanja tih govora nisu u potpunosti potvrdila ono što smo do sada o njima znali. Naime, do sada se polazilo od toga da Neretva dijeli te govore, tj. da su istočno od nje svi ijekavci, a da su zapadno katolici i muslimani ikavci. Ova podjela je samo idealno tačna i ona ne odgovara u potpunosti činjeničkom stanju. Evo zašto: prvo, nisu svi katolici i muslimani zapadno od Neretve ikavci. Postoje i sela sa jekavskim govorom (neka sela Čapljinskog sreza, po mojim bilješkama) i, drugo, istočno od Neretve nisu svi čisti ijekavci. Postoji jedan pojas između čistih ikavaca i čistih ijekavaca koji po svojim karakteristikama obrazuje zaseban govorni tip.²

¹ M. Milas, *Današnji mostarski dijalekt*, Rad, 153, 47-97; Vl. Ćorović, *Der Dialekt vom Mostar*, Archiv für sl. Ph. XIX, 497-510; J. Vuković, *Karakteristične osobine mostarskog govora*, Mostar i Hercegovina, 89-99; J. Radulović, Glasnik SAN, knj. V, sv. II, 331-333. Postoji još rad Đ. Šurmina, *Njoliko bilježaka o govoru hercegovačkom*, Nast. vj., knj. III (1895), 164-175 – ali ovdje nije određen teren i ne uzimamo ga u obzir, osim izuzetnih slučajeva.

² Nije tačna Ćorovićeva tvrdnja da su katolici Gnjojnica i muslimani Podveležja ikavci (Ćorović, isto, 499), a v. i Vuković, isto, 90.

Taj pojas obuhvata istočni dio područja srednjeg toka rijeke Neretve uključujući i tokove njenih pritoka Bune i Bregave, kao i jekavce zapadno od Neretve. S obzirom na to da ovaj pojas predstavlja središnju oblast Hercegovine, da se nalazi u centralnoj Hercegovini, a da opet govor toga pojasa čini zaseban govorni tip, mogli bismo njegov govor nazvati govorom centralne Hercegovine.³

Ovom prilikom mi ćemo iznijeti najglavnije osobine govora sela Bune (Buna se nalazi na rijeci Buni, 10 km južnije od Mostara, i zajedno sa drugim selima istočnog dijela Mostarske kotline pripada ovom, centralnohercegovačkom govornom tipu). Odmah na početku valja istaći da je ovaj govor uglavnom jekavski. Naime, stanovnici Bune su katolici i muslimani – od kojih prvi imaju dosljednije jekavski govor nego drugi. Ipak, ni govor drugih ne ide zajedno sa Milasovim ikavskim govorom Mostara. (Ovdje nećemo govoriti o govoru pravoslavaca jer ih na Buni nema, ali ponegdje osvrnućemo se i na njihov govor u bližoj okolini radi uporedbe.)

Prema pretpostavci da Bunjevci vode porijeklo sa rijeke Bune,⁴ a na osnovu onoga što znamo o govoru Bunjevaca u raznim krajevima naše zemlje,⁵ mi bismo i ovdje očekivali ikavski govor, ali ga ne nalazimo. Istina, ovdje nema autohtonog stanovništva. Po predanju, koje je dosta živo, katolici su doselili prije 150-200 godina u ove krajeve; i to: oko 90% sa ikavske teritorije, iz okoline Širokog Brijega, a muslimani su nešto ranije došli, i to uglavnom sa ikavske teritorije. Dakle, starijeg stanovništva nema, ili kako Bunjani kažu “nema urođenika”. I pored toga što su muslimani ranije doselili, njihov govor više odiše ikavskim nego govor

³ J. Radulović, isto, 332, a i moj materijal sa terena istočne Hercegovine pokazuje da se ova dva govorna tipa razlikuju.

⁴ O porijeklu Bunjevaca v. J. Erdeljanović, *O poreklu Bunjevaca*, Beograd, 1930, naročito prve tri glave.

⁵ I. Popović, *O bačkim bunjevačkim govorima*, Matica srpska, 1954. i tamo navedena literatura.

katolika. Mislim da objašnjenje za ovo treba tražiti u socijalnim i vjerskim momentima. U svakom slučaju socijalni momenti igrali su vrlo važnu ulogu. Kad se zna ovo i kad se uzme u obzir govor pravoslavaca, dolazimo do zaključka da: “Tri vere – pravoslavna, muslimanska i katolička predstavljaju i tri govorne nijanse” kako kaže prof. Vuković⁶, sa jednom napomenom da govor katolika ima više podudarnih crta sa govorom pravoslavaca, naravno, ovog dijela Hercegovine, nego sa govorom muslimana.

FONETSKE OSOBINE

Osnovno pitanje sa kojim se sretamo u ovim govorima jeste utvrđivanje vrijednosti zamjene staroga glasa *ě*. Već su ranije Milas⁷, Ćorović⁸ i Vuković⁹ konstatovali da u ovim govorima nemamo uvijek dvosložnu zamjenu, nego da je tu obična jedno-složna zamjena i u dugim slogovima. Za ovaj govorni tip to je jedna od osnovnih karakteristika. Dvosložna zamjena je dosta rijetka i jedino je možemo čuti kod starijih pravoslavaca, inače, ostali imaju *je* ili *ie* pa čak i *je*, vrlo rijetko *īe*.¹⁰ Evo kakvo stanje imamo u našem govoru.¹¹

Mjesto *ě* u dugim slogovima ovdje imamo:

a) ako je slog sa *ě* pod uzlaznim akcentom, onda imamo *īe*, rjeđe *īē*¹², da tu nemamo diftonšku zamjenu govori nam akcenat koji je izrazito ' na *e*.

⁶ Isto, 89.

⁷ Isto, 50.

⁸ Isto, 500.

⁹ Isto, 90.

¹⁰ M. Rešetar, *Zur Aussprache und Schreibung des 't'*, Archiv für sl. Ph., III, 591-597; kao i: *Izgovor i pisanje praslavenskog vokala ě u dugim slogovima*, Rad, 273, 207-225; a v. i u *Tuzlanskoj oblasti*, Ljetopis Jug. Akademije, knj. 59, Zgb., 1954, 174.

¹¹ Materijal je sa Bune i iz Ortiješa.

¹² Radulović misli drukčije, isto, 333, a v. Vuković, isto, 91.

Evo nekoliko primjera:

u viĕku, viĕće, vriĕme, vriĕža, viĕha, viĕnac, vriĕsak, gñjĕzdo (rjeđe *gnjĕzdo*), *gñjĕzdit se, griĕšit, dĕĕte, zĕĕvanje, zĕĕvat, izbĕĕlit, isciĕdit, istriĕbit, klĕšta, mĕĕnjat, mliĕko* (kod muslimana *mĕĕko*), *namĕĕnit, natriĕbit, naciĕdit, naliĕpit, odiĕlo, pobiĕdit, prociĕdit, prociĕnit, riĕka, riĕdak, sĕĕlo, sĕĕna, ciĕna, ciĕdit, ciĕpat*.

Rjeđe u ovakvim slučajevima imamo i prizvuk nekog polukonsonantskog ^j, kao u primjerima:

vriĕme, mliĕko, riĕka, ciĕna.

Kod glagola složenih sa prefiksima možemo čuti i zamjenu sa *je* gdje je glas *j* više konsonantsko nego kod zamjene sa *ĕ*:

nagnjĕzdi se, objĕlit, promĕnit, rascĕpit, razdjĕlit, razmĕnit: čak imamo i izvršeno jotovanje: *nagnjĕzdit, pošĕdit*.

b) Ako je dugi slog sa *ĕ* pod silaznim akcentom, mjesto *ĕ* preovlađuje diftonška zamjena:

bĕes, biĕk, briĕs, viĕk, griĕh, driĕn, liĕk, miĕh, niĕm, plĕiv, plĕivs (plijeviti), *riĕtko* (prilog), *svĕs, sviĕt, smĕih, siĕno, siĕć* (pored *šĕć*), *siĕd, tiĕlo, ciĕv*.

U naročitim, emfatičnim situacijama može se čuti i *ĕĕ*, kao u primjerima:

čĕkō sam te *cĕĕli* bogòvetnĕ dān, bĕo je *bĕĕl* ko pāpĕr; nĕ može se nĕkut, *snĕĕg* dò koljĕnā.

c) Ako je slog sa *ĕ* van akcenta, onda imamo *ĕĕ*, vrlo rijetko *ĕĕ*:

blāgovĕs, dōnĕt, òdnĕt, ràznĕt; kao i: *nā briĕg, nĕsvĕs, òbĕs, nā siĕno*; ovdje i: *dōnĕt, ràznĕt, òdnĕla, prōnĕla, ràznĕla*; a rijetko: *blāgovĕs, prĕpovĕs* ili *blāgovĕs(t)*.¹³

Kako vidimo, mjesto *ĕ* u akcentovanom slogu, ovdje imamo:

¹³ Radulović bilježi: *blāgovĕst*.

- a) *jé: mliéko, ié: siéno;*
 b) *īé: mliīéko, īē: sīēno;*
 c) *ʲé: obīélit, ʲē: Bjēlō Pōlje;*

ako je slog sa *ě* van akcenta, onda imamo:

- a) *iē: blāgovīēs, nēsvīēs;*
 b) *ʲe: òdnjēt, òdnjēla;*
 c) *īē: òbīēs, blāgovīēs.*

Valja na kraju istaći da mlade generacije, bez obzira na konfesiju, imaju češće ujednačen govor nego stariji.

U kratkim slogovima mjesto *ě* imamo *je*:

bježat, vjētar, vjetròmet, vjetròmetina, vjēra, vjeronáuka, vjenčat se, mjēsēc, mjēsečina, òsjek, pjēsma, pjēvat, svjětlo, sávjet, tjēme, tjemènjača, Tjèntīšte, tjeskòba i sl.

Naprijed smo rekli da u govoru muslimana ima ikavizama. Interesantno je napomenuti da se ti ikavizmi javljaju sporadički sa jekavskim oblicima. Tako sam ja u jednom razgovoru sa jednim starijim muslimanom zabilježio i: *mjēsēc* i *mīsēc*, i *siélo* i *sílo*, *plīevs* i *plīvs*, a jedino sam bilježio: *nèvista*. Kod njih sam zabilježio još i ove ikavske oblike:

òdnīt, razùmit, razùmila je, ùmit (úmīm jā i njèmački!), ùmrīt, kao i: *dìca, lītò, mizīmče.*

Svi imaju jotovane suglasnike: *t, d, s, z* ako se iza njih našlo *je* od *ě*:

đevōjka, đečājina, đetinjiti, izēs, ónde, pósednīk, présednīk, sēme, sēdnica, semènjača, rāšćerat, ćepalo, Četko;

naravno, *n* i *l* se i ovdje, kao i u ostalim jekavskim govorima, redovno jotuju. Istina, kod muslimana ovdje imamo često *j* mjesto *lj*: *ljeto* = *jeto* (o tom će biti riječi docnije).

Od najnovijeg jotovanja, koje je karakteristično za govore istočne Hercegovine, zabilježio sam samo: *pljēva* (pjēva od žita), čak ni pravoslavci ne znaju za ovu vrstu jotovanja.

Kako se na osnovu materijala može zaključiti, mi ovdje imamo jekavski govor kod katolika, a i kod muslimana je jekavski sa jačom primjesom ikavizama. Po svemu sudeći možemo reći da je ovaj jekavizam sekundarna pojava i kod katolika i kod muslimana;¹⁴ a evo na osnovu čega to možemo reći: i jedni i drugi su došli sa ikavske teritorije, bar u ogromnoj većini; i jedni i drugi su tu skoro 200 godina i za to vrijeme su se morali postepeno prilagođavati sredini u kojoj su se tako našli – a ona je bila jekavska; muslimani i dalje imaju samo *nèvista* jer drugi imaju obično *snaha*, muslimani i dalje imaju *sílo*, *mšēc* pored novijih *sĵélo*, *mĵēšēc*, ali oni nemaju: *dite* (mada imaju *dica*), *divojka*, *presidnik*, a gornje ikavizme oni su sačuvali zbog toga što nisu cijelo vrijeme provodili na selu. Oni su ljeti živjeli na selu, a zimi u gradu, gdje su muslimani, kako znamo od Milasa i drugih, ikavci. I, sasvim prirodno, oni su primali nešto i od svojih komšija jekavaca, ali su pod uticajem grada čuvali i obilježje svoga ranijeg ikavskog govora.¹⁵ Kod katolika nije takvo stanje zbog toga što su se oni od prvog dana našli na jednoj socijalnoj ljestvici sa pravoslavicima i katolicima drugih sela koji su bili jekavci i pošto za čitav ovaj period nisu mijenjali mjesto stanovanja, a nisu bili jedna veća kompaktna cjelina, kao recimo Bunjevci; a tu dolaze i ženidbene veze sa jekavske teritorije, i, prirodno, oni su se brže asimilovali – postali jekavci, nego što su to učinili muslimani.

Drugo je pitanje u kakvim se pozicijama kod ovdašnjih muslimana čuva ikavska zamjena, odnosno da li u ovom govoru imamo onakvo stanje kakvo nalazi Rešetar u nekim našim govorima – u dugim slogovima *i* a u kratkim *je*.¹⁶ Naš govor ne ide među takve govore. Primjeri iz glagolskih oblika ne moraju biti ikavizmi, oni mogu biti posljedica analogija (prema: *donĵo*,

¹⁴ Prof. Vuković misli obratno, isto, 90.

¹⁵ Milas, dio o glasovima.

¹⁶ M. Rešetar, *Der štokavische Dialekt*, 77.

poni'o mogli smo dobiti i: *donila*, *ponila* pa i *donit*, *ponit* – a ova je osobina poznata i drugim jekavskim govorima).

Ostali vokali

Svi imaju:

grěblje (musl. *grěbje*), *rěs* (rasti), *ùzrěs*, *rěbac*, *rěbulja*.¹⁷

U Mostaru ima i prezime *Rěbac*, odatle ga imamo i ovdje. Svi imaju vokalno *r* kratko: *křv*, *cřkva*.

Ovdje imamo samo:

čětvero, *pětero*, *šěstero*, *sědmero*, *òsmero*, *děvetero*, *děsetero*, *jedàněstero*¹⁸ i sl. kao i *dvojèněstero* (kod brojenja ovaca).

Zamjenu vokala *o* drugim vokalima imamo u:

vúde, *únde*, *ùndā*; *kùfer*, *kùfěta*; *čikoláda*.

Mjesto *e* imamo *a* u:

prama (*pramā tebi*, *prān sobōm*).

Prefiksi *pre* i *pri* često se zamjenjuju:

prépálit (dāj da *prěpālīm* cĭgār), *prėpas* (tō mi je *prėpalo* ò ženĭnstva), *prėlípcat* (svě mu *prėlípčē* zā rūke), *prestúpĭt* (kad ja *prestúpĭh* prědā nj, ĭmō sam šta vĭdet), *prėfatit* (*prėfati* mi tō).¹⁹

Kontrakcija vokala

Ako se nađu dva neakcentovana vokala jedan do drugoga, vrši se kontrakcija, redovno u korist drugoga:

ao = *o*: *dōdō*, *dōznō*, *ĭmō*, *kōpō*, *lútō*, *mōgō*, *nābrō*, *prōdō*, *pěkō*, *rěkō*, *čěkō*, *čĭtō*;

¹⁷ Kod Milasa: *res(ti)*, *restem*, *rebac*, isto, 50.

¹⁸ I. Popović, isto, 8, a ovako je danas i u ostalim hercegovačkim govorima, moj materijal sa terena.

¹⁹ Ovdje nikad nemamo: *vĭjeno*, *tĭjeca*, *mĭješ* kao što je zabilježio Milas.

eo = *o*: *dòvō*, *izō*, *òmō*, *pòmō*, *pòjō*, *ùzō*, *ùvō*, *ùplō*; *vóma*;

uo = *o*: *blèhnō*, *déknō*, *kráknō*, *mètnō*, *pǎnō*, *rìtnō*, *hráknō*,
šùtnō, *cíknō*;

ae = *e*: *jedànēs*, *dvánēs*, *pètnēs*;

ea = *a*: *něakav/nákav*.²⁰

Ako je jedan vokal akcentovan, obično se ne vrši sažimanje:

dǎo, *krǎo*, *měo*, *pǎo*, *čǔo*;

ali ako se ispred njih nalazi rječica *ne* na koju prelazi akcenat, redovno imamo:

ně dō, *ně čō*²¹, *ně šcō*;

izuzetak su *vóma* i *nákav* gdje imamo izvršeno sažimanje iako je vokal pod akcentom. Ovdje je:

šúpō i *pédō* (*šúpō* mi *zūb*, *bòlī* me; *kòlišan* je, *néma* ko *pédō*).²²

Redukcija vokala

Kao i u ostalim hercegovačkim govorima, ovdje je česta redukcija neakcentovanih vokala. Razlikujemo djelimičnu i potpunu redukciju. Djelimičnu redukciju imamo u primjerima kao:

ně m^ere, *dà vⁱdīm*, *de mⁱ rèci*, *ně mⁱslī*, *hàjd^emo*, *hàjd^emo ĩc*,
rècⁱ mu da dōđē.

Potpunu redukciju imamo u:

b^rte (brate), *jes l' ga čūo*, *jes l' vīdi^o*, *šta s' mi dōni^o*, *šta s' rēkō*; *dođ' vāmo*, *ponēs tō*, *stǎn tū*, *šūt*; kao i *dōc*, *nāc*, *nàbrat*, *òprat*; *ràzbit*, *ùbrat*, *ùfatit* i sl. Potpunu redukciju imamo i u: *rà' tebe*, *ràd vās*; *kòlko si ìmō*, *kòlko ti je gōđīnā*,²³ *kòlki je ižđípō*.

²⁰ Isto kod Milasa, 58.

²¹ I Milas ima *ne čo*, 51; nisam čuo njegovo *zo*, *po*, *do*.

²² Milas, 53; Čorović, 502 – samo tu ne mora *o* biti od *lj*, v. RJAZU pod *ped*.

²³ V. ovakve primjere kod Rešetara, *Dialekt*, 114.

Suglasnici

Suglasnici č i ć

Muslimani ih često ne razlikuju i zato kod njih imamo: *ć*, *č* za *č* i *ć* za *ć*; kod katolika imamo *č* i *ć* za *č* i *ć* za *ć*.²⁴ Kod muslimana sam zabilježio:

č = *ć*: *zakjúćvo*, *zákjućak*, *kjûć*, *otkjùćat*, *pàpuće*, *măćka*,
ćăskom, *ćăkšire*, *jùćēr*;

č = *ć*: *čîtō* sam, *čórba*, *čànjak*, *òčijū* mi, *Pòčitej*;

č = *č*: *măčkara*, *pěča* (crno providno platno koje su žene nosile preko lica), *sù čīm*, *čīzme*, *člăn*, *četiri*, *čöjek*, *čă-trnja*, *čītav*, *čītluk*, *čūdo*.

Kod katolika, pored pravilne upotrebe ovih suglasnika, zabilježio sam: *băčva*, *òčīma*, *čórba*.²⁵

Suglasnici dž i đ

I po izgovoru ovih suglasnika muslimani se razlikuju od nemuslimana. Dok katolici i pravoslavci ovog dijela Kotline potpuno razlikuju ove glasove, stariji muslimani ih ne razlikuju.²⁶ Tako kod njih imamo:

dž = *đ*: *Đábīć*, *đenáza*, *đenet*, *đuma*, *đezva*, *Đeváhira*; *òďāk*,
fěreďa, *hăď*, *hăđija*, *hōďa*, pored rjeđih primjera sa *dž* kao:
Džěba (prezime), *džaba* ti svě, *patlīdžan*; pa može se čuti
i: *hōďža* i *hōďa*, *hăďžija* i *hăđija*.

Kod katolika nisam zabilježio *dž* prema *ć*.

Mlađe generacije i muslimana i nemuslimana dobro razlikuju ove suglasnike.

²⁴ V. kod Milasa, 53, a i kod Ružičića: *Jedan nezapaženi bosanski govor*, Prilozi, XVI, 246.

²⁵ O prirodi ovih glasova, kao i o njihovom porijeklu v. A. Belić, *Srpsko-hrvatski jezik* (dijalekti, pravopis), Beograd, 1934, 6.

²⁶ Milas, 55; Vuković, 93 – za mostarski govor.

Suglasnici *lj* i *j*

Muslimani se i ovom osobinom odvajaju od drugih. Naime, oni često zamjenjuju *lj* sa *j*, zamjenjivanje je, izgleda, češće nego nezamjenjivanje:

zákjućak, jûdi, jèto, jèti, kjûć, kòjeno, kjûn, Pòčitej, pòjār, petjánac, Rájević; Ratimja; kao i: dġjeni, òdġjeni, pòdġjeni; kûpjen;

Ali, i kod njih sam zabilježio:

dobrovóljac, svġ smo bíli dobrovóljci, nèvolja, ljěpšā je, vā-ljā li tō;

ostali, kao i mlađe generacije muslimana, redovno ih razlikuju.

Suglasnici *nj* i *n*

Za govor muslimana Mostara konstatovano je da, pored nerazlikovanja suglasnika *č* i *ć* ili njihovog svođenja na jedan, još ne razlikuju ni *nj* i *n*. Muslimani našeg govora ove suglasnike razlikuju:

kōnj, kénjac, kĕnja, njègov, njézin, njôjzi, pânj, rânjen, rā-njenġk, Šúnje (prezime), *trěšnje, tġnje, hódānje*, ali sam zabilježio u Ortiješu: *krōšna, trěšna* – očito uticaj mostarskog govora.²⁷

Suglasnik *h*

Svi ovaj glas izgovaraju. To su i ispitivači mostarskog govora konstatovali.²⁸ Samo ga svi ne izgovaraju tamo gdje mu je pravo mjesto, još ga najbolje i najispravnije izgovaraju muslimani.²⁹

²⁷ U Mostaru je to obično, Milas, 56; Vuković, 93.

²⁸ Milas, 55; Ćorović, 503; Vuković, 93.

²⁹ Neće biti potpuno tačna Ćorovićeva tvrdnja kad kaže da: “Im Inlaute spricht man sehr oft *v* statt *h*, besonders in den Dörfern der Umgebung” (isto, 503) jer zamjena sa *v* nije obična ni kod pravoslavaca.

Po prirodi svojoj ovaj je glas izrazito zadnjevelarno (Milas misli da je kao njemačko, a Šurmin kao grčko).³⁰

Zabilježio sam ove primjere:

kod muslimana:

Åhmet, ahmedija, àhbāb, bāhāt, Bèhrām (prezime), *Vahida, Vāhdet, kàhva, kàhnut, kahvènisat, křhat, lāhko, mahnit, mahnítat, máhnut, mèrhābā, nahránit, opúhati, pàhati, ráhat, sàhat, šuhva, hàjāt, hjèb, hñjadārka, hàjine, hajirsus, hesábit, hàlva, hàla* i sl.

Na apsolutnom kraju i kod njih se ovaj glas gubi u gen. plurala zamjenica i pridjeva, kao i u 1. licu jednine aorista i imperfekta:

òd naší júdī, brèz njihovī kónjā, brèz dōjnī gācā, prekò naší njīvā, dòbrī kónjā, lǐepi trèšānjā; òdo, jā ti rèko, jā mǐšljā da će i' bīt vǐšē;

ali ga i ovdje čuvaju imenice: *vlāh, grāh, māh, plāh, prāh, silāh, sàbah*; istina, ono je ovdje vrlo muklo, čuje se samo neka aspirata – a ovdje se ne gubi zbog toga što se u svim drugim padežima tih imenica ono čuva, i njegovo postojanje u kosim padežima spriječilo je njegovo gubljenje u nominativu;

kod katolika:

dùhān, kàhva, òdmāh, pomahnítat, sjāhat, strahòća, sàhan, sàhija, òrah, silāh, hàlāl, Hòdbina, Hàjdar, hàjāt.

Kod njih sam zabilježio i:

Áfis-pàša, Àkija, Memedàlija; kao i: *òt prvī trèšānjā, brez dòbrī kèrōvā, sà naší njīvā, ùzō je lǐepī pārā;*

kao i:

Hòrtǐěš (Ortiješ), *Hásim* (Asim), *Hèsād* (Esad), *Hisma* (Isma). Zamjena ovog suglasnika drugim nije karakteristična za ovaj govor. Svi imaju *f* mjesto *hv*: *fāla, fātāt, ùfatit.*

³⁰ Milas, 53; Šurmin, 163.

Uprošćavanje suglasničkih grupa

Kao i u ostalim hercegovačkim govorima i ovdje imamo uprošćavanje nekih suglasničkih grupa na početku i na kraju riječi.³¹

Tako:

a) na početku riječi uprošćavaju se grupe:

ps: sěto, sětēnja (psetenja), *sòvat, sòvka*;

pš: šēnica, šēnišnō brášno;

pt: tīca, Tīca (prezime);

b) na kraju riječi:

st: kōs (kost), *nápas, pròpās, rādōs*; kao i u infinitivu glagola prve vrste: *krās, mēs, mūs, pòmūs, pòjes, pòmes, plīevs*;

št: prīš;

zd: grōz;

c) u sredini riječi:

v u primjerima: *mēded, Ćetko, čòjek, sėdok, sėdòdžba, sėdòčiti, gòžde, gòzden, Gòzder* (prezime);

n u primjerima: *koferéncija, kofèrisati*;

k u: *něakav, něakva*.

Opšta je pojava da se gube suglasnici *t* i *d* ako se nađu kao završeci prijedloga ili prefiksa, kao i na kraju riječi ispred drugih riječi koje počinju strujnim suglasnicima. Tako se gubi *t* ispred *s*, *d* ispred *z* u primjerima:

òseć, prěstava, prėsednīk, prėstōjnīk; pė stofīn, prė sobōm, o sėstrē, ò škōlē, ko ženē, isprė žetelīcā i sl.

Ako se *t* i *d* nađu ispred *c*, *č* i *dž*, gube se u primjerima:

kò cigānā, ò cigānā, ò četnīkā, isprė četnīkā, kò čatrnjē, ko džāmijē, ispre džámijē, ò džandārā;

d se gubi ispred *n* u primjerima:

³¹ Za ovu osobinu znaju i drugi hercegovački govori.

*pānut, pānēm*³², ali ne i u *jedna, jedna, gladna*;
m na kraju riječi ne prelazi u *n*, ali, nekad, ako se ono nađe
 ispred dentala *t* i *d*, imamo regresivnu disimilaciju i dobijamo *n*:
Hāndija (Hamdija), *osandēsēt, pāntīm, pāntiviĕk*;
 pa i *mōlīn te*.³³

Grupe *št* i *šč*

Svi ovdje imaju:

štāp, štēne, štīt, ògnjīšte, štédnja, štèdiša, ali ovdje je:

*pūščat, puščénica, křšćen*³⁴ što ne treba dovoditi u vezu sa
šč koje je svojstveno nekim bosanskim govorima, jer tu imamo
 podnovljeno jotovanje,³⁵ a ovakvu, morfološki nastalu grupu *šč*
 poznaju i drugi govori.³⁶

Ostale suglasničke promjene

Ove govore karakteriše gubljenje zvučnosti na apsolutnom
 kraju. To gubljenje ide od poluzvučnosti do potpune bezvučnosti.
 Tako imamo:

*drūk, Bôk, vrāk, zûp, mräs, mûs, srês*³⁷, ako se dva suglasnika
 različite zvučnosti nađu jedan do drugoga u sandhiu, prirodno, tu
 nastaje asimilacija, isp.:

vrāk te òdnī'o, Bôk ti pòmogō, sāt si mōj.³⁸

³² I. Popović, isto, 14.

³³ Rešetar ovu pojavu nalazi u Crnoj Gori i objašnjava je asimilacijom:
 "Hier hat eine Assimilation des Nasals an den folgenden Dentallaut stattgefunden"
 – *Dialekt*, 126.

³⁴ Milas, 57; Vuković, 94.

³⁵ Vuković, 94.

³⁶ I. Popović, 20-21.

³⁷ Vuković, 94-95.

³⁸ I Milas je konstatuje u ovakvom položaju, isto, 54.

MORFOLOGIJA

I u ovom govoru imamo očuvane oblike starog genitiva množine u brojnim konstrukcijama i uz prijedloge:

pèt metār, pè stotīn, pè dinār, dvajès govēd, pèt litār, stò govēd;³⁹ kao i: *ispòt kūc, kòd govēd, ò čobān, òd ustāš, òd janjāc, s òpanāk*.⁴⁰

Čuju se i oblici staroga dativa množine imenica ž. r. u službi dativa, instrumentalna i lokativa množine:⁴¹

za óvcam, za kòzam, po rùkam, pod nògam, ku ćeš sà kroš-njam, pò lokvam, ù krošnjam.

Vlastita imena tipa *Péro* i *Ívo* mijenjaju se kao imenice ženskoga roda:

Pérē, Péri, Ívē, Ívi;

pridjevi od ovakvih ličnih imena redovno se obrazuju nastavkom *-in*: *Périn, Ívin*.

U zamjениčkoj i pridjevskoj promjeni imamo skoro redovno nastavke *-ih* i *-im* u 2, 3, 6. i 7. padežu: *mòjīh, mòjīm, dōbrīh, dōbrīm*, vrlo rijetko *mòjijēh* i *mòjijēm* i sl.

SINTAKSA

Od sintaksičkih osobina navešćemo samo ove:

– uz glagole mirovanja često imamo dativ mjesto genitiva: eno ga *kūci*, je l *kūci* bábo, bīo sam *kūci* cīelī dān;

³⁹ Vuković, 95.

⁴⁰ Rešetar, *Dialekt*, 161; a ima ih i u drugim govorima Hercegovine; moj materijal sa terena.

⁴¹ Vuković, 96.

- uz glagol *pitati* dolazi genitiv mjesto akuzativa: *pîtāj bábē, pîtāj svòjē māmē, pîtāj đèvōjkē*;
- genitiv sa prijedlogom *od* vrši funkciju posesivnog pridjeva: *Dôđe li kò od Méhē, bi li kò od Àhmeta*;
- u instrumentalu redovno imamo *s*: *ùdari ga s nóżem, dòšō sam s vōzom, hòš tī s prùgōm, òrē s plùgom*.

AKCENAT

Premda ovaj govor ima četvoroakcenatsku sistemu kao i književni jezik, postoje i znatna odstupanja od Vukovog akcenta. Ovdje ćemo navesti samo neka neslaganja sa Vuk-Daničićevim akcentom.

Ovdje je obično nepovučen akcenat u 2, 3, 6. i 7. padežu množine imenica tipa: *drùg, gòlūb*. Tako imamo: *drùgōvā-drùgovima, gòlubōvā-gòlubovima*;

U 3, 6. i 7. pad. množine im. ž. r. na *-a* samo je: *krùškama, krāvama, mǎčkama*. Ovdje je samo:

měne, mēni; tēbe, tēbi, kao i: *òd mene, kòd mene, ò tebe, kráj tebe, izà tebe, isprè tebe; nà meni, prì tebi*.⁴²

Prema književnom *čitāmo, čitáte* – ovdje je samo *čitāmo-čitāte, imāmo-imāte*.

Dok u nekim govorima, koji ulaze u osnovicu književnog jezika, sve više imamo pojavu neprenošenja silaznih akcenata na proklitike, u ovom govoru to je prenošenje i te kako živo, ono se vrši redovno. Tako imamo:

òd mene, kò tebe, ò škōlē, prè kućōm, izà škōlē, prekò ljeta, prekò njivē, porèd babē, prekò kruškē, prekò Bosnē.

⁴² Vuković, 96.

U ovom govoru redovno su kratki lični nastavci *-em*, *-eš* i sl. kod onih glagola koji imaju uzlazne akcente na preposljednjem slogu:

vézem, vézeš; múzem, múzeš, trésem, tréseš; zòvem, zòveš; dozòvem, dozòveš.

Ako je silazni akcenat na prethodnom slogu, dužina se izgovara:

bǔēm, čǔjēm, kǔjēm, plǔjǔēm⁴³, tònēm i sl.

Inače, dužine se dobro čuvaju: *sèstre, mǎjākā, sǐnōvā, žènōm* i sl.

⁴³ Milas, 50; Vuković, 97; a v. u plemenu Uskoci (Crna Gora) gdje je to *je* kratko (Glasnik SAN, knj. V, sv. II, 328) kao i kod *tresem*.

AKCENAT SELA ORTIJEŠA*

* Rad prenesen iz *Građe Naučnog društva BiH*, knj. X, Sarajevo, 1961, 5-51.
Ispravljene su uočene tehničke i korektorske greške.

AKCENAT SELA ORTIJEŠA

U novije vrijeme rad na ispitivanju naših dijalekata dobija sve više značaja. Pristupilo se ispitivanju mnogih govora koji su nam do danas bili nepoznati. Bez sumnje, sistematsko ispitivanje kako svih dijalekata tako i svih govora omogućice nam da uskoro dobijemo ne samo cjelovitiju sliku o našim dijalektima nego i da dobijemo lingvistički atlas, za kojim svi osjećamo potrebu. Kao jedan prilog tome neka bude i ovaj moj rad.

Ja ovdje dajem akcenatski sistem govora svoga rodnog kraja, upravo rodnog mjesta – sela Ortiješa. Ortiješ se nalazi u neposrednoj blizini Mostara – 7 km južnije od njega. Po svom položaju, a i govornim osobinama, Ortiješ ulazi u krug govora centralne Hercegovine. (Pod tim terminom ja podrazumijevam govorno područje koje zahvata jedan dio bivšeg mostarskog, stolačkog, ljubinskog i čitav čapljinski srez. Granica ovoga govora mogla bi se povući od Bijelog Polja više Mostara, ispod Podveležja, preko Rabine, Rotimlje, Hrguda, Bjelašnice na Popovo Polje – niže Ravna, zatim ide republičkom granicom između NR Hrvatske i NR Bosne i Hercegovine do Gabele, a odatle uzvodno uz rijeku Neretvu do Bijelog Polja obuhvatajući i jekavska sela u čapljinskom i mostarskom srezu koja se nalaze zapadno od Neretve.) Taj govor karakterišu ove osobine, kao najglavnije:

1) pretrpio je uticaj ikavskih govora (pored redovnog *nisam*, tu je *nevista*, *zviždati* i, možda, još koji ikavizam vrlo običan u govoru muslimana);

2) kratko *ě* zamijenjeno je sa *je*, koje redovno jotuje *n* i *l*, kao i *t*, *d*, *s*, *z*. Glasovne grupe *bje*, *pje*, *mje*, *vje* ostaju nepromijenjene (*bježati*, *pjesma*, *mjera*, *vjera*);

3) u slogovima gdje smo imali dugo *ě* danas imamo *je*. Tako ovdje imamo: *bjel*, *čjel*, *snjek*, *vjek*, kao i *dijete*, *rieka*, *čjena*, *mljeko*, *stjena*.¹ Kako vidimo, tu nemamo istu zamjenu kao u slogovima gdje je bilo kratko *ě*. Tu nemamo *je* nego *je* što nikada ne jotuje prethodne suglasnike, koji se inače ovdje jotuju;

4) muslimani gradova, a i okolnih sela, ne razlikuju suglasnike *č* i *ć*, *dž* i *đ*, *lj* i *j*, *nj* i *n*; upravo, oni najčešće mjesto prvih imaju druge;²

5) osobina je ovoga govora da krati vokalne *r*;

6) glas *h* svi imaju u svom govoru, iako ga svi ne upotrebljavaju gdje mu je etimološki mjesto; (kod pravoslavaca imamo: *rana*, *ljeb*, *aljine*, ali *Hasim* (*Asim*), *Halija* (*Alija*) i sl.);

7) u ovom govoru imamo uopštene nastavke starih mekih osnova u promjeni zamjenica i pridjeva: *mojim*, *tvojim*; *našim*, *vašim*; *dobrim*, *slabim*; *tuđim*, *lošim*;³

8) ovaj govor karakteriše i izrazito gubljenje zvučnosti kako u sandhiju tako i na kraju govornog takta: *vrak te odnio*, *bok te ubijo*; *pomogo ti bok*; *odnijo te vrak*⁴ i sl.;

9) lična m. imena tipa *Jovo*, *Salko* ovdje imaju promjenu imenica ženskog roda na *a*: *Jove*, *Jovi*; *Salke*, *Salki*;⁵

¹ O ovoj zamjeni isp. kod Rešetara, Archiv für sl. Philologie XIII, 591-597, kao i Rad, JAZU, 373, 211.

² Primjere v. kod Milasa, Rad, 153, 56-57.

³ V. Milas, op. cit., 50; a prof. Vuković u svom radu o mostarskom govoru – Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva za 1937. god. navodi i *kijem* pored *kim*.

⁴ Ovo konstatuje i prof. Vuković, op. cit., 95, a i O. Broch to nalazi u govoru Vl. Čorovića.

⁵ Isp. NJ, n. s., knj. IV, 340-343.

10) prisvojni pridjevi od takvih imena redovno su na *-in*: *Jovin, Salkin*.

Postoje i druge razlike između ovoga govora i govora drugog dijela jekavske Hercegovine – kako morfološke, tako i sintaksičke, ali ih ja ovdje sada neću navoditi.⁶

O akcenatskim razlikama biće govora naprijed. Istina, ja tu ne vršim upoređivanje između ta dva govora, ali ponegdje ukazujem na tu razliku. Ovdje mogu reći da ovaj govor u akcentu imenica karakteriše težnja da izjednači akcentat u svim oblicima. Tako tu imamo kao obično: *gõlubõvā-gõlubovima, drüğõvā-drüğovima*, a kao manje obično: *golubóvā-golubòvima, drugóvā-drugòvima*. U istočnoj Hercegovini je suprotno. Ovaj govor ne zna za Daničićev akcentat u oblicima zamjenica: *mène, tèbe, sèbe; òvāj, ònāj*, nego ima samo: *mène, tèbe, sèbe; òvāj, ònāj*. U istočnoj Hercegovini nailazimo i na Daničićev akcentat. Dok u istočnoj Hercegovini imamo Daničićev akcentat u oblicima prezenta: *čitāmo-čitāte, velīmo-velīte*, ovdje je samo: *čitāmo-čitāte, vèlīmo-vèlīte*.

⁶ Iz stručne literature do sada nam je poznat jedino govor Mostara. O tom govoru imamo tri rada: M. Milas, *Današnji mostarski dijalekat*, Rad, 153; VI. Čorović kritički osvrt na taj rad daje u *Archiv für sl. Philologie*, XXI, 497-510. i rad prof. J. Vukovića *Karakteristične osobine mostarskog govora*, Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva, god. 1937, 89-99. Još ima jedan moj prilog o fonetskim osobinama u pismima hercegovačkih muslimana – uglavnom u pismima Ali-paše Rizvanbegovića. Moram reći da u tom radu ima dosta grešaka jer lično, iz objektivnih razloga, nisam mogao vršiti korekturu.

Imenice

Imenice muškog roda

I Današnje jednosložne osnove

1) *Ròb-ròba* (Dan., I/2-25)

Ovako se ovdje akcentuju još i: *băk-băka*, *pòd-pòda*, *skùp-skùpa*, *šljëm-šljëma*⁷ (Vuk posljednje nema), zatim *bîk-bîka*, *gròzd-gròzda*, *klăk-klăka*⁸, *džëm-džëma*, *plîš-plîša* (Vuk ove nema), *răk-răka*, *păs-păsa*, (pored *psă*⁹), *plëh-plëha* (Vuk je nema). Ovako i: *gròf-gròfa*, *răt-ràta*, *štòf-štòfa*, *tr̃s-tr̃sa* (Dan. ima *răta*, I/7).

U vokativu jednine sve imenice ovoga tipa imaju "": *kònju*, *ròbe*, *šîšu*.

U množini je, takođe, povučeni akcenat: *gròzdi-gròzdă* (pored *gròzdovi-gròzdôvă*), *kònji-kònjă*; ali samo: *džëmovi-džëmôvă*, *plëhovi-plëhôvă*, *ròbovi-ròbôvă*, *šîševi-šîšëvă*. Pored Dan. primjera sa neprenesenim akcentom u genitivu množine: *vòlôvă*, *tòpôvă*, *pòpôvă* ima i: *pòpôvă*, ali je samo: *gròbôvă*, *lëšëvă* i *tràpôvă*.¹⁰

Prenošenje akcenta na prijedloge je novo: *bès popôvă*, *izà volôvă*, *porèd topôvă*.¹¹

Ovamo ne idu po ovom tipu Dan. primjeri: *dren*, *cer*, *Senj*, *zbieg* (tip I/10); *dud*, *đon*, *drum* (tip I/7); ni Milasov primjer *miš* (tip I/7).

⁷ Ovako i kod Vušovića, SDZb., III, str. 42, od sada samo *Vušović*; tako i u Pljevljima, SDZb., III, str. 117 – od sada samo *Pljevlja*; i u Pivi SDZb., X, str. 188 – od sada samo *Piva*.

⁸ Tako i Milas, Rad, 153, 95.

⁹ *Milas*, 95.

¹⁰ U *Pivi* je *tòpôvă*, *pòpôvă*, 189.

¹¹ Tako i u *Pivi*, 189.

U ovom govoru nisam zabilježio: *baš, cin, čap, greš, zgon*.

2) *Kòsac-kòsca* (Dan., II/3-29)

Ovom tipu ovdje još pripada: *òvas-òvsa*¹² (Dan., po tipu I/4). Vokativ jednine je kao kod Daničića: *òče, kòšče*.

U nominativu množine je: *òčevi*, ali *jèčmovi, kòtlovi, pòslovi*.

U genitivu množine kod Daničića je pravilo da imenice koje nemaju umetka *ov, ev* povlače akcenat prema kraju na nepostojano *a*: *otácā, posálā*; kod onih imenica koje proširuju osnovu umetkom *ov, ev* akcenat ostaje nepromijenjen: *òcevi-òcēvā*, a Dan. jedino pretpostavlja da može biti *pòslōvā* i *kòtlōvā*. U ovom govoru nije uvijek tako. Ovdje imamo pored običnog *kòtlōvā* i *pòslōvā* još i *òčēvā*, pa i *kòsācā, kàpākā*, pored Daničićeva akcenta *kosácā, kapākā*.

Ovamo ne idu Daničićevi primjeri: *bodac, bojak, kobac, moljac* (tip I/5); *čabar, odar, oganj, točak, stabar* (tip I/8); *Borač* ide i po tipu I/4, tako *ovas*, a *momak* samo po tipu I/4.

3) *Stô-stòla* (Dan., I/1-24)

Ovako samo još: *vô-vòla* i *dôm-dòma* (zadnja se koleba između ovog tipa i tipa I/9).

Vokativ jednine je *stòlu, vòlu*; genitiv množine *vòlōvā, stòlōvā* pored *vòlōvā, stòlōvā*; u dativu, instrumentalu i lokativu je samo *stòlovima, vòlovima*.

Prenošenje akcenata na prijedloge je dvojako. U akuzativu jednine je staro: *nā stō, pō stō, krōza stō*; a u genitivu množine je novo: *prekò stolōvā, prekò volōvā, isprèd volōvā, izà volōvā*.

Od Daničićevih primjera ovamo ne idu *grom* i *stog* (tip I/9).

4) *Kònac-kónca* (Dan., II/3-31)

Po ovom tipu mogu ići *Borač* i *ovas* (pored po tipu I/2) a ovdje je samo *mòmak-mómka*.

¹² Tako i kod *Vušovića*, 44. i u *Pivi*, 189.

Imenica *novac* i ovdje je kao i u Pljevljima: *nōvac-nóvca*.¹³

Vokativ jednine je *mômče, lônče, ôvnu*. U genitivu množine pored *kônācā, nōvācā, lônācā*, kako je i kod Daničića, imamo i *lonācā, lovācā, momākā*, ali ovdje je i *ôvnōvā*, iako *ôvnovi*.

Od Daničićevih primjera ovamo ne idu: *orao (oro), štenac* i *volak* (tip I/5).

5) *Váljak-váljka* (Dan., II/1-26)

Ovako i *órō-órļa, šténcac-šténca, vólak-vólka* (Dan., po tipu I/4); *kóbac-kópca, móljac-móljca* (Dan., po tipu I/2); zatim *jáarak-járka* (Dan., po tipu I/11).¹⁴ Ovakav akcenat imaju i *Sísak-Síska, vísak-víska*¹⁵, *bórac-bórca, pjęsak-pjęska, sívac-sívca, vřjęsak-vřjęska* (Dan., tip I/12), tako i *grášak-gráška, znánac-znánca* (Dan., tip I/8).

U vokativu jednine imamo: *ôrle, pjěvče, tvôrče*.

U množini se akcenat ne mijenja ni kad se osnova proširuje nastavkom *ov, ev*: *jármovi-jármōvā, nájmovi-nájmovā, órlovi-órlōvā, pójmovi-pójmovā, újmovi-újmovā, zájmovi-zájmovā*.¹⁶

Ako se u množini osnova ne proširuje, u genitivu se akcenat mijenja i imamo: *kópci-kôbācā, lānci-lānācā, móljci-môljācā, pjěvci-pjěvācā, répci-rěbācā, sljěpci-sljěpācā*.¹⁷ I ovdje imamo: *jārāmā* kad to znači "par volova".

Prenošenje akcenta na prijedloge, ako za to ima uslova, je novo: *òd lānācā, dò pjěvācā, izà sljěpācā, ispò šténcā, prekò zūbācā, zà sljěpācā*.

Ovamo ne idu Daničićevi primjeri: *gajtan, korov, krpež, majdan, susret, ulom* (sve po tipu II/2a), *sabor* (tip II/6a), *držak* (tip I/2), *Ibar* (tip. I/8).

¹³ *Pljevlja*, 119; *Piva*, 190.

¹⁴ Tako i *Vušović*, 43; *Pljevlja*, 120; *Piva*, 191.

¹⁵ U *Pivi* po tipu I/11.

¹⁶ I u *Pivi* je *zájmovi, újmovi*, 191; tako i u *Pljevljima*, 121.

¹⁷ Tako i u *Pivi*, 191.

Ovdje nisam čuo primjere: *nažanj*, *nasap*, *pačeo*, *vaćel*.

6) *Kljûč-kljûča* (Dan., I/1-22)

Ovako i: *žûlj-žûlja*, *đio-djela*¹⁸, *škrîp-škrîpa* (Dan., po tipu I/10), *nâm-nâma* (Dan. ga nema), *Sênj-Sénja*, *srêz-sréza* (posljednja i po tipu I/10, kod Dan. po tipu I/7), *sâd-sâda* (Dan. ga nema).

U vok. jednine imamo akcenat nominativa: *krâlju*, *kljûču*, *mâlju*, *mûlju*.

U množini se akcenat ne mijenja, bez obzira da li se osnova proširuje ili ne. Tako imamo *kljûči-kljûčā-kljûčima*, *skûti-skûtā-skûtima*, *škrîpi-škrîpā-škrîpima*, *škîpi-škîpā-škîpima*, *žûlji-žûljā-žûljima*, pored: *kljûčevi-kljûčēvā-kljûčevima*, *škîpovi-škîpōvā-škîpovima*, kao i: *klîpovi-klîpōvā-klîpovima*, *hánovi-hánōvā-hánovima*, *pánjevi-pánjēvā-pánjevima*.¹⁹ I ovdje je samo: *đáci-đákā-đácima*.

Imenica *put* u konkretnom značenju ide po ovom tipu: *kuća mu je krāj púta*; *širòki ti púti prěko sviěta*; *slàbi su nam pútevi*.

Između ovog tipa i tipa I/10 kolebaju se: *klip*, *stid*, *plast*, *stup*, *vir*; a *am* i *ban* idu po tipu I/10.

7) *Brăt-brăta* (Dan., I/2-24)

Ovako i: *drûm-drûma*, *đôn-đôna* (Dan., po tipu I/1) *čîr-čîra*²⁰ (Dan., po tipu I/9), *lûk-lûka*, *lîm-lîma*, *člân-člâna* (Dan. po tipu I/10), *stvôr-stvôra*, *tăst-tăsta*²¹ (kod Vuka je *stvôr* i *tăst*, tip I/9), zatim *lîk-lîka* i *zmăj-zmăja* (Dan. ima posljednju po tipu I/9). Ovom tipu u govoru muslimana, a nekad i drugih stanovnika ovog mjesta, pripadaju i imenice sa vokalnim *r*, koje se ovdje skraćuje. Tako imamo: *břk-břka*, *sřp-sřpa*, *šmřk-šmřka*.

¹⁸ *Piva*, 191.

¹⁹ U *Pivi* ima: *ánovi-ánōvā*, pored *ânovi-ânōvā*, ali *krâljevi-krâljevā*, 193.

²⁰ Tako i *Pljevlja*, 124; *Piva*, 193.

²¹ Tako i *Pljevlja* i *Piva*, op. cit.

Vokativ je redovno: *brāte, stvōru, zmāju*.

U lokativu jednine imamo dvojak akcenat: kao u nominativu: *prāgu, pr̥stu, zmāju*; ili povučeni: *na prāgu, na mrāzu*; ali samo: *na skūpu*, kao i: *nā dlanu, ò hljebu, ù grahu*.²²

U množini se akcenat ne mijenja, bez obzira da li se osnova proširuje ili ne: *mīši-mīšā, pr̥sti-pr̥stā-pr̥stima* (ako ne *pr̥sti-pr̥stijū-pr̥stima*), *čīrevi-čīrevā-čīrevima, kļīnovi-kļīnōvā-kļīnovima, mīševi-mīšēvā-mīševima*. Samo sa proširenom osnovom imamo: *mrāzovi-mrāzōvā-mrāzovima*²³, *svātovi-svātōvā-svātovima* (rije-tko *svātā*), *zētovi-zētōvā-zētovima*.

Prenošenje akcenta na prijedloge je novo: *zà brata, izà brata, prekò prsta, ispòt klina, izà miša*, kao i: *nà prstu, nà pragu, òd mīšēvā, zà zetōvā*.

Ovom tipu ne pripadaju imenice *čas* i *rat* (tip I/1).

8) *Vjētar-vjētra* (Dan., II/4-33)

Ovako i *mōzak-mōzga* (kod Vuka i *mōzak-mōzga*), *ōganj-ōgnja, tōcak-tōčka* (Dan., po tipu I/2), *čēšalj-čēšlja, Pētar-Pētra, svēkar-svēkra* (kod Daničića i *čēšalj-čēšlja, Pētar-Pētra*, a samo *svēkar-svēkra*).

Akcenat se ne mijenja ni u oblicima množine pa imamo: *mōzgovi-mōzgōvā, tōčkovi-tōčkōvā, trōškovi-trōškōvā, vjētrovi-vjētrōvā*.

Prenošenje akcenta na prijedloge je novo: *ù vjetar, izà vjetra, zà kašlja, izà kašlja*. Kod Daničića imamo staro prenošenje: *ù vjetar, bēz vjetra*.²⁴

Od Daničićevih primjera ovom tipu ovdje ne pripadaju: *sve-žanj, sužanj, ugalj* (tip I/11), *grašac, znanac* (tip I/5).

9) *Bôg-Bôga* (Dan., I/1-23)

²² I u *Pljevljima* je: *nà pragu, nà prstu*, tako i u *Pivi*.

²³ U *Pivi* imenice: *rob, zet, mraz, stvor* u množini imaju akcenat tipa I/1.

²⁴ U *Pivi* je: *òd ubla, nā češalj*, ali *òd vjetra, zà trošak*, 196.

Ovako i *vôz-vôza* (Vuk ima *vôz-vôza*, tip I/10), *grôm-grôma* (Dan. ima *grôm-grôma*, tip I/3).²⁵

U lokativu jednine neke imenice povlače akcenat prema kraju i imamo: *u bôju, po hòdu, na lòju, u vòzu*²⁶, ali *ù kraju*.

Kao i kod Daničića, imenice ovog tipa u množini znaju za dvojak akcenat i to: a) *bròdovi-bròdôvā, dòlovi-dòlôvā, dòmovi-dòmôvā*, i b) *stògovi-stògôvā, nòsovi-nòsôvā, vòzovi-vòzôvā, tòrovi-tòrôvā*. Kod Daničića je *krajèvima, rogòvima*, ovdje redovno ostaje akcenat nominativa množine i u ostalim padežima.²⁷

Prenošenje akcenata na prijedloge je isto dvojako: a) staro: *iz voza, òd groma, ù drôb, nă môs*; b) novo: *ù krāj, ò stogôvā, izà gromôvā, prekò rogôvā, izà ledôvā, prekò torôvā*.

Ovamo ne idu Daničićevi primjeri: *bok, čvor, krov, noj, rov, rak*, (tip I/1), *skok, stvor, zbor, zmaj, dost* (tip I/7), *mah, mjeh i strah* (tip I/10).

10) *Vrâg-vrâga* (Dan., I/1-19)

Ovako i: *mâh-mâha, mjêh-mjêha, strâh-strâha* (Dan., po tipu I/9), *bân-bâna* (Dan., tip I/6), a *stup, kip i klip* se kolebaju između ovoga tipa i tipa I/6. Ovom tipu ovdje pripadaju i: *bôr-bôra, gnjêv-gnjêva* (kod Vuka je *gnjêv-gnjêva*, tip I/7).

U lokativu je akcenat kao kod Dan.: *po grâdu, na jâzu, u mjêhu, na trâgu, na stûpu*.

Ako se osnova proširuje, u množini neke imenice skraćuju akcenat i imamo: *glâs-glâsovi-glâsovima, mjêh-mjêhovi-mjêhovima, rêp-rêpovi-rêpovima, stân-stânovi-stânovima*²⁸, kod Dan. je *dûbovi, stânovi*. Ovakav akcenat (tj. ´) ovdje imamo u primje-

²⁵ U *Pljevljima* je *grôm-grôma, grôm-grôma*, 117. i 124.

²⁶ Tako i u *Pivi*, 197, i *Pljevljima*, 125.

²⁷ Vušović (SDZb., III, 41. i 42) ima: *krājêvā, dòmôvā* pored: *zbôrôvā*.

²⁸ Tako i *Vušović*, 41; *Piva*, 200.

rima: *bánovi, kípovi, prútovi, spúževi, stúpovi*; a tako i: *vjékovi, jěževi*.²⁹

U genitivu množine obično ostaje akcenat nom. mn.: *glàsovi--glàsōvā, mĭĕhovi--mĭĕhōvā, rěpovi--rěpōvā, drŭgovi--drŭgōvā*, kao i: *kípovi--kípōvā, prútovi--prútōvā, spúževi--spúžēvā, vjékovi--vjékōvā*. Rjede: *kumōvā, sinōvā*, pored *kŭmōvā, sŭnōvā*.

Imenice koje ne proširuju osnovu nastavkom *-ovī, -evī* u 2, 3, 6. i 7. pad. množine znaju i za promijenjen akcenat: *brāvi--brāvā--brāvima, dāni--dānā--dānima, mrāvi--mrāvā--mrāvima*; a samo od *crv, sud* i *zub* u dat., inst. i lok. mn. imamo skraćivanje akcenta: *cŕvima, sùdima* i *zùbima*.³⁰

U jednini je prenošenje staro: *ĭz grāda, prěko grāda, ĭza stāna, běz drŭga, prěko drŭga*; a u množini novo: *ù drugōvā, porèd drugōvā, ĭzà repōvā, porèd vragōvā*.

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *grozd* (tip I/1), *ključ* (tip I/6), *čir, srp, šmrk* (tip I/7).

11) *Bŭbanj--bŭbnja* (Dan., II/1-27)

Ovako i: *svěžanj--svěžnja, sŭžanj--sŭžnja, ŭgalj--ŭglja* (Dan., po tipu I/8), *Krŭžanj--Krŭžnja* (Vuk je nema), *tĭganj--tĭgnja* (Vuk ima *tĭgānj*) i *vĭganj--vĭgnja* (Vuk ima *vĭganj*).

Ako se u množini osnova ne proširuje, akcenat ostaje nepromijenjen: *svěžnji--svěžnjā--svěžnjima, sŭžnji--sŭžnjā--sŭžnjima*, kao i *mājstori--mājstōrā--mājstorima*. Ako se osnova proširuje umetkom *-ovī, -evī*, akcenat može ostati nepromijenjen: *bŭbnjevi--bŭbnjēvā--bŭbnjevima, sŭžnjevi--sŭžnjēvā--sŭžnjevima, lāktovi--lāktōvā--lāktovima*; pored: *bŭbnjevi--bŭbnjēvā--bŭbnjevima, lāktovi--lāktōvā--lāktovima*³¹, ali i *lakātā*.

²⁹ U *Pivi*: *jěževi, vjěkovi*, 200.

³⁰ Tako i u *Pivi*, 201; u *Pljevljima* je: *cŕvima, mrāvima*, 127.

³¹ U *Pivi* je običnije: *bubnjēvā, laktōvā*, a redovno je: *bubnjèvima, laktòvima*, 202.

Prenošenje je obično staro u primjerima: *nà bŭbanj, prèko Krŭžnja, ĩspod ŭglja*; a novo u primjerima: *izà lākta, prekò mājstora*.³²

Ovamo ne idu Dan. primjeri: *jarak* (tip I/5), *mozak* i *čunak* (tip I/8).

12) *Stārac-stārca* (Dan., II/4-33)

Ovako i: *sāhat-sāta* (pored *sāhata*), *kvārat-kvārta* (kod Vuka je *kvārat-kvārta*, u gradu se tako akcentuje ova riječ kad označava jednu gradsku četvrt); tako i *cēnat-cēnta, kōnat-kōnta* (Vuk ima *kōnat* “u primor.”).

U genitivu množine akcenat se skraćuje i imamo: *cēnātā, kōnātā, kvārātā, stārācā*.

Prenošenje akcenta na prijedloge je novo: *zà kvārta, izà kvārta, prekò stārca, mimò jārca, porèd jārca*.³³

Ovamo ne idu Dan. primjeri: *Bihać* (tip II/3a), *drhat* (tip II/5c), a *sirac* ide i po tipu I/8.

II Dvosložne osnove

1a) *Šèdok-šedòka* (Dan., II/3-29)

Ovako i: *blīznac-bliznàca, kòzlac-kozlàca*, kao i toponimi: *Kòsor-Kosòra, Drètelj-Dretèlja* i prezime *Šàtor-Šatòra*.

Vokativ nije *živote, šèdoče*, kako je kod Dan., nego zadržava akcenat nominativa: *šèdoče, živote, Šàtore*.

U množini imamo isto povučeni akcenat: *šedòci-šedòcima, mrtvāci-mrtvācima, bliznāci-bliznācima*; naravno, u genitivu je: *bliznācā, mrtvācā, šedókā*.

³² U Pivi je i *òd lakta*, i *zà lākta*, 202.

³³ U Pivi je staro prenošenje u: *òd jārca, pò jārca*, ali i: *porèd jārca, zà jārca*, 202.

Ovom tipu ne pripada imenica *soko* (tip II/5b), a imenice *Hristos*, *krpelj*, kao i toponimi *Miroč* i *Timok*, ovdje idu po tipu II/2a, a *grgeč* po tipu II/2b. Vlastita imena tipa *Miloš* i *Uroš* kolebaju se između ovoga tipa i tipa II/2a.

1b) *Krtō-krtòla* (Dan., II/7-35)

Ovako i: *blèsōv-blesòva*, *lùdōv-ludòva*, *šàrōv-šaròva*, iako i one mogu ići i po tipu II/2b; *mazgov*, *nitkov* i *zeljov* idu po tipu II/2b, a *Židov* po tipu II/5b – kod Dan. sve po ovom tipu.

Vokativ nije: *lūdove*, *šàrove*, kako je kod Dan., nego akcenat ostaje nepromijenjen: *blèsove*, *lūdove*.

Ovdje nisam čuo Dan. primjere: *ardov*, *drndov*, *grivov*, *sabov*, *šajtov*.

1c) *Gradàčac-Gradàčca* (Dan., III/6-44)

Po ovom tipu ovdje može ići još samo *Ostròžac-Ostròšca*, iako i ova ide i po tipu II/2c. Ostali Dan. primjeri ovdje ne idu po ovom tipu. Tako *Otočac* ide po tipu II/2a; *bliznac* i *kozlac* po tipu II/1a; *kokotac* po tipu II/2d; *saganak* po tipu III/1b, *maslačak* po tipu III/2 c; *Sokolac* i *sokolak* po tipu II/1d i II/3b, a *udovac* po tipu II/1d.

1d) *Udòvac-udóvca* (Dan., III/6-45)

Ovako i: *pokròvac-pokróvca*, *Sokòlac-Sokólca* i *sokòlak-sokólka* (kod Dan. po tipu II/1c).

Vokativ je: *pòkrōvče*, *ùdōvče*.

U množini akcenat može biti: *pokròvci-pòkrovācā*; ali i *pokróvci-pòkrovācā*, *udóvci-udováčā*.³⁴

1e) *Čòjek-čojèka* (Piva, 204)

To je jedina imenica koja može imati ovakav akcenat, ali se i ona koleba između ovoga tipa i tipa II/5a. Kod Vuka je *čòvjek* (*čòvjek*), *čòvjeka*, *čovjèka*.

³⁴ U Pivi je *sinováčā*, *udováčā*, op. cit., 204.

2a) *Bàlčak-bàlčaka* (Dan., II/3-28)

Ovako i: *gàjtan-gàjtana, mājdan-mājdana* (Dan., po tipu II/4a)³⁵, *sùsret-sùsreta, ùlom-ùloma*³⁶, *čàdor-čàdora* (pored po tipu II/1a), *hřbat-hřbata, pàuk-pàuka, ùpis-ùpisa*. Ovdje je i *bàuk-bàuka*, (kod Vuka *băūk* u značenju *bau-bau*), *bùljuk-bùljuka, ćùmez-ćùmeza, ùljev-ùljeza*³⁷, *ìstok-ìstoka, bèdem-bèdema, Dùnava-Dùnava, òtok-òtoka* (Dan., po tipu II/5a); zatim: *křpelj-křpelja, Miroč-Miroča, Hristos-Hristosa, Timok-Timoka* (Dan., tip II/1a), kao i: *bùrek-bùreka, dòmuz-dòmuza, gàzap-gàzapa, jàprak-jàpraka, ćùrek-ćùreka, dòpus-dòpusta, sòluf-sòlufa, tòprak-tòpraka, pòdbjel-pòdbjela, pèkmez-pèkmeza* (ovih nema kod Dan.).

Genitiv množine je kao kod Dan.: *dùkātā, gājtanā, mājdanā, tòvārā*.

Prenošenje akcenta na prijedloge je novo: *ò dukātā, višè bubrēgā, prekò majdanā*.

Od Dan. primjera ovamo ne idu *čovjek* (tip II/1e), *kožuh* (tip II/5b), *vjenčić, vrančić* (tip II/4a).

2b) *Pòvōj-pòvoja* (Dan., II/7-36)

Ovako i: *gr̥gēč-gr̥geča* (Dan., tip II/1a), *ùbōj-ùboja* (Dan., II/4b); *belaj* ide još i po tipu II/3a, a *šeboj* i po tipu II/4b.

Nisam zabilježio: *ljublaj, podboj i saboj*.

2c) *Pòljubac-pòljupca* (Dan., III/3-40)

Ovako i: *pòzidak-pòzitka, pòdbirak-pòdbirka, ùštipak-ùštipka*, pored po tipu II/2d; a *prònosak-prònoska* Dan. nema.

Nisam čuo ovdje: *oritak, patisak i posobac*.

2d) *Trgovac-trgōvca* (Dan., II/3-40)

Ovakav akcenat mogu imati i: *pòdbirak-pòdbīrka, pòzidak-pòzītka, ùštipak-ùštīpka* (pored po tipu II/2c), a samo po ovom

³⁵ Tako i Vušović, 43; Pljevlja, 131; Piva 204.

³⁶ Vušović, 43.

³⁷ Piva, 205.

tipu ovdje idu: *pòdvoljak-pòdvōljka, pòdvlačak-pòdvlāčka*,³⁸ *pòtomak-pòtōmka* (Dan., tip II/3b), *ožiljak-ōžīljka* (pored po tipu II/5c), *prìglavak-prìglāvka* (kod Vuka po tipu II/4c); *màtorac-màtōrca; zlòčinac-zlòčīnca* (Dan., II/3 b), *filanac-filānca, nòsilac-nòsīlca* (Vuk ih nema).

U vokativu ostaje akcenat nepromijenjen: *filāncu, trǵōvče, zlòčīnče*

U množini je: *filānci-filanācā-filāncima, trǵōvci-trǵovācā-trǵōvcima, zlòčīnci-zlòčinācā-zlòčīncima*.

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *nadimak, pribojac, pridjevak, utorak* (tip II/4d), *Broćanac* (II/3b).

3a) *Vōjnīk-vojnika* (Dan., II/7-35)

Ovako i: *būkvār-bukvára* (kod Vuka tip II/5b), *ljěšnīk-lješníka, kàntār-kantára* (Dan., II/5c), *Bihāč-Bihāća* (Dan., I/12), *těspīh-tespiha, tēdžbīr-tedžbira, tēsīm-teslíma*. Takav akcenat imaju i muška imena tipa *Mūnīb, Šēfik* (imenica *imam* može ići i po ovom tipu, ali zna i za akcenat *ímam-imáma*). Ovakav akcenat imamo još u *mòrnār-mornára, sòkāk-sokáka* (Dan. ih nema), ovdje je: *Broćnjāk-Broćnjáka, pīsār-pisára* (Dan., po tipu II/5c).

Ovamo ne idu imenice: *komad* (tip II/5c) *gatar* (tip II/5c), *glasnik, dužnik* (tip II/6b).

3b) *Bjegúnac-bjegúnca* (Dan., II/5-43)

Ovako može i: *Sokólac-Sokólca, sokólak-sokólka* (pored po tipu II/1d). Ovakav akcenat ovdje imaju i *Blagájac-Blagájca, krkljānac-krkljānca, normírac-normírca, petljānac-petljānca* (Vuk ih nema) i *Broćānac-Broćānca* (Dan., II/2d).

Od Daničićevih primjera ovamo ne idu: *desetak* (tip III/2a), *matorac* i *zločinac* (tip II/2d), i *udovac* (tip II/1b).

4a) *Národ-národa* (Dan., II/1-26)

³⁸ U *Pivi* ovi primjeri idu po tipu II/2c, 206.

Tako i: *mládež-mládeža* (u značenju omladina, ako nije *mládež-mládeži*), *rázor-rázora*, *súšed-súšeda*, *lópov-lópova*;³⁹ tako i *prékid-prékida* (Vuk ima *prèkīd*, II/5c), *nástup-nástupa*, *próziv-próziva*, *príliv-príлива*, *préliv-préliva* (Vuk ih nema), *métež-méteža* (Dan., II/4 b). Ovdje je *nápad-nápada*, *nápor-nápora*, *nápliv-nápliva*, *nálet-náleta*, *úpliv-úpliva*, *rázred-rázreda*, *záplet-zápleta*, *zárod-zároda*, *závor-závora*, (Dan. ih ne navodi). Ovdje je i *náteg-nátega*, (Dan. po tipu II/2b), *vjénčić-vjénčića*, *vránčić-vránčića* (Dan. po tipu II/2a), a *logor* može da ide i po ovom tipu i po tipu II/6a. U cijeloj promjeni akcenat ostaje isti.

Od Daničićevih primjera ovamo ne idu: *gajtan*, *majdan* (tip II/2a), *kosor* (tip II/1a), *sabor* (tip II/6a), *susret*, *ulom* (tip II/2a), *naboj* (tip II/4b).

4b) *Závoj-závoja* (Dan., II/5-34)

Ovako i: *nábōj-náboja*⁴⁰ (Dan., II/4a), *Príbōj-Príboja*, *prévōj-prévoja*, *próbōj-próboja* (Vuk je nema), *šébōj-šeboja* (Dan., po tipu II/2b), *lópōv-lópova* (pored po tipu II/4a).

Ovamo ne idu: *metež* (tip II/4a) i *uboj* (tip II/2b).

4c) *Záperak-záperka* (Dan., II/1-39)

Ovako i: *nádimak-nádimka*, *Prímorac-Prímorca*, *Zágorac-Zágorca* (kod Dan. po tipu II/2d, a i ovdje se kolebaju između ova dva tipa), *zálizak-záliska*, *zámetak-zámetka* (kod Vuka tip II/2c).

4d) *Nástavak-nástāvka* (Dan., III/1-39)

Ovakav akcenat mogu imati i: *nádimak*, *Prímorac* i *Zágorac*, pored po tipu II/4c; ovamo idu i: *pómorac-pómōrca*, *Príbojac-Príbōjca*, *šétavac-šétāvca*, *zámorac-zámōrca* (Dan. ih nema).

4e) *Kútnjak-kútnjaka* (Dan., II/5-34)

Kod Dan. ovom tipu pripadaju samo *kutnjak* i *rožnjak*, ali on kaže da se govori i *kûtnjāk*. U Pivi ovom tipu pripadaju još i:

³⁹ Piva, 208-209.

⁴⁰ Tako je i u Pivi.

bludnik, zornjak i vučjak.⁴¹ Sve ove imenice, osim *vučjak*, ovdje idu po tipu II/6b, a *vučjak* po tipu II/5c.

5a) *Bràtić-bràtića* (Dan., II/4-32)

Ovako i: *kòtlić, kòzlić*⁴² i *kàiš* (kod Vuka po tipu II/2a).

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *bedem, Dunav, istok, otok* (tip II/2a).

5b) *Būsēn-būsena* Dan., II/8-38)

Ovako i: *pòmēn, kòrjēn, kòžūh* (Dan., po tipu II/2a), *sòkō-sòkola* (Dan., tip II/1a).

Ovdje se u lokativu akcenat obično prenosi na prijedlog: *nà kamenu, ù busenu, ù grmenu*; ali se može čuti i: *na kamènu, na grmènu, po govòru*. Ovaj se akcenat daje ovim riječima i kad su one nosioci rečeničnog akcenta: *nèmōj sèdit na kamènu; pòznō bih te po govòru* i sl.

U mn. imamo: *đāvoli-đāvōlā-đāvolima, đēveri-đēvērā-đēverima, grūmeni-grūmēnā-grūmenima*; pored: *đēveri-đevérā-đevèrima, đāvoli-đavólā-đavòlima*.⁴³ Ako se osnova proširuje, akcenat se najčešće ne mijenja: *đēverovi-đēverōvā-đeverovima, grūmenovi-grūmenōvā-grūmenovima*, rjeđe: *đeverōvā, grumenōvā*.

Prenošenje akcenta na prijedloge je dvojako: u akuzativu jednine je staro: *nà kamēn, nà busēn*, iako i tu sretamo i novo prenošenje: *nà kamēn, nà busēn, nà grumēn*; a u genitivu je jedino: *izà kamena, prekò grmena, ispòd busena, porèd đevera*.

5c) *Bādnjāk-bādnjāka* (Dan., II/8-36)

Ovako i: *dřhāt-dřhāta* (Dan., I/12), *kòmād-kòmāda, būnār-būnāra* (Vuk ima i *būnār-bunāra* (*būnāra*)), *gūslār-gūslāra* kao i *křčmār, pāšnjāk, vòzār, zlātār*.⁴⁴

⁴¹ Piva, op. cit., 210.

⁴² Piva, 211.

⁴³ U *Pljevljima* je: *đavólā-đavòlima, devérā-devèrima*, 129.

⁴⁴ Piva, 213.

U lokativu je i kod ovog tipa običniji akcenat nominativa: *důvāru*, *bůnāru*, *křčmāru*, *pășnjāku*, *vőzāru*; ali će se čuti i povučeni akcenat: *na bunāru*, *po mjesėcu*, u vršāju.

Ako se osnova ne proširuje, u množini akcenat ostaje nepromijenjen: *bůnāri*-*bůnārā*-*bůnārīma*, *rőđāci*-*rőđākā*-*rőđācima*, *űjāci*-*űjākā*-*űjācima*. Pa ako se osnova i proširuje, akcenat se obično ne mijenja: *řimunovi*-*řimunővā*-*řimunovīma*, *gőlubovi*-*gőlubővā*-*gőlubovīma*, *gāvranovi*-*gāvranővā*-*gāvranovīma*, *jāstrebovi*-*jāstrebővā*-*jāstrebovīma*; rjeđe: *gavranővā*, *golubővā*, a samo ponekad imamo: *golubòvīma*. Kako vidimo, ovdje se akcenat jednine uopštio i u svim padežima množine; i inače je tendencija ovoga govora da izjednači akcente u oba broja, i u svim padežima.

Prenošenje akcenta na prijedloge je dvojako: staro u: *kőd bunāra*, *řza bunāra*, *prěko bunāra*, *prěko duvāra*; a novo u: *prekò voćnjāka*, *prekò pojāsa*, *ispò stomāka*, *prekò Konjīca*, *izà hambāra*.

Ovamo ne idu: *zapid* (tip II/6a), *kantar*, *Broćnjak*, *pisar* i *lješnjik* (tip II/3a)

6a) *Dőboř-dőbořa* (Dan., II/2-27)

Ovako i: *žůbor*⁴⁵, *žāgor*-*žāgora*, *Klěpci*-*Klěpēcā* (kod Vuka to znači košni kov, “das Dengelzeug”, a ovdje je to toponim), *sābor*-*sābora* (kod Dan. je *sābor*, II/4a), *logor*, pored po ovom tipu, može ići i po tipu II/4a. Ovdje je samo *zāpad*-*zāpada* (Dan., II/5c).

6b) *Prāznīk*-*prāznīka* (Dan., II/6-34)

Ovako i: *bōjnīk*⁴⁶, *rōjnīk*-*rōjnīka* (Dan. nema), *krājnīk*-*krājnīka* (kod Vuka *krājnīk*-*krajnīka*), *bīēdnīk*-*bīēdnīka*, *čēlnīk*-*čēlnīka*, *prāvnīk*-*prāvnīka* (Dan. nema), a ovdje ovom tipu pri-

⁴⁵ Piva, 216.

⁴⁶ Piva, 216.

pada i *kûtnjāk-kûtnjāka* (Dan., i po tipu II/4d), *blûdnîk-blûdnîka*, *zôrnjāk-zôrnjāka* (Piva po tipu II/4e), kao i: *glâsnîk-glâsnîka*, *dûžnîk-dûžnîka* (Dan., II/3a).

Nateg ide po tipu II/4a.⁴⁷

6c) *Nâkôvanj-nâkôvnja*

Kao i kod Dan. i ovdje ova imenica čini zaseban tip.

U genitivu množine je *nâkovānjā*.

III Trosložne osnove

1a) *Agàluk-agàluka* (Dan., III/6-44)

Ovako i: *aràluk-aràluka*, *asìluk-asìluka*, *ašikluk-ašikluka*, *ašòvčìc-ašòvčìca*, *amànet-amàneta* (Dan. ima *amànet* III/3a), *balinluk-balinluka*, *betèrluk-betèrluka*, *baksùzluk-baksùzluka*, *čepènek-čepèneka* (Vuk ima *čèpenak-čèpēnka*), *čorbàluk-čorbàluka*, *čevàpčìc-čevàpčìca*, *đavòluk-đavòluka*, *lopòvluk-lopòvluka*, *Medànluk-Medànluka*, kao i većina imenica izvedenih nastavkom *-luk*. Tako i: *kantàrič-kantàriča*, *cilinder-cilindera*, *pasliđan-pasliđana*, *patlidžan-patlidžana*, *paràgraf-paràgrafa*, *peksimet-peksimeta* (Vuk ima *pèksimet*, tip III/4a), *telègraf-telègrafa*. Tako i: *bajràčìc-bajràčìca*, *dobròtvor-dobròtvora* (Dan., III/4a), *đavòlan-đavòlana* (Dan., III/2a), *karànfìl-karànfìla*, *kašikluk-kašikluka*, *praùnuk-praùnuka* (Dan., III/6a).

Akcentat ostaje isti u cijeloj promjeni.

1b) *Vodòpōj-vodòpoja* (Dan., III/14-47)

Ovako i: *Bogòdō*, *Krivòdō* i *Suhòdō*,

kao i *Samòbōr-Samòbora*.

U genitivu množine akcentat ostaje nepromijenjen:
vodòpōjā.

1c) *Bjelòpoljac-Bjelòpōljca* (Dan., IV/6-51)

⁴⁷ Piva, 217.

Po ovom tipu ovdje se mijenjaju i: *bjelòkorac-bjelòkōrca*, *koštùnjavac-koštùnjāvca*, *ponèđeljāk-ponèđēljka*; a *Crnogorac* može ići i po tipu III/2c. Po tom tipu idu i: *Donjoselac* i *dobročinac*.

Jasenovac ovdje ide po tipu III/6d.

2a) *Advòkāt-advokáta* (Dan., III/14-47)

Tako i: *avijōn-avijóna*, *činòvnīk-činovníka*, *dembèlān-dem-belána*, *brigàdīr-brigadīra*, *delègāt-delegáta*, *kamijōn-kamijóna*, *komàndīr-komandīra*, *komèsār-komesára*, *partizān-partizána*, *pi-jònīr-pijonīra*, *satèlīt-satelīta*, *palàngār-palangára*; kao i vlastita imena tipa *Hajrudīn*, *Mevlūdīn* (Daničić ovih primjera nema).

Od Daničićevih primjera ovamo ne idu: *govedar*, *gurbetaš*, *nemoćnik*, *urednik*, *kolibaš* (tip III/4b), *đavolan* (tip III/1a), *pričesnik* (tip III/5b), *sudjenik* (tip III/7b), i *zimovnik* (tip III/4d).

2b) *Poslānīk-poslanīka* (Dan., nema ovoga tipa, *Piva* III/2b-218)

Ovako i: *taksirāt-taksiráta*; kod Daničića imenica *poslanik* ide po tipu III/4d, a i ovdje se koleba između ovoga tipa i tipa III/3a. Znači da po ovom tipu ide jedino imenica *taksirat*.

U vokativu imamo: *pōslanīče*, *tāksirātu*.

2c) *Bogomóljac-bogomóljca* (Dan., IV/7-51)

Ovako i: *drvorézac-drvorésca*, *kokošínjac-kokošínjca*, *Nevesínjac-Nevesínjca*, *palaćínak-palaćínka*, *ilegálac-ilegálca* (Vuk ih nema), zatim: *domoródac*, *dušegúbac*, *neznabóžac*⁴⁸, a *Crnogorac* se koleba između ovoga tipa i tipa III/1c.

U vokativu je: *bògomōljče*, *ilegālče*, ali *Nevèsīnjče*.

U množini je: *bogomóljci-bogòmōljcā*, *Nevesínjci-Nevèsīnjcā* i *ilegálci-ilègālācā* (u novije vrijeme čuje se i *bogomōljcā*, *ilegālācā*).

⁴⁸ *Piva*, 219.

3a) *Burázer-burázera* (Dan., III/5-43)

Po ovom tipu ovdje se akcentuju i: *ibádet-ibádeta, išáret-íšáreta, muhádžer-muhádžera, munáfik-munáfika, musáfir-musáfira, pogánluk-pogánluka, selámet-selámeta*.

Od Daničićevih primjera ovamo ne idu *Nasrudin* (tip III/2a), *amanet* (tip III/1a), a *dušmanluk* može da ide i po tipu III/1a.

3b) *Dobívalac-dobívaoca* (Dan., IV/5-50)

Od svih Daničićevih primjera ovdje je jedino u upotrebi imenica *dobivalac*. Pored nje, ovom tipu ovdje pripadaju još i: *prodávaoc-prodávaoa* i *dodávaoc*.⁴⁹

4a) *Bèrberin-bèrberina* (Dan., III/3-40)

Ovakav akcenat ovdje imaju i: *brànitelj-brànitelja, èkonom-èkonoma, jèlečić-jèlečića, tùžitelj-tùžitelja* (Vuk ih nema), kao i: *àpostol, pèrslučić*.⁵⁰

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *bajračić* i *dobrotvor* (tip III/1a).

4b) *Vinogrād-vinogrāda* (Dan., III/12-46)

Po ovom tipu ovdje se akcentuju i primjeri: *gòvedār-gòvedāra, gùrbetāš-gùrbetāša, kòlibāš-kòlibāša, nèmoćnīk-nèmoćnīka, ùrednīk-ùrednīka* (Dan., po tipu III/2a); tako i: *Càrigrād-Càrigrāda, pòznānīk-pòznānīka* (Dan., III/6b), *òtmičār*⁵¹; *kònačār-kònačāra, nèspretnjāk-nèspretnjāka, pòreznīk-pòreznīka, tèretnjāk-tèretnjāka* (ni ovih nema kod Vuka).

Bezumnik, najamnik i *nevjernik* idu po tipu III/4d.

4c) *Sènātor-sènātora* (Dan., III/8-45)

Tako i: *gnjāvātor-gnjāvātora, dṛmātor-dṛmātora, sèkūtor-sèkūtora* (Dan. ih nema), kao i *šukūnded*.⁵²

⁴⁹ Piva, 219.

⁵⁰ Piva, 220.

⁵¹ Piva, 220.

⁵² Piva, 220.

Od Dan. primjera ovdje se ne čuju: *bogatoš, pizmator, pupator*.

U svim padežima akcenat ostaje isti.

4d) *Bùntōvniĭk-bùntōvniĭka* (Dan., III/16-48)

Ovako i: *bèzūmnĭk-bèzūmnĭka, nàjāmnĭk-nàjāmnĭka, nèv-jèrnĭk-nèvjèrnĭka* (Dan., po tipu III/4b), kao i: *dùhōvniĭk, grò-mōvniĭk* (Vuk ih ima po tipu III/4b), *knjžĭvniĭk* (Vuk po tipu III/6b), *zīmōvniĭk* (Vuk po tipu III/2a). Ovom tipu se još mogu dodati primjeri: *bèsrāmnĭk-bèsrāmnĭka, bèzglāvniĭk-bèzglāvniĭka, pòglāvniĭk-pòglāvniĭka, pòčētnĭk-pòčētnĭka, pròklētnĭk-pròklētnĭka* (Vuk ih nema).

Od Dan. primjera ovamo ne idu *poslanik* (tip III/2b), *stanovnik* (tip III/2a), *utornik* i *učajnik* (tip III/5c).

4e) *Hèrcegovac-Hèrcegōvca* (Dan., IV/3-49)

Ovako i: *Pòdveležac-Pòdvelēšca, Prèmilovac-Prèmilōvca, pèlinkovac-pèlinkōvca*.

5a) *Králjeviĭc-Králjeviĭca* (Dan., III/1-39)

Tako i: *bānoviĭc-bānoviĭca, mājkovĭc-mājkovĭca, glāvniĭčar-glāvniĭčara* (prve dvije kod Dan. po tipu III/7a, treća po tipu III/7b); zatim: *Búnjanin-Búnjanina, Kúljanin-Kúljanina, Krúžnja-nin-Krúžnjanina, Préčanin-Préčanina, Stóčanin-Stóčanina* (Dan. ih nema).

U cijeloj promjeni akcenat ostaje isti.

5b) *Párniĭčār-párniĭčāra* (Dan., III/10-45)

Ovakav akcenat ovdje imaju i: *bólniĭčār-bólniĭčāra, kóĭ-niĭčār-kóĭniĭčāra, náletniĭk-náletniĭka, nápasniĭk-nápasniĭka, póse-dniĭk-pósedniĭka* (kod Vuka je *pòsjedniĭk*, tip III/6c), *présed-nĭk-présedniĭka, pústinjāk-pústinjāka* (kod Vuka je *pústiniĭk*), *skrētniĭčār-skrētniĭčāra, zástupniĭk-zástupniĭka* (Vuk ovih nema); kao i: *príĭesniĭk, nášljedniĭk, zákupniĭk, zátoĭniĭk*.⁵³

⁵³ Piva, 211.

5c) *Nástōjnīk-nástōjnīka* (Dan., III/15-48)

Dan. ima samo *nastojnik* i *raskovnik*. Pored tih, ovdje ovom tipu pripadaju još i: *nástāvnīk-nástāvnīka*, *náčēlnīk-náčēlnīka*, *náčājnīk-náčājnīka*⁵⁴, *préstāvnīk-préstāvnīka*, *préstōjnīk-préstōjnīka*, *účājnīk-účājnīka*, *útōrnīk-útōrnīka* (Dan. dvije posljednje ima po tipu III/4d), *zástāvnīk-zástāvnīka* (Vuk ima *zāstavnīk*).⁵⁵

5d) *Šáinovac-šáinōvca* (Dan., IV/4-42)

Dan. je naveo samo tri primjera za ovaj tip. U Pivi ovom tipu pripadaju sve imenice na -*evac* “koje su izvedene od dvosložnih prezimena na -*ić* sa ‘ na prvom slogu”, uz te, ovdje ovom tipu pripadaju i sve imenice izvedene preko prisvojnih pridjeva od dvosložnih muških imena koje imaju na prvom slogu ‘, kao *Spáho*, *Gáče* i sl.: *Spáhinovac*, *Gáčinovac* i sl.

6a) *Dūšmanin-dūšmanina* (Dan., IV/4-42)

Ovako i: *īnteres*⁵⁶, kao i: *Ātlagīc-Ātlagīća*, *dāidžīc-dāidžīća*; a i ovdje je *prījatelj-prījatelja*. Povučeni akcenat jedino se čuje kad ova riječ označava srodstvenike po ženidbenoj vezi: *u prijateljā*.

Prenošenje akcenta na prijedloge je novo: *ò dušmānā*, *prekò dušmānā*, *zà prijateljā*.

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *kašiluk*, *praunuk* (tip III/1a).

6b) *Vjèrenīk-vjèrenīka* (Dan., III/13-46)

Ovako i: *kāišār-kāišāra*, *mātičār-mātičāra*, *nēdoglēd-nēdoglēda*, *slādolēd-slādolēda*, *zēmljotrēs-zēmljotrēsa* (Vuk ih nema), kao i *kōnjanīk*, *Krāišnīk* i *kōpljanīk*⁵⁷.

Kod Dan. imenice ovoga tipa imaju dvojak akcenat u lokativu jednine. Jedne imaju ‘ kao: *pogađāju*, *običāju*, *porođāju*; a

⁵⁴ I u Pivi je *načelnik*, 221.

⁵⁵ I u Pivi je kao i ovdje, 221.

⁵⁶ Piva, 222.

⁵⁷ Piva, 223.

druge `: *dogovòru, razgovòru*. Ovdje je običniji u ovom padežu akcenat nominativa: *dògađāju, pòrođāju; dõgovòru, rãzgovòru*; rjeđe: *po običāju, u razgovòru*.

Prenošenje akcenta na prijedloge je novo: *nà položāj, prekò položāja, prekò zalogāja, ù naklađāju*.

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *Đurđevštak* i *zamjenik* (tip III/7b); a složenice sa imenicom *govor* u osnovi kolebaju se između ovoga tipa i tipa III/6c.

6c) *Blãgoslõv-blãgoslova* (Dan., III/13-46)

Ovakav akcenat mogu imati i imenice tipa: *dõgovõr, ñzgovõr, põgovõr* i sl.; pored po tipu III/6b.

Akcenat nominativa obično je i u lokativu: *dõgovoru, rãzgovoru*; rjeđe *razgovòru*.

Prenošenje akcenta na prijedloge je novo: *ù razgovõr, nà dogovõr*.

6d) *Ćēsārovac-ćēsārõvca* (Dan., IV/10-52)

Dan. navodi za ovaj tip samo *pasmarkovac*. Ta riječ u ovom govoru ne postoji; ali po ovom tipu i ovdje idu sve imenice izvedene "od osnove dvosložnih imenica na -ar sa prethodnim kratkim nizlaznim akcentom"⁵⁸ kao: *Põžārevac-Põžārēvca, Pčēlārevac-Pčēlārēvca*; kao i sve izvedene imenice od muških imena tipa *Dējān* i *Šćēpān*: *Dējānovac-Dējānõvca, Šćēpānõvac-Šćēpānõvca*.

Prenošenje akcenta na prijedloge je novo: *ù Požārevac, ñs Požārēvca*.

6e) *Põdupōranj-põdupōrnja* (Dan., IV/13-52)

Dan. navodi samo dvije: *crvopisak* i *poduporanj*, od kojih samo posljednja postoji u ovom govoru.

7a) *Sûnčević-sûnčevića* (Dan., III/2-39)

⁵⁸ Piva 224.

Od Dan. primjera više ni jedan ne ide po ovom tipu. *Banović* i *majković* idu po tipu III/5a; *interes* – po tipu III/6a, a *kantarić* po tipu III/1a.

7b) *Zâmjenîk-zâmjenîka* (Dan., III/11-45)

Dan. navodi samo dvije imenice za ovaj tip: *glavniar* i *mavišnjak*, od kojih prva ovdje ide po tipu III/5a, a drugu nisam čuo u ovom govoru. Po ovom tipu ovdje još imamo: *nâjmljenîk-nâjmljenîka*, kao i *đûrđevštāk* i *sûđenîk*.⁵⁹ *Đurđevštak* i *zamjenik* kod Dan. idu po tipu III/6b.

IV Višesložne osnove

1) *Starošèdioc-starošèdioca* (Dan., V/6-55)

Ovako i: *marifètluk-marifètluka*, *munafikluk-munafikluka*, *muhadžèrluk-muhadžèrluka*, *bezobràzluk-bezobràzluka* i sl. imenice na -luk; tako i: *samodržitelj-samodržitelja*, *samohranitelj-samohranitelja*.

2) *Nesretnjâković-nesretnjâkovića* (Dan., V/5-55)

Tako i: *pametnjâković-pametnjâkovića*, *šeprtljâković-šeprtljâkovića*.

3) *Vazduhoplôvac-vazduhoplôvca* (Dan., VI/1-56)

Pored Dan. primjera *obješenjâković* ne bih znao više ni jedan koji bi imao akcenat ovoga tipa.

V Muška imena na -o i -e

Imena tipa *Jôvo*, *Pêro*, *Sâlko* mijenjaju akcenat samo u vokativu i glase: *Jôvo*, *Pêro*, *Sâlko*; a imena tipa *Gôjko*, *Râjko*, *Žârko* zadržavaju akcenat nominativa u svim padežima.

Imena tipa *Sâlka*, *Hâsa*, *Brânka*, kakav je akcenat običan u Mostaru, zadržavaju taj akcenat u svim padežima.

⁵⁹ *Piva*, 224.

Imenice ženskog roda

I Jednosložne osnove

1) *Vòda-vòdē* (Dan., I/3-6)

Ovakav akcenat ovdje imaju i *bèdra-bèdrē*, *bòšča-bòščē*, *hřpa-hřpē*, *glàvnja-glàvnjē*, *tràmpa-tràmpē*.⁶⁰

Od Dan. primjera u akuzativu jednine akcenat ne mijenjaju: *fājda*, *glòba* i *smòla*. Ne mijenjaju ga ni “stvarne imenice koje označavaju nešto živo”⁶¹, kao: *sèstra*, *žèna*, koje u akuz. imaju akcenat nominativa; *sèstru*, *žènu*; a i apstraktne imenice u ovom padežu imaju akcenat nominativa: *mòra-mòru*, *pàra-pàru*, *zèhra-zèhru*, *žàlba-žàlbu*.

Kao kod Dan., ne mijenjaju akcenat u akuzativu jednine, a mijenjaju ga u nominativu množine imenice: *bùha*, *čèla*, *zmìja*, i imamo: *bùha-bùhu-bùhe*, *čèla-čèlu-čèle*, *zmìja-zmìju-zmìje*.⁶² Ovdje ne mijenjaju akcenat u nom. mn. one imenice koje ga, za razliku od Dan., ne mijenjaju ni u akuzativu jednine – pa imamo: *glòba-glòbu-glòbe*, *fājda-fājdu-fājde*. Akcenat jednine imamo i kod imenica tipa *sèstra*, *žèna*: *sèstra-sèstru-sèstre*, *žèna-žènu-žène* (rjeđe *žène*).

Jedan broj imenica ovoga tipa mijenja akcenat u dativu i akuzativu jednine i nom. i akuz. mn. Takve su, pored Dan. primjera *vòdi*, *djèci* i *zèmlji*, još i *glàvnji* i *zòri* – *glàvnje*, *zòre*⁶³, ali i one mogu u svim tim padežima imati i akcenat nom. jed.

⁶⁰ Kod Dan. je *glàvnja* (I/2), a i u *Pivi* je kao ovdje; kod Vuka je i *tràmpa* (I/4).

⁶¹ *Piva*, 227.

⁶² U *Pivi* ima *čèlu* kad znači “ulište pčela”; ovdje se taj akcenat čuje kad se govori o sagorijevanju klačine: *još treba da gori jednu čelu*. U *Pljevljima* je *čèle*, ali *bùhe* i *zmìje*.

⁶³ U *Pljevljima* je: *zòri*, *mètli*, *ìgli*, *māgli*, *kòsi*, *ròsi*, *smòli*, 137; a i u *Pivi* imamo: *gòri*, *zòri*, *ròsi*, *vājdi*, 228.

U genitivu množine akcenat je kao kod Dan.: *búhā, vódā, žénā*. Jedino imenica *noga* ovdje ima dva oblika: stari oblik duala *nògū* i novi pluralski oblik *nógā*. Posljednji je češće u upotrebi.

Prenošenje akcenta na prijedloge je staro: *nā vodu, nā nogu, ū zemlju, zā kosu, pōd noge*.

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *načve, snaha* i *suza* (tip I/3). Imenica *para* u jednini ide po ovom tipu, a u mn. po tipu I/3.

2) *Vila-vilē* (Dan., I/1-4)

Ovako i: *klápnja-klápnjē* (Vuk je nema), *kárta-kártē* (Vuk po tipu I/4), *bášča-báščē, tórba-tórbē* (običnije no *bāšča* i *tòrba*).

U akuzativu jednine akcenat mijenjaju one imenice koje je naveo Dan.: *vôjsku, glâvu, grânu* i sl. One, pak, za koje ni on nije bio siguran da li ga mijenjaju ili ne ovdje u akuzativu redovno imaju akcenat nominativa: *brâdu, vrbu* (ili *vrbu*), *klûpu*; ali je *stîēnu*.

Dan. je zabilježio promjenu akcenta u dativu jednine kod ove tri imenice: *glava, duša* i *ruka*, a za ostale koje mijenjaju akcenat u akuzativu samo je pretpostavljao da ga mijenjaju i u dativu. Ovu Dan. pretpostavku potvrdili su govori Pive (gdje imamo *vôjscī, glâvi, grâni, grêdi, dûši, môbi, rûci, ôvci, strâni*, pored: *stijèni* i *péti*)⁶⁴ i Pljevalja (gdje imamo *vôjscī, môbi*)⁶⁴. Pored Dan. *rûci*, ovdje se još može čuti: *ôvci, vôjscī*, rjeđe *glâvi*, a redovno je: *grâni, strâni, móbi, péti*.

Ovdje imamo dublete u nom. mn. imenica: *vila, jela, kula, guga, trava* i sl., koje glase: *vîle* i *vîle, gûje* i *gûje, jêle* i *jêle, svînje* i *svînje, slûge* i *slûge, trâve* i *trâve*. Dan. ima samo: *vîle, gûje, trâve*.

Genitiv množine od *ruka* glasi *rûkū* i *rûkā*; a od *torba* i *čorba* redovno je *tórbā* i *čórbā* – bez nepostojanog *ā*.

U dativu, instrumentalu i lokativu množine akcenat je različit. Neke imaju skraćivanje ´ (´). Dan. je za ovu pojavu naveo više primjera. Ovdje, međutim, od svih tih primjera redovno imamo

⁶⁴ Piva, 229-230.

samo *rùkama*, pored dubleta: *gránama* i *grànama*, *stjénama* i *stjènama*, *stránama* i *strànama*⁶⁵; ali je samo: *brádama*, *lúkama*, *svínjama*; *slúgama*, *striélama*.

Prenošenje akcenta na prijedloge je, kao kod Dan., staro: *ù vòjsku, nà glāvu, zà dūšu, nīza stjēnu, nīza strāne, krōza strāne*.

Ovom tipu ne pripada ovdje *glavnja* (tip I/1).

3) *Gljīva-gljīvē* (Dan., I/4-8)

Ovako i: *snāha-snāhē, sūza-sūzē*, kao i *nācve-nācāvā* (Dan. po tipu I/1). *Torba* i *čorba* mogu imati i akcenat ovog tipa, pored akcenta po tipu I/2. I ovdje je *grěška, zāmka, jětra*, (kod Vuka po tipu I/4)⁶⁶, kao i: *īzba, křčma, tāvā*⁶⁷ (kod Vuka po tipu I/1).

Prenošenje akcenta na prijedloge je novo: *zà snahē, prekò snahē, prekò suzē, prekò štalē, ispòd izbē*.

Ovamo ne idu Vukovi primjeri: *bedra* (tip I/1) i *škola* (tip I/4).

4) *Mājka-mājkē* (Dan., I/2-5)

Po ovom tipu ovdje se akcentuje i *škōla-škōlē* (kod Vuka po tipu I/3), a *crkva* ide po ovom tipu kod onih koji još čuvaju dužinu vokalnog *r*, a koji skraćuju *r*, oni ovu imenicu imaju po tipu I/3.

Dan. navodi dvojake oblike za genitiv množine – bez nepostojanog *a* i sa nepostojanim *a*: *bānkā, bānākā, vlīntā, vlīnātā*. Ovdje je običniji genitiv bez nepostojanog *a*: *vlīntā, grīvnā, klētvā, čāvkā*; ali *cřkāvā* i *mājākā*.

Prenošenje akcenta na prijedloge je novo: *porèd škōlē, pokrāj škōlē, izà lādē, ù cřkvu*.

Ovamo ne idu *karta* (tip I/2), a nisam čuo: *birka, žirka* i *trmka*.

⁶⁵ Vušović ima: *glāvi-glāvi, vójsci i vòjsci*, pa i *rúci i rûci*. SDZb., III, 46.

⁶⁶ I u *Pljevljima* imamo dublete: *stijènama* i *stijénama*, *strànama* i *stránama*; u *Pivi* je *lúkama, rùkama*, pored u dativu: *slúgama*, 231.

⁶⁷ *Piva*, 232.

II Dvosložne osnove

1) *Budàla-budàlē* (Dan., II/6-10)

Ovako i: *slanìna-slanìnē*, *vunìca-vunìcē* (posljednja kod Vuka po tipu II/7).

Dan. je konstatovao da neke imenice ovoga tipa imaju "akcenat u akuzativu jednine: *břzinu*, *vřsinu* i sl. Ta je pojava poznata i ovom govoru, samo ovdje imamo gotovo u svim ovim primjerima i akcenat nominativa: *krřvinu* i *krivinu*, *sřrotu* i *siròtu*, *tãzbinu* i *tazbinu*; ovdje imamo i: *břzinu* i *brzìnu*, *vřsinu* i *visìnu*, *vrřćinu* i *vrucìnu*, *žěstinu* i *žestìnu* i sl., ali je samo: *budàlu*, *bjelìnu*, *cjelìnu*, *stidnòću*, kao i *jabànu* kad znači *stranac*, pored "gòvořì nà jabanu" tj. nerazumno.⁶⁸

Akcenat se koleba i u vokativu jednine: *bũdalo* i *budàlo*, *rũgobo* i *rugòbo*, *gřdobo* i *grdòbo* (kod Dan. je samo: *gřdobo*, *bũdalo*, *ljěpoto*).

Kod kojih imenica nalazimo dvojak akcenat u akuzativu jednine, kod njih imamo dvojak akcenat i u nom i akuzativu mn. Tako imamo: *břzine* i *brzìne*, *stãrine* i *starìne*, *měkote* i *mekòte*, *vřsine* i *visìne*; ali samo: *budàle*, *bjelìne*, *tjeskòbe*.

Prenošenje akcenta na prijedloge je kao kod Dan.: *nã brzìnu*, *ũ visìnu*, *kròs planìnu*, *nã starìnu*.

Ovamo ne idu: *aždaha* (tip II/7), *ledina*, *sotona*, *poljana*, *putanja* (tip II/2), *mehana* (tip II/4).

2) *Bàtina-bàtinē* (Dan., II/3-9)

Po ovom tipu ovdje se akcentuju i: *lèdina-lèdinē*, *pòljana-pòljanē*, *pùtanja-pùtanjē*, *sòtona-sòtonē* (Dan., tip II/1), *měljava-měljavē*, *sìmita-sìmitē* (kod Dan. tip II/4), *střnjina-střnjìnē* (Vuk ima *střnjina*, tip II/1), *zvànica-zvànìcē* (Vuk po tipu II/7), kao i: *kòmita-kòmitē*, *křntija-křntijē* (Vuk ih nema), *kòšnica-kòšnicē*

⁶⁸ Piva zna za dublete, 234.

(kod Vuka po tipu II/7), *ćèrčica-ćèrčicē, pàntljika-pàntljikē*⁶⁹ (kod Vuka po tipu II/5). Ovom tipu ovdje pripadaju i imena krava tipa *bjèlava, krilava, zèkulja*, a kao i u Pljevljima i Pivi, i ovdje je: *dòjlja-dòjljē, dàdilja-dàdiljē*.⁷⁰

Prenošenje akcenta je kao kod Dan.: *òd batīnā, iz ledīnā, prekò strnjīnā*.

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *kučina, maslina* (tip II/7).

3) *Đèvōjka-đèvōjkē* (Dan., II/8-12)

Ovako i: *bālīnka-bālīnkē, bècārka-bècārkkē, dèmbēlka-dèmbēlkē, dilbērka-dilbērkē, fàsūnka-fàsūnkē, hālījīnka-hālījīnkē, jēsēnka-jēsēnkē, lòpīndža-lòpīndžē, māsłēnka-māsłēnkē, māsīnka-māsīnkē, pòzīvka-pòzīvkē, pòkrīvka-pòkrīvkē, pètrōvka-pètrōvkē, plètēnka-plètēnkē, šèdēljka-šèdēljkkē, špijūnka-špijūnkē* (Vuk ih nema).

Ovamo ne ide *kokoška* (tip II/7), a nema *evenjka*. Ostale promjene kao kod Dan.

4) *Kadīfa-kadīfē* (Dan., II/5-10)

Ovako se ovdje akcentuju i: *blokáda-blokádē, bankína-bankīnē, kabína-kabīnē, kantína-kantīnē, karjóla-karjólē, mašina-mašinē* (Vuk ima *māšina*, tip II/2, u drugom značenju), *mećája-mećájē, mehána-mehánē* (kod Vuka tip II/1), *plakáta-plakátē, pométnja-pométnjē, rubína-rubínē* (Vuk ima *rūbina*, drugo značenje), *rubísa-rubísē, tribína-tribínē, saláta-salátē*⁷¹, *zembíla-zembílē* (kod Vuka je *zèmbīl-zembíla*; ostalih nema).

Ovom tipu ovdje pripadaju i vlastita imena tipa *Miléva, Šefika, Emína, Baísa*.

Od Dan. primjera ovamo ne idu *meljava* i *simita* (tip II/2).

5) *Várnica-várnice* (Dan., II/1-8)

⁶⁹ Piva, 236.

⁷⁰ Pljevlja, 140; Piva, 243.

⁷¹ I u Pivi je *saláta*, 237.

Ovako i: *ásija-ásijē, bólnica-bólnicē, húrija-húrijē, lúdnic-a-lúdnicē, múmija-múmijē, návala-návalē* (kod Vuka je *nāvala, /návala/*, ovdje ima *nāvala* kad je riječ o fudbalskim timovima), *pórcija-pórcijē, vároška-vároškē, zákuska-zákuskē, záprška-zá-prškē*, (kod Vuka je *zāprška*, tip II/7), tako i: *prítuga-prítugē, záduha-záduhē* (kod Vuka obje po tipu II/7), a *košnica* ide još i po tipu II/2.⁷²

Od Dan. primjera ovamo ne ide *kokica* (tip II/2).

6) *Písanka-písānkē* (Dan., II/7-12)

Tako i: *bátilka-bátilkē, ćáfirka-ćáfirkē, kátilka-kátilkē, lópōv-ka-lópōvkē, ráčūnka-ráčūnkē, šéjtānka-šéjtānkē* (Vuk ih nema).

Ovako se akcentuju i imenice ž. r. koje označavaju suprugu tipa: *Jóvīnca, Lázīnca, Mújīnca, Šévkīnca* (prema *Jóvo, Lázo, Mújo, Šévko*). Akcenat je isti u cijeloj promjeni.

7) *Jāgoda-jāgodē* (Dan., II/4-10)

Ovom tipu ovdje pripadaju i: *āždaha-āždahē* (Dan., II/1), *kōkoška-kōkoškē* (Dan., II/3)⁷³, *mākinja-mākinjē* (kod Vuka je *mākinja*, tip II/2); zatim je ovdje kao i u Pivi: *bēštija, fēredža, škātula* (kod Vuka sve po tipu II/2). Ovdje je i: *ōpklada*, (Vuk, *ōpklada*, tip II/2), *māslina, līvada* (Dan., II/2).

Prenošenje akcenta na prijedloge je novo: *ù jagode, kòd makinjē, prekò rutinē*.

8) *Břđānka-břđānkē* (Dan., II/9-12)

Tako i: *dūšmānka-dūšmānkē, gr̥māl̥jka-gr̥māl̥jkē, Hödbīn-ka-Hödbīnkē, vōzārka-vōzārē* (Vuk ih nema).

Prenošenje akcenta na prijedloge je kao kod Dan.: *zà dušmānkē, zà Hodbīnkē*.

9) *Slāmčica-slāmčicē* (Dan., II/2-9)

⁷² I u Pivi je *bólnica, pórcija, vároška, záduha, prítuga*, 237.

⁷³ Te dvije tako i u Pivi, 237.

Po ovom tipu ovdje se akcentuju i: *mâčkula-mâčkulē, zâliha-zâlihē* (Vuk ih nema); kao i: *nâgrada, nâmjera, nâstava, zâpreka, zâbrana, zâšeda, zâsluga, nâplata, râzmjena, râsprava*.⁷⁴

Prenošenje akcenta na prijedloge je novo: *òd mâčkulē, sà nâstavē*.

III Trosložne osnove

(Klasifikacija prema akcentu Pive i Drobnjaka)

1a) *Bagatèla-bagatèlē* (Piva, III/1a-239)

Ovako i: *količina-količinē, nekretnina-nekretninē, otpremni-na-otpremninē, zakupnina-zakupninē* (nema ih ni kod Vuka ni u Pivi).

1b) *Anatéma-anatémē* (Piva, III/1b-239)

Ovako i: *ahmedija-ahmedijē, bakatína-bakatínē, celulóza-celulózē, hardelija-hardelijē, hamalija-hamalijē, keriféka-kerifékē, orandžada-orandžadē, ofanzíva-ofanzívē, limunáta-limunátē, parabéla-parabélē* (pored *paràbela*), *terezína-terezínē, čokoláda-čokoládē* (Vuk ih nema), *karijóla* zna i za dublet *karjóla*.

U Pivi je *milostínja*, ovdje *milòstinja* (tip III/2).

2a) *Agìnica-agìnicē* (Piva, III/2a-239)

Ovako i: *furùnica, mezìmica, pašìnica*⁷⁵, kao i: *mlađàrija-mlađàrijē, muškàdija-muškàdijē, đečàjina-đečàjinē, poròpčija-poròpčijē, policija-polìcijē, protèkcija-protèkcijē, slatkàrija-slatkàrijē, ženskàdija-ženskàdijē*. (Ovih nema kod Vuka, a ne navodi ih ni prof. Vuković za Pivu). Ovakav akcentat imaju i imenice: *kahvùtina, lozùtina; kožùrina, nožùrina, ručùrina; opànčina, seljàčina, lojànica, zeljànica*.⁷⁶ Ovdje je i *milòstinja-milòstinjē*.

⁷⁴ Piva, 238 i 239.

⁷⁵ Piva, 240.

⁷⁶ Piva, 240.

2b) *Harámija-harámijē* (Piva, III/2b-240)

Tako i: *filáncija-filáncijē*, *milícija-milícijē*, *batáldžija-batáldžijē*, *petljáncija-petljáncijē* (Vuk ih nema), zatim: *varáncija-varáncijē* (kod Vuka je *varáncija* i *vàrāncija*, tip III/2a i III/3b).

3a) *Bèšposlica-bèšposlicē* (Piva, III/3a-240)

Ovamo idu i: *nàtkutnjica-nàtkutnjicē*, *jěževina-jěževinē*, *smòkovina-smòkovinē*, *smòkovača-smòkovačē*, *trěšnjevača-trěšnjevačē*, *lòzovača-lòzovačē*, kao i: *òmladina-òmladinē*, *bràvetina-bràvetinē*, *gòvedina-gòvedinē* i sl. Ovdje je kao i u Pivi: *pòljanica*, *pùtanjica*, *stòpanica*, *brèzovača*, *klèkovača*, *màhovina*, *pàučina*, *pòmrcina*, *pòznanica*, *ùzbrdica*; ali je ovdje i *šljìvovica-šljìvovicē*, u Pivi je *šljívovica* (tip III/4a), a kod Vuka *šljīvovica* (tip III/5a).

3b) *Pùškārnica-pùškārnice* (Piva, III/3b-241)

Ovom tipu pripadaju i: *pròklētnica-pròklētnicē*, *strážārnica-strážārnice*, *ùdārnica-ùdārnice*, *sěljānčica-sěljānčice* (Vuk ih nema), a kao i u Pivi, ovdje je: *jězērkinja* i *Trèbīšnjica*.

Ovdje je: *póstōjbina* (tip 4b) i *varáncija* (tip 2b).

3c) *Ròditēljka-ròditēljke* (Piva, III/3c-241)

Pored: *Sàrajēvka*, *gòvedārka*, kako je i u Pivi, ovdje imamo i: *Gàbeōka*, *kàcipērka*, *hrànitēljka*, *mòlitēljka*, *mùholōvka*, *ùčitēljka* po ovom tipu.

4a) *Gátalica-gátalice* (Piva, III/4a-241)

Ovako i: *pìljevina*, *pítalica*, *námirnica*, *skítalica*, (Vuk ih nema), *šétalica* kao i: *záručnica* (Vuk ima *zàručnica*), *ráskrsnica*, *rázmirnica*, *súložnica*, ove ovako i u Pivi. Ovdje je: *bánovica* (u Pivi *bānovica*, III/6).

4b) *Nápōjnica-nápōjnicē* (Piva, III/4b-241)

Ovako i: *ćáfīrkinja*, *bátīlkinja*, *kátīlkinja*, *lópōvkinja*, kao i: *nágōrkinja*, *prímōrkinja* (ove dvije tako i u Pivi); zatim *póstōjbina* (kod Vuka je po tipu III/3b).

5a) *Öbrvica-öbrvicē* (Piva, III/5a-241)

Ovako i: *göspojina* (Vuk po tipu III/2a), *hădžinica*, *pîrevina* (u Pivi posljednja po tipu III/3a, a kod Vuka je *pirèvina*, tip III/2a, i *pîrevina*, tip III/3a); *öčevina* (Vuk po tipu III/3a). Kao i u Pivi, ovdje je: *bëdrenica*, *kîjavica*, *křčmarica*, *mľinarica*, *pľjavica*, *vöjskovođa*, *štëtočina*; ali je kao kod Vuka: *antèrija*, *kamàrica*, *pašàlija*, *zanàčija*, a ne kao u Pivi, gdje sve ove imenice idu po tipu *öbrvica*.

Prenošenje akcenta na prijedloge je novo: *izà gospojinē*, *iz očevinē*, *zà kijavicē*.

5b) *Smëderëvka-smëderëvkē* (Piva, III/5b-242)

Zajedno sa Pivom ovom tipu ovdje pripadaju još: *prîpovîĕtka* i *zăgonētka*; a uz njih i *mïšolövka*.

5c) *Büğärkinja-büğärkinjē* (Piva, III/5b-242)

Ovom tipu ovdje još pripadaju: *gătärkinja* i *kăürkinja*.

6) *Tëndžerica-tëndžericē* (Piva, III/6-242)

Pored: *mâjstorica* i *sûđenica*, koje nalazimo i u Pivi, ovdje ovom tipu još pripadaju i: *pëndžerica*, *tûtorica* i *lûntorica*.

IV Višesložne osnove (Piva nema)

1) *Lokomotíva-lokomotívē*

Ovako i: *mobilizácija*, *organizácija* i sl. imenice.

2) *Okupácija-okupáciĕ*

Tako i: *lektimácija*, *operácija*, *sekirácija* i sl.

3) *Kolektivizácija-kolektivizáciĕ*

Ovako i *reorganizácija* i slične imenice koje u naše vrijeme ulaze u narodni govor.

Imenice ženskog roda na suglasnik

I Jednosložne osnove

1) *Kôs(t)-kõsti* (Dan., I/1-79)

Ovaj se tip razlikuje od Dan. po tome što nema u instrumentalu jednine dug slog ispred nastavka *-ju*, ako se kad ovaj nastavak i javi. Tako u ovom padežu imamo akcenat genitiva: *kõšču*, *zõblju*. Ostali padeži imaju akcenat kao kod Dan.

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *dob* (tip I/2 ako nije *doba*), *krv* (tip I/4) i *žuč* (tip I/2), *čađ* je prešla imenicama na *-a* (*čađa-čađe*), a *čas(t)* ide po tipu I/2. Ovdje je *ščer*; ide po ovom tipu.

2) *Glâd-glâdi* (Dan., I/1-79)

Ovako i: *dôb-dôbi*, *čas(t)-čâsti* (Dan., I/1) *žuč-žuč* (Dan., I/4).

Pomjeranje akcenta u lokativu je kao kod Dan. Rešetar je ranije konstatovao da se akcenat ne mijenja kod ovih imenica kad uz njih stoji atribut. To je potvrđeno i iz Pive i Drobnjaka: *u kâpi vòdē* i *u jèdnōj kâpi vòdē*.⁷⁷ Tu pojavu sretamo i u ovom govoru: *bījo je na vlâsti*, *būdi na rjēči*, ali: *o sěoskōj vlâsti*, *o lĭépōj rĭēči*.

U genitivu množine akcenat je kao kod Dan.: *pédī*, *stvárī*. Taj akcenat imamo i u 3. 6. i 7. padežu množine. Dan. je to konstatovao samo za dativ imenica: *vlâstima*, *rēcima*, *stvárima* i *cévima*. Ovdje je i: *kápima*, *Dúžima*, a i druge imenice ove vrste imale bi takav akcenat ako bi se upotrijebile u ovim padežima.

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *srž*, *srč* i *trst* (tip I/4).

3) *Misō-mîsli* (Dan., II/2-80)

Ova imenica zajedno sa *râvan-râvni* čini poseban tip. Nisam čuo *plesan* i *smrzo*, koje navodi Dan. U Pivi ima *smrzo*.

4) *Smřt-smřti* (Dan., I/2-80)

Dan. je naveo četiri imenice za ovaj tip: *med*, *ped*, *smrt*, *strž*. Prve dvije ovdje imaju dug vokal i spadaju u tip I/2 (pored *ped*

⁷⁷ Piva, 243; Rešetar, *Betonung*, 105.

običnije je *pêdō-pêdlja*). Ovom tipu ovdje mogu pripadati i: *krv-krvī, srž-srži, srč-srči* (ako se posljednja kad javi).

U lok. jednine i ovdje imamo pomjeranje akcenta⁷⁸: *na smr̃ti, u kr̃vi, na sr̃ži*.

Prenošenje akcenta na prijedloge je dvojako: a) novo: *nà smrt, prè smrt, pò smrt*, i staro: *dò smrti, ĩza smrti*; tako i: *ĩz raži, prèko raži, ĩza glādi, prèko kosti*.

II Dvosložne osnove

1a) *Ljubav-ljubavi* (Dan., II/1-80)

Pored Dan. primjera, ovom tipu ovdje pripadaju i: *mládež-mládeži, pílež-píleži; pústoš-pústoši, ráskoš-ráskoši, sítnež-sítneži, trúlež-trúleži* kad su u ženskom rodu. Ovdje je i: *ávet-áveti, názeb-názebi* (ako ne *ávet-áveta, názeb-názeba*; kod Dan. *ävēt i nǎžēb*).

1b) *Blágōs(t)-blágosti* (Dan., II/4-80)

Ovako i: *krépōs(t), múdrōs(t), dúžnōs(t), lǐénōs(t), hrábrōs(t), smjérnōs(t)* (kod Dan. je *krěpōst, mũdrōst, smjěrnōst*, tip II/2a). Akcenat se u cijeljoj promjeni ne mijenja.

2a) *Bōlēst-bōlesti* (Dan., II/5-81)

Kod Dan. imamo pomjeranje akcenta u lok. jedn. i genitivu mn. Prof. Vuković to proširuje i na dativ, instrumental i lokativ množine (*kòkoši-kokòši-kokòšima*). I ovdje je kao u Pivi, ako svi ovi padeži nemaju akcenat genitiva jednine; za genitiv mn. od *kokoš* ovdje je običniji dualski oblik *kokòšijū*.

Od Dan. primjera ovamo ne idu *pustoš* (tip II/1), kao ni: *krepost* i *mudrost* (tip II/1b).

2b) *Kōrīs(t)-kōrīsti* (Dan., II/5-80)

⁷⁸ Pljevlja, 140; Piva, 244.

Dan. je konstatovao promjenu akcenta u lokativu jednine kod imenica: *vřlēt, gōlēn, jǎpād, mōčār, nēznān, pāmēt, sřmēm, stūdēn, crvēn*. U Pivi “tu promenu imaju sve ovakve imenice: *po svojāti, u pregršti, u oblāsti* i sl., izuzimajući zbirne imenice na *-ad*”, ali se čuje i *po čeljádi*.⁷⁹ U ovom govoru pomjeranje akcenta u lokativu nije obično. Pored: *u pamėti, u neznáni* rijetko će se čuti drugi primjeri sa ovakvim akcentom. I taj padež ima akcenat nominativa: *ù oblāsti, ù nečisti, ù studēni* i sl. Od imenica na *-ad* Dan. je zabilježio pomjeranje akcenta u dativu, instrumentalu i lokativu množine (*telādima*). Ovdje za taj akcenat jedino zna imenica *čeljad*, koja pored *čēljādma* (*čēljādima*) može da glasi i *čeljādma* (*čeljādima*). Ostale imenice ove vrste imaju u svim padežima akcenat nom. jednine: *kērādima, kũčādima, prāsādima, tēlādima* i sl.

Od Dan. primjera ovamo ne ide *avet* i *nazeb* (tip II/1a).

Prenošenje akcenta na prijedloge je dvojako: staro u primjerima: *īza bolesti, ù nesvjēs*, iako i tu može biti i novo: *ù nesvjēs, izà bolesti*; ali je samo novo u primjerima: *zà kokoši, prekò kokoši, isprèt kokoši*.

III Trosložne i višesložne osnove

1) *Vároščād-vároščādi* (Dan. nema)

Dan. ima *vároščād* (tip III/3). Tako i: *náhočād-náhočādi*.

2) *Zahválnōs(t)-zahválnosti* (Dan., III/6-83). Akcenat ostaje isti u svim oblicima.

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *gotovost* i *podmuklost* (tip III/3c).

3a) *Ārapčād-ārapčādi* (Dan., III/4-82). U cijeloj promjeni akcenat ostaje isti.

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *varošcad* (tip III/1).

⁷⁹ Piva, 245.

3b) *Pàstīrčād-pàstīrčādi* (Dan. nema kao tip)

Ovako i: *prēmūdrōs(t)*, *zlōcūdnoš(t)* (Dan. ima *prēmudrōst* i *zlōcudnošt*).

3c) *Jèživōs(t)-jèživosti* (Dan., III/4-82)

Tako i: *grāmzīvōs(t)*, *ùljudnōs(t)*, *plàšljīvōs(t)*, *gòtovōs(t)*, *pòdmuklōs(t)* (Dan. III/2) i sl.

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *premudrost*, *zloćudnost* (tip 3b), *ljubaznost* (tip III/4b), *pobožnost* (tip III/2).

4a) *Rùkovēt-rùkovēti* (Dan., III/5-82)

Dan. je zabilježio pomjeranje akcenta u lokativu jednine samo kod imenice *zapovest*. U Pivi je ta pojava obična i imamo: *zapovijēsti*, *blagovijēsti*, *rukovēti*, *ispovijēdi*. Ovdje je obično u lokativu akcentat nominativa, ali se može čuti i: *na ispoṽjēsti*, *po blagovjēsti*.

U genitivu množine pomjeranje akcenta je običnije i imamo: *rukovētī*, *zapovjēdī*, *pripovjēstī* i sl.

4b) *Ljùbāznōst-ljùbāznosti* (Dan. nema kao tip)

Kod Dan. je *ljùbāznōst-ljùbāznosti* (tip III/3c); ovdje ovako i: *prījāznōs(t)*, *prēdānōs(t)*, *prībrānōs(t)* (iako sve one mogu imati i akcentat tipa *zahnālnōs(t)* – III/2).

IV Lična imena

Milas je u mostarskom govoru konstatovao dvojstvo akcenta kod imena tipa: *Fata* i *Duda*⁸⁰. Ta osobina poznata je i ovom govoru, a i uopšte govoru Mostarske kotline. Samo je važno istaći da oba akcenta može imati, a obično i ima, jedno lice. Tako pored: *Stāna*, *Mila*, *Zúla*, *Hájra*, *Pétra*, *Jóka* imamo i: *Jōka*, *Stāna*, *Dāna* kao manje obično, a *Bība*, *Zīna*, *Nīra*, *Fīma* kao obično.

⁸⁰ Rad, 153, 64.

Imenice srednjeg roda

I Jednosložne osnove

1) *Sèlo-sèla* (Dan., II/3-63)

Dan. ovaj tip dijeli na dvije grupe. Prvu grupu čine imenice: *sèlo*, *pèro* (umbo), *bèdro*, *rèbro*, *sèdlo* i *stègno* i imaju akcenat promijenjen u množini: *sèla-sèlā-sèlima*. Drugu grupu čine primjeri koji mijenjaju akcenat samo u genitivu množine, kao *plèće-plécā*, *pèro-pérā* (penna).

U ovom govoru sve imenice ovoga tipa izjednačile su akcenat sa drugom Daničićevom grupom pa imamo ne samo: *plèće-plécā-plécima* nego i *sèlo-sèlā-sèlima*, *bèdro-bédrā-bèdrima*, *rèbro-rébrā-rèbrima*, ako nije *bedārā*, *rebārā* (kod Dan. je *bēdārā*, *rēbārā*). Kako vidimo, ovdje nemamo skraćivanje akcenta ni mijenjanje njegove prirode, bez obzira da li se pojavljuje nepostojano *a* ili ne.

Ovakav akcenat ovdje imaju i: *vòće* (Dan., I/3), *kmètstvo* (Dan., I/3); ovamo ne ide Dan. primjer *koplje* (tip I/3).

Iako se danas ne čuje Dan. *sèlima*, uz prijedloge imamo i *pò selma*; Milas bilježi *pò selima*.

2) *Víno-vína* (Dan., II/1-61)

Ovako i *jélo* (Dan., *jělo*, tip I/3). *Crijevo* ide po ovom tipu kad se misli na dio utrobe (npr.: *sljêpō crjévo*), a po tipu I/4 je kad se misli na *gumeno crijevo* koje služi za pretakanje vina i sl.

Dan. je konstatovao dvojaku promjenu akcenta u genitivu množine: *písma-pîsāmā* i *břvno-břvānā*.⁸¹ U ovom govoru redovno je: *pîsāmā*, *kûmstāvā*, *câbâlā* (pored *cabâlā*); ali samo: *gúvna-gúvnā*, *vlákna-vlāknā*, *súkna-súknā*. U dativu, instrumentalu i lokativu množine akcenat je kao u nominativu.

⁸¹ U *Pljevljima* za ovu pojavu ne znaju imenice tipa *pismo*; u *Pivi* je *pîsāmā*, *kûmstāvā*, *drûštāvā*, pored *pîsmima* i *pîsmima*, *kûmstvima* i *kûmstvima* i sl., 248.

Imenice *vrata* i *leđa* i ovdje znaju za dvojak akcenat kad stoje uz prijedloge: *zà vrāta, prèd vrāta; nìz lēđa*, kao i: *za vrāta, pred vrāta, niz lēđa, pod lēđa*.

3) *Mjěsto-mjěsta* (Dan., I/4-64)

Ovako i: *kòplje* (Dan., tip I/1), *zělje, snòplje, sǎće* (Dan., po tipu I/4).

Dan. je naveo nekoliko imenica ovoga tipa koje u množini mijenjaju prirodu akcenta. To su: *drvo, žito, zvono, maslo, klupko* koje glase: *dřva-dřvima, mǎsla-masǎlā* i sl. Ovu pojavu imamo ovdje samo kod dvije imenice – *drvo* i *žito*⁸²: *dřva-dřvā-dřvima, žita-žitā-žitima*.

Imenice *groblje* i *grožđe* kod muslimana idu po tipu I/4, a kod pravoslavaca se kolebaju između ovoga tipa i tipa I/4.

Prenošenje akcenta na prijedloge je dvojako: a) staro u primjerima: *zà brdo, prěko brda, òd kola, ĩza kola, nǎ polju, prěko polja* i b) novo u primjerima: *òd rala, prekò rala, ù ljeto, izǎ ljeta, prekò žita, prekò blata*.

Od Dan. primjera ovom tipu ovdje ne pripadaju: *voće* (tip I/1), *more, ušće* (tip I/4), *jelo* (tip I/2).

4) *Měso-měsa* (Dan., II/2-62)

Ovako i: *môre, ũšće* (Dan., po tipu I/3), a *groblje* i *grožđe* kod muslimana idu po ovom tipu; kod pravoslavaca, naročito starijih, kolebaju se između ovoga tipa i tipa I/3.

Daničić je zabilježio samo tri imenice koje mijenjaju akcenat u množini. To su: *meso, gvožđe* i *sijeno*. Pored *měsa-měsima, sǐjěna-sǐjénima, gvóžđa-gvóžđima*, ovdje imamo i: *gróžđima, mórima*, a i neke bi druge imenice ovog tipa mogle imati taj akcenat ako bi se javile u oblicima množine.⁸³

⁸² U *Pivi* za ovu pojavu znaju samo *drvo* i *maslo*, 251.

⁸³ U *Pljevljima* je: *sijěna, měsa*, i *gvóžđa*, 252; u *Pivi* ima *sijěna*.

Kao što je primijetio prof. Vuković za govor Pive, i ovdje u lokativu jednine mogu mijenjati akcenat imenice *meso* i *zlato* te imamo: *dòbar je u mēsu, vās u zlātu, pètica u zlātu* i sl., pored: *kùpus nā mēsu, spāvā nā zlātu*.

Prenošenje akcenta na prijedloge je dvojako: a) staro u primjerima: *òd zlāta, ĭza siēna, prēko mēsa, prēko blāga* i b) novo: *ò sūnca, prekò sūnca, izà sūnca*.

II Dvosložne osnove

1) *Vretèno-vrètèna* (Dan., III/6-66)

Ovako i: *bogàtstvo* (Dan., tip II/2), *despòtstvo* (Dan., tip II/7).

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *bjelance, brašance, klu-bašce, leđašca, pisamce, rebarce, sedlašce, vlakance, vratašca, ustašca, žumance* (sve po tipu II/4).

2) *Kàndilo-kàndila* (Dan., III/3-65)

Ovako i: *bùrilo* (Dan., po tipu II/7), *krèsalo, zùbalo* (Vuk ih nema).

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *prisoje, raspuće, zagorje* (tip II/6), *bespuće, Gusinje, besuđe, bescjenje* (tip II/3), *držalo* (tip II/4), *duhalo, kalilo, klepalo, kupalo, kusalo, legalo, sukalo, žarilo* (tip II/5), *blatište* (tip II/8), *gradište, godište, dvorište, lovište, ognjište, sudište, ulište* (tip II/3), *bogatstvo, čovještvo* (tip II/1), *nasljedstvo* (tip II/5) i *igralo* (tip II/7).

3) *Kàmēnje-kàmēnja* (Dan., II/9-67)

Ovako i: *bèspūće, bèsūđe, bèscjenje; gòdište, gràdište, Gùsīnje, lòvište, ògnjište, sùdište, ùlište* (Dan. sve po tipu II/2), *vèrānje* (Vuk ima *vèrānje*), *pàpērje* (Dan., tip II/6); zatim: *čitānje, kàrtānje, pènrānje, rìntānje, ròncānje*, kao i: *jèčmīšte, ròčīšte, sèdīšte, sklònīšte, skròvīšte* (Dan. prvih nema, a svi primjeri na *-ište* kod Dan., po tipu II/8).

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *pročelje*, *Zabrđe* (tip II/5), *podnožje*, *područje*, *primorje* (tip II/6), *junaštvo*, *lukavstvo* (tip II/4).

4) *Imánje-imánja* (Dan., III/5-66)

Po ovom tipu ovdje se akcentuju i: *junaštvo*, *lukavstvo* (Dan., tip II/3), *držalo* (Dan., tip II/2), *tuđinstvo* (Dan., tip II/8), *vjenčanje* (Vuk ima *vjenčānje*, tip II/3). Ovako i imenice na *-ance* tipa: *bjelance*, *žumance* (kod Dan., po tipu II/1), kao i: *sužanjstvo* (kod Vuka je *sūžānjstvo*, tip II/8), *brodárstvo*, *mašinstvo*, *seljáštvo* (Vuk ih nema).

5) *Záčelje-záčelja* (Dan., III/1-64)

Ovako i: *dúhalo*, *kálilo*, *klépalo*, *kúsalo*, *légalo*, *súkalo*; *žárido*, *nášljestvo* (Dan., tip III/2), *Zábřežje*, *Králjevo* (Dan., tip II/9) *náselje*, *préstolje*, pored po tipu II/6, *ráskršće* (Dan., tip II/6), *Zábrđe*, *próčelje* (Dan., tip II/3), *múljaló*, *súsestvo* (Dan., po tipu II/7).

6) *Príčānje-príčānja* (Dan., III/7-66)

Dan. ima samo četiri: *naselje*, *paperje*, *preistolje*, *raskršće*, od kojih ovdje po ovom tipu mogu ići samo *naselje* i *preistolje*; *paperje* ide po tipu II/3, a *raskršće* po tipu II/5. Ovakav akcenat ovdje imaju: *pódnōžje*, *pódrūčje*, *prímōrje* (Dan., tip II/3), *skrétānje*, *smjérānje* (Vuk po tipu II/8), *násīlje*, *kúpānje*, *písānje*, *sékānje*, *šétānje* i sve glagolske imenice na *-anje* koje su izvedene od glagola tipa *písati*, *šétati* sa ' akcentom u infinitivu.

7) *Ōlovo-đlova* (Dan., III/4-65)

Tako i: *igrálo*, *glādilo*, *Đākovo*, *pěckalo*, *plāšilo* (Dan. ima *igrálo*, *Đākovo*; Vukov akcenat je kao ovdje); ovdje je i *Ūžice* (Dan., tip II/9).

Ovamo ne idu *Dunavo* (ovdje je *Dunav*), *despotstvo* (tip II/1), *muljalo*, *susedstvo* (tip II/5), *grlašce* i slične imenice na *-ašce* (tip II/4).

Prenošenje akcenta na prijedloge je novo: *òd olova, ispòd olova, izà janjila, prekò plašila, prekò jezera*.

8) *Krěšivo-krěšiva* (Dan., III/10-67)

Ovako i: *gòrivo, mǎživo* (Vuk ih nema), *gǎrīšte, cǝkvīšte* (Dan. ima *gàrīšte, cǝkvīšte*, tip II/3).

Ovamo ne idu: *sužanjstvo i tuđinstvo* (tip I/4).

Prenošenje akcenta je novo: *nà koljivo, izà peciva*.

9) *Vâljevo-Vâljeva* (Dan., III/2-65)

Ovako i *Čûpovo, Vûčevo, Kûčevo*; a ne idu: *Kraljevo, Zabreže* (tip II/5), *Đakovo, Užice* (tip II/7).

10) *Plândīšte-plândīšta* (Dan., III/8-67)

Dvorište ovdje ide po tipu II/3, a *zborište* po tipu II/8. Prenošenje akcenta na prijedloge je novo: *òd plāndīšta, prekò Čājnīča*.

III Trosložne osnove

1) *Dostojánstvo-dostojánstva* (Dan., IV/5-68)

Pored Dan. primjera, ovom tipu ovdje pripadaju i: *veličánstvo, svjedočánstvo* i druge imenice ovoga tipa koje kod Dan. imaju ' akcenat: *veličánstvo* i sl.; tako i: *starješínstvo, tvrdoglávstvo* (Dan., tip III/3), *neznabóstvo, nečovjěštvo, siromášstvo* (Dan., tip III/2), kao i: *činovníštvo, smetenjášstvo; zanovétalo, nadodávalo, naprdívalo; olakšánje* (Vuk ima *zanovijétalo, olakšanje* mu je neakcentovano, a ostalih nema).

2) *Zelènilo-zelènila* (Dan., IV/4-68)

Tako i: *čekétalo, čegǝtalo, posùšalo, šarènilo* (Vuk ih nema), a ovdje je i *zlòpàmtilo* (Vuk ima *zlòpāmtilo*).

Ovamo ne idu: *navijalo, nazivalo, počivalo, pregibalo* (tip III/6).

3) *Krtòlīšte-krtòlīšta* (Dan., IV/12-69)

Ovdje po ovom tipu idu i: *zarùkāvlje* (Dan., tip III/5), *pijùckānje* (Vuk ima *pijúcānje*, tip III/6), *bostānīšte* (Dan., *bòstānīšte*); zatim *mlatārānje*, *nogātānje*, *ukùisānje*, *šetkārānje* (Vuk ih nema).

Ovamo ne idu: *izobilje*, *obilježje*, *Podunavlje*, *Prekodrinje*, *praskozorje* (tip III/10), *starješinstvo*, *tvrdoglavstvo* (tip III/1), *vašarište* (tip III/8).

4) *Sàrajevo-Sàrajeva* (Dan., IV/1-68)

Od Dan. primjera ovom tipu ne bi više pripadao ni jedan. Ovdje je, naime: *ìgumānstvo* (tip III/10), *kàluđerstvo*, *đèvojāštvo* (tip III/5), *proždìralo* (tip III/2), ostalih nema.

5) *Kùpusīšte-kùpusīšta* (Dan., IV/9-69)

Ovako i: *dèvesīlje*, *šàtorište*, *stòvarište*, *Pòmorāvlje* (Dan. ima prve dvije po tipu III/3), *kàluđerstvo*, *đèvojāštvo* (Dan., tip III/4), zatim: *grādīlīšte*, *rādīlīšte* (Dan. ih nema), kao i glagolske imenice tipa: *dòvodēnje*, *dònošēnje*.⁸⁴

Ovdje je: *bostānīšte* (tip III/3), *prīstanīšte*, *rázbojīšte* (tip III/8), *koritášce* (tip III/1), *zarùkāvlje* (tip III/3).

6) *Bezákonje-bezákonja* (Dan., IV/3-68)

Ovdje ovom tipu pripadaju i: *navíjalo*, *nazívalo*, *počívalo*, *pregívalo* (Dan., tip III/2), kao i: *protézanje*, *natézanje*, *zatézanje*, *masíranje*, *sekíranje*, *namjéštanje*, *poljévanje*; *natézalo*, *zatézalo*, *Šegétalo*, *ométalo* (kod Vuka je *nàmještānje*, *prèmještānje*, tip III/5, u Pivi je *namjéštānje*).

7) *Nezákōnstvo-nezákōnstva* (Dan., IV/11-69)

Dan. ima samo ovaj primjer za svoj tip IV/11. U Pivi ovakav akcenat imaju i glagolske imenice tipa: *zamještānje*, *namještānje*.⁸⁵

⁸⁴ Piva, 258 i 259.

⁸⁵ Piva, 258 i 259.

Mada te imenice ovdje idu po tipu III/6, ponekad se može čuti i dužina iza akcentovanog sloga, što znači da te imenice tada idu po ovom tipu.

8) *Rázbojište-rázbojišta* (Dan., IV/7-69)

Dan. ima samo dvije: *razbojište* i *šetalište*. Takav akcenat ovdje imaju i: *prístanište*, *vášarište*, *záklonište*.⁸⁶

9) *Smèderevo-Smèdereva* (Dan., IV/2-68)

Ovako i: *Bòrojevo*, *Bògojevo*, *Pòdujevo*; ne ide *apostolstvo*, a nema *premaleće*.

10) *Vřjālīšte-vřjālīšta* (Dan., IV/10-69)

Ovdje ovako i: *māslinīšte*, *bōlovānje*, *đěvovānje*, *cārevānje* (kod Vuka je *bolōvānje*, *đevōvanje*), kao i: *řgumānstvo* (Dan., tip III/4), a može se čuti i *řzobīlje*, pored *izobīlje* (tip III/5); tako i: *ōbilježje*, *Pōdunāvlje*, *prāskozōrje*.

IV Višesložne osnove

1) *Kijámetovanje-kijámetovanja* (Dan. nema)

Tako i: *munáfikovanje-munáfikovanja*.

2) *Namigívanje-namigívanja* (Dan. nema)

Ovakav akcenat ovdje imaju glagolske imenice tipa: *objavlívanje*, *oporezívanje*, *prenemáganje*, *potpomáganje*.

3) *Vazduhoplóvstvo-vazduhoplóvstva* (Dan., V/3-70)

Ovako i: *pomilováanje*, *oslobođenje*, *unapreděenje* (Vuk ih nema).

4) *Namastìrište-namastìrišta* (Dan., V/5-70)

Nisam čuo drugi Dan. primjer: *panađurište*.

5) *Pāljetkovānje-pāljetkovānja* (Dan. nema).

Ova imenica sama za sebe čini tip.

⁸⁶ Piva, 259.

Konsonantske osnove

I Osnove na -n

Kao i kod Dan., imenice ovoga tipa prenose akcentat u množini i glase *plemèna, vremèna, vimèna*.

II Osnove na -t

1) *Kùbe-kùbeta* (Dan., I/3-72)

Ovako i *bùre-bùreta* (Dan., tip I/4).

Kod Dan. u genitivu množine imamo: *křkmētā, tēstētā*. Ovdje je: *kubētā, dugmētā, đulētā*.

2) *Júne-jùnetā* (Dan., I/1-71)

Daničić je konstatovao skraćivanje akcenta kod izvjesnog broja imenica ovog tipa: *dijète-djèteta, jáje-jàjeta, júne-jùnetā*; nije znao da li to skraćivanje imaju imenice tipa *brávče, zvónce*, a pretpostavljao je da i one imaju skraćivanje akcenta. U Pivi imamo: *dijète-đèteta*, ali *brávče-brávčeta*.⁸⁷

Ovaj se govor slaže sa Pivom, samo tu imamo i kod prve grupe imenica ponekad akcentat nominativa: *júne-júneta-júnetu, jáje-jájeta-jájetu*.⁸⁸

3) *Jǎnje-jǎnjeta* (Dan., I/4-72)

Dan. ima u genitivu množine: *ćěbētā, ćǎgētā*; ovdje je *ćebētā, ćagētā*. Prenošenje akcenta je novo: *nà ćebe, prekò ćebeta*.

4) *Prâse-prǎseta* (Dan., I/2-71)

Ovaj se tip mijesha sa tipom *bêpče-bêpčeta* i imamo: *blízne-blíznetā* i *blízne-blíznetā*, ali je *ždrěbe-ždrěbeta* (tip 3)

5) *Bêpče-bêpčeta* (Dan., I/2-71)

⁸⁷ Piva, 261.

⁸⁸ Piva, 261.

Ovako mogu da se akcentuju i imenice tipa: *prase, blizne*.

6) *Burénce-burénceta* (Dan., I/4-73)

Ranije je rečeno da imenice tipa *bjelánce* i *žumánce* mogu ići i po ovom tipu. Samo po ovom tipu idu imenice tipa: *seljáče, pokrówče, pilénce*.

III Osnove na -s

Něbo i *tijelo* (*tjêlo*) ovdje se mijenjaju po promjeni tipa *polje* i *meso*. Oblici *neběsa* i *čuděsa* postoje kao pluralia tantum. Nisam čuo u ovom govoru *tjelesa*.

Zamjenice

Neslaganje sa književnim akcentom zamjenica ogleda se u uopštavanju " akcenta mjesto književnog ". Ovakav akcenat nalazimo u svim govorima Hercegovine.⁸⁹ Tako ovdje imamo samo: *měne, měni; těbe, těbi; sěbe, sěbi; njěgā, njěmu*.

Prenošenje akcenta na prijedlogu uvijek je novo:

a) *nà mene, nà tebe, nà sebe, iza njegā, prèd njegā, prèt sebe, sà sebe*;

b) *izà mene, isprèd mene, izà sebe, prekò nās, prekò vās*.

Ako prijedlog dolazi ispred enklitičkih oblika zamjenica, prenošenje je drukčije, i imamo:

a) *ná me, ná te, zá se, pó nju*;

b) *pòdā me, pòdā te, prèdā se, mēdū se; pô nj, zâ nj*.

Enklitički oblici: *ih, i, ji, jim* ovdje su uvijek kratki.

Silazni akcenat imamo i u oblicima pridjevskih zamjenica:

⁸⁹ O ovoj pojavi v. *Piva*, 263-268. i tamo navedenu literaturu.

òvāj-òvogā-òvome; tògā-tòme; ònāj-ònogā-ònome. Tako i: kòjī, kòjā, kòjē; čjī, čjā, čjē i sl., ali: mòjegā (mògā), tvòjegā (tvôga), svòjegā (svôga), mòjīm, tvòjīm, svòjīm.

Prenošenje akcenta na prijedloge je novo: *ù ovāj, òd ovogā, prekò ovogā, izà onogā, izà čijegā, prekò kojega.*

U ovom govoru, kao i u drugim jekavskim govorima Hercegovine, još vrijedi zakon da se silazni akcenti obavezno prenose na prijedloge. Izuzetak mogu činiti samo oni slučajevi kad je na zamjenici u isto vrijeme i akcenat rečenice, tada može ostati i silazni akcenat na zamjenici, iako je ispred nje neakcentovani prijedlog. Tako imamo pored: *svě je tō izgrāđeno zà ovog vākta; iz ovē nĵivē je iskòčijo; ù kojeg si pòšō?* i: *do sāmē zòrē su šedìli; gòrī si o svākē žènē i sl.*

Pridjevi

I Jednosložne osnove

1) *Bôs-bòso: bôsī-bòsō* (Dan., 213)

Kao i kod Dan., i ovdje ovom tipu još pripada samo pridjev *gô*.

2) *Nòv-nòvo: nòvī-nòvō* (Dan., 213; *Piva*, 277)

Ovdje ovako i: *břz-břzo, gřk-gřko, cřn-cřno, tvřd-tvřdo, lōš-lōšo, tròm-tròmo, dŭg-dŭgo, mřk-mřko, pjăn-pjāno, plāh-plāho, prāv-pràvo, pròst-pròsto, pŭn-pŭno, rād-rādo, sīt-sìto, slāb-slābo, směđ-směđe, spòr-spòro, střm-střmo, tĭh-tĭho, čĭl-čĭlo, čĭst-čĭsto.* Kako vidimo, ovdje ovom tipu pripadaju pridjevi Dan. tipa *zdrāv-zdrāva-zdrāvo*. Taj tip ovdje se izjednačio sa tipom *nòv-nòvo* tako da ni jedan od Dan. primjera nije sačuvao akcenat koji nalazimo kod Vuka.

3) *Měk-měka: mēkī-mēkā* (*Piva*, 278)

Po ovom tipu može ići i *mřk-mřka* (pored po tipu I/2); akcenat ovoga tipa ima i pridjev *lāk-làka*, ako nije *lāhak-lāhka*.

4) *Dõbar-dõbra: dõbrī-dõbrā* (Dan., 222)

Dan. ima samo jedan primjer za ovaj tip. Ovdje, kao i u Pivi, ovom tipu pripada veći broj pridjeva. Tako imamo akcenat ovoga tipa kod pridjeva: *õstar, mõdar, õbal*⁹⁰; kao i: *hītar, bīstar, vītak, gībak, glādak, klīzak, krēpak, krōtak, ljūbak, mřzak, nřzak, pītak, slādak, tānak, ūzak; vlāzan, gādan, glōtan, jādan, jāsān, křšan, lāžan, mōčan, mūčan, plōdan, rōdan, rōsan, sīlan, sītan, strūčan, sūzan, trōšan, čūdan, čāsān* (kod Dan. ovi pridjevi obično imaju akcenat nom. jednine m. r). Neki od ovih primjera mogu imati i akcenat tipa I/5.

5) *Tānak-tānka: tānkī-tānkā* (Piva, 280)

Akcenat ovoga tipa mogu imati i pridjevi: *vītak, glādak, krēpak, mřzak, nřzak, slādak, tānak, ūzak* (pored po tipu I/4; čini se da je običniji akcenat ovoga tipa); samo je, međutim: *lāhak-lāhka: lāhkī-lāhkā; mēhak-mēhka: mēhkī-mēhkā*.

6) *Sitan-sītna: sītñī-sītñā* (Piva, 281)

U Pivi ovaj tip čine samo dva pridjeva: *vitak* i *sitan*; Dan. ga nema kao tip. Ovdje, opet, imamo dva pridjeva koji se kolebaju između ovoga i još nekog drugog tipa. Tako se pridjev *sitan* koleba između ovoga tipa i tipa I/5; *vječān* između ovoga tipa i tipa I/4.

7) *Górak-górko: gōrkī-gōrkō* (Dan., 215)

Ovako i: *brīžan, griēšan, gnūsān, vóljan, vjēran, znójan, željan* (rjeđe *brīžan, vjēran*, kod Dan. po njegovom tipu *bīstar*, 221), *kívan, táman, trūdān, túžan* (Dan. po tipu I/11). Pridjevi *krátak* i *plítak*, koji imaju akcenat ovoga tipa, u određenom vidu znaju za dublet *krātkī* i *kràtkī*, *plītkī* i *plìtkī*, posljednji je običniji.

8) *Mlād-mládo: mlādī-mlādō* (Dan., 212)

⁹⁰ I u Pivi su po ovom tipu: *gladak, gibak, sladak, tanak, uzak*, 280.

Ovako i: *sîv* (Dan., po tipu I/9), zatim: *bôn, fîn, sâm*.⁹¹

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *brz, grk, tvrd, crn*, koji u osnovi imaju kratko *r* i idu po tipu I/2.

9) *Pûn-pûna-pûno* (Dan., I/2-213)

U Pivi ovaj tip čine pridjevi tipa *zdrāv-zdrāvo*, koji imaju u svim oblicima akcenat nom. jednine m. r. Kako je ranije rečeno, pridjevi ovoga tipa ovdje su se izjednačili sa pridjevima tipa *nov-nova* i tamo su navedeni.

10) *Skōtan-skōtna: skōtnī-skōtnā* (Dan., 221)

Po ovom tipu ovdje se mogu još akcentovati: *sprēman, sprētan, hītan* (Dan. ima *hītan*, tip I/11); *sjājna, zbābna, ždrēbna*.

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *vitak, ljubak, mrzak, nizak, pitak, sladak, tanak, uzak* (tip I/4), kao ni: *brižan, griješan, kužan, vjeran, voljan* (tip I/7), a *bolan* može imati i akcenat tipa I/11.

11) *Dīvan-dīvna: dīvnī-dīvnā* (Dan., 216)

Takav akcenat mogu imati i pridjevi: *bolan* (pored po tipu I/10), *brižan, vjeran* (pored po tipu I/7).

Ovdje je: *kīvan, táman, trúdan, túžan* (tip I/7), *hītan* (tip I/10), *vječān* (tip I/6); ne postoji *glavan*, ima samo određeni vid *glāvnī* (tip I/6).

12) *Vrátanī-vrátanā* (Dan., 217)

Ovakav akcenat može imati i pridjev *zidni*, iako oba, zajedno sa drugim Dan. primjerima: *guzni, mesni, repni, rudni*, mogu imati i akcenat tipa I/11. Jedino se ne kolebaju: *pétnī i répnī*.

13) *Gôrnjī i górnjī*

Dvojak akcenat imaju još i: *dojnji i krajnji*. Dan. ima samo prvi akcenat, u Pivi imamo isto dublete, ali se semantički razlikuju. Ovdje te razlike nema.

⁹¹ I u Pivi je po ovom tipu *siv*, 283; tako i u *Pljevljima*, 143.

14) *Pășt-pășā*

Ovaj se pridjev odvaja od Dan. primjera tipa *bràvľjĩ, ðivľjĩ, psēcĩ* (u Pivi je *psěćĩ*).

II Dvosložne osnove

1) *Gòtov-gòtova: gòtovĩ-gòtovā* (Dan., 217)

Ovako i: *šiljas(t)* (Dan., po tipu II/6a), i pridjevi na -ov: *brězov, búkov, klèkov, krùškov, lipov* i sl. (Dan., po tipu II/6a); zatim: *kòštan, làgan, mèkan, vòden* (ali: *pìpũn vòdēn*), *vòštan, lèden, mārven, mèden, vùnen, vāren, pāšin* (Dan., II/6a); *kòsmat, lĩsnat; rjěcit; gòlcat* (Dan., po tipu I/7). Ovdje je *vèlik-vèlika-vèliko*, ali *vèlikĩ-vèlikā-vèlikō*.

Pridjevi: *bakren, sićan* kolebaju su između ovoga i tipa II/6a; ovamo ne idu: *lukav, očev, Petrov, svekrov, tvorov* (tip II/6a), *lučev, momkov* (tip II/5a).

2) *Sèbićan-sèbićna: sèbićnĩ-sèbićnā* (Dan., 225)

Tako i *životan*.

Od Dan. primjera ne idu po ovom tipu: *koristan, ljubazan, obilan* (tip II/8).

3) *Dùšēvan-dùšēvna: dùšēvnĩ* (Dan., 229)

Dan. ima *dùšēvan* (tip II/8), a po ovom tipu ovdje se akcentuju još: *bùnōvan, mòčvāran, òkōran, sùmōran, tēmēljan* (Dan., tip II/8), a čuje se i: *dùšēvan, mòčvāran*, kao kod Dan., *mògūćan, màjūšan* (Dan. ima *mogúćan* i *majúšan*).

4) *Zèlen-zelèna: zèlenĩ-zèlenā* (Dan., 218)

Tako i: *dr̥ven-dr̥vèna* (Dan., po tipu II/6a), kao i: *pìtom-pìtoma, žèstok-žèstoka* (Dan. ima *žèstok* po tipu II/6a)⁹²; *nizok* ovdje ne postoji.

⁹² I u Pivi po ovom tipu idu *pitom* i *žestok*, 287.

5a) *Blážen-blážena: bláženī* (Dan., 214)

Tako i: *lúčev, mómkov* (Dan., po tipu II/1), *zóvin, sóvin* (Dan., ima *sòvin*, II/6a); zatim: *púnčev, súčev, Títov, svéčev, Srémčev* (Dan. ih nema).

Ovamo ne idu: *tatin* (tip II/6a), *banov* (II/9), a *ježev* se koleba između ovoga tipa i tipa II/9.

5b) *Závjetan-závjetna: závjetnī* (Dan., 224)

Dan. za ovaj tip navodi samo *mamuran* (ovdje tip II/8) *barutni, vašarni, tarnični*. Pored: *zádružan, záslužan, náredan, príličan, závisan, závidan* i sl., koje nalazimo i u Pivi⁹³, ovom tipu ovdje mogu pripadati još i: *pródoran, prégibna (kost), primjeran, násilan*, (pored po tipu II/5c, kao i *náporan*), *prélazan, prévozan, próhoda, prólazan, pristupan, približan, prigoda, rásploda, ráshoda, zánosa*.

5c) *Zámōran-zámōrna*

Dan. nema, a nema ga ni u Pivi. Ovako još mogu da se akcentuju i: *primjēran, prísilan, násilan, náporan*.

6a) *Gübav-gübava: gübavī* (Dan., 219)

Ovako i: *lúkav, očev, Pětrov, svěkrov, tvōrov* (Dan., po tipu II/1), *tātin* (Dan., II/5a); kao i u Pivi, i ovdje *prǎljin, švǎljin* idu i po ovom tipu.

Ovamo ne idu pridjevi tipa *brezov, bukov* (tip. II/1).

6b) *Pāmetan-pāmetna* (Dan., 226)

Od Dan. primjera ne ide *sebičan* (tip II/2).

7) *Křvāv-křvāva: křvāvī* (Dan., 223)

Od svih Dan. primjera samo pridjev *krvav* ovdje ide po ovom tipu. Svi drugi primjeri: *golcat, novcat, pravcit, samcit*, idu po tipu II/1; akcentat ovoga tipa ovdje ima još i pridjev *vǎljān-vǎljāna* (Dan. ima *vǎljān-valjāna*, a i u Pivi je kao ovdje).

⁹³ Piva, 288.

8) *Māmūran-māmūrna* (Dan., 229)

Tako i: *īzdāšan, īzlīšan, īzrāvan, kōmōdan, kōrīstan, kūrāžan, prīvātan, spōsōban, sīcūšan, zālūdan*.

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *bunovan, duševan, močvaran, okoran, osoran, sumoran, temeljan* (tip II/3)

9) *Bānov-bānova* (Dan., 215)

Tako i *pālčev, zēčev* (Dan. nema), a *ježev* se koleba između ovoga tipa i tipa II/5a.

10) *Zādružan-zādružna* (Dan., 224)

Dan. ima samo *misalan*, koji ovdje ne postoji, a i naš se primjer koleba između ovoga tipa i tipa II/5b.

III Trosložne osnove

1) *Bòdljikav-bòdljikava: bòdljikavī* (Dan., 224)

Tako i: *bòginjav, švālerov* (Dan., tip III/3), *kòrnjačin* (Dan., III/5), *Ādamov* (Dan., III/6), *prīncipov* (Dan., III/10), *Gāvanov* (Dan., III/8).

Daničić po ovom tipu ima i pridjeve tipa: *brijaći, jahaći* i sl. Ovdje, međutim, redovno imamo: *brijāćī*. Dužine se čuvaju u svim oblicima. I ovdje je: *jūnećī, tēlećī*, kao kod Daničića, pored *jāgnjećī, jārećī* (tip III/7).

2) *Ďevōjčin-đevōjčina* (Dan., 229)

Daničić ima samo nekoliko primjera za ovaj tip. Ovdje se tim primjerima pridružuju: *Jādrānkin* (Dan. *Jádrānkin*), *Jāsmīnkin*, *Dārīnkin*, *Rādōjkin*. Ovako se akcentuju i pridjevi koji imaju samo određeni vid kao: *držāvnī, dōmāćī, tòvārnī* (Dan., 229).

3) *Bolēšljiv-bolēšljiva* (Dan., 227)

Pored: *bremēnit, kamēnit, mješōvit i znamēnit*, koji po ovom tipu idu i u Pivi, ovako se ovdje akcentuju još i: *strmēnit, kršēvit*,

snjegòvit; sladùnjav; namètljiv, nasr̀tljiv, čangr̀ljiv, opìpljiv, pri-ljèpljiv (Dan. ih ne navodi).

Od Dan. primjera ovom tipu ne pripadaju: *boginjav, švalerov* (III/1), *sokolov* (III/7). Ovdje nisam čuo: *sabovljav, peteljav, ležećiv, lapatljiv, žuljaiv* (ovdje je *žuljav*), *kičeljiv, sipljaiv* (ovdje je *sipljiv*).

4) *Siròmašan-siròmašna* (Dan., 231)

Dan ima još: *beričetan, kukuruzan* i nekoliko pridjeva koji se javljaju samo u određenom vidu. Pored tih, ovom tipu ovdje pripadaju i: *gospòdičan, malèričan, venèričan*.

U svim oblicima akcentat ostaje isti.

5) *Kúsonjin-kúsonjina* (Dan., 223)

Ovom tipu pripadaju ovdje i: *brádonjin, mlákonjin, réponjin, šéponjin, zékonjin*, kao i svi pridjevi obrazovani od trosložnih imenica m. r. tipa *brádonja, zékonja*.

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *kornjačin* (III/1), *birovljev* (III/6).

6) *Kováčev-kováčeva* (Dan., 227)

Ovako i: *biróvljev* (Dan., III/5), kao i svi pridjevi izvedeni od imenica m. r. tipa: *težāk-težáka, sèljāk-seljáka, mòrnār-mornára; malínov, mornárovi, maršálov, šoférov, vojnikov* i sl.

Ovom tipu ne pripadaju pridjevi izvedeni od imenica koje imaju akcentat na prvom slogu tipa *vòžār-vòžāra, gătār-gătāra* (III/8).

7) *Milostiv-milostiva* (Dan., 226)

Tako i: *jăgnjećī, jărećī* (Dan., III/1), *sòkolov* (Dan., II/3).

8) *Lăbūdov-lăbūdova* (Dan., 229)

Ovom tipu ovdje pripadaju i svi pridjevi izvedeni od imenica m. r. sa silaznim akcentom na prvom slogu tipa: *vòžār, pò-štār: čizmārev, gătārev, kăblārev, kòtlārev, křčmārev, lădārev, mēsārev, vòžārev, zlătārev* (Dan., po tipu III/6).

Ovamo ne ide: *Gavanov* (III/1).

9) *Čūdnovāt-čūdnovāta* (Dan., 230)

Dan. ima samo četiri primjera za ovaj tip: *čudnovat, gostovan, duplovan, ogotan*. Osim *čudnovat*, u ovom govoru ne postoje drugi Dan. primjeri, a ne bih znao više nijedan koji bi išao po ovom tipu.

10) *Mâjstorov-mâjstorova* (Dan., 224)

Pored: *ândelov, jêtrvin, i zâovîn* (pored *zãovîn*), ovom tipu ne pripada više nijedan primjer u ovom govoru. Tako Dan. *principov* ovdje ide po tipu III/1, *fratorov* po tipu II/9; a *groničav, đinđerov, ciporov* nisam čuo.

11) *Pûtnîkov-pûtnîkova* (Dan., 228)

Dan. ima samo ovaj primjer. Ovdje po ovom tipu mogu ići i: *bĵêdnîkov, časnîkov, râdnîkov, rûdnîkov, prâvnîkov, dûžnîkov*, pored po tipu III/10. Rjeđe po ovom tipu idu: *jetrvîn i zaovîn* (tip III/10). U svim oblicima akcenat ostaje nepromijenjen.

IV Višesložne osnove

1) *Gûsjeničav-gûsjeničava* (Dan., 230)

Tako i: *mòliočev, prâtiočev, tûžiočev* (Dan. ih nema).

2) *Gòvedārev-gòvedāreva* (Dan., 232)

Pored Dan. primjera: *kožuharev, kašičarev, odžačarev, provišurov, cediljarev*, ovdje ovom tipu pripadaju i: *graničārev, òpančārev, sĭtničārev, slāstičārev*.

3) *Čemèrikast-čemèrikasta* (Dan., 231)

Tako i: *čuftèlijin, grahòričav, kopilicin, puštènicin*; kao i: *majstòrušin, Gadàrušin, Berbèračin, Medànušin, Vanòvušin*.

4) *Présednîkov-présednîkova* (Dan., 232)

Ovom tipu pripadaju svi pridjevi izvedeni od trosložnih imenica m. r. sa ' na prvom slogu i dužinom na trećem slogu,

kao *présednĭk-présednĭka, rázvodnĭk-rázvodnĭka*. Tako imamo: *kóčničārev, náletnĭkov, nápasnĭkov, námjesnĭkov, pròlaznĭkov, pósednĭkov, rázrednĭkov* i sl.

5) *Gospodárev-gospodáreva* (Dan., 231)

Pored Dan. primjera, ovdje ovom tipu pripadaju i: *činovníkov, dezertérov, kandidátov, konduktérov, milicájčev, policájčev, pomoćníkov*.

6) *Īmenjākov-ĭmenjākova* (Dan., 232)

Pored Dan. *jabučarev*, ovdje se ovako akcentuje i *nādnīčārev*; nema Dan. *ilidžarev*.

Glagoli

Ovdje ću dati samo najglavnije razlike između akcenta glagola ovoga govora i akcenta glagola Vukova jezika.

Infinitiv

Najvažnija razlika između akcenta infinitiva ovoga govora i Daničićeva akcenta ogleda se u tome što mjesto Dan. akcenata uzlazne prirode na prvom slogu glagoli prve vrste ovdje imaju silazne akcente. Tako prema Dan. primjerima:

mésti, léci, trésti, vúci, vésti

ovdje je: *mês(ti), léc(i), trêš(ti), vûć(i), vês(ti)*, a prema Dan. primjerima:

bòsti, mèsti, rèci, tèci, žèci

ovdje je: *bôs(ti), mès(ti), rěć(i), těć(i), žěć(i)*.

Ovakav akcentat nalazimo i u susjednim govorima, a i neki drugi govori znaju za dvojak akcentat infinitiva glagola ove vrste. Prof. Vuković ovu pojavu dovodi u vezu sa starijim stanjem i misli da "poreklo tome treba tražiti ili u nekadanjem odnosu

prostog i složenog glagola – stvorenom praslovenskim zakonima metatonije, – ili u odnosu akc. infinitiva i supina, stvorenom u baltijsko-slovenskoj eposi (klêti > klětī prema klêti)”.⁹⁴

Ovo pitanje, nema sumnje, zahtijeva više analize, u koju se ja ovdje neću upuštati. Ja ću ovdje samo ponoviti ono što je ranije konstatovao prof. Stevanović. To su sve prosti glagoli koji su u ovim govorima obično jednosložni pa, sasvim prirodno, tu ne možemo ni očekivati drugi akcenat osim silaznog.⁹⁵

Kod složenih glagola isto imamo drukčiji akcenat od Vukova. Naime, kod Dan. svi glagoli koji su složeni sa glagolima tipa *tresti*, *plesti* čuvaju akcenat prostih glagola: *otrěsti*, *poměsti*. U ovom govoru, opet, imamo akcenat povučen na prefiks: *òtrěs(ti)*, *òples(ti)*, što se da objasniti savremenim akcentskim zakonima, kojim su podložne i druge vrste riječi: nikad uzlazni akcenat ne može stajati na posljednjem slogu. Druga odstupanja od Dan. akcenta infinitiva svode se na pojedinačna neslaganja, koja ja ovdje neću navoditi.

Prezent

Postoje tri značajnije razlike između akcenta prezenta ovoga govora i Dan. To su:

1) U ovom govoru nemamo dug vokal *e* u nastavku za prezentsku osnovu ako je na prethodnom slogu akcenat uzlazne prirode.

2) U oblicima množine ovaj govor ne zna za povlačenje akcenta prema kraju, nego i u tim oblicima ima akcenat kao i u jednini.

3) Ima ponekad odstupanja od Dan. i u odnosu prosti : složeni glagol.

⁹⁴ Piva, 304.

⁹⁵ SDZb., X, 151.

1) Nastavak za prezentsku osnovu *e* ovdje je uvijek kratak ako dolazi neposredno iza sloga na kome se nalazi bilo koji akcenat uzlazne prirode⁹⁶:

métēm-métěš, métěmo-métěte; trésēm-trésěš, trésěmo-trésěte; vézēm-vézěš, vézěmo-vézěte;

kao i: *grèbēm-grèběš, grèběmo-grèběte;*

plètēm-plètěš, plètěmo-plètěte;

Tako i: *dádēm-dáděš; znádēm-znáděš; kùnēm-kùněš, pljévēm-pljévěš; pásēm-pásěš* i sl.

Naravno, ni izvedeni glagoli nemaju dužine:

otrésēm-otrésěš, otrésěmo; izvézēm-izvézěš, izvézěmo; oplètēm-oplètěš, oplètěmo; izvèzēm-izvèzěš, izvèzěmo; dozòvēm-dozòvěš, dozòvěmo; donèsēm-donèsěš, donèsěmo i sl.

Dužine nema ni u oblicima glagola *moći*, iako to *e* ne dolazi iza akcenata uzlazne prirode: *mōžěš-mōžě, mōžěmo-mōžěte* ili *mòrěš-mòrě, mòrěmo-mòrěte*.

Daničić kod svih ovih glagola ima dužinu na vokalu *e*. Ako se uzlazni akcenat ne nalazi neposredno na prethodnom nego na nekom drugom slogu, dužina se čuje:

pòmožěš, pòmožěte; prìsednēm-prìsedněš, prìsedněmo-prìsedněte; dòčujēm-dòčujěš, dòčujěmo-dòčujěte.

U Pivi nema dužine na vokalu *e* kod glagola tipa *biti*, *šiti*: *bījēm-bījěš; krījēm-krījěš; šījēm-šījěš*. Ovdje, međutim, imamo redovno: *bījēm, šījēm*.

2) Kod Dan. nalazimo nekoliko glagolskih grupa koje u 1. i 2. licu množine imaju ' akcenat na vokalu ispred ličnog nastavka. Kod Dan. je:

pečěmo-pečěte; pletěmo-pletěte, iako i *pèčěmo-pèčěte; plètěmo-plètěte* (str. 93); *želěmo-želěte; držěmo-držěte* i sl. glagoli

⁹⁶ Ta je pojava poznata i susjednim govorima: *Pljevlja*, 149; *Piva*, 319.

(str. 129); *zelenímo-zeleníte* i sl. glagoli (str. 131); *lomímo-lomíte* (str. 144); *čitámo-čitáte* i sl. glagoli (str. 166); *oružámo-oružáte* (str. 169) i *zovémo-zovéte* (str. 184).

Ovakav akcenat od većine navedenih glagola nalazimo i u govoru današnje istočne Hercegovine. Ovaj govor, međutim, uopšte ne zna za povlačenje akcenta u množini, i tu je redovno:

*pěčěmo-pěčěte; plětěmo-plětěte; doněsěmo-doněsěte; žělímo-žělíte; držímo-držite; zelěnímó-zelěnite; lòmímó-lòmíte; čítámó-čitáte; oružámó-oružáte; zòvémó-zòvete.*⁹⁷

3) Treća značajnija razlika između akcenta prezenta ovoga govora i Dan. akcenta ogleda se u tome što kod Dan. akcenti uzlazne prirode prostih glagola ne mijenjaju svoje mjesto ni u složenim glagolima:

a) Prosti glagoli: *trúbiti, bljěštiti, bújiti, víriti, dúljiti, žmíriti, žúriti, kákiti, klíziti, nágliti, píljiti, pljěviti, púziti, rúđiti, sípiti, sláđiti, sljěđiti, smjěšiti, strépiti, tájiti, težiti, tlápiti, ćútiti, cúriti, škíljiti* – imaju akcenat prezenta kao i Dan. ali složeni sa njima nemaju akcenat prostog glagola, kako je to kod Dan., nego ga povlače na prefiks:

zàvírīm, zàžmírīm, pòžūrīm, prènāglīm, dòpūzīm, zàslāđīm, zàtājīm, pròcūrī i sl.

Za razliku od Dan., po ovom tipu ovdje se akcentuju i glagoli: *blúđiti, búljiti, gájiti, júriti, lúđiti, píriti, ćúriti* (kod. Dan. svi po tipu *hváliti-hvālīm*).

b) Prosti glagoli: *bjěžati, bjěšnjeti, bòljeti, búktjeti, vřvjeti, gláđnjeti, gòrjeti, grmjjeti, žěljeti, žěđnjeti, kòpnjeti, ležati, lětjeti, plàmtjeti, sjěđjeti, stòjati, trěptjeti, trčati*, (koji se ovdje fonetski jednače sa glagolima tipa *nositi, voditi*) slažu se sa akcentom prezenta sa Dan., ali kad su složeni, i oni, kao i ranije navedeni, povlače akcenat na prefiks pa imamo:

⁹⁷ Isp. u *Pívi*, 321-323.

pòbojīm se, ràzbolīm se, ràzbuktī, ògladnī, izgorī, zàgrmī, zàželi, òžednī, pòleži, pòletī, zàplamtī, pòsedī, pòstojī, prètrpī, prìtrčī, kao i: ògolī, òdolī, òkorī, zàtrūdñī.

Kod. Dan. je samo: *zàžèlīm, zadržīm* i sl.

U Pivi imamo akcentat na prefiksu i kod glagola tipa: *mesti, plesti, peći, kleti, zvati: òpletēm, pòmētem, ispečēm, zàkunēm, zàzovēm, nàzovēm.*⁹⁸ Ovdje ti glagoli zadržavaju akcentat prostog glagola pa imamo *oplètēm, pomètēm, ispèčēm* i sl.

Imperativ

Oni glagoli prve vrste koji se ne slažu sa Dan. u akcentu infinitiva (*tresti, peći, doći* i sl.) slažu se sa Dan. u akcentu imperativa pa uvijek imamo:

trəsi, méti, vézi; plèti, rèci, pèci; dódi, nádi, pódi kao i: *otrəsi, izméti, navézi; porèci, ispèci, oplèti; pridódi, pronádi, iznádi* i sl.

Glagoli "kojima se u osnovi nastavak *ě* mijenja na *a*" kod Dan. mijenjaju akcentat u ovom obliku pa imamo: *dřži, dřžimo, pòdrži, pòdržimo*, tako i: *bjěži, trčī* i izvedeni. U Pivi ovu promjenu akcenta imamo samo kod glagola *bježati* i *ležati*.⁹⁹ Ovaj govor ne zna za takvo pomjeranje akcenta i uvijek ima: *dřži, podrži; trči, potrči* i sl.

Aorist

Akcentat aorista ovog govora dobrim dijelom se slaže sa Dan. akcentom ovoga oblika. Odstupanja su ova:

1) Pravilo je savremenog književnog jezika našeg, a tako je i kod Dan., da svi oblici aorista, osim 2. i 3. lica jednine, imaju

⁹⁸ Piva, 321-323.

⁹⁹ Piva, 329.

akcenat kao i infinitiv.¹⁰⁰ Ovaj govor to potvrđuje za sve glagole osim onih koji se ni oblikom ni akcentom ne slažu sa Daničićem. To su glagoli prve vrste tipa *tresti*, *plesti*, *doći*. Naime, kod glagola ove vrste u aoristu imamo uvijek Dan. akcenat, iako taj akcenat oni nemaju u infinitivu:

trésoh, *vézoh*, *métoh*; *plètoh*, *rèkoh*, *lègoh*; *dóđoh*, *náđoh*, *póđoh*;

iako: *três*, *mês*, *vês*; *plès*, *lěć*, *rěć*; *dôć*, *nâć*, *pôć* i sl.

2) Jedan broj glagola ovoga govora ima akcenat osnovnog sloga u 2. i 3. licu jednine, a kod Dan. imaju akcenat ostalih oblika. Tako prema Dan.:

lěže-zalěže; *rěče-porěče*; *naljěze*, *izīde*; *obiđe*; *pòjede* – ovdje je: *lěže-zălēže*; *rěče-pǝrěče*; *năljeze*; *izīde*; *ǝbīđe*; *pǝjede*.

Prema Dan.: *tǝnu-pretǝnu*; *krěnu-pokrěnu*; *vīknu-podvīknu* – ovdje je: *tǝnǝ-prǝtǝnǝ*; *krěnǝ-pǝkrěnǝ*; *vīknǝ-pǝdvīknǝ*; tako i *stěže*, *zǝprěže*, prema Dan. *stěže*, *zaprěže*.

Dan. ima: *rǝzbi*, *zǝǝzbi*, a ovdje i ti glagoli imaju u 2. i 3. licu jednine akcenat osnovnog sloga: *rǝzbī*, *zǝǝzbī*. To isto imamo i kod glagola tipa *pisati*, *vezati*. Kod Dan. je: *zǝpǝsa*, *pověza*, *zakǝza*, a ovdje je običnije: *zǝpǝsǝ*, *pǝvēzǝ*, *zǝkǝzǝ*, a ni Dan. akcenat nije nepoznat.

3) Kod ostalih glagola, ako ima neslaganja između ovoga govora i Dan. u akcentu infinitiva, ima neslaganja i u akcentu aorista. Tako, prema Dan.: *prěsti-prědoh*; *sjěći-sjěkoh*, ovdje je: *prēs-prédoh*; *sjěć-sjěkoh*.

Glagolski prilog sadašnji

Neslaganje sa Dan. su mala, i to:

¹⁰⁰ NJ, n. s., V, 251.

1) Dan. kod nekih glagola ima povlačenje akcenta prema kraju riječi: *želēci*, *držēci*. Ovakav je akcenat poznat i govoru Pive i Pljevalja.¹⁰¹ Ovdje je redovno: *želēci*, *držēci*; *lòmēci*, *trčēci* i sl.

Prema Dan. *vrúci*, (str. 126) i *zrúci*, ovdje je: *vrījūci*, i *zrījūci* jer je i 3. lice mn. prezenta *vrījū* i *zrījū* (v. NJ, n. s., VIII, 28-36).

Glagolski pridjev trpni

Za akcenat trpnog pridjeva u savremenom književnom jeziku našem karakteristično je “da se ovaj oblik najčešće slaže s prezentom, da je samo u malog broja glagola koji se prezentom i infinitivom ovdje razlikuju, trpni pridev jednak s infinitivom”.¹⁰² To pravilo vrijedi i za Vukov jezik, a vrijedi i za ovaj govor. Značajnije razlike između akcenta trpnog pridjeva ovoga govora i Vukova jezika su ove:

1) Glagoli prve vrste tipa *tresti*, *vesti* koji u prezentu imaju akcenat na prvom slogu (*trésem*, *vézem*) kod Dan. ga zadržavaju i u trpnom pridjevu: *trésen-trésena-tréseno*; *vézen-vézena-vézeno*. U ovom govoru trpni pridjev tih glagola ima akcenat kao Dan. tip *plesti*, *pečići* pa nalazimo: *trèsen-tresèna-tresèno*; *vèzen-vezèna-vezèno*.

2) Dan. ima: *jèden-jèdena-jèdeno*; *izjeden-izjedena-izjedeno*, a ovdje je: *jèden-jedèna-jedèno*; *izjèden-izjedèna-izjedèno*.¹⁰³ Tako je ovdje i: *kràden-kradèna-kradèno*; *ukràden-ukradèna-ukradèno*; kao i: *grīžen*, *šēcēn*, *prèden*, *pomužèna* i izvedeni. Kod Dan. je *sjěčen-sjěčena*; *òpreden-òpredena* i sl.

3) Dan. ima *znât-znâta*; *znân-znâna*, kao i: *brân-brâna*; *prân-prâna*; a ovdje je samo: *znât-znâta*; *znân-znâna*; *brât-brâta*;

¹⁰¹ Piva, 358. i Pljevlja, 170.

¹⁰² NJ, n. s., VI, 7 i dalje.

¹⁰³ NJ, n. s., VI, 9.

*brân-brána; prât-práta; prân-prána; ali je kao i kod Dan. prîznât-prîznâta; òrân-òràna; òbrân-òbrâna.*¹⁰⁴

4) Kod Dan. nemaju dužine pred nastavkom za oblik glagoli tipa: *krenuti, dirnuti* i kod njega nalazimo: *krênut, dîrnut.*¹⁰⁵ Ovdje je samo: *òkrênut, pòkrênut, dòdîrnut, zàgrnut, ùprêgnut.*

5) Prema primjeru *gòrjen-gorjèna*, koji je našao kod P. Budmania, Dan. misli da je i *žèljen-željèna*. Ovdje je samo *žèljen-žèljèna.*¹⁰⁶

Glagolski pridjev radni

Akcentat ovoga glagolskog oblika ne razlikuje se mnogo od Dan. akcenta, a ja ni ovdje neću navoditi sve pojedinačne razlike između njih, nego ću ukazati samo na glavna neslaganja.

1) Glagoli prve vrste koji se u infinitivu ni oblikom ni akcentom ne slažu sa Dan. – kad su prosti, imaju u ovom obliku Dan. akcentat.

*trēsō-trēsła-trēslo, vūkō-vúkła-vúklo, zēbō-zēbla-zēblo;
plēo-plēla-plēlo, mēo-mēla-mēlo, pēkō-pēkla-pēklo.*

Kad su složeni, ovi se glagoli akcentom radnog pridjeva ne slažu sa Dan. pa tu imamo:

ìstrēsō-ìstrēsła-ìstrēslo, dòvūkō-dòvúkła-dòvúklo, òzēbō-òzēbla-òzēblo; òplō-òplela-òplelo, pòmō-pòmela-pòmelo, ìspekō-ìspekla-ìspeklo.

Kod Dan. se na prefiks prenosi samo akcentat silazne prirode i imamo: *ìstrēsao-ìstrēsła-ìstrēslo, dòvūkao-dòvúkła-dòvúklo; òpleo-òplēla-òplēlo*. Možda će se i ovdje nekad čuti *oplēla, dovúkla*, ali znatno rjeđe no *òplela, dòvúkła*.

¹⁰⁴ V. Naš jezik, n. s., VI, 13.

¹⁰⁵ V. Naš jezik, n. s., VI, 19.

¹⁰⁶ Tako je i u *Pivi*, 373.

Isto stanje imamo i kod glagola složenih sa *ići*. Kod Dan. je: *išao-išla-išlo, naišao-naišla-naišlo, obišao-obišla-obišlo*;¹⁰⁷ ovdje je: *izišō-izišla; obišō-obišla*, a ni infinitivi ovih glagola, kako je ranije rečeno, nemaju akcenat kao Daničić.

Glagoli složeni sa: *mrijeti, kleti, *nēti, *suti, *prēti, strēti, peti* i sl. imaju i u infinitivu i u ovom obliku akcenat kao i Dan., *ùmrjēti, zàklēti, zàpēti, zàstrijēti, zàprijēti*, kao i: *ùmrō-ùmrila-ùmrlo, zàklō-zàklēla-zàklēlo, dōnijo-dōnjiēla-dōnjēlo, nāsō-nāsūla-nāsūlo, pōtrō-pōtrila-pōtrlo, zàprō-zàprila-zàprlo*.

2) Glagoli složeni sa *-viti* i *-piti* kad su prosti, imaju akcenat kao i Dan.; kad su složeni, razlikuju se od Daničića. Dan. naime, ima " akcenat na prefiksu: *ùvīla-ùvīlo, sāvīla-sāvīlo, pōpīla-pōpīlo*, a ovdje je: *ùvijo-ùvila-ùvilo, sāvijo-sāvila-sāvilo, pōpijo-pōpila-pōpilo*. Kako vidimo, ovdje u svim oblicima imamo akcenat infinitiva (*ùviti, sāviti, pōpiti*).

Izuzetak od ovoga čine glagoli složeni sa *dati*, jer pored *dāo-dāla-dālo* imamo i: *prōdāla-prōdālo, zādāla-zādālo, nādodāla-nādodālo, dōnadodāla-dōnadodālo*, kao i kod Dan.

3) Glagoli "kojima se u osnovi nastavak *ě* mijenja na *a*" u ovom obliku kod Dan. imaju mjesto ' akcenta infinitiva " akcenat: *dřžao-dřžāla, bjěžao-bjěžāla, trčao-trčāla* i sl.

Ovdje i ti glagoli obično imaju akcenat infinitiva u radnom pridjevu:

dřžao (pored *dřžō*)-*dřžala*, *bjěžao* (pored *bjěžō*)-*bjěžala*, *trčao* (pored *trčō*)-*trčala* i sl. Tako i: *potřčala-potrčalo, dotřčala-dotřčalo*.

4) Glagoli sa dvosložnom osnovom a ' akcentom u infinitivu koji kod Dan. mijenjaju akcenat u ovom obliku, ovdje zadržavaju akcenat infinitiva u svim oblicima osim oblika m. r. jednine:

¹⁰⁷ V. NJ, n. s. V. 311.

glòdō-glòdala-glòdalo, ždērō-ždèrala-ždèralo, zòbō-zòbala-zòbalo, lòkō-lòkala-lòkalo, pēnjō-pēnjala-pēnjalo, čēšō-čēšala-čēšalo, stēnjō-stēnjala-stēnjalo.

Isto stanje imamo i kad su ovi glagoli složeni:

òglodō-oglòdala-oglòdalo, pòžderō-poždèrala-poždèralo, pòzobō-pozòbala-pozòbalo, pòlokō-polòkala-polòkalo, pòče-šō-počēšala-počēšalo; Dan. ima: ùzoraō-ùzorāla-ùzorālo i sl.

Ovakav akcenat, tj. akcenat infinitiva, imamo ovdje i kod onih glagola koji i kod Dan., kad su prosti, čuvaju akcenat infinitiva:

iskao (iskō)-iskala-iskalo, làgao (làgō)-làgala-làgalo; šàptō-šàptala-šàptalo, zvèktō-zvèktala-zvèktalo;¹⁰⁸

kad su složeni, kod Dan. imaju " akc. na prefiksu. Ovdje i kod njih nalazimo akcenat infinitiva:

zaiskō-zaiskala-zaiskalo (pored zàiskō), nalàgō-nalàgala-nalàgalo (pored nàlagō), prošàptō-prošàptala-prošàptalo (pored pròšaptō).

5) Kao kod Dan., ovdje je: *brāo-brāla, prāo-prāla, zvāo-zvāla*, ali kad imamo složene glagole, pored Dan. akcenta: *nā-brō-nābrāla, òprō-òprāla, dōzvō-dōzvāla*, čuje se i akcenat infinitiva, osim u oblici m. r. jedn.: *nābrō-nābrala; òprō-òprala, dōzvō-dōzvala.*

6) Glagoli tipa: *kopati, čitati, češljati, listati*, bez obzira da li se javljaju kao prosti ili kao složeni u svim oblicima, osim oblika m. r. jednine, sa sažetim vokalima *a* i *o* u *ō*, imaju akcenat infinitiva:

¹⁰⁸ NJ, n. s., V, 314.

*kòpō-kòpala, čītō-čitala, čěšljō-čěšljala, līstō-līstala; tako i: ũskopō-uskòpala, pòčěšljō-počěšljala, òlistō-olistala.*¹⁰⁹

Ovakav akcenatski odnos nalazimo i kod glagola tipa: *kovati, kupovati, kljuvati: kòvō-kòvala, kùpovō-kupòvala, kljùvō-kljùvala* kao i: *òkovō-okòvala, pòkupovō-pokupòvala, pròkljùvō-prokljùvala.*

Kako vidimo, glavna razlika u akcentu radnog gl. pridjeva između ovoga govora i Dan. akcenta ogleda se u tome što ovaj govor teži da kod svih glagola ujednači akcentat infinitiva i radnog glagolskog pridjeva. Jedino se ovome još ne potčinjavaju oblici m. r. jednine kad se iza njih nalazi dugi vokal: *òrō-òrala, lăgō-lăgala, čītō-čitala, kòpō-kòpala.*

Prilozi

1) Prilozi za način i količinu koji su postali od pridjeva često čuvaju stari akcentat, iako današnji oblici srednjeg roda pridjeva imaju novi akcentat. Tako prema: *břzo, grko, dŭgo, pŭno* i sl. imamo samo:

břzo, ũbrzo, prěbrzo; pònovο, nănovο; prědugo, zădugo, nădugo; òlako/òlahko, pòlăko; pòtanko, nătanko, prětanko; pŭno; prěsitno, ũsitno, năsitno; prěslabo; nătiho, pòtiho, ũtiho, prětiho; năčisto, ũčisto i sl.

2. I ovdje prema ´ akcentu pridjeva imamo ili ^ akcentat priloga: *rúžno : rŭžno; mírno : mŭrno; blágo : blăgo; tŭésno : tŭêšno; žítko : žítko; téško : têško;*

ili se akcentat ne mijenja:

*strášno : străšno; hládno : hlădno; smjěšno : smŭjěšno.*¹¹⁰

¹⁰⁹ NJ, n. s., V, 316.

¹¹⁰ Piva, 267. i dalje.

3. Prema *pũno* imamo *pòtpuno*; *prèpuno*; a prema *mǎlo* – *prèmalo*, *pòmalo*, *nìmalo*, *zàmalo* – znači tu imamo novo prenošenje. Kod priloga složenih sa onim koji zadržavaju akcenat pridjeva (pod 2) akcenat se povlači na prefiks, mijenja i kvalitet i kvantitet i imamo: *hládno*, a *põhlādnò*, *mírno*, a *němīrno*.

MOSTARSKI GOVOR U SVJETLOSTI HERCEGOVAČKIH GOVORA KAO CJELINE*

* Rad prenesen iz časopisa *Hercegovina*, br. 10, Mostar, 1998, 85-94.
Ispravljene su uočene tehničke i korektorske greške.

MOSTARSKI GOVOR U SVJETLOSTI HERCEGOVAČKIH GOVORA KAO CJELINE

1. Među važnijim pitanjima koja se nalaze pred istoričarima jezika, nalazi se i pitanje granica toga jezika, tj. utvrđivanje dokle dopiru snopovi relevantnih izoglosa koje taj jezik čine lingvističkim individualitetom, kako među jezicima koji ga okružuju, tako i među genetski sličnim jezicima, među jezicima iste skupine. Ono što vrijedi za jedan jezik, vrijedi i za narječja unutar granica toga jezika, dijalekte unutar granica jednoga njegovog narječja i govore unutar granica jednoga dijalekta. Kada se utvrde željene granice, zasnovane na lingvističkim dokazima, može se ići ka ispitivanjima pojedinih pitanja vezanih za istoriju toga jezika i cjelokupne njegove gramatičke strukture. Poznato je da sve izoglose, koje mogu biti relevantne za jedan jezik, narječje, dijalekat ili govor, ne moraju ići, često i ne idu, onako u snopu, do istih međa. Neke od tih i takvih izoglosa, zbog različitih uzročnika, prelaze i etničke i lingvističke granice. Zašto je to tako, utvrđuje se detaljnijim ispitivanjima. Tako, na primjer, unutar granica srpskohrvatskog jezika, kao člana južnoslovenske porodice jezika, podjela na osnovna tri narječja: na štokavsko, čakavsko i kajkavsko narječje, zasniva se, prevashodno, na postojanosti oblika zamjenica *što/šta*, *ča* i *kaj*, iako je svakom dijalektologu i istoričaru našega jezika jasno da to nije i jedina razlika između ova tri narječja, a ona, čak, danas ne mora biti i

najbitnija razlika između ova tri narječja sh. jezika.¹ Za naše jezičke prilike ne smiju se zapostaviti ni migracije koje prate naše narode od najranijih vremena pa, nažalost, sve do naših dana.

2. U našem dijalekatskom mozaiku Hercegovina, i u svojim nekadašnjim, i u svojim današnjim granicama, ima vrlo značajno mjesto. A cio naš jezički standard, još uvijek, zasniva se, najvećim dijelom, na gramatičkoj strukturi hercegovačkih govora, tj. na gramatičkoj strukturi novoštokavskih govora. Što među tim govori- ma hercegovački govori zauzimaju istaknuto mjesto, razloga treba tražiti u našoj istoriji.² I upravo zbog toga što se smatralo da ta naša govorna oblast nije tako interesantna za dijalektološka ispi- tivanja, sve do najnovijih vremena hercegovački govori nisu se našli na spisku dijalektoloških istraživanja. Ako se izuzme govor Mostara, i nekih opštijih napomena o hercegovačkim govorima u radovima A. Belića i M. Rešetara³, o tim govorima nema nijedan značajniji prilog.⁴

Tek u novije vrijeme, poslije drugog svjetskog rata, i ova oblast je privukla pažnju dijalektologa i, ne bez zadovoljstva, da- nas možemo konstatovati da je Hercegovina, kao administrativna cjelina, našla svoje ispitivače, svoje dijalektologe. Pored istočne⁵,

¹ V. Pavle Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika*. Uvod i štokavsko narečje, Matica srpska, drugo izdanje, Novi Sad, 1965, 14-23, kao i kod mene: *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Naučna knjiga, Beograd, 1991, 23-34.

² Ivić, isto; Peco, isto, 109-150.

³ A. Belić, *Dijalektološka karta srpskoga jezika*, na ruskom, Sanktpeterburg 1905. kao i: *O srpskim ili hrvatskim dijalektima*, Glas Srpske kraljevske akademije, knj. 78, Drugi razred, knj. 47, Beograd, 1909. i Milan Rešetar, *Der štokavische Dialekt*, Beč, 1907.

⁴ Ima rad Đure Šurmina, *Nekoliko bilježaka o govoru hercegovačkom*, Nastavni vjesnik, knj. III, Zagreb, 1884-1885, 164-175, ali bez sigurnih oslonaca na govor krajeva o kojima je riječ u radu.

⁵ A. Peco, *Govor istočne Hercegovine*, Srpski dijalektološki zbornik, knj. XIV, Beograd, 1964, 1-200.

centralne⁶, zapadne⁷, donekle i sjeverne⁸ Hercegovine, ispitana je i govorna zona koja se nalazi južno od Neretve, a u granicama je Hercegovine.⁹ Ovome treba dodati da je sa čitavog ovog područja, kao, uostalom, i sa čitave teritorije Bosne i Hercegovine, prikupljena ogromna građa za dijalektološki atlas. Tako se danas može govoriti, sa preciznim podacima, o govorima Hercegovine¹⁰, pa i o granicama između njenih pojedinih govornih tipova.

Treba se nadati da će sav ovaj trud biti pretočen i na karte dijalektološkog atlasa, što će sve to učiniti i preglednijim i pristupačnijim ispitivačima ostalih slovenskih jezika.

3. Ovdje je već rečeno da je govor Mostara bio izuzetak kada je u pitanju proučavanje govora Hercegovine. O mostarskom govoru imamo nekoliko radova, a pisali su ih i dobri poznavaoi

⁶ A. Peco, *Mjesto centralnohercegovačkog govora među ostalim govorima današnje Hercegovine*, Južnoslovenski filolog, knj. XXV, Beograd, 1961-1962, 295 i dalje.

⁷ A. Peco, *Ikavskoštakavski govori zapadne Hercegovine*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela, knj. LXI, Sarajevo, 1986.

⁸ A. Peco, *Fonetske karakteristike Alagićevih memoara*, Anali Filološkog fakulteta u Beogradu, knj. VII, Beograd, 1967, 153-162, kao i: *Refleksi ě u sjevernohercegovačkom govoru*, Zbornik za filologiju i lingvistiku, Matica srpska, Novi Sad, knj. XI, 1968, 243-248; uz to i: Miloš Okuka, *Govorne osobine stanovništva Drežnice*, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, n. s., sv. 38, 1983. 63-80.

⁹ Senahid Halilović, *Govorni tipovi u međuriječju Neretve i Rijeke dubrovačke*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. VII, Sarajevo, 1996, 1-286.

¹⁰ Navedenom spisku radova o hercegovačkim govorima treba dodati i radove kao: A. Peco, *Neke fonetske osobine u pismima hercegovačkih muslimana*, Ogledi, sv. 2, Beograd, 1953, 93-109, zatim, od istoga autora: *Govor sela Bune*, Zbornik za filologiju i lingv., knj. 1, 1957, 169-180; *Akcentat sela Ortiješa*, Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Građa X, Sarajevo, 1961, 5-51. Za našu problematiku od interesa je i građa koja je prikupljena sa područja cijele Bosne i Hercegovine, i kao takva objavljena u 5 knjiga, u izdanju Instituta za jezik u Sarajevu, kao i moj rad: *Mikrotoponimija Podveležja*, ANUBiH, Sarajevo, 1990, 1-166, i *Mikrotoponimija Gabele*, Onomatološki prilozi, Srpska akademija nauka i umetnosti.

našega jezika. I to: Matej Milas¹¹, Vladimir Ćorović¹², Jovan Vuković¹³, Jovan Radulović¹⁴, Fahra Matijašić¹⁵. O tome govoru i ja sam napisao jedan kraći osvrt. Osnovna odlika svih ovih radova jeste nejednako ocjenjivanje dijalekatske pripadnosti mostarskog govora i porijekla njegovog ikavizma. Razlog za ove nejednakosti treba tražiti u činjenici da nije lako pristupiti proučavanju govora jedne urbane cjeline. Gradski živalj je dosta nestabilan. Česte su i imigracije, i emigracije, a to uslovljava i razlike u govoru. Uz to, nije svejedno ni ko je ispitanik: da li za to imamo čovjeka iznad 70 ili iznad 20 godina. Milas je polazio od jedne govorne sredine, Ćorović je imao na umu drugu sredinu, odatle i razlike u zaključivanju o pripadnosti mostarskog govora. Pa ni prof. Vuković nije dao potpuni odgovor na pitanje o porijeklu mostarskog ikavizma. A, to je nesumnjivo, mostarski govor, kao ni govor bilo koga našega grada, ne nudi jedinstvenu govornu sliku. Toga nije bilo ni do ovih nemilih događaja koji su znatno izmijenili sliku govora grada na Neretvi. Naime, sigurno je da ni do ovih dana govor Bjelušina i Zahuma nisu bili u svim pojedinostima identični, isto onako kao što ni govor Brankovca i Cernice ili Donje Mahale nisu karakterisale iste govorne osobine. Prema mojim poznavanjima mostarskog govora do 1992. najti-

¹¹ Matej Milas, *Današnji mostarski dijalekat*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 153, Zagreb, 1903, 47-97.

¹² Vladimir Ćorović, *Der Dialekt von Mostar*, Archiv für slavische Philologie, knj. XXIX, Beč, 1907, 497-510.

¹³ Jovan Vuković, *Karakteristične osobine mostarskog govora*, Glasnik Jugoslov. prof. društva, knj. XVII, Beograd, 1937, 89-99.

¹⁴ Jovan Radulović, *Akcentatska odstupanja od Daničića u oblasti novije Istočne Hercegovine, zatim odstupanja akcentuacije mostarskog govora od pravopisa A. Belića*, Glasnik Srpske akademije nauka, knj. V, sv. 2, Beograd, 1953, 331-333.

¹⁵ Fahra Matijašić, *Akcentat glagola u savremenom mostarskom govoru u odnosu na Vukov i Daničićev sistem*, Južnoslov. filolog, knj. XXVI, sv. 1-2, Beograd, 1963-1964, 337-368.

pičniji govor grada na Neretvi mogli smo tražiti u Cernici ili Donjoj Mahali. Tu je, naime, bilo ponajviše starijeg mostarskog stanovništva. U drugim mahalama, negdje manje, negdje više, bilo je podosta i skorijeg doseljavanja. A taj momenat nikako nije beznačajan kada su u pitanju osnovne odlike mostarskog govora. Naravno, ovdje se ne smije zapostaviti ni uticaj škole.

4. O mostarskom govoru ja sam nešto više rekao u radu *Govor Podveležja*.¹⁶ Navodim neke misli iz toga rada: “Mislim da se ovako može doći do sljedećeg zaključka o govoru Mostara: Govor Mostara je nastao ukrštanjem dvaju govora i zbog toga u njemu nalazimo šarenilo i mješavinu govornih osobina i zbog toga su o tome govoru bila podvojena mišljenja. Iz onoga što do sada o ovome znamo sa sigurnošću možemo reći da je on više istočnog tipa i da u njemu preovlađuju i fonetske i morfološke osobine tog govornog tipa”, što je razumljivo “ne samo zbog njegove okoline nego i zbog toga što je Mostar kulturni centar Hercegovine gdje decenijama postoje škole zasnovane na Vukovom književnom jeziku i razumljivo je što to ima uticaja i na neškolovane stanovnike”. Dakle “mostarski govor sa svim svojim šarenilom rezultat je istorije nastajanja grada. Uporedo sa promjenom broja stanovnika mijenjali su se i govorni odnosi. Priliv je dolazio sa obje strane. Jedno vrijeme preovlađivali su ikavci, odnosno oni su bili brojniji, da bi docnije postali brojniji jekavci. Prema tome, mostarski govor ne bi trebalo svrstati ni u zapadno ‘ikavačko štokavačke’ ni u ‘istočnije govore’. To je poseban govorni tip nastao ukrštanjem ovih dvaju tipova u procesu formiranja i naseljavanja grada” (str. 220-221). Tu se ukazuje i na to da zapadno od Neretve “imamo nekoliko pravoslavnih sela koja su jekavska i nekoliko katoličko-muslimanskih koja

¹⁶ Ja sam o mostarskom govoru pisao u mnogim svojim radovima, ali, onako, uzgred. Nešto više o tome pitanju ima u mome radu *Govor Podveležja*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. IV, Sarajevo, 1983, 211-281.

su ikavska sa osjetnim jekavskim uticajima” i dalje: “Neretva (misli se na mostarsku okolinu, sadašnja napomena) dijeli ikavce i jekavce. Istina, jekavskih ostrva ima više na ikavskoj teritoriji nego obrnuto”, a ima i ikavskih osobina u jekavskim govorima istočno od Neretve, a broj tih osobina je “u kotlini veći no u dubljem zaleđu Mostara” (isto, 221).

5. Ovo su bile naše spoznaje o mostarskom govoru, u sklopu govora njegove okoline, do prije skoro pola vijeka. Naime, moj rad o govoru Podveležja rađen je, kao moj diplomski rad, 1952. godine. Istina, taj je rad, sa neznatnim izmjenama, objavljen 1983. godine, ali tu nije došlo do znatnijih izmjena, kako u gledanju na porijeklo i pripadnost toga govora, kao i govora Mostara, tako ni u objašnjavanju pojedinih pitanja iz ove oblasti. Današnja slika tih govora, ako su oni još prisutni na hercegovačkim prostorima, mislim, konkretno, na govor Podveležja, ne mora potvrđivati sve ono što je u tome momu radu ovdje rečeno. Novije vrijeme, ponavljam, vrijeme od ovih nesrećnih godina poslije 1990, tu je unijelo mnoge promjene i zato bi bilo interesantno kada bi se dala slika tih govora kako oni izgledaju danas. Na našu sreću tu skoro smo dobili jedan rad o mostarskom govoru. To je rad Muhameda Šatora *Mostarski govor kroz stoljeća*¹⁷. Raduje me što se pojavio mladi (bar ja mislim da je riječ o mladom posleniku u ovoj naučnoj oblasti, jer do sada nisam imao prilike da se susretnem sa njegovim radovima) naučni radnik i što je kadar da se hvata u koštac sa problemima koje nameće naše govorno područje. Ja sam zahvalan kolegi Šatoru i za odavanje priznanja momu dosadašnjem radu, a, upravo, njegov rad dao je povoda i za nastajanje ovoga moga rada. Odmah da kažem, ja nemam namjeru da ulazim u ovome svome radu u sve pojedinosti koje nameće rad M. Šatora. Ja ću ovdje

¹⁷ Muhamed Šator, *Mostarski govor kroz stoljeća* – Prilog proučavanju mostarskog govora s posebnim osvrtom na savremene jezičke tokove, “Hercegovina”, časopis za kulturno i historijsko naslijeđe, knj. 9, Mostar, 1997, 207-217.

ukazati samo na neke probleme, o kojima govori i M. Šator, kako bi se imala cjelovitija predstava o njihovom porijeklu i njihovim vrijednostima na našem jezičkom području.¹⁸

6. Problem ikavštine, i ikavskih granica u Hercegovini, odavno se nalazi na spisku i dijalektologa i historičara našega jezika. O tim problemima, prvenstveno o pojavi ikavskih govora u granicama štokavskog narječja, postoje različita mišljenja. Pošto sam ja o tome dosta pisao, ovdje ću ukazati samo na ono što je o tome rečeno u mome univerzitetskom udžbeniku *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*:

“Ikavski govori zauzimaju zapadnije predjele štokavskog dijalekatskog prostora: od Posavine preko centralne i zapadne Bosne, zapadne Hercegovine, Imotske krajine do Dalmacije. Ikavaca štokavaca ima i na čakavskim ostrvima (Braču, Hvaru, Šolti), u zapadnoj Srbiji (Azbukovica) u Vojvodini (Bunjevci u Bačkoj), u Istri, a i van granica SFRJ.

Mjesto ikavskih govora u granicama štokavskog narječja

Pošto se ikavski govori nalaze u zapadnijim predjelima štokavske teritorije, i pošto u njihovoj strukturi ima osobina koje su poznate i govorima čakavskog narječja, u našoj nauci o jeziku dugo se raspravljalo o mjestu i porijeklu ikavskih govora u granicama štokavskog narječja.

¹⁸ Odmah da ukažem na činjenicu da ovako naslovljen rad M. Šatora iziskuje i više vremena, i više prostora, od onoga što je njemu stajalo na raspolaganju. Mirne duše mogu reći da ovako formulisana tema može da posluži za izradu doktorske disertacije. Ja bih, sa zadovoljstvom, za ovako formulisanu temu, dao svoj pristanak i rado bih pružio potrebnu pomoć kandidatu pri njenoj izradi. Dakle, ako kolega Šator ima želje, i snage, da se uhvati u koštac sa takvom temom, ja ću mu tu rado biti pri ruci.

Vuk je smatrao da su svi štokavci ikavci ‘negda bili čakavci’ (Skupljeni gramatički i polemički spisi, III, 464). A Vuk nije bio i jedini koji je tako mislio o porijeklu ikavaca štokavaca. U vezi s tim pitanjem ukazaćemo ovdje samo na mišljenje dvojice naših poznatih dijalektologa: Belića i Rešetara.

A. Belić je jedno vrijeme bio sklon da štokavske ikavce dovodi u bližu vezu sa čakavskim ikavcima. U njegovoj *Dijalektološkoj karti* (1905, na str. 50) čitamo: ‘Svi će se složiti u tome, da ikavski govori, ma gde se nahodili, predstavljaju neka odstupanja od susednih jekavskih govora. I gotovo su sva ta odstupanja čakavizmi’. Ali, i po tadašnjem Belićevom mišljenju, ikavski su govori vrlo rano poprimili štokavske govorne osobine, još u ono vrijeme kada se štokavski i čakavski govori nisu mnogo razlikovali svojim unutaršnjim osobinama, up.: ‘nekada (je) bilo katolika štokavaca u Bosni i Hercegovini koji su od okolnih čakavaca-ikavaca primili ikavizam; a čakavci su opet primili štokavske osobine’ (Glas, knj. 78, str. 97).

Kada je slika naših narječja, kao cjeline, postala malo jasnija, i kada se dobilo više podataka i o ikavskim govorima, prof. Belić je napustio tezu o čakavskom porijeklu ikavskih govora na štokavskom tlu. U radu *O čakavskoj osnovnoj akcentuaciji*, a u vezi sa akcenatskim sistemom koji nalazimo u čakavskim govorima, i onim što se sreće u arhaičnijim štokavskim govorima – u šćakavskim govorima, upravo u najarhaičnijem štokavskom govoru – u posavskom govoru – prof. Belić piše: ‘gde god danas u ikavskim štokavskim govorima, i Dalmacije i Bosne, ima *šć* i *žđ* mesto čakavskog *šć* i *žj* – pod pretpostavkom da *šć* ne potiče od ostataka kakvog čakavskog govora – tu ima tragova nekadašnjih štokavskih govora onoga tipa kojeg je i današnji ikavski posavski dijalekat’ (Glas SKA, knj. 168, 1935, str. 38-39). Konačan sud o porijeklu ikavskih govora u granicama štokavskog narječja prof. Belić je dao u radu *O značaju zapadnog štokavskog govora za istoriju srpskohrvatskog jezika* (JF, XXIII). Tu se posebno mjesto

daje šćakavskim govorima kao štokavskim govorima ‘izvesne vrste’, a za porijeklo štokavskih ikavskih govora tu čitamo: ‘Ja smatram ipak po celokupnom razvitku naših govora da se ikavizam prvobitno razvio u bosanskom zapadnom govoru, između Bosne i Vrbasa, pa da se odatle širio na sve strane... Na taj način ja smatram da je jedna od strukturnih osobina zapadnog govora i ikavizam’ (str. 70). Dakle, tu više nema dilema i kolebanja u određivanju porijekla ikavskih štokavskih govora: oni su autohtoni u sklopu štokavskog narječja i začeli su se u granicama najarhaičnijih štokavskih govora – u granicama šćakavštine.

M. Rešetar je vrlo rano došao do zaključka da štokavci ikavci ne moraju biti plod čakavskih uticaja na štokavske govore. U njegovom radu *Der štokavishe Dialekt* (Beč, 1907) o tome čitamo: ‘ja... mislim da je većina štokavskih dijalekata koji još danas češće upotrebljavaju *šč* nego *št*, a tako isto i *j* delimice mj. *đ*, prava ‘štokavska’, a ne ‘poštokavljena’; jer ako se i ti... štokavski šćakavci i nahode u takvim krajevima gde se (ja mislim na severnu Dalmaciju, Hrvatsko primorje i, verovatno, jedan deo severozapadne Bosne) u starije vreme svakako čakavski govorilo, to nikako ne dokazuje da je starije čakavsko narečje postupno poštokavljeno’ (str. 134), a za ikavizam Rešetar pretpostavlja da se i u granicama štokavskog narječja pored ekavskog i ijekavskog mogao razviti i ikavski refleks *ě* (isto, str. 14).

Ni prof. S. Ivšić nije prihvatao mišljenje da je ikavizam (i neke druge osobine ikavskih govora) nekakav čakavski ostatak (*Posavski*, str. 137, ispod teksta).

Prema tome, danas se smatra da su i ikavski govori u granicama štokavskog narječja autohtoni štokavski i da se *i* mj. *ě* moglo tu razviti nezavisno od čakavskog uticaja. Upravo, moglo bi se poći od shvatanja da je ikavizam prevashodno produkt šćakavskih govora i da se iz krila šćakavštine širio dalje, kao što je to konstatovao i prof. Belić u radu o zapadnoštokavskom govoru.” (str. 159-160).

A granicu između ikavskih i (i)jekavskih govora u Hercegovini dao je još prof. Belić u svojoj *Dijalektološkoj karti*. To je rijeka Neretva. I moja ispitivanja su potvrdila tu granicu, ali je ukazano i na ijekavske oaze u zapadnoj Hercegovini.¹⁹ M. Šator u vezi s tim kaže: “Tvrđnja dr. Asima Pece da Neretva dijeli ijekavski od ikavskih govora u suštini je tačna, ali se ne smije uzimati generalno, jer u zapadnoj Hercegovini ima ijekavskih oaza, koje je upravo istraživao dr. Peco” (str. 209). Čini mi se da ovdje ima nekog nesporazuma. I ja, kao i mnogi prije mene, ukazivao sam na Neretvu kao granicu, a zna se šta je granica – to je neprekinuta linija. Svakako, Neretva je uzimana kao istaknuti geografski pojam, iako je i meni, a i drugima, bilo jasno da čvrstih granica među govorima nema. Postoje samo tvrde granice između pojedinih izoglosa, između rasprostiranja pojedinih govornih osobina. Istina, među takve osobine spadaju i refleksi staroga vokala jat (ě), a oni, u našem slučaju, nisu i jedine takve izoglose. Meni je, recimo, bilo jasno da, govorim o prilikama kakve su bile do 1992. Bačevići, Slipčiči, Žitomislčići pripadaju (i)jekavskim govorima, iako se nalaze sa drugu stranu Neretve. Ja sam o tome, šire, govorio u radu *Jekavske oaze...* Dakle, tu ne bi trebalo da bude nesporazuma između mene i M. Šatora. Granica je granica, a naše oaze su odvojena manja područja jekavskih govora u ikavskoj sredini. Takvih oaza, različitih vrijednosti, nalazimo diljem naše zemlje i našega jezičkog područja. Drugo je pitanje otkuda one i šta one nude i za dijalektologiju i za istoriju jezika. Uz ovo treba istaći i činjenicu da su svi ispitivači ovih govora ukazivali na to da pravoslavci zapadno od Neretve pripadaju (i)jekavskim govorima. Novo je saznanje da takvih oaza ima i sa muslimanskim stanovništvom.

Kada je riječ o refleksima jata (ě) u govorima centralne Hercegovine, pa i Mostara, o čemu piše M. Šator, ja bih ukazao na jednu grafičku nepreciznost. Naime, M. Šator o tome piše:

¹⁹ V. *Jekavske oaze u zapadnoj Hercegovini*, 267.

“Današnja zamjena glasa jat u govoru Mostara dosta je specifična, jer je lahko uočiti da se taj izgovor gotovo sveo na jednosložnu zamjenu, pa se u današnjem mostarskom govoru redovno čuje: d’jete, b’jelo, ml’jeko, l’jepo umjesto dijete, bijelo, mlijeko, lijepo, a to se može reći i za širu okolinu Mostara” što se može uzeti “kao jedno od bitnih obilježja mostarskog govora” (str. 210). O ovome problemu ja sam govorio u više svojih radova. Ukazujem ovdje na ono što sam rekao u radu *Neke fonetske osobine*, a u vezi šta su o tome rekli Milas, Ćorović i Vuković. Tamo sam ja napisao i sljedeće: “I mjesto dugog i mjesto kratkog jata u običnom govoru svih onih koji govore jekavski imamo vrlo često jednosložnu zamjenu – *je*”, a to *je* se “ne ponaša jednako u pogledu glasovnih promjena”, tj. ne uslovljava jotovanje prethodnih sonanata i strujnih suglasnika kao jednosložni refleks kratkoga jata (str. 96). Napominjem da sam ja ovo pisao dok sam bio student pred diplomskim ispitom. Kasnije sam konstatovao da tu imamo *je* i *je*. Dakle, *djete* : *djeca*. Otuda *djete*, ali *đeca* (više o tome u momu radu *Mjesto centralnohercegovačkog govora...*). Prema tome, pojava o kojoj govori M. Šator, davno je uočena. Ona nije rezultat *svođenja* dvosložne zamjene na jednosložnu; u pitanju je poseban razvitak jatovih zamjena. Zato ovdje i nemamo pojavu jotovanja u primjerima sa refleksom dugoga jata, a imamo u primjerima gdje je bio vokal jat u našim kratkim slogovima, tj. zato mi u centralnohercegovačkim govorima imamo redovno: *l’eto*, *n’ega*, *đeca*, ovdje se grafeme *l’*, *j’* i *đ* upotrebljavaju mjesto uobičajenih dvojnih znakova: *lj*, *nj*, *dj*, da bi se istakla glasovna vrijednost tih fonema i da se ne bi one miješale sa njihovim dvojnim vrijednostima), *s’ever*, *iz’elica* na jednoj strani, a *djete*, *snjeg*, *mljeko*, *sjeno*, *zjeva*, na drugoj strani. U pitanju su nejednake vrijednosti refleksa jata i, shodno tome, nejednake glasovne promjene.²⁰

²⁰ V. *Mjesto centralnohercegovačkog govora...* 305 i dalje, kao i *Ikavsko-štakavski govori zapadne Hercegovine*, 94-109.

7. Sudbina foneme *h*, u srpskohrvatskom jeziku, pa i u bosanskohercegovačkim govorima, često je tema naših raspravljaja. Činjenica je da taj zadnjonepčani konstriktiv nije imao iste vrijednosti u svim tim govorima. Činjenica je, isto tako, a poodavno konstatovana, da se ovaj glas ponajbolje očuvao u govorima muslimana. Poznati su i razlozi za to.²¹ Ali, ne smije se gubiti iz vida ni činjenica da ima i muslimanskih govora koji su izgubili taj glas iz svoje fonetike, kao i to da ima i nemuslimanskih govora koji su ga očuvali do naših dana.²² M. Šator u vezi sa sudbinom te foneme u našem jezičkom standardu konstatuje da: “U ortoepskom standardu Mostara glas *h* se očuvao i u slučajevima koje su dosadašnji pravopisi tretirali kao riječi van standarda: mehlem, mahrama, lahak, aždaha, hendek, streha, hrvati, hrđa, mehak, kahva” (str. 211). Ova konstatacija nije u potpunosti vjerna slika onoga što nam preporučuju jezički normativi (a nije riječ samo o ortoepskom standardu, nego o standardu uopšte). Naime, i Pravopis iz 1960. ima: *streja ne nego streha; streha, dat. strehi i (ređe) stres, gen. mn. streha* (v. *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika*, Novi Sad – Zagreb 1960, s.v.). U Pravopisu iz 1993. nalazimo drugačije stanje. Tamo imamo: *aždaha, v. aždaja, a s. v. aždaja (aždaha, ugl. u musl. sredinama)*. Tako je i kod (*hendek*) *jendek*, a i tu je samo *streha, strehi, r. stres*. U vezi sa primjerima kao *hrđa, hrđav*, gdje imamo tzv. protetično *h*, to jest pojavu ovoga glasa ispred slogotvornog *r*, u ovome pravopisu nalazimo da je ta pojava uopštena u nekim “etnokulturnim sredinama”, da se tamo prihvata kao standardna dubletna varijanta²³ i tu se oblici sa inicijalnim *h* (*hrđa, hrđav, hrvati se*) prihvataju kao standardni

²¹ Isto.

²² Isp. M. Okuka, *Govorne osobine stanovništva Drežnice*, 66-67, kao i kod mene: *Ikavskoštakavski govori*.

²³ *Pravopis srpskoga jezika*, Matica srpska, 1993.

dubleti za određene etnokulturne sredine (str. 140). Dakle, nije ni u dosadašnjim normativima sh. jezika bilo zabrane upotrebe foneme *h* u navedenim primjerima. I tu se dozvoljava dvojna standardna norma. Za mene ona nije nikada bila sporna. Čini mi se da bi tako trebalo da bude i u pravopisu bosanskoga jezika. Ako je taj pravopis namijenjen svim stanovnicima područja za koja se piše pravopis, on mora da vodi brige i o realnom stanju u jeziku te sredine. Inače, ide se u isključivost. O ovome nije vodio računa *Pravopis bosanskoga jezika* Senahida Halilovića. Dodajemo, ovdje, i to da *mahrama* i *marama* nisu danas sinonimi. Halilović ima: *mahrama/marama*, instr. jd. *mahramom* (!), tako i kod *mahramica*. *Mahrama* je peškir, a *marama* = rubac (Škaljić ima: *mahrama*, *marama* = *ubrus*, *ručnik*, *peškir*, prema turskom: *mahrama*, *makrama*). U vezi sa primjerima *mehak*, *lahak* sa sekundarnim *h* – osnovni oblici su: *mekъkъ*, *лъgъkъ* – Pravopis iz 1993. konstatuje da oblici sa *h* “imaju zastupnika u stručnim raspravama” (str. 140). Dakle, nisu potpuno van standarda. (U vezi sa ovim problemima, a i inače, dobro bi bilo kada bi se naučnim problemima pristupilo samo kao takvim, bez ikakvih drugih primjesa.)

8. M. Šator kaže da su danas u mostarskom govoru obični oblici *Eficin*, *Alicin* (str. 213), a tako je i u Halilovićevom pravopisu. Od ranije je poznato da se oblici prisvojnih pridjeva od imenica na *-ica* sve češće javljaju bez izmjene afrikate *c* u *č*: *Dragicin*, *Hamicin*. I na dosta širokom prostoru sh. jezičke teritorije. Poznato mi je da je i u Mostaru bilo *Miričin*, *Efičin*, *Voljevičin*, *Ribičin*. Dakle, kod prezimena. Lična imena su tu od ranije imala *-cin*. Ako danas i prezimena imaju *-cin*, bit će to novija pojava. Ipak, pravopis bi morao i tu da bude fleksibilniji i da “moje” stanje ne proglašava opštim i jedino ispravnim. A staro je pravilo da jedna jezička osobina ima pravo opstanka u jezičkim normativima sve dotle dok se, ozbiljnijim istraživanjima, ne utvrdi da je više nema. To vrijedi i za sve sporne slučajeve o kojima se i ovdje govori.

9. Promjena muških ličnih imena tipa *Mujo*, *Avdo*, o kojima govori M. Šator (str. 212), nisu nikakav specifikum mostarskog govora, niti je to svojstveno samo muslimanskom onomastikonu. Ta je pojava davno konstatovana. Nju sretamo u svim govorima centralnohercegovačkog tipa. Dakle, nalazimo je i kod muslimanskih i kod pravoslavnih i kod katoličkih stanovnika tih krajeva. Samo i tu treba istaći da je ovdje bitan akcenat. Ovom paradigmatskom tipu pripadaju samo dvosložna imena sa dugouzlaznim akcentom na inicijalnom slogu (otuda: *Jánko-Jánkē* /dugouzlazni akcenat je na -a/, kao *Sálko-Sálkē*; ali *Jânko-Jânka*, kao *Mârko-Mârka*, sa dugosilaznim akcentom na prvom slogu). Tako se ponašaju i imena: *Sule*, *Dule*, *Jure*, i prezimena tipa: *Peco*, *Gagro*, *Peško*; *Puce*, *Čule*, *Zore* i sl.²⁴

10. U vezi sa mostarskom leksikom, o kojoj govori M. Šator (str. 214), mi bismo samo mogli pozdraviti ovaj zahvat u našu rječničku problematiku i poželjeti da nam M. Šator prikupi što više takvih “mostarizama”, tj. mostarske leksike. Nju može sresti i kod pisaca Mostaraca. Dobro bi bilo kada bi se to, dok ne bude kasno, sakupilo i objavilo. Uz to, ja bih mogao uputiti molbu kolegi Šatoru da nam sakupi i mostarsku mikrotoponimiju. Naravno, čito u starijim mahalama, i uz Neretvu i Radobolju. Bilo bi vrlo korisno ako bi on mogao, a čini se da može, da takve poslove obavi i u Dubravama, kao što sam ja uradio u Podveležju. Treba spašavati ovu građu prije nego što odu oni koji je još nose u svome rječniku. Nauka će za ovakve poduhvate uvijek biti zahvalna.

²⁴ V. kod mene u: *Mjesto centralnohercegovačkog govora*, kao i u *Ikavsko-šćakavskim govorima zapadne Bosne*, BHDZb., I, III 97. i *Ikavskoštakavski govori*, 171.

Asim Peco
Izabrana djela I–VI
Knjiga I: *Govori istočne i centralne Hercegovine*

Korektura:
Fatima Zimić
Jasmina Hasanbegović

Tehnička priprema i dizajn:
Fatima Zimić

Štampa:
Bemust

Tiraž:
300

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

811.163.4*3'282.3(497.6 Hercegovina)

PECO, Asim

Govori istočne i centralne Hercegovine / Asim
Peco. - Sarajevo : Bosansko filološko društvo :
Akademija nauka i umjetnosti BiH, 2007. - 434 str.
; 21 cm. - (Izabrana djela / Asim Peco ; knj. 1)

Bibliografija i bilješke uz tekst

ISBN 978-9958-9309-1-1

COBISS.BH-ID 15816198
